

5581

BESSENYEI

Tariménes
házasa

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

63.581

Bessenyei György
TARIMÉNES
UTAZÁSA

KIADTA
AZ V. KER. M. KIR. ÁLLAMI
BERZSENYI DÁNIEL
REÁL GIMNÁZIUM
IFJUSÁGA
1930

BESSENYEI GYÖRGY

TARIMÉNES UTAZÁSA

SZATÍRIKUS
ÁLLAMBÖLCSELETI REGÉNY
1804.

KIADTA A BUDAPESTI V. KER. M. KIR. ÁLLAMI
BERZSENYI DÁNIEL REÁLGIMNÁZIUM IFJÚSÁGA

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

AZ 1929—30. ÉVI NYOLCADIK OSZTÁLY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA

OSZK

63581

~~4.662.~~

ME. N. MUZELUM KÖNYVTÁRA
I. HONF. HONF. HONF.
1330 603 SZ.

BESSENYEI MEGVALÓSULT ÁLMÁNAK :

A M A G Y A R
T U D O M Á N Y O S A K A D É M I Á N A K

HÓDOLÓ TISZTELETTEL ÉS MÉLY HÁLÁVAL
AJÁNlja EZT A KÖNYVET
A BUDAPESTI V. KER. M. KIR. ÁLLAMI
BERZSENYI DÁNIEL REÁLGIMNÁZIUM 1929—30. ÉVI
NYOLCADIK OSZTÁLYA

BESSENYEI Györgynek ezt az eddig kiadatlan művét a budapesti V. ker. m. kir. állami Berzsényi Dániel reálgimnázium adta ki 1930 május havában. Sajtó alá rendezte az 1929/30. évi nyolcadik osztály. Az osztály tanulói: Bartók János, Bernád Tibor, Boromissza Ferenc, Czerkl György, Donnenberg Ervin, Faragó Iván, Farkas László, Földes István, Frankl György, Füredi György, Fürst László, Hartmann Pál, Hauer Márton, Hegedüs Géza, Imets Lóránd, Kapos Endre, Kaszás Béla, Kálmán István, Kálmán László, Kertész György, Kisgyörgy István, Kiss László, Kiszely Zoltán, Kláber László, Klemballa Ferenc, Kováts Sándor, Krausz Andor, Krudy Tamás, Laczkovich János, Létay Ferenc, Nádujfalvy Béla, Náthly Ignác, Pál István, Radó Endre, Rigler Ernő, Rónai Mihály András, Róth György, Szalai Sándor, Szalay Gyula, Szigethy Zalán, Valér Pál, Varga Gyula, Vázsonyi Sándor, Verő Ubul, Véssei Sándor, Vészi László. A másolás, szöveg-megállapítás, korrektúra munkáját Vajthó László tanár vezetésével a következők végezték: Bernád Tibor, Boromissza Ferenc, Czerkl György, Donnenberg Ervin, Farkas László, Füredi György, Fürst László, Hauer Márton, Hegedüs Géza, Imets Lóránd, Kapos Endre, Kálmán István, Kálmán László, Kiss László, Kláber László, Klemballa Ferenc, Laczkovich János, Nádujfalvy Béla, Pál István, Radó Endre, Rónai Mihály András, Róth György, Szalai Sándor, Szalay Gyula, Valér Pál, Varga Gyula, Vázsonyi Sándor, Verő Ubul, Vészi László. — A címlapot Vázsonyi Sándor rajzolta.

E könyv száma:

ELŐSZÓ.

Ime napvilágot lát, amit tavaly alig mertünk remélni, Bessenyeinek egy másik kiadatlan műve, *Tariménes utazása*. Hogy ennek a feladatnak neki mertünk vágni, az azoknak a buzdító soroknak az érdeme, melyeket a mult évben a *Hunyadi* eposszal kapcsolatban kaptunk. Vezető államférfiak, kultúrpolitikusok, tudósok, írók, nagy intézmények vezetői, a napisajtó, a csonka hazából, a megszállt területekről, Olaszországból, Ausztriából, Németországból sőt Amerikából is oly megértéssel méltatták most már érettségi előtt álló *VII-ik osztályunk* szokatlan vállalkozását, hogy ennek szinte természetes következménye a mostani folytatás.

A százakra menő lelkes hangú levél között őrizzük a *kormányelnök úrnak, a kultuszminiszter úrnak* elismerő és buzdító sorait. Igen értékes nekünk *dr. Mészáros Károly* vallás- és közoktatásügyi h. államtitkár úr kritikai irányú, buzdító levele: ... «Lám tehát megérjük! Ez az igazi tanítás: az öncselekvés, a *tanulni* engedés! Élmény: ez a lelke az igazán megértésnek, a holtig megjegyzésnek. S ahol élmény van, ott nincs fáradtság, csak hevület, boldogság...» «Szerencsés kézzel ime megmutattátok, hogy az irodalomtörténet is beleillik a *munka-iskola*-ba. Sőt többet mutatottok; azt, hogy az élet — az az *iskola*.» *Pintér Jenő* tanker. főigazgató úr külön kihallgatáson fogadta a fiuk küldöttségét s hozzájuk intézett szavainak hatásából már akkor sejtettem, hogy a megkezdett munkának folytatása lesz. *Császár Elemér* úr, az irodalomtörténet egyetemi tanára, a fiukhoz intézett levelében írja... «Mint egyetemi tanár hadd köszönjem meg azt a szolgálatot, amelyet vele a magyar irodalomtörténetnek és az egyetemi oktatásnak tettek...»

«Őrizték meg a jövőben, az életben is lelkük nemességét.» *Concha Győző* ny. egyet. tanár úr, Bessenyei korának nagynevű kutatója, *Szinnyey Ferenc* egyet. tanár, *Tormay Cecília* író, *Acsay István*, *Ady Lajos* tanker. kir. főigazgatók mind az elismerés szavaival szólnak. *Szávay Gyula* író egy Besse-nyei-verset küldött viszonzásul. A napisajtó heteken át foglalkozott a fiuk munkájával. *Harsányi Zsolt* sorai, *Csathó Kálmán* komoly bírálata, igen nagy hatással voltak a fiukra.

A *Hunyadi* megjelenésének ez a nem keresett nagy sikere természetesen megerősített törekvésünk helyességében, hogy az ifjúságot, mely szereti a rendkívüliséget és lázasan kutat a modern irodalmi irányok közt, a régi magyar irodalom elfeledett vagy fel sem fedezett értékeivel való foglalkozásra is buzdítsuk. Mert a nemzeti irodalom tanításának végcélja: szeressék meg tanulóink az olvasást oly mértékben, hogy utána maguk is kutassanak. E pontban a tanítás már a nevelés mesgyéjén lép át, ami az iskola másik főfeladata. Itt szükséges a tanár nagy egyéni ráhatása, itt lehetséges a fiatalság nagyszerű lelki energiáinak munkábaállítása, a helyes világnézet kialakítása. A jól felfogott nevelőoktatás feladata a tanulóknak olyan irányítása, hogy többé ne elégedjenek meg a készenkapott adathalmazzal, hanem izmosodjék bennük az akarati tevékenység is, ami már csak önálló munkában nyerhet kielégülést. Ezt a lélektani pillanatot előidéző, felismerő és felhasználó tanárnak nagy lelki nemességgel, erős szuggesztív erővel és igen nagy tudományos képzettséggel kell bírnia. Az ilyen tanár a feltörő erőket sokszor el sem képzelhető magasságokig viheti.

Az az út, mely diákjainkat a Bessenyei-kiadásig elvezette, nem volt olyan rövid, mint talán sokan gondolják. Nem egyszerű lelkes felhívás visszhangja, hanem négy év rendszeres irányító munkájának eredménye ez s kezdetben nem is oly messzi célkitűzéssel indult. Voltak az eredménynek külön tényezői is: a szaktanár egyénisége, az osztály 8—10 tagjának az átlagnál nagyobb készültsége és a többieket magával ragadó lendülete. Mindezek a lehetőségek megengedték, hogy fiainkat a rájuk váró magasabb szellemi munkára mintegy gyakorlati alapon is előkészítsük. A régi kéziratok másolása, egybevetése, a szövegkritika, a sajtó alá rendezés olyan «élmény» volt számukra, amit a modern pedagógia na-

gyon értékel. Ezek a fiuk tudják már, hogy születik a könyv s így meg fogják azt becsülni egész életükön át.

Megnyugtatósul még csak azt szögezem le, hogy mindez a tanulók túlterhelése és a többi tárgy elhanyagolása nélkül történt.

Ezek a gondolatok vezettek, mikor a *Hunyadi* megjelenésének osztatlan elismerését látva, megígértem a fiuknak, hogy a mostani hatalmas kötet kiadási költségét megszerzem számukra. Hála legyen iskolánk nemes gondolkodású barátainak, ez is sikerült. *A megjelent ezer példányt ingyen küldjük szét a magyar iskoláknak, tudományos egyesületeknek és hazánk tudós férfiainak.* Nem várunk érte mást, csak azt, — vajha követnének mások is! Mi tovább dolgozunk.

Végül a tanári testület és a tanulóifjúság nevében hálás szívvel köszönöm iskolánk alatt megnevezett barátainak pénzbeli adományait, a könyv megjelenéséhez szükséges 3000 pengőn felüli költség fedezését. A szíves adakozók voltak: *Auspitz Viktor* földbirtokos, *Athenaeum* nyomdai rt., *Balassa Manó* rt. vezérigazgató, *Bán Emil* bányaigazgató, *Beck Jenő* rt. vezérigazgató, *Bock Sándor* rt. vezérigazgató, dr. *Daróczy Béla* ügyvéd, dr. *Csilléry Kálmán* földbirtokos, *Ecséry László* bankigazgató, dr. *Farkas Samu* m. kir. kormányfőtanácsos, *Fejér Lajos* m. kir. kormányfőtanácsos, *Fekete Izsó* földbirtokos, dr. *Friedmann Ignác* m. kir. kormányfőtanácsos, *Gémes Elemér* rt. igazgató, dr. *Grüssner Zoltán* földbirtokos, *Halápi Oszkár* m. kir. gazdasági főtanácsos, *Klein Andor* rt. igazgató, dr. *Krausz Gábor* ügyvéd, *Láng Gusztáv* m. kir. kormányfőtanácsos, gr. *Nádasdy Tamásné* nagybirtokos, *Löwenheim Lipót* nagyszállító, dr. *Nemes Dezső* ügyvéd, dr. *Ofner Tivadar* földbirtokos, *Radó Aladár* nagykereskedő, *Remington* rt., dr. *Salusinszky Gyula* ügyvéd, özv. *Sándor Lajosné* magánzó, dr. *Szalay József*, szegedi rendőrker. főkapitány, *Szilágyi Emil* bányaigazgató, *Tarján Vilmos* rt. igazgató, *Vámos Gyula* bányaigazgató. S hálás köszönetet mondunk a *Magyar Nemzeti Múzeum* igazgatóságának, hogy hosszabb időre rendelkezésünkre bocsátotta *Tariménes utazásának* kéziratait.

Krompaszky Miksa
tanker. kir. főigazgató,
a reálgimnázium igazgatója.

TÁJÉKOZTATÁS.

*Mikor fogja a magyar e kitűnő költő-
bölcészének maradványait méltatlan homá-
lyukból elővonna, nemzeti kincs- és emlékül
bírní?*
Toldy Ferenc.¹⁾

I.

Tariménes utazása, az egyetlen magyar állambölcseleti regény, 1804 óta hever kiadatlanul²⁾. Sokan sürgették a megjelenését, de Bessenyeit halála után is üldözi a fátum. Eredeti kéziratban csupán a mű ötödik könyve maradt fenn, az is töredékben. A másolatokat úgy széjjelfújta a sors szele, hogy csak nagysokára sorakozhattak egyetlen egész példánnyá. *Gulyás József*, *Harsányi István* közreműködésével, már régebben ki akarta adni a regényt, azonban a másolat elveszett a kommün alatt. Mikor tanítványaim az ősszel munkához láttak, szinte aggodalommal kérdezték egymástól: vajjon őket mi fogja megakadályozni? Hálistennek, ezúttal sikerült. Hallottak ugyan olyan lehangoló megjegyzéseket, hogy az avult regényóriás nem érdemli meg a nyomdafestéket, viszont tudták, hogy a nagy testőr minden betűje irodalomtörténeti érték s habozás nélkül tettek újabb lépést a teljes Bessenyei-kiadás felé. Tanuja voltam, milyen kitörő

¹⁾ Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. III. 171. l. (Pest, Ráth Mór, 1870.)

²⁾ Néhány szemelvény megjelent belőle. (Szépirodalmi Lapok, 1853; stb.) *Horváth Cyrill* a harmadik könyv negyedik szakaszát adta ki a Sárospataki Lapokban (1905.)

örömmel csüggték a mese naívságán, a különös alakokon, noha egy részük zörgő papirosból telt ki, hogy a bihari remete kényekedvén írhatta rá körmondatos szentenciáit. Hogy tudták élvezni Bessenyei sajátos eszejárását, gyilkos és mégis oly ártatlan szatíráját, humorát, megható ember-szeretetét, állambölcseletét! Mennyire tetszettek a furcsa nevek, *Kukumedóniás* úr, a nagy *Kalifátulujposzi*, a pipogya és tökfilkó zsarnok *Buzorkám*, a doszik-poszik tarka társasága, egészen a büszke *Bangócibumbujpulujhurculujbüszkülüjkiki-riposzidoszi* Ó Legkülönbvalóságáig! Az ifjú kiadók ezer gyengéségen keresztül is kiéreztek a műből a nagy szándékot, a világjavítás örök álmát, mely később *A falu jegyzője* eszmevilágából már modernebb és reálisabb hangsúllyal árad, de éppen olyan utópia marad, mint minden plátói bölcselet. S élvezni tudták a sok helyen zamatos, színekben gazdag, eleven nyelvet, mely a sárgult lapokról is olyan ünnepiesen zeng, mintha valamelyik tiszaparti magyar ember szájából hallanók. Valóban éreznem kellett, talán most először igazán, hogy Bessenyeit, a költőt megfojthatta ugyan a vers-forma kényszerzubbonya, de Bessenyei, a prózaíró, ma is hervadhatatlan. S el kellett hinnem a fiuknak, hogy ez a regény igen érdekes, modern és szép; érdekesebb, modernebb és szebb akárhány mai alkotásnál. Be kellett látnom, hogy minden avultság relatív: attól függ, milyen szemmel nézzük. Aki szeretettel böngészi a legócskább fóliánst, több élvezetet talál benne, mint a közönyös olvasó a legfrissebb keletű könyvben. Ezek a diákok a rendkívüli cselekedet lázában égtek s az fokozta érdeklődésüket az elfogultságig, hogy egy méltatlanul elfeledett régi magyar művet adhatnak át a nagyközönségnek.

II.

Tariménes utazása-t a következő kéziratokból ismerjük:

1. I—V. *könyv*, két kötet. A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona. Az első kötet elején a következő bejegyzés olvasható:

Ezen könyv KATONA MIHÁLYÉ, s ennek elhaltával örök-hagyó fia Katona Jánosra szállott. Katona János elhaltával

ennek neje Hajdú Lidia tulajdona lett. Hajdú Lidia halála után ennek első férjétől, Tóth Zsigmondtól származott fia, Tóth Zsigmond tulajdonává lett.

Megjegyeztetik még, hogy Katona Mihály Biharmegyéhez tartozó Zsáka községében pap volt s a fent leírt neve saját kézírása; Katona Mihály mint zsákai lakos ezen könyvet e század elején, vagy a mult század végén, hihetőleg szerzőtől mint barátjától emlékül nyerte; miután Katona Mihály elhalt, ennek fia, Katona János, ki Békésmegyéhez tartozó Füzesgyarmati lakos és községi jegyző lett és apjának összes könyveit és iratait örökölte, ezen könyvnek így jutott birtokába, s került Füzesgyarmatra; Katona János az előbb nevezett állásában 1868. év elején halt el, ekkor özvegye tulajdonába, — és 1882. évben özv. Katona Jánosné Hajdú Lidia elhalván, szintén Füzesgyarmaton, — ekkor ennek fia, Tóth Zsigmond tulajdona lett.

Tóth Zsigmond Füzesgyarmat községben földbirtokos és községi közgyámi hivatalnok akkor, amidőn ezen könyvnek birtokába jutott.

Kelt Füzesgyarmaton (Békésmegyében), 1882. évi július hó I-sőjén.

Tóth Zsigmond.

Egy későbbi bejegyzés szerint A szakmunkák pénztárából 40 o. é. forintért megvásároltatott 1886 nov. 17-én.

A második kötet elején ezt jegyezték be:

A Széchenyi-országos könyvtárnak szentelé t. Rakovszky Sámuel úr 1868 július 31-én.

Mátrai G. még hozzáfűzi:

E kötet a munka 4. s 5-ik könyvét foglalja magában, Idegen kézzel tisztáztatott az eredetiből; mely utóbbinak V-ik könyvét birja a m. n. Múzeum könyvtára; miből azonban az első 15 oldal, fájdalom, hiányzik. Ezeket utóbb ki lehet egészíteni e jelen másolatból, melynek összehasonlított szövege egészen megegyez ama csonka eredetinek szövegével.

2. A harmadik könyv másolata. Bejegyzés: A sárospataki Ref. Oskolának ajándékozta az író 1802-ik esztben. A kéziratból a 64—85 lap hiányzik.

A két másolat egyazon kéz munkája; írásmódjuk nem-

csak az eredetitől üt el, hanem némileg egymástól is. Beszenyei itt-ott javított a szövegen.

3. *Az ötödik könyv*, eredeti kéziratban. A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona. Az első 15 lap hiányzik.

Teljes-é a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő másolat, melynek alapján a kiadást végeztük? Az eredeti kézirat-töredék eléggé hitelesíti a másoló munkáját; lényeges eltérést sehol sem észleltünk. Csak a másolatokat összehasonlítva bukkantunk nagyobb hiányra. A pataki példány *Emlékeztetés*-e néhány (írott) oldallal hosszabb. Ezt a részt jegyzet alakjában pótoltuk. Meglehet, hogy a regény elmélkedő fejezeteiből másutt is hiányzik egy-két gondolatfoslány.

Többször felmerült az a gondolat, hogy a regény egyes mondatait elhagyjuk. Beszenyei sehol sem erkölcstelen, sőt mindig a tiszta élet kötelességeiről beszél, de néhol szabad-szájú. Szabadszájúságát százhuszonöt év távolsága védi. Ebben a távolságban a világgal meghasonlott és Istenével kibékült testőr fogalommá vált, s szavai a maguk nyersességében is bebalzsamozva jutnak fülünkbe, azzal a joggal, melyet az élők felett a nagy halottak szereznek. Így történt, hogy *Tariménes utazása* a rendelkezésünkre álló teljes másolatból a maga egészében kerül nyilvánosságra.

III.

Nagy gondot okozott, hogy milyen helyesírással adjuk ki a regényt. Egy részét filológiai hűséggel másolták a tanulók; végre népszerű kiadásban állapotunk meg. Minket nem a kéziratok elavult ortográfiája, hanem Beszenyeinek még mindig fiatal szelleme érdekelt. Regényről van szó, melynek minél több olvasót akarunk megnyerni. Különben maga Beszenyei György is bátorított a modernizálásra.

A harmadik könyv *Emlékeztetés*-ében ezt írja: *Az is boldogság, ha írásunk módjában örökké ott akarnánk maradni, hol száz esztendővel ennekelötte voltunk, hogy nyelvünket eszetlenül szeretve tartsuk fenn örökös vadságában.* Ha arra nincs is jogunk, hogy az író stílusán változtassunk, semmi-képpen sem bántjuk meg szellemét, ha a forrongó és ellenmondásos írásmód hervatagságát eltakarítottuk ez *írott koporsó*

körül. Bessenyei — hitünk szerint — meg fogja egykor érni művei teljes és bizonyára filológiai kiadását. Addig a mi Tariménesünk igen jó szolgálatot tehet az irodalom barátainak.

Minden kényesebb kérdésben véleményt kértünk dr. *Császár Elemér* egyetemi tanártól és dr. *Balassa József*-től, a *Magyar Nyelvőr* szerkesztőjétől. Sok hasznos tanácsukat legjobb erőnk szerint követtük s meg is valósítottuk. Önzetlen segítségükért ezúttal mondunk hálás köszönetet.

Tariménes utazásá-t a következő fontosabb szempontok szerint rendeztük sajtó alá:

Meghagytunk minden tájnyelvi sajátosságot (eszekkel, házokat, míve, esméret, fővebb, egészlen, miólta, stb.). Csökkentettük a rengeteg hangzónyújtást, kivált az *l* előtt, ahol Bessenyei s a másoló szinte kivétel nélkül nyújt (vólt, bóldog, szólga, stb.). Elhagytuk a hiányjeleket a névelő, a birtokos jelző mellől, az *s* kötőszó elől. Mellőztünk minden helyesírási régiességet (felesleges nagybetűk, tz, ts, dgy, stb.). A történelmi, irodalomtörténeti neveket úgy írtuk, ahogy a másolat (Mária Theresia), de már a fiktív neveket modern helyesírással (Pucufalva, stb.). A kétféleképpen írott neveknel következetes írást használtunk (Olympus, Olimpusz: Olympus). A másolat csak kevés helyen írja egybe az összetett szavakat, akárcsak Bessenyei. Mi, amennyire lehetett, következetesen egybeírtuk őket, nehogy ugyanabban a mondatban ilyen tarkaságok forduljanak elő: esküszegés, ellent szegzés, ellene állhatatlan, stb. Mindez csak külső szabadság: a szavak husába sehol sem vágtunk bele. Néhol a hosszú, szinte féloldalas mondatokat, melyek Bessenyeinél s a másolónál csak a henye központozás miatt keletkeztek, maguk-kívánta apróbb mondatokká bontottuk fel, pusztán írásjelekkel, az értelem megsértése nélkül. Egyes foglalkozást, hitfelekezethez tartozást kifejező szavakat egyesszámban, ahol személynév gyanánt is szerepelnek, nagybetűvel írtunk (Dervisdoszi, de: dervisdoszik). Csak a lényeges Bessenyei-sajátosságokat hagytuk meg. Itt természetesen nem lehet mindig pontos határt szabni, de az ilyen határperekben is inkább a hűség, mint a szabadság volt az elvünk. Itt-ott jegyzettel kísértük a szöveget. A harmadik könyv néhány másolási hibáját a pataki példány alapján javítottuk a jegyzetben.

A kéziratokat sokszor átolvastuk, összevetettük s a korrektúra is több kézen ment át. Tanítványaim feltűnő kitarással és jókedvvel dolgoztak. Meggyőződésem, hogy esetleges tévedések ellenére sem végeztek hiábavaló munkát s hasznára voltak a magyar irodalomnak. Az ő érdemük, hogy Tariménes úrfi, irodalmunk egyik igen régi utasa, aki még delizsáncon indult útnak, százhuszonöt esztendő múltán, a repülőgép, a hangos film korában végre megérkezett.

Budapest, 1930 május havában.

Vajthó László,
a magyar irodalom tanára.

BESSENYEI ÉS TARIMÉNES.

Mikor *Tariménes utazásá*-nak hatalmas terve megfogamzott Bessenyeiben, már elmúlt a bálók, az éjszakázások csillogó bécsi élete. Azóta József felvilágosult önkénykorszaka is lezárult, s Mária Terézia napjai szinte meseként éltek az emberekben. Bessenyei pusztakovácsi remeteségében fájdalmas-meddő vágyakozással gondolt vissza ifjúságára; nevetni akart tegnapelőtti rajongásain. A remete ki akarta gúnyolni a testört, a már kiábrándult a még keresőt. Megéledt előtte Arténis királynő udvara, a ragyogó-ünneplő főváros, Kirotósz, amely úgy hasonlít Bécshez; feltámadt a tegnapelőttök országa is, amely örömeivel-bajával úgy hasonlít minden országhoz: Totoposz.

Minden ifjúkori emléket beleöntötte ebbe a szinte ön-életrajznak mondható regénybe. *Tariménes utazásá*-nak alakjai nagyobbreszt élők, eseményei általában megtörténtek. Csakhogy itt minden túlstylizált, s ma már inkább csak sejtjük, mint tudjuk, hogy ez vagy az a név kit takar. Emberek és könyvek emléke keveredett össze előtte az öregség magányában.

Hogy Arténis Mária Terézia, ezt maga Bessenyei mondja Világosításában. Az ő alakja valahol mindig ott lebeg a háttérben, ha nincs is éppen róla szó.

Tariménes maga az író. Ő is mindig jelen van, de más-más alakban; egyszer az öreg, máskor meg a fiatal Bessenyei szemével nézi a világot. Császár Elemér szerint Tariménes a fiatal, Kantakuci az öreg, kiábrándult író. Pucufalva talán Pusztakovácsi, Rühödi János és a sokat idézett «pucufalvi becsületes tanács» öreg korának együgyű, józan környezetete.

Mikor a két Bessenyei György (Tariménes és Kantakuci) egymással beszélget, mintha belső lelkiharcnak visszhangja lenne ez; emlékeztet a *Holmi* «Bessenyei György és a lelke» c. párbeszédeire.

Buzorkám kétségkívül Nagy Frigyes.

A bölcs Trézéni alakját illetően eltérőek a vélemények. Bessenyei maga beszél a Világosításban Van Swieten-ről, Mária Terézia filozófus udvari orvosáról; Beöthy Zsolt és Széchy (Závodszy) Károly őt véli felismerni Trézéniben. De a regény bölcsének egész életfelfogása sokkal közelebb áll Kaunitz kancellárhoz, míg külső megjelenése Haugwitz-ra emlékeztet. Császár Elemér szerint Trézéni Kaunitz-ot ábrázolja.

Még ennél is homályosabb Tomiris, a szép kirotószí lány eredetije. Általában Delfinre, a bécsi táncosnőre ismernek benne. Bessenyei fiatalkori, sohasem felejtett szerelmére, kinek alakja már máskor is megjelent írásaiban.¹ Valószínűleg ő volt Tomiris mintája, de a kiábrándult író beleöntötte minden nőről formált véleményét. A «Holmi»-ban említi, hogy egy udvari bál alkalmával, mikor filozófiai tárgyról beszélt egy udvarhölgynek, az elmélázva mondta neki: «Milyen szép szeme van.» Ehhez hasonló az a jelenet, mikor Tomiris így szól a filozofáló Tariméneshez: «Az érveidet nem ölelhetem meg.»

Delfin sohasem lett Bessenyeié, fiatalon meghalt; Totopozban, a beteljesülés boldog országában az ellenkezője történik.

Most két figura következik, kiket olvasmányjaiból ismert a bécsi testőr. Egyik Kukumedóniás. Ennek modellje Voltaire Pangloss-a, a föltétlen optimista, a szellemes, de minden mélység nélküli filozófus. Bessenyei őt is átformálta, mint élő embereit; Beöthy Zsolt szerint adott bele valamit régi sárospataki tanárából is.

A másik a Kirakades, aki valószínűleg Voltaire «L'Ingenu»-jében kereshető. De ez még jobban átformálódott, mint Pangloss. Benne szintén nagyon sok van Bessenyeiből, a Bécsbe éppen az imént érkezett vidéki nemesfiúból.

¹) *Az eszter-házi vígasságok. Delfén. 1772.*

Ez az alak különben már egyszer megjelent Bessenyeinél, első — német nyelven írt — regényében, «Der Amerikaner»-ben, Podocz néven. A műveletlen, de egészséges gondolkozású vadember igen alkalmas volt az író kritizáló szemléletének közvetítésére.

A kisebb szereplők megint élő emberek, kortársai.

Hélioposzi, a főpap: a salzburgi hercegérsek, ki Bessenyeit katolikus vallásra térítette.

Szipiopoli és Fábioposzi hadvezérekben Hadik András, illetőleg Nádasdy Ferenc ismerhető fel.

Burdószkiaradószposzi országbíró herceg Esterházy József és báró Grassalkovich Antal egy emberré formált alakja.¹

Tenedi a francia forradalmárok magyar, illetőleg totoposzi mása a Laczkovicsok és Bacsányiak közül.

Az országgyűlések alakjai általában kevésbé egyéniek, inkább társadalmi rendeket ábrázolnak. Bessenyei sokféle társadalmi réteget ismert meg, sokféle kormányzási formát. A patriarchális, kisnemesi kúriából Bécsnek mulató-filozofáló udvarába került ifjú. megismerkedik a bálók arisztokrata világával és a filozófia demokráciájával. Átéli József demokratikus, felvilágosodott abszolutizmusát, Lipót nemzetieszelkesedő rövid korát és Ferenc hideg hivatalnokvilágát.

Minden kornak megvoltak a maga emberei és Bessenyei nemcsak ismerte, de megismerte őket; valamennyi előttünk él — keresztmetszetbe vágva — Tariménes utazásában.

Bangocibumbujpulujhurculujbüszkülüjkikiriposzidoszi az arisztokrácia. Dukaszvellériposzi a köznemesség. Kalifátulujposzi a főpapság. A fakirposzik és dervisdoszik a szerzetesrendek; a lámaposzik a világi papság.

De Bessenyeinél nemcsak ember lappang a figura mögött, hanem történelem is az események hátterében.

Tariménes a Tariménesek ősi fészkeből felkerült Kirotószba, akárcsak írója Bercelről Bécsbe. Teneri kertjéről se nehéz felismerni Schönbrunn, bár neve a Turin melletti Venerire emlékeztet, ahol szintén járt Bessenyei és ahova

¹ Herceg Esterházy országbírón és herceg Grassalkovich Antal kir. személynökön keresztül hatott Mária Terézia a karok és rendekre, akárcsak a regényben Arténis eszméi B. országbírón keresztül.

mindig szívesen gondolt vissza. Talán egyszersmind ennek is emléket akart állítani.¹

A második rész a csodálkozás, az elbámulások korszaka. Bessenyei hol Kirakadesnek csiszolatlan, de őszinte-józan szempontjából nézi a kultúrát, hol Tariménesnek már nyílószemű fiatalos rajongásával.

Következik a törvényhozó gyűlések leírása. Három történelmi tény áll ezek mögött. 1769-ben Mária Terézia kitelepíti a jezsuita rendet és megszünteti a papok menedékjogát; II. József 1786-ban feloszlatja a szerzetes rendeket. (L. eltörlik a fakirposzikat és dervisdoszikat). A harmadik az 1777-iki úrbéri szabályzat, mely a jobbágnak megadja a szabad költözködés és a pályaválasztás jogát és a fellebbezés lehetőségét az úriszéktől a vármegyéhez (ennek visszhangja csaknem az egész harmadik könyv).

Aztán jön a szerelem korszaka Bessenyei életében; Tariménesében is. Szerelmük nagyon hasonlít egymáshoz. A férfi szerelme filozófia, elvont lelki szerelem, ahol filozofálás az udvarlási forma, szemben a nő érveknélküli, nem értelemre, hanem érzelemre ható ösztönösségével.

Az ötödik könyv a jajgádiai háborúval kezdődik. Jajgádia: Poroszország. (De bújával-bajával olykor Magyarország is). Az örökösödési háborút Frigyes indította, akár csak Buzorkám a regénybeli háborút; de Berlint a hétéves háborúban foglalta el Hadik, mint ahogy Szípiopoli elfoglalja Jajgádia fővárosát. Ez a háború tehát mindkettőnek a tükre. Bessenyei maga egyikben sem vett részt (az örökösödési háború idején 1741—42-ben még nem is élt). Ez lehet az oka, hogy csatajelenetet részletesen egyszer se ír le.

A regény leghatásosabb része Tariménes áttérése. Bessenyei katolizált. Toldy Ferenc és Ballagi Aladár ezt a tettét katolikus hajlandóságából magyarázza. Beöthy Zsolt és Pintér Jenő tagadja ezt az álláspontot; aki elolvassa Tariménes áttérésének leírását, Bessenyei sírástelfojtó görcsös kacagását — nem is hiheti másképp.

Végül Tariménes fiatal feleségével boldogan hazatér.

Bessenyei nem így jött vissza. Belőle kiábrándult Kantakuci lett, ki Rühödi Jánosok között élte le öregsége napjait.

¹ Mindkét verzió megtalálható Beöthy Zsoltnál és Császár Elemégnél.

És akkor, hogy a pusztakovácsi estéken felkavarogtak előtte a régi napok emlékei, nevek és arcok, történelem és belső szenvedés, tudás és műveletlenség harca, soha el nem felejtett, kielégítetlen, boldogtalan szerelem és mindezek háttérében a nagy királynő uralkodói alakja — elmosolyodott, fájdalomosan. Úgy érezte, hogy görbe tükörben látja a világot. Görbe tükörben, hol kidomborodik a jó és a rossz és ahol mindenki előtt magát, az örök «ÉN»-t látja eltorzult alakban az, aki belenéz.

Bessenyei György belenézett ebbe a görbe tükörbe.

Hegedüs Géza

VIII. oszt. tan.

TARIMÉNES IRODALMA.

A regény irodalomtörténeti jelentőségét bizonyítja, hogy időnként sokan emlegetik, sőt behatóbban is foglalkoznak vele. Ime, időrendben, a fontosabb hozzászólások.

1802. augusztus 15-én *Bessenyei* írja *Kazinczynak Berettyó-Kovácsiból*: «Lásd Tarimenesnek első két kis szakaszát, mellyet veled közlök oly feltétel alatt, hogy megolvastván, kezemhez fogod visszabocsátani. A' több szakaszaimat is szolgálatodra teszem, ha különben benne kedvedet tanálhatod». (Lásd *Kazinczy Ferenc* levelezése. Közzéteszi *Váczy János*. Budapest, 1891. Magy. Tud. Akadémia kiadása II. köt. 487. l.)
1802. szeptember 29-én írja *Kazinczy* *Ér-Semjénből Kis Jánosnak*: «Reményem, hogy az ide zárt czédula, mellyet a' Tariménes utazása' boritékjáról vágtam-le, előtted kedves lessz, és meg fogod tartani». (Lásd u. o. 495. l.)
- 1811-ben írja az «*Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*»: (Jahrgang 1811. August. Wien bey Anton Doll.) «*Andere Handschriften, Tarimenes Utazása (Reise des Tarimenes)*».
- 1837-ben kerül censor elé *Laczká János* *Bessenyei-életrajza*, melyben a következőket írja: «Maradtak Kéz Írásokban is Munkái, mellyeket az akkori időben kinyomatni nem engedtek». (Lásd *Ballagi Aladár*: «A magyar kir. testőrség története». Pest, 1872. 434. l.)
- 1851-ben írja *Kazinczy Gábor* *Toldy Ferencnek*, hogy a Tariménes a sárospataki kollégium könyvtárában van és amennyiben fel akarná használni, szívesen lemásoltatná a számára. (Lásd *Jakab Elek*: «*Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor*». Figyelő, VII. 324. l.)
- 1855-ben *Toldy Ferenc* «A magyar költészet kézikönyvé»-ben megemlíti *Bessenyei munkái* között Tariménest.

- 1870-ben *Imre Sándor* «A magyar irodalom és nyelv rövid történeté»-ben megemlíti Tariménest.
- 1871-ben *Szell Farkas* «Bessenyei György sírja és levéltára» című cikkében sürgeti Bessenyei munkáinak teljes kiadását. (Lásd Pesti Napló 1871. 267. sz.)
- 1872-ben *Ballagi Aladár* «A magyar királyi testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésükre» című munkájában említi, hogy Imre Sándor 1871 novemberében megtalálta S.-Patakon a Tariménes hat levélre terjedő töredékét.
- 1872-ben az «Akadémia Bessenyei ünnepe» c. (y. y.) jelzésű cikk, «Tariménest, ezt a magvetőt» a magyar regényirodalom alapítójának nevezi. — A teljes Bessenyei-kiadást sürgeti. (Lásd «A Hon» 1872. 289. sz.)
- 1872-ben *Závodszy Károly* «Bessenyei György» című irodalmi tanulmányában (Kisfaludy-Társaság kiadása) bővebben foglalkozik Tariménessel; többször idéz belőle; Bessenyei «legszerencsésebb termékei» közé sorolja, de kifogásolja, hogy a «meséje elnyújtott, cselekvénye vékony». (87. l.) — Szerinte Tariménes «összekötő híd Bessenyei költeményei és szépirodalmi prózái között». (85. l.) — Bibliográfiái függelékében ismerteti a regény történetét (196. l.).
- 1872-ben *Závodszy Károly* «Bessenyei mint ethikus» című munkájában említi Tariménes utazását. (Lásd Figyelő, 1872. 34. sz.)
- 1885-ben *dr. Nagy Sándor* «Tariménes utazása Bessenyeitől» című levelében bővebben foglalkozik a regénnyel, bejelentve, hogy a hiányzó részeket fellelte Tóth Zsigmond füzes-gyarmati közgyám úrnál, ki később a Magy. Nemz. Múzeumnak adta át a példányt. (Lásd Egyet. Phil. Közl. 1885. IX. 8.)
- 1887-ben *Beöthy Zsolt* «A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban» című munkájában (a Magy. Tud. Akadémia kiadása, II. köt.) igen bőven tárgyalja Tariménest s többször idéz belőle. Mintegy félszáz oldalon foglalkozik vele; bőven közli tartalmát; végül megjegyzi, hogy «a Tariménes gyenge költői munka, de van néhány helye, mely a magyar szatírai költészet legjelesebb lapjai közé tartozik». (325. l.)
- 1887-ben *Beöthy Zsolt* «Bessenyei György» című tanulmányában szószerint közli a fentebb említett munkájának (A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban) idevágó részleteit. (Lásd Budapesti Szemle, 1887. 128., 129. és 130. sz.)
- 1891-ben *Szinyeyi József* «Magyar írók élete és munkái»-ban említi Tariménest.
- 1900-ban *Melchior de Polignac* «Notes sur la littérature hongroise» című művében írja: «Il écrit un roman politique dédié a Marie-Thérèse; l'Etat modèle, est à son avis, celui où la pensée s'exerce en pleine liberté et travaille au bonheur des hommes». (174. l.)
- 1902-ben *Kont Ignác* «Étude sur L'Influence de la littérature Française en Hongrie» című tanulmányában (Paris Ernest Leroux Édition)

bővebben foglalkozik vele; idéz belőle; tartalmát közli. «Elle manque de concision et le récit est mal adapté à la thèse soutenue. L'écrivain magyar disserte trop: son roman est un recueil de discussions politiques, philosophiques et religieuses. Ses personnages sont des entités et non pas des caractères. Cependant au milieu de ces dissertations on trouve quelques pages empreintes d'une grande mélancolie et surtout quelques satires qui ne manquent pas de vigueur.» (98. l.)

1902-ben *Horváth Cyrill* «A magyar nemzeti irodalom történeté»-ben a regényt, mint egészet sikerületlennek, egyes részeit viszont kitűnőnek tartja. Rövid tartalmát adja. Végül sajnálkozva említi meg, hogy «sem Hunyadi, sem Tariménes Utazása nem hathattak korukra, kéziratban maradtak, mint Bessenyeinek legtöbb munkája». (120. l.)

1906-ban *Széchy Károly** «Bessenyei és társai» című tanulmányában foglalkozik Tariménessel; ismerteti a tartalmát; hasonlóan értékeli, mint fentebbi tanulmányaiban. (Lásd Beöthy: «A magyar irodalom története», Athenaeum. I. köt.)

1907-ben *dr. Weszely Ödön* «A magyar irodalom története» című munkájában említi a Tariménest és Bessenyei munkáinak kiadását sürgeti.

1910-ben *Császár Elemér* «Bessenyei akadémiai törekvései» című székfoglaló értekezésében idéz belőle; «érdekes részletekben rendkívül gazdag»-nak, «de egészében fárasztó és színtelen»-nek minősíti a regényt. (8. l.)

1911-ben *Császár Elemér* «Bessenyei emlékezete» című munkájában megemlíti Tariménest.

1911-ben *Császár Elemér* «Bessenyei természetérzéke» című munkájában többször idéz belőle és dícséri Tariménes képeit. (Lásd Budapesti Szemle, 1911. 418. sz.)

1912-ben *Harsányi István* «Bessenyei György» című felolvasásában megemlíti, hogy Bessenyei Pusztá-Kovácsiban írt műveire a censor nem írta rá az imprimaturt s ezért a kéziratok egy része még ma is a sárospataki főiskola könyvtárában porladozik. (Lásd Sárospataki Ref. Lapok, 1912. 8., 9. és 10. sz.)

1913-ban *Beöthy Zolt* «A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése» című munkájában megemlíti és szatírai részleteit dícséri.

1913-ban *Ferencci Zoltán* «A magyar irodalom története 1900-ig» című munkájában megemlíti Tariménest és röviden foglalkozik vele.

1919-ben *Eckhardt Sándor* «Bessenyei és a francia gondolat» című tanulmányában több helyütt említi Tariménest. (Lásd Egyet. Phil. Közl. 1919—21.)

1921-ben *Pintér Jenő* «A magyar irodalom történetének kézikönyvé»-ben sürgeti a teljes Bessenyei-kiadást.

* Széchy Károly = Závodszy Károly.

1922-ben *dr. Császár Elemér* «A magyar regény történeté»-ben bővebben foglalkozik a regénnyel s az egyetlen magyar államregénynek nevezi. «Nyomatásban azonban mindmáig nem jelent meg, s ezért a regényirodalom fejlődésére nem volt hatással». (47. l.) Tartalmát röviden tárgyalja. Mint fentebbi munkájában (Bessenyei akadémiai törekvései) részleteit dicséri, egészben sikerületlennek tartja; hibáztatja, hogy «a didaktikus elem elnyomja a költőt». (48. l.) — Végül megállapítja, hogy «a regény egyhangú és fárasztó, sőt valójában alig nevezhető regénynek». (48. l.)

1923-ban *Alszegehy Zsolt* «A XIX. század magyar irodalma» című munkájában az előzményekkel kapcsolatban érinti Tariménest.

1925-ben *Szinnyei Ferenc* «Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig» című munkájában a regény terén a XVIII. század egyetlen önálló próbálkozásának Tariménest tartja.

Ezeken kívül még számos irodalmi lexikon, tankönyv és irodalomtörténet említi *Tariménes utazását*.

Róth György

VIII. oszt. tan.

VILÁGOSÍTÁS.

Tudd meg hát, olvasó, hogy e munka Mária Theresia magyar királynak örök emlékezetire céloz.

Az uralkodók mind emberekből állanak, és ha voltak köztök gonoszok, voltak jók is. Ha soha uralkodó jó nem lett volna e világon, nem a királyokat kelleneátkoznod, hanem az emberi nemzetet és a természetet, hogy jót szülni nem tud. Ide nem mehetsz, mert magadnak is jut belőle s végre az egész teremtést vádolván, halandó semmiséged csak nevetségre tenné ki magát, az ellen esvén szentségtörésbe, ki e világot fenntartja. Engedd meg hát, hogy halála után egy jó fejedelem asszony érdemeiről Arténis nevezet alatt beszélhessek. Tudod úgyis, hogy a holtak az élő nem hízelkedik.

Mária Theresiának királyi születése volt, de nevelése jézsuiták által lett. És ahol hibázott, nem annyira vérében, elméjében, mint nevelésében esett. Külső, belső tulajdonságai magával elragadó szépség, királyi tekintet, személyes méltóság, nyájas elme, érzékeny, szemérmes szív, minden szerencsétlenül való szánakozás, kegyelem, gazdag jutalmazás, sat. valának. Tudósokat, vitézeket jutalmazott, magasztalt; kikhez beszélvén, kegyelmének ajánlásai közt hozzájok csaknem a hízelkedésig leereszkedett. Az emberi erőtelenség által megeseett hibákra szemét béknyta: nehezen büntetett, örömmel kegyelmezett és valakit egyszer oltalma alá vett, azt árulás által elveszni sohasem engedte, ha különben maga magát kegyelmére érdemetlennek lenni nem mutatta.

Hibául tétetett ki uralkodásának: 1-ször, hogy préda kezekkel jutalmazott; 2-ször, hogy érdemetlenekre is vesztegette kegyelmét és pénzét; 3-szor, hogy a protestánsokat szenyvedtette.

Olvasó, barátom, engedj egy kevés időt! Nem sanyargatom békességes türesemet hosszason; pártrahajlásnak ne magyarázd.

Ki volt hát az az uralkodó, ki eszközeinek választásában sohasem hibáztatva, mindég érdemeseket jutalmazott? II-dik József Mária Theresia felett ebben erejét mindaddig kívánta mutatni, míg azon nem kellett néki végezni, hogy legmeghittebb szekretáriusa titkait a borussziai királynak 6000 forint penzióért esztendőnként eladja és a berlini miniszteriumban a választásával csalhatatlan uralkodót nevetségessé tegye. Az armádánál Lasczy¹⁾ volt választott Herkules, kinek egész életében a hadi szerencse mindég hátba mutatta magát, nem engedvén meg néki, hogy minden vitézségével is a bécsi udvar számára annyi földet nyerhessen, hol egy elkotlott túzok tojását kikölthesse. Magyarországnak nagy emberei közül Nyitzky Kristófot vette fel, a többit megvetvén, ki egész igyekezetit csak arra fordította, hogy végbevihetetlen álmodott plánumai által adósságaitul szabadulhasson.

Mit tehetett róla Mária Theresiának jósága, hogy azok közt, kiket jutalmazott, titkos gonoszok is találtattak? Ki lát az embernek mejjén és homlokán által, hogy érzését, gondolatját laton mérhesse maga előtt? Kit kívánnak a halandók nagyobb igyekezettel vakítani, mint azt, akinek világos látására legnagyobb szükségek van? azaz a királyt és bírakat? A világ hibáját ne húzzuk egyedül őreá. Az emberi természetnek közönséges gyengeségét különösön egy személyre ruházni, esztlenség.

Királyi módra adakozott, úgy-é? De micsoda érdem országok kasszájával bírni s a királyi széken fősvénységet mutatni? Mikor volt hát a F. ausztriai háznak több kincse, nagyobb ereje, akkor, vagy most? A jó mestert úgy-é nem beszéde, hanem míve csinálja? Hijába beszél, ha nem tud.

A protestánsok szenyvedtek alatta, de nem ő volt az ok, hanem azokra néz, kik szerencséseket hitetéssel keresték. Sok katolikus embernek és püspöknek nem a forgott fejében, hogy a kálvinista lelke a másvilágon hol legyen, hanem hogy ő ezen a világon jól egyen; hol dagályos kevélységet, pompát, fényt, uraságot, dobzódást mutatván, magára reáfogta, hogy

¹⁾ *Lacy Móric* gróf (1725—1801), cs. k. tábornagy.

ezek által mennyországot keresi, melyekhez üldözést ragasztott, hogy jóságos cselekedetei ilyen tökéletességre jöhessenek. A térítésnek lelke mindég így szólalt fel: *Add ide a pénzedet, eretnek, mivel magad ügyis pokolba mégy; mert ez pápista idvességre tartozik és eretnek zsebekben nem tévelyeghet.*

Az ugyan igaz, hogy a vallásbéli hentes buzgóságot mutatott emberekhez a királyné kegyelmes volt; de ezek hányták a lest: ő pedig a maga ösztönébül soha egy csapást se tett volna. De a kegyelem oly következtést szült, hogy a legkorhelyebb és leghitlenebbek is templomi botosokká lettek.

Gyengeség volt hát, mondog, az uralkodónak ezeket nem ismerni és cselekedeteket megengedni. Helyes! De minekutána hitetők által vakíttatik¹⁾ meg gyermekségétül fogva, úgy, hogy hitetőt ne láthasson, mit tehet, ha tévelyeg? A vallásnak ember-telen buzgósága ültetés az emberben és születésre, sem természet-re nem tartozik. A hibáz, aki vakít, nem az, aki vakíttatik. Aki szemedet kitolja, az a gonosztévő; néked pedig kéntelenség aztán vakon a verembe esni.

Mihent elhitették véle, hogy pokolban oly tűz ég, mely csak azokat süti, kik misét nem hallgatnak, jó igyekezetbül kívánta halandó társait a kárhozattól menteni.

Körülötte lévő külső-belső emberei ezen igyekezetit nála észrevévén, nagyrészbzen a protestánsok nyagggatását vették szerencséjeknek eszközéül, kiknek szorongatások gazdag jutalmat adott.

Végre csudálkozni kellett rajta, hogy a poklokra átkozott Luther és Kálvinus holtok után mimódon tehetnek Magyarországon annyi katolikus püspököt, konziliáriust, sat.

Voltak oly világos elméjű katolikusok külső-belső renden, kik szerencséjeket vadászván, magok is szégyenlették magok-tul, mikor a királyné előtt a más vallásbeliek ellen hazudni kéntelenítették. De mivel e volt egy oldalrul a szerencséének útja, azok nevezetesen, kik ostobaságok miatt a valóságos érdemnek pályafutásában nem győzedelmeskedhettek, lelki hentesekké lettek, kálvinista tornyokat, haranglábakat vervén föbe; mely jóságos tetteknek hírét szóval árulták a királyi szék

¹⁾ *Jegyzés.* E szavak, hogy *hitetők által vakíttatik*, nem a vallásra értetik, hanem csak a vallásban való üldözésre; melynél fogva egyik keresztény a másikat vakságbul, hitetésbül fojtogatta. (Bessenyei jegyzete.)

előtt, ingyen sem gondolván oda, hogy az egek is lássák, hol hitetők nem vakíthatnak.

Ellenben, hogy esett, hogy Mária Theresia az oly tudósokat, kiket filozófusoknak, papok ellenségének ismert, kegyelmében oly nagy számmal megtartotta? Báron Svitten¹⁾, az udvari főorvos, legmeghittebb embere volt és a könyveknek főcenzora, noha halálával misére a lelkéért 30 Xrnál²⁾ többet nem hagyott, semmibe sem vétén a templomi buzgóságos szent pepecseléseket, amit életében nem is titkolt. Két világi tudósának egyszer maga szemekre vetette, kik közül egyik Kollár volt, hogy *mimódon lehettek ti világi filozófusok a vallás szentségei ellen oly hidegek? Csudálkozom, hogy annyi tudománnyal, ésszel igazságát által nem látjátok.* Kollár felel, hogy *ő jó és igaz katolikus keresztyén.* A királyné nevet s végre ezt teszi hozzája: *A hit Isten ajándéka.* De azért mind a kettőt kegyelmében a maga haláláig megtartotta, tudván, hogy sem gyónik, sem templomot nem küszöböl, sem áldozik egyik is. De mikor észbeli munka kellett, a buzgók nem bírták, ezek pedig viselték.

Mária Theresia elfelejthetetlen e tekintetben is részünkről, hogy miólta a magyar nemzet a világnak ezen részét megülte, nagyobb nyugadalomban, mint alatta, nem volt. A nemesi kar negyven esztendeig élt egy pihenőbe szerencsével. Végre az örök végezés a testében megszemélyesedett boldogságot magával együtt sírjába temette. Halálától fogva a világnak e tájakon forgó zürzavar viszontagsága, az idő járásának mostohasága mind ellenünk támadt; annyira, hogy a közönséges könyörgeésekre kinyílt mindenféle hitnek, szerzetnek templomai nem húznak reánk annyi áldást az egekből, mint Mária Theresia alatt bézárt ajtajok előtt kaptunk; melyre nézve a világi eseteknek titkos okai által úgy vakíttatunk és úgy látjuk, mintha csendes és boldog uralkodására az idő járása is figyelmeztet volna. Egyszóval, uralkodása alatt csendesség, bővség volt egész Magyarországon; attól fogva sem egy, sem más; annyira, hogy tőle elmaradott királyi széki halálát siratni mindezeidig is még meg nem szünhetett. Legyen, hogy minde-

¹⁾ *Van Swieten Gerard* (1700—1772) Mária Terézia háziiorvosa, a bécsi cs. kir. könyvtár igazgatója, tanügyi reformátor, stb. 1758-ban bárói rangot kap, mert megmentette a királynő életét.

²⁾ krajcárnál.

nek isteni örök végezésből jönnek, amiről a mai élő emberiség nem tehet, de csak így van most, akkor pedig úgy volt.

Hadakozásaiban M. Theresia a legszerencsésebb koronás fő vala. Tántorgó trónusát megerősítette az arra szükséges és megkívántató módok nélkül. Édesatyja halálával 25.000 forint tanáltatott a királyi kasszában, melyről ily jelentést tettek nála, hogy *hová fordítsák? a cselédek fizetésére-é vagy az asztalára?* Nem nagy summa Európával küszködni, úgy-é, hol most egy nyári táborozás 100 milliomban is kerül?

Tudod, hogy a *Pragmátika Szánkció* semmit sem tett. És igazán mondotta Eugenius, hogy 100.000 ember jobban *garantirozná* vagy oltalmazná, mint százezer kötés és alku. A királyné mégis a leggyengébb eszközökkel a legerősebb módoknak ellentállott, ragyogó színben hagyván el trónusát halálával, mely most fellebbe borult. Hogy van hát? Én nem értem, értsed te.

Egyetlen egy szembetünő hibája uralkodásának tehát ez, hogy a térítéshez erőszakot is ragasztott. De ez M. Theresiának nem erkölcsi gyengesége volt és természetire sem tartozott. Egész világ bűne volt ez mindaddig, míg a józan okosság az emberi értelemnek határára fel nem jött. És ha a vallásnak embertelen buzgósága születésre, természetire tartoznak, e világnak nagy része most is embertigrisekkel és áhítatos bolondokkal volna tele, mint akkor, mikor a hívek egymást keresztyéni kötelességből ölték. Az ugyan igaz, hogy ez a nehéz nyavalya, mely Európát ezelőtt annyi ízben kitorte, többnyire csak a római udvarra és papi fejedelemségre nehezkedik.

Ereszkedjünk le már e munkának értelmére és kezünkbe vévén Ariadnének fonalát, járjuk meg szövevényét, világosítsuk setétségét és végre térjünk ki belőle.

Úgy-é, olvasó, hogy minden törvény alá állott embernek két nevezetes tárgya van e világban? Egyik maga, másik annak az országnak közjava, melyben lakik és él. Ezek közül akármelyik hibázzék, világi boldogságod füstöt vét. Hijában vagy mértékletes, okos ember és jó gazda, mert ha a feletted lévő uralkodás módja határ nélkül való hatalom és kegyetlen indulatok által vezéreltetik, házi szerencséd tül megfosztatol. Minden emberi érdemmeddel végbe nem viheted, hogy nyomorgattatásban ne légy. Ellenben, ha arra való elméd, erkölcsöd

hibázik, egyszóval, ha eszetlen vagy, azaz korhely, élheterlen, préda, a legboldogabb uralkodás alatt is elpusztulsz.] E két tudomány néz egyenesen az emberre, melyekben vetélkedni, okoskodni soha örökre meg nem szünhet.

Itt nem az határoztatik meg, hogy melyik uralkodás módja legjobb, hanem, hogy akár nemzetnél, akár király kezében legyen a felső hatalom, mi elkerülhetetlen kötelessége, ha különben kegyetlen és veszedelmes nem kíván lenni. Jó vezérek alatt mindenféle uralkodás módja jó, rosszak alatt mind rossz.

A Második könyv bocsátkozik mélyebben a nemzetek igazságaiban, melyekben az uralkodó hatalmat és annak vezérét a nemzettel, azaz önnön testével egygyé teszi. Már itt kéntelen lettem Trézéniben néhol alásülyedni, mivel számtalan a dolgoknak kötések és egymástól való függések, vagy egybeütközések. Lehetetlen minden dolgot egyáltaljába olyan együgyűséggel irni, hogy a dinnyecsöszök is megértsék. [Figyelmezz... a dolog mind előtted van, de ha szokatlan vagy a mélyebb gondolkozáshoz és nagyon nem vigyázol... elmégy mellette... meg nem látod, mint a fűbe lapult fogoly sereget.]

A vallás előfordul, de nem úgy, mint idvességre tartozó dolog, hanem mint társaságbéli szövetség, amely az országnak sorsában időrül időre rettenetes fordulásokat tehet. A testi embernek világi állapota pennánk alatt van; lelke, idvessége és élete, halála után, Istenére tartozik. Mi addig ismerjük az embert és addig van vele dolgunk, míg meg nem hal; azontúl lássa ő és Istene. Én még eddig meg nem tanulhattam, hogy a test nélkül élő lelkeknek mi a policeájok, statisztikájok, de annyit hallottam, hogy a világ monarkájának uralkodása alá mennek, hol a törvényekről való okoskodás nem szükség, mivel mindenható fejedelem uralkodik rajtok. Mi hát itt csak azt mondjuk, hogy a vallás a másvilágon idvességet keresvén, ne menjen oda, hogy annálfogva ezt a világot fenekkel fordítsa fel. Nem igaz, hogy az országnak világi boldogsága, azaz magában való csendessége, békessége vallásának természetivel ellenkezne. És valamikor az emberek egymást vallásnál fogva üldözték, legelőször is a vallás, osztán hazájok ellen vétkeztek.

Ha a másvilágot hisszük, hadd maradjon ez is, mert innen mennek oda; mely szerint a mennyei seregek erről a világról szaporodnak. Nem azt mondom hát, hogy világi jószágos tetteidnek jutalmát, örök boldogságot ne hidd és vallá-

sod ne legyen: csak arra kötelezlek földi javaidnál fogva, hogy semmiféle embertársadnak világi boldogságát illető eszközeihez ne nyúlj csak azért, hogy nem úgy érts, mint te. Mihent annálfogva, hogy csak néked van igazságod, szomszédid ellen magadat mindenre felszabadítod, azokat is szabadokká teszed magad ellen minden esetre nézve. Ők is kirabolnak téged, ezt hozzá tévén, hogy amidőn ellenek keresetedet oltalmaznád, reáadásban magadat is agyonütnek.

Állapodjunk meg itt, olvasó, egy kevéssé... Figyelmezz!

Két dolgot teszek elédbe; a harmadik nem találta. E közül kell egyikét választanod és ha a józan okosság bened rendes folyamatját nem tévesztette, kétségkívül azt veszed, amelyik lehető és nem azt, ami lehetetlen.

Vagy a magad értelmére, vallására kell vened, úgy-é, e világnak nemzetségeit, vagy ha ez lehetetlen, világi állapotokra nézve meg kell vélek alkudnod. Hogy minden élő léleknek ugyanazon egy értelme és vallása, hiti legyen, azt addig senki se kívánhatja, míg elébb meg nem bolondul. Ha pedig minden tudomány szabadságot vesz magának arra, hogy a véle nem egyező tudománynak emberi testére fegyvert fogjon, örökös háború támad az emberi nemzetben, mely e világot vérrel, tűzzel borítja el, szünhetetlen harccal vesztvén életét. Már kit hitetsz el róla, hogy a világ atyjának szájából származhatik oly tudomány, vallás és isteni tisztelet módja, mely emberi teremtéseit ugyan az ő szent nevébe szüntelen való véres áldozattá tegye? Nem a vallás pusztította hát e világot, hanem az emberi gonoszság, mely magát vallásban öltöztette fel s noha ördög volt, de angyalt mutatván, az igaz Isten nevében pokolnak áldozott.

Bessenyei György.

ELSO KÖNYV

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ SZAKASZ.

Mester Kukumedóniás Tariménesnek házához elérkezik, honnan útjára elindul.

Az *Antartikus* csillaghoz nem messze feküdt egy tartomány, melyet Menediának neveztek. Ennek vala több részei között egy kies határa, ligetes erdőkkel szagatva, szép halokkal ültetve és futosó patakokkal köröskörül áztatva. E ragyogó térségnek közepén feküdt egy város, melynek emberi emlékezettül fogva Tariménesek voltak örökösi. Közepén felemelkedett ordas kastélya, hajdani formájával a tündérek várát hozta nézőinél oly bánatos emlékezetbe, mellyel a régi időknek mesélt gyönyörűségei után szoktunk sohajtani. Magas csúcsait gólyafészkek tornyozták; romladozott szegleteirül pedig csipkebokrok csüngöttek alá, hol csókák szállongottak, és verebek csiripoltak. Dörgéssel nyíló kapufeleinél magokra omlott kőfalak és oly mélységre lemenő ásott pince-torkok látszottak, honnan az örökké ijesztő setétség nézett ki. Udvarának kietlenségét egy hanyatlott tetejű ókút vette árnyékba, mely körül rémítő kutyaböfögések és éles kakaskiáltások hallattak.

Itt lakozott Tariménes öreg nagysága, udvari cselédjeitől körülvéttelve, kiknek ünnepnapokon régi dolgokrul beszéllett, melyen ők nevettek. Itt nevelte egyetlen eggyét, kire familiájának régisége támaszkodott, melyrül a vár kerületeiben lévő minden öregasszonyok és ifiú cselédek azt hitték, hogy a világnak emberi ága belőle származott.

Volt az ifiúnak születésében oly természet szerint való erő és józan okosság, mely ha mezejére kaphat, minden oskolában avult mesterséges okoskodást felülhalad. De a gyer-

meki ifúságnak finnyás kevelysége, cselédinek csudálkozással való dicséreték, nagysága asszonyanyjának minden moccanását, szavát, öszvecsapott kezekkel dicsérő kegyes vigyorgásai, elméjét oly magas füstfellegekre emelték fel, honnan csak néha-néha méltóztatott e siralomnak völgyében eszetlenkedő világra lenézni. Mindezeknél fogva az ifúnak születése még csak bimbójában hevervén, sem mások, sem maga által nem ismértetett; idő, alkalmatosság, tapasztalás kívántatott meg kinyílására. Oly kitanult férfit kerestek ezen célra, ki e világi társalkodásnak rendes módjában azon titkokat fedezné fel előtte, melyek a cselekedetekben mindég fennforognak, de mégis csak az okosoktól láttatnak.

Mester Kukumedóniás érkezik el e lélekben járó hivatalra. Józan itélettel, egyenes látással bírt; de az okoskodásnak furcsálkodó és nevetséges módjától még egészen meg nem szabadult; formáján pedig oskolájának porfellegei borongottak. Idétlen módon nagyratartott személyén a vad manérnak mord kegyességét mutatta; megszaggatott beszédit, ujjaival állá hegyit vonogatva, mértékletes köhentésekkel kísérte; jobbra-balra csak szemeit kavargatta, tekerítés nélkül lévén megmeredt nyaka vállába szegezve.

Ha szép mondásait hahotával dicsérték, maga csak alig mosolyodott el, vagy fenekre ült csendességet mutatott, mintha magát dicsősége közül kivánná kiragadni. Sokféle értelemre intézett szavaiból mindannyi titkot csinált; mértékletes tiszteletit pedig a felsőbbek előtt, alázatosan tántorgó görbendezések közt tette meg. Így hevert nála szép esze, a vad manérnak rozsdája alatt.

Azonban a kastély megzendül: kapudörgés, lódöbörgés, sivatag kutyaordítás lármázzák fel az udvart. Az egész úri sereg éppen ebédelvén, székéről kiki felugrik. Ez ablakot nyit, amaz kiszalad. Mi? hol? ki jön? merről? — mondják és kérdik mindenfelé. Öreg nagysága pedig, kítátott ajtajának felei között állott meg, hol temérdek hasán alányult asztalkeszkenőjének szegletit ujjai közt morzsolva, udvarának kietlen térségén, hunyorgó szemmel nézett előre, hol mester Kukumedóniást meglátja; ki tisztes meredekségében magát magára tetéztvén bimbolyog előre, úgy, mint valamely fakép, egy oly agyakotrott düllöngő ősi hintónak közepette, mely már negyed ízen szolgált és régi formájával az elmúlt százakat mutatta. Végre a kastély

ajtajánál megtollik, melynek szörnyű öbliből a tudós kegyesen kiszáll... Megvan... megvan a várt öröm... kiki dörzsöli kezeit, jobbfelől is, balfelől is hajlik szomszédjához... sugdos, mosolyog, tekintget, köhent... A titkok fülekrül fülekre repdesnek... Kifakasztott s félbeharapott nevetések, keszkenőbe való bugdosás, erőszakos orrfúvások hallattak s láttattak mindenfelé. Azonban a tudósnak kalapját, kesztyűjét, pálcáját okos mejjékérül (?) oly serénységgel kapkodják széjjel, melynélfogva mértékletes hágásaiban is csaknem botlásra hanyatlik.

A hálálkodó zszibongás véghezmenvén, ismét asztalhoz ülnek. Mester uram egyet, kettőt köhentvén, oly csendes kegyességgel nézett széjjel a szobában, mint egy falusi pap a templomban, minekutána rövid imádsága után kalapja szegeletit orrárul levévén, magát helyébe fészkel.

Egy vastag özvegy, tekintetes Morgonné asszony ott ült, mint rokonság, ki is ifiuságának idejében szépséggel, kellemetességgel bírván, gyönyörűségeit, viszontagságait keresztülkösül, öszve-vissza, által- meg általélte. Minden tudományát csupa érzés és tapasztalás szülték; ugyanazért bátorsággal szólt és meghatározott okokkal is élt.

Lodonis, egy kiderült elméjű s szabad magaviseletű ifiú, nemesi bátorságának szokott mértékletessége szerint kérdésbe veszi, hogy egy fiatal embernek szerencsés megérésére mi kívántatna meg leginkább? — A szép asszony — felel Morgonné s nagyot nevet. De micsoda tulajdonságú tehát, asszonyom? — belészól Kukumedóniás szemérmes csendességgel, — *Distingvó*, azaz különböztetem: közönséges kívánságú személy, avagy ritka hajlandóságú? Mert valaki személyét mindenhez kapcsolja, többé nemés tárgyakra nem is tartozik; de valaki életével egyetlenegyhez forr, valójában nemes. Amely szeretetben tisztelet nem tanáltatik, csak testi kívánságra tartozik, de aholott a tisztelet a szeretettel egyenlő mértékben állhat, ott már a tárgyat imádó szív magát édes elolvadások közt érzi; mivel a legmélyebb gyönyörűség és fájdalom kebelünkéből könnyekkel omlik ki. A tehát olympusi szeretet, — mond továbbá — melynek gerlice módra nyögő szívének keservének édes könnyei úgy serkedeznek ki, mint a jeges itálnak izzadásai nyárban, a kristálypohárnak oldalain. — Ah! éljen a szép mondás! — kiáltják mindenfelől tapsolással. A tudós orcáját feljebb

emelve és szemeivel sűrven pislogva, csendes mosolygásai közt csak nézett, hallgatott, dicsőségét pedig hosszú kortyokkal nyeldeste alá.

Micsoda? mi a szeretet? — hozzászól a vastag Morgonné. — Óh, uraim, ne keressük oly messziről! A kívánság nem okoskodik, mint az éh gyomor, hanem csak enni kér. A legokosabb, kegyesebb férfúi vagy asszonyi szeretetnek is csak testi gyönyörűség áll a végén. Ezenkívül a szeretetnek nyájassága a bölcsekben tudópöffedés, az ostobákban síró ábrázat, haskorgás; a durvákban eszetlen perlekedés, sat. mint azt egynek is s másnak is bolondsága magával hozza. De sohasem is láttam a természet tűzében sem bölcslet, sem okost annak ösztönén kívül és nem is hittem ifuságomban, hogy a szép és nyájas asszonynál bölcsőbb férfi volna e világon. Az asszonyembereknek szeretetreméltó okosságok látható és természeteken, tekinteteken tündöklük; de még a férfiúi bölcsesség is fertelmes tekintet és nyomorék termet alatt szerettetésének gyönyörűségére nézve igen szomorú megelégedéssel nyugoszik. Jó erkölcs, bölcsesség mind unalmas, ha sunda¹⁾ testiségbe öltözik... Micsoda gyönyörűségére lehet magának lelkében, testében senkitől sem szeretetve s jót nem érezve? A bölcsesség olyan a sunda ifiúban, mint a levegőég a lehelletben: életünk táplálja, de se jóllakást, sem szagot, sem ízt, sem testi édességet nem érzünk benne soha. Egy milliom gondolatnál többet tész egy öszveülekezés; és az okosságot az érzés sarkából kiveti.

Aha! *rogo*, kérem, — megszólal mester uram. — Tagadom: a szeretet egy okost se foszthat meg magától. Ezen gyermeki gyönyörűségeket a bölcs mint játékokat úgy nézi; trónusának magasságáruul bocsátkozik néha-néha alá, hogy véle magát mulattassa, melyet azontúl királyi módra megvetvén, személyét ismét méltóságra helyezteti fel. És ha asszonyi állatban ily gyönyörűséggel él is, úgy veszi, mint rabotáját, csupán a természetnek kívánván vele tiszteletet tenni, mely emberi nemzetünknek fenntartását ily mocskos gyönyörűségekbe tette.

Ah! éljenek a bölcsök! — felkiált Lodonis. — Nincsen király, kinek oly szabad hatalommal való uralkodása lehessen, mint egy bölcsnek, ki szíveken, elméken uralkodik, mint vala-

¹⁾ csunya, utálatos.

mely istenség: ez az a hatalom, melynek minden jó szív s hű lélek nemcsak önként, de még gyönyörűséggel hódol.

Akárminthet erőltessem magamat, — mond mester uram a hallgatásra — szokott mértékletességemnek eleget nem tehetek; a szép alkalmatosság elrejtett gondolatimat mintegy üstököknél fogva húzza ki belőlem a világosságra. Minden tanult embernek legszentebb kötelessége az emberi értelemnek világát terjeszteni, mivel a tudatlanság e világnak veszte, a bölcsességnek szüntelen háborúban élő ellensége és az emberi társaság közönséges boldogságának pokolbéli éjtszakája; azért is senki az egeknek kedvesebb dologgal nem áldozik, sem emberi kötelességének igazabban nem szolgál, mint az, aki az embert önnönmagának és sorsának megismerésére oktatja. Így tehát kérdésen kívül vagyom, hogy e világnak hivatalai és rangjai között a bölcsék és tudósok legfelsőbb emberek: ők lettek életünknek belső titkos tanácsosai, azaz emberi nemzetünknek miniszterei, kiket ezen dicső rangra az istenek és természet emelnek fel. Oh! mely szép dolog tehát egy méltóságos karban lévő embernek érdemekkel is tündökleni! E világnak felső királyi tanácsában széket ülni és emberi nemzetének jóltevői közé számláltatni!

Helyesen! — belésszól a vastag Morgonné — mert sohase láttam csúfosabb marhát, mint az ostoba nagy úr. Ifiúságomban elég efféle csudabogár dongott körültem, hol tapasztalnom kellett, hogy akinek esze nincs, szeretni se jó: csak marhabéli tulajdonságait gyakorolná, oly némán, mint az örvényben tenyésző hal. De nézz meg egy angyali elmével, nemes érzéssel teljes szép ifiú férfit, kinek menyeyi szózat elragadtatása közt ajakiról, mint arany patak úgy csergedeznek; kinek hízelkedő beszéde az elmét csendes tűzzel lobogtatja és az érzést édes ájulásokra veti. Ó, el kell felejteni sokszor, hogy teste van s minden benne való gyönyörűség csupán lelki!... Jaj az ostobák, ha szépek is! Báró Dudu, a rémítő veszedelem, oly határ nélkül való ismeretségre terjeszkedik ki véled, hogy szíves barátságbul pozdorjává, hamuvá szid; végre pedig szüntelen való nevetései közt véled szerelmeskedve, agyonöklöz. A bölcs Kukulki pedig, midőn véled beszélget, szüntelen mejjbetaszigál; orrát orrodhoz viszi, halálra lehell és párájában megfojt; hol maga után vonszolva, ruhádat rólad letépi és holtra döföl.

Az ifiú Piripiólinak termete valósággal ölelésre állott s

tekintete magával ragadó volt; de az elméjére szorult társaságot együgyűségébe mindjárt beléfojtotta. Nyüglődő szerelmét nevelésesen rajzolta. Ha megszólítottam, szavaimra rémítő nagyra tátott ásítással felelt. Ha ismét kérdeztem, ujjaikat ropogtatta, vagy nyujtódzott. Ha elcsendesedtem, ültében egyik lábát a másik térdére tetéztvén, savanyú ábrázatja síró tekintettel nézett a padlásba, vagy magát a szoba közepire szegezve, megmeredt szemekkel állott, megnémulva s izzadtságát ottan-ottan törülve. Ha ellenben kedve érkezett, mely mindég mondván láttatott megkészsülni, fáradhatatlanul okoskodott, semmit se mondván és mindenre reánevetett, ha utolsó iteletről volt is a beszéd. Ha egy pohár vizet parancsoltam, eszetlen furcsálkodásával szolgálmat félretaszgálván, ő szaladt a kutra, mellyel az illendőséget akadályba hozta. Valahányszor szólott, rút mondásaival mindannyiszor hozta a szemérmességet orcapirulásba; azonban sok örökségeinél fogva testi színe ragyogó köntössel lévén megrakva, úgy cifrázkodott, mint valamely bűdös banka embermadár.

Ó! asszonyom! — mond Lodonis, — én is ismérek ilyen csudát más tekintetben. Az iszonyú hadnagy Mirmidóni, ki oly rettenetes mindenekre agyarkodó tátogatással beszél, naponként reggeltől fogva nap végéig, melynél fogva gyakorta félni lehet, hogy kis kopasz feje elterült száján ki ne forduljon. Minden mondanivalóját az ország megtelepedésének idején kezdi s míg odajut, amiért beszédhez fogott, a hajnalcsillag is feljön és a kakasok háromszor kiáltják körül az országot. Ásító hallgatóinak képek megsápad, tekintetek béhamvadzik, bosszús humorokat pedig a magát emésztő unalom rágja. De e rémítő csudának szófergetege mindaddig nem szűnik mégis, míg néma és meghidegedett tetemű hallgatói holt elevenen előle mind ki nem szökdösnek. Ekkor dűnnyögő haraggal mondja, hogy *már a falaknak nem beszél* s mint szóval dörgő mennykő a szobából elenyészik.

Ó, ennek ellenében ismérem az olvasott Csendekit, ki reggelenként laton méri meg, mennyit szóljon estig. Fontos okával pedig, mint faltörő ágyukkal úgy vontat lépésről lépésre, minden szavának farkára mély titkokat ragasztván, melyet széjjeltekintésekkel, mosolygó intésekkel s apró tanult köhéntésekkel jelent. De ezek mégsem oly veszedelmek, mint a szótátosok, kik megjelenésekkel minden mulató társaságot néma-

ságra átkoznak és semmiféle dolgot szóba nem vesznek, ha csak általa személyek nem dicsértetik. Ehez is másnak szólani csak addig lehet, míg nagy sietséggel egy pohár vizet megisznak, mellyel elepedett szájokhoz ragadt szavaikat újra feláztatták.

Kikiripuci emellet igen erős hanggal beszél álmainak magas gőzfellegeirül alá, honnan orrát fintorgató tekintettel nézi a több halandóknak sokaságát, melyet önnön nagyságához képest csekélységnek lát. Semmiféle szép dolog meg nem jelenhetik az elmének határában, hogy reá ne köpjön, ha tőle nem származott. Az alá pedig, amit maga mond, szüntelen szelet fúj, hogy ha módolhatja, a látásnak határa felibe vezércsillaggá tehesse. Okaiban ellenvetést nem szenyved, királyi dicsőségnek tartván a szemérmes okosságot durva mondásaival hallgatásra hozni. Így hiszi, hogy a világ tengelye kezén forog és az üstökös csillag is csak szavára jelenik meg az égen. Lásd, hogy hizlalja képzelődését álmaival, midőn a közönséges utálatnak lesz nevetséges tárgya.

Kukuli, valamennyi idegenre talál, harmadik szavával véle nagy barátságra lép, de humorának első változásával szeme közé köpdös és becsületit a vérrel izzadó gyalázatig mardossa. De ó, bakatella! egyet fordulván, megölel, nevet és szentségtöréssel vádol, ha reá emlékezel, noha újra meg újra meggyaláz; nem szenyvedvén ellenben, hogy gyermeki kevélysege ellen senki csak egy pissenést is tenni merészellen. Így a társasággal örökös háborúban s békéllésben van. Ma itt ad ütközetet, holnap amott; most itt köti a békességet, másszor másutt. Barátaitól szorosan megkivánja, hogy szabadakaratjokból vetkezzenek ki és magokért semmik se lévén, mindent egyedül őérette akarjanak.

Jaj, a ritka barátság — belészól Morgonné — Kukuli úrnak dicső ismeretségében, hol az ember kénytelenítették elméjét az övére varrni elkölcsi pótoléknak, hogy ő lehessen más által kettős akarat, szabadság, más pedig ő általa semmi, azaz üres emberi kép és mozgó bálvány.

Ahá, asszonyom! — mond Kukumedóniás — ezeknek agyvelejeken a láthatatlan vértűzben égő apró erecskék lacsuha¹⁾ tágulásban vannak és erőtelenek. Apró sarkacskái helyek-

¹⁾ rendetlen, lomha; vastagra nyujtott, szélesre szaggatott tészta.

ből kimozdulnak, kötések megbomlanak, melynélfogva vakvilágnál járnak, mint az, ki orrára zöld üvegű pápaszemet üt s mindent zöldnek lát. Ezek szoktak emberi nemzetünkben a bölcseneknek léháí lenni, melyet a szél könnyűsége miatt szüntelen kavargat. Az ilyen léha halandó magán kívül mást senkit sem érez, sem érezni nem akar, mindég azon törekedvén, hogy e széles világ ügyét hogy fordíthassa önnön hasznára, úgy, hogy senki más benne ne nyerhessen.

Jaj, Kukuli, *az örökkévaló magam, a sunda magam!* — kiáltja Morgonné, — úgy a fertelmes *magok* egyedül ők akarnának láttatni és valósággal kívánják, hogy az emberi nemzet semmiségekre figyelmezni kötelességének ismérje!

Az ifiú Tariménesnek elméje mindezeket figyelmetességgel hallgatván, nagy kordulásba esik s végre jelenti, hogy e szoros törvények szerint e világon társaságban lenni majdnem lehetetlen.

Minden rendkívülvalóság bolondság — mond Lodonis. — Lehet az embernek jómagaviseletirül, jámbor vitézi tettirül, módos tartalékkal említést tenni, de hogy egy s más csúfos élet semmiségének imádását vallásbéli buzgósággá tegye, elszenyvedhetetlen pártütés a társaságnak szentsége ellen. Mindég beszélni, örökké hallgatni, egyenlőül bolondot mutat. Magaviseletinek módját finnyás manérra tüzdeni nevetség. Ennélfogva kíván némely büszke halandó az embereknek rettenetes sokasága közt magából ritkaságot csinálni, mely által különös *magát* közönséges nevetséggel borítja bé. A kevélyt minden utálja, sőt még az is, ki hozzá hasonló kevély, noha az ember magát máson helybe szokta hagyni.

Mester Kukumedóniás előljáró beszédbe egy tudós köhintést tévén, mond, hogy ennek okát a természettől kellene kérdezni. Nincsen olyan ember, ki magát önnön vélekedése szerint egyáltaljában semminek vegye; a kevély pedig fekvésével, kelésével, állásával, járásával, beszédével szemébe mondja mindennek, hogy náladnál különb vagyok, te pedig hozzám képest szánakozást érdemlesz. Így kinek-kinek emberi hivalkodását szeme világánál fogva szurja, honnan következik, hogy kevély magaviseleti, mint közönséges gúnyoltatás úgy vétetik. Ő mindent nevet magában és ötet is neveti minden nyilván. Így magát minden embernek felibe tévén, e világnak játékpiacon ő lesz egyedül mulattató *Hanszvurst*.

Ilyen beszélgetések között mester uram a kastélyban egy-néhány napokig mulatott. Az öreg Tariménes nagysága csendes szuszogásai között folytában ebédelvén, a tudósra szeméit csak néha-néha vetette; de kedves *néje* szüntelen ránézett s mint a szép szürke hajnal, örökké mosolygott. Végre a tudós ifiával együtt utnak indult és nevét az öreg Tariménesnek asztalánál mindennapi beszélgetésnek meghagyja.

MÁSODIK SZAKASZ.

Kukumedóniás Pucufalvára eljut, hol Kantakuci filozófussal találkozik.

Mihent a piros hajnal hosszú ujjjaival magas egeit meghúzza s széles kárpitjait ragyogó színre festi, a tudós szeke-rebe felül, melyen utjára ragadtatván, süvegét levéve s kezeit egekre feltartva, ajánlja sorsát az isteneknek.

Azalatt a ragyogó nap kiderült egére felszökvén, az álmából felébredt világra elmosolyodik. Az erdőknek, hegyeknek tetei arany színben ragyogtak, alattok pedig a térségeken gőzölgő harmatködök közt a szép virágok mint ezüst tengerben, ezer színnel habzottak. Az apró madaraknak vidámító énekléseik közé darvaknak kiáltásai keveredtek, melyek a hallásba megütköztvén, az érzést egekre emelték fel. A ligetes erdőkre kivert barmoknak bőgések és számtalan kolompjoknak külömbkülömbféle hangjok lármával töltötték bé a híves egeket, hol a pásztorok itt-ott fütyürésztek, furulyáltak, vagy erős kiáltásokat tettek.

Igy játszott a megújult természet, minekutána a világosságnak királyi széke, a nap, a szuszogó éjjelnek setétségét a teremtésből kiüzte és azon véghetetlen üregekre zárta, melyek a *Nagy Mindennek* fenekén az örökkétartó semmiségben csendenek, bonganak.

Ezen gyönyörűségeken Tariménesnek érzése kiterjedvén, mint déli tenger,¹⁾ úgy habzott. Mester uram magát hasonló

¹⁾ *Jegyzés.* Mint déli tenger, értetik a megsűrűdött levegőégnak habzása, melyet nagy melegekben a napnak déli táján látni szoktunk. Déli bábanak nevezik, de e szó, *bába*, a beszédnek méltósága közé nem jöhet, mivel nevetségre mutat és gyengítene. (Bessenyei jegyzete.)

elolvadások közt érezvén, fejét szekereből úgy ütögette fel, mint a gyenge fiaival lappangó tűzök a fűből. Végre pedig fohászzkodásai belőle kitörnek s így szól: Ó, dicső természet, ragyogó orcája az isteneknek! Micsoda mennyei öröm téged látni, hallani s érezni!

Három napot töltvén utjokban, elérkeznek Pucufalvára, hol egy nételen²⁾ urfi, életének hanyatlásán világát megunva s az emberi bolondságot sem nevetve, sem követve, dolgai között magánosságában motozott. Mind másokkal, mind magával igen keveset gondolt, végére járván életének napjaiban, hogy a legbölcsebb ember se tud semmit és a leggyőzedelmesebb vitéz is testében, lelkében gyengeség s életében árnyék. Mivel az emberekkel való különös barátkozás rabi sorsot szokott maga után húzni s mindenfelé kötelez, másokkal barátkozni nem kívánt. Adományra sem törekedett, jól tudván, hogy akiktől segedelmeket kíván, azoknak rabi szolgálatjokra köteleztetik. Sem kötelezni, sem köteleztetni nem akart; hidegvérrel nézte az emberi dolgokat, kit-kit meghagyván értelmében, mivel látta, hogy ez mindegy. Egyáltalában való igazságot az embernek állapotára nézve nem látott sehol gyakorlásban lenni, hanem csak szerzett törvényeket, szokásokat. A csupa természetben pedig tapasztalta, hogy minden igazság csak erőben határozott meg. Így végre ezeken fennhagyván, csak ült, szédelgett e világban, mivel utolsó órája előtt meg nem halhatott. Az embert egy tekintetben úgy vette, mint valamely csinált eszközt, melynek rugótollait a természet kisebb-nagyobb erőben beléhelyezettette és akármit beszél, aszerint forog. Embertársait nem ítélte, hogy maga is ítélet alá ne essen, vélek egyenlő sorsot viselve; sem a rajtok való szánakozással nem törődött, mivel ezzel magát hervasztván, állapotjokat nem jobbíthatta.

Megütköznek e tudósnak lakhelyébe az utasok, hol az álmos csendesség minden szegletben, mint bagoly a setéten, magára borzadva gunnyasztott és az elevenséget is csak az omladazott épületek tetejében lakó verebeknek csiripolása jelentette. Egy szobába mennek, melynek széles kiterjedése

²⁾ *Jegyzés.* *Nételen*, nem *nötelen*, mert 50. esztendőskorába az ember csak megnő, de nincs néje, mint Nagyné, Kisné. (Bessenyei jegyzete.)

csaknem a látásnak határát is körülölelte... Kitöredezett ablakain a kis befutós szezlek számtalan papirosszárnyakkal lebegtek. Egy hamvas tüzelő, tört vaslapát s félágú vasfogó, egynéhány háromlábú karszék, falnak dűtögetve, egy fitongó asztal, dohányvágással köröskörül öszvetetelve, egy véghetetlen fogas, földig alányult rozsdás flintákkal megrakva, két rikoltozó paplanos nyoszolya, felrongyollott pamutjával bodrozva, nyugodott a csendes szegletekben. Valamely kipattant nyakú avas tajtékpipa egy leves szárából félrefitult rőt csutorával támaszkodott az ablakban. Az ajtónyílás előtt hevert egy vén vizsla, melynek reves bőrit száraz bordái kisátorozták. A lármára fejét felemelte s kurta farkát egyszer földhöz ütén, ismét elaludt. Ha fejét rázta, alácsüngő ajakai orrán, szemén lotyogtak keresztül-kosul, melynélfogva fonalszálak módjára elterült nyálai úgy látszottak a szobában széjjel, mint Szent Mihály nyarában a mezőben nyulángozó bikanyálak.

Mester uram ezen házi bútorok közt jobbra-balra kavarogván, úgy tekintgetett széjjel, mint az oly ember, kire mindenfelől hajítanak. Meggyőztetett arról, hogy oly bölcsnél szállott meg, ki világi fényben gyönyörűséget nem keresvén, kívánságait szoros határok közé vette és hogy szorongatásokba ne essen, nem a kincskeresésben vagy kölcsönözéssel ölte magát, hanem a képzelt szükségeket úzte el magától. Jobbnak állította kívül magát meghagyott szint mutatni s belől megelégedést, nyugodalmat érezni, mint kívül ragyogni s belől szenyvedni.

Mester uram végre nagyot fúj s éppen telepedésére való helyét vigyázza, midőn Kantakuci érkezik csőszével, Rühödi Jánossal együtt, ki ezenkívül még belső tanácsosa vala. Vendégeit csendes emberséggel fogadja és mivel emberi kötelességeit mindég meggondolásból tette, haszontalan, értelem nélkül való üres beszédekkel nem hízelkedett nekik; egyébiránt vagyonaik tőlök nem sajnálva: tudta, hogy az utasok iránt az emberségnek törvénye legszorosabban kötelez.

Mester uram kérdi a szokott hangon, hogy felesége és kedvesei hol találhatnának fel; kiknek nem léteket megértvén, panaszra fakad, melyet hízelkedéssel elegyít. Az igaz polgári kötelesség kit-kit, de leginkább a bölcséket szorítja önmagának fenntartására; melyre nézve méltó nehezteléssel lehetnek egy ilyen halandóra, ki a közboldogságra sem világi hi-

vatallal, sem maradékokkal nem adózik. Egy bölcsnek minden csepp vérét sirathatja hazája, mely reá nézve haszon nélkül vész.

Kantakuci felel, hogy az emberi nemzet vérében volna minden érdem és világi bölcsesség; e pedig halhatatlanul tenyészik, melyre nézve egy polgárnak házasságától életét fel sem függeszti. Más tekintetben a közönséges igazságnak hivatalbéli kiszolgáltatására mindenkor több ember törekedik, mint amennyit kormányiszéki megkíván, melyre nézve a hivatalokra sok egyes polgárnak vagy térden mászó esedezéssel, vagy áruló tökéletlenkedéssel, vagy ajándékkal, vagy hízelkedéssel, végre birkózással s pofozással kellene jutni, mely vítézi mívekre már ő elégtelen. Egyébiránt a magános életnek különös fenntartása a közjőval oly szorosán egybe van kötve, mely szerint soha senki a maga javát nem keresheti úgy, hogy azáltal másoknak is hasznokra ne legyen. Ki vihetné végbe, hogy amennyi kenyere van, mind maga egye és amennyi bort szűr, egyedül igya? A közönséges gondviselés az embereknek utálatos irigységeket úgy reászedte, hogy szüntelen egymás szájára keressenek. Ha szomszédjának többje terem, mint néki, irigyli; ha asztalához mégy, mindenét tolja a szádba s dicsekedéssel, örömmel adja, sőt magától kimélvén, mikor vendége vagy, reád vesztegeti. Az istenek tehát emberi nemzetünknek közönséges boldogságát (ha e szóval lehet élni) nem egynehány, de temérdek milliom halandó által munkálódják, hogy e világ terhe az egész világon és nem Péteren vagy Pálon feküdjön, melyet úgyse bírhatna.

Mester uramnak elméje oly sisterékelő szikrázásban égett, mint a zúgó kohbul kirántott tüzes vas, hogy a filozófusnak elméjébe villámlásokat lőhetne, melyeknél fogva az isteneknek nála meghatározott ismételte béléthatna. Kérdi, hogy Jupiter önnön természetére nézve micsoda tiszteletnek és áldozatnak nemét kívánja meg a vallásban, melyben örök igazsága egyedül gyönyörködjön, minden egyébfélét utálva.

Jaj, uraim! — mond Kantakuci — ne kérjétek oly mély dolgokat ilyen együgyű embertül, mint aminémű én vagyok. Látom, hogy Jupiternek itt rőt kecskével s a szomszéd helységben fejr kakással áldoznak, ő pedig ezekért időről-időre, itt is, ott is, hol áld, hol ostoroz. Ki tudja, kiket hívott el magának, avagy büntet örökre. Uraim! emberek kiábálja-

nak, vagy egerek cincogjanak, az örök valóságban egyenlő változást tesznek. Az ily mély dolgokat egy magános ember se magyarázhatja, hanem a sokaság. Kérdezzük meg, uraim, a pucufalvi tanácsot s bírákat, majd eligazítanak mindenben.

Rühödi János, a császár, ki mindeneket egy szegeletben hallgatta, végre nagyot nevet s elibe köp. Hát uraim! — mond — csak addig jártak kendtek az oskolába? Pedig már azt itt a gyerekek is látják, hogy kecskével kell áldozni. Miért? Azért, hogy mióta csak az öregek tudják, itt mindég kecskével áldoztak, ez egy. E más, hogy egy időben jött volt ide lakni olyan három kakashitű ember, de úgy el is verte akkor idén a jégeső mindenünket, hogy mondani majd semmisem maradt. Mióta osztán hogy őket innen kiverték, azóta semmi kár nem esett.

Bölcsen, okosan, János! — mond Kantakuci — oktasd meg szépen ezeket az urakat, hiszen jártál te a faluházához szintűgy, hát még a tanács.

Igy hát — belészól Tariménes — ott, ahol kakással áldoznak, sohase terem semmi; mert ha Jupiter három kakasvallású emberre haragudván, kedves népét is kenyér nélkül hagyta, hát ott, hol az ember mind ellensége, hogy áldhatta valaha?

Jaj, uraim! — felel Rühödi — nem tudnak kendtek ahhoz... mert ahol a földet hogy emberül megmívelik s idő jár rá, terem ő mindenütt, látja kendtek. Én is voltam Kakasfalvára búzát venni akárhányszor, mikor itt nekünk a Kecskeháton nem termett.

No, uraim! — mond Kantakuci — hát nem helyesen fejtegeti János a dolgot? Ez az ember tizedes korában a tanácsot a pitvarból csak az ajtónyílásán által hallgatta s ehol, mi csoda tudományra emelkedett!

Kukumedóniás megkordul magában és Rühödi Jánosnak mély okait megúnván, az uralkodás módjában s külső igazságnak kiszolgáltatásában bocsátkozik, hogy János tudóstól szabadulhasson, mivel úgy vélekedett, hogy ez okos itt nem úszhatna. Ha Jupiternek örökre meghatározott tetszése kérdésben marad is az áldozattétel iránt, — mond a mester — van igazsága az emberi társaságnak törvényeiben és az uralkodásnak módjában. A természet és józan okosság Jupiternek munkája; lehetetlen, hogy örök igazságának ismérteit józan okossággal

felszentelt teremtéseibe ujjáival bé nem nyomta volna, mely szerint az igazságnak mindenütt ugyanazon egynek kell lenni.

— De hol van hát — felel Kantakuci — az az egyáltaljában való igazság, szokás, szerzett törvény, hatalom, környülállások nélkül? Az igazság seholsem terem úgy magában, mint az alma és körtvély. A csupa természetben győzedelmes erő és ösztön a szerzett törvényekben, vallásokban, egymással való örökös ellenkezés. Itt a közigazság ez, hogy a népnek öszvevet hatalma egyetlen egy felszentelt halandónak kezébül parancsoljon, a többi pedig boldogságát szolgálatban s csak engedelmességben keresse. Ha már itt Jupiternek benned élő törvényeivel ez ellen feltámadsz, nyakadnál fogva egy magas fára felhúznak és Jupiternek hosszútűrősege elnézi, hogy okaiddal együtt ott száradj meg. Ezentúl egynehány napi járőfölddel érkezhettek oly országba, hol, ha a népnek közhatalmát egyetlen egy polgárnak kezére kívánjátok okoskodni, akármilyen istenekre s áldozattételnek nemeire támaszkodjatok, fejeteket elüttetik, hogy többé az ilyen igazságról való okoskodásban módotok ne lehessen.

Hadd járjon! — mond Tariménes — de Jupiternek egy az igazsága; hogy oszolhat hát annyi ellenkezésekre a nemzeti törvényekben és szokásokban?

Jupiter maga tudja, uram! — mond Kantakuci — és a pucufalvi becsületes tanács! Ők adják okát, mért nem egyenlő a törvény és szokás!

Rühödi János ismét nevetve fakad. Ó, uraim! — mond — ebben is felakadnak az urak, hogy miért nem egyforma a szokás. Azért, hogy itt így tartják s amott úgy. — Már Kakasfalván, ha adós vagyok s nem fizethetek, magamat is zálogba vetnek; itt pedig, ha a bírák híre nélkül pénzt adok kölcsön, ha fizetni nem akar, a pénzem elvész. Így hát látják az urak, hogy nem egyforma e világon a szokás és igazság, mivel hogy mindenütt különböz.

Helyesen, János! — mond a filozófus — úgy-é, nem egyforma szokás és igazság, mivelhogy nem egyforma.

Ezek — mond a mester — nagyon Rühödi-gondolatok és okok. De miért vannak hát — reászól Kantakuci — e földnek nemzetségei közt annyi véghetetlen egymással ellenkező szokások, igazságok, vallások, törvények, erkölcsi tulajdonságok, sat?

Azért, — felel a mester — hogy az emberek nem egyforma természetűek.

Kantakuci: Miért nem?

Kukumedóniás: Mert az éltető állatok benne különbözőképpen működnek.

Kantakuci: De mért nem egyenlő módon?

Kukumedóniás: Mert az istenek úgy akarták.

Kantakuci: De miért így s nem másképpen?

Kukumedóniás: Csak.

Kantakuci: Csak így akarták hát az istenek, úgy-é, mivel hogy így akarták. Nohát, uraim! eszerint egész világ bölcsé mind ezen határdombon ült le, melyen most Rühödi János okoskodott, ki ezen igazságait s vallását a föld népének sokaságával együtt így állítja meg; e pedig, uraim, nagyon tanult sereg, mivelhogy sok keze van és fogható okokkal él. Akármilyen legyen azon hazának igazsága, melynek védelme alatt kenyeredet keresed, hajolj meg néki és nálánál sem szentebb, sem okosabb ne légy, mert földhöz üt s fejedből széjjeloszlanak igazságaid. Akármely bölcsnek s igaznak állítsd magadat, de csak oly lehetetlen néked is, mint másoknak kifogás nélkül való törvényt szabni. A nemzeti hatalomnak igazsága ez, hogy minden ember dolgozzon, adózzon a közjóra és engedelmeskedjen. Tehát nékem sem eszem, sem igazságom nincs több, mint a pucufalvi becsületes tanácsnak. De mit is használnak magánosan képzelt igazságaid, ha háznak törvénye azoknak erőt nem ad? Mit téznek élelmedre s megmaradásodra? Úgy hevernek fejedben, mint ritkaság-kamarában a megkövesedett rákok, halak, gombák, melyeket ott minden ember csudál, de vélek senki sem él.

De hol van hát így Jupiternek megismért igazsága e világban? — kérdi az ifjú Tariménes.

Jupiter tudja, uram, — felel Kantakuci — és a pucufalvi becsületes tanács...

E világot futván, ebben számtalan ellenkezéseket tanáltak. De miben isméried hát lelkednek, Istenednek egyáltalában való igazságát? — mond a mester.

Tapasztalom, — úgymond Kantakuci — hogy vallásokra nézve a nemzetek az istenekkel külön-külön alkusznak, egymással ellenkezve, hol mindenik a magáét próbálja igaznak lenni, valamikor szomszédját megverheti. Tapasztalom, hogy

minden ember igyekszik mentül több dicsőséggel, vagyonnal, hatalommal és szabadsággal mások felett élni. Tapasztalom, hogy a hatalmas a gyengét, az okos az ostobát minden vallás és törvény alatt orránál fogva vezeti. Tapasztalom, hogy valami néked kedvedet élteti, részedre mind igazság; ellenben valaki örömét siralmadban szerzi, ellened mind gonoszság. Olyan országban láthatod hát az egyáltaljában való igazságot gyakoroltatni, hol egyik ember jóllakása a másikat meg nem éhez-teti; hol ennek öröme soha amannak szomorúságára nem lehet; hol senkinek jókedve miatt mások nem sírnak; végre aholott egynek felemeltetése a többinek elnyomattatások nélkül eshetik meg! Keressétek fel azt az országot, melynek törvényes fekvése magát így mutatja és hozzatok hírt róla. Egyáltaljában való törvény ez, hogy aki csal, csalattasson; aki vér, veretessen, mely szerint köznyomorúságban áll a közigazságnak kiszolgál-tatása.

De mimódon határozhatod hát meg — kérdi a mester — Jupiternek jóságát az emberek iránt?

Még én — felel Kantakuci — az emberi szívre tartozó jókat és gonoszokat mérő serpenyőbe tenni nem érkeztem; ki-ben legyen Jupiternek bővebb áldása vagy büntetése, maga tudja és a pucufalvi becsületes tanács.

Jaj, uram! — belészól Rühödi, az orrát erősen kifújva — ez az áldás vagy büntetés csak abból áll, hogy ki okos, ki bolond az ember. Így hát Jupiter is csak azt tudja áldani, aki-nek esze van. Miért? Azért, hogy hahogy egyszer az ember kor-hely, préda, már ott senki sem segíthet. Ha pedig nem szánt-vét, hijába esik eső, mert az ő búzáját a mezőben seholse tanálja meg. Így hát Jupiter megáldaná ötet is szintúgy, mint másokat; de már errül osztán maga sem tehet, mivel nem tudja hogy megáldani.

Bölcsen, okosan, János, — mond Kantakuci — hiszen ele-get hallottál te errül a tanácsban, úgy-é? De János! látod-é? Jupiter az embereket így külső formájokra nézve egyenlőség-ben alkotta. Minden embernek szemöldöke alatt forog szeme, homlokából nyúlik alá orra, mely alatt szája keresztül van rántva. Miért nem adott hát eszet, értelmet is minden ember-nek, úgy, mint orrot, filet, kezet, lábat?

De már ezt — felel Rühödi János — a paptól kell kér-deni, mert nem emlékezem rá, hogy az én tizedességem alatt

szó fordult volna fel róla a tanácsban... Hanem már a pap, tudom, mindent megfejt e világon...

Lehetetlen dolog, — mond a mester — hogy Jupiternek egyáltalában való igazsága törvényben, áldozattételben ki ne nyilatkoztatott volna?

Ha e világot futjátok, — felel Kantakuci — találtok oly nemzetre s országra, hol az igazság egy férfiúnak oldala mellett száz feleséget is megszenyved; itt pedig egynél többet nem, de időközben annyival lehet élni, akárkié legyen, amenyivel tetszik. Találtok oly nemzetséget, mely az isteneket semmi tekintetbe nem veszi; mely sem törvénynek, sem vallásnak felállításával nem fárad, hanem inkább az ördögöknek, azaz a gonosz lelkeknek tésznek áldozatot, hogy ártalmakra ne legyenek. Érkeztek oly országban, hol az emberek egymást felebaráti kötelességből megeszik. Ha itt egy macskát megöltök, Jupiternek igazsága benneteket széjjeltép, amott bőrit lehúzzák, ruhára prémezik, s minden ember jónak találja. Továbbá hol megnyírva, hol üstökkel, hol szakállal, hol borotválva, hol palástban, hol mentében, ülve, állva, fekve, térdepelve, ordítva, sikoltva, dűnnyögve, mormolva, emberrel, barommal áldozva üzik Jupiternek tiszteletit, melyet az egek vállatvonítva mind elnéznek; mivel ezek egyre-másra mind így mennek, mert sokféle a szokás e földön, mint ezt Rühödi János mondja és a becsületes pucufalvi tanács.

Akárhogy értsed, — mond a mester — de kellett Jupiternek örök igazságát emberi teremtéseiben közönséges és elleneállhatatlan isméretre vinni, különben micsoda vége s célja lett volna ebben, hogy okoskodó lélekkel felruházott állatokat teremtsen örökös oktalanságra s vakságra? Hogy az embert látó szemmel tegye tévelygővé s bölcs lélekkel eszetlenné? De hová légy hát okoskodásaiddal tapasztalásaid között? — kérdi Kantakuci. — Minden nemzetség tanubizonyságokkal, csudákkal, írásokkal, vallástételekkel hirdeti az istenek nála lévő törvényének igazságát... Ha józan okosságodat közöttök ítélő bírónak nem teszed, vagy mind hiszed, vagy megveted, mivel értelem nélkül a választás egyre megyen; vagy sorsot húzol reá, melyiket tartsad. Ha pedig a benned élő józan okosságot veszed próbakő gyanánt, hogy bizonyítasz véle a természetben természet felett való dolgokat? Áldozataid igazak, úgy-é, mivel gyermekségedet azokkal fonták öszve, mint nemzetednek és

szüléidnek szokásit. Ezekről vetted vallásodat, mint véredet, de ha atyáidnak vérek romlott volt, nyavalyában fogantattál és orvosra van szükséged.

Ki legyen hát orvos? — mond a mester kemény hanggal, üléséből magát fellökve.

Jupiter tudja, — felel Kantakuci szelid csendességgel — és a pucufalvi becsületes tanács. Hiszed-é, — mond tovább a filozófus — hogy Jupiterben az örök valóság, mely mindent magába fog, véghetetlenségét s mindenhatóságát újra meg újra szülhesse s magán kívül megszemélyesítse? Hiszed-é, hogy Vénus aranyos fellegekben gyönyörködik és Neptunus csigaszekerében a habokon tűnik? Honnan tudod, hogy egy megperzselt tollas kakasnak bűdös füsttül Jupiternek legszentségesebb orra a nagy Olympuson örök boldogságodért irgalmas prüszentéseket teszen? A földnek minden nemzetségei így hiszik, melyek uralkodó hatalom alá vétettek. Erre tehát tanu a világ és majdnem az egész emberi nemzet. Tévelyeghet-é a világ, vagy nem? Utána mégy-é, vagy magaddal maradsz? De magadra maradva is mivel bizonyítasz mindazokban, melyek érzéseidet és tapasztalásodat felülhaladják? Vagy tévelyegned kell hát a sokasággal, vagy semmivel lenni magaddal; azaz vagy támasz nélkül maradsz, vagy vakon futsz.

Ó, uram! — mond a mester — lehetetlenség mindezeket kiállani; az egész teremtés ellenvetésekké változott benned. Elmegyünk; kétségkívül szólott Jupiter valamely általa különösen kedveltetett halandókhöz, s azokat megyünk felkeresni.

HARMADIK SZAKASZ.

**Tariménes eljut Totoposzba, — hol Arténist megisméri;
a kastély, királyi kert s vendégség leiratnak.**

Már az éjjelnek harmatja a földnek színét gyönggyel béhintette, mely a napnak sugárára füvekről, fákról ragyogott, midőn Tariménes mesterével együtt utnak indult. Hosszas utazása után elérkezik Totoposzba, hol Arténis, azon országnak királynéja, akkor éppen születése napját tartván, fővárosának tündöklő seregeitől vala környülvétetve.

Egy négyszegre kidült kastélyába mulatott, oly kerttül¹⁾ körülvétetve, melynek hosszan nyúló utjai a látásnak határából kitüntek. Közepén mosolygott egy kis térség, tekervényes utakkal cifrázva s virágágyakkal köröskörül megrakva; benne csillagzott egy kerek tavacska, melynek szüntelen futosó habjai közül tengeri lovak láttattak fenekrül lett felszökésekben állani, körültek heverték a hősínre kőből kifaragott szírenek, kidagadt mejjekkel és utánok tekeredett halfarkokkal.

A hegyekből ide levett források elrejtett csatornáiból ropogó sebességgel szöktek fel a napnak sugári közé, honnan ismét csillagzó harmat módjára szitálódtak alá. Hajlott ágaikkal az élőfák utjaikat boltozat alá vették. E kertnek déli oldalán emelkedett fel egy rendbe s mesterség alá vett hegy, melynek tetejére pásitos oldalain készült tekervényes utakon lehetett felmenni. Tetején habzott egy partokkal körülfogott tó, mely önnönmagával küszködven, kerekcsatornákon emelte fel terhét e magasságra, honnan a hegynek grádicsos oldalain szakaszokra vett zuhanások közt rohant alá fenektavába, hol Akteon ebeitől szaggattatva, szarvas természetben állott.

A kiterjedett fáknak árnyékában széjjel az isteneknek és szentelt vitézeknek képei állottak, kikre midőn a gondolkodása közt sétáló ember reájok botlott, szent ijedésben esett.

Már a hanyatlott nap veres tábláját a tengerbe merítette és csak gyenge sugárai haldoklottak itt-ott a homályos látásban, melyek között véghetetlen szárnyas bogarak s repeső férgek ögyvelegtek. Végre egész estve lész, hol az éjjel teríti ki fekete palástját, melyet a kék ég csillagokkal béhint.

A napnak fényét örökre rettegő hold ezt látván, halavány orcáját hideg ágyából felemeli és a kék égnek magas kárpitjai alatt bujdosik csendesen szökve. Az apró csillagok világának álló tengerében mind fenekre bugdostak; a nagyok ellenben, sárga színét truccolva, körülötte fejez tüzze ragyogtak. Csendesség lepi meg a teremést és a természet álmába dül.

Azonban a kertnek uccái között ezer kristálylámpásokban

¹⁾ *Jegyzés.* Olvasó! ki lakhelyednek vidékén kívül nem voltál s házában sem utaztál, ne gondold, hogy itt az író csak mesére tartozó képzelődéseket rajzolna, mint a selyemmező és rézerdő. — Egy szót, egy dolgot ide nem teszen, melyet valóságában szemével ne látott volna, vagy egy vagy más országon. — Ez a schönbrunni kert. (Bessenyei jegyzete.)

helyheztetett gyertyák lobbannak fel, egymástól annyira téve, hogy megszakadozott világosságok közt látható setétség borongjon.

Totoposznak minden Vénusai piros és fejér színnel lengező gyenge selyemszálakban öltözve borították el a kertet, hol a csendes szelek habzó öltözeteket természetekhez nyomkodván, testeknek hajlásit és kövérségeknek rengő domborodásit a magához édesgető természet ujjal mutogatta. Az utakra kiterjedett gyertyáknak zöld világa közt mint sétálásokban alá s feltűnő istenasszonyok láttattak, majd a pásitos grádicsokon széjjel heverve nevetkeztek, ölekeztek; honnan, ha félelmes nézőt sejtettek, szarvas módra szökdösvén fel, a tűnések után hunyorgó nézésből magokat sebes suhogások közt ragadták ki. Hol sűgő beszédek, hol zengedező nevetések hallattak, melyekre az utánok lappangó szív hol édes bágyadásba jött, hol lármára ragadtatott.

A kastély oldalán látszatott egy kar, melyet kőből faragott óriások tartottak, kik meggörbedett vállaikkal és öszveszedett szemöldökök alatt felfűjt pofájokkal kidűjjedezett nézéseik között a teherrel küszködő erőlködést mutatták. E folyosó karnak kebele zengő muzsikákkal vala megtelve, melyeknek hol felemelt, hol elcsendesedett hangjok a kertnek tiszta egeit kisebb-nagyobb lármával zengedeztetvén, kit búra, kit örömhöz hoztak. Az öregek elmúlt napjaik után fohászokdakt; az ifiak pedig gyönyörűségeket elragadtatások között könnyező örömmel ölelgették s csókolgatták.

A kastélynak belső világában terjedett el egy véghetetlen palota, melynek falai tükrökkel ragyogtak. Középe, egyik végétől a másikig, táncoló csoportokkal volt tele, melyeknek sokaságát a tükrök mindenfelől mutatván, úgy tetszett, mintha egy ország forogna táncban.

Mester Kukumedóniás e környűllállásokban öszve-vissza tekintgetve, hol búsulva, hol nevetve, hol szökdösve, hol öszve-merevedve, nyűlángó¹⁾ lépéseivel lábujjhegyen loposkodott feljebb-alább, úgy, mint a sásas tóban halászó kék gém, mely nyakát nyujtva, lopvást lépve jár a keszeg után, midőn ez sebes úzásában a víz színén fekvő napnak világára oldalt villámlik. Uti ruhájának kopott színe síró módra vett tekintetű nyö-

¹⁾ lassú, kelletlen.

szörgő szeméremmel borította el és szívéből a kavalléri bátorságot a félelemnek végső határira űzte. De végre viszontagságait felülhaladván, földhöz vert bátor lépésekkel hág előre s így szól: Mi ez, — úgymond — mi? Oly ma tündöklő rózsák s ragyogó semmiségek, melyek holnap a szélvészektül földhöz verettetve porban hervadnak! Így biztatta magát tudós lelkének erejével, de szíve titkon csak fohászkodott.

Midőn a bölcsnek okoskodása érzéseivel így küszködne, Kalipsó serege fordul elibe s tekintetivel földhöz szegzi. Arténis királyné vala ez, udvari asszonyaitul környülvétetve. Felemelkedett téjszín mejjén és kifeszült vállain Vénusnak lanasztó bujasága hevert. Homlokán az uralkodásnak isteni méltósága ült, tekintetiben pedig a csendes királyi kevélység mosolygott. Kellemetességének alkotásában a természet, préda kezekkel fáradván, benne magát is meghaladni láttatott.

Mester uram rémuléseinek közepette kocsonyává fagyva és kimeresztett nézését e tárgyra függesztve, bálványképpen állott és hideg lehelletivel szavait mint jégcsapokat halavány ajakihoz fagyaltta. Tariménesben lobban fel régi nemes vére, ki megszorulva itt kezdi magát először ismérni s következőképpen szólal meg:

Ó, halhatatlan királyné! (mert tekintetednek méltósága rangodat elárulja), idegen bujosók vagyunk, kiket e világ isméréstinek szomjú vágyódása kerget személyednek csudálására, míg a földnek ezen részeit megfutván, az isteneknek hozzánk való jósága édes hazánknak ismét megadna! Vajha uralkodásodnak belső valóságát vehetnénk inkább elménkre, mint ezen királyi pompának ragyogó képét csudáljuk, mely csak a hivalkodást élteti!

Arténisnek magaszeretete szívéül felkelvén, orcáján megtüzesedett s ajakain rózsaszínben mosolygott. Nagyobb érzékenységre hozta az idegen tisztelet, mint ismeretes jobbágyainak már megúnt minden nappali imádások, kik hatalmában s kincseik között szerencséjeket keresvén, tiszteletekkel is gyanúság alá esnek.

Ó, boldog ifú! — mond Arténis — micsoda részét választod hát királyi mívünknek? — A törvényt és vallást — felel Tariménes.

Mi — mond a királyné — határ nélkül való hatalommal

egyikben sem élünk. Minden törvényemet népemnek közönséges kívánsága s voksa határozza meg; semmit sem is cselekszem ezen túl, nehogy tévedéseimmel vagy kívánságomnak széles kiterjedésével szíveket fohászkodásba hozzam. Minden vasra-vert természet agyarkodik hátunk mellett és csak alkalmatosságát lesi, hogy láncait megszaggatván, a fején ülő erőszakos hatalmat földhöz üthesse és vérbe kevert igazságának megfer-téztetett szentségét bosszulhassa. Mi királyi székünknek oszlopaít és azoknak fundamentomát törvényből szoktuk rakni, melynek megállására magunkat isteneink előtt fogadással kötelezzük. Azért zárom magamat a törvények alá, hogy felettek lehessenek. Nem lehet olyan kívánságom, melyet országom ne teljesítsen, mivel közönséges kívánságok ellen akarát nálam nincsen. Szabadságokkal, boldogságokkal, dicsőségekkel fűzöm körül királyi székemet, melyet imádnak személyemben önnön-magokért és életemet szüntelen féltvén, reszketnek, hogy szerencséjektől annak mulásával meg ne fosztassanak. Minden uralkodó hatalom akkor legerősebb, mikor legigazabb és akkor legállandóbb, mikor legirgalmasabb! Ó, boldogok az oly fejedelmek, kik népeknek nem pénzével, hanem szívével kívánnak bírni, mely minden kincset magában foglal! Valaki csak prédán kapkod s a magához vonzó szeretetet hátrahagyja, veszedelemben forog!

Ó, nagy királyné! — mond Tariménes — az uralkodó hatalomnak állandóságát némelyek ellenkező utra viszik; dicsőíttetésre felemelkedett értelmed szerint, minden mord kedvű és kemény indulatú fejedelem kénteleníttetne kegyellemmel és igazsággal uralkodni. Egy királyi ház sem mehet a természettel oly alkura, hogy vérenek ízrül-ízre fajzani szokott sorából zürzavar elme, kemény indulat vagy gyáva lélek ne származzon. Miképpen tegye az ilyen élet magát állandó bátorságban ott, hol a közjó és igazság ellen büntetetlen senki sem vétkezhetik? Nem jobb lenne hazádat lábad alá kötözni, hogy mint a mordult medve láncaihoz mérgében faldokhasson ugyan, de el ne szaggathassa, sem ostora ellen fel ne emelkedhessen? Ezen nagy célnak elérésére két nevezetes eszközt ismérnek: a törvényes szabadságnak s világi bölcsességnek eltörlését, melyek mindenesetre eltökélt szíveket és kevély elméket szülnék. Mi lenne gazdálkodó életünknek módjából, ha igabarmaint jármaikban mind megokosodnának?

Mostani elmélkedésed — felel Arténis — kegyetlen és vad uralkodás módjára tartozik, hol az uralkodó élete éppen oly könnyen vész, mint ő mely könnyen a másokét veszti. Hol lehet az hatalom nagyobb bátorságban, mint ha annak jósága tanult és okos hazától ismértethetik? A vad természetet, ha erejét dologra fordítod, szüntelen kötve kell tartani. Mihent láncárul szabadul, őszveszaggat, mivel önnön javának meggondolására is elégtelen és emberi kötelességeket nem ismér. A tanult nemzet ellenben boldogító urát kebelében hordozza s érette magát halálra adja. Totoposznak tiszta egei emberi nemzetünknek vérében oly galád polgári tulajdonságot nem szenyvednek, melyet a bölcs természetnek igazságaiból ki lehessen vetkeztetni. Nincsen itt az a puhaság, ami más forró és lacsuha egek alatt tanáltatik; hol a baromi részében alásüllyedt ember gyálázatos rabságában láncait csókolva, boldogságot érez, mint a tetejével tövéhez hajtott fiatal fa zúgó sebességgel rúgja derekát vissza egyenes állásra; fellegekre szórván széjjel azokat, kik rajta ültek s üstökét húzták. De nem is azt kell tárgyul venni, hogy ez vagy amaz felszentelt vér légyen világ végéig uralkodó széken; hanem, hogy az isteneknek s természetnek igazságai vezéreljenek és ne az emberi nemzet légyen vezérinek áldozat, hanem ők áldozzák fel idejeket annak minden lehető boldogítására. Óh, mely édes gyönyörűsége a nemes és nagy léleknek, ha szerencséseket tehet és a szenyvedőnek keservét örömmé teremetheti! Mi viselje hát az isteneknek képét közöttünk világosabb s ragyogóbb fénnel, mint az igazság s kegyelmesség, melyek egyedül boldogíthatnak? De micsoda dicsőségére is lehet a királyi hatalomnak kesergő rabokon és kiáltó koldusokon uralkodni? Vesszen el tehát minden hatalom, mely a leverettetett természetnek véres sebeiben foganszik és könnyhullatásokban virít!

— Ó, dicső Arténis! — mond Tariménes — a halandókon való szánakozás nincs már szokásban a hatalmaknál. A köznép olyan, mint a föld: mennél inkább rongálják, annál bővebben terem. A szánakodás királyi kincsedet fogyasztja. Az ország olyan spongyia, mely mennél inkább szorítod, annál több nedvességet ad.

Nem lakik Arténisben — mond a királyné — ily értelem. — Óh, örök áldásra méltó királyné! — felsőhajt Tariménes — sohasem volt szélesebben kiterjedett parancsoló hatalom a

tiédnél! Ó, mely rövid és könnyű módja van az uralkodásnak, ha e világnak vezéri egyenlőül érezni és tudni kívánnák! De micsoda öröme lehet egy oly hatalomnak, mely csak azért parancsol, hogy utáltassék? Valaki különös szerencsését hazájának közjavától megkülönbözteti, ostora az egeknek s átka a világnak. De néked, Arténis, micsoda szívet elragadó gyönyörűségre szolgál ezen igazságnak lelkedben való megismerése, hogy amely tisztelettel országod királyi személyednek áldozik, mindazt jóságod megérdemli és felülhaladja!

Ó, jámbor ifiú! — mond Arténis — a bennem élő és megismerésed szerencsédhez vannak köttetve. Sohasem is kívántam ezenkívül hívségeket különös életemhez kapcsolni. De mit is tenne annyi milliom polgárnak szívében egy halandónak pusztá személye, ha különben boldogságokat semmi tekintetben nem szülhetné? Kinek tartozzon valaki szeretettel magán kívül? Veréjtékeznél-e oly földön, mely munkád után sohase termene? Ölelgetnél-e oly szüzet, kinek csókjai halált okoznának? Az elme és okoskodása megtévedhet, de az érzés sohase. Hijában dicsekszik az uralkodó, ha a nép könnyez és fohászkodik. Az éhező embert e világnak minden bölcsességével és ennek minden okaival sem hitetheted el soha, hogy jól van lakva, míg enni nem adsz. Az uralkodik híven és igazán, kiben országa örvend és aki népét érezhető jókkal s nem ígérettel szereti.

Ó, nagy királyné! — mond az ifiú — ki szereti a szegényt?

Mi és az istenek, — felel Arténis.

A szegénységnek ügyében némák az istenek?

Kérdezzétek meg Totoposznak sokaságát — mond Arténis és szája vallása megigazít.

Ezen szavai után elfordul és mellette állott két asszonyának parancsolja, hogy a vendégeket kísérenk szállásra, különös gonddal tekintvén szükségüket. Nyugodjatok, — úgymond, reájok visszafordulva — ezentúl vágyódásokatoknak többekben tészünk eleget.

Mester Kukumedóniás ifiára tekintvén, oly formában vigorgott, mint a szegény ember, mikor pénzt lél.

Azonban mester uramnak karjában egy Diána ölti kezét, melyet látván, hol homlokát tapasztja, hol mejjét simogatja.

Beszédében pedig oly ikegéseket teszen, mint a vízbe bukott ember, ki onnat fejét felütögetvén, segedelemért kiáltoz és szavainak fuldoklásai közt makog. Fellobbant vére viszkettető csiklandozások közt sisterékelt testében, melynek tüze bőre alatt villámlás módra lövöldözött széjjel. Kucorgó lépésekkel haladott előre, széjjeltekintgetve és örömének tengerét gázolván, hol síró, hol nevető módon nyöszörögve.

A kastélynak táncoló palotáján vitettek keresztül. Itt az örökké hangzó és susogó beszédnek elterült zsinatja, a saruknak csuszogása, selyemruhák suhogása, zengő, fúvó muzsika hallást, érzést öszvezürtek-zavartak. A nézni való tárgyaknak, ragyogó öltözeteknek, szépségeknek temérdek sokasága, hol kiki nézettetni, dicsértetni kívánt, azt tette, hogy senki tekintetbe nem vétetett és e szörnyű ögyvelgésben, akik egymásba ütköztek is, magokat meg nem látták. Az ismérősöknek minden lépten való öszvetalálkozások és ezáltal a beszédre lett alkalmatosságnak bétemető sokasága vagy magával vonszó árja azt vitte véghez, hogy ezen embertengerben kiki némán örvénylett és senki se beszélt.

Amidőn Arténisnek asszonyai idegen vendégeikkel ideérkeznek, csomóba rohan reájok a népnek sokasága, úgy, mint a rakásba fogódzott raj. Mester uramat oly véghetetlen köszöntő vigyorgások fogták körül, hogy elfogadásokban szüntelen való hajlongásival magát már nem győzvé, testének egyenes állását változhatatlan görbülésre vette, hol oly formát mutatott, mint a forró hideggel küszködő beteg, mely nyavalyájának keserve orra hegyiről veréjtékei között csepegett alá, mindaddig, míg a palotának tükörfalaiban a sok ragyogó öltözet közt kopott színét reménytelenül szemére vévén, hideg ájulásba nem esett.

Végre egy különös szobába vezettetnek, melynek oldalai meggyzín bársonnyal, arany rámək alá szorongatott tükrökkel és csakugyan arany gyertyatartó-ágakkal, bogokkal valának megrakva. Mennyezetire pedig a nagy Olympus és annak fellegei között isteneinek ebédlő serege volt festve. Feneke külömb-külobmféle színével kristály módra ragyogó fákkal vala kirakva.

Mester uram porral lepett saruival ide bėjutván, egész halandóságát lábujjhegyre tetézte, melynélfogva düllöngő lépéseivel úgy látszott, mint valamely folyóvízen gázló ember,

ki annak mélyére érvén, száját hátraszegett nyakkal oltalmazza, melynek ajakait már az apró habok csapkodják. De végre szállásához juházódik és a királyi szolgáltnak záporos módjára reáomlott adakozások által megbátorítatva, jól iszik, eszik és hasát megütögetve s reánevetve lefekszik.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Tariménes mesterével együtt a vad Kirakadest csudálja és az ország bölcsét, a remete Trézénit megisméri.

Arténis nem az oly királyi személyek közül való volt, kik vélek született tudatlanságokat az uralkodó hatalomnak méltóságával szokták fedezni, hol szentségeknek védelmét színelvén, igen keveset szólnak azért, hogy együgyűségek ki ne tessék. Ő ellenben igyekezett magát ismértetni, ki mentül jobban felfedezte értelmét, annál inkább csudáltatott s szerettetett. Ó boldog születés, melyet a hosszas ismeretség is soha unalomba nem hozhat! Elmédnek okoskodása és szívednek jósága oly, mint feneketlen tenger, mely által mindennap ujság vagy azoknak is, kik gyermekkorodtul fogva ismérnek! Ily születés vala Arténis a természetnek első szülöttei közül, kiket ő e világra mint az örökös üldözésben lévő igazságának őrző angyalait állít ki.

Álmából ocsodván fel, alig várta, hogy vendégeivel előbb szólhasson, mint udvari seregei körülötte zendülésbe jönnének és az országnak nagyjai áldozatokkal körülfognák. Jó reggel ágyából kikelve oly lengeteg fehér ruhába öltözött, melynek gyenge szálai alól testének téjszíne majdnem átlalhatott. Szoros kötéseivel kövérségének kiforrott hajlásai szembetűnőképpen látszattak és a rajtok égő kivánságot csendes tüzzel emésztették. Keze gömbölyűséget, orcája fehér színnel elegyedtett gyenge piros színt mutatott, hol még az álomnak halavány vonásai szemléltettek. Szemei fél hűnyást mutatván, csendes méltósággal néztek, úgy mégis, mintha mosolyognának; mint mikor a szívnek érzései gondolatokkal öszvekeveredve az álló nézésnek nedves tűzében égnek, hol a titkos vágyódás magát csendes bánattal mutatja. Ásítózva nyugodott ágyszékén, fél ülésben fekve, hol egyik kezével fejét megtámasztva, másikat

teste mellett elvetve hevert. A napnak játszó világa ablakain beszökvén, szobájának belső falán álló fénnel ragyogott. A híves szelek függőit ottan-ottan megkavarodásban hozták, mely a szobának világát borongásba vette. Így látszatott itt Arténis jó reggel, mint a kivánságnak magával ragadó tárgya és a férfiúi szívnek haldokló gyönyörűsége.

Mester Kukumedóniás a királynét meglátván, szívével egy oly megrázkódott rúgást tett, mint a kemény égi csattanásra tavából kiszökött potyka: érzései között nyárlevél módjára lebegve, hogy ezen szentséghez tovább ne közelítsen, lábait maga ellen támaszoknak szegezte. De mégis úgy érezte, mintha sebes patakban állana, melynek ostroma talpa alól fővénységét szüntelen sodorván, küszködése ellen is Arténis felé ingadoztatná. Szédelő ájulási közt nyöszörögve így fohászkozik titkon: «Ó, ez az a felsőség, melyet csak természet koronáz és okoson, bolondon, királyon, vitézen, szenten, gonoszon játszodva uralkodik!

Ó, halhatatlan Arténis! — mond Tariménes — az isteneknek jósága vágyódásom felett jutalmaz, hogy személyekben oly érdemekkel felszentelt országló hatalmat imádkozhatok, mely népének gyönyörűsége és az isteneknek élő igazsága! Te vagy az egeknek megszemélyesedett gondviselése e földön!

A gondviselés ugyan kiterjedett reánk, — felel Arténis, — de nem én bennem, hanem a természetnek örökös munkáiban, melyeknek alájok vagyunk vettelve. Hogy egy szegény halandónak esetei különös és rendkívül való vezérlés vagy indító eszközök által lennének, más kérdés. Gondviselés a józan okosság, igaz erkölcs, egészséges test és földünknek munkánk után való bőv termése. Ahogy fogantatásunknak szempillantás ideje alatt, szüleinknek természetekben különösön, vagy az emberi nemzet közönséges vérében erkölcsünk meghatározhatnak, az irántunk való személyes gondviselés is igen ott üt ki.

Azonban Arténisnek titkos kedvei kiderült orcáján már rózsaszínben ragyogtak, hogy ritka személyének csudálását az idegeneknek habzó tekinteteken szemlélhette. Nincsen a halandóknak erkölcsükben oly felemelkedés, mely a szívet dicsőségének s jó hírének kívánásául megfoszthatná; mivel a legmélyebb emberi érdem is magában csak erkölcsi kevélység, de kellemetes azért, hogy az egeknek világával tündöklök; és

ha már minden haszontalanság is mulandó életünkben, legalább azok közt a szép erkölcs legméltóságosabb semmiség.

Ó, — mond Tariménes — csudálásra érdemes királyné! Szerencsés országod, hogy kívánságait boldogsága meghaladta benned; az irántad való hívségnek itt nincs határa, mint a gondolatnak.

Jaj, jámbor ifiú! — mond Arténis — az emberek, királyoknak szolgálván, gyakorta csak magokhoz hívek. Minden érzékenységet gyönyörűségei közt keress; a vágyódás pedig haszonvételbe oltatott; ugyanezért, miolta a pénz minden világi boldogságnak eszközévé lett, az emberi hívséget is vele vesd a latba. Midőn népem így kiált: Éljen Arténis! — ezt érti: Éljen a mi szerencsénk! Azon boldogságáért fohászkodik, melyet személyem lelkesít. Így a királyhoz való hívség mindég azon közjónak mennyiségével áll mérő serpenyőben, mely kegyelme által országára háramlik. Valamennyi ez, csalhatatlanul annyi amaz is, akárhogy állítsák e világnak bölcsei és az isteneknek természetünk felett kihírelt igazságai.

Mihent az embertül személyére tartozó gyönyörűségeit s javát sajtó alá veszed, reád nézve üres edény lész, azon utálatlattul kiválva, mellyel ellened viseltetik. Isteneirül is elfelejtkezne az ember örökre, ha látná, hogy csak büntetnek és sohasem áldanak. Minden imádságaiknak célja ez, hogy e földön jólakásban tartsa őket s haláluk után Elizeumra vigye. De ellenben az istenek sem akarnak áldás és jutalmazás nélkül tiszteltetni; kívánhatná-é hát egy földi király, hogy az iránta való emberi tartozásokat istenein túl vigye?

Mit gondol életeddel az, ki általad semmi jót nem érez? Meghajolnak előttem, úgy-é? Igen, mert méltóságokat személyemre függesztették. Imádnak, mert szerencsével vagyok környülfűzve, melyet kegyelmem osztogat; de mindezek nélkül minden áldozattétel elmúlik. Magamnak kell számbanvenni, mennyi az irántam való hívség. — Valamely fejedelem ezt maga nem látván, tanácsosaitul kérdi, uralkodni sem tud, sem érdemes.

Midőn Arténis ezen szavait végezné, jelentik, hogy az ország bölcse, Trézéni, mostani bujdosásából érkezett el egy Kirakadessal, kit királynéjának bémutatni kíván. Ez vala ama nevezetes vad ember, ki a tanult életnek mesterséggelt boldogságát jött ismérni és ha lehet, érezni is.

Kirakaduhuban az emberek isteneket nem ismérték;¹⁾ de ha azokról eszmélkedések volt is, hogy a természet szokott rendin és idő járásán kívül reájok nézve munkálkodnának, fejekben meg nem fordult. Minden nappali tapasztalások úgy mutatta, hogy cselekedetek által származik sorsoknak esete. Tehát akár legyenek olyan istenek, kik rendkívül való gondviseléssel irántok nincsenek, akár ne legyenek, reájok nézve mindegy. Törvényt, büntetést, házasságot, házi gondot nem ismérték, melyek az élet gyönyörűségének temető sírjai. A Kirakadesnek rémítő termete s állása mozgó bálványhoz hasonlított. Járásában ordas bőre alól vastag inai mint húzós kötelek feszengettek fel; rakásra tornyozott szemöldöke alatt kegyetlen nézése vértűzbe forgott; a forró nap alatt elégett bőrének repedezései pedig magasra emelkedett tekintetin úgy látszottak, mint az ordas kősziklákon kóborlott mennyköveknek szürke barázdái; szava medvebömbölés, kiáltása oroszlánordítás volt.

Trézéninek mejjét kerekded fejér szakálla fedezte, és orcáján a magával megelégedett bölcsességnek csendes méltósága szunnyadozott. Szemeit beszéd közben gyakorta béhunytá; de ha éles nézését valakire függesztette, általható tüzét elviselni nem lehetett. Ugy tetszett, mintha dorgálnának szemei és a szívnek elrejtett titkait szednék ki világosságra. Az emberi tulajdonságokat rosszban, jóban, mutató jeleikkel együtt egész kiterjedésében ismérte s egy-két tekintetre az embernek erkölcsit megsejtette, kevés azzal való társalkodásában pedig egészen általlátta. Az alacsony emberek jelenlétét mint befedezett gonoszságokra világosító napot kerülték és megcáfolhatatlan érdemeire csak setét szuglyokbul mormolván ki, nagyságát káromkodva csudálták.

Arténist elfogta királyi gyönyörűsége, hogy e nevezetes bölcsben uralkodásának dicsőségét egyrészben szemlélhette. Ó, mi uralkodók, — úgymond — amidőn magunknak hízelkedünk, hogy szabad hatalommal élünk, két-három szolgánknak értelmek alá vagyunk zárattatva! Igenis! Sőt gyakorta egyetlenegy

¹⁾ *Jegyzés.* Afrikában Zengebárnak lakosai semmiféle istenséget, sem vallást nem ismérnek; férgekkel, kígyókkal élnek, sőt embert is esznek. Monemujiban hasonló vadak laknak, anyaszült meztelen járván. De olvasd Kafreriának országait s tele leled ily emberképű vadállatokkal. (Bessenyei jegyzete.)

által vezéreltetünk! De kicsoda is az az uralkodásra felszentelt halandó, ki kötelességének és hivatalának minden nagyobb s kisebb terhére elégséges? Ha az istenek minden egyebekkel áldanak is életünkben, örök bölcsességeket és mindenhatóságokat általengedik-é halandóságunknak? Tudunk-é mindent? s láthatunk-é mindenfelé? Jaj azon hazának, melynek fejedelme magán kívül tanácsra figyelmezní nem kíván és hatalmának kiterjedése azzal vakítja, hogy bölcsessége is mindenek felett van! Mintha a természet és az istenek figyelmetességgel volnának reá, hogy belső érdemekkel is csak azokat ajándékozzák, kik királyi vérben fogantatnak? Jaj néki, ha ellenben gyenge ura, minden tanácsra figyelmeztvén, a bölcsét az együgyűtől, az igazat a hamistól különböztetni nem tudja! Az igazak meg-némulnak, a hamisak igazgatnak; a bölcsök pedig félreállván, minekutána vigasztalásokat magokban keresik, hazájoknak sorsát könnyező szemekkel szánakozva nézik! Boldog, aki parancsol is, enged is, aki oktathat s oktattathatik is! Ugy van!... Szerencse Trézéninek bölcsessége által vezetett és dicsőségemnek tartom, hatalmamnak hallgatást parancsolva, nagy lelkének engedelmeskedni.

A bölcs Trézéni ezeket hallván, egy mély sóhajtást emel fel szívére s csendes beszédét így kezdi: Örök emlékezetre s halhatatlan tiszteletre méltó királyné! A bölcsességnek benned élő szereteti lelkednek felemelkedését és szívednek igazságát bizonyítja. Ki bátorkodna királyi elmédnek gonosz tanácsot adni? Valamilyen az uralkodó, tanácsának dolgai is igen ott ütnek ki. Kegyetlen fejedelemnek szeléd tanácsát, szelédnek kegyetlent, együgyűnek bölcsét, bölcsnek oktalant hol látott valaki? Tebenned lakozik a bölcsesség, nagy királyné, mely felső tanácsodat lelkesíti; tehát az ország boldogsága kezdednek munkája.

Hijában bölcselkednénk mi, ha te bölcs nem volnál. Ha az uralkodó maga nem lát, tanácsa mind megvakul, vagy csalárd vezető léssen, hol különös szerencsáját építvén, romlásra oktat. Te különböztetsz rangokkal; híveid kegyelmed által híresülnek nevekben; ajándékkiddal gazdagodnak, kiket ellenben haragod megemészthet. Kicsoda bátorkodna tetszéssel küszködni, ha bölcsesség nélkül való volnál is? De ha oktatni kívánna is, mit érne egy világtalannak az egeknek mutatása?

Az emberi erőlködés csak ott állapodik meg, ahol javait

egy csomóban feltanálja, melyre nézve olyan maga is, amilyenek környülállásai. Imádnak, mert boldogítasz; és lábaidnál hízkelkedő szolgálid szerencsések abban, hogy személyedet hazugság nélkül dicsérhetik; mivel valamivel magasztalnak, népednek általad s benned élő boldogsága mindazokon felül teszen. Ó! volt-é hát valaha boldogabb uralkodás formája a jó királyénál?

De valaki szolgálid között kegyelmedet személye iránt legtöbb és sürvebb adományokra erőlteti, reá legkevesebbet figyelmezzél. Az emberség mindég szemérmes és szükségeit szorosabb határok közé vévén, kevéssel elégszik, hogy kegyelmed előtt orcátlan ne legyen és unalomba ne jöjjön. Figyelmezz hízkelkedésekre, mely minden királyi szék előtt ugyanazon egynemű és természetű dolog örökké, azaz a kincsnak s hatalomnak, népednek vére és veréjtéke által való öregbítése, melyet házi szerencséjével öszvefűz. Szolgálidnak javaival ajándékoz, kiknél magát akarattal menteteti, hogy gyűlölségessé tégyen maga helyett, midőn kényszerít titkon, hogy életeteket sajtóban csafard. A magadéval ajándékoz és jutalmul érte a tiédet kéri. Ez hát érdeme, hogy országod sanyargatva, magát gazdagítsa s királyi emlékezetedre átkot húzzon. Valaki népednek megkémélésére szól, igaz tanácsnak ismérd, ellenségnek vévén azt, ki veréjtékére lázaszt. Népednek áldása tehet csak jóságodról bizonyosságot; és ha ő fohászodik, tanácsosaid hijába biztatnak. Valamely uralkodónak országa sír trónusa előtt, hízkelkedő tanácsosi is örökös hazugságra vagynak átkozva!

De benned, nagy királyné, a parancsolásra való emberi vágyódás szívednek szánakozását és lelkednek igazságát el nem törli. Nem azt szomjúhozod, hogy tőled rettegjenek, hanem hogy benned gyönyörködjenek; jól tudván, hogy a királyság valójában érdemes és dicsőséges csak annyiban lehet, amennyiben boldogokat tehet. Valaki szerencséjét szereti, Arténisnek gyönyörűséggel való imadására magát eltökélleni kéntelen. Ó, mely édes vigasztalás egy országnak szívében, ha királyát szeretheti! Ha nagyobb az ember benne, mint a király és ha erkölce fényesebb, mint királyi széki! Te vagy ez, ó Arténis, mint országodnak gyönyörűsége és az isteneknek kellemetes képe!

A királyné Trézéninek szavait egyenes állásában mozdulás nélkül hallgatta; szemei fél könnyezéssel mosolyogva nedves

tűzben ragyogtak, orcája pedig lánggal égett. Múljon el életem inkább, — így szól a bölcsnek — mint csak azért legyen, hogy az emberi nemzetnek szennyvedése benne szaporodjon! Minden gyötrő lélek poklot ábrázol; de az irgalmasság isteneinknek képe. Te pedig, bölcs Trézéni, boldog halandó, áldott fia az egeknek, menj el!... Nem adatott királynédnak reá erő, hogy elméjét hozzád felemelhesse. Beszédednek édességét úgy érzem, mint az ifiú szív első szerelmének tüzét... Menj, halhatatlan Trézéni, hadd ne gyengítse Arténisnek erkölceit kedves áldozatodnak füstje... Ó, ki állhatna ellent az okosok hízékedésének! — Ezen szavai után megfordul s szobái közt eltűnik.

Vége az első könyvnek.

MÁSODIK KÖNYV

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ SZAKASZ.

A Kirakades Totoposznek szokásait szemléli.

Trézéni Kirakadesét oktatással érleli. Valamit itt álmélkodva látsz, — mond néki — mind a magából kiterjeszkedett természet cselekszi. Tudománybul származik, melyet oskolában szereznek. Mind istenek, mind emberek iránt való kötelességeinket oskolában tanuljuk. Ez azon hely, hol a tudományoknak megszerzések által a világi boldogságra felemelkedhetünk. E fedezi fel előttünk a gazdag természetnek elrejtett kincses tárházát, melyben ti vakon tapogatóván, javaival nem élhettek. Természeti okosság által segítettünk, igaz, a tudományra is, de ez oly dicsőséggé válik végre, mely magát a természetet is meghaladni láttatik. Ez az a kulcs, mely szülőanyjának gazdag kebelét felnyitja, hol az életnek boldogsága megszámlálhatatlan javokban széjjel eloszolva nyúgoszik.

Tudomány, mesterség nélkül a természet maga, noha édes gyermekei vagyunk, karjaira nem vehet. Hijában esdeklik rajtunk! Haszontalan hullatja miattunk szemére áradt keservének könnyeit porban heverő utálatos és nyomorult életünkre; sem javaival nem éltethet, sem dicsőségét meg nem mutathatja. Micsoda fájdalomban kell igazságának nyögni, midőn látja, hogy nálatok egyik emberi származása a másíknak formáján isteneinek képét mint éhsége által megdühösödött barom és vérszomjú tigris darabokban szaggatja s felebaráti szeretet helyett megeszi. El kell töletek orcáját fordítani s jajszóra fakadni!

Nincsen Kirakaduhuban emberi természet. Mezítelen heverték; az izzadtsággal összealudt por, föld oly dögletes gőzű sármázzal fedezi testeteket, mely a tisztaságnak pestise. Asszonyaitoknak kellemetességeket nem ismervén, vélek mint okta-

lan állatok úgy forogtok. Egymás társaságában nyájasságot nem éreztek; sőt a közöttetek való személyes tisztelet is fenevadaknak mérges harapások. Jer, légy ember, közelíts isteneidhez, ismérd meg emberiségednek királyfaját minden egyéb világi teremtések felett. Tanuld meg gyönyörűségeit érezni, szoktasd kegyetlenségedet a boldogsághoz és szelídséghez.

A Kirakades Trézénit szomjú kívánsággal hallgatta. Rémitő formában kitátott szájába a legyeknek sokasága szállott bé, melyet ottan-ottan békoppantván alányelt, de figyelmetességében meg nem tévedett.

Azonban Trézéni a városra kiindul, hogy a tapasztalással lépésről-lépésre oktattván, tárgyait e vadnak tiszta egek alatt mutogathassa meg, ki is a felemelkedett házaknak sorját csudálta. Micsoda nagy kösziklák ezek, — mond — melyek a fellegekig öblösek, mivel a totoposzok oldalaikból fejeket mindenütt ütögetik ki. Rettenetes formáját ellenben a nép körülfogta, mely sokaság között szemébe tűnik egy meggyült orrú, tapasszal ragyás, hátralapult homlokú, előrefutott, hegyes ábrázatú, könnyes szemű és feje búbjáig felpúposodott hátú totoposz, igen fényes bőrben. Kérdésére mondják, hogy ez nagy ember és neveztetik ő nagyságának. Megütözik rajta a vad, nem tudhatván okát, hogy ő törpesége nagyságnak mi okon neveztetik.

Tudni kívánta továbbá, mit jelentene, midőn a totoposzok fejekkel szemközt bugdosnak és orrokat majdnem öszvevervén, fogaikat egymásra vicsorgatják. E volna — mondják néki — a köszöntésnek tanult és szép módja. Melyre nézve ő is a mellette legközelebb állott asszonyra fogát kivicsorította, fejével hozzáütvén; de amaz sivalkodással szaladt meg a sokaság közt. A vadnak szomorúan kellett tapasztalni, hogy néki a szép mód nem szolgál.

Meglát a vad egy hosszú derekú totoposzt, kinek lába nem volt, csak keze és földig érő derekán állott. Ez senki felé nem bukott, sem fogát ki nem vicsorította, hanem kezeit oldalbőribe dugván, csak nézett széjjel. Ez neveztetik — mondják — ő legkitetszőbbségének. Hivatala abbul áll, hogy semmi dolga ne legyen. Étélet, italát csak megálmodja, s azonnal elibeteszik. Ó, boldog álom! — mond a vad — jobb a tudomány-nál is!

Egy nyíláson kinézvén a vad, négy oszlop között meglát

három embert magasan a szelek közt lengedezni. Kérdi, hogy azon szárnyas totoposzok minek forognak ott a levegőégben, talpok alatt semmi sem lévén? Azokat a törvény és általok megsértetett közboldogság akasztotta oda nyakoknál fogva, és megfultak, mivel gonoszságot cselekedtek. Jártak-é oskolába? — kérdi a vad. — Nem kívántak járni és veszedelmek is ugyanazon okon származott — felelik néki.

Midőn így beszélgetnének, nagy ordítás hallatik. Odanézőn, szemreveszen a vad egy embert, kit hassal valamely tőkéhez szegeztek és felül kegyetlenül vernek. Kérdésére felelnek, hogy azt most oskolázzák. Éppen ez az az oskola, mely nélkül a közbátorság, következésképpen a közboldogság is soha fel nem állhatnak, hogy ezen oskola az igazságnak is leghasznosabb szolgája, mely a sokaság között az isteneknek félelménél nagyobb és lelkiisméret helyett van azoknak, kiknek magoktól lelkek nincs. Azon deres tőke tehát, melyen ordítani s tanulni szoktak, igazságot, bátorságot, istenek félelmét, lelkiisméretet, mértékletességet, jóságot, sat. visel magában, melyre nézve ő mindenféle hasznos és szép erkölcsökkel fel van ruházva, mint tőke. A vad ezeket megértvén, kérésképpen jelenti, hogy ő csak oskolán kívül szeretne tanulni, mivel ezen oskolának, amint néki látszik, alkalmatlan oktatásai volnának.

Innen kiindulnak a város alá. Meglát a vad egynéhány apró kunyhót, melyek nagy gyalogló sokaságtól lévén környülvétetve, a föld színén másznak előre. Kitérdelik oldalokat és belőlök valami szomorú ábrázatú totoposzokat szednek ki, kiknek fejeket vállaikról nagy hamarsággal letépi. Ezeket már most — mond a Kirakades — talán a közboldogság számára vágták le és a többi megeszi?

Ezek — mondják néki — a tudománynak kelete felettvalóságátul bolondulván meg, az istenek ellen káromlásokat tanítottak és a törvény által ölettetnek meg. Jártak-é oskolába? — kérdi a Kirakades. Ugyanaz vesztette el életeket, hogy sokat kívántak tudni és sok rossz oskolát jártak. Amazokat tehát — mond a vad — a törvény azért aszalja a napon, hogy oskolába nem jártak; ezekről pedig azért tépte le a fejeket, hogy oskolába jártak és nagyon okosok, tanultak voltak!

Trézéni bémegyén egy nagy kősziklalyukba, mely néppel tele vala. Két kan, két szuka totoposzi, amint nézi a vad, együtt ülnek, kik egy csomó tarka falevelet eliekbe szórnak, de meg

összeszednek és újra meg újra széjjelszórnak. Mondják, hogy ez ártatlan időtöltés és csupa mulatság, ezt kivéven, hogy az emberek magokat néha agyonverik felette, mivel vagyonokat vesztek el véle; némelyik fel is akasztja magát bűvába, ha rajta vagyonát eljátssza. Egyébiránt aprólékos harag, hazugság, hamis esküvés, csalárdság szokott körülte esni, melyek a nagyobb tekintetű világi dolgok közt érzésbe sem jönnek s fel sem is vétetnek.

Ezalatt lárma esik. Odatekint a vad s mondja: „Né! amott egy nagy kan totoposzi mint megmarakodik egy nagy szuka totoposzival! Mi lehet oka? Végére járnak. Itt — úgy mond — minden férfi mellé egy asszonyt rendel a törvény, különösen, kik ifiúságokban, mint még egymás előtt isméretlenek, fogadást tesznek az istenekre, hogy e világnak férfi és asszonycsoportjai közt, ha száz esztendeig élnek is, mindég csak magokat fogják kölcsönbe szeretni. Erre pedig a benne élő természetnek minden érzéseit lekötik, mivelhogy itt a természetnek vak ösztönei a világos és tanult értelemnek hatalma alatt vagynak, nem úgy, mint nálatok, hol minden ember csak azt kívánja elkövetni, amire természetinek ösztönei kényszerítik. Itt tehát — mond a Kirakades — az emberek, valameddig magok akarják, soha meg nem éheznek, sem meg nem szomjúhozhatnak? Ó, boldog tudomány! De valamennyi asszony itt találhatik, mindeniknek adnak férfit? Vagy maradnak közre is? Már amely asszonyokat közönséges szükségre és házakra vét a sors, azok veszedelmesek. Szüntelen való forgások miatt a sokféle férfiakkal ezekben a fajzásnak forrása megvész, melynélfogva a vélek élőknek nyavalyáját, pestist és döghalált okoznak.

Ah, Kirakaduhu, ments meg! — mond a vad — nálunk csak egy-két ember vész meg valahába, itt pedig maga a természet! Járnak-é az asszonyok oskolába? Megveszteni magában a természetet azért, hogy az ember veszetten veszett gyönyörűséggel élhessen és azzal kívánván élni, magát általa szántszándékkal megétethesse! Ó, csak azok élnek így, — felelnek néki — kiknek kívánságokat férjeik teljesíteni nem elégségesek és bujaságokra nézve sem eggyel, sem mással nem gondolnak. Másfélék még azok, kiknek élelmek nem lévén, valaki nekik valamit ád, mind megszeretik, de nem azért, mintha a benne égő kívánságot akarnák oltani, hanem kiürült termé-

szetek megunt gyönyörűségét csömörrel is elfogadja azért, hogy más oldalról gyomrának táplálást adhasson.

Trézéni megszólal: Ne fárasszad még itt elmédet, — mond a vadnak — szokás tanít ezekre. Nesze, igyál! Édes itallal kínálja, mely amannak nagyon ínnye szerint esett, s ugyanazért erejét sem tudván, mind meg is issza. A Kirakadesnek szokatlan vére egynehány minuta mulva hevülni kezd. Testében zsibbadást érez; tagjai reszketnek és feje szédeleg. Hó! hó! megállj! — mond — ezen italba bizonyosan tudományt egyve-lítettek, mert már kezdek tőle örjölni! Hátha a törvény letépi rólam fejemet? — De biztatják, hogy most az alsó községnek boldogságával élt, kik csak annyiban tartják magokat szerencséseknek, amennyiben fejek az efféle italoktól szédeleghet.

— Még önként isszák? — mond a vad. — Csak bú elfelejtéséért cselekszik, hogy részegen, bajaikra nem gondolván, boldogok lehessenek általa! — Tehát itt a tanult világban akkor boldogok az okosok, mikor bolondok lehetnek, — mond a vad, — mely célra mérget isznak.

Azonban látja, hogy egy már italának mérgétől megveszett és bolondult totoposzi egy nagy görcsrel szomszédját oly nekihazalkodott erővel üti főbe, hogy ama magára rogyik s meghal. Ezen boldogságnak nemét — mond a vad — micsoda jóltévő isteneknek nevébe szokták a jámbor totoposzik egymásnak ily tudóson osztogatni? — Kisül, hogy az italáros italának mérgét vízzel gyengítette, mely miatt már amaz tőle jobban nem bolondulhatott s főbe azért ütötte. Ez ugyan a gyilkosságot bolondságának idejében cselekedte, de annál inkább vétkes, mivel meg is bolondította magát, mely nem volna szabad s ölt is, noha a törvény megengedi, hogy igyanak, amennyi tetszik. Itt tehát, — mond a vad — azt is megengedi a törvény, hogy az emberek bolondítót igyanak, de azon vétekért is büntet, melyet a megengedett bolondság elkövet. Jár-é a törvény oskolába, vagy maga is iszik? Ugy látszik, mintha csak lest hányna az embereknek, hogy eszetlen tilalmainál fogva a szüntelen való büntetésre magának alkalmatosságot szolgáltatasson. — Ó! — felelnek néki — ezeredikbe büntet ő egyszer. És nem is azért tiltja ő a bünt, hogy senki se vétkezzen, hanem csak azért tiltja, hogy tiltva legyen. Nincsen olyan gonoszság, melynek végbevitelére időrül-időre emberek ne találkozzanak.

A Kirakades minden erkölcsi erejét egybeszedte, hogy a tudós társaságnak törvényes és boldogító igazságait megérthetné; de mentül inkább erőlködött rajta, annál mélyebben eltévelyedett benne.

Azonban két italátul megveszett fegyveres vitézek előttök egymást mezítelen vassal csapkodni kezdik és öszve is vérzik; ezután pedig egymást megölelvén, öszvecsókolódnak. A vad meg nem foghatta, hogy ez a barátságának micsoda módja lehet. Ezek közül egyik — mondják néki — a másiknak becsületit szóval megsebesítette, melyet amaz gyalázatjának tartott és erre fegyverét kihúzta. Mindenik vitézi módon viselte magát és egymást egyformán vérezvén, újra barátok lettek. — A Kirakades kérdi, hogy miképpen vág a szó és az a becsület, gyalázat micsoda nyavalyák? Melyik tagját szokták az embernek járni? Felelik néki, hogy ezek nem testi nyavalyák, hanem sínlő elme és beteg gondolatok szoktak lenni, de oly súlyosok, hogy néha az egészséges testet is elhervasztják vagy éppen halálra verik.

Kirakaduhu, ments meg! — felkiált a vad — Micsoda boldogság, hol a gondolatok is betegesznek és az elme sínlődésbe jöhet? Soha Kirakadest gondolat meg nem ölt! De hányféle dologtól betegedhetnek hát meg a gondolatok? — kérdi. — Valamennyi változás, eset az emberi cselekedetek között e világon feltaláltathatik — felelik néki. — Ezekhez járulnak még az időnek változásai, melyek áldanak vagy ostoroznak. — Tehát itt — mond a Kirakades — annyi a nyavalya, amennyi esetet, változást az egész természet magában foghat és amennyi gondolatot ezek az emberekben okozhatnak? Kukukuki, Kirakaduhu, ments meg! Itt a boldogság, de élj véle!

Ez onnan származik, — oktatóván ötet bővebben is — hogy a tanult társaságban élő embernek kivánsága mint az örök idő, oly határ nélkül való. Ez pedig azért esik, hogy tudományban, mesterségben, keresetben, sat. a tökéletességnek vagy reá való törekedésnek a telhetetlen kivánság lett halálig rugótollává. Ez az a titok a természetben, mely az embert szenvedésének poklai között dicsőséggel s gyönyörűséggel él-teti. — Itt hát — mond a Kirakades — megelégedése annak sem lehet, ki egész ország élelmével bír? Kívánhat-é a tanult ember mégis, ha mások éhségét, szomjuságát minden egyéb szükségével teljesítik, mellyel ő élhet, híves hajlékiban he-

verve? — Kiván, igenis. És ha félvilággal bírna is, soha a világnak másik fele kívánságátul meg nem maradna, míg el nem venné, vagy keresésében a magáét is el nem vesztené.

Ezen ösztönt isteneink belénk azért oltották, hogy holtig teljes boldogságra és megelégedésre e földön nem jöhetvén, hozzájok kívánkozzanak. A természet szüksége kevéssel elég-szik, de a szívnek kívánságát semmi bé nem foghatja, sem fájdalmainak tenger sokaságát meg nem számlálhatja. Mindezeket pedig jóltévő isteneink irgalombul követik el velünk, mivel soha azon embernél boldogtalanabb e világon nem lenne, akinek kívánságai, mihent meggondolta, azonnal teljesülésre jönnének. Mindennel jóllakni, soha meg nem elégedni, fájdalmak közt élni és gyönyörködni. — Lásd! ez a tanult embernek boldogsága! —

A Kirakades józan okosságánál fogva majdnem örjülésben esett, fejét sajtolva, hogy ezeket megérthetné, de belőlök ki nem evezhetett; és hogy a fájdalom miképpen lehet gyönyörűség is és az öröm keserűség is, nem egyeztethette. Nem tudhatta, micsodás megelégedés az, melyben a kívánságnak szomjúsága soha el nem oltathatik. Kérdi végre, hogy az egészséges és jóllakott embernek micsoda nyavalyái lehetnek, mert ezt nem láthatja. Vagy rút asszonya van, — mondják néki — akit maga nem szeret, vagy szép, akit tőle mások szeretnek el; vagy semmiféle nincs, mely miatt hervadásban él. Vagy rangjából nem mehet elébb és rövid nevét fióknevezetekkel hosszúra nem toldhatja, vagy kedvese hal meg, vagy perrel húzzák, vagy szolgálattal fárasztják, vagy azt nem adnak néki, vagy becsületit rágalmazzák. Vagy ha tudós, magánál tudósabbra tanál, vagy ha gazdag, gazdagabbra; ha szép, szebbre. Vagy gyermekei nincsenek, vagy annyi van, hogy nem is tarthatja; vagy cselédi lopják, vagy közönséges szükségre húzzák. Vagy szárazság az időben, vagy sok víz, vagy jégeső, mely sohasem kell s az istenek mégis adják, vagy kegyetlen fagyások.

Hó! hó! — mond a vad — ezek mind belső fájdalmak? Van-é Totoposzban olyan ember, ki szívbeli változás nélkül egy napot eltölthetne? Hogy lehet egy ember annyi fájdalomnak kiállására elégséges?

Az érzés magában oly, — felelik néki — mint egy szélesen elterült tó, melynek színe a tükörhöz hasonló; és hijába hasgatód habokra, rajta hajókázván, mert kis idő múlva öszveáll

újra, hol nyomaidd meg nem ismeresznek. Egy hajszálat húzol színén, habot csinálsz, de meddig tart? Az emberi érzést egy mozdulás, egy szó, egy parányi eset, egy tekintet habzásba hozza, de csendességére kell néki azonnal jönni. Így van gyönyörűségeivel is, melyek csak szempillantástul szempillantásig tartanak. Ugy tetszik nékem mégis, — mond a vad — hogy ha csakugyan istenek áldják különös módon az embereket és nem csupa természet által élnek, tehát minket Kirakaduhuban inkább felsegítettek. Ti áldoztok nekik, s mi vésszük hasznokat, sem ismervén személyeket, sem szolgálván nekik.

A Kirakades testi megelegedésen túl semmit se kíván; a ti kívánságaitokat pedig semmi bé nem foghatja, sőt isteneitek sem elégíthetnek benneteket. Nálunk beteg gondolatok senkibe se teremnek s nem is betegítenek. Vigyetek haza, nincsen itt boldogság! Nincsen egyéb beszédnél!

MÁSODIK SZAKASZ.

Trézéni Kirakadesének Totoposznak fogházait megmutatja.

Az áldozatnak nemei, a törvények állapotja szóban fordul.

Trézéni másodnap is a városban új sétálásra kimenvén, a közönséges fogházba bétér. Ennek belső világa füstös setétséggel borongott, hol a gőznek bűdös fellegei közt számlálhatatlan vasbavert rabok ögyvelegtek. Láncaiknak szomorú zörgése úgy hallatott, mint a sűrű erdőkön futó jeges zápornak zúgása. Lassú beszédeknek hangja hasonlított a csendesen bolyongó habokhoz, melyek a magas partba jutközvé, egymás közt susognak.

A Kirakades ezen elrémül s bámulásával bálványképpé válván, csak néz. A tömlőc ablakának vasrostélyit kormos por ülte meg, izzadt boltozatjáról pedig a szürke penésznek halálos cseppjei hullottak alá. Itt a raboknak képek halavány fejeiséggel elegyes sárga színt mutattak, tekintetekben pedig majd elkényszeredés, majd dühösség, majd kétségbeesés látszattak.

Ez a törvénynek háza, — mond Trézéni — hol a büntető hatalomra fellépett természet önnön igazságának áldozik. Ez, ki apját, ki anyját, ki feleségét, ki gyermekét, ki öccsét, ki szomszédját, ki urát ölte meg. Ki isteneit szidalmazta; ki másutt kereste élelmét, magának nem lévén; ki adósságát nem

fizethette; ki nagyságos totoposzok ellen beszéllett; kinek, egy helybül másba menvén, fejér levele feketén tarkázva nem volt; ki a szemmel látott gonoszt nem adta fel, hogy maga ne büntetessen, mivel többel magánál bizonyítani nem tudta; ki rabi szolgálatját hibázta; ki sokáig mulatott kinn; ki meg nem köszönte, hogy megverték. Ne szólj tovább! — kiált a vad, oly rettentő bödüléssel, melynek hangja közt, füstöt széjjel vervén, a házba világos egeket csinált. Hát ezek közül senki se járt oskolába? — mond továbbá — vagy igen sokat jártak belé? Mert a tudomány a két végén mindenütt megöl; a felső végén az embert megbolondítja és fejét testéről letépi; az alsó végén pedig felakasztja. Merre van a dereka, oda vennétek magatokat mind seregestől. Vagy ezek ártatlanok és törvényetek kegyetlen; vagy ott se vagytok erkölcsseitekkel, ahol mi a természetel? Itt minden bűnné lett. Nem törvény ellen való véték-é, ha nyútóztok, orrotokat fujjátok, vagy álmotokba erősen szuszogtok; ha leültök és felállatok?

Mester Kukumedóniás felel, hogy szép társaságban asztal felett nyújtózni a tisztesség ellen halálos véték, hasonlóul az orrot szortyogó módra fújni veszedelem. Valaki aluván, nagyon hortyog, a házból kiúzik, vagy aludni nem hagyják; a főemberek előtt pedig az alábbvalóknak engedelem nélkül leülni, vad-ság. Ásítani kitátott szájjal nem szabad, hanem valamely csomó ruhát vagy öklét kell torka elibe dugni a szájába.

Kirakaduhu, szabadíts! — kiált a vad. — Itt minden gondolat megbetegedhetik, minden érzés kínra válhatik; testnek s tagoknak pedig minden mozdulások függés és törvény alatt való rabság!

Azonban beszédek félbenszakad. Egy öreg fogoly tántorog hozzájuk a sokaság közül s tőlök alamizsnát kér. Haja már ősz színét levetkezvén, megsárgult; ábrázatja megfonnyadt, melynek elhervadott bőre ráncokkal csüngött alá. Köhögését mély fulladozásokkal tette, mely szerint úgy tetszett sokszor, mintha még testében pislákoló gyenge lélekzetétül fosztatna meg mindjárt örökre. Vállára csoportozott esztendei fejét a föld felé nyomták, melyet nehezen emelhetett fel, ha valakihez szólni kellett. Szája felében mindég nyitva állott; elapadt szeme pedig halavány világát nagy szemöldökeinek alányúlt szálai alól mutatta.

Trézéni iránta megilletődésre hozattatván, fogságának

okát tőle kérdezi s számára alamizsnálkodik. Ifiúságomnak idejében, — mond az öreg — mentünk egy seregben áldozattételre. Mi Jupiternek védelme alatt voltunk áldozatjára egy fejér kakassal; szemközt jött velünk más jámbor sereg, mely urát ment engesztelni egy nagy szakállú rőt cappal.¹⁾ Egybetalálkozván, a mi kakasunk magát elkukorékolta, melyre a szent rőt cap is mekegni kezdett. Erre mindnyájan felzendültek, mondván, hogy a mi kakasunk az ő capjokat gúnyolja. Öszve-ögyeledtünk. Vérrel, bottal oltalmaztuk áldozatainkat; gyilkosságba estem, mely miatt Totoposznak végső tartományából hoztak ide fogságra.

Az ifiú Tariménes kérdi Trézénitől, hogy Jupiternek neve alatt hányféle áldozattételnek nemeit tudja? Ki mondhatná meg? — felel a bölcs. — Soha az emberi nemzet többet semmivel sem vesztett, mint az istenek tiszteleti iránt való meghasonlással. Szokásoknál, öltözeteknél, figuráknál fogva itt e földön a tudatlan halandók Jupiternek örökre változhatatlan természetit önnönmagával is ellenkezésbe hozzák. Az isteneknek jóságát, igazságát mindenik csoport magának fogadja el különösen, osztán így imádkozik: Minket áldjatok, fiaitokat, a mi ellenséginket pedig és a magatokét büntessétek, ó mi isteneink!

Minden nemzetség ostromra és oltalomra kötött frigyet isteneivel; aki nekünk ellenségünk, nektek is; akik frigyesünk, frigyesetek is legyenek. A nemzetek világi javaik felett egymásba vesznek. Harag, gyűlölség forr fel szívéreül egyik szomszédnak más szomszédjára. Isteni segedelemhez folyamodnak a győzedelemért, de már az ellenség ellenségének istenét segítségül nem hívta, sem áldozatjának módját fel nem vette. Más istenséget és amazoktól megkülönböztetett isteni tiszteletet választ. Jupiter elcsudálkozik rajta, hogy az emberek világától megfosztották és kölcsönben teremtéseinek ellenségévé tették. Mindenhatóságáról a porban mászó, szánakozásra méltó és gyenge halandók törvényt tesznek, hogy mivel dicsőségének fenntartására nem elégséges, ők fogják oltalmok alá venni. Hibául tulajdonítják a mindenható, bölcs és örök istenségnek, hogy hatalmával e földön olyan embereket teremt, táplál és áld, kik őtet csúfsággal illetik, rajta győzedelmeskednek, mely

¹⁾ cáp: kecskebak.

szerint dicsőségétül megfosztják. Tehát Jupiterrel alkura mennek, hogy ők örök gyámoltalanságának segedelmére lesznek és ellenségeit elpusztítják.

Jupiter feleli, hogy dicsőségére nem egynéhány halandó, hanem az egész világ tartozik és uralkodásának módjában sem vehet tanácsot azoktól, kiket maga teremtett. Nem természeti különben is, hogy hatalma alatt olyan dolgot megszenyvedjen, mely dicsőségének vesztére szolgálna. A legfelsőbb dicsőség s mindenhatóság magára gyalázatot micsoda bölcsességnél fogva húzna?

Hijában mentette Jupitert a természet és annak józan okossága; csak meghatározzák, hogy néki e világbul egynéhány embernél több nem jutott; többel (megbocsásson) nem is szolgálhatnak, mivel már ők magánál is jobban tudják, hogy mi kívántatik meg számára. A többit mind Plútónak hagyták.

A következőt előre észbe nem vévén, végre kérdőre jön, hogy melyik már nevezetesen e földön Jupiternek rátája, mivel a többi mind pokolnak jutott? Kiki felkiált, hogy mi vagyunk és a mi áldozatunk módja! Senki sem kívánt pokolra való lenni. De mégis mindenik csoport azzal vádolta másikat, hogy elszánt szándékkal megyen poklokra, mivel látja, hogy ők Jupiternek választott serege, mégis áldozatit az övékkel egyforma módra nem veszi, sem hozzájuk nem áll. A másik csoport ellenben így válaszolt: Hogy látnám, hogy csak te vagy elválasztva, mikor nem látom? Amaz visszakiált mérgesen: Hogyne látnád, mikor látod? Megbizonyítják csudáink, mert nálunk a madarak is megszólalnak. Semmi sem! — felelnek ezek — nálunk a szamarak nagy, szép, hosszú oktató beszédek tesznek. — De mihozzánk eljönnek isteneink szintúgy! — Ó, semmi sem! mi a mieinket úgy elvendégeljük, hogy félreáll a hasok! — De nálunk különös áldása van Jupiternek, mert olyan búzakalászaik teremnek, mint egy-egy görcsös bot! — Semmit sem tesz; nálunk olyanok nőnek, mint egy-egy vendégoldal.

A vetélkedés addig foly, hogy okokkal elunván az igazságnak próbáját, fegyverre kelnek. No, most, — úgymond — majd mindjárt kitetszik, kihez áll Jupiternek hatalma és melyik lesz a győzedelmes rész! Megütköznek; egy nap e győz és tele torokkal kiáltja Jupiternek igazságát s választását részéről. De más nap más győz, ki hasonlólou kiált: Csak vereked-

nek, a vér csak foly, az élet csak fogy, a vagyon csak pusztul és mindenféle neme megszorodik az inségnek.

Némelyek látván, hogy Jupiter magát senkiben sem különbözteti, mindenféle áldozatformáról lemondanak és csak a léleknek igazságához, azaz a józan okossághoz s a szívnek jóságához ragaszkodnak. A több sokaság életében, vagyonában megfogyatkozván s mégis egyforma áldozatra nem jöhetvén, egymást békességre kéri. Már most a tudatlanok csak rejtett helyekről hajigálnak egymáshoz lopva, de öldöklésre kikelni nem mernek, mivel tudják, hogy a költség mindenkinek egyformán telik a rovásán; Jupiter pedig semmit meg nem fordít és a dologba belészólni sem méltóztatik.

De Jupiter — mond Tariménes — mégsem megérthetetlen valóság, mivel a tudósok természetit megmagyarázzák. Igenis, — felel a bölcs — de érthetetlen módon, mely csak annyit teszen, mintha róla senki nem szólana semmit. Vagy végre embert csinálunk belőle, istenségét mindenféle kívánságokkal, indulatokkal felruházva. És ez az a magyarázat, mely a tudatlanoknak mindenek felett tetszik. Mi haragszunk; Jupiter is haragudjék. Nékünk szeretőnk van; Jupiternek is legyék. Mi bánkódunk; ő is. Mi szeretjük, ha megajándékoznak; ő is szeresse és egyék-igyék, ha ahhoz való torka, hasa nincsen is úgy, mint nekünk.

De mégis szólott Jupiter némely boldog halandóknak, — mond a mester — kiknek magát felfedezte; azokat kérdjük. Az örök valóság magát, — mond Trézéni — halandóságnak fel nem fedezheti, mert véghetlenségét annak mulandósága által nem láthatja. Az ember egyforma teremtés, mégis a bölcsét a tudatlan okoskodásában soha meg nem érti. Aki valakit elméjében megért, okosságával is igen ott áll, hol amaz. Gondolod-é, hogy Jupiternek bölcsességéhez ennyire közelíthetsz? Hijába beszélnél Jupiterrel, soha meg nem értenéd. Vannak szavai, melyeket az emberi nemzetnek időről-időre, nemzetrül-nemzetre általadtak, de magyarázatjok ezer egymással ellenkező értelmekre oszlanak széjjel. Kénytelenítettik Totoposz újra a természet világához visszafordulni és az isteneket onnan nézni. Minden dolognak hibázik a próbája, valameddig iránta kétség forog fenn és igazságaival az okoskodásnak ellenkezni lehet. Ki vetélkedik azon, hogy nincs nap, sem világoosság? Hogy nincs élet, sem halál?

Nem lehet hát tudni csakugyan, — mond Tariménes — hogy Jupiternek micsoda áldozat kedves? Mindenféle, — felel a bölcsek — ha igazán tiszteletre van rendezve. Az Arténis uralkodásának megismerését nem a teszi, hogy mit visznek jobbágyai néki adóban, hanem hogy néki adják, akármi légyen az. Birodalmának egyik tartománya esztendőnként adóját ezer ökörrel fizeti, más tartomány ad százezer köböl búzát, harmadik annyi köböl árpát, a többi arannyal, ezüsttel fizet. Már amelyik rész búzával adózik, vádolhatja-e Arténis ellen való hitetlenséggel azt, aki árpát viszen? Hasonlóul, amelyik ökröket ad, nem oly hív-é, mint azok, akik arannyal fizetnek? Te galambbal áldozol, más búzakaralással; de te is Jupiternek dicsőségére cselekszed, amaz is. Sohasem az áldozatra rendeltetett dolognak formájától függ annak célja, hanem az áldozónak alkotója iránt való hív lelkétül és szívétül! Hiheted-é, hogy Jupitert ez vagy amaz áldozatnak füsti természet szerint táplálja? Néki az áldozatnak sem füstire, sem testére, sem szagára szüksége nincs, hanem tiszteleteit kívánja, mely ha töredelmes lélekből s tiszta szívből származik, mindenféle áldozatban kedves.

A földnek minden nemzetségei Jupitert tisztelik, akik törvények alatt élnek, de külömb-külobbféle nyelveken; ő pedig mindnyájokat meghallgatja. Mi lenne belőle, ha valaki reáfogná, hogy csak egy nyelvben lehet nagyságát imádni, másban semmit el nem fogad? Akármicsoda móddal dicsőítsed, állva, fekve, ülve, borotválva vagy nagy hajjal, szakállal, nagyobb vagy csendesebb kiáltással, akármely szín alatt, bakot vagy tulkot áldozva, csak ő legyen áldozatodnak tárgya, mind kedves előtte. Különben el kellene hinni, hogy Jupiter valósággal jobban szereti egyik állatnak füstöt, mint a másoknak és nem is tiszteletet, hanem csak füstöt tekint.

Valakit és valamit csak Jupiternek mindenhatósága világában megszenyved, hol az áldásai által tápláltatik, aziránt kegyelme figyelmetességgel van. Lehet-é dolog e világon, ha azt hatalma megszenyvedni nem akarja? Micsoda szemtelen kevélységgel és nevetséges eszetlenséggel foglalhatnád hát el e világnak közönséges fenntartóját, Jupitert, csak a magad számára, minden egyéb halandó teremtéseit kegyelméből kizárván, kiket szemed láttára áld és tart?

Már ma mindenféle áldozat igazságának ugyanazon egy-

nemű próbája van. Amivel egyik, a másik is éppen azzal igazul. Miért áldozol te így? Azért, hogy atyáim is így áldoztak! Miért áldozol te úgy? Azért, hogy atyáim is úgy áldoztak! Miért hiszed, hogy csak ez kedves áldozat isteneid előtt, a többi átok? Azért, hogy az atyáim is így hitték. Nincsen olyan átkozott hit s áldozat, melyhez ha az embert benne neveled, hozzá ne ragadjon. De nem is azért kedves az áldozat formája követőinek, hogy csak a leghelyesebb e világon, hanem hogy ahhoz vannak szoktatva. Ne neveljed benne, csakúgy fogja venni, mint mások, kik véle ellenkeznek, ha legszentebb áldozataid vannak is. Így akár ezt mondjad: nekem ez az áldozatom, akár: nekem ez a szokásom, mindegy.

Kinek-kinek szabadságában áll Jupiternek áldozni úgy, amint magában megnyugszik, hogy néki hasznos. Kényszerítheted-é, hogy kedve ellen mint te, úgy áldozzon? Igazság volna-é részedről, ha téged is kényszerítene más? Micsoda halandónak legyen arra igazsága, hogy a szabad akaratot magának megtartsa és másokban eltörölje? Ki szorítson egész világot önnön tetszésére?

Ha valamely fővezér Arténisnek ajtajához állana zöld ruhában, oly céllal, hogy valaki királynéja tiszteletire zöld ruhában nem jön, mivel ő zöldben tiszteli, mind megveri és onnan elúzi, találtathatna-é nálánál csúfosabb bolond e széles világban, és nem üzné-é el jó királynéja udvarából?

Az áldozatnak helyes vagy helytelen valósága csak ebben áll, hogy soha teremtett dolgot Jupiter helyett ne tisztelj, mint holdat vagy csillagot; sem királyi székiből az urat ki ne vedd, hogy személyét valamely dologban zárván vagy zárni gondolván, azt dicsőítsed. Az örök valóságnak véghetetlen kiterjedését ki húzhatja úgy össze, hogy gyűszűbe zárja, vagy más olyan csekélységbe dugja? Megszennyvedné-é Jupiter, hogy elébb markodba szorítsad s úgy tiszteljed aztán? Az isteneket úgy kell tisztelni, hogy dicsőségeknek királyi székiben üljenek, mi pedig porbul kiáltsunk hozzájuk! Szükséges-é az isteneket egeikből lehúzni, hogy beszédedet megértsék? Érted szállanak alá minden lépten dicsőségekből, hogy szükségéidet, vélek éppen szemközt állván, orrok hegyire beszélhesd elő?

Ezen beszélgetést félbenszakasztja egy totoposzi, ki a tömlöcnek rendtartásában hibákat találván, iszonyú szidalmazással illeti az isteneket, disznónak, kutyának, ördögnek tulaj-

donítván teremtésbéli míveket. A Kirakades megszólal, hogy adják oda a törvénynek, hadd tépje le a fejét, vagy akassza fel. De megoktatják, hogy ez valamely főfőrendű totoposzi volna, kinék szabadságában állana az isteneket büntetlen szidalmazni és gyalázní. Ezen vétekért már csak az alacsony sor-súakat büntetné a törvény, ha véghetetlen sokasága miatt reá érkezhette. Hát Arténist — mond a vad — szabad a főfő totoposzoknak káromolni, gyalázní? Halálos büntetés alatt nem szabad — felel a bölcs. — Jaj! — visszaszól a Kirakades — hiszen így hát Arténist tegyétek Jupiternek! — Talán azok a ti isteneitek csak agyvelőtökben lakoznak? Nincs tekintetek, mivel neveket büntetlen mocskolhatjátok. De ha megisméritek, hogy ők áldanak benneteket, micsoda köszönet tanult emberekben, neveket szidalmazni? Azért ugyan sohase ismérékjetek isteneitekkel, hogy mocskoljátok és érte igazságaitok által ne büntetessétek! Sőt inkább — mond Trézéni — mindég keményen büntette s ha nagy a káromlás, most is bünteti, de sokaságok miatt nem lehet.

Nem érted ezt, — belészól a mester. — Egy ember sem oly céllal káromkodik, mintha isteneit szidalmazná. Azt szidja, akire haragszik. E már csak olyan szavok járása itt az embereknek. Bizonyos jel arra mégis, — mond a vad — hogy isteneiteket nem annyira félitek, mint Arténist, mivel azt büntetlen szidalmazni nem lehet, de amazokat szabad!

Ne gondold, — mond a bölcs — hogy az istenek ellen elkövetett gonoszság mind világi törvény által büntetetté! Minden bűnnek valóságos és igaz mértékben való büntetése az isteneknek ítéletekre marad. A világi törvény csak arra való, hogy az emberek egy csomóban lakhassanak és önnön keresetekbül, ragadozás nélkül, bátorságban élhessenek. — Ezen szavai után elmégyen.

HARMADIK SZAKASZ.

A Kirakades Totoposznak hivalkodásait szemléli és az isteneknek természetekrül oktatást hall.

Mester Kukumedóniás a vad Kirakadest kérdi elmentekben, ha a törvényeknek és áldozatoknak dolgát értené-é már eddig való tapasztalásában? Igenis, — felel amaz — mert talán

olyanok isteneitek és törvényeitek, hogy megértésekre egy ember élete elég. Minden eset, mozdulás, törvény, függés alá van véve, még az ásitás is. Ezerféle áldozat megyen Jupiternek neve alatt, melyek között a vetélkedés nem szűnik.

Talán azért sokasítjátok törvényeiteket, hogy azoknak eleget nem tehetvén, egymást béhunyttal szemmel nézve, azok nélkül élhessetek? Tudományaitokban azért ellenkeztek, hogy semmi tudományotok ne legyen. Kötelességeiteket azért terjesztitek oly véghetetlen sokaságra, hogy közöttök eltévedve, alólok felszabadulhassatok.

Törvényeitek, tudományaitok, vallásaitok, szokásaitok, becsület, szégyen, illendőség, tisztesség, gyalázat, uraság, szolgaság, hivatal, rang, nagyságos nevezetek, sat. oly zürzavarba vét benneteket, mely örökös tévelygésekre és rabságraátkozza okos társaságotokat.

Vagy nincs a természetnek magának is meghatározott igazsága, vagy, ha van, nem ismeritek! Nálunk mindég az erősebb igazul meg, ti pedig itt gyengéknek adjátok magatokat által. Ha a természet utján nem mehettek, mit csinálnak aluvó isteneitek, hogy egy úton nem vezérelnek benneteket? Micsoda boldog csoportot választott el közületek Jupiter magának, melyet szüntelen áld azalatt, míg a többi világot bünteti? Ha büntető mennykövei senki ellen nem dörögnek különösen, sem áldását egy részre mások felett nem mutatja, bizonyos jel arra, hogy egyitekre sem figyelmez a többinek elfelejtésével. Ugy látszik, mintha nálatok Jupiter nevének isméreti egy oldalról csak arra szolgálna, hogy soha egymással egyezsége ne jöhessenek, sem egyforma áldozattételek ne legyen; hol törvényeiteknek zürzavar sokasága is inkább fojtogasson benneteket, mint éltesse.

Ó! ne gondold, — mond Kukumedóniás — hogy itt a törvények oly szorosán vétessenek. Ezek olyforma zavaros folyások, melyeket minden nagylábú totoposzi által gázol, az aprók pedig feneken bukdoznak keresztül. Így minden szabadon van vélek megkötvé. Amit Jupiter isméretinek, illendőségnek, becsületnek, szégyennek, sat. neveznek, azokat kiki a maga tetszésére kaptázza; mely szerint találtnak oly főfő totoposzok, kik, ha megvetik magokat, e világon semmi elkövetett alacsonyágokat nem szégyenlik. És ha vagyonosok, a törvény közelíteni sem mér feléjük.

Nem veheted fel — mond Trézéni Kirakadesének — a természet utját. Itt ugyanazon természet munkálkodik, mely nálatok; de mivel már itt elvetett magvak felnevekedése után kiterjedésére jött, reá nem ismerhetsz. Gondoljad hát a tölgymakot: mint fájának magva, tökéletes állapotjában van, de természeti tulajdonsága nélkül. Midőn földben gyökerezvén, növése által egész kiterjedésre jön, akkor állapotodik meg tökéletességében. Már tölgyfa és derekában odvas is; ágai görbék, itt-ott csonkák, revesek; de mégis mi hozzája képest a makk? Ne véld hát, hogy míg valami még csak magvában van, gyümölcsénél tökéletesebb volna.

A kiterjedett természetnek hibái láttatnak, de magvában is vannak. Nálatok nem tetszik úgy hibája, mert józan okosságának és ennek igazságának büntető hatalom nincsen adva. Valahun pedig büntetés nincs, ott a bűn sem látszik meg. Csak a természetben találtatik fel e csudára méltó törvény, mely szerint ő a bűnt maga ellen maga szüli, melyet másfelől igazságával megbüntet: azaz romlottságában mutatja tökéletességét.

A lélek és szív természet, úgy-é? Nohát, a gondolat, érzés is reájok tartoznak. Ez mindenik gyenge is, fájdalmas is, vétkeztet is; de hová lenne mégis a természetnek tökéletessége érzés és gondolkodás nélkül? Az örök *Minden* és *Valóság* különben Jupiternek mindenhatósága által sem lehetett nagy erővé, hanem gyenge és apró részekből kellett néki öszveállani. Nézz meg egy hegyet, melyet helyébül semmi ki nem mozdít, apró darabokból, porszemekből van öszvetéve és eloszolható, csak hordjad örökké.

Az emberi szív gyengeség, mert érzés; de érzés nélkül csupa kőszikla keménységben találtathatna-é gyönyörűség vagy gondolat? A víz lágy és gyenge dolognak látszik, mégis a világnak életét s egyben tetterejét táplálja. A tenger cseppekből áll és bírhatatlan erő. Nem nagyobb tökéletesség-é a testben az érzés, mint a kősziklában a keménység? A gondolathoz, emlékezethez pedig micsoda teremtett dolog hasonlíthat e földön?

Mivel te is azon dolgokban keresed hasznaidat, melyekben én, érzéseim érzésidet megsérthetik; ez hiba köztünk, de az egész mindenre és világra nézve szívem mégis bölcs és tökéletes munka marad.

Az istenek és a természet tökéletességeket nem onnan

mérik, hogy van-é néked bántódásod vagy nincs? hanem, hogy emberi teremtés légy, gondolattal és érzéssel felruházva. Akár könnyezzen szíved, akár örüljön, a munka nagyságára nézve mindegy, mert csak oly csudálatos dolog vagy nevetve, mint sírva. Nem találhatsz hát Jupiterre nézve a teremtésben gyengeséget, mivel gyengeség szüli az erőt, hanem csak embertársadra s magadra nézve.

Jupiternek gyengeségét semmiféle alkotott dolgában fel nem találod, akár erős, akár gyenge, akár nagy, akár kicsiny legyen. Nézd meg a parányi bogarat, mely a fűszál hegyin mint egy tűhegy, úgy látszik. Szája, szeme, gyomra van még azonkívül s egyéb tagja; erőben él és megyen, de tagjait a legjobb látás sem veheti fel, emésztő gyomrának kicsinységét pedig a gondolat sem tudja meghatározni. Már Jupiternek mindenhatósága gyengébb-é e kicsinységben, mint egy elefántnak formáltatásában, melynek béle eledelét könnyen bírhatja?

Mikor szomszédod kenyered elveszi vagy lopja, az istenek és a természet semmit se vesztenek. Mikor nyavalyádban, kínjaid között fetrengesz, a teremtés nem szenyved. Élsz vagy halsz, általad a világnak teste semmit sem vesz: egy vagy más móddal ebben kell megmaradnod. A teremtésnek kebeléből kihajíthatnál-é egy marok földet vagy egy csepp vizet? Ne testi szükségeid és magadra nézve való gyengeségeidhez szabd hát az örök valóságot és Jupiternek tökéletességét, hanem te igazgassad magadat azokra nézve.

A Kirakades ezeket hallgatván, felsohajt: Ah! hogy-hogy lehettek — úgymond — ennyi bölcsességgel mégis bolondok! Jupiter semmiben sem látszik oly nagynak, mint az ember-bogárban, kiben a bölcsességet a bolondsággal öszve tudta szerkesztetni, mely dolog egymásnak halálos ellensége! Ennek bizonyosan tudomány által kellett meglenni!

De tudjad is, — reászól Trézéni — hogy itt a tudomány minden halandónak okosságát bolondsággal ereszti fel, mivel a szüntelen való okosság szüntelen való szomorúság. Itt okosságot, bolondságot egyre-másra használnak, mint a gyomor az édes eledeleket és keserű epét. Senki számban nem vehette még, honnan származik több gyönyörűség. Sohasem is büntetnének az istenek emberi teremtéseket keményebben, mintha őket itt e földön minden boldogságtul megfosztanák!

Trézéni, beszédében szülvén, bémegyén egy rendkívül

való nagy házba, melynek szörnyű magas falain mennyezeti a csillagos éjhez hasonlított, honnan hosszú köteleken számtalan ragyogó kristálybokrok ereszkedtek alá, melyek a háznak belső világa közt lobogó gyertyákkal lévén megrakva, mint fejtű tűzben égő ezüsterdő, úgy látszatottak.¹

A háznak egyik oldalán márványkőoszlopok emelkedtek fel sorban a mennyezet alá; derekokat tekervényes futású zöld borostyán inak ékesítették, melyeknek hátok mellett odafent egy hosszú kar nyúlt el, mindenféle fúvó és pengő muzsikákkal megrakva. E nagy háznak térségéből ijas-fijas ajtókon számtalan apróbb szobákba lehetett menni, hol az evő, ivó és játszó sokaságnak csoportjai örvénylettek. Ezen üregeknek minden részek tele volt tarkabőrű búbos totoposznék és totoposzokkal, kik külömb-külobmféle színben ragyogtak. A muzsikának megzendülésére magokat megszökdösvén, egymásba fogódnak, vigyorognak, görbedeznek, rugkapálnak, lekuorodnak, felugrálnak, húznak, vonnak, rángatóznak, megszaladnak, megállanak, sat.

A Kirakades e búbos majmok közt széjjelnézvén, megbődül, nevet és kérdi, hogy most ezek melyik részeket használják, — a bolondot-é vagy az okost? A bolondot — felel Trézéni — és ugyanazért is vannak ily ragyogó örömmel! — Már ezek most mind tele vannak mérges itallal — mond a vad. Éppen nem — felel amaz. — Ezek főfő gazdag totoposzok, rendek és mind józan bolondok. Már ezeknek eszetlenkedésekre nem kell részegítő ital, mivel magoktól is részegek mindég. Ezeknek bolondító italokat így hívják: fényesség, kényesség, játék, méltóság, gazdagság! De ezek olyan italok, melyektől ők még az anyjok hasában megrészegeznek és soha holtig belőle ki nem józanodhatnak. Sokkal mérgesebbek, mint amazok, kik isznak: egyet meg ne rángass vagy taszigálj közülök, mert mindjárt halálra szurkálnak.

Álmélkodott a Kirakades, hogy Totoposzban a főemberek mindég józanon bolondoznak s ital nélkül ugrándoznak. Hát a különös bölcsek — mond — micsoda nemű bolondságnál fogva itt boldogok? Ezek, — felelt Trézéni — a bolondok meggyógyításának reménységétől részegek. Szüntelen dolgoznak, írnak, oktatnak, hogy a világ igazuljon, azonban a bolondok

¹) A Redut sála és luszterek vagy gyertyatartók. (Bessenyei jegyzete.)

őket feltaszígalván, ugrándoznak, kiabálnak s húzzák, vonják, ölik, vágják egymást. Ezeknek az eszetlenségből s hivalkodásból igen kevés rész jutván, vígságuk is felette kicsiny. Oly igaz az, hogy mentül tanultabb, bölcsebb az ember, annál kevesebb vígsággal élhet; ellenben mentül oktanabb, annál több örömök közt lakozik, csak ehessen, ihasson;

A bölcsek a sok gonoszságbul származott nyomorúságot végső határáig ellátván, abból áradt fájdalmak miatt mindég titkos fohászkodásokkal élnek. A gonosz ellenben örül magának, mikor kedvének álnoksággal eleget tehet, abban tanálván gyönyörűségét, ha bűnnel másokat meghaladhat. Az együgyű apró vagyionjai közé szűvén magát, úgy ül ott, mint figemadár a fészkében és e világrul nem tud. Áldott együgyűség, melynek boldogságát soha királyi szék nem ismérte!

Eszerint — mond a vad — nálatok mentül bölcsebb, igazabb valaki, annál több búval, fájdalommal él? Ó, legyetek hát egyforma esztelenek! Szereztek magatoknak sok tarka bőröket, vegyetek szókat, hangot. Kössetek neveitekre hosszú farkakat: ő Magassága, ő Kiderültsége, ő Legfelülhatóbbsága, Nagysága, Méltósága, Kitetszőbbsége, sat. Adjátok oda értek szabad életeteket, élelmeteket; igyatok reájok mérget; kiabáljatok, ugráljatok; ragadozzatok, mint ordító farkasok és ragyogjatok, mint őszi férgesek; e lévén itt a tudománynak mesterség szerint való boldogsága!

Mit adtak hát tinéktek isteneitek mi felettünk? Sokat — felel mester Kukumedóniás. — Ti csak eldögletek, mint oktan állatok, mi pedig ha meghalunk, még azután élünk boldogul. A vad erre nagyot nevetvén, kérdi tőle, hogy hány mértékkal ivott volna ma Totoposznak szédítő tudományából? Ha haláladon túl éred el boldogságotat, reá segítelek; jer, hadd üsselek agyon. Mester uram egy kevés korgásban esvén, felel, hogy míg az istenek ezen boldogságának elfogadására természet szerint való halál által meg nem hívnák, csak világi életével kívánna nyomorogni. De újra mond, hogy Kirakaduhuban közjó sincsen, mivel minden ember, mint a ló, külön-külön harap magának, a közjóra pedig figyelmetesség nincs. — Ti sem jól beszéltek, — mond a vad. — Közrossz, közinség, így szóljatok. Ahol kiki szenyved külön, micsoda móddal lehessen boldog csoportban? A számlálhatatlan egybehúzott apró nyomorúságból egy rettentő nagy rakás nyomorúság lesz. Mi

hasznodra van a közboldogság (mely csak gondolat), ha te gyötrelmes életet viselsz benne? Mit érhet testednek e világ egészsége, ha magadat mindég a nehéz nyavalya tör? Talán közboldogságokat csak Arténis bírja, titeket pedig törvényeitek fojtogatnak?

Nem annyira törvényeink nyomorgatnak, — mond Trézéni — mint természetüknek állapotja. Minden tökéletesség ellenkezés közt mutatja és gyakorolja magát. A víznek és tűznek egymás ellen való örökös küszködések tartja fenn e világnak életét. Hasonlóul van a jó a rosszal, mely dolgok névvel különböznek csak, de valóságában mindkettő ugyanazon egy eszköz. A jóllakást éhség, az ivást szomjúság, a nyugodalmat fáradtság édesítik. Ki eszik valaha édesden, ha hasa mindég tele van s gyomrát éhségre nem várja? Ki nyugszik az elfáradt testnek édes zsibbadásai közt, ha szüntelen nyugodalomban él és fekszik?

Bárcsak rossz ne volna e világon! — az emberek így kiabálnak értetlenül. A természet felel, hogy rossz nélkül jót véletek mimódon éreztethessenek? Ha már igaz, hogy fájdalom nélkül gyönyörűség nem lehet, a fájdalom a gyönyörűségnek oly szüksége, mint ő maga magának.

Másrésről esik szenyvedés törvény által is, mely különben a közjónak fenntartásáért van szereve; de mivel minden törvénynek igazsága írott koporsóban fekszik halva, soha élő gonoszságot nem büntethet, ha azok félrenéznek, kikre hatalma van bízva!

Minden emberben van oly titkos okosság és némelyekben ravaszság, mely által különös hasznait előmozdítani kívánja és amelyet senkinek sem szokott felfedezni, hanem rejtékösvényeken bujkál véle, szomszédinak mindég közjórul kiabálva, kik hasonló okossággal vagy ravaszsággal élvén, néki is szinte azon hanggal s értelemmel kiabálnak vissza. Ezek között azok, kik a közjónak fenntartására hivatallal köteleztetnek, hamar gazdagodnak, ha oly természetűek. Azért fogyatkozik meg olykor a közjó, hogy azok pusztítják el, kikre oltalma bízattatott. Oltalmazzuk! így kiáltanak, ötlet körül fogván, azonban bírói palástja alatt kiki elkapja belőle a maga részit, s amaz elenyézik. Úgy jár, mint azon gazdag polgár, kinek kincsháza meggyulad, melynek drágaságait az egybenfutott sokaság menteni kívánván, szobájába rohannak s mindenét ellopják. Azért igaz is ez,

hogy valamennyi törvény e világon írva van, mind azt gazdagítja, aki hatalmával bánik és azt szegényíti, akinek oltalmáért iratott! Hijába szerzed a jó törvényt, ha azoknak lelkek nincsen, kikre igazságának kiszolgáltatása bízatik!

Minden esetben találtatik oly görbéje, hová a titkos gonoszság horgot akaszthat, melynél fogva aztán szomszédjának igazságát a maga kunyhójába rántja s magának belőle pénzt szerez.

Csak az olyan ország él a legboldogítóbb törvény és uralkodás módja alatt, amelynek jó fejedelme és igaz bírái vannak! Ó! édes kívánság! — mond Kukumedóniás — mely boldog álmok közt nyugszol!

NEGYEDIK SZAKASZ.

Trézéni a törvényeket tovább is vizsgálja, az emberi természetet magyarázza. A Kirakades tobákol és Totoposznak egyéb szokásaival nyüglődik.

Ezen törvénynek tenger sokasága tehát, melyről beszéllesz, — mond a vad — semmi részben nem akadályoztatja, hogy Totoposzban az emberek egymást szüntelen ne csalják és szintén úgy ne csalattassanak? Mit eszik itt e megszámlálhatatlan szegénység, ha a gazdagot nem lopja, kik őket a természetnek önként való javaiból, vízből, földből, hegyekről s erdőkből törvényes igazságaikkal kiszorították? Soha — felel a bölcs — e világnak javaitól senkit elszorítani nem lehet, valaki azokat serénységgel és okossággal keresni tudja. Valaki Totoposzban kenyér nélkül marad, vagy tunya, vagy korhel, vagy gonosz, Emberséges embert kenyér nélkül e világon nem találisz. A cudarság mindenkor elárulja annak erkölcsit s okosságát, ki szomorú színét magán viseli.

Ó! nincsen itt — mond Kukumedóniás — oly alávaló sorsú polgár, ki jobban ne éljen, mint Kirakaduhuban a kacikok.¹⁾ Soha ott valóságos és tisztességesen tápláló eledel senkinek száján bé nem megyen. Fagyökér, nyers dög, makk, sat. a táp-

¹⁾ *Jegyzés.* Amikor a jézsuiták Parakváiba bémentek, úgy tudósítanak, hogy a vad csoportoknak vezéri kacikoknak neveztetek. (Besenyei jegyzete.)

láló eszköz. Minden eledelnek hasznos vagy ártalmas természetit a véle élt embernek testi tulajdonságai próbálják meg — felel a vad, ki azonban a tudóst megkapván, magasra repíti fel, honnan kezére esik vissza és talpára áll. A tudós megrémülvén, kucorgó állásában úgy reszketett, mint valamely jégbe szakadt ember, kit lék alól rántanak ki és feléledésére pislogó tűz mellé állítanak. Továbbá nagy sietséggel vallotta és mondotta, hogy ő a rettenetes Kirakadések között szintén oly erőre jött volna, most pedig hozzájuk képest szunyoggal és legyekkel tápláltatott csak.

Ezalatt az ifiú Tariménesnek elméje magában mindég forrván és tárgyai közt süllyedezvén, kérdésbe veszi, hogy a józan okosság által szereztetett törvényes igazságnak szentesítésére miért nem elégséges ugyanaz az emberi természet és józan okosság, mely által rendeltetik? azaz az ember miért nem elég az önnönmaga mívének fenntartására? És mi okon töri, rontja azt szüntelen egyfelől, amit más résziben mindég épít, hogy általa boldog lehessen? Ó, szerető fiam! — mond a bölcs — az ember csupa test, azaz érzés; ezen érzésnek egyetlen egy tulajdonsága a szomjú kívánság, ennek pedig szakadhatatlan míve a megelégedésre tartozó dolgoknak kereseti. Ha szomjúsága nem oltathatik, égő pokollá válik a testben. Minden okossággal élő ember ettől rettenetesen életében. De a kívánság szomjúságának természeti eloltásánál meg nem áll. Ha tápláltatása sok, mértékletességét elveszti és magát a csömörig elégitve, azon kesereg, hogy miért nincsen száz gyomra és annyi szíve, gyönyörúségeinek elfogadására. Vagyonait fényességgel szórja, hogy gazdagságát szegénysorsú felebarátival irigyeltesse. Így életének módjait nem testi szükségekre, hanem gondolatokra terjeszti ki, melyeknek határok nincsen.

Majdnem minden halandó törekedik azon is, hogy szomzédjánál miben lehessen vagyonosabb, nevezetesebb, híresebb, sat. Mennyi egymásba kapcsolt küszködés ez! Micsoda zivatarral elborult tengere a szívnek? Kicsoda vagy mi lenne elégséges egymás ellen agyarkodó hajkait rendbe venni, egybecsapásoktól oltalmazni és süllyedéseket, emelkedéseket egyenlő mértékre venni? Az érzékeny természetnek elleneállhatatlan ereje ez, hogy kívánságát elégitse, melyet a vérben dobogó szív szüntelen űz, kerget, szorít és sajtóban csafar; mit tehetnek ellene az írott törvényeknek erőtelen igazságai?

Ha Arténis személyét, országát néked ajánlaná, de oly feltétellel, hogy kedvéért, mellyel ezt megcselekedje, áldozzál emberrel, talán kilopnád magadat a törvények világa elől és valamely setét erdőben (ha mind reád kiabálnának is az istenek) szemeidet béhunyva, füleidet bédugva, elkövetnéd.

A törvénynek különben boldogító ereje itt állapodik meg, hogy a keresetnek erőszakos elraboltságát ne engedje és az emberek életét annyiban, amennyiben bátorságba tegye; ezeken kívül azt teszi, amit azoknak kívánságai véle tenni akarnak, kiktől igazságának kiszolgáltatása függ.

A törvény magát minden fődologban meghatározza, de minden környülállásra ki nem terjedhet... Emberek szedik össze a próbát, és a szép szín alá helyezett gonoszság megszabadul. Így ítélettelével csak azoknak szemtelenségeket takargatja, kik igazságait, különös hasznokért, tudva csalják. Nem mi, — úgymond — hanem a törvény! noha ítéletit ők szülik.

A hatalmasok közt továbbá az írott törvény ostáblajáték, melyen ők minden húzást nyereségre tesznek, és ha valamelyik veszt rajta, csak azért esik meg, hogy játszani nem tudott.

Törvényeink igazak s igazán is büntetnek; de ha kincsed van, csak Arténis ellen ne essél szentségtörésbe: mindent elkövetsz és meg nem öl, mert büntető igazsága bíráiban él; azok pedig, kik aranyadat kezedből magokhoz veszik, a törvénynek ezt mondják: *Halj meg te, éljünk mi!*

Ugy látszik, mintha az istenek magok is az emberek között mindenkor arany szárnyakkal jelennének meg. — Kicsoda szabhat oly törvényt, melyen a kincs ne uralkodjon? — Jupiter maga adományért büntető igazságának eszközeit felfüggeszti! Vigy aranyat szolgálainak s lelkednek terhei alól felszabadulsz.

Ó! — felsohajt Tariménes — mi jó van hát a tudományban és a leverettetett igazságnak haszontalan isméréiben? Ezen hasznok vannak, — felel Trézéni — hogy szívedet az emberi sors iránt szánakozásra hozza: az igazgatásod alá rendelt szegényeken való kegyetlenkedéstől megment; sem nem engedi, hogy szükölködéseket és a benne nyögő emberiséget vagyonaid közül gúnyold. Rangodnak utálatos kevélységétől megment; az ártatlan ügynek védelmező angyalává teszi. Vigasztalásodra szolgál a szüntelen egekre fohászoló igazság-

nak megtett szolgálatod; megörvendeztet ez, hogy a tudatlanságnak setét éjtszakájában nem vakoskodol, hanem a bölcsességnek világánál jársz; felemelkedést okoz lelkedben, hogy az isteneknek legdicsőségesebb ajándékok által, azaz emberséggel tudománnyal, bölcsességgel, igazsággal s világi boldogsággal helyhez tettél, mint valamely félistenség, oly sok ezer halandóknak feliekbén, kik egyébiránt véled egyenlő teremtések, de mégis mint oktalan állatok alattad majdnem úgy látszanak és tudatlanságoknak vad feneségében másokat szaggatván, magokat is vérezik. De nem is hiszem, hogy valaki tudomány által egyszer bölcsességre jut, (bár akármennyi keservébe kerüljön is) többé magát együgyűvel felcserélje! Micsoda világos látású ember kívánt valaha megvakulni?

Még a testi kívánság is a tanult polgárban engedelmesebb és szeléd módokon tészén magának eleget. Ha istenek nem volnának is, szégyenlené egy bölcs, lelkének bírói széki előtt, lopásbul, erőszakos ragadozásbul és csalásbul élni: önnön verejtékét eszi és issza, meghagyván másoknak a magokét.

De nézd a még baromi állapotjában lévő embernek kívánságát! Élelmére megöl s tagjaidat felboncolván, szomjúságát, azokból kiszopott véreddel enyhíti.

A tudatlan annálfogva minden szükségnek, nyomorúságnak, bűn elkövetésének és büntetetésnek, tömlöcnek, pálcának, akasztófának s több gyalázatos halálnak éjjel-nappal ki vagyon tétetve; de az igaz erkölcsű és tiszta itéletű okos halandó tudománya által mindezen veszedelmektől távoly áll s csendes egek alatt nyúgoszik.

Élelmének keresésében a törvény nem fojtogathatja, nem retteg lelkiismeretiben, hogy a büntető igazság alvó ágyában nyomja meg és ítélete alá zörgő láncok közt viszi. Valami jó a társaságban találtathatik, tudósoknak munkája. Mi is lenne e világbul, ha benne szomorú bölcsek és fájdalmas okosok és igazak nem taláthatnának? Ó, mennyei bölcsesség! Jupiternek testemben ragyogó csillaga és életem csendességének, boldogságának védelmező angyala! Tartsd meg felettem világodat, légy vezérem, hogy szívem minden fordulásokban úgy függesztessen reád, mint a mágnesztő északi csillagára!

A Kirakades nagyot bődülve, Trézéninek fohászkozásait félbenszakasztja. Egy borzos totoposzi fordult elibe, ki botjának egyik végét szájába fogta, más végére pedig tüzet rakván,

belőle füstöt eszik. Kérdi, hogy hát ez a füsteledel miben erősíti a tudósoknak testeket? Azonban a füstölgő pálcát szájába adják, melyet ő mindég szí és szüntelen nevet. Csakhamar érzi, hogy feje szédül, gyomra keveredik, nyála, látja, csorog, és szája, torka büdös keserűséggel eltelik. Jaj! jaj! — felkiált — e bizonyosan a közönséges boldogságnak füstje, mert egész természetem felfordítja! Éljetek véle ti, keserűséghez és szédelgéshez szokott emberek! Nem olyan halandóknak számokra szerzették ezt, kik a természetnél okosabbak lenni nem kívánnak!

Ezentúl megsejt a vad egy lyukacsos-bőrű totoposzt, kit neve szerint Halapucnak hívtak. Csudálkozásra jön szomorú tekintetű. Szemei béestek, orcája szemetes volt, porral ellepve. Sarujának talpából lábujjai előre kibujtak, sarkánál elnyúlt kapcájával pedig maga után a port seprerte. Köröskörül meggyapjasodott nadrágján a foltnak temérdeksége miatt folt többé nem láttathatott, hanem egész szövése rémítő nagyságú fonalöltésekbul állott. Kihullott ületi, szilánkos rongyokkal csüngvén alá, mint tépett szösz, oly formát mutatott; derekán megszakadozott ruhája minden lyukánál föld felé húzódott s rongyaival egymásra hajlott. Soha lábai ki nem egyenesedtek, hanem mindég fél guggolással járván, összeköszörült térdeit taszigálta előre, melyek felett kicsomózkodott rongyok habzottak.

Kikúkúci Kirakaduhu! — mond a vad néki — hadd lássam hát, hogy isteneidnek áldása és Totoposz tudományának közönséges boldogsága melyik részedden virít! Ily szomorúképző és lyukacsos-bőrű Kirakadest sohase láttam. Halapuc felel, hogy mivel néki sem élelme, sem tekintete, sem jó egészsége nincsen, csak Jupiternek isméretivel vigasztalja magát. Érti lelkében, hogy ő ártatlan, igaz és isteneivel való titkos társalkodásában találja örömét, kik őtet szeretik. Tehát titeket, lyukacsosok! — mond a vad — isteneitek ilyenformán szeretnek? Ezt cselekedjétek inkább, hogy haragudjanak reátok, mint a főfőrendű totoposzokra, kiket (mivel neveket szüntelen szidalmazták) szüntelen áldanak!

Tariménes megütközésbe esvén, kérdi, hogy ha egy oly halandó, kinek e világon sem kenye, sem becsülete, sem jó egészsége többé nincsen, találhat-e vigasztalást lélekben és az isteneknek titkos kegyelmekben? Trézéni mély elmélkedésben lévén, a kérdést fel nem vehette s nem is felel. — Mester Kukumedóniás mondja kevés várakozás után, hogy mikor már a

testi vigasztalás, érezhető valósága nélkül, tapasztaláson kívül, csak gondolatokban állapodik meg, igen vékony szelek közt forog; mindazonáltal Halapucot boldog képzelődéseitől megfosztani kegyetlenség volna. Tehát az efféle lyukacsos totoposzok — mond a vad — mind Jupiter nyakába szorulnak, ki gyomrokat éhséggel táplálja és testeket ronggyal fedezi? Nem kerülnek sok áldásába!

Azonban Halapuc egy fagörcsöt rongyos bőriből kiveszen, melyet csikorgással kétfelé törvén, belőle az orrának fekete port ad enni. A Kirakades reá szól, hogy mivel már ez a száján magát nem táplálhatja, orra lyukain eszik. Hát a fülök lyukán nem esznek itt valamit az emberek? De tapasztalni kívánván, hogy Halapuc a görcséből mit eszik, fekete port kér tőle, melyet ő is orrában szív: azonnal oly rettenetes prüsszentésekre fakad ki, melyeknek dörgése az ablakkarikákat uccára szórta alá. Szemeit öszvehúzza, száját tölcésesen kítátva, felfelfüggesztett léleketek közt várta prüsszentéseit egymás után. Ökleit szemére nyomta, torkának pedig kidagadozott véreirei mint tekervényes gúzszalak bőre alatt, úgy látszattak. Felfelé rángató ikegéseiben megszakadozott szavakkal mondja, hogy a porba minden bizonytalansággal törvényt törtek, mivel fejét nyakárul le akarja tépni. Végre hosszú lélekezései után magához jön. Szemeiből aláfolyt könnyei szája végénél kétfelől orcáján árkot mostak. Magával dünyögő mormolási közt ül meg egy kövön, az uccának felén.

Két rőt bőrű nagy totoposzi, magokat hámba fogva, hoznak reá egy nagy tőkét, melynek odvában valamely feketebőrű boglyos lakos ül. Mondja, hogy a talán csak alfelével jött e világra, lábak nélkül, mivel a mások lábán jár, vastag végén ülve; ezen rőt halandók pedig bizonyosan lovaknak állottak bé nála, hogy Totoposznak közönséges boldogságával a tudomány és mesterség szerént nem élhetvén, legalább barmok módjára használhassák. Így ezen tanult totoposzok szerencsések, hogy lovak lehetnek! Ugyan, Jupiternek tetszése szerint szerzett törvényeiteknek igazsága hogy-hogy osztja így köztetek Totoposznak közönséges boldogságát, mely szerint mindnyájan egyforma emberi állatok lévén s isteneitek irgalmára is egyenlőül tartozván, egyitek úr, másitok ló?

Azonban feléjük halad a Kirakades, hogy a járószékből a feketebőrű lakost, bugájánál fogva kihúzával, megnézzék. Ret-

tegések közt akadályoztatják céljában. Ez — úgymond — Arténisnek egyik tanácsa, kinek járószékibe szabad emberlova-
kat fogatni és a legrégibb vérből való Ő Legkülönbsége Toto-
poszban.

De bolondok vagytok! — felel a Kirakades. — Tehát ti-
nálótok egyik lakosban vagy polgárban az embervér régibb,
mint a másokban? Mikor kezdődött hazátoknak vére? Kiraka-
duhuban mi mindnyájan oly régi vérből vagyunk, mint amilyen
idősök hegyeink, halmaink és folyóvizeink: egyidősök vagyunk
magával az idővel. — Tudatlanul beszélj, — mond néki a
mester — Jupiter kezdet nélkül lévén, bizonyos meghatáro-
zott időben alkotta e világot és ő oly idős, mint az idő. — Volt
hát Jupiter világ nélkül? — felel amaz — hol lakott? mit csi-
nált? és ki juttatta eszébe, hogy világot építsen?

A kezdet nélkül valóságnál elkezdvén, — mond a mester —
jőjj le az időnek tartásán egész a világ kezdődésének idejéig
és találsz itt annyi százezer meg ezer milliom esztendőket,
melyeknek számát ki sem mondhatod: ezekben Jupiter mind
egyedül lakozott hatalmának kiterjedése nélkül.

Tariménesnek elmékedése fejét gözzel elborítja, melynek
setét fellegei alól világos nap alá kívánván jutni, ily kérdé-
sekre s okokra jön: Ha Jupiter — mond — örök hatalmának
kiterjedését e világnak létevel öröktől fogva akarta, akaratja
teljesedése nélkül örökkévalóságban egy szempillantásig fel-
függedhet-é? Ha e világ Jupiter tetszésének tárgya és dicső-
ségének oltára, miért fosztotta meg magát kedvétül annyi
idők alatt? Hogy származhatott akaratjában új akarat, mely
természetinek munkáját felfüggeszse, melyben öröktől fogva
az akarat mindég egy, és sem gondolat, sem akarat, mint ben-
nünk, egymás után nem következhetnek? Mi szolgáltatott
Jupiternek arra okot, még semmi sem lévén, hogy tökéletes-
ségének tulajdonságait magában munka nélkül szorongassa?
Volt-é reá hatalma, hogy mindenhatóságának kiterjedését más
ellenkező mindenhatósággal felfüggeszse? Hogy e világ legyen
az öröktől fogva való tetszése, mert meglett; ő pedig amit
akar, öröktől fogva akarja, mert öröktől fogva való és egy
látással lát, egy tudással tud mindent. Akaratjának teljesí-
tésére mindenhatósága készen állott, mégis ő volt s e világ
nem?

Mester Kukumedóniás felel, hogy ez könnyen megérthető

dolog. Jupiter, tudjuk, hogy e világban megtett munkáját magával egyenlő örökkévalósággá tenni nem akarta, noha a munka örökvalóságbul származván, annak örök erejében természet szerint maga is örök valóság, de mívében nem. Így hát Jupiter e világot öröktől fogva akarta; jóllehet, hogy öröktől fogva meglegyen, nem akarta és létét bizonyos százezer millió meg millió esztendőknek eltelésekre határozta, mivelhogy oda határozta; mely szerint a dolog világos, mert a világ van és ez helyesen van. Az istenek pedig már azt jól tudják, hogy volt, mint volt s hogy van, mint van. Ki nem nyugodhatna meg ezen tiszta s világos értelmű dolgokban? Tudományunk abból áll, hogy mindent az isteneknek tudásokra bízunk, okosságunk az, hogy bölcsességek előtt együgyűséggel meghajoljunk, őket meg nem érthetvén.

A Kirakades reászól, hogy éppen ők is annyit tudnak az isteneknek természetéről, mely szerint látja, hogy Kirakaduhának okosságával Totoposznak tudománya megegyez; hol oly sokat nem beszélnek, mint itt, de az istenekről csak annyit értenek, azaz semmit sem.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A Kirakades Arténisnek kastélyát csudálja. A királyság alatt élő emberi társaságnak belső kötése, méltósága s igazsági előfordulnak.

A Kirakades kérdi, hogy Arténisnek ragyogó kősziklája micsoda módon teremhetett úgy? Ezt Totoposznak ereje hordotta ide, mondják néki, melyet Arténis nagy kinccsel fizetett. Minden lakos felajánlotta számára kerestetinek egy részét, melyből Arténis megtett munkájokat kifizette. Efelett még nagy kegyelmességgel méltóztatik nekik parancsolni és dolgokat igazgatni. Tehát itt, — felel amaz — a tanult társaság felett csak Arténis értheti Totoposznak dolgait, mivel egyedül igazgatja; a többinek, nem lévén esze, csak ő bölcs maga? A közönséges boldogság is benne él fenn, melyre nézve úgy látszik, hogy jóltévő és megérthető isteneitek mind Arténistekben lakoznak.

Arténisnél bölcsőbbnek és igazabbnak lenni senkinek sem

lehet, — felelik néki. — Ha bölcsessége nem volna is, hatalmával eléggé bölcsekedhetne. Az öszveállott nép sokaságának egybekapcsolt hatalma és annak legfelsőbb méltósága parancsol Arténisnek egyedül általok felszentelt személyében. Mihent ezen egybevett hatalom külön-külön minden főre visszazozlattatna, az ország, közönséges boldogságát fenntartó erejében, azonnal meghalna. Ahol minden tag egyenlőül parancsolhat, ott senki sem engedelmeskedik. Csak a testi gyengeség hajlik meg a testi erőnek; de az ártatlanság védelmét és a gonoszság büntető igazságát nem esmeri. Az emberi veréjték keresetivel bátorságban nem lévén, életének törvényes fenntartására szorgalmatoskodni megszűnik, melyre nézve rabol és raboltatik, hol emberi élet osztán többé nincsen, hanem csak baromi állapot.

A nép, hogy közönséges bátorság alatt élhessen, maga felett, magából közönséges akaratot csinál, olyat, melynek minden külön élő erő engedjen. Valahol közakarat, közhatalom nincs, közjó sem lehet. Tehát minden népet a maga parancsoló hatalma tart fenn, valamint életünket a főben vezérlő és parancsoló okosság. Ennek igazgatása szerint dolgoznak a tagok önnön tápláltatásokra, úgymint Arténis által munkálkodik országá, tulajdon boldogságára. Ehez képest van a parancsoló hatalom minden tekintetben a maga tagjainak közjavok és szükséges élelmek alá zárattatva.

Arténis egyedül magától magáért több nem lehet, mint egy ember, hanem hazájában hazájáért lett parancsoló hatalom. Lehetne-é fő, tagok nélkül? Vagy egészségben megmaradhat-é, ha ezek fájdalomban s megveszésben vannak? Valahányszor a népnek megszemélyesedett hatalma parancsol, mindég hazája közjavanak engedelmeskedik, mint az okos lélek, mely parancsoló hatalma által a testnek kenyerét keresi és szabadságát, nyugodalmát oltalmazza, mely szerint nem a test szolgálja a léleknek, néki engedelmeskedvén, hanem a lélek szolgál számára, néki parancsolván. A hazának parancsoló hatalma és azáltal élő közboldogsága neveztetnek tehát most Totoposzban Arténisnek, melyek személyében lelkesítették meg.

De az emberi természetnek lelki ereje s igazsága — mond a mester — vállalhat-é kezességet arról, hogy a népnek egybekapcsolt hatalmába öltöztetett közönséges akaratja az általa

felszentelt személyen különös akaratra vagy indulatra nem vetemedik? Ha a természet minden uralkodó ágybul származtattak vagy választattak iránt bátorságot nem adhat, az egyetlenegy felszentelt személyre ruházott közakarát és néphatalom törvényes kötéseik nélkül mindenkor kétséges és félelmes szerencsét visel. Egy embernek kívánságai s indulatai önnön-maga java ellen is hozhatják elméjét tévedésben, mely által szerencséje iránt való jószándékai között is életének romlására nagy serénységgel munkálkodik. Hát midőn a néphatalom és közönséges akarat hanyatlanak meg egy halandónak különös indulataiban vagy elméjének gyengeségében, elrejtézhetik-e a haza a magára támadott önnön hatalmának ostora elől?

Ugy van, — reáfelel Trézéni — mint forró betegségben esett ember, kinek elméje tétováz, s teste veszedelemben forog! Az efféle nemzeti nyavalyáknak istenek az orvosi. Vagy egyetlenegy vagy sok tanácsnak kezében áll a néphatalom, amint sorsa itt vagy ott, ide vagy oda dül; de oly bizonyos lábra seholy sem teheti magát, hogy forró nyavalyái ne legyenek. Valamint embert nem találisz e világon oly erős és egészséges testtel, hogy változásoknak, nyavalyáknak ne legyen kitéve, úgy uralkodás módját se. Akár így, akár úgy: itt vagy ott változzon a közakarát személyes kegyetlenséggé, egyenlőül ront.

Életemben e világot kerülvén, Sziámodiban¹ Mormodi uralkodónak igáját láttam rűt színben. Itt a természetnek törvénye szüntelen bujdosásban él. Sem vad, sem szeléd állapotjában nem ismértetik. Minden törvény eltöröltetett.

Mormodinak erkölce oly, mint a vérrel szomjú tigrisnek fenesége: tetszése halálhozó pestis, parancsoló hatalmának kiáltása pedig hasonló a kölykeitől megfosztott oroszlának ordításához, mely minden körülötte élő állatnak veszedelmet jelent.

Az alatta sínlődő természetnek jajgatását csak azért hallja meg, hogy kegyetlensége általa tápláltathasson. Határ nélkül való írgysége, ha kinél szerencsét sejt, melyet magamagának szerzett, tőle elragadja; meg nem szenyvedhetvén, hogy személyén kívül másban e világban a boldogságnak legkisebb neme is találtathasson. Királyi kötelességének dicsőségét abban

¹ *Jegyzés.* Minden európai tudósítások s világrírók szerint Sziámban van a legkegyetlenebb uralkodás módja. (Bessenyei jegyzete.)

keresi, hogy ő élhessen egyedül torkig való bővségben, szomorú sorsában szüntelen haldokló népét pedig az éhség eméssze. Ugy hiszi, mintha méltósága alacsonyíttatna abban, ha magán kívül másan boldogságot lát, nehogy azáltal valamennyire is valaki feléje közelítsen. Így mindentől megkivánván magát mindenben különböztetni, népét porba tapodta, hogy azt a setét mélységben sírni, magát pedig ragyogó fellegekben vígadni láthassa.

Legnagyobb fájdalmára szolgál, hogy jobbágyai, mint ő, szinte úgy két lábon járnak; hogy szemek, szemöldökök, orrok, szájok ott vannak, hol néki is az övéi. Ugyanazért, amidőn estvéneként kertjében sétál, körülötte forgó szolgáltnak halálos büntetés alatt parancsolja meg, hogy mind alfeleken csússzanak, vagy négykézláb másszanak.

A porban fetrengő szegényt, kinek szenyvedő testébül kegyetlenül kicsafart veréjtékével hízik, ha reszkető kezeit segedelméért hatalmához felnyújtja, lábával rugdossa és torkán tapod. Országának szokásait makacssága szüli, törvénytelen ítéleteit pedig dühössége fujja ki. Hatalma előtt (mely az istenek félelmével játszik) mindennek földre kell borulni. Imádságait vagy vallásbeli tiszteletinek formáját megteszi, de cselekedeteiben, melyek által a természet igazságát leveri, tapasztalni lehetetlen, hogy az isteneknek büntetésétül vagy előttök lévő számadásától legkisebbet is tartana. Soha az isteneknek féelme egy ember vérének kiontásában sem akadályoztatja, sem veréjtékének utolsó cseppjét testébül kisajtolni azért nem sajnálja. Jupiter a hatalmasokat sohase bünteti, — úgymond — azért féelme is csak szegényekre és együgyűekre tartozik. Isteneit képzelt szentségeknek vévén, törvényeikkel játszik, melyeknek szoros megtartását önnön személyére nézve rettegő népének keményen parancsolja. De az isteneknek és természetnek általa megcsúfoltatott igazságai magokat rajta megbosszullották; szolgálai által fojtatott meg ágyasházában.

Minden efféle hatalom alatt az emberi természetnek méltósága elvész, a nemzeti kar földre esik és a polgárok változnak kétlábú állatokká. Porban mászás, rettegés, hazúg hízelkedés, árulás és a kegyetlenségnek javallása lesznek nagyságra segélő érdemekké. Kiki kényteleníttetik a kegyetlen úrnak veszett humorában és természetén kívül tévelygő indulatiban utálatos szerencsésjét s kínos boldogságát keresni, melyet már többé

józan erkölcsöknél fogva el nem érhet. Alacsonyságra kell néki belső valóságában alászállani, hogy külsőképpen felemelkedhessen. Így élhet osztán fényességben uráért, annak hatalmában, mint egyébiránt, emberségére nézve vadállat.

Jobb az Istennek és természetnek leírott igazságokban egy halandónak akarátját megkötni, mint az ő szabad tetszésében annyi milliom embernek boldogságát csak szerencsére keresni.

Ó, szerető apám! — mond az ifjú Tariménes — mi módon lehetne Arténisnek emberi szívénel és nemes lelkénél e világon jobb törvény? Nem nagyobb szerencse-e a hazának magát ily élő igazság és boldogító hatalom alá vetni, mint olyan törvényekkel élni, melyeknek magokban semmi bizonyos valóságok nincsen? Melyek által mindég a tudatlanok vakíttatnak jobban, a szegények nyomoríttatnak, a hatalmasok pedig nagyobb hatalomra emeltetnek s a gazdagok gazdagodnak; hol az igazságnak kikeresésébül és kiszolgáltatásából vásárt csinálnak! Hol a ravasz lelkiismeret a hamis bizonyosságra és gonosz ítélet-tételre magának rést tanálhat, hol a dolog külső színének belső valósága feláldoztatik, mely részeg szabadságnak vérrel festett leple alatt a dúló erőszak az ártatlan szegényt torkon fojtva tarthatja és embertelen kevélységével a törvények igazságát magátul elverheti, hogy annak eleget ne tegyen; hol a polgári társaságnak egy része feszítő, más része megfeszített; hol a régi együgyű és nevetséges szokás a józan okosságnak, természetnek, léleknek és isteneknek igazságán utálatos módra uralkodik: oly törvények, mondom, melyeknek szemet sokaságát az emberi élet megtanulni nem érkezhetik, de ha megtanulná se tudna semmit egyebet a magával való ellenkezésnél s kétségnél, mivel oly természetű dolog, melybül mentül többet tud valaki, az igazságnak ismertetiben annál tudatlanabb! Ó, dicső Arténis! micsoda magával küszködő, maga között irigykedő és magát egymás felett kevélységgel mutogató nevetséges vagy inkább szánakozásra méltó zürzavar sokaság írhatott valaha oly mennyei törvényeket, mint a boldog természet szívedbe nyomott! Óh! boldogok azok, kik igaz királyoktól függhetnek!

Ifjú indulat beszél belőled, szerető fiam! — mond a bölcs — de szavaid mégis szívednek jóságát jelentik!

HATODIK SZAKASZ.

Trézéni lakásába visszatér. Barlangja leíratik. A társaságban való polgári kötelességről, az igaz emberi érdemeikről, rangról és jótéteményekről szól.

Trézéni itt napjait eltöltvén, lakásához megtérni vágyakodik. Királynéjának engedelmebül társaival együtt megindul és házához elérkezik, hol életét a világi dolgokról való elmélkedéseivel mulattatta. Kies udvarát készítette egy oly nevezetes bérceknél, melynek szörnyű magassága a földet látatott az egekkel öszvekapcsolni.

E bérceknél széles oldalán, sűrű erdei között, szép irtások s mosolygó térségek láttattak, hol számtalan juhoknak seregei legeltek, melyeknek heverő pásztorai furulyáikkal a körülök álló erdőket zengedeztették. Derekból oly toronykőszikla nyúlt fel, melynek turo formára kiforradozott fehér homloka az oldalának dült fellegeken túl a forró napnak habos tüzeiben állott. Alatta bujdosnak a fellegek, melyeknek sűrű záporát a hátakon szikrázó mennykövek villámások közt szórták a völgyekre alá; mely dörgő zúgástól a vadak rettegésbe esvén, sűrű erdőkre rejteztek s a boglyos fáknak tövére lapultak.

Alól a kősziklán a magas fenyőfák hosszan alányuló üstökkel láttattak mély gondokodásban állani. Itt semmiféle hang, zördülés, sem madárszó nem hallatott, csak az eltévedt szelek szólaltak meg néha bús elzúdulásokkal az ágak között, hol az örök csendesség szemét behunyva és kezét öszvedugva ült a homályos világosságban. Lábánál feneketlen völgyek sülyyedtek el, hová a fellegszakadások itéletet mutató zúgással rohanván alá, magokat e világ fenekén bolyongó tengerekben vesztek el. E völgyeknek borzasztó setétségei közé a napnak sugárai is félve hatnak bé, hol az ijesztő mélységeket partról partra szökdősvén által, míg a játékos egek alatt álló erdőknek tetejére nem jutnak, el sem mosolyodnak.

E felemelkedésnek alján fakadott egy forrás, széleiben egymásra düllöngött ordas kövektől megrakva, melyeknek mohos oldalak a szüntelen rajtok habzó vizen zöld szakállakat eresztettek el. E mélység ugrással hányja fel habjait, melyek csendes zúgással futván a mosolygó térségekre alá, számtalan csergedező patakokban terülnek széjjel, hol a csevegő madár-

kák ferednek s repdesnek. Odafenn kősziklaboltozat alatt buzog, honnan a felfelé gőzölgő ködpára magát cseppekre vévén, csendes kopogásokkal hull le a víznek apró gyöngyszem buborékira, melyek egymáson kavargva pattognak széjjel s kijjebb terülvén, újra vízszínre változnak.

Ezen forrásról hirleli az emlékezet, hogy e világ szélein ingadozó tengerekből utazna ide.

Itt lakozott a bölcs Trézéni egy kies kertben és nyájason kikészült szép kis udvarban. Isméretes ritka érdemeiért Arténis nagy rangra kívánta emelni, de ő magánosságra rejtezett, honnan a közjót úri kevélység és gyermeki hivalkodás nélkül szolgálta. Sohasem azért szólott az igazsághoz, hogy véle kényeskedjen és magát mások felett mutogassa, hanem hogy annak szolgáljon. Nem kedvellette azokat, kik a közigazságot nem tekintvén, színbül mindég amellet kiábálnak, hogy szolgálatajára fényes ranggal választassanak el; melynélfogva vagyonaik ragadozhassák és azokat, kiket megcsaltak, bézárolt szobájokból nevetessék.

Nem abban kereste gyönyörűségét, hogy rangjának, személye előtt manérból meghajoljanak, életét pedig titkon kiki üldözze, hanem azt kívánta, hogy ami néki tulajdon érdeme, a tiszteltesség és nem a díszjelek, melyek kívül nyakán csüngenének, vagy azon hangok, melyeket üres méltóságban nevéhez raggatnának. Azon igyekezett, hogy érdemei által neve változzon méltósággá és nem azon, hogy nevét érdem nélkül méltóságos szóba dugván, annálfogva kívánjon cifrán öltöztetett alacsonyságával mások felibe nyujtózni, kik szemében mosolyognak s hátára köpnek. Így nem színbül, hanem valósággal kívánt kedveltetni.

Arténis én rajtam — mond tovább — nem csudálhatja azt, amit maga ád, de becsüli azt, amit nem adhat és csak isteneink vagy a természet osztogatnak ingyen kegyelmekből. Micsoda felszentelt halandó is adhatna a bölcsességnek, igazságnak magánál fényesebb méltóságot?

Hijába helyeztetnéd a setéten suttogó együgyűséget vagy a mord kegyetlenséget királyi székre, ott se szerettetne. Sok alacsonyság fénylett már kivarrott csillagokkal, melyek által belső fertelmességét e világ előtt fedezni magát haszontalanul erőltette. De soha sem az érdem, sem a csekélység egy halandóban is isméretlen nem marad.

A nagyvilági méltóságban élő rossz erkölcs és tudatlan elme olyan, mint az arany csészébe bocsátott vizellet: az edényét becsülik, a bennevalót utálják. Valaki a közboldogsághoz s hazájához csak annyira hív, amennyire hivatalával kényeskedhetik és magát hízlalhatja, emberi nevet nem érdemel. Nem támadhatnak a közönséges társaságnak testén utálatosabb fakadékok, mint azok, kik benne lenni csak magokért kívánnak. Valaki a közjóért jutalom nélkül soha semmit tenni nem akar, hasonló az olyan szabadsággal elkényeztetett finnyás gyermekhez, ki nem imádkozik addig, míg enni nem adnak!

Ad a haza és közjó minden szolgájának állapotja szerint való élelmet, csak ne azért éljen, hogy egyék, hanem azért egyék, hogy másokért is legyenek. Minden polgár nemzetéhez lévén köttetve, kicsoda vígadhat, ha hazája sír?

Azonban Trézéni, beszédét félbenhagyván, vendégit jó szívvel fogadja. Nem valami idestova futosó asszonyi szorgalmatossággal vagy össze-vissza kapkodó serénykedéssel, mellyel a fukarság is magát fedezni szokta, midőn szemben mosolyog és hátul fogát vicsorgatja; nem is oly együgyű jósággal, mely minden csekélységgel mindég kínálván, magát a csendes okoságnál unalomban hozza. Szívessége ebből állott, hogy vendégeit mindenével szabadokká hagyta s kívánságokra bocsátván őket, mulatságokra lenni igyekezett.

A Kirakades Trézénit fogytig figyelmetességgel hallgatván, kérdi, hogy ezen beszédek mit végre tette? Csak azért-é, hogy szája hangozzon? vagy valósággal kívánja, hogy megértsék? Hol tudjátok — mond — e sok üres beszédet összedni, melyet magatok is érteni csak annyiba kívántok, amennyiben véle egymásközt örökké veszekedhesetek! Itt minden totoposz azon igyekezik, hogy sok tarka bőri, hosszú neve, temérdek élleme legyen és nyakát a többi közül felfelé magasra kidughassa. Akármit mondjanak isteneitek, törvényeitek, közboldogságotok, mely alatt minden ember nyög külön, de soha ezen céloktól egyitek sem áll el. Szóval mindég egymást varázjátok, cselekedettel húztok, vontok. Beszédedből, ó Totoposznak bölcse! ezt értettem, mely szerint tinéktek isteneitek csak anynyi tudományt engedtek, amennyivel nyomorúságaitokat és bolondságaitokat átláthatjátok, de tőlök soha meg ne szabadulhatatok. Azért hízlaljátok elméteket édes álmokkal, szép képzelődésekkel, hogy nyugodalmatokban valóság nincs. Ki-

csoda nevezte közöttetek legelőször a közönséges nyomorúságot közönséges boldogságnak? A közönséges rabságot közönséges szabadságnak? Közboldogságnak tartjátok azt, melynélfogva egymást húzzátok; szabad életnek azt, ami benneteket tömlöcre, vasra hány, fejetek elszedi és a beszédnek szabadságától is eltilt, tagjaitoknak pedig minden mozdulását törvény alá veszi. Én csak annyiban csudálhatlak benneteket, amennyiben nyomorúságotoknak valóságát álmokkal gyönyörűsége tudjátok hozni és tudatlanságotokat képzelődésekkel tudományá tenni.

Ezen szavait végezvén, a gyümölcsös kertben indul el sétálni és enni. A nagy almafák közt tévelyegve, meglát egy akasztott embert, kiált, hogy Totoposznak szerencséjére reáakad! Az esetet látván Trézéni, vizsgálja és kinyilatkozik, hogy ezen szerencsétlen, feleséggel, sok gyermekkel, sok adósággal lévén, a közjóra adóját meg nem adhatta, melyért tudtára lett, hogy fogságra vitetik. Volt még egy kevés vagyona a közszükségre, de azt tőle előbb más tartozása elvette, azontúl keresetinek idejét elvesztette és így inségében beléesett. Isteineihez sok ízben fohászkozott, de ezek szegényeiket e világon a gazdagokra bízván, dolgában már belé nem szólhattak.

A Kirakades a holtat egy ideig nézvén, megszólal, hogy eszerint tehát Totoposz közönséges boldogságának virágzó fája ily gyümölcsöket terem? Hát már ezen esetet tudományotok, törvényetek miképen hazudják jóra vagy igazságra? Mester Kukumedóniás felel, hogy ezen embert ingyen sem nyomorult sorsa, hanem megromlott vére ölte meg, mivel ilyen állapotban sok ezer számban vannak ezen országokban a lakosok, de mégsem aggatják fel magokat mindnyájan. Hogy pedig ez a vérnek megveszésétül vagy elmebéli dühösség s bódulásból jön, bizonyos azok által, kik elégséges élelemmel, gazdagsággal bírván e világban, magokat mégis nagy számmal főbelövődözik, felaggatják s hasokba kést vernek. Kikikikirakaduhu, ments meg! — mond a vad — ez mind Jupiternek védelme alatt esik meg rajtatok a közönséges boldogságban? Mikor akasztott fel Kirakadest a kétségbeesés? Kérlek, ne oktassatok, hogy tudományotok meg ne öljön!

Ezen szavai után a vad egy magas almafára felhág, melynek gyümölcsét eszi. Trézéni társaival sorba ül; rendeléseit előbb a holt iránt megtéve, elmaradott árváit, holtig való tartásra, a maga javai közé vette. Tariménes ezáltal megilletődésre

hozatván, kérdi a bölcsöt, hogy jóságos cselekedeteinek jutalmát várja-e az istenektől? Tudják ők, — felel a bölcs — kit, hogy és miért jutalmazzanak. Nekem kötelességem a jóságos cselekedet, melyre vezérem a józan okosság, jó lélek és ember-társaimon szánakodó szívemnek érzése. Jutalmamra szolgál az a gyönyörűség, melyet minden jámbor érez magában, mikor az igazságnak szolgál és az ártatlannak elnyomtatott ügyét védelmezi. Ó, mely édes öröme az igaz lelkiismeretnek, ha istenek nem volnának is, midőn a természetnek kiáltására, a porba tapodott ártatlant felemelheti s zokogó szívéül szemére áradott könnyeit onnan kitörölheti! Csak az igaz emberi szív az az ol-tár, melyen isteneink előtt jóságos cselekedeteinknek kedves ál-dozatai éghetnek!

Valahányszor jót cselekszel, soha ne gondold reá, micsoda nyereségedre szolgál. Ha mindég fizetésért, reménységért cse-lekszel, érdemed sohasem lesz, sem lelkednek gyönyörűségére nem szolgál! Szolgáljad a természetet és annak igazságát, mint szülőanyádat, kinek drága ajándékival élsz s jutalmadat már tőle holtig elvetted. Isteneidhez közelítesz lelkedben, de az em-berekre nézve se félj, bár természettel irígyek. Sohase romlik meg a világ annyira, hogy az igaz emberi érdemeket ne be-csülje, akármely ragyogó fényességben mutogassa is magát az arannyal mázolt alacsony-ság. Azért soha a természetnek kima-radt érdeme magát pénzzel senkiben helyre nem hozhatja!

Ó, hogy lehessen — felsohajt Tariménes — érdemessé lenni és az isteneket valójában ismérni! Irva van benned ismértek és törvények. Nem szükség tetszéseket és igazságo-kat véres áldozatokban keresni. Valamikor akár jó, akár hibás tettemről, ágyamban éjjeli nyugalmamra lefeküvén, lelkem ismérteit megkérdem, mindenkor csak úgy felel, mint Jupiter maga felelne. Ne is hidd, ha mondják, hogy isteneid itt vagy ott lakoznak s arra keressed őket. Ha szívedben, lelkedben fel nem találod léteket, minden vallásban, templomban, áldozat-ban elvesztetted igazságokat örökre. Ha Jupiter a természetet magának ismértető eszközül nem rendelte, kívánhatja-e, hogy ismérjék? Valamirül bennem az értelem hallgat, reám nem tartozik! De nem is büntethetnek isteneink azért, amit tud-nom nem engedtek, sem magyarázatjára nem vagyok köteles annak, amit semmi tekintetben meg nem érthetek. Valami természetben nincs, nem igaz; amely dolog pedig igazságával

az emberi nemzet elméjében vetélkedések közt forog, örökös kérdésben marad és csak istenekre tartozik.

Sírva kell fakadnunk az embereken való szánakodásban, midőn látjuk, hogy Jupiternek orrába perzselt bőrrel füstölnek. Az isteneknek szaglások nincsen és bűdös gőzödre nem ügyelnek, hogy azt dicsőségekben kedves áldozatul szagolják. Csudálatos szokásainál fogva kiki a maga részire húzza Jupitert, hogy néki kegyelmezzon s ötet áldja. Jaj azon istenségnek, ki irgalmát emberi vélekedésektől függeszti fel.

Kukumedóniás eltátott szájjal, kimeresztett szemekkel, mejjén kezét öszvetéve s előre görbülve, Trézéninek beszédit elepedett szomjúsággal hallgatta, nyámmogva nyeldesvén okait alá magába. Azonban a Kirakades egy kemény almát sebes hajítással úgy nyaka szirtjához alkalmaztat, hogy földre borul. Nyeldesd alá jól — mond néki — Totoposznak tudományát, hadd akasztasson fel téged is! Ezzel nevetésre fakadván ki, oly rémítő bődülést teszen a fán, hogy a bokrokon s kerteken tollászkodó madarak egyszerre felreppenvén, a látásnak határában mint ögyvelgő fellegek kóválygottak és külömb-külobmféle kiáltásokkal töltötték el az egeket. Mester uram nyöszörögve és fájdalmát magában szorongatva, igen savanyú tekintettel forog, egyre is, másra is, hogy méltatlanságát látnák és ügyét itélnék. Végre míg Tariménes nevetett s Trézéni mosolygott, megszólal, hogy ezen manér ugyan Kirakadukuban hadd járjon, de Totoposznak minden illendőségével ellenkezik.

HETEDIK SZAKASZ.

Trézénit egy vitézlő férfi meglátogatja. A szokott manérnak haszna s nevetséges volta előfordul. A katonaságnak belső szüksége felfedeztetik.

Midőn itt mulatoznának, másodnapon egy vitézlő férfi Trézénit mint rokonát meglátogatja. A Kirakades nézi, hogy lábait térdig szenes üszkőbe dugatta, melyek lépéseiben nyiszognak. Sarkára szűrös töviset kötött, fejére pedig egy nagy háromszegeletű tölgyfakérget tett, melyen egy boglya toll habzott. Torkát szoros kötéssel fojtotta meg, melynélfogva homlokán és vak szemén kidagadt vérerei mint magokon kunkorgó giliszták, úgy látszattak. Feje, nyakcsigacsontjába ütve, pecek

meredekséggel állott, minden szőr nélkül való mosott ábrázatja pedig vakart mezítelenséget mutatott; haja megtekerve és nyakszirtja tövéhez szorítva, meredt állással lütt hátra. Testének egyenességével inkább sarka felé láttatott görbébbnek lenni, mint előre. Hasa bésüllyedt, mejje pedig állához dagadt fel.

A Kirakades, módos formájára elvigyorodván, mellette kö-röskörül ugrándozni kezd, kivel amaz mindég szemközt forog. A vad azonban a vitéznek feszes bőrit csipkedni kezdi, ki e csuda körül habozó tekintettel és reábámult rémuléssel kavaro-g szembe, lábujjhegyen szökdösve s csipkedett bőrihez sziszegéssel kapkodva. Értésére adják, hogy ez nagyon becsületes totoposzi, ki iránt ezen népnek manérja az efféle véle való bánást szorosan megtiltja. A Kirakades kérdi, hogy hol lakna a manér? és járt-é oskolába? mivel még ezt nem ismérné. Akasztat-é szintén úgy, mint a törvény, vagy másféle gyomrozásokkal és sanyargatásokkal szokta a közönséges boldogságot szaporítani?

A manér — felel Kukumedóniás — elmulthatatlan kötelességeket rendel a tudomány és törvény felett, melyre nézve egész Totoposznak parancsol.

Törvényei szerint, ha két polgár együtt találkozik, nemcsak bőruket csipkedni nem szabad, sőt egyik lábával mindenkinek vagy előre vagy hátra vagy oldalt kelletik lépni, a másikat hozzáütni, mely alkalmatossággal hasonlóul mindenik köteles nyakát előrenyújtván, mint a mértékletes gólya, orrát kelepelve föld felé hajtani. Ha valakire köhögése reáérik, kivált asszony-ságra, egész torkából köhögni nem szabad, hanem keszkenőjébe borulván, csak orrában tész afféle kellemetes apró kuncogásokat. Ha tagjai öszvealusznak is, nyujtózni nem lehet. Mások előtt eldúlni, feküdni illetlen; hanem ha az ismértség nagy. Főasztaloknál sokat enni nagy vétek; sőt úgy szép, ha az ember maga miatt reámehet, hogy éhen maradjon. Az orrát, hacsak vérinek habja homlokában árvízzé nem válik, dörgéssel, csatogással asztal felett fujni nem szabad.

Azonban halálos ellenségét, ki mindég vesztét kívánja titkon, melyet jól tud, nyilván köteles megölelni, csókolni, barátságával előtte dicsekedni s azt szívesen köszönni. Ha házastársához lopkodja magát, jókedvvel kell fogadni, kifordulván a szobából is, hogy kedves vendége hívségét asszonyának annál

bátrabb és mélyebb tisztelettel mutathassa avagy bizonyíthassa.

Minden úri háznak, ha költésében megszakad is, szüntelen való küszködését arra kell fordítani, hogy szomszédinál gazdagabb asztalt és fényesebb készülleteket tartson. Ha valakinél vendég vagy, (bár eledel képiben veszedelemmel s ital helyett pestissel kínáljanak is) vélek élni kell, különös drágalátos íznek mondván a benne való döghalált is. Ha ezüstkanalad vendéged asztalodról, onnan felkelve, zsebébe dugja, megszólítani érte manér ellen van; sőt ha más rokonod előtted szemébe mondja, te esel rettenetes orcapirulásba, ki köteles vagy a tolvaj helyett magadat szégyelleni; és noha ezüstmarhádat szemed láttára veszik tőle által, mégis azon esküdni, hogy nem hiszed, nem igaz, nem úgy van, nem tiéd, melyet azonban mint magadét elteszel. Ha valakinek alja a szép társaságban reménytelenül kiszökött, természet szerint való széllal zendül meg, a halálra sértett manérnak utolsó ítéletnapja szakadt reá és gyalázatjának sírjába temeti. Oly veszedelem, melyben a szerencsétlent vígasztalni sem lehet, mivel még nagyobb szégyen.

Mikor valamely főrendű szomszédod csonka, béna, felposodott és özvepcsapzott termetű gyermekét hozzád viszi, mint Párist, ha fiú, Helénát, ha szűz, kelletik dicsérned, éppen a csuklásig. Efelett mentül eszetlenebb furcsaságokat mond, annál inkább köteles vagy okosságát minden éltés emberek felett dicsérni. — Az ifjú asszonyt istenasszony szépségéhez kell hasonlítani. Hijába nyúlik orra ábrázatja előtt egy sing hosszával előre; megvakult szemének zöldsárgára sápadt hályoga hijába düjjedt ki szemöldökén túl; orcáján táborban szállott ragyái hijában látszanak úgy, mintha puszkaporlidéccel volnának feketére sütögetve; mind kellemetességgé kell esküdni a napnak szemközt égő világa ellen is.

Ha csoportokkal reád mennek és vagyonaiddból kiesznek, kiisznak, nagy alázatossággal kell őket követni, hogy vélek magadat még jobban is meg nem étethetted. Mikor drága készülteidet, szekered, kocsid elkérik ideig és diribba-darabba visszaküldik, néked kell előttök reménykedni, hogy a mentségekkel magoknak alkalmatlanságot ne okozzanak, sat.

Már így ez a manér totoposzi — mond a Kirakades — a törvény totoposzinál is bolondabb; csak ez a különbség, hogy ő nevetséges bolond, a törvény totoposzi pedig szomorú bolond,

de a közönséges nyomorúságot elég serénységgel szolgálja. Ez a manér totoposz minden bizonnyal nem járt oskolába és fel kellene akasztatni, vagy Arténis által elkergettetni. Nem lehet, — felel amaz — mivel ez Arténisnél is hatalmasabb. Itt tehát, — visszaszól a vad — mentül bolondabb valami, annál nagyobb hatalommal él, amint látszik!

Nem jól látod! — úgymond Trézéni. — A manér, az emberi természetnek elkerülhetetlen gyengeségében, megalázó titok és sunda haszon, de egyáltaljában szükséges. Mindazon megszámlálhatatlan dolgokban, melyek a törvény alatt élő emberekre tartoznak, szüntelen való öszveütközések nélkül lenni nem lehet. Az egymás ellen vett kisebb-nagyobb sérelmek úgy hánykódnak, mint a tenger habjai, melyeknek nagyobb része csak vélekedés, gyanú vagy lelketlen árulások által származik és hazug állítás. Ha kiki azonnal bosszút akarna szomszédján állani, a polgárok egymástól elhúzzák életüket és külön-külön házra zárkoznának, melynélfogva a közjónak munkája megszűnvné, ezenfelül a hazának fiai kölcsönben magokat agyon is vernék.

A manérnak szükséges volta tehát ebben áll, hogy az emberek nagyobb részben egymást titkon üldözve, utálva s nevetve, magok közt szembe, mint szerelmes barátok, úgy éljenek s a közjóra dolgozzanak. Itt a megalázó titok és sunda haszon.

Ha már csakugyan lehetetlen az embereket oly tökéletességre vinni, hogy egymás ellen indulatra ne ragadtassanak, igen szükséges és hasznos, hogy a manér dühösségeket zabolázza. Ugyis, akik egyideig ellenségek, idő múlva barátok lesznek. Kár lenne kinek-kinek minden sérelmében bosszúállásra fakadni, mivel ezáltal magát hív barátitól fosztaná meg; a társaság pedig utolsó lehelletei között, mint szüntelen való véres áldozat haldoklana. Így a manér, melynek természeti szemérem, becsület, illendőség és szokás, az emberi titkos, de közönséges irigységet, haragot, alacsonyúságot, utálatot, sat. setétre zárja és türrhető színnel fedezi s bárha utálatos is, de idejében mindennek jólesik, mivel jobb az öldöklő bosszúállásnál. Nem oly káros, ha titkos ellenséged szemben megcsókol, mintha agyonüt. Hazudjék, csak ne öljék! Ó, boldog manér, hasonló vagy a szép testhez, mely a beleknek bűdösségét és a gyomornak rút sárját kellemetes színnel takarja!

Hibául tészik ki az embereknek, hogy magokat tettetik...

Tettetik, mert nem angyalok. Mi lenne belőle, ha valaholott valakivel egybetanátkozol, amit róla gondolsz és érzesz, mind szemében mondanád? Láttál-é valaha nála nagyobb zürzavart és bolondabb társaságbeli életnek módját?

Azonban Trézéni vitéz rokonával s vendégivel a hadi népnek meglátására (mely éppen mellettek foglalatoskodott) kísétál. A Kirakades szemreveszen két hosszú sor emberformát, mind megmeredve s megnémulva. Kérdi, hogy ezek talán itt mind fá-ból állított vázak? De látja, hogy egy közülök sorok közt sétál mezítelen háttal, kit a többi mindaddig ütöget, míg vére sarkán alá nem foly. Ezen becsületes embert — mond a vad — Totoposznak manérja most igen alkalmatlan tisztességgel fogadja! Vagy oskolában jártatják, mivel itt a tudomány és mesterség által szereztetett közönséges boldogság erőszakos halállal, rab-sággal és mindenféle kínozó szerszámok által tartatik fenn, úgy-mint pálcával, akasztófával, főletépéssel s a vérig való veréssel, melyet halálíg raboskodtató vasak követnek.

Ezt végezvén a sereg, magát más formában vészi. Félrevisznek közülök egy néma vázat, kit a többi szó nélkül valamely hosszú tüzes botokbul nagy dördüléssel földre ont. Ezt már — mond a Kirakades — talán ebédre pukkasztotta főbe a többi? Ezt — felelnek néki — a törvény ölette meg, mivel királynéjához, hazájához való hívségét megszegte és arrul több ízben lemondván, kötelességébül kiszökdösött. Itt hát az élet, — mond a vad — senkinél sem magáé, hanem másoknak tulajdona? Hogy tudatok életet, halált úgy öszvecserélgetni? Kölcsönbe haltok egymásért; de valakire elébb kerül a sor, alkuját igazságosnak találni nem fogja. Ezen totoposzt is a hazának közjava ölette meg? Igen sok embert veszt közönséges boldogságotok, sok ezereket raboskodtat és kínoz; mégis csak annyi jut egynek-egynek belőle, hogy magát véle együtt felakasztja?

Csak az a baj, — reá felel Kukumedóniás — hogy az ember tudatlan lévén, kötelességét nem ismérte s veszedelmét is, azt elhagyván, meggondolni nem tudta! — De hogy vagy hát tudományoddal? — mond a vad. A kacikoknak fejeket azért szedték el nagyobbik végén, hogy belőle nagy kortyokkal ittak; ezt azért ölték meg a kisebbik végén, hogy belőle kicsint kapott? Hol van hát tudományotoknak a dereka? Ott telepedjete meg, mert a két végin kedvetlen manérral fogad benneteket. Csináltassatok a törvény által valamely tudomány-mértéket és szab-

játok ki az emberek között, mennyi tudománnyal éljenek! Csálárdsággal éltek, mivel némelyeket belőle a megveszésig jól tartatok, másokat véle szomjan hagytok. Nincsen olyan ember e széles világon, — felel a mester — ki a tudományoknak derekát, azaz középpontját feltalálja, hogy mindenütt azon álljon meg; — vagy innen marad rajta, vagy ha odajut, bizonyosan odébb megyen. — Nohát, — mond a vad — mindnyájan veszedelemben vagytok.

Trézéni beszédhez fogván, következőképpen világosít: Valaholott már az ember fejébül gőzölgő gondjával és testébül kicsorgó veréjtékével kénytelenítették élni, úgyhogy különös birtokra, vagyonra szoríttatván, azon kívül sehol prédája, sem szabad élelme nem lehet, ott igazsága, gonoszsága, a természetben világosságra jön és egyenesen felfedeztetik. Néked is, másnak is önnön szorgalmatosságából kell élni. Igazság-é, hogy általad keresett élelmedet, a szorgalmatosság nélkül élő erőszakos szádbul kihúzza, csak azért, hogy náladnál erősebb tagjai vagynak? Midőn te Kirakaduhuban sok futással, fáradsággal, csúszással, mászással, leselkedéssel egy nyulat elfogtál és etted, igazságnak érzetted-é, hogy más, ki addig hasalt, előled elvegye s téged éhen, fáradtan otthagyván, vele magalakjon jól?

Minden embernek tulajdona a maga teste és annak veréj-teke; tulajdona a maga értelme és annak mívei. Micsoda igazság mellett kívánod a más testét a magad számára sajtóba tenni? Melyik embert teremtette Jupiter nem magáért, hanem téérted? Ha erőszakkal húzhatod a náladnál gyengébbet, téged is szinte oly erőszakkal húz a náladnál erősebb. Kicsoda már oly nagy erő e világon, akivel idő, alkalmatosság szerint senki se bírhasson, hogy ezen dolgot igazolja?

Ártatlansággá válik hát az ember, mihent élete önnön veréj-teke által tápláltatik. Ördöggé lész az, ki ezt tőle akarhatja ellen elhúzza, vagy semmit sem adván néki érte, vagy annyit adván, amennyiben ez meg nem nyughatik. Valaholott már ártatlanság van, védelemnek is lenni kell és büntető igazságnak is.

Minden embernek testére egyfomán állították isteneink a tagokat, mellyel örök igazságok fedezte fel magát; hogy t. i. egyforma segedelemben és erőben alkottatván kiki, egyik a másikért ingyenben ne legyen, hanem kölcsönben, sem nem

erőszakkal, hanem szabad egyezéssel! Valaki legelőször szomszédjának ezt mondotta: add nekem magadat, boldogabb leszel hatalmamban, mint szabadságodban — hitető volt. Itt nem oly szabadság értetik, mely ragadoz, hanem olyan, mely szabad akarat szerint veszi magát törvények alá!

A törvénynek oltalma és büntető igazsága egynehány ezer polgárt fegyver alá rendel, hogy a sokaság bátorságban lehessen, melyből ezek is élnek. Hibázik-é a közjó, ha azokat bünteti, kik ellene hitetlenek? Mit tészzen egynehány embernek élete egynehány milliommak megmaradása mellett? Kevesebb áldozat ez a megmaradásért, mint amennyivel nálatok a természeti szabadság magának áldozik, mivel ott minden erősebbnek szabad lévén a gyengébbet ölni és a több csoportnak a kevesebbet verni, az ország népe szüntelen való véres áldozat, aholott nem szomszédügyi segedelem forog fenn a felebarátok közt kölcsönben, hanem gyilkosság s halál.

— Mi? mit mondasz? — felel a Kirakades — mi közöttünk száz verekedésben sem esik el annyi ember, egymással öklöződve, mint itt nálatok csak tömlöceitekben elrothad. — Mert több embert nevel itt a közboldogság, mint nálatok a közvadság, — mond a mester. — Ti hát — felel amaz — a boldogságot nem az élet módjában, hanem csak a nagy számban keresítek? De tudjátok-é, hogy egy szabadságban élő embernek több boldogsága van, mint ezer éhező rabnak? Csak azért szaporítjátok magatokat, hogy tömlöceitek üresen ne maradjanak és a törvénynek legyen mit ölni. Micsoda szerencsémre szolgál, ha másoknak szabadságokért életemben rabságot kell viselnem és megölnek törvényesen azért, hogy helyettem más élhessen? A közönséges veszedelemben oltalmaztatók magatokat közönségesen, a békességnek idején pedig nyugodjatok együtt.

— Igazságod — felel a bölcs Trézéni — olyan népre tartozik, mely még kézi mesterségből nem él. Ahol a házából minden kikél, a dolog megszűnik, az élelem elfogy, az oltalom pedig tápláltatás nélkül tehetetlen. A munkálkodó sokaság már itt a gyomor; vitézlő seregek a védelmező kezek; ha a gyomor üresen marad, kéz nincs. A kezek így kiáltanak: Mi oltalmazuk a testet! A test ezt feleli: Én általam tápláltattok s én rajtam éltek! Próbáljátok meg, szakadjatok el tőlem és lássátok erőtöket, magatokban mit tehet?

— Ó, szerető apámuram! — mond Tariménes — hogy-hogy lehessen ezeket egyeztetni? kétségre hozatom. Csak azt hozd ki belőle szerető fiam, — mond amaz — hogy az ember minden próbái mellett is, melyekkel magán segíteni kíván, nyomorult. Mivelhogy szólhat, magát nagyra beszéli fel s értelmével egyéb állatokon uralkodik; de ezen uralkodó értelmet az emberi természet oly drágán fizeti, hogy egy fillérrel sem ér többet; mely szerint világi boldogságára nézve csak ott van az ember is, hol a többi állat. Ami kétségedet illeti, valameddig az emberi dolgok iránt elmebéli küszködésekbe nem esel és kétségkedni eggyel-mással el nem kezdesz, soha addig a dolog valóságát csak annyira sem láthatod meg, amennyire az emberi gyengeség megengedheti. Aki nem kétségkedik, sohasem okoskodik; aki nem okoskodik, sohasem gondolkodik: aki nem gondolkodik, nem ember!

Vége a második könyvnek.

HARMADIK KÖNYV

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

EMLÉKEZTETÉS.

Olvasó, barátom! E munkának folyamatjában tanálsz széjjel elhintve oly szólásnak formáját, mely más európai nyelvekre tartozik és eddig magyar íróink között gyakorlásba nem volt, de ha magyarsága, ereje, értelme megvan, csak az a hibája, hogy nem vagy hozzá szokva. Az is esztelenség, ha a nyelvet gyökeréből kívánja valaki kitekerni és a gyakorlott szó helyében isméretlen szót csinál. Az is bolondság, ha írásunk módjában örökké ott akarnánk maradni, hol száz esztendővel ennekelőtte voltunk, hogy nyelvünket esztelenül szeretve tartjuk fenn örökös vadságában.

Magyar fordítás, az igaz, újításainál fogva tanáltatik olyan is, mely az olvasót ájulásba hozza. Ez attól esik, hogy a fordító a két nyelv közt eltéved, melyek közül egyiket sem érti. Jó lenne, ha magyar munkáját a magyar nyelvnek tanulásán kezdené. De csakugyan fordítani én sem bátorkodom, félvén attól, hogy a két egymással ellenkező nyelvnek fejemben való ögyvelgése, tőlem észrevehetetlenül is, magyarságomnak ne ártson.)

¹⁾ A pataki másolatban itt még ez következik:

Mindazonáltal, mivel az egész fejem fordítás, nem tudván addig semmit, míg idegen nyelveken nem tanultam, lehetetlen azoknak módját oly szorgalmatosan elkerülni, hogy írásomban új szólás formáját ne találják azok, kik franciául, németül nem tudnak, melyet magam észre nem vehetek.

Mindent elkövetek, hogy értelmeimet természet szerint valókká, világoskává tehessem; és ha mégis néhol homályba borulnak, bocsásd meg, arrul megemlékezvén, hogy tovább nem mehetek.

Sok helyen a dolognak nehézsége is okozhatja, és a magam gyengesége is. De hogy lehessen oly nyelvben bizonyos módon írni, melyben még a tudósok, filozófusok, poéták, törvényírók, ékesenszólók semmi módot meg nem határoztak; hol valamennyi írt, ír, mind annyi módon megyen? Magadnak kell módot teremteni.

A magyar könyvekben leginkább bibliai írás módját látok, de az csak ott tökéletes, azhol van és világi íróra nem tartozik.

Akár Telemekust, Tassust, Homerust írd szentírásbéli módon, akár

A szóhelyeztetésben áll sok, mely a beszéd rendit szüli; de ebben is hol, micsoda munkában, írókban tanálsz meghatározást? Ki elébb, ki hátrább teszi ugyanazon szavakat, noha a szóhelyeztetésnek sokféle rendiben kétségkívül csak egy az, mely legszebb.

A mi nyelvünk nem olyan természetű, mint a deák. Ezt elől-utól, keresztül-kosul, öszve-vissza tegyed, minden módon helytáll. Azt mondja: *Ludit in humanis divina potentia, rebus.* Milyen erős nyaktekerés! azért helyes. De mondjad magyarul: *Játszik az emberi mennyei hatalom, dolgokban.* Vagy: *Játszik gondviselés, dolgokban emberi;* szemedbe nevetnek.

ezt azoknak pennájokkal, egyik se fog semmit érni. A Szentírás módja tehát oly különös, hogy Biblián kívül nem lehet, sem hozzá világi mód nem férhet. Virgilius éneke helyett Habakuknak egy részét helyheztesd Eneisébe; tegyed ellenben Tóbiást Eneás helyébe: csudát csinálsz.

Arténis nem beszélhet úgy, mint Ruth asszony könyve; sem Trézéni, mint Salamonnak Éneke.

Mit mondanál, ha Arténisről írnám, hogy olyan, mint a fábul csinált kösöntyű; hogy orra hasonlít a toronyhoz; fogai mint kettősöket ellő juhok, melyek Gileádról lenyírják a füvet. Ha Trézéninek mondatnám véle, hogy ő te derék Trézéni! ki egy ezerbe is odaillesz, kényszerítetek tégedet a szarvasokra, vadkecskékre, légy hív hozzám, sat. Ezek titkok; mi titkokat nem írhatunk.

Mikor az elme szélesen kiterjedett munkába van: a nyelvet, mint kezében lévő eszközt, okainak világos felfedezésére nagyon kényszeríti. Az elme és ennek okoskodása véghetetlen: képzelődése szüntelen habzó széles tenger: a szó pedig nem sok és számbavétehető. Megszorul az okoskodás, mely miatt kéntelen a nyelvet erőltetni. Hány gondolatot kell félrehagyni, mely homlokunk alatt megfordul, amiatt, hogy egyenesen a maga természetiben ki nem mondhatjuk; a hosszú kimondással pedig erejét elvesztjük.

Mentül öszvébb foghatod a dolgoknak értelmét, mentül rövidebbre veheted a szólásnak formáját: annál nagyobb világosságot, erőt és felemelkedést mutatsz. Mikor legtermészetszerintvalóbb módon írsz, legmesterségesebben írsz. A legnagyobb könnyűségnek látszik, mégis ez az a könnyű dolog, melynek megtanulása minden világi mesterségek felett való nehézség.

Ezek miatt szorul meg az okoskodás, mert hosszason előbeszélve, szegivel, végivel, környüllállásaival mindent kiírhat, de nem lesz ereje, se méltósága, sem kedvessége, kivéven kopasz és hideg értelmeit. De az ilyen könyveket ásitozva és szájjal haj-hajgatva olvasod; és végre álom jöven szemedre, kezedből kiejted.

A legközségesebb dolgot tiszta magyarsággal kétféle módon leírhatod úgy, hogy egyiket olvashatják, a másikat nem szenyvedhetik. Ez az a mesterség, mely által a nyelvnek szegénysége okoztatik, mivel nehéz megtanulni.

A nyelv engedjen hát az elmének, nem az elme a nyelvnek. A nyelvet tudomány, bölcsesség ékesíti, sokasítja és nemesíti; de valamely nemzetnek nagy tudománya és esze nem volt, nyelve nem ér semmit. Nem a szó szülte az értelmet és szájadnak nyelvét, hanem az értelem csinált beszédet nyelvednek forgása által életednek tapasztalásai között. Ne a beszéd csináljon hát minket, hanem mi azt.

A rossz szóhelyeztetés, ha ilyen eszetlen módra nem hanyatlik is, minden beszédrendet rút vagy legalább igen közönséges formába önt; annyira, hogy véle akármely szép dolgot csúf színre lehet festeni. Ellenben, ha helyes, azaz a nyelv természetihez szabattatik, minden közönséges dolgot oly szép beszédrendbe veszen, mely által a csekélység is kellemetességgé változik. Mihelyt e mesterségre rámehetsz, rútul írnod lehetetlen, akármely semmiséget végy pennára.

Ezek eddig határoznak. De a széprendű beszédhez, legyen írva, akár mondva, temérdek tudomány, olvasás és ész kell. Ha a gondolatnak sokasága benned nem tanáltatik, nincs mit sem rútul, sem szépen írni. Már pedig az ellenevethetetlen igazság, hogy olvasás és gondolkodó magánosság nélkül az elme meg nem áradhat.

Ha olvasásod sok és gondolkodásod temérdek nincs, fogd írásra magadat, azaz, vedd csatornára gondolataidat, két-három óráig ha írsz, elméd kiapad. Mikor csendesen dohányozol, egyre-másra gondolsz, úgy tetszik, hogy véghetetlen elmélkedéssel, tudással, látással vagy tele, de mihelyt íráshoz fogsz, hogy a dolgot, mely országra, Istenre, emberre tartozik, ízeiben szíjjelszedjed és újra öszverakjad, fejed füstöt vét s nem leled magadat. Ez olyanokról van mondva, megértsed, kiknek sem olvasásra, sem tudománybéli gondolkodásra, sem írásban való gyakorlásra idejek nem volt, vagy hogy legyen, magok sem akarták.

E mind jól van eddig, jó ember! — azt felelheted magadban — de hátravan még a nodusi görcskötés, melyet ki kellene fejteni. Mi hát az? kérdelek; mondd meg! Bakatella, jó író atyámfia! — feleled — és csak ebből áll, hogy én hijában élnék, olvasnék, gondolkoznék világ végéig egy pihenőbe, mert nevezetes író, szóhelyeztető, sem szép beszédrend-szerző sohasem lennék. Adj hát születést is a mesterség-tanuláshoz! Ki tanul meg hegedülni, ha ujja nincs?

Helyes, olvasó, rokon!... De ha megengeded, hogy én is kérdjelek, felelj. Ki hegedül valaha ezer ujjal is, ha sem tanítják reá soha, sem gyakorolja, sem módját előtte nem mutatják? Ugy-é, eszetlenségre tartozna hinni, hogy valaki az írás módjának reguláját megolvassa, mindjárt *Fenelon, Pascal, Boszu-*

vét¹), Cicero vagy Lokk²) legyen? De szintén úgy eszatlenségre tartozna állítani, hogy a legboldogabb születésű ember is tanulás nélkül tanult legyen.

Ezen idetett okoskodásomnak sorját oda ne vidd, hogy én tulajdon magyar írásomnak módját kívánom példának adni a követésre. Nem engedi meg a szemérmesség, hogy a hivalkodást bennem ily képzelődéssel tápláljam. Irok amint tudok, írj te is, ahogy tudsz.

Végre, én hivattal nem élek; professzor, pap, mester, deák nem vagyok; mint magános lakos, szántóvető gazda, úgy írok; kötelességem kasza, kapa, malachagyás. Így nem tartozik reám, hogy magyarul a deákos embereknél jobban írjak és a tanítóknál többet tudjak. Élj, olvass és gondolkozz!

ELSŐ SZAKASZ.

Arténis ország gyűlését hirdettet.

Arténis látta már, hogy az istenek egy halandónak erkölcsiében mennyi kiterjedést engednek. Tapasztalta a természetnek vágyódásait, hol uralkodásának gyakorlásával minden titkos emberi mívet kitanult. Valaki szerencséseket tehet, az embereket is könnyen általismérheti.

Egynehány milliom polgár, külömb-külféle tartozásokkal lévén egymáshoz köttelve, kötelességeinek végbevételét itt tudatlanságból, ott gonoszságból hibázza. A vágyódásnak nincs határa, következésképpen a szükségnek is határ nélkül valónak kell lenni. Igaz utakon magának minden ember eleget nem tehet, tehát gyakorta vagy titkos csalást vagy erőszakot követ el embermásán, hogy annak akár egy, akár másban való hanyatlásával magát felemelhesse. Totoposznak főrendei pereknek tengerében úsznak. Amennyi a lakos, több a per; ezer ellenvételekkel, környüllással öszveszüve és fonva. Tudta, hogy az egymás iránt való emberi szeretet csak addig terjed, míg haszonvételek egymásba nem ütköznek. Az életnek tárgyait kinézte, hol sok bíró a törvényes igazságnak palástja alatt üzte hivatalbéli ragadozásait. A valóságos emberi kötelességet nem

¹) Bossuet (1627—1704) francia egyházi szónok és író.

²) Locke († 1704) angol filozófus.

sok ember érti és még kevesebb érzi. Kinek-kinek a maga haszna ült mélyen alá szívében, melynélfogva egyedülvalóságát vévén tárgyának, felebarátaiért lenni nem érkezik, sem akar.

A falusi bírótul fogva a királyi székig ügy borítja el az országot. Micsoda felszentelt halandónak adatott reá erő, hogy mindezeket a maga szemével látván, bírói széke előtt, önnön lelkiisméretinek világánál fontolja?

Ilyen okokbul foglalatostkodott Arténis Totoposz törvényeinek szerzésében és igazításában. Országos gyűléseinek nem a volt tárgya, hogy népének adóját kettőztesse és rajtok személyes hatalmának felemelésére dolgozzon, hanem, hogy országának belső, titkos sebeit felfedezvén, azokat orvasolja. Nem úgy érzett, mint más uralkodók, kik a népet csak annyiban tekintik, amennyiben annak zsírját szophatják, minden viszontagságoknak általadván őket ezenkívül. Nem kívánta hazájának boldogságát a nemzetnek akarátja ellen s afelett szerezni, tudván, hogy a boldogságot kinek-kinek önnön érzése határozza meg részirül; ugyanazért is ő országa helyett érezni nem akart. Tudta, hogy valamely uralkodó önnön tetszéseit kívánja törvényül népének nyakába tolni, igazságaival az előtt gyanússá is lesz.

Elég volt Arténisnek szerencséjét, dicsőségét abban érezni, hogy országa önnön kívánsága szerint lehessen boldog. Ki veheti el az embertül életéhez való voksát, melyet isteneitül nyervén, önnön veréjtékével tart fenn? Avagy lehet-e fenébb kegyetlenség és erőszak az isteneknek és természetnek állandó örök igazságok ellen, mint az embert magát magától megfosztani? azaz világi sorsa iránt élő akarátját lelkétül és életét tápláló veréjtékét testétül annyira elfoglalni, hogy mind egyik, mind másik csak annyiban lehessen az övé, amennyiben azt valaki megengedi néki?

Azonban az ország felgyülekezik és ülést vesz. Burdószki-aradószposzi ország bírāja feláll és e következő szavakat hallatja: «Áldás és dicsőség légyen az isteneknek örökre, kik e hazának népét most is közjavoknak előmozdítására egyben-együttötték. Örvendez Arténis, a király, hogy a nemzetet felséges méltóságában együtt szemlélheti, kezeihez tévén le uralkodó hatalmát az ország jelenlétének és tanácskozásának ideje alatt.»

Burdószkiaradósziposi, minekutána ezen szavait végezte, az egész nemzet zúdulásba jövén, felemelt szóval kiált, ezt mondván: Arténis szentség! éljen a király és Totoposznak uralkodó hatalma, java, ő általa!

Megindulnak Arténis kezeinek csókolására, melyet ő megértvén, felel, hogy a király országának képe, kinek kezeit annak valósága, mivel véle egyenlőségben találta, nem csókolhatja; de ha az ország öszvetett méltóságában megoszolva, külön-külön polgári személyekben jönne, kezeinek csókolását megengedné. Így a gyűlésből kézcsofolás nem lehetett, hanem délutáni órákon, a mulatságnak idején adatott reá alkalmatosság, melyben hol egyik, hol másik jelent meg, úgy, mint személyes polgár, hazája méltóságától megkülönböztetve.

Minekutána ezen határozást, hogy Arténis a hazának szentsége, az ország könyvébe beíratják, Burdószkiaradósziposi a régi szokás szerint hazájának tanácskozását útjára teszi. De mindenekelőtt kötelességében állott az emberi társaságnak igazságairól egy előljáró beszédet vagy világosítást tenni, mely kinek-kinek következendő dolgai és okoskodásai között mintegy vezércsillagul szolgálna.

Felséges nemzet! — mond — minden emberi társaság törvényes igazságának és boldogságának kútfeje csak egy. Mi hát ez az egy? Közakarát. Különös magát kiki általadja közönséges magának: a természeti vad szabadságot erkölccsé változtatja és ösztöneit józan okosságba helyhezteti, így változik nemzetté és vademberből polgárrá. Ez közakarát, melyből származik az uralkodó hatalom, ebből lesz az elágazott törvény, melynek védelme alatt minden polgár különös nyugodalmával, vagyonával bátorságban él. Közakarát szüli hát az uralkodó hatalmat, hatalom szüli a parancsolást, parancsolattól jön az engedelmesség, mely itt szabadakarát szerint való lévén, kit-kit szabaddá teszen. Ahol egyáltalában minden ember szabad, ott minden ember rab, mert kinek-kinek szabadsága lévén szomszédján erőszakoskodni, kiki rabságban s veszedelem közt él. Engedelmességből származik hát az a szabadság, hogy senki kezét senki-nek személyére, vagyonára ne tegye; hogy keresetivel bátorságban élve, szabadon jöhessen, mehessen. Az uralkodó hatalom vagy egy vagy több személynek adatik által. Itt Arténisben lakozik, kinek minden cselekedete népének közakarátja szerint esik hazájára nézve.

Igy lelkesül ő a nemzet hatalma által, és a nemzet ő általa. Ki is mint országunknak megszemélyesedett szentsége, annak közakarátja felett, sem azonkívül lenni nem kíván.

Mihelyt az uralkodó hatalom odajuthat, hogy a nemzeti társaságnak közakarátja ellen és afelett szabad tetszésébül akarhasson és parancsolhasson, sorsa iránt való közakarátjából a nemzet azonnal kivetkezik, királyi portékákká és a felső méltóságnak változván celeculáivá¹⁾ haszontalan törvényeivel. Így minden uralkodó hatalom, mely közakarát felett parancsolhat azoknak, kiken uralkodik, bizonyos erőszak és erőszakos uralkodás módja. Már ilyen esetben az uralkodó változik egyedül mindenné, népe pedig semmivé, úgyhogy már a haza magánál fogva többé sem nagy, sem kicsiny, sem erős, sem gyenge, sem boldog, sem boldogtalan s végre sem állat, sem ember, hanem csak urának elméje által tétetik időrül-időre mind egygé, mind mássá.

Kérdik, ha egy egész nemzet adhatja-é vagy adja-é magát feltételek nélkül valakinek? Kiki szabad magával, és ha egy ember magát adhatja, mért nem egész csoport is? Egy ember eladja erejét, tehetségét azért, hogy megfizessék, de akarátját nem, mivel természet ellen van, hogy a szív vágyódásaiból és a lélek akarátjából levetkezzen, azért, hogy mindent más érezzen, akarjon ő érte, ő pedig semmit sem magáért. Minden akarat javára törekedik annak, aki akar. Lehetetlen egy nemzetnek annyira eltévedni, hogy tudva magának boldogtalanságot akarjon és ha magának gonoszt szerez, vagy megcsalattatik vagy tudatlanságból esik. Melyre nézve, ha valamely ország hatalmát, erejét, méltóságát egy személyre függeszti is, ez akarátját megtartja magának, hogy azáltal nem boldogtalan, hanem boldog legyen. Ez az az akarat, melynek valóságát az emberből semmiféle hatalom ki nem törölheti, sem magáévá nem teheti. Valamikor elfullad, mindenkor erőszak által esik és mihent szabadulhat, mindjárt szabadul, mely cselekedetre örökké igazsága van.

E tárgyra nézván, egy emberről nemzetre nem egyenes a következés minden tekintetben. Egy ember, ha magában nem élhet, adhatja magát bérben olyannak, ki erejét fizetheti.

¹⁾ ringy-rongy holmi, podgyász.

De micsoda halandó fizetheti meg egy országnak javát, szolgálatját a maga keresetiből? Nem az uralkodó fejedelem fizet az országnak, hanem az ország néki, melynek közakarátja, alkudjon, ne, véle, mindég oda üt ki, hogy fejedelme szolgálatjáért boldogítsa; honnan világos, hogy természet csinálja az alkut, melynek törvénye minden adást vevésbe teszen által; és valamely kötés e fundamentomkövön nem áll, természettel, istenekkel ellenkezik, kik a tiszta áldozattétellel, jóságos cselekedettel kötést tettek, hogy örökre jutalmazni fogják. Így az emberek és istenek között való kötés egyfelől tisztelet, imádás, másfelől áldás, oltalom, jutalom.

Lehetetlen a természetben érzésnek érzéssel, azaz életnek étellel egyesülni, akarat és vágyódás nélkül. Valahol tartozás van, haszonvételnek is kell lenni, legyen az élelemben, dicsőségben vagy gyönyörűségben. Két szerető öszvefog, mivel egymást kölcsönben gyönyörködteti; de tennél-é kötést utálatodnak tárgyával csupa testi gyönyörűség végett?

Végre, közelítvén magunkhoz, lássuk, hogy egy nemzet közakarát, azaz közjavanak kívánása nélkül micsoda szavakkal adhatja magát? — „Uram! — mond a nép — mi eladjuk néked országunkat, ösztöneinkből, akaratunkból, vágyódásainkból kivetkezve. Vérünkkel szolgálunk, veréjtékünkkel fizetünk; te pedig méltóztassál minket ezen adományokért igabarmaid közé befogadni, hogy valamint azok tetszésed ellen sorsokra nézve nem szólhatnak, úgy mi sem. E különbséggel mégis, hogy azokat aklaiddban, meződön táplálod, nekünk pedig élelmünkre, őrizetünkre se adj semmit, hogy minden magunkból teljen ki. Életünknek, veréjtékünknek, vérünknek jutalmazásában megelégszünk szavadnak hangjával, melynélfogva ölsz vagy éltetsz bennünket, úgy, amint fejedben időrül-időre megfordul.“

Tovább nem menek — mond Burdószkiaradószposzi. — Ezen egynehány okokat kivántam együgyűségekben a haza felséges tanácsa elibe terjeszteni, mélységes alázatossággal köszönnév csekély beszédem iránt mutatott csendességeket és figyelmetességeket. — Nagy zúdulás közt kiált fel az ország: Éljen, éljen Burdószkiaradószposzi, hazánknak bírása és Arténisnek szája!

Ezen kiáltás után ismét csendesség lőn. Érkezik Arténis és a tanács fején felemelt székibe béül... Mély hallgatás van az ország házában, hol kiki szemeit ragyogó tekintetire füg-

gesztve, isteni formáját, méltóságos személyét, öldöklő szépségét magát elfelejtve bámulta.

Arténis ül, néz, hallgat. Ugy tetszett, mintha orcájának csendes méltósága alól mosolygás szökdösne ki ajakira, mely ott szüntelen való megjelenésben és eltűnésben lenni láttatott. Nem határozhatta meg tekintetiben a rajta megfeszült nézés, ha örömét mutatja-e vagy keservét. Minekelőtte szava hallatott volna, királyi értelmét szemei már minden reá nézőknek nagy ékesenszólással jelentették. Ugy látszott, hogy akire tekint, nézése annak gondolatait is felfedezi. Végre magához vett lélekzete ajakait megnyitva, öltözetinek bodrai közül, mejjét felemelve és téjszínét orcájának pirosságával el-elegyítve játszó tüze közül, hallatni kezdi szavait:

Ezen dicső nemzetnek, fényes virágzó országnak méltósága, szentsége, hatalma öszvegyülekezett személyében most jelen lévén, mint édes hazámnak polgárleánya jelentem meg annak fiai s hívei között. Általadom a kezemre bizott parancsoló hatalmat, hogy azt a nemzet közakarathoz csatolván, hazájának boldogságát szabadon munkálhassa. Személyemre nézve hallgatok, mivel kisebbségemre semmit sem határozhat meg a haza úgy, hogy önnön méltóságát ne sértse és közjavát ne fogyassza. Nem kívánok oly hírt, nevet, melyet nemzetemnek érdeme, dicsősége ne szüljön. Nem érezhetek személyemben oly különös boldogságot, melynek kútfeje a közboldogság ne legyen, nem tartván meg szívemben semmi oly vágyódást, sem elmémben oly akaratot, mely az országnak közakarathoz, annak szerencséjére nézve ellenkezne.

Uralkodó hatalommal nemzet nélkül senki se bírhat: így személyemben sem viselhetek olyan szentséget, melyen a népnek méltósága ne nyugodjon. A természet sugdossa fülembé, hogy mindezekén kívül magános létemben csak oly vagyok, mint más, semmit sem nyervén halandóságom az istenektől felettek. Sohasem kívánok uralkodásomban határ nélkül valóbb hatalmat, mint hogy az országnak lehető boldogságával és ennél fogva szívével bírhassek. Elfog az öröm, valahányszor érzem magamban, hogy népünknek öröme nélkül örömet nem érezhetek. A szívem mondja, hogy ha a hazának javát nem szerezhetem, nem is szerettetem. Már mi lehet nagyobb ösztön a dicsőségre, mint országtól szerettetni és áldadni? Valaki halandó társaitól igazán tiszteltetik, szerettetik, isteneihez köze-

lít, kiknek tisztelettel áldozunk. Így akit útnak, bizonyos gonosz!

Királyi koronánkat és annak több eszközeit az ország elibe tesszük, nem kívánván azoknak hatalmát mindaddig rajtunk viselni, míg a gyűlések elmulásával személyét a nemzet meg nem oszlatja.

Ezen szavai után a korona, királyi pálca, alma, egy gyönggyel, gyémánttal kirakott, sík arannyal öszveszűtt, varrott bársonypárnán az asztalra tétetik. Arténis odamutatván: Ehol vagynak — mond — a személyemre bízott szentségek! Azzal székébül alászáll. Néma fájdalom fogja el az országnak szívét, melynek könnyei orcáján görögvén alá, csendes zokogásaiba szava beléfűl. Arténis azalatt látásokbul kitűnik és lakószobái közé rejtezik.

Végre az országnak tanácsai közül némelyek elkezdenek keservekből, mint mély álomból felocsódni. Az ifiúság elragadtatásba jön, a tanáccsal megért élet pedig fejét lehajtván, örömében hazájának boldogságán könnyez. Tele torokkal kiáltja az ifjú tanács, hogy Arténisnek határ nélkül való hatalom engedtesse, mivel jobb a szíve a törvénynél és annak közigazságánál! Sok fáradsággal csendesíthette meg őket az öreg tanács, eliekből terjesztvén, hogy csak indulatból cselekesznek; hogy Arténis, ha mindent felülhalad is, halhatatlan nem volna és elmulásával másra maradtott szabad hatalma komor indulatokkal felöltöztetve a hazának romlására szolgálna. Hogy egy halandónak, ha az isteneknek jóságával bírna is, az országot rabul adni nem lehet. — Nagy erőltetéssel lehetett végbevinni, hogy Arténisnek királyi hatalmán és hivatalán kívül való létét nem valóságban, de csak gondolat és feltételben is megszenvedhessék legalább egy óráig, mely idő alatt a tanácskozás bizonyosságul szolgáljon arra, hogy az ország önnön magába felöltözött és erejének általadása közakarattjától függ, mely által hatalmának gyakorlásában van.

Mihent e kis idő a vetélkedések alatt eltölt, az ország, korona kincseit, a parancsoló hatalmat és annak méltóságát Arténisnek megküldvén, hivatta, hogy népének tanácsában megjelenni méltóztatna. De ő ki nem jött, e következő okokkal élvén, hogy valamit a haza önnön boldogságának előmozdítására meghatározná, azzal ellenkezni nem kívánna; hogy ő is országgló hatalommal, méltósággal lévén felruház-

tatva, az ország elméjével, azaz magamagával ellenkezésbe nem jöhet, melyre nézve a vetélkedéseknek, szabad végezéseknek csupa hallások csak idejének unalmát szülnék. Végre gyanakodik ebben is, hogy a tanácsban jelenléte némelyeknél a valóság-
nak bátor kimondását akadályoztatná, vagy királyi személye
iránt kedvező szavakra vetemednének, mely dolog a szemérme-
tességet egy ország előtt mindannyiszor elpirulásba hozná,
arra kényszerítvén méltóságunkat, hogy vagy magát mente-
gesse, vagy mindenkor háláadó szókkal éljen, mely dolog az
egyáltalába való emberségnek minden karban kötelessége, le-
gyen bár királyi palotában vagy falu házában. — Ezt megért-
vén az ország, dologhoz fog.

Legelőször is azon kötésekhez nyulnak, melyek a vitézljő
rendet a dolgozó néphez kapcsolják. Burdószkiaradósposzi,¹⁾
az országnak bírāja, legelső tárgyul a földművelő népet teszi ki.
Mi legyen hát — mond — a népnek igazsága, örök birtoka,
melynek veréjtéke hazánknak földjét kövéríti, gyümölcsözteti,
annak koronáját vérevel oltalmazza és polgári társaságunknak
számát gyermekekkel sokasítja?

Burdóposzi áll fel a tanács sorában: „Felséges tanács! —
úgymond — tudva van e világnak törvényes nemzetségei közt,
hogy minden mezei mívvél veréjtékező népet országoló értelem és
vezérlő bölcsesség tart fenn, úgy, mint a fő s annak okossága tes-
tén lévő tagjait. Micsoda dolgozó tagok használhatják magokat
a főnek okossága és a szemnek világossága nélkül? Eszerint,
jóllehet a vitézljő rend barázdájában nem izzad, mindazonáltal,
látó szeme és vezérlő okossága lévén ő az ország kézmíves tes-
tének, ez mégis őbenne él, noha amaz láttatik ez által táplál-
tatni. Minden törvénynek büntető igazsága a vitézljő rend által
lelkesíttetik meg, mely szolgálat nélkül sem tulajdon birtok,
sem kézmíves, sem bátorságos megmaradás e földön sehohsem
lehet. Így, a vitézljő rend kézmíves testének lelke lévén, a tulaj-
don birtok, vezérlő hatalom és a bűnnek büntetése egyenesen
reá tartoznak, oly függésben, mint a tagok a fő iránt vannak.
Soha fő nélkül magokat a tagok fenn nem tartják, melyre nézve
természet által vagynak a főnek örökre alája vettetve.

Az ország birtoka tartozzon annak vezérlő hatalmára, böl-

¹⁾ *Jegyzés.* Totoposzban szokás volt, hogy a főhivatalú embereknek
hosszú neveket adjanak. (Bessenyei jegyzete.)

csességére és büntető igazságára, földjeinek törése pedig kézmíves testének szolgáljon örökségül, mely két részre való osztály noha szóval láttatik különbözni, de valóságára nézve ugyanazon egy dolog és birtok; mert ki veheti ki valaha az ország dolgozó népének kezeiből annak szántóföldjeit, szőlőhegyeit és kaszáló rétjeit? Igy a kézmíves tesnek jut örökségül a kézimunka, mesterség, a vezérlő, bátorságfenntartó vitézi rendnek pedig a föld. Egyik test, másik lélek: amaz dolgozik, ez vezérel; mely esetben egyik sem lehet a másika nélkül, azaz egyik sem öltözhetik a másiknak sorsába, hogy vagy csupa tagokká válván fő nélkül, vagy egyedül fővé tagok nélkül, csudává, zürzavarrá legyen. Végre, a vitézi rend okoskodjon, a míves test dolgozzon. És ez az az egyezés, mely nélkül egy törvényes társaság sem áll fenn.

Tenedi, ki az öszvetollott sokaság közt az ország házának végiben szorongott és veréjtékét törölte magáról, felszólal, hogy az előadott okok helyesek, ha a vezérlő rend a kézmíves test iránt oly természet szerént való kötelességeket tart fenn, mint alkottatásunkban a fő, önnön tagjai iránt. Igaz az, hogy az ujjak a szemeknek helyét el nem foglalhatják, sem a lábak a főnek helyére nem állhatnak, de az is igaz, hogy az egész testnek szintén oly örökségei, mint minden egyéb részei. A szép feltétel alatt elrejtett utak lappanganak. Nem az a kérdés, hogy az országnak térjét, hegyét, vizét, mezejét, erdejét a dolgozó kezeiktől el kellessen vagy lehessen-e venni, hanem, hogy az igazgatásért kinek-kinek veréjtékéből mennyivel tartozzon? hogy büntetése mi, ha vét? meddig legyen szolgálatjának határa kiteve, és adózása hol állapotodjon meg? hogy ki ítélje, ura-e vagy hazája törvénye? hogy kiverhesse-e valaki lakhelyéből az adózó, szolgáló lakost, ha maga menni nem akar?

Tudjuk azt, hogy a kézmíves test birtokában marad a földnek míve, mivel ha ő dolgozni megszünik, az országnak bölcs része megéhezik; de azért személyekben külön-külön, ezenként lehetnek a kegyetlenségnek, fösvénységnek, kevélységnek, bosszuállásnak és pompának áldozatjává. Ezt kérjük hát, hogy a vitézi rendnek kézmíves teste megérdemelheti-e szolgálatjáért, hasznáért hazája törvényének közönséges védelmét, vagy azáltal a földbirtokosok szabad hatalmak alá legyenek vettetve? Ha igazság-e, hogy Arténis a vitézlő rendnek közakarátja ellen semmit se akarhasson, a vezérlő rend pedig mindent a föld népe

ellen? Hogy amannak személye szentség legyen, és reá kezét csak a haza törvénye tehesse, e pedig szemet maradjon?

A mívet, szolgálatot jutalom tartja fenn; a társaságbeli engedelmességet igazság. Mit teszen a parancsoló méltóság, ha az erőszak a szófogadást eltörli vagy tagjait annyira elfárasztja, hogy mikor sebes menéssel kellene a közboldogságért futni, négykézláb mász vagy a sok erőszaktól verettetve halálos vonokodások közt fetreng? Valahol a lábak elesnek, fejek földhöz ütődik. Mi lehet hát a főnek lélekben járóbb dolga, mint kezeit, lábait épségekben fenntartani? Lehet-é hát oly isteneknek és természetnek igazságát rémítő törvény, mely a lábakat tagoknak és a föld népét ország részinek ne esmérje?

Midőn Tenédi ezen szavait mondaná, egy állóhelyéig hozzá letoloskodott polgár, köntösét nagyon megrántja; ezután filébe sugván, hogy csendesedne el, mivel már okait odafel bőven megértették. Továbbá, üzenik onnan felül, ha tudja-é polgár Tenédi, hogy a társaságbéli közboldogság némely igazságot örökre befedez azért, mivel azoknak felfedezésekkel önnönmaga sem állhatna fenn. Hogy a kézmíves test a társaságnak közjava által örökös tudatlanságra van átkozva és a tanultak jármát kell néki hordozni, ha különben magát is prédára nem kívánja vetni. Hogy az okos rész az oktalant természet igazsága által bírja örökké hatalmában, mint az isteneknek okossággal felruházott emberi teremtései e világnak minden állatjait; mely esetben elméje ily győzedelmeket, csudákat teszen, hogy a gyermek az elefántot hátalja, és a mezítelen kezekkel származott ember az oroszánt fogva tartja — Kirikipuci ezeket Tenédinek megsugván, mellőle elenyészett; az ország házában pedig szó és pissenés nem hallatott.

Szokás volt Tötoposzbán, hogy a hazának magánosságban, függés, hivatal és fizetés nélkül élő bölceit ily alkalmatosságban összehívja és számokra¹⁾ a nagy tanácsházban különös sorra ültesse. Ezen okon: mivel már ők minden emberi hivalkodásokon, rangnak, fénynek, szükség felett való kincsnek, hosszú, cifra, üres neveknek megszerzéseken magokat túltették, tehát a közjóra tartozó dolgokat is félrehajlás nélkül ki mondják. Sorsokkal megelégedve, az emberi bolondságokat nevetve, minden törekedéseket abban határozzák meg, hogy böl-

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *öket*.

cseknek és igaz embereknek esmértesse nek, minden igyekezeteket arra fordítván, hogy megvesztegethetetlen erkölcsaikben a közjó és annak igazsága legyenek első tekintetben.

Mások abban keresik dicsőségeket, hogy kinccsel, ranggal, parancsoló hatalommal tündököljenek; ők pedig abban, hogy mindezeket megvessék. Tehát mások azért kevélykednek, hogy kevélységeket mutathassák; ezek pedig azért kevélyek, hogy a kevélységet felülhaladhassák és annak minden külső színén magokat túltehessék. Ezek oly ajándéki az isteneknek, melyek egyenesen természetre tartoznak, minden mesterséget, fényt és királyoktól adott méltóságot felülhaladván érdemekkel. Valamely emberi méltóságnak forrása nem erkölcsbül ered, csak majmolása az igaz érdemnek, mint gyémántnak a kristályüveg, mellyel csak azok csalattatnak, vakíttatnak, kik sem egyiket, sem másikat nem isméri.

De ezen emberi karban fiait a természet oly fősvény kezekkel is helyhezseti, hogy Totoposznak szörnyű sokasága közül alig lehetett hármát öszveszedni, kik közé, mint fő, a bölcs Trézéni rendeltetett. Ezeknek teljes szabadság engedtetett országgra, királyra nézve értelmeket kimondani, nem lévén más büntetések, ha embertelenségre vetemedtek, a hazaküldésnél és örökös megvettetésnél, mely bűnben soha részesek nem lehetek, tulajdonságul szolgálván az igaz bölcsességnek ez, hogy örökké emberséges legyen.

Trézéni, ki magának és a mellette lévő három bölcsnek vala tolmácsa, megszólal és mond, hogy a tagok a fővel elszakadhatatlan kötésben állanak, valamint a nemzetnek országgló értelme annak kézmíves testével. De másfelől a fővel és tagokkal való hasonlítás hanyatlásban van. Lehetetlen a főnek testén megelégedést érezni, ha kezei, lábai alatta gyötretnek vagy véres sebeket viselnek; de az úr lehet örömben akkor, midőn tagjának vett szolgálja gyönyörűségének terhe alatt sír. Azaz a szegénynek testébül erőszakkal kisajtott veréjének árjában bujasággal feredhetik amaz akkor, mikor ez amiatt való keservében könnyet hullat. Mihelyt a dolgozó nép az uralkodó hatalom által egész erejében megköötztetik, azontúl csak a szánakodás, a természet és isteneink igazságának ismérési segíthetnek sorsokon. Szabadon okozhat az érzéssel megkülönböztetett fő tőle távolvó fetregő tagjainak gyötrelmet, mivel néki érzéseiben fájdalmok nem üt bé. Sőt ha lelkiismeretinek világát befedezheti amazok-

nak keservekben, ő még vígadhat és tobzódhatik. Jobb lészen tehát e tárgyra nézve csak a józan okosságot és annak igazságát vezérsillagul venni.

Követ Hüroposzi szólani való kivánságától emésztetvén, hogy bölcsessége és ékesenszólása által az országot személyének csudálására kényszerítse, felkiált: Felséges nemzet! — úgymond — tudva vagyon már, hogy a községnek az ország dolgában semmi szava nincs, tehát alázatos vélekedésem ez, hogy magunkra vigyázzunk, azt követvén el mindenekben, ami legjobb. — Ezzel leül és magát mély hallgatással borítja bé.

Falkánposzi, egy ifiú hazafi, ezen nevetve fakadván, az ország bírāja, Burdószkiaradoszposzi által a tanácsból kiküldetett, kinek harmadnapokig nem volt szabad az ország házában megjeleni. Törvény volt, hogy midőn az egész nemzetnek sorsa az uralkodó hatalom által mérő serpenyőbe tétetik, annak felső tanácsa figyelmetességet és csendes méltóságot viseljen. A hahota vagy nevetés, nem okokkal való megcáfolás, hanem inkább kicsúfoltatásra tartozik. Valakit sorsa a felső tanácsba helyeztet, akár értelmével, akár születésével érdemelje azt, tekintetben vétessen. Minden beszéd csendességet kíván okainak megértésére; és ha gúnyolódó csalfaságnak mások ellen hahota engedtetik, kölcsönben nagy számmal rontanak ki a mértéktelenségnek határából, és a tanácskozásnak szentsége meggázoltatik. Egy elme se lehet okaival bátorságban. Igy, mivel kiki meg kíván hallgattatni a maga részéről, magának elesmért igazságát engedje másnak is. Nincsen oly együgyűség, melyben valamely valóság ne láttasson lenni. Az értelemnek gyengesége sem elfogadott gonoszság, hanem születésre tartozik, mely természet által lesz. Senki se láthatja tisztán elméjének gyengeségét, kiki erejével hízelkedik magának; a vakság pedig nem bűn, hanem anélkül való büntetés és szánakodást érdemel.

Az ifiú Falkánposzi, bírójának intését tisztelettel vévén, a tanácsbul kiment. Hüroposzi pedig mentségének ezen utolsó okait fojtósoknak érezvén, nehéz köhögésekkel nyeldeshette alá magába; de végre az ország bírójának személyét mentő beszédit egyáltaljában való elmékedésnek vévén, másokra ruházta és önnön érdemében megnyugodott; azért¹⁾ szánakodást, vakságot magára nem értette. A dolgokat fontoló okoskodás csen-

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *azért a.*

dességet kér, és a bölcsességnek méltósága van. Valaki hahotáz, sem ért, sem ítél.

Burdószkiaradószposzinak ezen szavai után megcsendevén a tanácskozás, minden ember hallgatott. Végre Trézéni áll fel, ki beszédét így kezdi:

Mivel az isteneknek jósága és a természetnek igazsága minden teremtettt állattal köz annyira, amennyire annak megmaradására szükséges, tehát minden józan okossággal élő lélek köteles isteneinek törvényekben és a természetnek igazságai-ban megmaradni. A születés,²⁾ természet csak testi-lelki erővel, formával különböztet bennünket, de sorssal nem. Minden értetlen³⁾ gyengeséget alájavét az erős kegyetlenségének, és valamely állatokban őtet az istenek csupán ösztöneire hagyták, testi erőn kívül egyéb igazság benne nem látszik. Már pedig lehetetlen a csupa indulatról, vad ösztönről, birkózásról elhinni, hogy az isteneknek oly nemes munkájok volna, mint a józan okosság és annak emberi társaságunkat fenntartó igazsága, mely az erőset a gyengének védelmére kényszeríti, által-látván, hogy minden valóságos oltalom és erő öszvetett gyen-geségekből származik. Az országlásnak rettentő erejét gyenge kezek táplálják. Ha asszonyok, gyermekek, együgyű, tudatlan szegények nem szorgalmatoskodnának, miből állana ki az országló hatalom? Nem a szegény és együgyű résznek temérdek sokasága szüli-é hazánknak kezeit az oltalmazó fegyvereknek forgatására? Nem ők hozzák-é erejeket vitézi rendünknek vezérlések alá?

De ezeknek hasznos együgyűségek, azaz a népnek szolgál-tatja érdemeivel annyira szembetűnik, hogy annak megmuta-tására okokat előkeresni haszontalan időtöltés lenne. Sorstot, mégis a vitézi renddel egyenlőt kívánni nékiek: álomlátás, azért, mivel ez oly lehetetlenség, mint az lenne, hogy a bércék mély-ségekké és a völgyek hegyekké változzanak. Az uralkodás mód-jában venni szokott társaságbéli egyenlőség nem azt teszi, hogy kinek-kinek egyenlő vagyona, rangja, hivatala, tehetsége legyen, mivel ennek csak kívánása vagy próbája is eszetlent illetne. Az egyenlőség csak törvényben áll, hogy erejéhez ké-

²⁾ A sárospataki kéziratban: *születés* hiányzik.

³⁾ A sárospataki kéziratban: *ártatlan*.

pest viselje kiki terhét a közjóra, és az igazság a legkisebbnek is ott, ahová sorsa helyeztette, szintén úgy kiszolgáltatasson, mint a legnagyobbnak.

Különbségnek kell lenni, mert ugyanazon egy sorssal és kötelességgel egy társaság sem állhat fenn. Akár mindnyájan földművesekké legyünk, akár mesteremberekké, akár ítélőbírákká, hazánknak életemódja mindenhogyan elenyészik. Valaki kezével munkálkodik, bírói székben ítélettel idejét nem töltheti; aki pedig ítél, mezőben nem izzadhat. Akár egyik, akár másik ne legyen, a társaság elmúlik. Így tehát az országnak elkerülhetetlen szüksége szüli a sorsnak eltörölhetetlen különbségét, mivel egyik része tudományt, bölcsességet, más része szántástvetést kíván. E szerint a társaságnak lehető boldogsága különböző-külömbféle sorsból, dologból lévén összevéve, magát egyenlő és egy sorssá nem teheti. Valamint a test hogy csupa lábakból, kezekből nem lehet, hanem tökéletessége minden ízet, tagot megkíván benne, úgy a társaság is. Így sorsunk nem a hazára, hanem halandóságunkra nézve egyenlő.

A sors boldogságánál fogva irigyeltetik, melyet az teszen fel róla, ki magát nálánál csekélyebb állapotban lenni gondolja. Ki kötötte a világi boldogságot színhez, pompás nevezetekhez, kastélyokhoz? Micsoda bölcsesség állította valaha, hogy a léleknek nyugalma, a testnek egészsége és a kívánságoknak megelégedések csak fejedelmi emberekre, urakra, királyokra tartozzon? Ki vette ki magát e világnak zűrzavar viszontagságai alól? És micsoda földi hatalomnak adta ki Jupiter mennyköveit kezéből, hogy sorsát önnönmaga bírhatta? Avagy nem szerencsétlenebb-é sok ízben a parancsoló, mint azok, kik szavára hajlani kötelesek? A hatalomnak nagyságához a boldogságnak nagysága nincs köttetve. És sok ragyogó kastélyban találtatott akkor véres áldozat, mikor a közlakosok szalmás házakban százankint vígadtak. Mivel boldogabb a kitanult ész az együgyű elménél, a ragyogó köntös a szürnél? Azt irigyelje-é a föld színén lakó sokaság, hogy vitézljő rendeiket a méltóságnak kínja, az életnek terhe, a testi nyavalya palotákban gyötri, és a halál felházakból szórja őket alá a sírba? kiket az irigy vágyódás, emésztő gond, költség nem-léte, adósság, egymás ellen való agyarkodás, vád, pompájoknak tündöklő sugári közt a gutával üttet agyon? Ez, ez az az egyenlőség, mellyel az istenek halandó sorsunkat egy állapotra vették és amelyet minden világi hival-

kodó hatalom vagy büszkeségnek truccára közöttünk örökre fenn is tartanak!

Arténis maga, hatalmának, méltóságának, kincsének közegette, mivel boldogabb másnál? Talán, hogy öltözeti tündöklő és eledele bőven van? Ezekben ő érezhető örömet nem tanál.¹⁾ Mindég ilyen sorsot élvén, vigasztalást benne nem tanál. Valamint a természet csudáit kicsinységünktől fogva naponként látván, tekintetbe nem vesszük, úgy amely életnek módjához szokva vagyunk, javait különös gyönyörűséggel nem érezzük. Micsoda uralkodó határozta meg valaha minden boldogságát, dicsőségét, ételében, italában, ruházatjában, noha a szegény világi boldogságnak csak ezeket vezzi? A királynak szíve legyen szánakodó vagy kegyetlen, mindenképen fájdalom alá van vettette; először azért, hogy minden szenyvedőt szerencséssé nem tehetvén, kincses házai körül nyomorultakat kellett néki látni, kiken hatalma, vagyona nem segíthet, mivel egy országnak sem engednek isteneink annyi módot, hogy magát szegényeitől megmenthesse; másodsor szenyved azért, hogy tárgyá lett a közönséges gyűlölségnek, utálatnak, melyet minden kegyetlen tud és ezzel együtt azt is, hogy szüntelen veszedelmét főzik.

Annyi ügynek, pernek, panasznak, kérésnek, büntetésnek, kegyelmezésnek, ítélségnek sokasága között, melyekkel egy ország népe hányattatik, elméjének és szívének nyugalomára alig nyér Arténis elfolyt napjában egy és két órát. Mi, szolgái, nálánál több nyugalommal élünk. Mireánk csak egyrendű dolog van külön-külön bizatva; őreá pedig mind, hol egész országnak terhétől nyomattatik. Ki boldog közöttünk?

Felkiáltanak, hogy éljen az ország bölcse! Azonban a dolgot felvévén és több okokkal hányván-vetvén, elvégezik, hogy minden tartozásnak, melyre az országnak kézmíves teste köteles, bizonyos határa legyen, melyen túl erő és hatalom rajtok ne vehessen. Az országgló értelemnek sohasem volt tárgya, hogy egyik tagját másikénak helyére tegye, hanem, hogy egyik se terheltessen afelett, amint a hazának közjávára szükséges ereje kívánja; mely szerint annyit lehet tőle elvenni csak, ami nélkül mindég erőben, vagyonban maradhassék

¹⁾ A sárospataki kéziratban: lát.

hazájának további segedelmére. Az országnak romlása abból áll, ha fiai külön-külön szegénységre, pusztulásra jutnak. Mihelyt a test tagjaiban elgyengül, ereje, tehetsége füstöt vét.

Végre az is tekintetbe vétetett, hogy az erőszak és más veréjtékén való ingyen hízás, a természetet gúnyolással illetván, isteneinket bosszuállásra gerjeszti. Hogy kézi mesterség, törvény, vallás, uralkodás, tudomány, mind az erőszak és erősebb rész által való fojtogattatásnak elhárítására van; melybül ha semmi haszon nem származna, emberi nemünknek éppen magát nemesnek, bölcsnek, igaznak állított része változna hitetűvé, több embertársai felett kegyetlenné, hazuggá és tökéletlenné; mely miatt Jupiter bosszútálló mennyköveinek dörgései alatt szüntelen rettegve, az isteneknek és természetnek ítélőszéke előtt szégyenkövön kellene orcapirulással állani néki, gyalázatjára lévén a vezérlő hatalom méltóságának, mellyel érdemtelensége dicsekedne. Az igazság kiszolgáltatására rendeltetett eszközök ördögökké változnak, hacsak azt veszik kötelességnek, hogy a gondviselésekre bízott embereknek siralmokon, mint muzsikaszón táncoljanak és az igazságnak szent színe alatt testekbül kiszopott véreken hízzanak. Valaki ily hitetűssel, gonoszsággal él, lehetetlen magát szívében titkon nem utálni. Hogy férne ennyi fertelmesség egy ország vezérlő méltóságos rendihez?

Minekutána az ország bírása mindezeket felfedezte, az ülést e napon eloszlatta és kit-kit szállására eresztett.

MÁSODIK SZAKASZ.

A vitézlő rend és földműves nép között határok tételnek.

E második ülésben elébb is a földműves egész polgári társaság tételik ki tárgyul. Minekutána Arténis és a vitézlő rend e nagy országos, de nem országgló testnek sorsát, szükséges létét, érdemét egyfelől, másfelől pedig országgló értelem nélkül maradt gyengeségét megtekintették s fontolták, végre az országnak rólok megtett határozásait kezdték kimondani, elibe terjesztvén azokat a felséges tanácsnak helybehagyattatások végett.

I-ső cikkely.

Az országnak földműves teste, veréjtéke örökös birtokosának¹⁾ mondatik ki. Következésképen lészen míve által az ország földjének változhatatlan örökös árendása.

II-dik cikkely.

Minden tartozása szolgálatban, adóban a törvények által határok közé vétessen; mely határokon kívül különös²⁾ birtokos mívét, adózását ne szaporíthassa.

III-dik cikkely.

Minden adózó és gyermekeivel katonázó földműves lakosnak személye, minden egyes polgárnak, méltóságos, tekintetes, fő tisztelendő birtokosnak, testében akár vagyonában való büntetése felett, szabadnak mondatik ki, törvényes ítélet alá vettétvén büntetetésével.

IV-dik cikkely.

Az országló hatalomnak büntető igazságán, törvényén és annak tisztviselő szolgálain kívül egy közlakost sem tehet senki fogságra, testében, vagyonában se büntetheti.

V-dik cikkely.

Semmiféle karban helyezettett birtokosnak nem engedetik reá hatalom, hogy akármely tettért is a közlakost házából kiűzze és közönséges tereh alatt lévő földjeit magának foglalja, míg vagy pénzzel vagy csereképpen ki nem elégíti. Bűnért egy helységből másba üzni a lakost helytelenség, azért, mert az országra nézve egy, akár ez, akár más helyen lakozzon kebelébe a gonosztévő. Következésképpen valaki oly büntetesen, egész országból üzetessen ki, vagy megbüntettetvén, helyben maradjon. De mivel a számkivettetés kapás, kaszás, szántóvető emberekre nem tartozik, hanem oly tehetségű polgárra, ki az országló hatalmat megsértheti és elárulhatja, tehát elvégeztetik, hogy közlakos soha számkivetéssel ne büntetessen.

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *birtokosnak*.

²⁾ A sárospataki kéziratban: *a különös*.

VI-dik cikkely.

Kisebb, akár nagyobb méltóságú, rangú tulajdonosnak egyáltalában meg nem engedtetik, hogy a maga lakosa, árendás embere ellen bíró lehessen és ügyében a maga udvarában széket ülhessen; mivel szentségtörésnek láttatik lenni az igazság ellen, hogy valaki a maga dolgában pereljen és ítéljen is.

VII-dik cikkely.

Mindenféle bírói szék, mely különös birtokosnak adatott, hol a földműves lakos ítéltetik és halállal is büntettetik, eltöröltessen; mivel az uralkodó hatalom alá vett társaságnak, emberségnek, közigazságnak, polgári állapotnak ellenére van, hogy egyik polgártól a másiknak élete, halála függjön. Minden ily természetű büntetés egyenesen országló hatalomra és annak kirendelt közönséges ítélő székeire tartozzon. A haza kicsint, nagyot önnön szolgálatjára haláláig kötelez; méltósága, szentsége ellen pedig aki vét, azt alsó, felső rangban egyenlőül bünteti. Így e nagy különbség más oldalról csúfolni láttatik az emberiséget, hogy egyik ily sors alá vettetett polgár más, hazájára nézve ugyanily sorsú polgártársát életétől elítélhesse. Tehát ezen rendelés, mint a régibb idő-századoknak együgyűségek, a mai okosság által eltöröltetnek.

VIII-dik cikkely.

Mivel a földműves és ország szükségére birtokosának jövedelmére, helység számára, sat. szolgáló, adózó lakos sem időtöltésével, sem költségével nem elég arra, hogy ügyében az országló kisebb-nagyobb székeken pereljen, melyre nem is köteleztethetik, mivel nem egyenes tulajdonos, hanem veréjtéke által való örökös árendás: tehát elvégeztetik, hogy panaszát akármely országhivatalbéli tisztnek beadván, ingyen az országló szék legfeljebb 30 napok alatt köteles legyen végezni. Erre nézve semmiféle vitézlő karban helyheztetett méltóságoknak nem engedtetik szabadság idő halasztására, hogy ellenek az ország tisztje a lakosnak eleget ne tehessen; feltéven, hogy az ily szabadság főemberekben csak hasonló főemberek iránt tartathatik meg. Hogy kívánna magának a tulajdonos az ellen pusztításra való szabadságot fenntartani, aki által ő is él, akinek ereje ötöt a kaszától, kapától menti? Az em-

beri társaságnak közboldogságát nemző igazság egy polgárnak sem engedhet oly szabadságot, mely romlásra van és ötet önön magát is sérti. Így valamely birtokos az országló hatalomtól magának arra való szabadságot, fiókhatalmat kér, kíván, hogy ha az adózó emberét rontani akarná, reá tehetsége legyen, csak emberségét hozza gyanuságba és szabadságot nem érdemel; feltéven ezt, hogy egy emberséges ember, igaz hazafi sem ellenkezik abban, ha országló hatalmunk kezeit a gonoszság ellen meg kívánja is kötni, mivel ötet ebben lelkiismeretinek igazsága, a közjó, közhír s becsület, írott törvények nélkül is előre megköti. Minden társaságbeli szabadságnak olyan természetűnek kell lenni, hogy csak jót szülhessen, de gonoszt ne. A hát igaz társaságbeli szabadság, mely oltalmaz és ingyen sem az, mely másnak rabul ad. E szerint azon törvény, melynélfogva a megrontott lakosért annak tulajdonosa kényszerítettet perelni, melyet mindég elmúltak és a pusztulás a szegények nyakán maradt, mint a régi országlás dolgában való együgyűségnek szembeszökő próbája eltöröltetik.

Ezen utolsó cikkelyben az ország megállapodott, nem érkezhén a közsokaságnak sorsáról tovább okoskodni, mivel sok dolog szorította. De a felolvasatott cikkelyek törvénnyé tettek.

Ezeket tehát végezvén, a vitélő rendnek dolgait vészi fel az ország. Kérdésbe jön, hogy micsoda bűnös tett határozza meg magában az országló hatalom ellen végbenvitt szentségtörést? Hogy micsoda cselekedetben állapodik meg az a véték, mely által a fő hazafi életét, örökségét veszti? Mindenfelé megyen azonnal az itélettétel. Ki egyre, ki másra terjeszkedik ki, végre oda dül a vélekedés, hogy a szentségtörés csak egyetlen egy esetbe és bűnbe foglaltatik bé.

Ekkor a nagy Dairodoszi, Jupiter nevében, mint annak felszentelt oltári szolgálja feláll, hol magát lábaira tetézhén, az ülő gyűlésnek közepette, földig derekat mutató magasságában úgy látszott, mint egy rettenetes kút-bodon.¹⁾ Az ily szentségtörés, mely itt halállal büntettetik, a szent bonzurságra — úgy mond — nem hárámolhatik. Nékünk bűneink sem e világból valók, azért büntetések is a másvilágra tartoznak. — Bizvást,

¹⁾ bodon-kút: bodonos kút, köpüs kút.

bizvást! — felszólal Hüroposzi — alkalmatosabb is leszen a másvilági büntetés!

Ezen feleletre a nagy Kalifátulujposzi mozdulásba esvén, megszólal, hogy ez esetben semmi gúnyolásnak helye nem volna. Valaki a léleknek megboldogulásával parancsolhat, annak a kárhozat is hatalma alatt vagyon. Mi magunkat miny-nyáján idvezítjük, sőt azokat is, kik irántunk adakozók; melyre nézve világi büntető hatalom alatt nem lehetünk, fel lévén az isteneknek büntetések alól is szabadulva. Tehát meg nem engedjük, társaságunknak tagjai közül hogy csak egy dervisdoszi vagy fakirposzi is világképpen megbüntettessen. De ha valamelyik bonzuri méltóságunk iránt való rabi engedelmessége, tisztelete ellen hibáz, nem lehetvén nekik úgyszólván egyéb bűnök, azt mi magunk, hatalmunknak rajtok lévő mindenhatóságából fenektömlőre zárjuk alá örök rothadásra vagy megölettetésre.

Az ily büntető hatalmat — mond Kikirosz — Arténis által kellett megbüntettetni. — Ennek hallására Lámaposzi indulatra ragadtatván, szabad vakmerőséggel bonzur hangon kezd szólani, minden szemérmes mértékletességet félretétvén. Micsoda? — úgyszólván — Arténis büntesse azokat, kiknek hatalmak alá néki és országának boldogsága van vettelve? Avagy megmaradhat-é királyi székin, ha mi isteneit ellene lázasztjuk? Megbocsájtja-é Jupiter egy bűnét, ha mi néki meg nem engedjük? Hatalmunk, gondviselésünk alatt vagyon a világ. Arténis esedezzen isteneinek és minékünk inkább, minthogy mi hatalmától függjünk és annak kárhozatos világi büntetése alatt legyünk, mint Jupiternek szentjei.

E beszédre az ország háza lármával telik el. Melyik? kicsoda? mi? mit mondott? mit beszélt? Szentségtörés! — kiáltják mindenfelől. Valaki az ország felszentelt hatalmától függeni nem kíván, annak világi java, oltalma is reá nem tartozik. — Nem lehet az isteneket világi hatalom alá húzni, — mond Kalifátulujposzi — kik szolgálkat is ez alól kivették. — Burdolon hazafi felkiált, hogy ha az istenek magok — úgyszólván — szállanának alá Olympusról országunkba lakásra, embertestet, formát vévén magokra és Arténisnek engedelmeskedni nem akarnának, kiüznénk őket közülünk. Ellentszegünk e káromlásnak! — kiált Lámaposzi. Ellentszegés az egész bonzurság résziről, szemtől-szembe megsértetett isteneinknek

nevében! — Én, nagy Kalifátulujposzi, mondom, vallom, hogy míg Arténis eleget nem tesz, köteleim alól fel nem oldozom, sem dologhoz nem szólok. Burdolon pedig az ország házából vettessen ki; azalatt megbocsáthatatlan bűnét ítélet alá vévén, elevenen égettessen meg; mely ítéletet megtenni az ország tanácsa és egész nemzet, lelkének elvesztése alatt köteles legyen. Különben azok is kárhozat alá fognak ezer ízig előre záratatni, kik még teremtve nincsenek, honnan világos, hogy nemcsak a valóságom, de a nincsenen is uralkodhatunk.

Burdószkiaradószposzi a beszéd közt csendességet szerezvén, végre a fellázadott bonzurságot világosítani kezdi:

Ó, rettenetes Kalifátulujposzi! — mond neki — Arténis és országgló hatalma, mint mi is, nemzetünknek felső tanácsa, Jupiternek egyedül tudva lévő titkaiban nem bocsátkozván, emberi módon így ítélünk, hogy amely ember a nemzet uralkodó hatalmának engedelmeskedni nem akar, azon társaságnak javaira is érdemetlen. A hazának több minden tagjai, királyai is kötve legyenek a közjó szolgálatjára, úgy-é? Mások szabadon éljenek, érte semmit se tévén? Mi a világiakat, melyek testiek, azaz lakás, eledel, jószág, sat. Arténis nevében azoktól, kik méltóságától függeni nem akarnak, magunkhoz vesszük; lelkiekre bízván a lelkieknél fogva engedetlen testeket. Szabad léssen azontúl Jupiterhez folyamodni, hogy gazdag egeiből Merkuriusa által ebédjét, vacsoráját szolgálának számokra megküldeni méltóztasson. De a lelki okok könnyen szorulásba jöhetnek a testiekkel, ha a dolog tovább is erőltetés alatt szenyved. Arténisnek 200.000 okai állanak talpon fegyver alatt, melyeknek ellenvetések annyival érzékenyebbek, hogy nem lelkiek, hanem testiek. Kérni fogjuk a királynét, hogy hatalmával éljen; mi pedig elvárjuk Jupiternek ellenünk bocsátott mennyköveit. Ha cselekedetünk igazsága természete ellen lesz, bizonyosan bosszulni fogja. De mi annak elfogadására is inkább vagyunk készek, hogysesem a koronának méltóságát, szentségét, hatalmát egész nemzettel együtt jobbágyhatalom alá vetvén, általa az uralkodást megfertéztessük.

Azonban Burdolon felkiált, hogy helyes! és Jupiternek szolgálait, kik a testiekben nem engedelmeskednek, mindég testiekkel élvén, csupán a lelkiekre kell szorítani. Testek a hazáé, a szülte, táplálja, hol hazafiból, azaz világ fiából tétetett bonzurrá, — elébb ember volt, osztán lett oltári szolga. Ha több

a hivatala, mint származása és léte, le kell testét a lelkéről hámozni, úgy osztán mint szárnyas egeret Olympus felé utasítani isteneihez, az ambróziának szaglására. — Szentségtörés! — kiáltja Dairodoszi, Lámaposzi és az egész bonzurság. A szentségtörés — felkiált Kikirosz — csak egyetlenegy bűnben állapodik meg, tudniillik: *a király személyének vesztére felvett törekedés és az ország törvényes állapotjának vérontás által való változtatására eltökélt özszeesküvés által lévő akarat*. Valamennyi bűnös cselekedet ezenkívül tanáztatik, ide nem tartozik. — Ezt helybehagyván a gyűlés, mindjárt meghatározást teszen ebben is, hogy valaki élelmét és személyének bátorságban való fenntartását a nemzet erejéből vészi, a haza országló hatalmának is alája vettetik; mely törvényre nézve minden ellenvetés, lelki, akár testi, semminek mondatik ki.

Burdoposzi szól fel, hogy a szentségtörésnek büntetése véteszen kérdőre. Megölettesen és atyjainak érdemmel szerzett vagyonok, bűnéért, csecsemő gyermekétől elvéteszen-e?

Az elvesztett bűnösnek büntetését halálán túl vinni természet ellen van, mivel már itt vagy kárhozat vagy megboldogulás van részről, mely világi hatalomtól nem származhatik. A cselekedet által elkövetett bűnnek büntetése egyenesen arra tartozik csak, ki azt személyében végbevitte. Nem igaz, hogy egy hazája ellen vétkezett embernek véréből ahoz hív gyermek több ne származna. Nem lehet az atya bűnének oly széles kiterjedése, hogy annak büntetését még anyjának méhében nyugovó gyermekére általtesse. Eszerint, mikor egy országban egynehányan a korona ellen szentségtörésbe esnek, egész nemzet vérenek büntetés alá kellene esni, mivel a bűnösök a magokét ebből merítették.

Ha a természet ellen való kegyetlenség azért tétetik törvénnyé a léleknek igazsága ellen, hogy az általa okozott irtódzás a szentségtörésnek, pártütésnek vétkét lehetlenné tegye, úgy tudatlanságnál egyebet nem próbál. Soha a büntetésnek kegyetlensége a bünt el nem törli. Az uralkodó hatalomnak okossága és igazsága bizonyosabb eszköz a pártütés ellen, mint e világnak minden tömlőce, hóhéra vagy számkivetése. Továbbá, hogy lehessen egy eltévedett ember bűnének büntetésében annyi erőt helyheztenni, mely szerint hat-hétszáz esztendőnek ősi eleje által szerzett érdemét, dicsőségét, jutalmát, keresztét mind az elmultakra, mind a reménység alatt való cse-

csemőkre nézve előre, hátra is annyi idő-százak alatt semmivé tehesse?

Mindezen okokra nézve meghatároztatik, hogy mivel a bűnösnek halálán túl másokra kiterjesztett büntetése (amidőn már ő maga érzéseiből kivetkeztetve világi büntetés alá nem eshetik) okosság, igazság, közjó ellen van, mint régi együgyűségre tartozó dolog és boszorkányégetéshez hasonló eset, eltöröltessen.

E végezés után csendesség lőn az ország házában és az elmék nyugodni láttattak. Végre a régi megrögzött, de törvénybe is vett szokás szerint Burdószkiaradósziposi mond, hogy hazája közjavanak előmozdítására kinek mi fordult meg fejében, adja fel. Türodoposzi fog szót: Hitetésben, árulásban, gyilkosságban, ragadozásban, mivel gonoszságra tartoznak, mely minden nemzeti kötésnek, közboldogságnak romlására szolgál, semmiféle karban lévő hazafinak szabadság, menedékhely ne engedtesen. Az országló hatalom minden gonosztévőt egyenlőül elfogjon és büntessen. A ragadozás, pusztai tolvajság annyira elterjedett, hogy undok fenéje a vitézlő karba is béhatott. Azok közé, — mondom — kik érdemmel, főranggal, tudománnyal, példás erkölccsel, igazsággal rendeltetnek hazájok közjavanak előmozdítására; kiket a korona megkülönböztetett szabadságra, méltóságra, jószágbeli örökös birtokra emel, hogy szolgálatjuk nemes legyen; azonban ők az ország sepreje közé szállanak alá, akasztófát érdemlett bűnökbe bocsátkoznak azon nemesi karnak gyalázatjára a köznép előtt, melyben elei bévétettek.

Mivel pedig egy haramiává, mezei tolvajjá változott polgár is hazájától, királyától nem megkülönböztetést, de tekintet is semmifélet egyebet annál, hogy ostoroztasson, nem érdemel, önnön személyére nézve vitézlő rangjából kivettette pálca alá és adózók közé rendeltessen, hogy ha csakugyan gonoszságától nem szünne, az akasztófára kevesebb körülállások közt mehessen. Gúnyoltatására szolgál a haza törvényeinek, hogy azok, kikre igazságának oltalma bízott, annak szentségét oly vad és bolond bűnökkel fertéztessék meg.

Az ország ezen okokat hallván, meghatározza, hogy a vitézlő karban magát kimutatott mezei tolvaj, ragadozó fő polgár, rangjától személyére megfosztatva, utolsó sorsra vettesse, maradékiról szó nem lévén.

Burdoposzi áll fel e végezés után és mond, hogy a hazának korhel serege szaporodik. Meglepték a dolgozó társaságot, szorgalmatos életet és gondos fejeket azon testekből kiforrott gelyváknek mérge, melyek nyakokon csüngenek.¹⁾ Ezek esznek, isznak, ruházkodnak, egyébiránt soha semmit sem keresve. Minden kereskedések, gazdaságok abból áll, hogy hitető elméjeket gonoszságra élezvén ki, a jámbor együgyűséget tanult hazugságoknál fogva törbe hogy és mint ejthessék, kiket megrontván, tökéletlenségén osztán még nevet. Ezen utálatos gonoszság már némelyek között magáról minden szemérmetséget annyira levetkezett, hogy sem bánatot, sem gyalázatot többé nem okoz, sőt vidám tekintettel hírelí ismérősi között jeles okosságát az, aki szomszédján szerencsés csalást tehetett.

Köteleztessen tehát az alsóbb renden, kiknek örökségeik, birtokaik ki nem tetszenek, minden homályos sorsú polgár, közlakos, akár vitézlő rendben élő ember esztendőnkint, abban élete módjával megigazulni, hogy azt törvényes uton keresi. Valaki az élete módját vizsgáló igazság előtt igaz vagyont, keresetet, munkát, mesterséget, kereskedést, sat. nem mutathat, szünhetetlen gonosztételnek mondasson ki és elfogattatván, közdologra kénszeríttessen, vagy minden személy tekintet nélkül hadi seregekbe fegyver alá rendeltessen, hol a büntetés rövid és környülállások nélkül való.

Kalifátulujposzi kinézvén, hogy ezen feltétel határozásra megyen, ellenvetést keres és különböztetéssel kívánván élni, mond, hogy a dervisdoszik, fakirposzik és más szerzetten lévő bonzurok is világi szorgalmatossággal, gazdálkodással, kereskedéssel, mezei munkával nem élnek, hanem az isteneknek csudálatos gondviselésekből, hallgatóiknak veréjtékekkel tápláltatva, — nehogy ezek is a végezés alá értettessenek, — Burdolon fekszik a szóba, hogy ez valósággal csudálatos gondviselés. Álmélkodni lehet rajta, hogy emberek találtathatnak olyanok, kik kenyerekért mezőn, erdőn, hegyen, völgyön fáradva, más embercsoportokat zárnak házakra, hogy nékik ezek soha semmit sem kölcsönözvén vissza, ott egy csomóban éve, iva, heverve, aludva keserves veréjtékeken oly isteneknek nevében hízni méltóztassanak, kik a munkát parancsolják; szüntelen való foglalatosságban lévén magok is a világnak sorsával.

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *mérgek, melyek nyakán csüngenek.*

Kikirosz kapja kézre a beszédet és Kalifátulujposzinak fundamentomban kívánván felelni, mond, hogy már azon világot és okosságot terhelő hibát az emberi nemzet régi tudatlansága a közboldogsággal való hitetésnek színe alatt szentelvén fel, még egész eltöröltetésre nem jöhet, tehát hasznosabb utra kell indulni. Ezt tészén hát kérdésbe, hogy az oltári szolgáltnak élelmek miben határozta meg?

Mivel törvény, hogy hazájának javára aki mit felád, okainak felfedezésére is köteles, tehát következendőképpen okoskodom: minden oltári szolgálta bérbevett mestere az országnak. Valaki soha katonának nem vitetik, sem adó alatt nincsen, azaz: hazáját rendszerint igazságkiszolgáltatással, sem fegyverrel, sem adóval nem szolgálja, sem egy, sem más dologban szava, igazgatása nem lehet. A bonzurok adót nem adnak, a fegyverviselés szent hivatalokkal ellenkezik, tehát személyek is külső világi hivatalra nem tartozik. Minden csoport lakos szabadakarata szerint való alkuval tartsa oltári szolgálját: éljenek az áldozatból, minden földi országolás módjától elzárva.

Valaki azt kiáltja közöttünk, hogy isteneink reá bizott hatalmával és akaratjoknak egyedül való tudásával uralkodik, világi dolgokba ne bocsáttasson, mert Jupiter nevében, ki mindent teremtett, mindent elfoglal. Mivel pedig akaratjának, tettségének ismertetit is egyedülvaló halandóságának tulajdonítja, majd örökké ily hangon beszél: *Jupiter úgy akarja, hívek, hogy fizessetek és minden övé legyen, mi pedig ezekért ígéretet adunk, hogy halálotok után, mikor már több hasznokat adóban, rabotában nem vehetjük, boldogítani fogunk.* Így vásárolják az igazak is pénzzel azt, mit jóságos cselekedetek által isteneik irgalmától magoknak már megszerzettek; a gonoszok pedig előre fizetnek és szolgálnak azért, hogy pokolba mehessenek. Mert kinek engedi által Jupiter a maga tulajdonságait és azoknak míveit, azaz irgalmát és büntető igazságát?

Ha valaki mondaná közöttünk, hogy ő Jupiter, bolond sorra vetnének. Mit szóljunk arról, ki állítja magáról, hogy tulajdonságinak vezére és akaratjának egyenes igazgatója, melynél fogva ítéletet is kinek-kinek sorsa iránt meghatározza? Jupiter sem irgalmát, sem igazságának büntető mennykövét kezéből oly valóságnak, melyet hatalma teremtett, ki nem adja. Miért adná? Szükségből talán, mint a világi uralkodók,

kik nem tudhatnak, sem láthatnak mindent és azért szolgákra, tanácsosokra bizzák hatalmakat? Kire szorul a mindentudás és mindenható mindentlátás? Pétertől tudja-e meg Jupiter, hogy Pál mit cselekszik?

Sokan, kik tudományokkal minden testi kívánságot megtagadnak, azoknak testi szükségek felett való bujaságában ferednek, alázatossággal élvén e világnak szemei előtt, gyönyörűségekkel, napfényen, tolvajul, melyet minden lát és becsületből elnyög. Ők, kik a világi kincset, fényt, rangot poklokra vezető eszközöknek hirdetik, fejedelmi ranggal, dagályos pompával élnek, hallgatóiknak éhező testekből hatalommal kicsafart gazdagságoknak közepette!

Ezen beszédekre az ország meghevült és kinek-kinek tekintete tűzben volt. Jóllehet látták, hogy polgár Kikirosz a törvény által kiszabott mértékletességen az egész bonzurságra nézve túlment, de mégis Burdószkiaradószposzi nem akart hatalmával élni bizonyos tekintetekből, hogy Kikiroszt az ország házából kitaltsa vagy elcsendesítse.

Kalifátulujposzi, Dairodoszi, Lámaposzi, Dervisdoszi, Fakirposzi és az egész bonzurság mind emelkedik kiáltva: Ellent állunk! ellentszegzünk! ellentszegzés! ellentállás! szentségtörés! kárhozat! pokolból jött tudomány!

Ezúttal a lárma annyira ment, hogy az ország bírása kéntelenítettett ezt felkiáltani: *Veszedelem!* mely szót az országnak mellette ülő vezére utjára bocsátván, a bátorságra kirendelt testőrző seregeknek kellett döbörgés, fegyvercsatogás és vezérszó-kiáltások közt magokat az ország háza előtt kimutatni, melyre minden ember megnémult.

Dairodoszi tüzet kifujva, izzadtságát orcájáról törölve, köhögve, fohászkodva, beszédét végre így kezdi: Felséges haza! pompával vádoltatunk, fényességgel, fejedelmi rangokkal kárhoztatunk!... egy fakirposzi álljon elő! mond felszóval. — Már ezek akkor a sokaságban háta mellé tolódtak fel, hogy ha személyes támadás lenne, az ellenkező tanácsbeli urakat temérdek vastagságú könyveikkel vervén főbe, Dairodoszinak szent voltáról elhárítanák. — Pihaposzi nevezetű áll elő a fakirposzi seregből, egy pokrócból öszvevarrott zsákban kopasz fővel, terepély veres szakállal és oly vad tüzet mutató mord tekintettel, hol a természetnek szomjú ösztönei egy-

más között láttattak marakodni. Dairodoszi reátekint és parancsolja, hogy szóljon.

Mit szóljak? — mond Pihaposzi; ugyan mit mondjak? Hogy hangozzak a már fenekkel felfordult világban? Igy hát azok, kikre az istenek e világot bizták, ne lehessenek-é annak örökösi? Vajjon nem mi legeltetjük-é Jupiternek nyáját? Vajjon juhok legeltessék-é a pásztort? Micsoda elfajult mondhatná, hogy a világ nem Jupiteré? Hasonlóképpen ki meri kárhózat alatt tagadni, hogy Kalifátulujposzi, Dairodoszi néki nem valóságos képviselője és meghatalmazott tisztartója, ki a jobbágyokon urának szabad hatalmával él, uralkodik s parancsol? Mivel tehát az egész földnek kereksége Jupiternek csak egy telek, vagy *kuriácska*, a rajta élő emberi nemzet is egy taxás előtte. Minden törvény és józan okosság mondja, hogy aki kinek földjén lakik, annak fizet, szolgál, taxáz, engedelmeskedik, adózik, veréjtékezik, esedezik, hízelkedik, sat. Igy mi e széles világot Jupiter számára magunknak foglalhatjuk és mennyei jussal birhatjuk. Akármely nagynak lásson is a mi halandó szemeink előtt, de mondám, hogy Jupiternek csak egy telek, mely csekélység, ha birjuk is, a világiak irigységének tárgya nem lehet.

Mi az embereknek örök boldogságot adunk, ők pedig nékünk e megfizethetetlen kincsért veszendő világi javakkal tolják ki szemeinket; úgy, hogy ha minden szabadságokat, vagyonokat ideadnák, mégis véghetetlenül adósok maradnának, mivel e világi és az elizeumi boldogság hasonlításba sem jöhetnek együtt, annyira felette van ez utolsó az elsőnek. Minket az ő javaiktól a halál megfoszthat, de amely boldogságot mi adunk, túlmegyen velek együtt halálokon. Itt, itt kell hát az érdemet, felsőséget érezni s keresni. Ugy szóllottam mint igaz hazafi és Jupiternek szája.

Burdolon felkiált, hogy magát hazafinak egy dervisdoszi, fakirposzi sem mondhatja, melyre nézve e méltóságos nevezettel közülök egy is élni ne merészeljen! Valaki a világnak semmi néven nevezendő terhét nem viseli, hazájához szava sincs. Mikor lakosaink a napnak forró tüze közt barázdáinkban égnek és határainkat veréjtékekkel termékenyítik; mikor a közbátorságnak fenntartására polgáraink futnak, lótnak, költenek, gonosztévőkre hadakoznak; mikor törvénybíráink peres igazságunknak megisméréséért, a közjónak ki-

szolgáltatásáért itélőszékekben aszaltatnak; mikor mi, hazánkat oltalmazva, annak végső határain ellenségei előtt vérrel izzadunk és az erőszakos halállal küszködünk, hol feleségeinktől, apró gyermekeinktől majdnem minden reggel szívünknek özveszaggattatásával kell búcsúznunk, nem tudván, ha a lemenő napot láthatjuk-é; ők — mondom — ők akkor, híves falaik közé zárkózva ülnek, állanak, néznek, esznek, feküsznek, alusznak, Jupiternek dicsőségére szájokat tátva.

Mit gondolnak véle, igaz, akár kegyetlen uralkodás alatt legyen a haza... Őket világi veszélyek nem üthetik. Csak esső szálljon alá a fellegekből a termésnek csinálására, a nevelés által számokra megkészült vakság, tudatlanság az együgyű népnek veréjtékéből alamizsnájokat bizonyosan kiadják. Mi köti őket hazájok hívségéhez, mely iránt kötelességek abból áll, hogy számára semmivel se tartozzanak. Hivatalok mi? Az, hogy semmi hivatalok ne legyen. Emberszaporítással nem szolgálnak, mert Jupiternek örök végezése ellen, mely az emberi nemzetnek megmaradására tartozik, esküvéssel tesznek fogadást, hogy ötet oly dolog által dicsőítsék, mely természeti-vel, az örök renddel ellenkezik, t. i., hogy emberek e világon ne legyenek; mely célra az asszonyokkal való élést jóságos cselekedetnek, buzgóságnak színe alatt tagadják meg; mintha szentség lehetne az, ami a szenteknek való halandókat is eltörölné a földről, ha az emberi nemzet boldogsága ellen szegzett buzgóságokat mindnyájan követnénk!

Burdolonnak ezen szavaira felkiált Pihaposzi, hogy ebben nem vétkesek; hogy ők minden titkos utakat, módokat elkövetnek az emberi nemnek szaporodására. Bizony elég gyerme-
künk van, — mond — higye meg a felséges haza. Soha ezen világi közjóra tartozó dolognak becses míveibül ki sem húzzuk magunkat. Csak a gyermektartásnak terhét nem vállalhatjuk magunkra, mivel sorsunk, hivatalunk nem engedi; de a nemzésnek vagy fajzatásnak nyügét egész készséggel viseljük.

Az ország nevetve fakad. De a törvényes szokás ellen mindnyájan hibáztatva, magamagát tanácsából ki nem küldhette. Az ország bírása, hogy menedékhelyet kaphasson és mind törvényt, mind tettet megmenthessen, beszédét így kezdi: Hazánknak törvénye így szól: *Hogyha valamely polgár hazafi az országnak hazafi polgár biztosát, hazájának sorsáról beszélve, kinevetéssel meggúnyolná, sat. Már, felséges haza! —*

mond tovább Burdószkiaradósposzi — itt a kinevettetett személy sem biztos, sem hazafi, melyre nézve a törvény sérelem nélkül marad. Ezeknek nemzetek dervis vagy fakirdoszi-poszi nemzetnek, hazájok Bonzurországnak neveztetnek; személyekben pedig elizeumi polgároknak mondatnak ki, kiknek másvilági boldogságok itt való boldogságokra suhit által, mellyel fél holton, nyugodalomba temetkezve élnek, még előre ezen a világon is.

Már, amint a nagy Dairodoszinak és Pihaposzinak sorsok mutatja, a tetszik ki, hogy a szent bonzurságnak egyik vége fejedelemség, a másik koldusság; úgy, hogy amit bal kezével ki nem koldulhat, jobb kezének hatalmával elvehesse. Ennek az a célja, hogy akik buzgósággal minden adásra, rabi engedelemre elkészíttethetnek, azokhoz kérő, kolduló kezekkel járulhassanak; akiknek pedig látások nagyobb látásnak színe alatt el nem vétethetik és meg nem vakíttathatván, ellenkeznek: nem adnak, tehát hatalommal kényszeríttethessenek.

Lámaposzi megszólal, hogy érdemeikről a haza megfélelkezni nem fog, ha ott keresi, ahol vagynak. Mi — úgymond — e világnak bűnét viselhetjük, és mivel a világiak idvezülni nem tudnak, arra való érdemet adunk nekik azokból, melyek magunknak idvességünk megnyerésére tartozó érdemeink felett szükségtelenek. Már az örök boldogság mindent felülhaladván, elégséges-é minket, annak megszerzőit, e világ jutalmazni?

Türnodoposzi felel: Ó, rettenetes Lámaposzi! — mond. — Az istenek tetszésének, igazságának és változhatatlan törvényének rejtekhelye lelkiismeretben és annak józan okosságában nyúgoszik. Megszünjünk-é lelkünket tudni, józan okosságával élni azért, hogy mások dufla halandók legyenek; mi pedig irántok való tiszteletbül halandóságunkból kivetkezve, oktalan állatokká változunk? Micsoda polgárnak testéből vették ki istenei igazságoknak isméretit, hogy azt másokba helyeztetvén, őket azonkívül éltessék? Ki szerez nékem örök boldogságot magam nélkül és magamon kívül? Melyik oltári szolgálának tett fogadást Jupiter, hogy ha egy országnak bűnét magára veszi is, gonosztévőit kezességére a pokloból Elizeumba ereszti? Így hát mi reánk jószágos cselekedetek nem tartoznak, mivel mások által kell boldogíttatnunk: csak fizetünk és idvezülünk!

De mi okon maradjunk mi az isteneknek velünk közlött ingyen kegyelmekért azoknak adósok, kik hasonlóul ingyen kegyelemből tartatnak meg? Kik bérelhetik ki az istenektől pénzzel e világnak idvességét, kárhozatját, hogy ők igazságokat, irgalmakat, azaz jutalmat, büntetést halandókra bizván, magok mindenhatóságoknak közepette akarát és tetszés nélkül heverjenek? Emberektől kérdjék-é az istenek, hogy kit büntessenek, kit jutalmazzanak? És erre nézve szükséges-é valakinek mástól tudni itt e földön, hogy melyik az a gonosz cselekedet, mellyel felebarátjának ártalmára van és ellenben az, mely által annak javára lehet? Már aki jó, gonosztettet ismér, Jupiternek tetszése iránt mimódon tévedhetne el? És ha szabadakarata szerint jól cselekszik, nem változhatik-é az istenek előtt jóságos cselekedete érdemmé mindaddig, míg azt valamely felszentelt, nálánál bűnösebb halandó a mennyei seregeknek béjelenteni nem méltóztatik?

Nem arra, nem! — visszaszól Lámaposzi — jóságos cselekedetekkel, könyörgésekkel már örök megboldogulásomat elnyertem, hitem hozzájárulván. Ezeken kívül testi szenyvedésem, gyönyörűségeimtől való elzárattatásom, éhezésem, a kirendelt böjti napok felett való böjtölésem, sat. mind szabad keresetem szükségemen felül, mellyel másoknak adakozhatom. De más tekintetben Jupiter a maga szolgájában egy gyűszübe férő érdemet többre vészen, mint a világ fiaiban egy tetés puttonnal valót; mely eset a részünkről való érdemeknek sokasuló erejekre minden más halandók felett sikeres. Csak a böjtöléssel mennyi érdemet halmozunk magunkra!

Ki állítja hát, — felszólal Burdolon — hogy az ember örök boldogságát haskorgással megnyerheti? Valaki éhezik, jót senkivel sem teszen, hanem csak magát gyötri; hogy legyen hát jóságos cselekedet isteneink előtt az, mely javára senkinek sincs? Hol van az oly cselekedetnek érdeme, mely magamon kívül semmire és senkire se tartozik? Ez oly cselekedet, mely másnak jót nem szül és isteneinket sem dicsőíti; mert, végre, micsoda dicsőítetésekre szolgál isteneidnek hasadnak üressége?

Mivel óérték szenvedünk, — mond Lámaposzi — azáltal próbálják és isméri meg irántok való hívségünket. — Tehát az isteneknek is világi bizonyágtétel kell reá, hogy szívünkbe lássanak, — felel Burdolon — mint nekünk haladóknak. Ha

jóságos cselekedeteim nincsenek, éhséggel pótoljam ki boldogító érdemeimet? Ha vannak, szükség-é még hozzájuk a nem evés?

Burdolonnak ezen ellenvetéseit Dairodoszi cáfolni kívánván, így felel: nem ott keresné a valóságot, ahol van. Nincs minden gyenge léleknek reá tehetsége, hogy magát jóság, igazság, emberség által érdemesítse; hibáit, gonosz indulatit jóra fordítsa. Olyanok is vannak, kik jót cselekednének ugyan, de szegénységek miatt az oltárra nem adakozhatnak. Nem vigasztalás-é már ezeknek a bőjt, melyet, éhezők lévén, úgyis könnyen elkövetnek? Akik gonoszságok miatt életeket igazságra nem fordítják, azoknak nem öröm-é, ha ezek helyébe bőjtöléssel, mit a megátalkodott gonosztévő is elkövet, magán könnyíthet? Áldozattétel, templomi szokások, mind könnyebb módal kitelhető dolgok, mint az erkölcsi jóság, emberség és érdem. Ezek mind vigasztalásnak eszközei. Minden bűnnek van áhitatosságok által való szabott ára, ha adakozás járul hozzá, hogy valaki fizet, kétsebbe ne essen, el ne vesszen, hanem éljen. Ezen vigasztalás annyira szükséges, hogy jó még a poklokra is kiterjeszteni. Ki adakozik minékünk halála után, ha életében úgy tanítjuk, hogy lelkét, poklokra szállván alá, onnan többé ki nem vehetjük? Bár legyen úgy valami, amint mondatik, vagy nem, de ha vigasztalásul szolgál, szükséges és jó dolog. Jobb a gyönyörködtető álom a keserű igazságnál! Hová kell a vagyonos gonosznak nagyobb vigasztalás, mintha hiszi, hogy világi költséggel lelke, halála és végső megítéltetése után is megigazulhat, mely szerint a poklokból Elizeumba költözhetik által?

Azonban a vagyonosokra, jó gazdákra nézve a bőjtöt is annyira megkönnyebbitettük, hogy jóllakással is megelik; ellenben a szegények úgyis sorsok által örökös bőjtölés alá lévén zárattatva, örömet cselekszik, nyomorúságokban való vigasztalásul. A büntetésül adni szokott miatyánkok, adózások, templomi szokások, csekély fáradsággal végbevihető dolgok; de bezzeg nem csekély dolog a vigasztalás és örök megboldogulásunknak reménysége. Az ember jobbára csak akkor örvendez, mikor sorsától vakíttatik és magát nem látja.

Ezen szavakra Burdolon a bámulástól leverettetvén: — Meggyőztettem! — így kiált fel. — Sohase tudtam még, hogy a boldogság ilyen áron is szereztessék! Tehát elrablok feleba-

rátomtól ezer aranyat és bűnömet, ugyanabból adakozván, magamból kifúvom. Egy kevés bőjt, imádság még hozzá, és a boldogság megkésziül.

Midőn ezen szavát végezné, nagy zúdulás esik és az ülés eloszlik.

HARMADIK SZAKASZ.

Totoposznak rendei egybengyűlvén, meghatározzák, hogy a főfő bonzurság ügyében több heves vetélkedések ne legyenek. Mivel pedig az utolsó gyűlésben hivataloknak valósága zűrzavar elmékedésbe borult, úgy rendeltetett, hogy az ország bírása maga beszélje elő, az oltári szolgáltnak miben álljon érdemek, szentségek; melyre nézve az ország világi sorsokat fogná meghatározni. Kik, amennyiben rajtok áll, azon igyekeznek, hogy emberek a világon ne legyenek.

Első tárgy tehát az oltári szolgálk állapotjában — mond az ország bírása — ez, hogy legyenek-e valaha az emberi nemzetnek szaporodására vagy sohasem?

Valaki fogadással istenei előtt magára oly kötelességet vállal, melynek végbevitele ereje felett van, bűnbe esik önnönmaga ellen. Embernek arra fogadást tenni, hogy asszonyi állattal nem él, annyit teszen, mint magát magán felül tenni. Valami nálunk ösztön, mind rugótolla a bennünk élő természetnek és nem azért vannak, hogy rajtok uralkodjunk, hanem hogy ők uralkodván rajtunk, azáltal tartassunk fenn. Valami ösztönből származik, azzal a természetnek élni kell; melyre nézve azon kívánságok közül, melyek testi életünkre tartoznak, soha vérrünkből egy sem töröltetik ki. Mihelyt pedig testi kívánság valami, véle nem élni a testnek lehetetlen, mert élete azáltal tartatik fenn és anélkül nem. Evés, ivás, alvás, fajzás oly négy rendbeli vágyódás ösztöneinkben, hogy akármelyik ellen esküdjünk meg, ha végbevihetjük mi, emberek, emberi nemzetünk a teremtésnek sorából kivész. Már ki tehet fogadást a természet ellen, hogy azt hatalmába vegye, melynek hatalma ötet szüli és neveli? Angyálnak és embernek kellene lenni egyszersmind, testtel felruházva és enélkül. Hogy ugyanazon szempillantásban érzékeny ember és hideg bálvány is legyenek, oly tehetséget kíván, mellyel Jupiternek mindenhatósága is akadályba jönne.

Mihent az istenek testté teremtettek, mely érzés és vágyó-

dások által él, hogy adjanak erkölcsömnek oly erőt, hogy ha győzedelmeskedem véle, magam vesszek el általa? Kinek adnak az istenek arra tehetséget, hogy ha akarja, sohase aludjon, sohase egyen, mégis éljen? Hasonlóul, melyik halandó szent testnek véréből vették ki isteneink az emberi nemzetre tartozó fajzásnak ösztönét? Minden férjfiú természetben van vágyódás asszonya által életét szaporítani, gyönyörködtetni. Így, ha van a benne élő természetnek kívánsága, bizonyosan fog is élni véle.

Valaki tehát a természetnek megbírására, annak kezében lévén, ajánlást teszen, egyfelől utálattal, másfelől nevetséggel borítja bé életét. Utálatos azért, mert bűnös, mivel olyan cselekedetben keres érdemet, melyet ha minden elkövetne, a világ elveszne, azaz ember nem lenne. Nevetséges azért, mert a természet hatalmával küszködven, bérceknek láttatik vetni vállait, hogy azokat helyekből kidűtse. Végre, mivel fogadásának eleget nem tehet, a feltett érdem színmutatássá, hitetessé válik; azaz rejtekhelyekben tévén magának eleget, nyilván úgy hitet, hogy ösztöneinek ura; melyet titkon utálva, napfényen minden jó ember elnéz, rajta nevetve. Ki hiszi, hogy ő fogadásának teljesítésére elég lehessen? Így a dologból csak a lesz, hogy házasságbéli kötés által, e világnak és isteneinknek törvényes igazságok szerint a természetet szolgálni nem akarván, paráználkodva tészzen néki eleget, mely cselekedetet ő e világ előtt bűnnek, kárhozatnak hirdetvén ki, magában gyönyörűségnek ismér. Felséges haza! ebben tovább nem megyek!

Azonnal öszvebeszélnek és elvégezik, hogy a házasság minden oltári szolgának szabad, sőt tartozó kötelessége legyen.

Ezeknek utána Burdószkiaradoszposzi hosszason nem beszélvén, melynek elhordozására elégséges sem lett volna, csak rövid okokkal adta fel értelmét cikkelyenként, melyre az előttvaló nap már elkészült.

I-ső cikkely:

A kegyességnek míve, önként való cselekedet és csak arra tartozik, aki véle él, azért parancsolattal sem erőltethetik. Az erőszak nem érdem, a kényszerítés nem kegyesség. Ezekre nézve kinek-kinek szabad akaratjában lévén, poklot vagy Elizeumot keresni, tetszésére hagyatik, ha böjtöljön-é vagy ne, mikor, mivel és hogy.

II-dik cikkely:

Mivel Arténisnek törvényes országgló hatalma felett csak az isteneknek hatalma van, valaki attól itt függeni nem akar, király, haza ellen való szentségtörőnek és átoknak mondatik ki.

III-dik cikkely:

Mihent valaki az isteneknek oltári szolgálja, ezen szent hivatala által világi uraságra, birtokra nem mehet. Jupiter magának az ország határain mennyei *cameralis* majorságbéli szántóföldeket, kaszálókat nem foglalván, senkitől a tulajdonát elvenni nem lehet. Tehát Arténisnek kincseiből fizettessenek és a népnek tartozó adakozásával tápláltassanak.

IV-dik cikkely:

Minden helység és városbéli bonzurnak a község által szabad alku szerint határozta meg élelme, fizetése, melyet a nép adjon; a főbb ranguaknak fizetéseket pedig Arténis és az ország veti ki.

V-dik cikkely:

Minden igaz bonzur bérbevett, ország és király szolgáljának mondatik ki.

VI-dik cikkely:

Minden világi kevélységnek, dagályos pompának, bujaságnak eszközei és jelei az oltári szolgálk közt eltöröltessenek. Valami testi kevélységet, bujaságot mutat, oltári szentségre, alázatosságra nem tartozik; és aki kegyességet hirdet felemelt büszke tekintettel, világi fénnel, annak példáját nem mutathatja. Valaki tudományával ellenkező módra él, végre hitetőnek ismertetik és közönséges utálatra vettetik. Valaki hiszi, vallja, tanítja, hirdeti, hogy ne ragaszkodjatok felettébb a világhoz, mert a kincsnek szeretete, testi kívánság, gazdagság, pompa poklokra visznek, maga a világnak szeme előtt nem bujálkodhatik. Vagy ha cselekszi, tudományát cáfolja meg, melynél fogva elébb-utóbb hitele, tekintete elvész, nevetségessé tévén oktatásait is, melyeket szájjal hirdet és cselekedettel gúnyol. Nem lehet a boldogító világi szegénységet olyannak részünkre ajánlani, kinek a gazdagság, kincs, bujaság, torkán bőfög fel. Ami magamnak nem kell, ha másnak ajánlom, szemembe nevet.

VII-dik cikkely:

Egy bonzurnak sem engedtetik meg, hogy világi törvény-széket üljön, mivel a gonoszságok lajstromának hallása, azoknak büntetésre, halálra való ítéletek reájok mint isteneink irgalmának sáfárirra nem tartozik.

VIII-dik cikkely:

Semmiféle gonosztévőnek a törvény előtt való futásában menedékhely nem engedtetik. Az oltár szarváról is lehúzzattasson. Közjátorsággal, józan okossággal ellenkező részeg értelem és utálatos dolog a kegyességnek eszetlen szőrü leple alatt, hogy a bűnnek éppen azoknál legyen szökőhelye, védelme, rejteke, kiket jó isteneink a gonoszságnak rontására s vesztére rendelték közinkbe. Micsoda részeg természetnek ötlött legelőszőr fejébe, hogy az ártatlanság gyilkosainak oltalmok, kik a felebaráti szeretet ellen esküsznek meg, csakugyan emberi szeretet által változzon jóságos cselekedetté isteneink előtt? A gonoszságra és annak elkövetőire az emberi szeretetet kiterjeszteni nem lehet, mivel eszerint a szenteknek is kötelességekben állana az ördögöket szeretni, vagy legalább rajtok szívből száznakozni, mely dolog az elsőhöz mindég közel van.

IX-dik cikkely:

Valaki Jupiternek szolgáitól több erkölcsi erőt kíván, mint azt a világi jó emberek elbírhathják, vagy a közgyengeség megengedheti: természet ellen vétkezett embertelennek és tudatlannak mondatik ki. Embertelennek azért, mivel a természet erőtelensége miatt, melynek alája van vettelve, embermását csúfolja, kárhoztatja. Tudatlannak azért, mivel hinni láttatik vagy hiszi is, hogy a templomnak oltári kötelessége önnön szolgáit a testnek kívánságaiból, a természetnek gyengeségeiből kivetkeztetheti. Végeztessen el hát és határoztasson meg, hogy az oltári szolgák több erkölcsre ne szoríttassanak, mint a jó világi emberek és ha erőtelenségből megesnek, ne utáltassanak meg, se ne rágalmaztassanak. Mely szerint valóságokra nézve, azaz hivataloktul kiválva *nem szenteknek* mondatnak ki. Annyival inkább, mivel a természet kívánságaival, ösztöneivel, erőtelenségeivel, viszontagságaival, örömeivel, fájdalmival, végre életünkkel, halálunkkal, szentekről nem tud, hanem csak embe-

rekről, kik között járma alól senkit azért fel nem szabadít, hogy magának szent nevet ad, mely nevezettel néki semmi közi nincs és felette képzelt ereje, érdeme is csak álmokra tartozik.

X-dik cikkely:

Az oltári szolgáknak főkötelességek:

Az országló hatalom, azaz haza és Arténis iránt való hívségnek, az örök igazság isteneinkben való félelmének, emberi szeretetnek, jótéteménynek szüntelen folyó hirdetése: a gonoszoknak rettentések, a jóknak biztatások. Ezeken kívül minden vállalásra tartozó szokásbéli pepecselések reájok hagyatnak, mivel valóságra nem tartozván, az országnak tárgyul nem lehetnek.

Tanításaik iránt megjegyzzetük, hogy Jupiternek nevében erkölcsi lehetetlenségekre kegyességeknek dolgában a népet ne kényszerítsék; hogy azáltal az istenek akarata és önnön jósága iránt kétségbenesvén, azon is fennhagyjon, melyet végbenvihetne. Valaki lehetetlenségekre kényszerítették, semmit se csinál. Azt pedig, hogy isteneinknek ingyen való kegyelmek testi gyengességünk iránt mennyiben tehet kipótlást, halandóság nem mérheti. Nehéz dolog az istenekről feltenni, hogy valamely teremtetéstől azt az erőt kívánják meg, melyet néki nem adtak, így láttatván kötödni munkájokban magokkal. Hiba-é a bárányban, hogy az oroszlánal nem bír, mely mint prédát elnyeli? Vagy büntethetjük-é országunk vitézeit azért, hogy Olympusnak magasságát vállalkra nem vehetik? Ha pedig a világi embernek isteneink előtt való érdemét, jutalmát mind oltári szolgák és ingyen kegyelem pótolják ki, úgy minek nekünk a vallás, jó erkölcs és emberi szeretet?

Törvényben vétetik tehát, hogy Jupiter előtt minden emberséges jó hazafi kedves; és hogy valaki azon jóságos míveket elköveti, melyekre az igaz embereknek, jó szíveknek tehetőség engedtetett, csalhatatlan fia az egeknek, ki örök jutalmát, szentjeitől kiválva, önnön érdemével szerzette.

Dairoszki a dolgoknak folyását tovább cérnával nem győzvén, felkiált: Micsoda hallatlan dolog — úgymond — a léleknek megboldogulását, idvességet ország törvényévé tenni! Hová terjeszkedik ki a felséges nemzet? Hiszen isteneit is majd hazájának törvényei alá zárja, hogy úgy boldogítsanak, mint az ország elrendelte. Tilalom! Tilalom! Ellenszegés!

Dairoszosznak értésére adják, hogy mivel az ország a lélek megboldogulásának eszközéül az isteneknek isméréit, igazságoknak félelmét, jóságos cselekedetet rendelik, végezésekkel is csak az ellenkezhetik, ki elhitei magával, hogy Jupiter a bűnt szeretheti és a gonoszságért is boldogíthat. Hogy az igazságnak és felebarátnak szeretetivel az isteneknek tetszését hibázni lehetetlen, mivel azon cselekedetek, melyek ennek ellenébe állanak, mind isteneknek, mind embereknek szájok vallása szerint poklokra tartoznak és kárhozatnak mívei. Mihent megszününk Jupiterről hinni, hogy a jót jutalmazza, a gonoszt bünteti, az oltári szentségnek, szolgálatnak, jövedelemnek fundamentom-oszlopa kidül.

XI-dik cikkely:

Mivel a hazánkban élő társaság emberi nemének seprejétől tisztulni kíván, elvégeztessen, hogy minden aklokra zárt der-visdoszi, fakirposzi szabadon bocsáttassék; nem érezvén abban az ország semmi hasznót, hogy ők heverve, alamizsnán hívva, az istenek számára jóságos cselekedetek nélkül egy csomóban érettünk ott mormoljanak. Valaki e világi gondtól, hivataltól, szorgalmatosságtól megfosztatik, idejét unalommal és haszontalansággal tölti, nem tudván okát adni, hogy mi végre van, él, lakik és életének célja mi?

Az emberi erkölcsöt kötelességeinek gyakorlása és halandó sorsának viszontagságai tisztítják meg, úgy, mint a kősziklákön szökő patakoknak vizeit sebes folyások. Melyre nézve valakit falak közé zárnak, jó cselekedetek nélkül lévő hideg áhítatosságra és száraz kegyességgel való képzelődésekre, erkölcsivel megposhad, embersalakká válván magát máró élete, melynek testi kívánságai mindég égnék és meg sem oltatnak, ha különben kárhozni nem akar. Megnémul buzgóságból és hibával láttatik vádolni az isteneket, hogy dicsőségekre néma halandókat nem teremtettek. Megszünik ember lenni, hogy benne Jupiter, mint emberben, más emberek felett dicsőíttessen, kik magokat úgy hagyják, ahogy Jupiternek teremtő hatalma által meghagyattak. De ha úgy volna is, elég néma barmokat szült a természet, hogy istenének dicsősége azáltal se hibázzon. Vajjon lehet-é Jupiternek szüksége reá, hogy egyik teremtése a másikának helyét fogja el; levetkezvén azon tulajdonságait, melyekkel ő felruházta?

XII-dik cikkely:

Mivel nem a világ van a vallásban, hanem a vallás a világban, mert az ember hit nélkül élhet, de a hit ember nélkül nincsenne változik: tehát minden vallásnak rendi, igazgatása, fenntartatása emberi akarattól függ; melyre nézve sorsával az országló hatalom alá esvén, Arténis, mint ennek személye, főpapnak mondatik ki, nem ismértetvén felette az istenek hatalmáanal egyéb igazgatás. Eszerint királyi rendelésétől is csak akkor lesz köteles elállani, mikor Jupiter önnön személyében fog néki oltári szolgálatja iránt parancsolni. Valaki mondja, hogy ehoh hozom most Jupiternek legközelebb-ről való üzenetít, azt láttatik állítani, hogy dolgairól megfelejtkezett, mikor világát rendbevette, mely hibáját már most üzenetekkel kéntelen pótolni. Ezek iránt meg fogja magát nyugtatni az ország akkor, ha szerencséje lesz Jupiterrel szembetalálkozni és szavából akarátját megtudni.

XIII-dik cikkely:

Minden oltári szolga, akármely csekély születésből légyen is eredete, világi tekintetiben a vitézljő rend sorára állittatik és a társaságban akképpen tiszteltetik.

XIV-dik cikkely:

Mivel minden embercsoport, erkölcsének javulására, lelkének megboldogulására oltári tanítót magában tartani köteles, valaholott szegény sorsok miatt illendőül táplálni nem lehetnének elégségesek, a királyi kincsekből kézzel való fizetéssel tétessen számára kipótlás. Arténis lévén főpap, országa szükségének határai között az oltári szolgálatot és isteneinknek tiszteletit fenntartani köteles; ezt feltévén, hogy az örök igazság imadásának módja országló értelemre tartozik, mivel eredetit minden világi hatalom és uralkodás vallással szerzette, melynek szerzése értelemre tartozott s azáltal is lett. Mihent minden dolognak az országló hatalomtól kell függeni, gondviselése is reá tartozik.

Ezen szavakra Lámaposzi is megszólal, hogy ami ugyan nekik függéseket illeti, tudtokra fogja Jupiter, postája által adni, iránta mitévők legyenek.

Értésére adatik a főbonzurnak, hogy a mindenhatóság

üzenetek által nem dolgozik, mivel egyszerre mindent lát és tehet is. Hogy ha Jupiter a nemzetnek végezése által akaratváltozásra, új tetszésre jönne, mindenhatósága esne függésbe. Hogy Jupiternek akaratja, emberi akaratnak következése azon okon nem lehet, mivel úgy a teremtő menne utól és teremtése elől, ami lehetetlen: azaz, Jupiternek akaratja függene annak akaratjától, ki az ő akaratja által lett akarat. Hogy az örök valóságban és annak természetében akarat akaratra nem következhetik, sem nem ellenkezhetik magával, sem mássá vagy többé egynél nem változhatnak. Hogy Jupiter világának és az emberi nemzetnek eseteit, viselt dolgait egy meghatározással öröktől fogva tudta, mely szerint akaratját is azok iránt örökre meghatározván, semmiféle világi eset által változásba nem jöhet, sem új rendelkezésekre nem kényszeríthetők. Hogy a világban ujságokat, változásokat csak mi tapasztalunk, mivel előre nem látunk; de az örök valóságnak kiterjedésében új dolgot, esetet önnönmagára nézve feltenni eszetlenség. Hogy valaki mindent lát, lehetetlen akaratját is azok iránt határozásba nem venni és valamíg a *Mindenhez* több minden nem ütközik, abban változni. Végre, hogy a mindenén kívül több vagy még más mindennek lenni lehetetlenség lévén, Jupiter akaratjának is változni lehetetlen, akárhogy forogjon világa, melynek forgását maga csinálta, okozta, mivelhogy oka és kútfeje mindennek. Hogy amely létel örökkévalósággal, határ nélkül lévő kiterjedéssel, minden tudással, mindenhatósággal bír, annak magában új esetet látni és új akaratot érezni teljes lehetetlen. Hogy új meg új végezések csak halandótól származnának, mivel nem tudják, maholnap mire jutnak; mely szerint amit ma jónak gondoltak, holnapután gonosznak találtak; de Jupiter öröktől fogva tudja, hogy mindég az, ami: hogy örök idejében sem ma, sem holnap vagy holnapután nem találtak, hanem csak egyetlenegy nap, melynek se reggele, sem estvéje. Tudja, hogy minden emberi változásoknak oka ő lévén, istenségén kívül ok nem tanáltathatik, mely mindenhatóságában változást tehesen. Végre hozzáadják, hogy a dolgot mindég dolog változtatja és ahová leteszed, ha szomszéd dolog nem fér hozzá, világ végéig azon helyen marad; de a mindenhatóságnak hol van a szomszédja? és két örök valóság, két végzetlenség tanáltathatik-e a *mindenben*, hogy egyike másikat, ellene dolgozván, változásba hozhassa?

Burdószkiaradósziposzi ezen szavai után feláll és az ülést eloszlatja, minekutána előadott dolgait az ország nagy kiállással helybehagyta volna.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Azalatt, míg az országnak dolgai így folynának, Trézéni vendégeit egy oldalházba rendeli, melynek ablaka az ország házának falaiból nyílt bé és lesrostéllal fedeztetett. Innen nézte a Kirakades mester Kukumedóniással és Tariménessel együtt Totoposznak világi dicsőségét és fényét. Lehetetlen vala a Kirakadesnek magát feltalálni úgy, hogy elméjét a dolgoknak értelmére juttathassa. Feje szüntelen való kavargásban lévén, utját semmiféle nyíláson, résen fel nem tanálhatta. Az ország házától megtérvén, végre Trézénivel együtt szállásokra érkeznek.

Megérthetetlen dolgaitokban — mond a Kirakades — legnagyobb ujságnak találok, hogy ti isteneitekkel együtt munkálkodtok. Mi Kirakaduhuban sohase látunk, sem hallunk egyet is, sem atyáink nem láttak soha isteneket. Mindenhatóságoknál fogva hogy aggódhatnak annyit dolgaitokon? Egyszóval parancsolva, sorsotokat, elméteket egyenlő meghatározásra hozhatnák, mégis elnézik, hogy tetszéseik, akaratjok felett szolgálkikkal veszekedjete! Mi isteneink akaratjokkal nem törődünk és mivel nálunk soha különösön annak semmi jelét nem mutatják, elhittük, hogy ha vannak is istenek, egyebet nem akarnak, csak azt, mit a természet akar; mely dolognak hitelére egyik okunk ez, hogy nálunk a természet rendin kívül semmi sem esik, és valami van, mind ő általa láttatik lenni. Más tekintetben így gondolkozunk, hogy a természet és annak világa vagy magától van magában, vagy istenek csinálták? Ha magától van, ösztönei, rendi ellen panaszkodni, küszködni bolondság; csak élni és halni kell benne, többrül nem gondolván. Ha isteneknek munkája, úgyis meg kell benne nyugodni, hogy az ő bölcsességek mindezek és törvények.

Nem lehet néktek nagyobb igazságotok, sem több eszete, mint isteneiteknek. Itt a természet, annak józan okossága, érzése, ösztöne. Ha hiszitek, hogy Jupiternek munkája, mért nem nyugosztok meg benne? Miért kényszerítetek akaratjá-

nak újabb-újabb felfedezésére? Mit mondhat többet, mint az egész természet? Mikor munkáját felfedezte, akkor abban akaratját is örökre kinyilatkoztatta. Mert micsoda istenség volna az, ki önnön tetszése ellen dolgozna a maga bosszujára, okos embereket teremtvén oly céllal, hogy azok tetszésének igaz áldozatinak feltanulásában fáradjanak szüntelen, de iránta egyenlő értelemre sohase jöhessenek? Azért alkotnak nálatok isteneitek okos lélekkel felruházott halandókat, hogy azoknak tévelygések által a magok bosszantatására magoknak módot szolgáltatthassanak? Teremthetnek ellenséget magoknak emberekből, kik szentségeket, igazságokat csufolhassák, ellenekre járván mindenhatóságoknak határai között, mely ellen ellenkezés nem lehet?

Jupiternek szolgálói azt kiáltják, hogy ellene szentségtörést követtek el. Az a sok cifra bőrrű totoposzi ellenben felel, hogy itt Arténis parancsol, és az ország dolgába Jupiternek voksa nincs egyéb, hanem hogy áldja vagy ostorozza. Az istenek szolgálóinak egy részét az ország elcsapja; Jupiter, látom, nem bánja. Isteneiteket mondjátok ugyan, hogy isméritek, de azért szabadon végeztek, amint magatoknak tetszik, mely végzéseken Jupiter örökké megnyugszik; de csak méltóztasson is rajtok megnyugodni, mert ti másképen nem csináljátok.

Jó, hogy egyitek dolgába sem szól különösen, mert mindenik a maga számára foglalhatja el akaratját és így nevében viaskodhatik egymás ellen, áldozatjának színe alatt esvén meg minden verekedés és vérontás, szentjei között, hol Jupiter mindég a természet által hatalmasabb részhez méltóztatik állani. Látom, hogy isteneitek oltári szolgálóiktól elállanak és az ország végezéseit hagyják meg ellenek, mert Arténisnek 200000 okai vagynak talpon, melyek fegyveresek; ők pedig csak Jupiterre utasítanak, ki természet felett és az ellen senkit meg nem hallgat, sem mennyköveit halandóknak haszonvételre kezéből ki nem adja. Nékem nagyon vidám tekintetű dolognak tetszik ez, hogy ti szüntelen Jupiternek törvényét, akaratját beszélitek s örökké a magatokét követitek. Valamit az okoskodás, haszonvétel belőletek kihoz, reáfogjátok, hogy mind Jupiter akarja. Így isteneitek, kikhez kiabáltok, bennetek lakoznak és szívetekből, agyatok velejéből parancsolnak.

Trézéni belészól és mond, hogy igenis, bennünk lakoznak isteneink, azaz örök igazságoknak oly lélek által való ismérői,

melyet hatalmok helyeztet testünkbe. Valamit a józan okosság, jó lélekisméret mond, mind Jupiternek természet által való sugarlása. Kukumedóniás előljáró beszédben egy kis nyöszörgést, két-három köhentést tévén, megszólal, hogy mivel minden embernek józan okossága önnön hasznára céloz, a haszonvételek pedig homlokütközéseket szenvednének közöttünk, nehéz kicsinálni vokssal is, hogy az emberi nemzetnek igazsága micsoda sorsú halandónak józan okosságában határoztasson meg: a lelkiisméret is, nevelés, szokás által formáltatván bennünk, sokféle.

A Kirakades magát elnevetve hozzászól: A ti beszédeteket — mond — sem ördögeitek, sem angyalaitok nem értik. Jól emlékezem, hogy csoportotok közt valamely Pihaposzi nevű, egy gömbölyűre vett nagy tölgyfakéregből kopasz fejét kidugva, hatalommal állította, hogy Jupiter e világot nékik eladta és annak ők birtokosi. Azonban Pihaposzi a világ birtokát azon végzi, hogy egynehány totoposzi, világ nélkül, hivatalából magát is kicsapja. Egynéhány fényesbőrű totoposzi öszvegyül itt e nagy kőlyukban, kik mindég ezt kiabálják: Mi, ország. Ennyiből áll országotok. — Trézéni felel, hogy ezek a tarkabőrű totoposzok volnának az országnak lelkei, kik a több testét éltetik. — Most hát — mond a vad — az otthon lévő gyapjas totoposzok mind halva fekszenek! Mikor bujnak ezek a tarka lelkek beléjük vissza? — Ezek nem mennek oda vissza, — felel Trézéni — hanem mind Arténis személyébe mennek által, ki osztán lehelletivel lelkesíti hazájának népét. — Bizony, nagy lélegzetinek kell lenni, hogy páráját egész országra fujhassa ki magából — mond a Kirakades. — Így hát Totoposznak tarkabőrű lelkei Arténisbe bujnak bé, kik által Arténis lelkesülvén, királyi lehelletivel lelkesíti, azaz élteti a magába vett országos tarka lelkeknek egész nemzeti testét? De ha Arténis száját befogja, mindjárt meghal országotok. — Nem fogja, — mond Trézéni — mert lehellete halhatatlan, mivel a nemzetnek törvényéből ered és mint parancsoló hatalom származik ajakiról alá szolgálra.

Tehát már így vészem fel — mond a Kirakades — országos dolgotokat, hogy a gyapjas totoposzoknak lelkek a tarkabőrű poszikba megyen, a tarkabőrűk Arténisbe. Arténis pedig úgy lehelli vissza reájok a beléköltözött lelkeknek páráját, mellyel a népet élteti. De micsoda lelkeitek vannak, hogy nem tudnak

magokban magoktól lehelleni, hanem Arténis által? Mi Kirakaduhuban mind magunk lehellünk. — Nem érted — felel Trézéni. Ahol kiki maga lehelli magának igazságát, ott pestis támad. — Dehát a gyapjasbőrű totoposzok hogy vagynak? — mond a Kirakades. — Azoknak soha sincs otthon a lelkek, mindig mások hurcolják, vagy a fényesbőrűekben vagy Arténisben lakozván? Ők magoktól nem akarhatnak, mivel mindenkor mások akarnak az ő lelkekkel, mely csak a fényesbőrű totoposzikból gőzöl reájok? Hányan lehetnek azok a gyapjas totoposzok? — kérdi végre a vad. — Felelnek, hogy egynéhány milliomon. — Tehát ezek az egynéhány tarka totoposzok itt tömve vannak lelkekkel, ha amazoké mind beléjük szállott — mond a vad. Hogy lehessen annyi léleknek akaratjával, magokat meg se kérdvén, bírni? Hátha hazátoknak fényesbőrű lelkei csak magoknak akarnak a gyapjasbőrűeknek nevekben?) — — Nem lehet az, — felel Kukumedóniás — mert az istenek büntetése által halálok után Elizeumnak boldogságából kirekesztve kellene nékik poklokra és azoknak örökkétartó kínjaira alászállani.

Mi? — mond a vad — hány világaitok vannak hát még ezenkívül? Merre van az a pokolvilág, melybe a bűnös totoposzok holton gyalognak bé? Hát Elizeum-világatok mely tájon esik? Oda is halva mentek? Mikor vagytok ti holtak? Most élve esztek, isztok, holton utaztok. Óh, ti örökkévaló totoposzok! kik még elevenebbek vagytok halva, mint élve, közöljétek velem halhatatlanságotokat, úgy, hogy holton Elizeumba gyalogolhassak, nehogy pokolvilágba menjek. Egy-é az örök boldogság ismeretinek világi útja közöttetek, vagy többfelé is ágazik?

Kukumedóniás felel, hogy annak sokféle ágazatja van, melyre kit-kit gyermekkorától fogva szoktak helyheztenni; mely szoktatásnál fogvást akármilyen legyen az, véle marad, mivel az élet, szokásait nehezen változtatja. De mivel már te — mond továbbá — emberkorra jöttél és semmiféle valláshoz szoktatva nem vagy, kéntelenítettel hitedet megért elmével és itélettétellel elválasztani.

A Kirakades ebben megnyugszik, kérvén Trézénit, hogy minden ágazatból való totoposzokat hivatna, kik között Elizeu-

¹⁾ Értsed rajta a gubás, bundás, szűrös lakosokat. (Bessenyei jegyzete.)

mára vezető csalhatatlan útját feltalálhatná. Trézéni azonnal elküld és minden ágazaton lévőkől hivat. Áriáposzi, Zóciposzi, Kálvi-poszi, Luthiposzi, Pápiposzi, Quakkiposzi, Zsidiposzi, Tirkiposzi, Grikiposzi sat. mind előállanak.

Minekutána egybengyülekezve magokat mértékletes ülésbe és tekintetbe helyhezhatték volna, Trézéni reájok tekintve és a Kirakadesre nézve: Ez az ember — mond nékiek — még csak a természetnek ösztönei között élvén, az isteneknek ismereteken kívül van, kikkel most kívánván ismerkedni, véletek tanácskozni meghatározott akaratja. Valamelyitek igazságai-val józan okosságát megnyeri, annak vezérlése alá fog rendeltetni, mivel az értelem erőszakot magában nem szenyved.

Pápiposzi ezeket hallván, egy bölcs köhentést teszen és így szól: Ugy tartom, hogy mivel tudományom nékem nem ágazat, hanem kútfő, melyből valamennyi a többi ágazat, annak mindenik felett való igazsága tündöklő világát eléggé mutatja, tehát lehetetlen más uton Elizeumot elérni. — Áriáposzi ellentvét, hogy a dolognak előadása hibáson esne, mivel a pápiposzik az igazságnak vagyis igaz tudománynak régi forrását annyira bétaposták, hogy nem is ismértetne, melyet Elizeum felé egyenes mértékre mi vettünk. — Zóciposzi felel, hogy mind tévelygés és nálok volna Jupiternek egyetlen egy igaz ismereti. — Grikiposzi ráköhent, hogy sem ennek, sem a többinek nem volna igazsága, hanem néki egyedül. — Quakkiposzi cáfolja, állítván, hogy egyik út sem egyenes közöttök Elizeumra, de az övén tévedni nem lehet. — Luthiposzi belésszól, hogy ő a maga tudományát mindenik felett valónak tartja. — Zsidiposzi mond reá, hogy: kentek mind belőlünk beszélnek — nálunk van az eredet szerint való igazság, a kenteké csak kifordítás; nem értik kentek a dolgot. — Tirkiposzi végre nagyot köp és utánaszól, hogy egyiknek sincs esze, sem igazsága; ő áll igaz uton.

A Kirakades ezeket hallván, akadályba jön magával és kérdést teszen, ha más-más Jupitert ismerne-e kiki közülök? Megoktatják abban, hogy mindnyájan ugyanazon egy Jupitert ismerik. — Továbbá a Kirakades azon szorgalmatoskodott, hogy kitanulhassa, Jupiternek hányféle magától különböző természeti van. De kérdéseire egyrül-egyig felelnek, hogy Jupiternek csak egy magához örökké hasonló változhatatlan természeti volna, melynek következésképpen igaz ismeretinek is

csak egyetlenegynek kelletik lenni, mind tévelygésre maradván a többi.

Ha mindnyájan Jupitert ismeritek világ urának, — mond a Kirakades — mind egyenlő értelemben, tudományban, vallásban vagytok. Hogy volnánk? — reászól Grikiposzi — nézd meg e terepély szakállat, mely Jupiter dicsóságára és hitemnek csalahatatlan igazságára mejjemet, hasamat ellepte. — Pápiposzi felel, hogy ő van inkább Jupiternek tetszésére kopaszra borotválva. — Tehát a különbség ez, — mond a Kirakades — hogy Jupiterhez te kopaszon, amaz szakállason, boglyoson kiálltatok. — Igen! — felel Grikiposzi — mert Jupiter a szakállat nagyon szereti, melyre nézve szakállas igazsággal kell hozzájárulni. — Sőt inkább — mond Pápiposzi — a kopasz igazságot kedveli mindenek felett; különben nekünk is vannak szakállas igazságaink az aljasokból, de a nagy igazságok vagy nyirettek vagy kopaszok. — Igy ti egymást — mond a vad — mind pokolba gyalogoltatjátok. — Némelyek felelnek, hogy nem; mások is feltalálhatják Elizeumot rajtunk kívül. — Fogadjátok el hát azoknak tudományát — mond a vad. — Felelnek, hogy: nem fogadjuk!

Ezek mégis gyanusok egymásnak — mondja továbbá a Kirakades. — Akármelyikét fogadom el, a többi azon egyen kívül tévelygésre vét. Mindenikben nyolc voks lesz ellenem és így Totoposznak igazságai szerint Elizeumot a voksoknak többségek által vesztenem kell. Ellenben, ha itt Totoposzban találok mind egyik, mind másik nélkül meghalni, nem jó helyre menek úgyis. Vigy haza, Trézéni! Kirakaduhuból a halottak sehová se mennek és mihent ösztöneiktől megfosztatnak, sem jót, sem rosszat nem érezvén, minden jutalom, büntetés nélkül lesznek boldogokká. De néktek jaj halálotok után, ha Elizeumnak utját eltévesztitek!

Nincs egyéb bajod, — mond néki Kukumedóniás — hanem hogy egyikben sem neveltettél. Akármelyiket ültették volna beléd, nyugodton hinnéd, valamint ők. — De lehetetlen lenne, — felel a Kirakades — hogy annyi egymással ellenkező isméret Jupiternek igaz isméreti volna: hamis isméretben neveltetve, lelkenek se lehetett volna abban megnyugodni, mivel bizonyosan állítjátok, hogy a lélek igazságát a halandókból semmiféle erő ki nem törölheti. Nem lehet a lélekisméretnek hamis-ságot elfogadni, különben véle is oda lesz minden bátorság.

Hogy tudjátok meg, hol tévelyegtek s igaz uton mikor mentek, ha lelketek ismérteihez sem lehet bizodalmatok, ha csak annál-fogva hisztek valamit igazságnak, hogy tinéktek némelyek úgy mondták, mikor ugyanazon dolgot mások ugyanazon időben ellenkezőképpen állították? Igy hát valamit mondanak, mind hinni kellene, vagy mindazokból semmit sem, valami a tapasztalásnak és emberi értelemnek határán túl láttatna lenni.

Mindent hinni, semmit sem hinni, egyforma eszetlenség — mond a mester. — Sem egyiket, sem másikat egészen, de mindeniket felére; azaz derekán kell a dolognak megállani. — De hol a dereka? — kérdi a Kirakades — mikor mindenik más helyen mutatja? — Már én a derekán állok, — mond Kuku-medóniás — mely igazság iránt véle ellenkezhetetlenül meg vagyok győzöttetve, ezen okon, hogy én ismét és ismét a derekán állok, mivelhogy ott állok; a többi pedig ki fülén, ki farkán áll, mivelhogy ott áll és nem a derekán. Ezen igazságomban pedig ellenkező féllel vetélkezésbe nem bocsátkozom, mivel életünk fogytáig ellenvetéseinknek végére nem juthatnánk.

Eszerint — mond a vad — Jupiterre nézve ti csak így okoskodtok, hogy én így ismérem, mivelhogy így hiszem; te pedig úgy hiszed, mivelhogy úgy isméred; mely okoknál fogva soha vélem ellenkező hitedet el nem fogadom. Nékem tehát sem egyik, sem másik nem kell egész kiterjedésében, hanem csak azt fogadom el, amiben mindnyájan megegyeztek. Mindnyájan hiszitek, hogy Jupiter e világnak ura? hogy a jót jutalmazza, a gonoszt bünteti, azaz a jó embert Elizeumba, a rosszat pokolba küldi? — Mind egyig felkiáltanak, hogy hiszik.

A Kirakades, hitét ebben megállapítván, eltökéli magában, hogy holtig jó ember lesz, hogy halála után vigabban élhessen, mint e testben. Ha van valami — mond — Elizeumotokból, világi jóságom által megkapom; ha nincs, emberségemnek hasznát veszem itt is, mivel jó lévén, eltartatok és nem bántatok.

Grikiposzi felkiált, hogy ha bizonyos napokon ciberét nem szörbölne és hagymát nem enne, Elizeumnak útját fel nem lelné, mivel a zúgó patakocska, melyen oda a boldogultak bébocsátkoznak, szent ciberével csergedezne, hol hagymahajban kelletik a nyugodalomnak helyére behajókázni.

Zsidiposzi felszólal, hogy az elmaradhat . . . álom, semmi-ség. Hanem e lenne a valóság, hogy ha minden szombaton estvélig nem ordítana egész torkaszakadtából, boldog helyre nem

jutna, hogy Jupiter szombat napokon nagyon szereti a rémitő bögéseket hallani.

Uraim! — mond Pápiposzi, — ezek nem tartoznak oda; haszontalanságok; de ha a Kirakades úr, amidőn Jupiterhez szólni kíván, beszéde elein és végén homlokát, orrát ujjaival fel nem fricskázza, soha meg nem hallgattatik.

Quakkiposzi belészól, hogy mindezek haszontalanságok, hacsak az ember imádságainak alkalmatosságakor nehéz nyavalyával nem töreti magát, buzgóságában reszketve, ugrándozva és áhitatos tajtékot turva.

Aha! — mond a Kirakades örömmel — most találok tudományaitoknak különbségeire. Ti a valóságból játékot űztök, hogy a vélem való tréfálásra magatoknak alkalmatosságot szolgáltatathassatok. Lehetne-é a világ urának tetszését oly alacsony-ságokra, semmiségekre alászállítani, hogy igazságának félelmét, nevének dicsőségét ciberében, hagymahajban, szombatnapi bögsben, kopasz főben, szakállban, fricskában keresse? Vontasatok álmaitokkal; én Jupiteret nem úgy kívánom ismérni, hogy eszemet veszesse el általa. Utazzatok! Te pedig, Trézéni! oktassál engemet isteneiteknek nem gyermeki, hanem férjfiui bölcs ismételre! Oh! mondd meg nékem, mik az istenek és mik vagyunk mi teremtései előttök? hogy mi a vallás és világi törvény?

Tapasztalom, — mond Trézéni — hogy a szüntelen való oktatás és hallás elmédet világosítja, felélesztvén szívedben a boldogságnak kívánását. Valamint nékem isteneinknek irántam való kegyelmek tudnom engedte, oktattatásodra leszek. Ó! mely édes vigasztalása az igaznak, ha értelmével másokat boldogíthat! Ó, te, bennem élő okos lélek! Jupiternek sugarló postája véremlben, kölcsönözd az örök igazságnak világát Olympusnak magasságáról, hogy hadd láthassa meg magát az eltévelyedett ember ragyogó sugárid között! Hadd nézze urának elterjedett dicsőségét körülötte és hadd érezze isteneit magában. Hadd tudja, hogy a természet mindenhatóságoknak munkája, melyben bölcsességeknek, igazságoknak eszközei vannak elrejtve, hogy midőn a józan okosság sugarolja, abban az egeknek vezérlését megismérhesse! Hogy szívének érzéseiben Jupiter ujjainak nyomadékit láthassa és ezek által hihesse, hogy isteneink az emberek és magok közt örökös tolmácsnak a természetet és annak józan okosságát rendelték. Azt t. i., mely

már ösztöneinek felibe emelte vezérlő világát, meghaladván testi életének baromi részét.

Midőn Trézéni szemeit behunyva, kezeit mejjére téve, ezen foházkodásait mondaná, a napnak ragyogó világa szobájának ablakain kettős-hármas sugárokkal ereszkedvén bé reá, hallgatóinak úgy tetszett, mintha orcája az isteneknek fénylő tekintetek által világosíttatna és fejét Minervának dicsősége fedezné. A magában meghunnyázkodott tisztelet kinek-kinek kezeit öszvetette és fejét lehajtotta, melynélfogva szíveik reszkető testekben szent rebegések közt dobogtak. Maga a Kirakades úgy érzette, mintha valamely Olympusról alászállott istenség terítette volna el Trézéni felett dicsőségét és fényét.

A vallás, — mond Trézéni — mely által isteneidet ismerned kell és amely testedben, lelkedben boldogságodra megköt, kétféle, azaz testi és lelki, úgy, mint életünk, mely testből és lélekből áll. Lelki vallásod annak örök megboldogulására tartozik egyedül csupán Jupiter és magad közt. Ugyanazért e tekintetben cselekedeteiddel, gondolataiddal lelked isméréstinek titkos igazságától és Jupiternek minden rejtekkel is elháríthatatlan ítéletitől kell függened; ez az a bírói szék, mely bennünk a világi törvényt és annak büntető igazságát sokkal felülhaladja. Először, mivel ez elől a bünt rejteni nem lehet, másodszor, mivel a világi fenyíték csak tetteimben zaboláz; amannak titkos fenyítéke, vezérlése pedig örök boldogságra vezet. Így hát Elizeumodnak megnyerése csak közötted és isteneid között való munka lévén, csupán lelkedtől és azoknak irgalmától függ. Cselekedeteidnek jósága szerezheti meg.

De tudnod kell előre, mi a jóságos cselekedet. Kétféle: egyik áldozat, tisztelet, az isteneknek szájjal való dicsőítések; a másik embertársaink iránt végbevinni szokott jótétemény és szolgálat. Már e két érdemnek egymásba való ültetése szerint az első szájjal, szokással elmúlva, a másokban az elsőnek érdemét is megszerezheted, de az utolsó nélkül az elsővel érdemessé nem lehetsz. Isteneid iránt adomány által jóságos cselekedeteid nem lehetnek, mert nekik világi javakra szükségek nincs, mivel bírnak e világgal. Tehát egyenesen reájok nézve a megboldogító cselekedet ez, hogy neveket szájjal dicsőítsed, tiszteljed és áldozataidat számokra megtegyed. De mindezek jóságos cselekedet nélkül is meglehetnek. Áldozik a gonosz is és a ragadozó gyilkos isteneit adományaival, kiáltásaival kívánja

engesztelni. De valaki felebarátjaival teszen jól, nem hitető, sem gonosz. Melyre nézve világosságra jön, hogy isteneink iránt lehetnek vallásbéli áldozataink jóságos cselekedet nélkül, de felebarátaink iránt jóságos cselekedetekkel sohase lehetünk igaz áldozat nélkül. Hijában dicséred Jupitert szájjal, adománnyal, ha embertársaid ellen gonoszul élsz, mert felebarátaid ellen való pusztá áldozattételben isteneid előtt érdemet nem tanálsz. Minek áldozol, ha gonoszul élsz?

Ezt felvévén, a megboldogító cselekedeteknek kétszín és forma alatt mindenkor csak egy a tárgyok, azaz a felebaráti szeretet, mivel ha ezek iránt igazsággal, jótéteménnyel nem vagy, istened előtt megtett szájjal-való dicséreted, templomi szokásod csak füst.

Ugyanazért valaki állítja, hogy az isteneket világi kincs-csel, adománnyal engeszteljük, nyilvánvaló hitető.

Jupiter örök igazság lévén, igazságban kíván áldozatot, nem aranyban, ezüstben, mint a megveszett halandó embernek elfajult szíve. Rémülésére szolgál a józan okosság, midőn látja, hogy a világ isteneinek hust, bort, pénzt visznek ajándé-
kul, mellyel ők nem élhetnek, hanem azok fordítják hasznokra, kik testi szükségek közt élnek és lelki szentséggel hitetnek, hogy testi szájjal annálfogva jóllakhassanak.

Testi vallásod az, mely e világra tartozik, mely által hazádnak boldogsága épül vagy romlik és amely ennélfogva közted és a korona között áll. Itt kell jónak lenned, mert a jóságos cselekedetek nem istenekre, hanem emberekre tartoznak, kik testi szükségek alá vannak vettelve. Micsoda teremtés tehet jól teremtőjével, ki mindenható és mindenekkel bíró? De mégis jó-cselekedetek által nyerhetsz egyedül érdemet isteneid előtt. Hol kellessen hát azokat gyakorolni és hogy?

Testben rendeltetett a pályafutás. Elizeumban már jutalom, csendesség van. Emberi szeretet és kötelesség nélkül isteneidhez hív nem lehetsz; sőt tiszteleteknek, áldozatoknak való-sága ebből áll. Így a megkülönböztetett testi és lelki vallás érdemére, tárgyára nézve egyé lész, mivel emberi cselekedetek által lehet csak megboldogulnod is. Miről ismérjük hát meg a vallásnak igazságát, melyben most fáradni kívánsz? Arról, ha az embereket minden kifogás nélkül egymásnak szeretetire, segedelmére kényszeríti; mert a társaságnak világi boldogsága ily fundamentom-oszlopon áll. Nem igaz, hogy Jupiternek igaz

isméreti az embernek világi boldogságával ellenkezne. Valamely vallás a világi társaságnak közjávára nem dolgozik, csak azt érdemli, hogy eltöröltessen. Valaki mondja, hogy: valláson kívül minden ember kárhozat, gonoszság és isteneinknek ellensége, káromlást kiált a természet és annak teremtője ellen, kit az országló hatalom köteles mint pusztító fenevadat láncra tenni, vagy a többi által a társaságból kiveszteni, mivel annak boldogságával ellenkezik.

Tehát valamely vallás állítja, hogy isteneid előtt kedves dolgot cselekszel, ha azokat üldözöd, kik annak szokásait véled együtt nem tartják: Jupiternek nem igaz isméreti, mert ellenkezik az emberi kötelességgel, azaz a jóságos cselekedettel.

Egynehány embert jóságodnak, kötelességednek tárgyául választani ki, a többit átok, utálat alá vetve, nem isteni isméret, nem vallás, hanem csak annak kárhoztatása, ki kárhoztat. Isteneink jósága, úgy-é, egy halandót sem különböztet szomszédjától? Mihent a napot felhozzák, világánál minden vallásban élő ember lát. Kiket vetett külön szüntelen való ostoroztatás alá és kiket áld örökké csapás nélkül? Követheti-é hát az olyan halandó isteneinek nyomdokit? Péter iránt gyakorolni kívánja és Pál iránt üldözésre változtatja. Érdem-é Jupiter előtt az olyan cselekedet, mely az övét gúnyolja? tetszésére van-é, ha véle ellenkezik?

Az emberi kötelesség egyáltaljában való; és nem az a kérdés, ha segedelmet kell nyújtani, hogy ez a szerencsétlen halandó hogy hiszen és vall? hanem, hogy ember-é? Mihent ember, elég arra, hogy emberi kötelességednek tárgya légyen.

Már jóságos cselekedetednek gyakorlása, megboldogító érdemednek keresése, isteneid igaz isméretinek csalhatatlan próbája e következőkben áll, hogy azon társaságnak közboldogságához, melyben élsz, halálíg hív, igaz és engedelmes légy; ami azt teszi, hogy magaddal jól tégy. Valamikor az országló hatalom vész, az ország is. Mikor az ország romlik, lakosai veszedelemben vannak és azok között te is. Így változik az ember közboldogsággá, melynek hívsége önként való és szent-ség, mivel megmaradás rajta kívül nincs.

Trézéninek ezen szavaira szapora szózattal mond a Kirakades, hogy hol lakik az a közboldogság totoposzi? melyik kőlyukból szokta fejét kiütögetni? Csak egyszer láthassa és megismérhesse, hozzá halálíg hív marad.

Az a közboldogság — felel Trézéni — Arténis, kit már megismertél. Ő a törvény igazságának kiszolgáltató eszköze és a közjónak parancsoló szája. Az országoló hatalom öbenne, halandó létének egységét eltörölvén, személyét néppé tette, ki is tíz és több millió emberekből összealkotott sokaság már egyetlenegy magában. Valamikor parancsol, akkor mindég ország és csak akkor maga, mikor természetinek teszen eleget, azaz eszik, iszik vagy alszik, mivel ezek által teste tápláltatik.

Már valamikor Arténis iránt jót cselekszel, tíz-húsz miliom felebarátoddal közlöd öbenne jóságos cselekedetedet. Ellenben ha sérted, mindezek ellen is hitetlen vagy, mivel Arténis nem egyéb, hanem az országnak törvényben vett közakarátja, mely közakarát a közboldogságnak kútfeje, mely kútfőből az éltető csatornák az országnak minden részire Arténis királyi széki alól folynak ki.

Más tekintetben jóságos cselekedeteid főül-főre felebarátaid iránt minden vallásbéli szokásnak tekinteti nélkül kiterjedjenek. Mivel ezen szokásokra nézve az emberek magokat egy módra nem vehetik, kéntelen az értelem csak a vallásnak valóságához ragaszkodni, melyben mindenik megnyugszik és tagadást nem teszen. Ha ebben, azaz a valóságban élsz, Jupitert féled, Arténishez hív vagy, hazád törvényeinek engedelmeskedel, embertársaidal, amennyiben romlásod nélkül töled telik, jól teszel: érdemed, jutalmad lesz és Elizeumod. Vallásodnak igazságán pedig kételkedned nem lehet, mivel tudománya, értelme isteneidnek példáján épül.

Hát a kopasz fejek, szakállak? — kérdi a vad. — Emberi bolondságok! — mond Trézéni. — A vallásnak nincs szakálla, sem a jóságos cselekedetet borotválni nem lehet. Mit segít a gonoszon, szakállason vétkezzen, akár kopaszon? Ellenben jóságos cselekedeteidnek érdemét eltörölheti-é az, ha kopasz nem vagy és hagymát nem eszel? Isteneinkre nézve nem az a kérdés, mit együnk? micsoda színnel ruházkodjunk? hanem, hogy mit cselekedjünk? Vallásodnak szokásai ilyenek, akár olyanok legyenek, sem ártnak, sem használnak lelkednek, hanem csak világi életedben szülnek alkalmatlanságot. Amelyik legkevesebb nyügödre szolgál, azt válasszad, mivel érdemre nem tartozik úgy, mint ruhádnak színe testednek egészségére vagy betegségére.

Igy, ha Jupitert tévelygés nélkül kívánod ismérni, azaz

igaz vallásba kívánsz élni, légy hív polgár, jó ember és lelked halhatatlanságának erős hitelében jóságos cselekedeteidnek jutalmát, melyek által isteneidet félted, Elizeumodban elnyered.

Eszerint nincsen könnyebb dolog, mint a jó embernek jó hitben élni, — mond a vad. — Igy hát — belészól Tariménes — a jó ember Jupitert mind igazán isméri és mind jó vallásban él? — Valameddig azt kötelesek vagyunk hinni, — felel a bölcs — hogy a jóság minden emberben jóság, a gonoszság minden emberben gonoszság: ezzel sem ellenkezhetünk. Van-e olyan hit, melynek sorsosiban a gyilkosság, gyujtogatás is érdemül vétessen? ellenben a jóltévő, igaz és ártatlan embert felakasztatnád-e csak azért, hogy haját visel és hagymát véled nem eszik, mivel jobban táplálja más eledel? Valaki azt jóságos cselekedetté teszi, ami rágás által gyomrába száll alá, érdemét ganéjban keresi, ha különben tetteivel gonosz és hitetlen.

Midőn Trézéni ezen szavait végezné, érkezik hozzá Arténisnek parancsolatja, hogy az ország egybengyűlvén, ott megjelenni sietne.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A Kirakadesre örömében nagy nevetés esett, hogy egy embernek bölcsessége által az isteneknek igaz ismételre jutott volna oly könnyen, mely a sokaságnak értelmében előtte lehetetlenségnek látszott. Nem vallás hát az, — mond — mely magával ellenkezik és Jupiterben különbséget csinál, hanem szokások és némely részben felszentelt álmok.

Kukumedóniás kérdi tőle, hogy mivel Jupiternek ismereti szokások nélkül tiszteletiben nem gyakoroltathatik, már melyik rendű szokást választaná magának? Mert ha az isteneket szokások nélkül isméri, a sokaság nem fogja hinni, hogy hitben él és élete ezáltal közönséges átok alá esvén, úzóbe vétetik. — Zsidiposzi legyek, — mond a vad. — Nem jó, — felel a mester — mert ott szokás szerint lúdhusnál egyebet nem ehetsz, hatszáz rendbéli parancsolatot lévén kénytelen teljesíteni, azonban minden hétben félholtra kell magadat ordítanod isteni tisztelet fejében.

Pápiposzi leszek — mond a vad. — Bajos lesz, — felel Kukumedóniás — mivel azok közt egy öreg embernek örökké

lenni kell olyannak, kinek minden szabad tetszését, parancsolatját Elizeumodnak elvesztése alatt kell végbevinned. Akinek hatalmába van halálad után lelkedet pokolba vagy Elizeumba gyalogoltatni.

A Kirakades mond, hogy most nem Jupiterről magáról volna a szó; ő pedig ötet magyarázza öreg ember név alatt. Szokásokrul van a beszéd. Hiszen, — mond továbbá — ha ilyen hatalmú halandó tanáztatik itt e világon, mi szükség megboldogulásunkért a halhatatlan istenekre figyelmezni? Ha az az öreg ember megboldogíthat, Jupiterre nincs szükség. De hogy állíthatjátok meg hatalmát, mint halandó embernek isteneitek felett? — Csalhatatlan okokkal van megállítva, — mond a mester — mert mindaddig mondotta, sugta, hirdette, beszélt hatalmát, hogy a maga szavára meghitték. Minden egyéb törvényben idegen tanukkal kell bizonyítani, de ő a maga ügyében elég bizonyosság volt egyedül maga, magának. Ezt hinned kell; ha nem, felakasztat. — De oda nem megyek, — visszazól a vad — mert az ilyen rövid igazságot sohasem szerettem.

Trézéni Kirakadesét nyugtatni kívánván: Hagyd el, — mond néki — a jó vallás egyedül magára tartozó értelmében nem egyéb, hanem az isteneknek igaz isméreti. Az isteni ismeretnek pedig, mivel lélekben lakozik, sem formája, sem színe, sem étele, sem itala, sem szakála, sem kopasz feje, következőképpen a jóságos cselekedeten kívül semmi külső szokása **nincsen.**

A hitnek külső szokása csak arra való, hogy az isteneknek lelkünkben élő isméreti rajtunk kívülről is megismérettethessen, melynélfogva az emberek nyilvánvaló példáját mutassák, hogy e világ atyjának háládatossággal kell tiszteltetni. Akármelyik templomba mégy, mindenütt Jupitert leled, mint az emberek örökös imádásának tárgyát. Mit gondolsz a többivel és az oly aprólékokkal, melyekkel az áhitatos együgyűség szokott pepecselni, csak azért, hogy tudatlansága miatt hitinek valóságába bé nem láthat, melyet kéntelen emiatt szokásokban gyakorolni és hol ilyen, hol olyanforma szín alatt vallani. A tudatlannak szokása van, a bölcseknek vallása.

Én — mond tovább — a világ egy részének minden vallásbéli templomait bójártam, mindenütt az örökvalóságához fohászokodtam; mindenikből ugyanazon erkölccsel, értelemmel jövén ki, mellyel ajtaján béléptem.

Válassz magadnak olyan vallásbéli szokásokat, melyekben minden időben mindent lehet enni, valami testednek tápláltságára vagy; hol egyébiránt minden abból áll, hogy Jupitert könyörgéssel, énekléssel dicsérik; hol kinek-kinek lelkét szabadon hagyják, hogy amint cselekszik és poklot vagy Elizeumot szerez magának, ott legyen; hol a lélek dolgában egyik is másikon nem uralkodik, és a valóságos érdem is nem evésben, öltözetben, oltári sürgésekben, forgásokban, ezüstös, aranyos szent maskara ruhákban, hanem jószágos cselekedetekben határozatlik meg: amilyenek a káliposzik.¹⁾

Azonnal fogadást teszen a Kirakades Olympusnak minden szentségére, hogy hitét Káliposzi nevezet alatt fogja vallani.

Ezalatt az idő elteltén, Trézéni vendégeivel együtt másodnapon már az utolsó gyűléstől fogva Totoposznak tanácsában felmegyen, hol már akkor Burdószkiaradószposzi a személyről személyre néző peres igazságnak kiszolgáltatásáról beszélt, mely dolog e mostani ülésre határozatott.

Burdoposzi biztos legelőször is a perben forgott ügy megítélésének módjáról kezd okoskodni. Első szükség, — úgymond — azt örökre megtilalmazni, hogy ügyökben a peres felek ítélő bíráihoz sugó gyónásra ne járhassanak, hol némelyek valósággal titkos bűneikről tésznek vallást egymásnak. A kincsnek hatalma sokszor kótyavetyére teszi ki az igaz ügyet is, ezt sugdosván a fülekbe: *Ki ád többet érte?* Az igaz ügynek, ártatlanságnak az arany és ezüst, noha lelketlen dolgok, dühöttebb ellenségei a poklnál. Elalszik fénye közt az igazságnak világa.

Nem a bizodalmat kell keresni, hogy a bírák az adományok hitek, becsületek szerint ellent fognak állani, hanem a kísértetésre való alkalmatosságtól kelletik vágyódásokat elszorítani, úgy, mint a szüzet, kit a szülei gondviselés egyedül szemérmességére nem hágy, hogy ifiakkal legyen éjjeli, nappali, szabad, titkos és nyilvánvaló társalkodásban, hol a szemérmes kegyesség hajótörést szenvedhet.

Uram! hagyjuk el ezt — mond Hüroposzi. — Világ végéig lesznek a hazákban ajándékozók és ajándékelveők. Senki sem ád, sem nem veszen hamisságért, azt hiszi. Minden ügynek, pernek vannak körülállásai, színe, formája, eseti, oka. Vagy egy vagy más hajlásába annyi szövevény közt lehet horgot

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *kálviposzik*.

akasztani, hol az aranynak sugára könnyen igazságra mutat. A nyereség igazság, azt szokták mondani.

Ezen okokra senki sem felelvén, utána egy kevés ideig az ország házában csendesség lett.

Tenedi szólal meg, hogy az embernek nem szükséges magát oly közelről keresni és életét oly nehéz kötelesség alá zárni, melyet természeti nem bír. Csak a határoztasson meg, hogy minden itélettételben az indítóokok tisztán tétessenek fel. Valaki hazájának törvényeiből ítél, okainak kimondására annak igazsága által köteleztetik is. Valaki ítél és okaival nem világosít és nem nyugtat, mind kegyetlen. Soha a törvénynek sorából, módjából egy bíró se lépjen ki.

Nem lehet — mond Burdolon — az országnak értelmét egyáltalában itt meghatározni. Együgyűkre, tudatlanokra tartozik e kötés és bölcserekre a szabadság. A lélekisméret és annak józan okossága legrégebb törvénye a világnak. Ennek ragyogó táblájára ujjakkal irták fel magok az istenek emberiségünkre tartozó örök igazságait és törvényeiket. Eszerint a józan okosság vagy lelkiisméret Jupiternek belénk írott törvénye, következésképpen minden írott, szerzett világi törvényeinknek is kútfeje! Már hogy tétethessen a kút fő olyan állapotba, mely szerint ő eredjen folyásának ágazataiból és nem a patakok öbelöle? Hogy szerezzünk a természet törvényéből, azaz isteneinknek számunkra rendelt igazságokból oly kötelességet, melyeknek a természet maga és annál fogva Jupiter is alája vettessen?

Valahol a törvénynek szoros kötési és formája, módja közt az egyenesség utat lél magának, azokra nem tekintvén, itélettételeire nézve eredet szerint való szabadságában hagyatasson meg. Micsoda kiszabott rendi által foszthatná meg az igazság magát, magától?

Akármennyi törvényt szerez a haza, mindenkor fenn tartja magának azon hatalmát és lélekben való szabadságát, hogy azokat, amikor tetszik, változtathassa. Annak próbája, hogy a lelkiisméret igazságait igazságai által rabságra nem vetheti s nem is veti.

Nincsen oly szélesen kiterjedett emberi bölcsesség, mely minden környülállást, esetet, melyeket a viszontagságnak fergetege szór széjjel közöttünk, előre bizonyos formára és törvényes meghatározásra vehessen. Ki láthatja azt, ami még sem-

miségben nyugszik, minden eset, valóság nélkül és a dolgok sorában a látásnak határára magát fel nem adta? Tehát következés, hogy a feltitikirákuposzi és a szeptitiviritidoszi tábláknak bírái, valahol az eset, valóság, igazság a törvénynek formájával ellenkezésbe jön, ezt hátrahagyván, lelkeknek egyenességéből ítéljenek.

Burdolonnak okaira az ország meghatározza, hogy az apróbb bírói székeknek tanácsi a törvény módjától el ne állhasanak, mivel a törvényes és peres igazságnak kiszolgáltatásában, mely tudományra és nem együgyű természetre tartozik, a tudatlan ember mindég gyenge lelkiismérettel bír. Valahol az igazság már társaságbéli és magát magával sok ezer kötésekben öszveszővi, fonja, ott csak tudomány és tanult mesterség által láttathatik meg, melynélfogva ötöt oldozni s kötni lehet. Mely okokra nézve a feltitikirákuposzi és szeptitiviritidoszi táblák, a polgár Burdolon értelme szerint, ítéletekkel lelkekben szabadakká hagyatnak.

Eszerint az országnak apróbb bírói székein törvényének formája által megkötözött ügyek is bátorságban maradtak, mivel a felső székeknek szabadság engedtetett arra, hogy őket felszabadíthassák, amidőn utolsó ítéletre hozzájuk vitettetnek.

Ezt elvégezvén, vetélkedés támad azon, hogy a törvényes igazságnak próbaköve hol és miben találtathatik fel legbizonyosabban? Lámaposzi tornyos magasságát üléséből felemelvén, mond, hogy a vallásban. Valamennyi peres igazság van, mely nem természet törvényére, hanem emberi tettekre, esetekre tartozik, úgymond továbbá, azoknak legbizonyosabb próbája az esküvés, midőn a tanu isteneit szembekiáltván, nevekre letett hiti által fedezi fel a nála tudvalévő dolgot, melynek valóságát Jupiter előtt állván, tagadni nem bátorodik. Megbecsülhetetlen, megfizethetetlen érdeme ez a vallásnak, mivel ha az isteneknek félelme az emberekből kitöröltetne, minden peres igazság próbájának fundamentom-oszlopa elsüllyedne örökre és a jó, gonosz cselekedeteknek ítélete homályba borulna. Valakiben a lélek örök jutalma és büntetése által meg nem köttetik, bizonyágtétele sem tartozik az igazságra, mivel annak adakozik véle, ki megfizeti, semmit se gondolván egy ártatlan igaznak is elnyomattatásával.

Lámaposzinak értésére adják, hogy az igazsághoz, ártatlansághoz vonszó ösztön e világnak még kezdetiben az istenek-

nek kezeik által volna az emberek szívekbe béiratva; következésképpen, hogy a vallást, azaz a magok igazságának ismértire való fundamentomot, az istenek magok szerzették lelkünkben, mely minden nemzetnél ugyanazon egy és szokásokkal nem különböz, melynélfogva a jó halandók esketés nélkül is az igazsághoz vonattatván, azt önként egy kérdésre kivallják. Hogy valaki emberségére, azaz a természetnek vallására, mely az ember lelkével egyidős, az igazságot ki nem vallja, oltári szentségeire és neveltetése által lelkébe¹⁾ fejezett hitre kérdetve se mondaná ki. Az embernek véleszületett vallása lélek és okosság, melynek szokása, azaz ismértető jele (*cere-móniája*) emberség és becsület. Hogy valakiben ez elvész, akár megromlik, tanult vallással helyre nem hoztathatik. Hogy a gonosztévő, ki a természet vallásán kívül él, magokat az isteneket is meglopja, elragadozván oltári szentségeket és aranyban, ezüstben lévő drágaságaikat, melyet egy természet vallásában élő halandó, oltári áldozatokon kívül lévén, sem cselekszik soha; mely szerint elleneállhatatlan igazság, hogy az okoskodó lélek egyenesen isteneink által szerzett vallás, mivel változhatatlan, mint a természet és e világnak egyik szélitől a másik széléig minden nemzetségnél egyenlőül fenn van s gyakoroltatik.

Mindazonáltal csakugyan meghatározzák, hogy a tanult vallás az országnak eltörölhetetlen szentsége, az isteneknek dicsősége, az igaz embernek édes reménysége és a gonosznak insége! A vallásnak tulajdon természetit az ország egyszersmind fel is fedezte, amint rendel továbbá: hogy Jupitert kiki higgyje, kijelentett igazságait szívében rettegje, lelkének halhatatlanságát állítsa, vallja, mivel a jóságos cselekedetnek örök jutalma és a gonosznak büntetése ebben fundáltatik. Valamely hit, vallás, tudomány a jóhoz köt és a rossztól bennünket oltalmaz, mind szükséges hazánknak világi boldogságára nézve is, Elizeumot, poklot félretéve; ezeket hozzávéve pedig érdeme kigondolhatatlan.

Mindenféle szokásbéli vallásnak külömb-külobb módú tiszteletit, áldozattételét meghagyták, mivel mindezeknek céljok Jupiter. Így a színt, formát, szokást vallásnak nem vették. Minden háznál — mond Burdoposzi — más-más rendtartás

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *lelkére*.

van. Minden ember másszínű öltözetben jár, kinek egy, kinek más eledel kedves, de azért mindnyájan a hazát és nemzetet vesszük hívségünknek tárgyául, melyet Arténisben imádunk. Nem lenne-e gyalázatjára a józan okosságnak, ha a felséges nemzet csak azért vetné meg Pál hazája fiát, hogy nem úgy öltözik, mint Péter hazája fia? Ez így eszik, az úgy; ez így áldozik, imádkozik, az úgy; de mindeniknek Jupiter a tárgya... Fojtogassuk-e egyiket a másikért ugyanazon isteneknek nevekben, kiket vélünk együtt tisztelnek?

Az ország végezésben teszi, hogy valaki vallásbéli szokásért hazája fiát üldözés, utálat, gyűlölés vagy kárhuztatás alá veszi, elméjében megháborodottnak, azaz örültnek vagy bolondnak mondasson ki; minekutána az országgló hatalom kezeit megköti.

Türnodoposzi felszólal, hogy a hitnek belső tudományáról is a felséges nemzet méltóztatna valami meghatározást tenni. Az isteneknek természeteken, egymás felett való elsőségekben, egymástól lett származásokban sokféle vetélkedés és tudományok vannak. Az isteni természetnek létét, nem kezdetit, különbözetlen valóságának személyekre való oszlását, véghetlenségét halandó meg nem foghatja. Valami értelmünket felülhaladja, emberi tudományra nem tartozhatik, mivel amit nem érték, arról okoskodnom nem lehet, úgy, hogy eszetlen színt ne mutassak általa. Jupiter lássa, hogy Minerva fejéből vagy combjából származott-é, és úgy Vénus is. Akár így, akár úgy lett légyen, világi sorsunkra nem tartozik. A megoszolhatatlan örökvalóság fajzásának sorját a maga tudományára hagyta. Mi reánk tiszteleti, imádása tartozik, nem természetinek vizsgálása, hová halandó szemekkel belátni nem lehet.

Türnodoposzinak okaira az ország elvégzi, hogy az isteneknek természetekről és megszemélyesedések módjáról való tudomány a tudományok sorából kitöröltessen, mert emberi értelemre nem tartozik. Mivel itt a józan okosságnak bizonyos okainál fogva megállapodni nem lehet, ki így véli, hiszi, ki úgy. Ez ehez áll, az amához: különbségekre oszlanak az emberek oly dolog által, melyben különbséget örökös egységen kívül nem látnak és kölcsönben való gyűlölség alá veszik egymást. Az indító ok álom; a belőle eredett valóság országos nyomorúság. Mindezen okora nézve elvégeztetik, hogy valaki

az isteni természeteknek titkáról magában magától meghatározásképpen okoskodik, oktat, különböztet, értelmeire embereket hódít, pusztá házra zárattasson, mint elméjében kínlódó ember és érvágások által gyógyíttasson.

Mindezek mellett kinek-kinek szabadságában marad az istenek természetirül magában elmélkedni, gondolni, hinni, vallani; de e tekintetben minden okokkal való élés megtiltatik, mivel amit az ember egyáltalában nem érthet, abban egyéb okot nem is tanálhat ennél, hogy róla hallgasson. Így, valaki Jupiter örökvalóságának általlátásából kíván az emberek közt bizonyos tudományt felállítani, elzárattatik, hogy az együgyűeket külön-külön képzelődésekre, álomlátásokra oszlatván, a társaság csendességének kábaságával ártalmára ne lehessen és a közönséges emberi szeretetnek ellenkező ösztönül ne szolgálhasson. Az ilyen álomlátó személyek pedig holdvilágra mászóknak mondatnak ki.

Ezen alkalmatossággal előfordultak a rendkívül való buzgósággal élők is; a szüntelen könyörgők, bőjtölők, fohászzkodók és templomküszöbölők. Ezekről hazafi Kikirosz azt állította, hogy bizonyos hitetők, vagy feneketlen mélységű tudatlanok. Lehetetlen az emberi, azaz a testi érzésekről feltenni, úgy mond, hogy Jupiternek képzelődésekben való szeretetét magok felett annyira vihessék. Különben a templom-küszöbölés magában való buzgó mormolás, bőjt, sat. a jóságos cselekedetnek, valóságos érdemnek csak külső színe, máza lévén, valakik véle magokat nagyon festik, azzal esnek gyanuba, hogy a valóságot, mely benne nincs, színnel akarják e világ előtt pótolni, semmit sem gondolván véle, hogy Jupiter látja, kit csak álomban ismérnek. Ezek hitetők.

Tudatlanok azok, kik szentül elhiszik, hogy a jócselekedet nélkül lévő üres fohászzkodásokkal, kegyes mormolásokkal, templomküszöbölésekkel az isteneknek örök jutalmokat és testi világunkra tartozó áldásokat magokra húzhatják. Valaki szívében, lelkében önnönmagának tudtára érdemes és jóltévő színben, formában oly fáradhatatlan szorgalmatossággal megáldattatását nem keresi, mivel okosságával, bölcsességével általlátja, hogy a halhatatlan istenek nem színre, formára, de inkább cselekedetre és valóságra néznek. Így valamennyi okos, tanult és érdemes ember van, egy sem él szüntelen való áldozatokkal, templomküszöbölésekkel, mivel más tekintetben ér-

demeit érezvén magában, a pokloktul sem fél. Azoknak van e szent pepecselésekre szükségek, kik nem elégségesek arra, hogy romlott és csekély erkölceiket érdembe öltöztethessék. Igy az érdemet szalmakarikákra festve mutatják maga helyett, holteleven színbe.

Kikirósznak okaira a nemzet elvégzi, hogy a sorján kívül való buzgólkodás, egyházküszöbölés öreg asszonyokra, vén bábákra, hitetőkre és tudatlan polgárookra tartozzon.

Végre törvénybe vétetik az is, hogy az országló hatalom egyik vallásbeliekhez se álljon különösön, ő értek a többit hátrahagyva, hogy a felek között lévő ellenvetések magoktól magokban unalomba esvén, az idő által semmivé tétessenek; hogy egyik fél akár mint okoskodjon a másik ellen, vagy okokkal éljen, az országló hatalom semmi tekintetbe ne vegye soha, avégett sem mozdulást, sem intést nem tévén, semmifélet; hogy amelyik bonzur ellenkező felének vallásbéli szokásait nyilvánvaló kárhoztatással, gúnyolással, mocsokkal illeti, hivatalából kitétetvén, a hadi seregek közé, fegyverviselés alá rendeltessen.

Ezen rendelkezésekkel a nagy Dairodoszi ellenkezett; erősen állítván, hogy az isteneknek oltári szolgálói belső hivataloknak viselésére nézve világi hatalomtul nem függhetnek, melynek világiakban élő emberi eszközei az isteni dolgokban tudatlanok lévén, azokra semmi tekintetben sem is tartoznak.

Értésére adatik a nagy Dairodoszinak, hogy a vallás gyakorlás, szokás és közönséges isteni tisztelet nélkül csalhatatlanul elvész és a sokaság belőle kivetkezik; hogy erre az oltári szolgálók kirendeltetett eszközök és hivatalokkal a társaságnak éppen oly szükségesek, mint a vallás, természet szerint való dolog lévén, hogy tanult vallástanító és hirdető szolgálók nélkül soha fenn nem állhat. Következik tehát, hogy a vallás szolgálja nélkül, a szolgálja kenyér nélkül nem lehet, így, hogy a kenyér az országé lévén, azok, kik eszik, annak felső hatalmától függenek is. Hogy az istenek titkaikat szolgálóknak, de a kenyeret az országnak adták, mely szerint az országló hatalom Jupiternek papjait a mennyei titkoknak látásában szabadakká hagyja; csak azt kívánván meg szorosán, hogy ha buzgóságokban eszekkel, fejekkel függetlenek is, hasokkal függenek; mivel valamely fő Arténistül függeni nem akar, az országló hatalom által hasürességre átkoztatik. Innen van,

hogy a vallásnak fenntartatása némely oldaltűtő tekintetben hasban is fundáltatik.

Tudtára lett továbbá Dairodoszinak, hogy a szomszéd elenségek és azoknak ellenkező vallások ellen is Jupiter oltárait és annak szent szolgálait a nemzet ereje, vagyona, vére oltalmazná csak természet szerint való módon, mivel az istenek azoknak védelmében sem alá nem szállanak Olympusról, sem más csudálatos eszközökkel élni nem méltóztatnak. Ezen szent szolgálatot a királyi hatalom tévén meg a vallás és annak szent szolgálai iránt, Arténis Jupiter leányának mondatik ki, úgy, mint a vallásnak önnön oltalmára felszentelt királyi eszköze és védelmező angyala.

Hüroposzi felkiált végre, hogy helyes — mond — a végezés! mert valakinek a hasa kezemben van, elméjével is bírhatok. Különben Arténis már Jupiternek lévén leánya, szolgálainak is parancsolhat, mert tudnivaló dolog, hogy csak több a gyermek, mint a szolgál.

Ezen végeзések után a haza az oltári dolgoktól megszűnt, más tárgyra vetvén szemeit. Burdószkiaradószposzi megszólal, hogy Arténis a hazának bölcsei által dolgoztatott ki oly törvényeket, melyeket, hasznosoknak lenni vélvén, a nemzettel közölni kíván. Trézéni ezeket hallván, székében feláll; az országló tanács pedig elcsendesedik . . . a bölcs olvasáshoz kezd.

I-ső cikkely.

Minden örökös birtokosság a királyi széktől származzon, azaz a nemzetnek közönséges birodalmából ágazzon, mint kút-főből.

II-dik cikkely.

Minden magvaszakadt jószág Arténisre tartozzon, hogy a polgári érdemeknek jutalmazásokra és a birtokoknak kiterjesztésekre elég lehessen.

Tenedi mond, hogy helyes; hanem mégis e tárgyra nézve okainak meghallására időt kér. A törvénycikkely első tagjára nézve örökös bátorságban kell a másik tagját tenni. Ha Arténis után valamelyik uralkodó ott tanál megállapodni, hogy a magvaszakadt jószágot ugyan magának foglalja, de annak ajándékkal, jutalommal való kiadását palástolja, utoljára, végre az ország földjének nagyobb része kezéhez megyen és

a hazafiak hazájokból kiszorulnak. Erre nézve szükség ebben ily módot találni, hogy minden tíz esztendőben a király keze alatt lévő földesúri birtokoknak egy harmad részek a vitézlő rendek közt megbecsült áron eladasson, elég lévén a hátra-maradott két rész a magokat érdemmel megkülönböztetett szolgáltnak, vitézeknek s hivatalbéli hazafiaknak megjutalmazásokra.

Helyes! — felkiáltának és meghatározzák.

III-dik cikkely.

Soha egy vitézlő polgárnak is királyi adománnyal nyert jószágga 50000-nél feljebb jövedelmében ne menjen, a legfelsőbb rangban is, mivel a nagy kincs, véghetetlen jövedelem a különös polgárt tunyaságba, bujaságba veszi és dagályos kevélységre emeli fel, hol magán fejedelmi méltóságot erőltet, számtalan hazafiakat juttatván szegénységre másfelől, birtokának szörnyű kiterjedésével.

Nagy zendülés támad az ország házába. A gazdag nemzetségek ellentállanak, hogy a meghatározott summa kevés; a vitézlő rendnek sokasága pedig meg nem szűnik kiáltani, hogy ez a jövedelem a legfővebb háznak is sok.

Valamely hazában — mond Tenédi — a lakosok tengeri kereskedéssel nem gazdagodhatnak, hanem csak a földnek birtokával, ott minden gazdag háznak ragyogó kastélya ezer általa szegénységre jutott koldusnak vállain láttatik állani. Ennélfogva egynehány gazdag ház, polgártársait az ország földjeiből kiszorítván, számkivetéssé teszik nekik édes hazájokat, melyben boldogulásokat haszontalan keresik. Tízezer tisztességes polgárnak egy vesztegeti el kenyerét, így gyengítvén hazáját, melynek egyik részét Elizeummá, más részét pokollá csinálja, hogy örökös ellenkezés legyen benne.

Végre a dolog voksra bocsáttatott, hol a mértékletes és vagyontalanabb rész a rendkívül való gazdag házakat számmal meghaladván, a dolog helybehagyatott.

IV-dik cikkely.

Mivel négy-ötszáz esztendő alatt sok régi nemzetségnek vérében származhatik olyan idétlen, korhely, tudatlan, tunya, élheterlen vagy préda ember, ki régi eleinek érdemmel keresett

örökségeit elvesztegeti és a következő minden időkre maradékit szegénységre juttatja: tiltasson meg, hogy senki is a nem keresetet az ország felső táblájának királyi¹⁾ engedelmével nélkül gyermekeitől el ne adhassa, és aki veszi, pénzét elvesztvén, az országgló hatalom által annak visszaadására kényszerítettessen. Ellenkezik a természetnek igazságával egy kába származásnak annyi hatalmat engedni, hogy önnön vérében oly hosszas érdemnek jutalmát, mint bolond, egy csapással házából és gyermekeinek életekből kitorölje. Már mivel tagadhatatlan dolog, hogy valaki magának szembetűnő romlására dolgozik, bomlott elmének tartathatik; az ilyenek elzárattassanak, mértékletes jövedelemmel tartassanak önnön magokéből; jószágokra pedig, gyermekeinek megnevelkedésekig, a közjó viseljen gondot.

Ezen cikkely iránt az egész gyűlésben senki ellenvetéssel nem élt. Az atyák azért nem szólottak, mivel atyai kötelességek ellen láttattak volna beszélni, az ifiak helybenhagyták azért, mivel fazokakban főtt. Hüroposzi megütközött magában, hogy az atyáknak hatalmát oly szoros határok közé veszik és felegyenesedett, hogy szóljon, de a hátánál álló ifiúság szándékát megértvén, mentéjét rángatva, fülébe így sugdosott: Hallgasson az Ur, mert mindjárt bolondnak mondatik ki. Nem hallotta, hogy valaki önnön romlására dolgozik, annak adja bizonyos jelét, hogy nincs esze? Valaki tehát e cikkellyel ellenkezik, arra láttatik az országgló hatalomtól engedelmet kérni, hogy hadd álljon szabadságába büntetetlen bolondot mutatni.

Hüroposzi ezekre egy hosszú hergő köhentést dörögvén ki két orralyukán, helyére visszaül és mondanivalóját hasába mélyen alányeli.

V-dik cikkely.

Minden polgárnak szabadságába legyen keresetet adni, akinek tetszik, ezt feltévén, hogy a korhelyeknek, eszetleneknek keresetek nincs, az eszesek pedig soha a természetnek ösztöneit annyira meg nem tagadják, hogy gyermekeiket keresett vagyonaiktól megfosszák; az elfajult gyermek iránt pedig legyen szabadságában atyjának keresetet érdemes atyjafiának adni, mivel veréjtékét elvetemedett származása nem érdemli.

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *királyi név alatt írásban kiadott.*

VI-dik cikkely.

Az elzálogosított jószág kiváltásának idejét esztendőkkal megkötni szabad ne legyen, ezt feltétlenül, hogy a zálogosító gondoltatik inkább mindenkor szükségben lenni. Aki pedig zálogosít, módot találjon annak megvizsgálására, hogy pénzét miért adja. Ha tetszett, vette, és az örökös pénzét letette; kára nincs. Mihent a jószág kiadását megtagadja, azért cselekszi, hogy nyeresége van pénzén felül benne, amannak szüntelen való kárára, néki, kinek pénze visszakapásával károsodni lehetetlen. Mely szerint a tett igazságtalan lévén, törvénybe (melynek igazságnak kell lenni) nem vétethetik.

VII-dik cikkely.

Zálogos és adósságlevéllel, hol az esetnek igazsága tanu-neveknek jegyzésével írva van, melynek valóságában sem egy, sem más fél tagadást nem tesz, sem tehet, per egy feleletnél több nem engedtetik, melyben minden okot ki kell mondani, és az ítélet következzen.

VIII-dik cikkely.

Mivel az erőszakétel minden társaságbéli törvénynek lel-kével, elméjével, igazságával, közboldogságával ellenkezik, tehát valaki szomszédján erőszakot teszen, minden polgárt sérteni láttatik; mely szerint ezen véteknek megbosszulását a megsértetett félnek költségén perre bocsátani helytelen, annyival inkább, mivel az erőszakos gazdag a költésre elégtelen szegényt ennél fogva elnyomhatja. Ezekre nézve minden erőszakételnek megbosszulása az országgló hatalom erején és költségén tétessen meg. Az erőszakkal elvett vagyon az erőszakos ahhoz lehető vagy nem lehető igazságának minden kérdésben való vétele nélkül vétessen el és adasson vissza; háromszáz forinttal büntetettvén az erőszakos, helyben, ha az elvett vagyon nem nagy tekintetű.

Idegen törvénynek látszik, hogy, szomszédom javaimból kivervén, minden élet módja nélkül a közgazdaság, megbosszulása végett, költséges perre igazítson, birtokon kívül. Végeztesse el, hogy valaki polgártársán erőszakot üz, az elvett jószághoz való törvényes igazságát is azon tette által örökre veszítse el; ide nem értvén a háborus birtokot, mely csendesség-

ben esztendőöt sem tölt és kezdetiben is erőszak látszik, mellyel méltán ellenkeznek.

IX-dik cikkely.

A személynek méltatlan megmocskoltatásában csak törvényes vizsgálás engedtetik, és ha világos, első meghívással megítéltessen, de ebben per nem engedtetik.

X-dik cikkely.

Minekutána valamely per lefoly annyira, hogy a foglalás határba vétetik, a büntetendőnek ellenszegzéssel élni nem lehet, hanem a foglalás után, melynek a más fél tétetik birodalmába, út engedtetvén néki ügyét a törvény eleibe terjeszteni. Ha új okokat ád, segedelmére lesznek, vagyonát visszaadják, az eddig való jövedelem elveszvé, mivel néki áll vala köteleiségében, hogy szükséges okait az ítélet előtt kiterjessze.

Ellenszegzést engedni, osztán érte büntetni, ismét megengedni s végre pusztítani, nem törvényes igazság; mivel úgy látszik, mintha az igazságot kiszolgáltató törvény maga vetne tört az együgyű avagy mord kedvű polgároknak, melybe magokat megfogják. A jó törvény nem alkalmatosság romlásomra, hanem zabola megtartatásomra. Valahol vétkeimet mások, de magam ellen is megkötheti, reája köteles és csak ott hagyja tetteimet szabadon, ahová kötelei el nem érnek, mint a magamögölésben.

XI-dik cikkely.

A vitézlő rendű személynek magához hasonló sorsú polgártársa által lett veresége ennek minden java és feje elítélésével nem büntettethetik. A kenyérnek elvesztése egy halál, a főnek elítélése másik halál. Az ütögetéssel megtett vétek és ezen büntetés közt a messziség oly nagy, hogy egymásra nem tartozhatnak. Fejét ugyan csekélységen válthatja meg. Idegen dolog felettébb az életet pénzbecsű alá vetni, melynek ára nem lehet. Vagy el ne ítéltesen soha pénzre, vagy ha elítéltetik, csak kegyelem által tartasson meg. Magamagával a dolog ellenkezésbe jön és játéknak látszik a törvényben, hogy bűnöm elébb ugyanazon ítélettételben halálos is legyék, egy-néhány forintos is, azaz halálra ítéltessem, de olyanra, melyet fejemért egynéhány forinttal kifizethesek.

E tekintetben a vitézlő rend méltóságának sérelmét ugyanazon méltóságnak gyalázatjával láttatik bosszulni, mivel magát egy indulatból való botlásért koldulásra, rabi szogálatra, halálra itéli, szabad életét, fejét annak váltságában annyira becsvlén, mint a középszer áru lóbarmokat.

Valaki tehát a vitézlő renden szabad polgártársát veréssel sérti, az országgló hatalom által azonnal, minden per nélkül elfogattatván, három esztendőig tartasson magános fogságban, mely idő alatt jószágának kétharmadrész jövedelme adason esztendőnként a megverettetettnek. Ha az erőszakos szegény és nem fizethet, vagy ha fizet is, csekélység, hat esztendeig raboskodjon. Törvény legyen, hogy a vitéz karban élő hazafi fejét elvesztő bünt csak hazája, királya ellen követhessék el.¹⁾

XII-dik cikkely.

A hazának vitézlő rendin minden szabad polgár katonának gondoltatik és tartatik. Utolsó szükségben a haza védelmére annak lakosit törvény által katonákká tenni szükségtelen dolog, mivel tüzének, vizének, gyermekének oltalmára kit-kit a természet maga tész katonává. Itt a szó nem utolsó szükségről van, hanem rendes védelemről, mivel egy hazának sorsát utolsó szükségre hagyni utolsó gyengeség és veszedelem.

Minden vitézlő polgár egyenlő törvényes szabadsággal él, melynek védelmére mind egyenlőül köteles, egyik se tartozván fejénél többel, sem kevesebbel. E mind jól van. De a polgárnak személyről-személyre vett igazsága mellett az országé vész el. A szegény fejével előáll, fegyver és élelem nélkül; a gazdag, kinek ezer fővel kellene lenni, előáll egy vagy egynehány fővel. Ezeknél van tehetség, de nem teszik, nem tartoznak; amazoktól nem lehet; s kettőjük közt hazájoknak ereje füstöt vét.

Az oly személyről-személyre néző igazság, mely a hazának vesztére van, semmit sem ér, tehát el is töröltessen.

Természet ellen van, hogy az, ki hazájából esztendőnként háromszázezer forint jövedelmet húz, annak földjét csak annyi költséggel, vérrel tartozzon védelmezni, mint az, kinek jövedelme éhség, rongy, szükség vagy efelett két-háromszáz forint.

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *és ha gyilkos.*

De ha az ország ennek valóságát nem tekinti, a felsőbb okokhoz ragaszkodván, magát gutaütésbe ejti. Ha fegyverben gyakorlott erős ellenség rohan reánk, csak úgy maradunk meg, ha gyengeségünk miatt rajtunk szánakozni fog, szégyennek tartván hatalmával holtakon győzedelmeskedni.

Hüroposzi felszólal, hogy a hazának törvényes állapotjában változást tenni nem lehet, nem jó és veszedelmes. Értésére adják, hogy jobb volna abban mégis pennával, téntával változást tenni, mint elvárni, hogy a hatalmas szomszédok vérel, fegyverrel változtassák, rabi szolgálat alá vetvén a törvényes szabadságot.

Meghatároztatik, hogy az országnak minden oltalonnra kitelhető ereje fegyvergyakorlásra vélessen és egyedül annak viselésében foglalatoskodjon; ezt felvévén még, hogy a minden fegyvergyakorláson kívül, házi foglalatosságai közül öszvefutott nép a fegyverhez szokott és szüntelen azt viselő ellenség előtt egyszersmind szánakozásnak és nevetségnek tárgyául tétetik ki, nemhogy legkisebb tekintetbe jöhetne vagy félelmet okozhatna.

Ezen dolgoknak folyása alatt a tanácskozássra kirendeltetett idő eltelvén, Burdószkiaradószoszi az ülést eloszlatja.

Trézéni társaival szállására megtérvén, Kirakadese utjában mond néki, hogy minekutána mindent Arténis parancsol és Totoposznak emberei csak néki volnának királyi puzdrái, celeculái, mivégre beszéltek, irtok ott annyit? Hányjátok nyakába dolgaitokat, küszködjön ő vélek, járjatok ti a magatokéi után.

Tariménes a beszédet újítja, mondván, hogy ő az országnak elméjét Arténisnek akarátjánál legbölcsebbnek,¹⁾ sem igazabbnak nem látja, annyira, hogy ő élő nyelvvel, szájjal csak az, ami országa a törvénnyel. Kezeit ezek által megkötni annyit, mint a közjőval ellenkezni.

Ó szerető fiam! — felel Trézéni — mostani érzéseden és elmédnek rövid tapasztalásán ne sajnáljad túlnézni. A törvénynek jósága halhatatlan, de Arténis mulandó. A törvényeknek nincsen indulatjok, vágyódások, irigységek, dühösségek, bosszuállásra való elragadtatások, hivalkodások, fősvénységek,

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *sem bölcsebbnek*,

sat., mint az embereknek. Ők valamely közjót akarnak ma, holnap, holnapután és továbbra is mindég akarják. Nincsen olyan eltévedett nemzet e világon, mely hidegvérrel, csendes elmével tanácskozáván, magának kárát, vesztét csinálja és akarja, ha különben hitetők által nem csalattatik, kikre elébb-utóbb mindég reájok ismér.

A nemzet akaratja önnön javának kívánásába soha meg nem romolhat, csak megcsalattatik és akkor vét magának, akaratjával akaratja ellen, vakon. Mihent fájdalmát érzi, ha törvénye kezében van, állapotját változtatván, testét nyavalyájából kigyógyítja: de valakit idegen, azaz magán kívül élő hatalom köt meg, köteleibül szabadulni tehetségébe többé nincsen. Ha Arténis jó, az országát boldogító törvények ellenére, terhére nem lehetnek; ha ártalmat akarna, hadd ne tehesse. Valaki a törvénynek kötelei alól kívánja magát feloldozni, arra törekedik, hogy ha akarja, büntetetlen lehessék hamis. Ha országának javára céloz, mi baja lehet a közboldogságnak előmozdítására szerzett törvényekkel? Ha találattatik oly törvénycikkely, mely annak volna ellenébe tétetve, nem változtathatja-é azonnal? Micsoda nemzet ellenkezik szeme elibe terjesztett javával, ha különben vakítani nem akarják?

Mihent az ország sorsa egy halandónak indulataiba, emberi gyengeségeibe s tetszésibe ültettetik bé, boldogsága csak szerencsére virágzik. Minden jó dolog ritkább a rossznál. Egy oly uralkodóra, mint Arténis, számlálj tizet, ellenkező indultuát. Tíz ember életéig tartó nyomoruságot vess öszve osztán egy ember élete alatt használt boldogsággal és ítélj.

A királyi széknek határ nélkül való hatalmát halálával minden uralkodó reáahagyja maradékára, de szívének jóságát nem, mivel ez nem emberek míve, hanem isteneinknek aján-dékok.

Természetiben van az embernek, hogy sorsát mindég javítsa, mely dolog, mihent szabad hatalmába vagy, rovásodra megyen. Igazság-é osztán húsz-harminc milliom embernek szüntelen sírni, csak azért, hogy közülök egy rajtok nevehessen? Micsoda emberség kívánni, hogy én egyedül, gyönyörűségemmel minden egyéb rajtam kívül lévő világi örömmel vesztével éljek?

Már az igaz lévén, hogy az emberi vágyódásnak magában, maga által határa nincs, bátorkodol-é véredet, veréjtéke-

det valakinek a fejébe általadni, hogy majd jobban fog belőle tartani, mint magad magadat? Igazság, boldogság-é, hogy pénzesládának kölcsát, melyet magad kerestél, olyan halandóra bizd, kinek e világ kincse sem elég, mint az embernek, ha király?

Nem a királlyal van baj, hanem az ember bajoskodik magával a királyi széken. Az ember házi gazdaságában is csak olyan, mint királyi hivatalában. Ha már egy falut vett, másra vágy; ha kilencvenkilencet szerzett, a századikra törekedik. Ha király és országgal bír, más országra vágy: azt elnyervén, többért hadakozik. És ha a világot mind elfoglalhatná, bétölt vagy unalomba jött vágyódása isteneit bizonyosan arra kérné, hogy teremtsenek már több világot, mellyel kivánságát táplálhassa.

Ezen tulajdonságát az ember magában megismérvén, magát törvények által megkötözte. Te ha vágyakodol is, rovásodra, törődésedre, veréjtékedre megyen, mivel erőszakkal senkiét el nem veheted. De mi lenne belőle, ha a megkötözött vágyódások között a többi felett egynehány embernek szabadakarat és erőszak engedtetne? Azért éljen az emberi nemzet, hogy egynehány fiának legyen szüntelen való áldozatja és nevetséges váza? Maga szülje magának rabságát, azok láncolván meg nagy testének győzhetetlen karjait, kiket önnön véréből szül világra és akiknek ő atyja?

Ezek okozzák, hogy minden nemzet törvényes uralkodót óhajtson magának; itt pedig ezen vágyódás oda ment, mely szerint Arténis és maradéka a törvények fenntartására meg esküdni kötelesek, melyet meg is cselekesznek. Valakit az istenek királyi székre helyeztetnek, mind arra láttatik törekedni, hogy akaratját országa felibe tegye, mivel, mond, annak javát ő egyedül jobban látja, tudja, mint annyi milliom szem és elme. Végre sok határ nélkül lévő hatalom, mely a királyi széken mindenhatóságra ment, hirdeti osztán népének boldogságát így: *Adj pénzt, vért, veréjtéket, fegyvert, valamíg kívánom; ez a boldogságod; én pedig örökké kívánok.* Mit használ a szomszéd tartományoknak pusztulással való elfoglalások? Egy lakosnak terhe, adója sem könnyebbítették általa; csak a vér, vagyon fogy; s a boldogság sehol sincs.

HATODIK SZAKASZ.

Következendő napon az ország egybengyül, melyet Burdószkiaradósziposi, mint vezérlő fő, a bévett szokás szerint örvendezéseivel köszönt, jelentvén, hogy ki micsoda okokkal, kéréssel vagy meghatározott értelemmel volna hazájának javára, szóljon.

Ezen szavaira Hüroposi emelkedik fel, jelentvén, hogy ősi eleinek érdeméért még a régiségben a büntetésre, öletésre, tömlöcözésre való bírói hatalom az akkori királyi széktől által van adattatva, melynek megerősítéséért Arténis és az ország előtt esedezik. Burdószkiaradósziposi által megkérdeztvén a gyűlés, ha ez ellen nem lenne-e senkinek ellenvetése? Türodnodoszi áll fel:

Micsoda neme hát — mond — az érdem megjutalmazásának az a minden törvény természetivel ellenkező szabadság, hogy egyik polgár a másikat, ország hivatalát nem viselve, házánál életre, halálra ítélhesse? Azzal jutalmaztassék szolgálatom, hogy hatalmamban legyen öletni? Természeti-é az uralkodásnak, hogy az országgló hatalomban hatalom ültetessen? Nem rémítő gondolat-é egy polgárt egyedülvaló személyében a legkisebb dologban is a nemzeti, királyi hatalommal egyenlő karba helyeztetni, hol egy ember az országgló székekkel homlokütést tehet és elviheti előle a gonosztévőt, hogy házánál oldozza, kötözze, hol némely tisztviselők asztalokat büntetetlen bűnökkel gazdagítják, vissza ajándékozván a gonosztévőnek gonosztettét vagyonért; melynél fogva ezen országgló hatalomtól ellopott polgári személyes szabadság alacsony származásoknak, szomjú fukar vágyódásoknak lesz veszett eszközökké, hogy a bünt dobraütvén, az országgló székek előtt kótyavetyén adhassák, vehessék a társaság közigazságának szembeszökő gúnyoltatására.

A kifogás, hogy törvényes tanubizonyságok előtt esik, nagyon kopasz. Egy országban, nemzetben sem tanáltatik a tökéletesség oly bőv mértékében, hogy a hivatalra kiválogatott szolgák seregének sepreje ne lenne. Valaki hatalmával nyerekedni akar, tanál az igazak közt oly galád erkölcsöt és magát áruba bocsátott alacson, fukar vagy korhely vért, kivel prédáján osztozhatik. Az ilyen székeket nagy erkölcsű és értelmű

emberek tekintetben sem vévén, haszontalan halandóknak ítéletekre maradnak, hol az ügy szüntelen fohászkozik és a porba verettetett igazság könnyet hullat.

Türnodoposzi beszédét végezvén, elhallgat. A bölcs Trézéni azonnal szót fog. Szembeszökő igazság ez, — úgymond — hogy minden uralkodó hatalomban plántált hatalom azon uralkodásnak formájából, amennyire csak ő undokíthatja, ijesztő csudát csináljon, mint olyan tag, mely az egész testtel és annak fejével ellenkezésbe, egyenlőségbe jöhet, egyébiránt maga is az által éltetettvén.

Az istenek magok és a természet munkájokat elhibázták volna, ha fejünkől fejet, kezünkől kezet, lábunkból lábakat formáltak volna. Két fő két ellenkező akarattal a testnek vesztére lenne, ellenben ha mindenben egyenlő értelmet viselnének, csak annyit tévén, mint egy, lehetne-e reá oka a fő bölcsességnek, hogy azt kettőztesse? azaz, két főt teremtsen, hogy a kettő egy legyen?

Trézéninek ezen okaira az elébb felfordultakkal öszvevétetvén, meghatároztatik, hogy minden különös polgári ház alá rendeltetett fiókszék a nemzetnek nagy testébe és az országló hatalomnak mélységébe süllyedjen alá, melynek színére kicsucsorodott szümölcs, vara és kosz görcse volt.

Hüroposzi mond, hogy ha már így van, a bűnök büntetésének törvényét a felséges nemzet jobb rendbe vegye. Azt sem tudják, mi a bűn, azt se, mi a büntetése.

Burdolon felel, hogy az országló hatalom csak az olyan bűnöknek büntetését határozhatja meg, melyek halált érdemlenek; a többibe bocsátkozni nem lehet. Micsoda elme csinálhatja ki a bűnös eseteket előre, hogy ha éppen olyan állapotban, esetekben találta a bűnös, büntetését reákapta? Nem csinálhatja az ország a bűnöket mondva. Hogy szabja ki érdemlett büntetését az olyan cselekedeteknek, melyek még az esetek sorában a semmiségből magokat ki nem mutatták?

Nagyságát, kicsinységét, utálatos vagy szenyvedhető színet, valóságát minden vétek akkor mutatja ki, mikor környülállásaival, próbáival és megtévőjének személyével együtt az ítélőbírák elibe vitetik. Mi a gonoszt büntető törvénynek tudása? A bűnös jobb vagy rosszabb életfolyásának ismerete, tettének környülállása.

Eszerint a gonoszt büntető törvényt az hazának csupa

feltételből kell csinálni: ha így, ha úgy, tehát eszerint... mindenütt ha, ha, ha; ha nem, nem, nem. Minden igaz és méltó büntetést a cselekedet határoz meg, melyet míg meg nem esik, megítélni lehetetlen. Mivel pedig büntető törvényét előre is emberek csinálnák, tehát az emberek, mikor a vétkes cselekedet már előttök van, jobban megítélhetik. Ki nem ítélhet helyesebben szemeivel látva, füleivel hallva, mint vakon, siketen és előre vélekedve?

A bűnnek büntetésében az ítélet nem oly féltő, mint a nyerekedésben és peres törvényben. A vad bűnök, durva gonoszságok, többnyire pusztult életet viselő, alacsony sorsú emberekre tartoznak, kiknek uraságban és jövedelmekkel élő bíráikat megvesztegetni nincs mivel, sőt azokat nem is ismériik.

Helyes! — belészól Türnodoposzi — mi hasznot érezne benne valaki, hogy az ártatlannak tanáltatott szegényt raboskodásra, pálcára, halálra ítélje? Valahányszor az embernek kemény büntetést, halált kell embertársának fejére mondani, lelkiisméretiben mindannyiszor meghökken, ugyanazért mindig inkább kíván engedelemmel hibázni, mint kegyetlenséggel. Ezt feltévén, hogy amit ő világi büntetésben elhagy, az istenek ostora kipótolja, de a méltatlan büntetés fohászzkodást szül, mely bosszuállásra hívja az egeket.

Csak arról tétessen rendelés, — mond Burdoposzi — hogy a bűnöknek megítélése éppen csekély elmékre s haszontalan erkölcsökre ne bizattasson. — Az aprólékok úgysem érdemlik, — mond Tenédi. — A tetemes büntetések pedig utolsó ítéletre s helybenhagyattatásra küldtessenek fel az ország felső bírói székire, melynélfogva a bátorság meglesz.

De micsoda bűnös és ki haljon hát meg? — mond Hüroposzi. — Az, — felel amaz — kinek életét az ország bírái elítélik. — Hürop: Ki éljen, aki vétkezett? — Burdop: Az, kinek életét tettének országgló ítélete nála meghagyja. — Hürop: Mi lesz hát a bünt büntető tudomány? — Burdop: Józan okosság és lelkiisméret. — Hürop: elébbvaló a törvény, abból kell ítélni. — Burdop: Az írott törvény emberi okosságának, lelkiisméretnek termése; hogy legyen hát az okoztatás okánál több? Melyik bérc terem nagyobb fát magánál?

Ezen a világon — mondd Kikirosz — a lélek kútfeje minden törvényes igazságnak. A kútfő ágazataiban, messze tőle elterjedett folyásiban zavarosodik és vész meg, de magában

tisztán marad. A józan okosság a természetnek örökre megmaradandó igazsága... Legalább ennél több nála nincs, melytől a szerzett törvények időrül-időre eltévednek és vissza kell kútfekjekre térni, hogy újra megtisztulhassanak. De haszon-talan is vannak a bünt büntető kaptára vakon vert törvények, mert a bírák mégis a büntetést annak körülállása szerint örökké csak lelkek ismételtek igazságából és belső megnyugovásából ítélik. Így a legrégebb, legigazabb hazák törvényéből ítélnék. Azért valaki magáról azt hiszi, hogy a gonoszoknak megítélésében, büntetésében másoknál tudományosabb, azt láttatja maga felől tartani, hogy csak egyedülvalóságát méltóztatott a természet lélekkel és igazsággal megajándékozni. Némely halandók mesterséggé, szerzett tudománnyá tészik a tiszta, józan okosságot és annak természet szerint való igazságát, hogy örökös vadságra átkozhassák azokat, kik azt szívekben szövevények nélkül érzik.

Burdószkiaradósziposzi megszólal, hogy már ezen dolog a vetelkedések által, úgy véli, eléggé van megvilágosítva, mely az ország szemeit tovább magára függesztve nem tarthatja. Ugy vélem, nem lesz ok nélkül a halálos bűnököt kimondani, az apróbb büntetésekről hallgatván, mivel ez nem tudományra, hanem esetre, tapasztalásra, körülállásra és egyenesen lelki-ismételre tartozik.

A nagy Kalifátulujposzi áll fel, ki lélekzetinek árját témérdek testében szorítván, oly hosszú fohászzkodást teszen, melynek torkából lett erős kifuvallása az ország házában ögyvelgő egeket szökévé tette és sűrű köddé változtatta.

A halálos vétkeket — úgymond — nekünk Jupiter világi szájának kell meghatározni. Mely tárgyra nézve kérdést nem szenyved, hogy az isteneknek büntető igazsága ne legyen világi törvényünknek tüköre, formája, képe, zsinórmértéke, kiszolgáltatása és meghatározása. Hogy lehessen hát e tekintetben dicsőségesebb dolog, elleneállhatatlanabb igazsággal való végezés, mint azon vétkeket ezen a világon halállal büntetni, melyeket az isteneknek büntető igazságok is kárhozat alá vetett?

A testi halál — mond továbbá — úgyszint csak ideig való büntetés, mivel akkor támad fel az ember éppen, mikor meghal: azaz ideig tartó életből akkor változik örök életté; következésképpen ez a kárhozathoz képest nem büntetés. Különben is e világnak fojtogató viszontagságai, szenyvedtetési, testi, lelki nyavalyái

életünkön annyira megsúlyosodtanak, hogy bizony szerencsésének tarthatja, akit felakasztanak méltatlanul, hogy azáltal Elizeumába juthat; annyival inkább meg lehet az embert bűnéért ölni, mivel lelkét pokolból is ki lehet kevéssel olvasni. Nohát bocsátkozzunk a halálos bűnökre, melyek így következnek:

1. Az istenek nevének megkerüléssel, akár szembeszökéssel való káromlása.

2. Az áldozatnak,

3. a bűnök bévallásának elmúlatása.

4. A házassági szent hívségnek tolvajlott gyönyörűséggel való megfertéztetése.

5. A nembőjtölés.

6. A lopás.

7. A vallás ágazatainak erős elhitelében való kételkedés.

8. Az oltári szolgáltnak lelki rendeléseik ellen elkövetett engedetlenség.

Burdolon szót tör és mond, hogy ily móddal a világ nem-sokára felakasztaná magát. Hadd járjon! ha az istenek mind ezen tetteket kárhozatal alá vetették, mely örök halálnak mondatik, de csak nem lehet hinni, hogy Jupiternek tetszésére lenne, ha teremtett világa, melyben emberek által dicsőítetik, az emberekből kipusztulna. Más tekintetben néki és világi papjainak ítéletek közt térséget is nagyot látok. Legyen! ha az istenek oly bünt örök kárhozattal büntetnek, melyet mi itt halálra sem ítélünk, de csak nehéz megfogni, hogy az emberek az isteneknél irgalmasabbak volnának.

Burdószkiaradósposzi szót fog, mondván, hogy az oltári rendelések iránt való engedelmességről szükséges okokra és ellenvetésekre kiterjeszkedni.

Ha az ember Jupiter fő oltári szolgájának parancsolatit világi életének és lelke megboldogulásának elveszte alatt köteleztetik végbevinni, úgy a nagy bonzur lesz minden, mások semmiséggé tétetvén.

Halhatatlan boldogságát mulandó javainak, véghetetlen gyötrelmét véges fájdalminak minden ítélet és okosság elibe teszi. Eszerint az, kinek rendelései szerint kelletik elkerülhetetlenül megboldogulni, Elizeum megnyerésének változik szembetűnő világi eszközévé, mely által halandó sorsából isteni karba lép. A polgár mennyországa, hazája, azaz királya és

papja közt megoszlik, mely esetben ha dolga utolsó törésre jön és a két hatalom iránt való engedelmesség magával ellenkezésbe esik, minden az örökké tartókhoz áll inkább, mint a mulandókhöz, akár jó, akár rossz legyen az. Ilyen móddal változik a másvilág ezen a világon élő világgá. Így zárattatik az uralkodás az agyvelőből felemelkedett képzelődéseknek gőze alá, melynélfogva a polgár magának ellenségévé tétetik, hol egyik kötelessége a másikkal háboruba jön. Két felsőségnek kell örökkévaló és világi boldogságának fenntartása miatt rabjává lenni; oly felsőségeknek pedig, melyek egymásnak megbékélhetetlen ellenségei örökre, mint ez a világ a másikkal és a másik ennek, azaz mint a test a léleknek és a lélek a testnek; noha céljában, vágyódásaiban, örömeiben, keservében egyik szüntelen csak az, ami a másik. De ezeket azért ellenségeknek valljuk, jóllehet magunkban sohasem tapasztaljuk.

Kinek hódoljunk mindenek felett? Hazánknak, királyunknak vagy a másvilág köztünk testben élő, születve halandó isteneinek, kik Elizeumot, poklot adhatnak?

Ez az a tudomány, mely a két ellenkező világot összezavarván, minden országló értelmet megrészesgít, minden világi uralkodó hatalmat örjülésre vét és a józan okosságba bolondságot ültet, melyet ott természet. A kötelességeiben eltévedett polgár ezáltal fog fegyvert magára, azaz királyára, hazájára, hogy magát egyfelől dühösségre, másfelől bolondulásra vetvén, e két érdelemmel életében megveszve s halála után felékesítettve utazhasson Elizeumába.

Ez az a másvilági uralkodás e földön, mely minden országló hatalmat kifordít fekvéséből, formáját lábbal állítván felfelé és fejével lefelé. Melynek tudománya álomban terem s füstben gyökeredzik; oly tudomány, mely bástyáival papiros, ágyuival penna; mégis hatalmában rettenetes és minden fegyvernek felette van. De ha minden halandó testi, lelki javát az oltári szolgák rendelkezései iránt való engedelmségtől függeszti fel, ezen rabságtól Arténis maga is országló hatalmával együtt hogy szabadul?

Semmi fogatkozás nem lesz ebben — belészól Hüropozsi. — Csak azt rendeljék Jupiternek szolgálói, amit urok akar. Lám! hiszen tetszett az isteneknek, hogy testi világ legyen, úgy-é? hogy az emberek éljenek előbb és azután idvezüljenek; hogy nemzeti királyi hatalmak legyenek, mely alatt az emberek

csakugyan igranak, egyenek. Hát hiszen, felséges haza! ez a világ is az, istenek világa, úgy-é? ők szabták minden rendit, módját. Ők rendelték minden igazságainkat? Mind az ő tulajdon akarattjuk, törvények? Hogy ellenkezhetnének hát a magok tetszésével? Hogy nem szenyvednék meg az országló hatalmat? Ha Arténis Jupiternek ellenére volna vagy méltóságának, igazságának gúnyolását okozná, leütné onnan a menykövekkel, úgy-é?

Uraim! hiszen Jupiternek uralkodása abból áll, hogy országló hatalmastól együtt áldjon vagy ostorozzon bennünket és nem abból, hogy a nagy Dairodosznak melyik hordó boromat, forintomat, köből búzámat küldjem ajándékba.

Ennek, felséges haza! rövid a históriája. Csak azt kell cselekedni, hogy valamikor Arténisnek országló hatalmával ellenkezőt parancsol valamelyik lelkiképpen a másvilágról, tehát testiképpen ezen a világon a körmére kell ütni jó formában. Ha azt hirdeti, hogy Arténist ezen cselekedetért Jupiter átok alá vetette: négy fal közé kell zárni, kenyérrel, vízzel való bőjtölésre és mindaddig ott tartani, míg meg nem unja Jupiter Arténist és országát átok alatt hervasztani.

De megbocsássanak! az én üstökömet ugyan más világokból ezen a világon ne rángassák. Más bokorban fekszik itt a nyúl. Mihent az ember Jupiternek száját megárendálhatja ily formában, könnyű mondani osztán, hogy most ezt, majd amant kívánja; ha nem cselekeszitek, pokolra vét. Uraim! bizony nem leszünk szabadok az utolsó polturánkkal. Minden lépten pokolba megyünk. Az ország egy esztendőben tízszer is elkárhozik, ahonnan nem győzi magát pénzzel váltogatni kifelé. Uraim! hogy nem venné az ember az olyan dolgot gyanúságba, mely szerint a kárhozat alól adománnyal felszabadulhatok? Nem félek én az olyan pokoltul, melynek tüztül a pénzem, ajándékom megmenthet: erszény az, nem pokol... De bizony oda kell a körmére ütni, s vége lesz, míg Jupiter érkeze segítségül.

Az ország háza eltelik kiáltással. Mindenfelé tapsolt az ifiúság, örömeiben nevetve. Éljen! éljen! — mond a bölcs biztos Hüroposzi!

Ezen nyájas és együgyű okokra az ország elvégzi, hogy valamikor Jupiternek valamely főbonzurja által kijelentett akarattja Arténisnek országló hatalmával ellenkezésbe jön, az

istenek hallgatásba legyenek, míg a királyi hatalom dolgát nem végzi; az engedetlen szolga pedig Jupiternek akaratja szerint fog megbüntettetni, ki minden egyes polgárt népének országló hatalma alá vetett, egy hazája ellen makacs lakos büntetésének elhárítására sem méltóztatván Olympusról alászállani.

Minekutána a régi tudatlanságnak sok eféle álmai töröltettek volna el a józan értelemnek felderült világánál, azon kezd az ország tanácskozni, hogy miben találjon legerősebb eszközöket a vétkeknek megfogyasztására. Némelyek a büntetésnek rettentő keménységét javasolják; mások a jó nevelést, vallást, oktatást és gyalázat által való büntetést, nehogy az ember magán kegyetlenkedne.

Előbb a gonoszságot a vétkektől kivánták megkülönböztetni, hogy az orvasló eszközök mindenikhez illendőül szabattathassanak. Vétek nevezet alá rendelték mindazon cselekedeteket, melyek a természetnek erőtelenségéből esnek meg és amelyeknek a romlott emberi természet jókat, rosszakat alájok vetett. Gonoszságnak mondották az oly bűnöket, melyektől az emberséges emberek szabadak lehetnek, és a józan erkölcsnek tehetségében áll cselekedeteit tőlök megoltalmazni.

A gyilkosság négy részre osztatott: *véletlen, oktalan, szánzándékos, kegyetlen*. Az első csupa méltatlanságra hagyatott, minden büntetés nélkül, mivel oly szerencsétlen esetre tartozott, melyben a bűnös vigyázatlansággal sem vádoltathatik; a második büntetés alá esett, mivel maga-meggondolás nélkül lővőnek ítéltetett; a harmadik fél gyilkosságnak vétetett és aszerint büntetett; az utolsó eset csak halálos büntetés alá.

Véletlen gyilkosságnak vétetett az olyan eset, melyben valaki erdőben, ligeten vadász, lő¹⁾ és a bokor alatt alvó embert, kit nem látott, oly helyen aludni sem gondolt, halálra sebesíti. Oktalan gyilkosságra magyaráztatott az, midőn valaki általellenbe lő emberre, kit lát; mikor oly ütlekkel verekedik másával öszveveszve, mely halált okozhat; mikor tréfából egymásnak bolondító, rontó italokat adnak, erős huzalkodásokat tesznek, melyben valamelyik megszakad s meghal. Szánzándékos gyilkosságnak vétetett az oly indulat, mely jóllehet nem gyilkosságra való maga eltökélésből, hanem dühösségből rohan

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *vadúszló*.

ellenségére, kit csak verni kívánván, úgy üt, tapod, hogy attól nyavalyát kap és benne meghal. Kegyetlen gyilkosságnak ítéltetett az oly cselekedet, melyből meggondolással lett előrelátó eltökélés látszik ki, hol lesből, loposkodásból, törbe lett csalásnál esik egy vágással, szurással vagy lövéssel a gyilkosság; kiváltképpen ha ez még hozzájárul, hogy minekutána már földre ejtette, halálra sebesítette, rajta fektében is ütést, szurást, vágást tett, mellyel gonoszságát kettőztette és kettős, hármás gyilkosságot láttatott elkövetni.

Ez okon a kegyetlen gyilkosnak halálos büntetéséhez mindenkor irtódzást ragasztottak; azaz először bárdal vagdaltattak el kezei, végre üttetett el feje, mely munkának végbenvitele a vesztőnek minden sietség nélkül időtöltéssel parancsoltatott.

A szánszándékos gyilkosság élő büntetéssel veretett, de olyannal, mely a halálnak gyötrelmeiben ne engedne.

Minden felebarátja iránt való ártalom, kártétel, mely tartós meggondolásból, eltökélésből esik meg, gonoszságra magyaráztatott. Ellenben a hirtelen fellobbanásból vagy magamegfelejtéséből származott szó által okozott sérelmek semmiségre, azaz időre, felejtésre hagyattak, vagy ebédnél, vacsorán pohárközbe való megbékélésre.

Kegyetlen gyilkosoknak vétettek a gyujtogatók, kiket gyenge vagy lassú tüzzel égettek, lábától fogva derekáig, míg kínja által meg nem fojtatott; úgy mindazok is, kik az emberi társaságnak minden mennyei és földi kötéseiről, azaz törvényeiről, isteneiről lemondván, rengeteg erdőkre, kietlenségekre állanak ki, hogy az emberiséget magokról levetkeztetvén, magokat mint fenevadak ragadozással és véres prédákkal táplálják, melyeket mindenkor szelid és ártatlan emberekben keresnek. Ezeknek megölettetések is irtódzással tétetett, elébb lábaik, osztán karjaiknak csontjaik törettetvén öszve, bőrökben, minekutána felakasztattak oly móddal, hogy nyakreccsenés nélkül csak magokban fuladozzanak halálra.

A szüzeknek megestek vállvonítás által való büntetésre ítéltetett. A házasok között kölcsönben üzni szokott bűgás-sűgás, tolvaj szerelem örökös hallgatásra átkozottatott. A hazugok, kevélyek, gorombák utálattal, nevetséggel büntetettek.

Az isteneknek szemtül-szemben való káromlói, kopaszra borotváltatván, három esztendeig bolondházra zárattak, ezen

okon, mivel józan értelemnek lehetetlen szemtül-szemben való istenkáromlásba esni.

Az indulatból, haragból földi eszközök és teremtetett dolgok ellen kimondott szitkok, káromkodó morgások haszontalanságra hagyattak; kivéven, ha valaki általok rettenetes módba bocsátkozik, mely által botránkoztat.

A megfizethetetlen adósságcsinálók, pénzcshalók, tehetség, derékség színe alatt hitetők, öröklevélcsinálók, kémény- és utca-sepréssel, árnyékszék tisztítással, pokrócszövással büntetettek.

Végre az országnak mindennemű kotnyelesei, kiket farkacsóválóknak, izomhizelkedőknek, ebédhazugoknak neveznek, örökös nevetségre és közönséges utálatra ítéltettek, világ szemtjének mondván ki őket a haza.

Mindezeknek utána ismét elővételik a bűnöknek fogyasztó módja. Dairodoszi megszólal, hogy e célra nézve a vallásnak szeretete, az isteneknek félelme és a pokolbéli büntetésnek rettegése lenne legelső eszköz. A vallást kell csak egész erőre hozni — mond továbbá — és ennél semmi sem kellene egyéb.

Hüroposzi vét ellent, mondván: Helyes! helyes! annyiban, amennyiben; de azért világi büntetés nélkül egy tappodtat se megyünk. Mihent a tömlöcöket bészárjuk, a világ odavan. Uraim! akárki mit beszél, tömlöc, béklyó, vas, pálca kell a közbátorságra, akasztófa; mert az emberséges jó embereket akasztófa tartja fenn.

A nemzet nevetésre fakadt ki és az ország háza megzendül. Helyes! helyes! — kiáltanak minden részről az ifiak tapasztalással. Mivel e nevetés nem gúnyolásnak, hanem dicséretnek vétetett, nem tartozott hibára, sem tilalomra. Csak szólás formájában öltetett a dolog kifejezésének módjával ily nevetésesen öszve.

Nem nevetésre való dolog — újra kezdvén Hüroposzi okait a hahota után, melynek zszibongásai még el nem multak, felszóval mond: Felsőges haza! — kérek — meghallgattatást — kérek! — Halljuk, halljuk, halljuk a vitézlő Hüroposzit! — kiáltják széjjel a tanácsban. — Felsőges haza! — mond — most is állítom, vallom, hogy ha csak oda bízunk: Elizeum és pokol közt minden valósággal is ellenevethetetlenül elpusztulunk. Ha minden bokor tövére egy-egy torkatátott pokol száját rendelünk, sem gondol véle semmit a rossz ember... De még odarejteznek a lopott barmokkal, hogy a tömlöctartó

meg ne találja. Nincs a tömlöc ajtajánál rémitőbb poklotorok. Mit mondjak? De bizony bár a másvilágról, pokolból jöjjenek marhás-gazda ördögök, e világnak zsvány ördögei úgy kilopják őket minden lábas jószágaikból, hogy sirva mennek a másvilágra vissza pokolba. Uraim! az eféle dolgok, hogy isteneink félelmével legyen az ember igaz, sat. jó emberekre tartoznak, de a gonosz így szól az ő szívében: hogy pokolnak falai nád-ból voltak; hogy az ördögök fáztak, nagy tüzet raktak; hogy a falak kigyuladtak és az egész pokol füstöt vetett... sehol sincs. Világi büntetés kell hát a gonoszok ellen addig, míg a mindent eltűrő isteneknek büntetése segedelmünkre lenne, mert elvesznek a jók s majd a gonoszok híznak meg. Tömlöcöt, akasztófát kérnek a jó emberek magoknak... ne tagadja meg tőlök a felséges Haza, mert megérdemlik ezt az emberséges hazafiak.

Ismét lármával telik el az ország háza, hol végre csendesség lévén, Burdószkiaradoszposzi a tanácsot megkérdi, ha Hüroposzi biztosnak okaiból kívánna-e végezést tenni? — Igenis! — kiáltja a tanács — a világi büntetések szorosabb mértékre vétessenek. Mely dolog határozásba vétetett. De annakelőtte Türnodoposzi a dolgot valóságra ütven, a végezés előtt újabb támaszokkal érte, következőképpen okoskodván: Hogy az isteneknek és örök büntetésnek félelme többnyire igen csak olyan szívekhez ragad, kiket a boldog származás erkölcsökkel is jókkal nemesített meg; kiket emberséges véreknél fogva cselekedetekben a becsület és gyalázat megköt; de valakiben az istenek, foganszásának idején, igazságokat, jóságokat, félelmeket ujjaikkal bé nem nyomják, azoknak sem büntetések, sem áldások soha többé életeknek napjaiban vezérlő csillagul nem szogál.

Továbbá a világi büntetés ügyis nem a jókért, igazakért, hanem a gonoszokért van; mely szerint az emberi nemzet két egymással ellenkező természetre, hitre, vallásra oszlik: egyik jó, másik rossz; egyik igaz, másik hamis; egyik emberséges, másik embertelen. Több különbséget ennél ezekben nem ismernek, haszontalanságra, gyermeki elmére vetven mindazt, valami benne a jóságon, gonoszságon kívül különbségnek talál, úgy, hogy azáltal egyik jó ember másik jó hazafi társát átkának méltatlan tárgyául tegye ki. Felebaráti sérelmen, kártételen kívül nincs bűn, sem gonoszság isteneink előtt.

A világi büntetésnek tehát egyedül a megtérhetetlen gonoszság vétetik tárgyául, melynek Elizeum, sem pokol, becsület, sem gyalázat lélekben tartalékul nem szolgál. Oly tökéletes-ségre pedig, hogy magokat isten és természet ellen szegzett gonoszok ne tanáltassanak közöttünk, e világ sohase megyen. Ha eltörölnénk a világi büntetéseket a gonoszság iránt, ügyünket Jupiternek bosszuállására bízva, szent oltárai között is megöldököltetnénk.

Ezen okokat az ország felvévén, végre ily végezésre jön: Hogy minden valóságos, nemesvérű tiszta, józanerkölcsű, emberséges, igaz hazafiak a vad bűnöket büntető törvények alól felszabadíttatnak, mivel több nálok az erkölcs, mint a törvény.

Ezen meghatározásnak következése a lett, hogy világi büntetésnél fogva oszlattak meg a polgárok. Valakit alacsony tet-téért a törvény büntetett, fekete könyvbe iratván bé, gazem-bernek vettetett. Minden erkölcstelenek megrémültek, hogy bűnöknek büntetésénél fogva az ország szemetjei közé irat-nak bé.

Lámaposzi felszólal, hogy az ország eltévedett! Micsoda hallatlan dolog — úgymond — a polgárokat a törvénynek bünt büntető igazsága alól felszabadítani? Ki oly tökéletes, igaz, hogy hibája ne tanáltatnék?

Értésére adják Lámaposzinak, hogy a törvény alól semmi gonosztett fel nem szabadult, mivel akárki kövesse el, mindjárt nem tartatik emberségesnek, igaznak, tiszta erkölcsűnek; melyre nézve büntettetni fog, a mondatván néki, hogy a büntető törvény éppen mint te, ilyenekre tartozik, kik gonosz-ságot követnek el; az emberséges emberek pedig, kikhez a büntető törvény nem nyulhat, jó erkölcsökkel teszik előre ma-gokat az ellen szabadakká, és így a törvény most ezeket csak azon vagyonokért dicséri, melynek birtokába őket az istenek és természet helyhez tették. Nem élvén gonoszul, nem is bünt-tethetik. Így maga tette magát szabadságba mindazon bünt-etések ellen, melyeknek okaí igaz erkölce, okossága miatt benne fel nem tanáltathatnak.

Lámaposzinak okossága nagyot kordult agyában, észre-vévén, hogy a tanács elméjébe bé nem láthatott.

Továbbá, csakugyan céljától az ország el nem állhatván, újra oda tért vissza, hogy a bünt még gyökerében micsoda esz-

közök által veszthetné ki. Tudta, hogy a büntetésnek kemény-sége a gonoszságot csak raboskodtatja, szenyvedteti, de el nem törölheti. Az emberi sorsnak két egymás ellenében tétetett végső határain tanálta a gonoszságnak sűrven sarjadzó gyökerét, hol egyfelől szegénység, siggató inség, másfelől pompa, bujaság tenyésztetné a bűnöket. Szükségesnek tanálták a dús-gazdagokat javaikban alábbszállítani és életek módját együgyűbb módra állítani, a földhözragadt szegényeket ellenben fuldokló sorsokban szabadabb lélekezetre venni. Egyszóval egyik résznek adni, a más résztől venni kívántak.

Hüroposzi ezeket hallván: Felséges Haza! — mond — ne bocsátkozzunk álmokba, én csak ezt mondom. Nem olyan eszetlenek az emberek, hogy gazdagon is úgy éljenek, mint szegényen. Ki veszi el tőlök vagyonaikat erővel? és ki adhat annyit, hogy a tudatlanság, korhelység, élehetlenség az emberek közt szegényeket, éhezőket ne csináljon?

Hüroposzinak ezen ellenvetéseire senki sem felelt; melyre nézve Burdószkiaradoszposzi csendes beszédét így kezdi: Nem is szükség — úgymond — senkiét szembeszökve elvenni, de a dolognak jobbítását egész tökeletességre való vitetése nélkül is lehet segélő eszközökkel támogatni.

Minden nagy ház rendkívül való örökségének, gazdagságának eszköze ez, hogy csupán elsősülöttre tartozván minden, századokról századokra szüntelen egy kéznél öregbedik eloszolhatatlanul, a többi vér vagyonából kitagadztatva és szükségre, szegénységre vettetve. Már valaki célját elérni akarja, eszközeit is akarni kell néki.

Ezek mind világi semmiségek, — mond a nagy Kalifátulujposzi — veszendő dolog e világi kincs, pompája füst és hijábanvalóságnak hijábanvalósága. Hagyjunk békét a gazdagoknak! hagyjunk békét a szegényeknek! Aki jóllakik is, aki éhezik is, mind Jupiterért cselekszi. Isteneink jósága eltartja szegényeit és megbünteti igazsága felfuvalkodott gazdagjait. — Világi semmiségek — hagyjuk el, — ezt előljáró beszédnek tévén, felel Burdolon, hogy nagy Kalifátulujposziságod háromszázezer forint esztendőbeli jövedelmének testi mulandóságából és semmiségéből elmélkedik. Csak megvallja minden, hogy a nagy jövedelemnek mulandósága, míg oda nem érünk, a szükségnek mulandóságától különböz. Hadd járjon, ha világi szenvedéseink, gyönyörűségeink mind mulandó sem-

miségek is bennünk, mivel magunk mulandók vagyunk, de egy huszonnégy óráig tartó éhezés is nagyon terhes álmokat okoz testi mulandóságunknak, azalatt, míg a szép jövedelem világi semmiségeinknek közepette gyönyörűséges hijában valóságokat, furcsa álmokat és vidámító veszendőségeket szül. Ellenben a rabi sors, inség olyan mulandó árnyékokkal fogja az életet körül, melyeket az emberi mulandóságnak elmulása előtt lehetetlen a legszorongatóbb és legerősebb valóságnak nem éreznünk.

De ha mindnyájan semmiségekkel vagyunk körülvetve, annál kevesebb akadályokkal oszthatjuk meg azokat ott, hol helye van. Végeztessen el, hogy kifogással vagy vértagadással való birtoka, elsőszülöttségre nézve egy háznak se legyen; hogy a mostani elsőszülöttek kihalván, maradéki javaival, mint vérével, melyből származtak, egyenlőül osztozzanak. Természet adja a gyermeknek atyjának, anyjának vérit résznek, életül, örökségül: ha vérit birhatom, ha életével élhetek, mely elevenségre hozott, miért nem világi javaival, örökségével is halála után, minekutána már néki reá szüksége nincs? Micsoda igazság állítani, hogy a szüléknek vérek csak elsőszülött fiokban ismértessen meg?

Bangócibumbujpulujhurculujbüszkülüjkikiriposzidoszi, hozzá közelítvén a dolog, végre szót fog és mond, hogy Burdolon biztos hibás okokkal élne; hogy az elsőszülöttségre tett birtok nem vértagadás, nem is igazságtalanság. Mitőlünk ugyan rangunknak méltósága megtiltja, hogy itt az ország dolgaiban okoskodjunk, ezeket kisebb sorsokra bizván és akkor szólunk, mikor hozzánk üt a dolog, mint amely esetben én is tanáltatom. Beszédemről engedelmet kérek, mert mi rangunknak méltóságához képest azt naponként csak parancsolatokból rakván öszve, tanácsosi hangra, módra nem vehetjük.

Mivel a tanácsot udvaromban mindég nékem adják, én pedig senkinek sem adhatok és nem is adok, csak parancsolni tudok, egyebet semmit; nem is lévén másra szükségem vagyonnaim között, melyeknek jövedelme fejemre önként omlik. Nem kívántatik egyéb, csak száj, enni és torok, nyelni. Én tehát szájaknak szája, torkoknak torka, hasaknak hasa, álmoknak álma, szaglásoknak szaglása, muzsikahallásoknak hallása, eszemnek esze, izomnak tömlője, fülnek füle, orrnak orra, házasságnak házassága, asszonyoknak asszonya, érzéseknek

érzése, *Nagy Gigásbangóci: bumbujpulujhurculujbüszkülüj-kikiriposzidoszi* és a többi, sat. sat. kimondom és adom tudtára a világnak, hogy én elsősülöttségemnek igazságát Totoposznak és hajdani fejedelmeinek helybenhagyásokkal gyakorlom; e pedig törvény; ha törvény, igazság is. — Ezzel leül és hallgatásba merül.

Dukászvellériposzi, ki a második születés igazságánál fogva hazájában atyai örökségének birtokán kívül kucorgott, hozzászól, hogy azt, ami természetiben nem igazság, igazsággá teremteni lehetetlen: csak helyébe lehet állítani, de azzá nem lesz; úgy, mint a sólyommadár helyett kézrevett bagoly. A tesvérbátyám azon igazságnál fogva, hogy édesatyámnak vérébül eredett, örökségeit bírja; én pedig jószágát azért nem bírom, hogy hasonlóul tőle származtam. Már ugyanazon dolog ugyanazon esetben két egymással ellenkező természetté változhatik-é? Hogy legyen a nap világosság is, setétség is egyszerre?

Vagy igazság, hogy az atyának vagyona halála után újra meg újra magára maradjon, azaz gyermekeiben új életre jött életére, vérére, vagy nem igazság? Ha nem igazság, úgy egész ország familiájának vesztene kell birtokát, fel nem tanálhatván semmiféle gondolkozás módjánál fogva, hogy az kire maradjon. Ha az áll meg, hogy az atyáké, gyermekeiké legyen, úgy nékem is jutni kell atyámnak józágaiból, valamint véreből is jutott.

Dukászvellériposzi szómennyköveivel Gigás bangócidoszipozsinak okait hamuvá tévén, Gigás csak azt mondja továbbá, hogy Pirhóposzi tanácsosát hozta magával, kit ő udvarában észül, okosságul tart magának, hogy minden eszét nagy pénzen vette meg, melyre nézve néki azt a maga dolgában már használni nem lehet, mert csupán uraság számára tartozó majorságra fordíttatik. Tehát itt is feleljen érettem, hol okai, úgy, mint a magaméi, vétethetnek.

Pirhóposzi azonnal felel, hogy erkölcsi igazság, önnön-magánál fogva magában oly, mely az emberi cselekedeteknek jó vagy hibás voltát ellenvethetetlenül meghatározna, nincs sehol és nem tanáltatik; nohát valami igazság, az mind emberi akarat, alku, kötés, végezés, törvény, mely nincs magától, hanem szereztetik, rendeltetik. Mihent megnyugosznak benne, akárminek láttasson, igazság, mert igazságának fenntartására

az élő királyi hatalom erőt ad néki. Mit ér az olyan igazság, mely az ellenébe tétetett hamisságot nem bírhatja? Törvény nélkül semmi sincs, a szerzett törvény pedig a természettel és annak szabad ösztöneivel ellenkezik, mivel megkötözi őket és szüntelen szomjuhozhatja, hervasztja.

Az ösztön, ha magára hagyatik, csak magát tekinti. Valamit kezéhez ragadhat, övé, senki igazságát nem tekintvén azontúl. Így a természet igazsága a társaságbéli szerzett törvényben hamisság; ellenben az országló igazság a természet ellen hamisság; honnan felfedeztetik végre, hogy az igazság csak úgy az, ha tesz az emberek és addig marad az, míg elméjekben meg nem fordul, hogy székiüből levessék s helyébe mást tegyenek. Mindezen okok szerint az elsőszülöttségnek birtoka is mint igazsággá teremtett nem igazság áll. Jobb a törvényben vett hamisság, mint a csupa természeti szabadság!

Dukászvellériposzi felel, hogy az igaz törvény mind józan okosság által származik; hogy a józan okosság szintén úgy természet és annak törvénye, mint az ösztön; sőt több, mivel az ösztönnek is ő általa van elégtétele, azaz ösztöneit ő tartja fenn, ő élteti, ő vezéri.

Mivel az egyes ember csupán ösztöneiben józan okosság és annak örök igazságai nélkül meg nem maradhatott, a természet ösztöne helyében társaságbéli ösztönt plántált magába, azaz egyes emberből polgár lett. Míg ösztönrel élt, igazsága a volt, ami táplálatására szolgált és amit e célra erejével magáévá tehetett. Mint polgár most is ott van, mert az egész országnak lévén egy ízeckéje, minden java különösen annak közönséges javától függ.

A törvényes ország egy sok milliomból öszvenőtt nagy ember. Ez a nagy ember ízeit ugyan magához köti, de személyében és egész nagy testében ő maga a természetnek teljes szabadságában él, mind a többivel együtt egyben foglaltatva. Minden cselekedet, dolog, eset, mely közboldogságának előmozdítására, jó élésére, kedvére, nyugodalmára, bátorságára tartozik, előtte igazság; valami pedig azokkal ellenkezik, hamisság. Ösztön ez és ugyanaz egy nemzetnél, ami egy embernél különösen, ki is hatalom, törvény alá nem vétetve, természeti szabadságában él. Mi köti az uralkodó hatalmat ösztönein kívül? Csak az istenek állanak felette, úgy-é?

Már én a nagy országló testnek lévén íze, része, reám

háramlással, természeti szabadsággal, azaz a józan okossággal és annak igazságával élhetek. Nem igaz, hogy a józan okosságnak törvénye az érzékenységnek törvényét eltörlötte volna. Okosság által felállított törvény Totoposzban, hogy ha ösztönöm, azaz testi kivánságom és kényszerítő szükségem szomszédomat jóllakásra éhségében el kívánja rabolni, el ne rabolhassa, mert az ország a jóllakásra vadászat, halászat, rablás helyett törvényes utat engedett, mely munkám által jobban fenntart, mint a vadak után való futás.

Már ha én mindenét veszem, az enyimet is minden veszi; honnan következik, hogy kiki prédává tétetvén, senkinek se lesz testi szükségeit mivel táplálni. Mi több: az ösztönök kölcsönben vervén agyon magokat, lenni is nagy számmal szünnének meg.

Mindezeket így fontolván, csak az állíthatja, aki esztét veszttette, hogy a józan okosság és törvény nem ösztönre tartoznak, vagy nem ösztönből származnak, és hogy az embernek, magát törvények alá vevén, többé a természet igazságához szava nincsen.

Nem igaz az is, hogy minden dolgot törvénné lehessen tenni addig is, míg a hazának elméjében megfordul, hogy helyette mást tegyen, ezt szemetre vetve. Mikor teszik azt törvényes igazsággá, hogy akinek keresetemből 100 forintot adok kölcsön, ne tartozzon véle, ha oda nem ajándékozom? Micsoda nemzet vette törvénybe, hogy hazájában egyik szomszéd másikat agyonütheti, mindenét elvivén ösztöneinek előmenetelekre? Mihent az én ösztönöm a többi embernek ösztöne nélkül, azaz az ellen magát fenn nem tarthatja, törvénynek, igazságnak kell köztünk támadni, mely kezdetében csak ezen egynéhány szóból állott: *Hagyjuk élni egymást.* Most pedig már milliom könyvekre terjesztették ki igazságát, okait, de mégsem tud soha magánál többet mondani. És ha az emberek törvényeikről világ végéig beszélnek, irnak, okoskodnak, sem mondanak soha ennél többet, hogy *hagyjuk egymást élni.* Hagyjon hát engem is élni az, ki atyámnak örökségeit egyedül bírja szükségei felett, engemet számkivetésre átkozván édes hazám kebelében, melynek jóságát mostohává teszi ellenem.

Az ország ezen utolsó szavakat megilletődéssel vevén, egy kis ideig csendes méltóságában hallgatott.

Burdószkiaradósziposi szólal meg: Nem az a feltétel, —

úgymond — hogy a hazában egynehányan rendkívül való módon fényeskedjünk, hanem hogy népesedjünk és mindnyájan éljünk. Kezekben, fejekben, azaz vitézlő sokaságban és nem haszontalan fényben áll az országnak ereje. Mit tesznek egynehány gyenge kezek ott, hol azoknak jövedelméből sok ezerek tápláltathatnának? Mit érnek ott a kincsek, hol emberek kívántatnak meg azoknak védelmére, kik nem találtnak?

Legyen királyban, nemzeti tanácsban az országgló értelem, de soha sehosem volt oly tökéletességében, hogy időrül-időre önnön java iránt tévedésbe ne esett volna, honnan tapasztalás, idő által hozatott vissza. Az uralkodásnak módja szintén úgy időre oszlik el, mint az embernek élete: gyermekségre, ifiúságra, emberkorra és vénségre. Amely rendelkezéseket gyermekségének ideje szül, ifiúsága elhagyja; amelyekkel ifiúságában él, emberkorban megveti; utolsó vénsége által pedig hanyatlásba esik. Azért is nem az emberek változtatják törvényeiket ilyenné, olyanná, hanem az idő, mert nem ők viszik az időt, hanem az idő őket és annak tapasztalása e világ eseteinek forgásaiban.

A tudományok nemzetről nemzetre születnek, nevedednek, fogynak és elhalnak. Hol itt, hol ott jönnek erőbe vagy gyengeségbe. Sokszor egy országban egyetlenegy elme adta ki tüzét, melynek világánál a setétben bukdosó nemzet magát meglátta, elhagyván hegyes-völgyes utját, melyen elmeéjjelének idején botorkádozott.

Az emberek értelmének világa mindég egynehány haladónak eszérül gyuladt fel, úgy terjedvén főről főre ragyogó tüze, míg a nemzetek elrejtett igazságait sugárai között megláthatják. Ki oktatja, szüli, neveli, formálja az ily nagy elméket? Időrül-időre vetik fel magokat az emberi sokaság tengerének színére. Formáltathatjuk-é őket mondva? Megvehetjük-é a szülő természettől pénzen? Megadhatjuk-é bölcsességét, mikor olyannal jelenti magát ki, mely az akkori életnek felette van? Ki vádolhatja hát nemzetét törvényeinek hibáival? Ki mondhatja, hogy azoknak igazításával helytelen cselekszik? Avagy véték-é az emberkorban, ha ifiúságának gyengeségeit megért elméje által magában erőre hozza, fennhagyván azon cselekedeteivel, melyek tapasztalás nélkül lévő idejére tartoztak? Ki cselekedné azt 50. esztendejével, ami 18. esztendejét megillette? Gyermektestén viselt ruhájának szabását ki fe-

szíthetné fel férfikorba jött termetére? Így a nemzet, ki magának mindég jót akar, hibás törvényeinek oka nem lévén, melyekből állapotja kinő, bölcs és igaz, ha azokat változtatja, nem kívánván szoros kötéseit közt megnevekedett csontos, vastag tagjaival szenyvedni, melyek gyermektermetére illettek.

Ezen szavai után feláll és a gyűlés eloszlik.

HETEDIK SZAKASZ.

Trézéni társaival együtt szállására elindul. Kirotosz fővárasznak piacán sétálván keresztül, ott szemlélik a hadi népet, melyek naponként odarendeltettek. A Kirakades kérdi, hogy hát ez a sok simafejű, kurta és szűkbőrű, néma ember minek ácsorog itt? Ezek is rakásra gyűlnek tanácskozni, de semmit se beszélnek, sem zsinatolnak, sem okoskodnak. Miért nem mennek ők is kőlyukakba? Itt égnek a nap világában, hol csak orrokkal tartanak ábrázatjoknak árnyékot. Mivégre tartja Kirotosz városa ezt a sok némát?

Mester Kukumedóniás felel, hogy ezek a szűkbőrű némák Arténisnek emberekből faragott fejes botjai volnának, hogy mikor megkivántatik, ezekkel botoz. De amennyi még ezeken kívül van, azoknak számához képest itt egynehánynak se lehet mondani. — Ha annyi magábaütő bottal bír, — mond a vad — amikor akarja, Kirotosz városát egészen is agyonverheti. Mér-é valaki tetszése ellen szólani? — Nem szükséges, — felelt Trézéni — mert az országra nézve annak törvényei ellen benne akarat és tetszés nincsen. Katonái Totoposz törvényeinek ágazatai és igazságának kezei.

Tariménesz belészól, hogy ha mindezen törvénynek élő ágazatai és igazságának eleven kezei Arténis szabad akaratjának vannak általaladva, úgy Totoposznak másrendű törvényei nem lehetnek azokon kívül, melyeket királynéja akar. Az egyezés abban áll, hogy az ország mindenkor olyan törvényeket terjesszen elibe, melyek néki vagy különösön meghitt embereinek tetszenek, mivel az akaratjával ellenkezőket megvetheti. És éppen ezáltal határozatják meg Totoposznak boldogsága, mert Arténis szívének teljes szabadsága van általa jótéteményeit szolgáljaival gyakorolni, mellyel a népnek tudatlansága

vagy káros szokásában, akár vallásában lévő akaratos vaksága sok ízben ellenkezni szokott.

Ó, szerető fiam! — mond Trézéni — a király és ország közt szerzett törvény, azaz alku és kötés, ha erő által nem lelkesül, semmiségre száll alá, a tőle megkülönböztetett uralkodó hatalomba temetvén el élő valóságát.

A törvény és igazság magokra maradvá, hatalom nélkül holt dolgok, következésképpen haszontalanok is. Mivégre vennénk törvénybe, hogy a tolvaj, gyilkos, ragadozó megostoroztasson, akár ölettesen, ha ezen igazságnak fegyveres embereket, azaz erőt nem adnánk, kik s mely által azok önnön védelmek ellen is elfogattassanak és tömlöcökre vitessenek? Egy egész ország is mi haszonra tész kötetést, alkut királyával, ha ezen papirosra festett holt törvényeknek önnön kezénél megtartott hatalma és ereje által lelket nem ad?

Az igazság, szerető fiam! — mond néki tovább — a hatalomnak árnyéka és amerre ez megyen, ő utána húz. Valamely nemzet odajut, hogy csak írott törvényeivel maradjon és hadi minden ereje uralkodó fejedelmének tetszése és szabadakaratja alatt legyen, törvényeiben, igazságaiban elébb-utóbb mind meghal. Már nem megtévedése lenne-é a józan okosságnak a nemzet elméjében, ha önnön kezeit adná által urának, magát magától megfosztva, hogy ő, amikor néki tetszik, törvényeit ugyanazon erő által temethesse el?

Egyezik-é az emberi okossággal, hogy világi életének boldogságára tartozó eszközeiből készítsen magának ostorozó hatalmat, hogy önnön ereje által veresse magát vasra, mely szerint öszvetett hatalmát csak azért kívánja veréjtékezései között vérével izzadva fenntartani, hogy rabságából soha ki ne szabadulhasson? Egyszóval nem téveszti-é meg a józan okosság rendes folyását az olyan emberben, ki magába, boldogul élhetvén, kést üt?

Ó, szerető apám! — mond Tariménes — mihent az ember király, parancsol és ha nem parancsolhat, nem király. Királynak lenni s nem uralkodni, ugyanazon egy dolognak természetiben ellenkezést szül, ami nem lehet. — Helyes! — felel a bölcs — mert mihent király valaki, akár ily, akár oly módon a nemzet ereje, ügye kezére fordul, melynélfogva néki parancsolni kell. A kérdés csak ebben állapodik meg: micsoda határok között és hogy? Valamely fejedelem országának abban

való szabad megegyezése által szerzett törvényéből parancsol, mindég a nemzet akaratjából parancsol, uralkodni láttatván. Uralkodik is, de nem egyedülvalósága által, hanem az ország reábizatott erejében, mivel nevetség lenne feltenni, hogy egy ember magában uralkodás lehessen; ha pedig a nemzet hatalmával uralkodik, ugyan a nemzet romlására az ellen, úgy nem igaz törvényes vezér, hanem csak erőszakos és kegyetlen. Ha az ország véle nem bír és hogy magát véres áldozattá ne tegye, akaratjának engedelmeskedik, jól cselekszi, de ha módra tanál s magát járma alól szabadíthatja, még jobban teszi.

Ha Totoposznak olyan ura lesz valaha, — mond Tariménes — ki akaratja, törvénye felett kíván uralkodni, miben tanál szabadulást? Törvényeiben — felel a bölcs. — Kirodószposzi, mint nemzetének főkapitánya, annak hadi erejét és seregeit vezérlése alatt tartja. Háborut, békességet az ország tanácsa csinál Arténissel egyetemben, de Kirodószposzi mindég királyi parancsolatot veszen megmozdulására, tudván, hogy hazájának hatalma abban személyesedett meg.

Arténisnek egyenes uton és szabadon kezéhez menő jövedelme csak az, mely udvarának, királyi méltóságának gazdag és fényes fenntartására elégséges, de ezenkívül valami királyi székinék, koronájának hatalmára, erejére tartozik, mind az országnál van. Maga számlálja a haza önnön jövedelmét, kincses házat tartván magának. Öbenne lakozik a koronának védelme, mi szükség volna erejét belőle kivenni, hogy az más akaraton forogjon, melyben lakása nem lehet? Egy országnak ereje, ha egy emberbe megyen, azt annyira felfujja, ha nem vigyáz, hogy megszakad, vagy a nemzet kicsinységébe szorult nagy testének egészsége poshad meg.

Miben áll hát Arténisnek nagysága? — kérdi Tariménes. — Az ország nagyságában — felel a bölcs. — Miben áll méltósága, személyének szentsége, ha a nemzetnek méltósága nincsen, ha hazája nem szentség? Mert végre egy ember csak egy ember.

Ami boldogságra nem tartozik, az nem érdem cselekedeteinkben; ami nem érdem, nem igaz méltóság. Ami nem érdemből származott méltóság, nem valóságos nagyság, hanem csak felfuvalkodás.

A fejedelmi nagyság nem abban áll, — mond továbbá —

hogy a társaságban, hazában egyetlenegy maradjon embernek, határ nélkül való akarattal és hatalommal, a többi ezáltal tétetvén néki kézi szerszámává, mint kovácsnak a fogó és kalapács.

Valamely dolog azt, kinek tulajdona, minden mások előtt utálatossá, azaz egyáltalában való gyűlölségnek tárgyává teszi, az igaz nagyságot sohasem is szül.

Amely méltóság nem szerettetik, nem igaz nagyság. Ki szereti pedig kezére zárt bilincset és lábára vert vasait? — Ki ne szeretné — mond Tariménes — Arténisnek parancsolatját? — Akármely kegyelmesen parancsoljon, — felel Trézéni — de mihent hazájának törvénye ellen és afelett parancsolhat, ha angyal is személyében, hivatalában despota.

Inkább legyenek törvényeink hibások, mint angyaloknak is oly szabad tetszések alá vessük, hogy azokat akaratumk ellen és kivánságunk felett magok szabadon igazgathassák s változtathassák, azaz eltörölhessék. Egy ember sem kívánja azt, hogy ember ne legyen; pedig, akiben akarat magára nézve nincs, egy sem az. Senki se hiszi, hogy mástul magánál is jobban szerettesen, mely dolog időről-időre mindég gyanusabbá tétetik ezáltal, hogy az uralkodók mindég szabad hatalomra törekednek, noha a nemzetek minden boldogító módokkal szabadakká hagyják őket.

Nem is azért kívánják a határ nélkül való hatalmat, hogy általa határ nélkül való boldogságot szüljenek, hanem hogy szeri-száma nélkül vehessenek, isteneinkre hagyván a megáldásra, azaz boldogításra való tehetséget, mellyel halandónak bírni nem lehet. Melyik uralkodó adhat essőt? ha e nincs, ki boldog?

A királynak boldogító tehetsége csak ebben áll, hogy bátorságba tartson vagyonommal, éltemmel és arra tartozó veréjtékemet nálam meghagyja. Mit adhat egy ember egy országnak szolgálatján kívül? Mikor árad meg a Nilus egy csepp vitzül? Valamit az ország fejedelmétül kíván, törvényeinek kiszolgáltatása, azon túl pénz, fegyver belőle telik ki. Ó, boldog örökre, csak az el ne vétessen tőle, amivel istenei és a természet megáldották!

Tariménes a bölcsnek beszédét elméjében forgatván, szüntelen e kérdés közt hányattatott, hogy Arténis-é az országé, vagy az ország Arténisé? melyről ebédek felett Trézénit meg-

kérdi. — Ó, szerető fiam! — mond a bölcs — erre könnyen utat tanálhatsz. Az országnak fiaibul öszvetett hatalma, méltósága úgy-é magára tartozik és addig él, mint a nemzet? Arténisnek királyi képe sokbul csinált kép, melyet nevezünk ország képének, hatalmának és méltóságának. Már természet szerint való dolog, hogy a nemzethez tulajdonsága hozzá legyen ragadva, mint mágneshez a vasat magához húzó ereje. Eszerint ha valakit lététől elszakadhatatlan természeti tulajdonságába ültetsz, azé legyen-é azáltal, vagy ez legyen övé? Szólj! mit itélsz? a föld¹⁾ ragad-é a földhöz, vagy a föld a fához.

Az ország Arténis által nagyobb semmiben sem lesz, hanem Arténis lett naggyá ő általa: azaz, nem Arténisnek személyes hatalma, méltósága teremtette az országnak méltóságát és hatalmát, hanem az szülte őtet uralkodóvá. Számolj tehát már és kérdjed magadtul, hogy tíz milliomot hányszor tanálhatsz meg egyben, vagy egyet abban?

Arténis, emberi állapotjában csak egy ember és polgárné; a nemzet hatalmában királyné. Nohát tulajdona lévén a nemzetnek a maga ereje, mely élete, léte nélkül sehol, senkiben sem lehet, tulajdona az is, úgy-é, mely abban, azáltal él és van, mint az uralkodó hatalom, mely egy személyben királynak, fejedelemnek, sokban tanácsnak, főbíráknak mondatik, de mindenkor ugyanaz. Azok, kikben az uralkodó hatalom megszemélyesedik, szüntelen hálnak; a nemzet pedig és hatalma örökké megmarad. Ugyhogy, ha Arténisben volna a nemzet, nem ő a nemzetben, mikor meghalna, igazságaiban, hatalmában hazáját is eltemetné.

Ó, te nagy bölcs! — mond a Kirakades — te Arténist Totopóznak szolgálójává teszed; de azért minden totoposzi őtet imádja, ő pedig senkit se. Az országotok öbelé bujt, azt mondogod: tehát ő Totopossal nem tanálkozhatik, hanem ti tanálkozván övéle, főül-főre imádjátok. Országotok határai közt mindenütt van és ugyanazért sehol sincs. Kinek van olyan torka, hogy kiterjedésében véle beszélhessen? Mikor pedig egynehány százan öszvegyültök tíz milliom hazafinak hijjával, azt állítva, hogy ország vagytok, hazudtok. Ahol magamnak

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *fa*.

kell lennem és ott nem vagyok, személyem, tetszésem, gondolatom, akaratom hogy teremtesen mássá? Aki pedig a maga akaratjával akar értenem, az nem én, hanem más.

Az országgló értelem — felel Trézéni — nem kiáltó hangban, hanem kezeken futó tudósításokban közli magát magával. Ki készít oly tanácsházat, hogy öbliben és belső világában milliom polgárok férjenek? Kinek lesz oly kiáltása, hogy hangja milliom fülekre kiterjedhessen? Azonban az uralkodásra, közjónak kiszolgáltatására szüntelen való szükség lévén, a lehetetlenségben lehetőséget kellett feltanálni. Nem szükség, hogy az országnak minden fiaiban élő lelke személyében jöjjön hazájának sorsáról tanácskozni. Örömetst hevernek a kezek, lábak, ha a főnek bölcsessége nyugovó helyeket kirendeli. Hinni, hogy az országnak minden lakosában országgló értelem lakozik, annyit tesz, mint azt állítani, hogy kezed, lábad fejeddel egyenlőül okoskodhatik. A vak vezetőt hív.

Trézéni ezen szavai után elhallgat; mely időt mester Kukumedóniás nyereségül kapván magának, megszólal, hogy ha a bölcsnek okai Arténisnek értelméhez férkezhetnek, nem okoznak-é királyi kedvetlenséget? hogy a királyi uralkodás e kérdést, ha ő-é az országé vagy az ország övé? nagyon szomorúnak veszi, egyfelől irántok való hidegvérnek, másrésztül esztelenségnek tartván, azokban, kik vetélkedésre teszik ki, hogy az akaratját határok közé vett törvényt a király mindenütt megszenyvedi, ahol róla nem tehet és mindenkor felibe hág, mikor lehet, hogy a nagyok közt örökké savanyú tekintet és kedvetlen ábrázatot visel az olyan okos, ki ezt tanácsolja, hogy ne csinálják mindenkor azt, amit akarnak, azaz ami kedveknek tetszik, hogy ne sajnálják függeni azoknak szegény sorsoktól, kikről úgy vélekednek, hogy az istenek csupán csak számokra méltóztatták őket teremteni: hogy az olyan jó-ságot, melyet az uralkodók ott, hol törvények alá vétetnek és hajlandóságaik ellen kéntelenségből gyakorolnak, dicsérni sem tanácsos előttök, mivel azzal veszik gyanuba a dicsérőt, hogy állapotjokat helybenhagyja, mely által kéntelenek jók lenni, ha nem akarnák is.

Inkább is szereti némely, szabad hatalommal hamiskodni, mint törvény által jó és igaz lenni. Valamint a nemzetek örökké ellenkeznek azzal, hogy akaratjokban megköttessenek, úgy az uralkodók is, mivel az emberek úgy vannak teremve, hogy egy-

mással küszködni meg ne szünjenek. Ugy látszik, hogy érdem, jóság, tudomány mind a gyengébb, vagyontalanabb halandóknak esik e világon osztályba, melyekkel a hatalmasok keveset gondolnak, mivel a győzelem kezekben van. Már pedig az ember csak győzelemre törekszik, akármiben legyen az; mely cél elérésének hatalom a legrövidebb utja. Érdemmel, azaz bölcsességgel, nagy erkölcsökkel, és különös jóságú cselekedetekkel valakinek a többit felülhaladni, nem oly könnyű mív, mint hatalombul parancsolni. Ugyanazért akinek kezében hatalom van, annak bölcsessége sem hibázhat azok felett, kikkel ereje bír. Valaki okokkal, igazsággal győzhetné meg kedve ellen, így felel: *Légy bolond hozzám képest; ha nem, zárjátok tömlőcre, vagy szabjátok rövidebbre.* Eszerint a minden mások felett való okosság fegyver által megkészül.

De nem is törődik azzal némely hatalmas, hogy hiszik-e valójában érdemesnek vagy nem. Ő csak arra kényszerít, hogy mondják; legyen bár szívek ellen, véle nem gondol. Minden ember tőle várván boldogulását, aki még általa el nem érte, mások már megnyert szerencséjüket elveszteni félvén, mind egyik, mind másik fél hivalkodásait hizelkedésekkel temetik bé. Valakit lát körülötte, méltóságának mind áldozik, világnak nevezvén hizelkedőit. A bölcsék és magokra vigyázó okosok hatalmas bolonddal igazságbul ellenkezni nem szeretnek; így a leghatalmasabbnak majdnem lehetetlen nem hinni, hogy legbölcsőbb és igazabb is.

Hadd járjon, ha Arténist az istenek fejedelmi erkölcsével minden mások felett jutalmazták is, de csakugyan titkos hervadására szolgálhat ez, hogy azoknak cselekedetek által való gyakorlásokban hazájának törvénye láttatik elől menni; mely szerint úgy tetszik, mintha azok miatt jó lenni kéntelenítettvén, érdemeit is nem annyira magának, mint szabad hazájának köszönhetik; mely titkos vágyódásainak kiterjesztését nála akadályoztatja. Mihent annyi szabadsága volna rontani, mint építeni, szabad akaratból való érdemeinek tettében lett kimutatása sokkal szebb színben ragyogna.

Sok uralkodó sohajtott már magánosságában titkon, hogy azt az érdemet nem találta szívében, melynek színes mutatására magát erőltette és amelyet hizelkedői erkölcsének tulajdonítottak; dicsérvén nagyságát, mely dicséret elől lelkeisméreti szeméremmel bujdokolt feljebb-alább testében, hogy mivel

reá érdemetlen, magát tőle rejthesse; de csak szeretett imádatni.

Ó, boldog ifiú! — visszaszól Trézéni — hát hiszed te, hogy valamely halandó, akárki légyen, vérével származott kívánságának időrül-időre által tett palástolására elégséges légyen? hogy a körülötte élő világ, azaz a bölcsesség és tapasztalt életnek okossága szívének elrejtett hajlásaiba bé ne lásson?

Ha az erkölcsnek belső gonoszsága cselekedetben állandó jóságot öltözhetne magára, hogy különböztethetne meg az igaztól? De kire nem ismért reá a világ, szerető fiam, ki koronát viselt és királyi széken uralkodott? Továbbá, hogy okaidat ne felejtsem, tehetségében áll-é a világi törvénynek, hogy a gonoszul született uralkodónak szívét jóra fordíthassa? Ki volt az, ki magát e világon úgy nem viselte, mint amilyenek erkölcei voltak?

A gonoszságnak jó szín alatt való tettetése csak loposkodás, de nem időtartás. Mihent céljához közelít, fekvéséből kiszökven, tárgyához kap s magát kimutatja; úgy, mint a ragadozó állat, mely fekvésében meglapulva, csendesen, szelíden fekszik, míg prédája hozzá szökésre nem jön, de ekkor felugrik és szőriről, formájáról ismértetik meg, hogy farkas. Hiszed-é, hogy ha Arténis a határ nélkül való hatalmat szomjuhozná, annak megszerzésére való törekedését magában ennek ellenében állított jósággal szüntelen palástolhatná? Lehet-é egyfelől akarni és másfelől az akarattal ellenkezni? Minek akarsz valamit, ha az akaratnak bételjesedésére való eszközökhöz nyulni sohasem kívánsz? Valaki valamely célnak elérésben nem fárad, azt elérni sem kívánja.

Végre, több okaidra térvén vissza: micsoda megütközése lehet egy uralkodónak abban, ha kéri, hogy törvénytelen ne legyen? Totoposz mind ekkoráig királyi uralkodó nélkül lenni sem tud, sem akar; de nem tanáltatik nyoma mégis az emberi emlékezetben, hogy valaha határ nélkül való hatalom alatt engedte volna magát sínlenni. És ez az az egy nemzet, melynek igazságait, még soha a kegyetlen uralkodás módja időkrül-időkre folytatott parázna hatalmával meg nem fertéztethette; mely, mondom, sem király nélkül nem élhetett, sem rab nem lehetett.

Mi hiba van benne a királyi méltóságra nézve? A leg-

hatalmasabb, legdicsőségesebb királyi voltak, kik sok teljes hatalommal uralkodó fejeket földhöz vertek.

Tudd meg, szerető fiam, hogy a királyi vezéreknek igaz híreket, nagy neveket nem uralkodások módja, sem nem a despoti hatalom, hanem a nagy erkölcs szerzi. Valamely uralkodó minden erkölcsi érdem nélkül népének törvényei felett és azok ellen teljes hatalommal erőszakoskodik, egy sem dicsőséget keres, mivel azt ilyen uton el nem éri, hanem csak szüntelen való bolondot¹⁾ mutat. De akit az istenek nagy lélekkel, erkölccsel megáldottak, akármicsoda szabad nemzetet uralkodjon, örökké dicsőséggel fedeztetik mégis. J

Nékem mindezen igazságoknak kimondására törvényes szabadságom van. Kilencszáz esztendeje mintegy, szerető fiaim, hogy Arténis országának törvénye ezen igazságokat uralkodóiknak szemeik előtt irni meg nem szűnik. Valamely igazságot az ország királyával együtt törvénybe veszen, azt kimondani minden hazafinak szabad.

Figyelmeztél-é jól beszédemre, boldog ifiú? Ezt kimondani, hogy a törvényes igazságban ültetett királyi hatalom a törvénytelennél állandóbb, jobb, igazabb, dicsőségesebb, nem hívségtelenség Arténis ellen.

Mi a kegyetlen uralkodás, fiaim? Az a hatalom, úgy-é, mely népével annak szava nélkül mindent elkövethet, amit akar. Mi az ilyen uralkodónak bátorsága oly nemzet felett, melynek esze tűzben lobog és meleg vére forrásból buzog ki? Valamely nemzetnek tüzes elméje van és vérében nem lacsuha, kegyetlen uralkodást sem szenyved.

A kegyetlen uralkodók e világnak oly részeire tartoznak, hol annak puha és forró egei az embernek vérét alvásba, elméjét ostobaságba fojtja. A fagyos egek hasonlóul munkálkodnak bennünk, sőt veszedelmesebben. Akár rendkívül forró vagy jeges legyen az ország, emberi terméseit buta elméjükké és galád vérüekké teszik. De sohasem is szállott hozzánk alá bölcsesség az Artikus és Antartikus csillagokbul.

Totoposznek egei mértékletesek, tüzzel, vízzel, hideggel, meleggel elegyítve. A nemzetnek elméje kétfelé ágazik: mély csendességre és sebesen lobogó tűzre. Egyik magával ragad, a másik oktat, azaz: egyik tűz, a másik tüzet tápláló erő. Min-

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *hibát*.

den ilyen nemzetnek törvényes igazsággal, okossággal kell vezéreltetni, hogy tüze a világba belé ne kapjon, mivel egy országnak kigyuladásával egész világ tűzbe borulhat, szomszédról szomszédra ragadván az égést a viszontagságnak fergetege.

A hát itt Arténisnek igaz híve, ki ezt javasolja néki, hogy törvényes és igaz legyen sokkal inkább, mint törvénytelen és igazságtalan. Arténist — mond Tariménes — teljes hatalommal és egyedülvalóságával uralkodva sem lehetne sem törvénytelennek, sem igazságtalannak mondani. Minden uralkodó élő igazság; így, valamikor parancsol, akarhatja azáltal törvénné változik.

Ne távozzunk a szónak erejétől, értelmétől, szerető fiam! Mi a törvénytelenység? Az olyan cselekedet, úgy-é, mely magán kívül semmiféle törvénytől nem függ. Mi az igazságtalanság? Az az akarat, mely minden más akaratok között örökké csak magát teremti igazsággá. Már ki volt az az ember, kinek egyedül magának lett volna igazsága az egész világ ellen és afelett? Melyik uralkodóban találhatik országánál több érdem és értelem, csak keresse ki belőle és ha mutatja magát, földhöz ne üsse.¹⁾ Az ilyen értelem hitetés. Nem teszen a méltóságos rang másnál bölcsebbé. Azért kegyetlen uralkodásra is csak olyan nemzet tartozik valójában, amelyik eszetlen és lacsuha. De soha a kegyetlen fejedelem elmés és tüzesvérű nemzet felett bátorságban nem lehet, akármely erős fundamentomon láttasson is állani. Királyi hatalma országában van: önön ereje két kezében határoztatik. Ha népét személye ellen gerjeszti, mit tesz annyi milliom felfegyverkezett karok ellen, két kezével?

Mégis könnyebb lenne — mond Tariménes — a dolgok sebes folyására nézve mindent Arténis akaratjára bizni, mint oly vég nélkül való törvényeknek szerzésével a nemzet elméjét terhelni, melyeknek tudására senki sem elég és a dolgoknak sebes menésekbe ezer akadályt s annyi vetélkedést szül, melyet Arténis egy szavával elütne.

A törvény — felel a bölcs — a társaságban annyira szükséges, hogy nincsen e világon oly despota, ki hatalmával elkerülhesse. Nem menekedhetik attól, hogy rabjainak egymás között feleledett pereket, ügyöket sohase ítélje és néma ural-

¹⁾ A sárospataki kéziratban: *és meghallgassa.*

kodást tegyen. Ha az eseteket, cselekedeteket, dolgokat semmi rend és állandó törvény alá nem veszi, egész ország lakosának ügyét személyében kell néki itélni és környülállásairól magát tudósíttatni, hogy ítélhessen. Ráér-é? Ha csak úgy nem él hatalmával, hogy midőn a bűnöst elibe teszik ügyében, ha éljen-é vagy haljon? minden kérdés nélkül azt nem mondja ki életére vagy halálára, ami elébb nyelvére szalad: úgy a perrel is. Péternek Pállal peri van: melyik részirül legyen az igazság? Uram, itéld és lásd, ki veszessen? Akármelyik — mond a despota. — Hadd veszessen Pál, mivel őtet nevezted utól.

Már lehetne-é az értelemnek magának magától annyira megveszni, hogy bolond hatalmának ilyen mélységébe merüljön? Mihent pedig rabjainak ügyeket törvényes utra nem teszi, kéntelen véle, hogy ilyen bolond legyen, vagy magán kívül számtalan despotákat tegyen, mely a kegyetlenségnek méltóságos dühösségével ellenkezik.

A dicsőségre nézve is, egy emberbogárnak nem elég az országnak méltósága, fénye, java, szentsége? Mi kell hát még? Hogy rab legyen az emberi nemzet? Országok foglalására van szükség, hol a despota személyében senkit sem győzvén, te ontod véredet azért, hogy amely győzedelmeket általa szerzesz, ő bujaságának sárjában tunyasággal fertőzve, bolond életére ruházza, néked pedig véreddel keresett dicsőségdbül vesztetnéd egyéb ne jusson?

Vége a harmadik könyvnek.

NEGYEDIK KÖNYV

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ SZAKASZ

Mester Kukumedóniás Arténisnek királyi hatalmán, méltóságán forgatván elméjét, engedelmet kér Trézénitől, hogy e tekintetben beszédét meghallgatni méltóztatna, melyet könnyen megnyert.

Meg van tehát — mond — Arténisnek hatalma határozva, melyre nézve nem ő köt, hanem ő köttetik. Ó! nagy ember, Kirotósznak bölcse! Ha Arténis rangot, jószágot, méltóságos nagy nevezeteket, gazdag jövedelmű hivatalokat adhat kegyelmében, szeretetiben, melyeket elvehet mord kedvében, talán hatalmának határait csak álmodjátok? Végeztek, az igaz, vagy végezni láttattok, de ha akarja, általotok vihet mindent véghez. Totoposznak tanácsai voksolnak, de rugótollainál fogva ő adja voksokat szájokba; így szabadon láttattok végezni mindazt, valamit ő akar.

Az ország házában beszédeitek, erkölceitek fénylenek, de érteni, hallani kellene azokat, midőn Arténis négyszemközött véletek külön-külön beszélni méltóztatik.

Világi szerencséje előtt minden ember meghajlik, és valaki szegényíthet, gazdagíthat, e földön, oly valóságos földi isten, ki Olimpusnak képzelt istenei előtt megyen.

Mivel az istenek mindég a természetnek rendes módja szerint áldanak és büntetnek, sem egy, sem más részen nem vévén az embereknek áldozattételeket erre nézve tekintetben, úgy látszik, hogy Arténis közelebbről boldogít, mint Júnó vagy Apolló, kiknek gondolat ad valóságot; e pedig szembetűnképpen jutalmaz és kérdésen kívül lévő szép valóság.

Az istenek csak jó és rossz idővel áldanak, büntetnek, úgy-hogy valamikor a természet forgásában a rossz időnek sorja kijön, soha kérésekkel jóra nem fordíthatják, sem a jót bűnök-

kel rosszra. A szárazság sem beszédeink, sem jó, sem rossz tetteink után nem jár: kiállja idejét, akárhogy legyünk mi. De hogy is eshetne meg, hogy a természet lenne származásához köttetve és nem származása ő hozzá, ki reá nézve kisebb a semminél? Mindezek okozzák, hogy Júnónak tiszteletit hangba, az Arténisét pedig valóságba helyeztessék.

Már ahol személyes uralkodó van, ott a jutalom gyakran csak a hazugságnak, hízelkedésnek szokott következése lenni. Egynehány érdemes halandók közt a haszontalan erkölcsűek ezeneként emelkednek fel hivatalra, jutalomra. Így vetkezteti le a királyi gazdagításra, szegényítésre való tehetség a polgárokat erkölcsükből, kiknek érdemek csak szájokban hangzik, szívektől nem esmértetvén. Valahol királyi szék van, az emberek körülötte többnyire hitetők, színelt erkölcsűek és csak távolról nézhetnek reája az érdemek, melyek nem ismértetnek, mert nem kellenek.

Ó boldog halandó! — felel Trézéni — több okosság lakozik benned, mint képedrül, állásodról gyaníthatatna. De tudod-e, hogy az Arténis jutalom által való hibája csak azokra értehetik, kiket önnönmaga ismér? A többiek mások által adatnak fel és jóságok, rosszaságok is azokon nyúgoszik. Soha Arténis azok közül, kiket ismér, érdemetlent nem jutalmaz. Hízkelkedni előtte nem lehet, mivel okossága nem szenyvedí, hogy olyan tehetséggel öltöztesse fel az orcapirító hazugság, mellyel születése nem bír. Más tekintetben pedig nem lehet néki oly dicséreteteket mondani, melyek igazak ne legyenek, mivel jósága mindent felülhalad.

De ha egy hamis Arténisetek volna — belészól a Kirakades — adásra-vevésre való hatalommal, azt is imádnok kelene, mert különben megéheztetné a hasatokat; ezek a gyomros totoposzik pedig szeretnek heverve jóllakni... eledelek magától mász szájokba, mely után fáradva egyet se lépnek. Játszanak, vígadnak itt, Kírotósz városában, hol a kenyér, hús és mérges bolondító italok magokban másznak asztalokra, melynél ők nevetve esznek-isznak.

Sehol sem lehet könnyebb életmódja e világon, mint ahol a beszédet megfizetik, mint nálatok. Mi könnyebb a beszédnél? Ti jóllakhattok véle. Mondják, hogy annak a tarka totoposzinak, ki henye tanácsotoknak fején ül és úgy fénylik, mint őszí féreg, beszédéért annyi marhát adnak, hogy meg sem eheti.

Álmélkodásra való dolog, hogy azok a rongyos, gyapjas, szőrös totoposzik is beszélnek szintén úgy, mint ti, azoknak mégsem fizettek semmit, hanem ha két darab béfaló kenyerek van, egyiket vagy néha mind a kettőt kihúzzátok szájokból és annak adjátok, akinek torkig van eledele, hogy kiokádja. Igazságaitok mindég azokat ragasztja jobban-jobban földhöz, kiket emelni kellene, azokat gazdagítván, kik már temérdek vagyonnoknak evésében megzabállodtak és köhögő kehesek. Egyik polgárotokat teletöméssel, a másikat éhséggel fojtogatjátok.

Sőt — mond Kukumedóniás — a fényesbőrű totoposzik ételcsomoszolókat fogadnak méltóságos torkoknak és tekintetes hasoknak szolgálatjokra, kiket kezdetben mind *has-ácsoknak* hívtak volt, most pedig már *szakácsoknak* neveznek. Ezeknek a has-ácsoknak semmi egyéb kötelességek nincsen, hanem hogy a gazdag totoposzikat csomoszolják tele étellel, azalatt, míg a boglyos totoposzik kézbül se tudnak mit enni. De ennek így kell lenni, mert igazság.

Totoposzának igazságai — felel a Kirakades — mindég csak azon résznek szolgálnak, amelyik a többit megcsalhatja, mely nálatok okosságbul megyen ki és beszéd által készül meg. Azért tinálatok a beszéd megszűnhetetlen, hogy nyereségre szolgál eszközül. Itt pedig már minden vagyonnak gazdája, különös birtokosa lévén, ti semmit se kaphattok úgy, hogy általa valakit meg ne csaljatok. Mindég beszélitek az igazságot, hogy eltakarhassátok a hamisságot.

Kirakaduhuban egy igazságtalan ember sincs. Senki sem bír külön; aki mit kap, övé; amely asszonyt talál, kedvére fordíthatja. Így a természetén kívül parancsolat, hivatal, kötelesség más nem lévén, köztünk bűnök sem tanáltatnak. Nálatok annyi a rossz ember, mint a hajam szála, mert magatok rontjátok el, olyan mesterséges módra, gondra fogván életét, melyel ezeredik sem bírhat.

A természet az embert is mindcsak olyan egyenlő módon szüli embernek, mint a szarkát szarkának. Hol láttál hívő szarkát, hitetlen szarkát, kegyes bakot, bűnös bakot?

Ti azt hiszitek, hogy igazabbak vagytok a csupa természetnél; noha attól elmenvén, azt se tudjátok, hol, miben, mikor és hogy legyetek igazak? Azt hiszitek, hogy nálunknál boldogabbak vagytok, mivel örökké beszélhettek; de régen elbeszéltétek már azt, hogy boldogok lehessetek. Örökös beszédre

és szenyvedésre vagytok átkozva. Ti kikülditek magatokból a boldogságot s úgy keresitek aztán Arténisben, magatokon kívül. Mihelyt minden javad mástól függ, annak vagy életeddel rabja, akármit mondasz.

Csendesedj! — mond Trézéni — Totoposznak boldogságát a tapasztalás fogja szíveddel megéreztetni, mivel okoskodással értelmethez nem ragadhat. Jó uralkodás alatt az egészség, vagyon jókedvet ad, a kedv örömet szül; az öröm pedig boldogság.

Nincsen boldogságunk rajtunk kívül helyeztetve, mivel Arténisnek királyi mívei közakarattul származnak. Nem is ő boldogít, hanem szája által boldogul a nemzet, magában és magánál fogva. Mindenkor az országnak álló tanácsa fontolja meg, kit jutalmazzon és országos hivatalra kit válasszon, mely eset könnyebbségére szolgál, mivel egyiket a többinek eliekbe látatván tenni, magára titkos kedvetlenséget, hidegséget nem húz általa. Hazájára pedig egy ember minek haragszik, ha különben nevetségesnek és eszetlennek nem akarja magát kiadni?

Valakinek főhivatalba kell lépni, az ország főtanácsa adja fel, hol többek közt Arténis mindég azt köteles választani, ki a nevek sorában legelől áll. Mihent választotta, ugyanazon tanácsnak ítélete nélkül, szolgálatjából, rangjából ki nem teheti.

Midőn ezen szavait végezné, jelentetik, hogy Arténis az ország számára mulató kertjében vacsorát rendelt, hol Trézéni társaival együtt megjelenni el ne mulassa.

Mihent a nap a világ széléhez érkezik és süllyedni kezd alá a setétségbe, elindul Trézéni, hogy királynéjának vacsoráló helyén társaival együtt megjelenhessen. Már a setétségnek csendesen suhogó szárnyai elkezdtek e világ felett lebegni, melyek között a szunnyadó természet fejét lehajtotta, midőn a Tenerikertnek kapuihoz érkeznek, hol már Kirotósz városának sokasága tolongott. A népet véghetetlen száma egy tagba láttatott önteni, melynek mozdulásai mint csendes tengernek habjai ingadoztak. Egy sem léphetett sem elő, sem hátra és öszveszorulások által lábaikkal földrül felmelkedvén, a levegőgekben láttattak függeni.

A kapuban keresztül katonák állottak egymáshoz forrott sorokkal, hogy kiszabott idejekig az embereket a bérohanástól tartóztatnák. Azonban a gyülekező sokaság szüntelen tollik egymásra és úgy árad, mint a megrekesztett pataknak vize. Addig sokasodik, gyűl, emelkedik, hogy az egymásba forrott

nép önnön terhét tovább nem bírhatván, bérohanásával az őrző katonákat örvényei közé kapja, kiket a szorulás lábokrul fel-emelt és kóvályogva sodrott bé Teneribe, három ízben is kiforgatván őket, arccal a város felé, míg a népnek tágulása közt odabe talpra eshettek volna.

A kapunak két felein két márványkőoszlopok emelkedtek fel a fellegekig, melyeknek tetejeken egy-egy kiterjesztett szárnyú arany sas tündöklött; lábaiknál pedig kőből kimetszett oroszlánok heverték. Ezeknek formájokon a minden egyéb állatokat megvető méltóságnak győzedelmes kevélysége látszott fenyegetni. Belől a kapu mellett, kétfelől az első tekintet oly hosszú utakra vetette magát, melyeknek kinyúlásán a látásnak határa nem ismértethetett. Azontúl a kertnek szövevényei és tekervényes utcái között bolyongott a nézés, míg végre Tenerinek belső térjére jutott.

Ennek közepén nyúlt el egy hosszú mennyezet, melynek falai két sor márványkőoszlopokból állottak: megaranyozott oldalaikon ezer gyertyatartók lobogtak, melyek között zöld levelű borostyáninak mutatták tekervényes nyúlásokat az oszlopok tetejéig el, hol egyik oszlop a másikához aláfüggő virágkoszorúkkal vala egybeszűve s fonva. A mennyezeten a csillagos kék ég állott kifestve, melynek közepén Olympusnak isteni serege ebédelve rajzoltatott le, hol Hébé a halhatatlanságnak italát tölti és az istenek között osztja. Tovább Neptunus látszik csigaszekerekében a habok színén repített, tritonaitól környülvétettetve, szigonyával a szélveszeket és Eolusnak hideg kősziklaöbleit fenyegetni. Ezentúl van lerajzolásba Ilion, annak Akhiles által való ostromoltatása; az ütközetek végre, melyek felett az istenek aranyas fellegektől vétetvén környül, magokat mutogatják és hol trójai, hol görög vitézeknek láttatnak segedelmekre lenni. Odébb szemléltetett Páris, ki az Ida hegyén Júnó, Pallás, Vénus istenasszonyok közt teszi ítéletit. Így állott hármass megszakadozott mennyezet alatt e mulatóhelynek hosszú épülete.

Terített asztal nyúlt végig alattok a lobogó szövétnekeknek világa közt, melynek belső térje egyik sor tányértól a másikig tálakkal és formákkal vala megrakva. Az asztal közepin arany lábakra fektetett tükörtáblák állottak; itt, cukor és tészta mív-ből kicsinálva lehetett Herkulesnek tizenkét mívceit látni, hol Néméának erdejében az oroszlánt fojtogatja; rettentő botjá-

val a lernai hidrának hétszeres fejét egyszerre elüti; az arkádiai vadkant elfogja és Eurysténeke ajándékba nyújtja; a fenebikát meggyőzi; vállain az egeket tartja, míg Atlás Hesperianak aranyalmáit gyűjti. Végre Gibraltárnak hegyeit kétféle szakasztja és az Óceánummal a Közép-tengert egyesíti; utoljára látszik az Ida hegyein mérges öltözetit magáról szaggatni és nyilát Filakletesnek¹ testálni.

A mennyezetnek túlsó végén, a márványoszlopok felett állott egy kar, mely zengő muzsikával rakva vala.

Azonban Arténis kastélyában szekerére felülvén, előtte megindult fegyveres palotásai dobropogással, trombitaharsogással lármázzák fel egész Kirotósz városát. Mint a méh midőn raját ereszti, a főrendek úgy omlanak ki kastélyának kapuján, kik össze-vissza tekingetve, fel s alá futosva, cselédiknek neveket siető leletezések közt kiáltozva ülnek fel szekereikre, melyek egymásba akadoznak; de végre utnak vévén magokat, a kövel kirakott utcákat csattogással töltik el, hol a mérges hágású lovaknak patkói villámlás módra szikráztak. Midőn a csattogás, nyerítés, szaladó szekereknek zúgása, dobropogás, trombitaharsogás, az őrizetre rendelt vitézeknek olykori felkiáltások Kirotósznak egeit lármába hoznák, a bástyákon heverő ágyuknak bőgései ütnek a zúgó hallásban, mely minden érzést csatázó indulatban hoz.

Az utcafeleken dülöngő gyalog sokaság ordító kiáltást emelt fel az egekbe, így szólván: Éljen Arténis! Éljen Vénus! Éljen Diánna! Végre fellármázott indulatjokban elméjük elragadtatván, össze-vissza kiáltozták, hogy: Éljen Arténis! éljen Júnó, Apolló, Jupiter, Merkurius, Szaturnus, Cibelles, Vulkanus! Éljen Ilion, Kirotósz, Totoposz sat., mely lármájokat ottan-ottan nevetés szakasztotta félben, azoknak káromkodásait hallván meg, kiket közülök a földre tapodtak és lábaik alatt kalapjokat, botjokat, kit-kit szidalmazván, keresték.

Az érkező szekereknek, lovagoknak, kiáltozó gyalogoknak sokasága oly iszonyú zúgással ütközött meg Tenerinek kapujában, mint a szélvésszel hömpölygő tenger magas partjaiban. A szekerekből kiszökdöső férfiak, kardjaik lábok közé akadozván, fővel bugdostak alá; az ifiú asszonyságoknak lengeteg öltözetek pedig szakadozások közben mindenfelé recsegték. Végre

¹ Philoktetes.

elborítják a kertnek térségét, hol hálálkodásokkal egymáshoz hajladozván, fejeknek sokasága mint a szelek alatt dülöngő zöld buzának habjai, úgy látszottak. Elő- s hátrattett sürgésforgás, köszöntő bugdosás, nevetés, susogás, ágaskodás, nyaknyújtás, mellyel Arténisnek érkezését vigyázták, láttattak mindenfelé. De a városban még oly lárma, ágyúzás, ropogás, harogás, csattogás, kiáltás hallatott, melyeknél fogva úgy tetszett, mintha helyéből akarna Kirotosz kimozdulni.

Ezek így lévén, utoljára a kertnek kapujánál száz lépéssel földre egy ágyúlövés hallatik, melyre azonnal mély csendesség lett. Ezáltal jelentetett, hogy Arténis Tenerinek kapujához már érkezett. A kengyelfutóknak súrolással elottott fáklyájok füstfellegeket eresztettek széjjel a lámpások között, kiknek fáradt léhegések, vékonyakat rángatván, elepedéseket mutatnak, amidőn lábaikat támaszoknak hányták és homlokaikról izzadtságokat törölték.

Arténis, szekerebül leszállva, asszonyaitól környülvétetve, mulatóhelyéhez gyalog indul. A körülötte sereglett és tolongott sokaság, képit, formáját szemlélni kívánván, egymás vállán ágaskodott, hol ábrázatját kiki egekre forgatta fel, melynélfogva úgy tetszett, mintha a Teneri kertjének térjei orcává változtak volna. A vastag embercsoport úgy dült kétfelé előtte, hogy utat adjon néki, mint a terhes hajó előtt a haboknak nyílása. Némelyek földre guggoltak és törpeségek miatt fent semmit se láthatván, Arténis lépéseit a sűrű lábak közül kukucsálva szemlélték a földnek színén. Királyi méltósága egyáltaljába való hallgatást parancsolt, mely miatt körülötte a csendesen bujdosó susogásnál egyéb nem hallatott.

Végre kastélyához érkeve, annak karjára egynéhány grádicson fellép, hol az égő szövétnekek világa közt istenasszonyi formáját azonnal minden meglátja. Zengeni kezdenek Tenerinek egei a kiáltással, hol számlálhatatlan süvegek, kalapok, kucsmák, sipakok¹⁾ repdestek fel a csillagok alá, ezt hallatván minden részen: Éljen a mennyei Arténis! éljen az isteneknek képe! Jupiternek leánya! Totoposznak angyala! — Arténis ezeknek hallásával édes keservétül elboríttatván, tekintetiben könnyező örömmel mosolygott. A népnek kiáltása szüntelen

¹⁾ Sipak: sipka (v. ö. csutak: csutka).

kettőztetett, mely néha-néha elcsillapodván, mint az elhallgatott zivatarnak megzúdulása az erdők között, újra meg újra hallatott, hol a főförendek egymás szemében síró mosolygással tekingetve tébolyogtak némán, az ögyvelgő sokaság között fel és alá.

Ezek így lévén, végre Arténisnek egy mellette álló asszonya lobogó keszkenőjével integetni kezd, melyre minden elcsendesedik. Arténis ajakait megnyitván, következendőképpen szól: Kedves híveim! Egy halandó szívének sincs annyi érzése, sem nyelvének oly ékesen szólása, mely azon édes fájdalomba merült örömet előttetek felfedezhesse, mely által belső részeim elfogatnak. Vajha azon meghálálhatatlan kegyelmekre méltóztatnának isteneink, hogy személyünk iránt mutatott szereteteket valójában megérdemelhetnénk! Ekkor lennénk hívségtekre, hazátoknak koronájára érdemes és ezáltal tudnánk egyedül jóságotokat jutalmazni, melynek ára kincsekkel nem fizetethetik. Ne fárasszátok tovább már szívemet örömkialtásaitokkal: erkölcseimnek gyengesége szeméremmel borít el magamat magam előtt titkon, gyanúságba ejtvén az iránt, hogy e rendkívül való dicséretet nem érdemlem. Életemnek minden bátorságát, nyugodalmát, örömét, dicsőségét, általadom nemes szíveteknek; nem kívánván halálomig boldogságok ellen világi szerencsével élni. Ezzel meghajlik és beszédének véget vét.

Uj lármával telnek el az egek, hol a kiáltás ordítássá változik. Nyakát kinyújtva, fejét hátraszegve, száját az egekre kítátva, szemeit béhunyva ordítottak Kirotósznak férfiai. Az urak kiterjesztett kezekkel, szüntelen való pisszegetésekkel kivánták a kiáltó sokaságot csendesíteni, mely igyekezeteknek sikerét nem látván, széjjel kezdettek közöttök pezsdülni, hol a szembéhunyvást ordítózó lakosokat kalapjokkal szájbaverték. A sok bőgő hangnak félbeharapása, ennek dűnnyögő morgása, a többinek esetén való nevetése tapsolásra, kacagásra vették a népet, mely idő alatt a muzsikák megzendülvén, minden ember csendességre jött.

Azonban a vacsora elkészül, oldalt füstölögtek a konyhák, honnan az ételhordó inasoknak száma a forduló ösvényeken, mint az utazó darvaknak sorok az egek közt, úgy látszatott; a konyha előtt forgó emberek a tűznek világát hol árnyékba fogván, hol kibocsátván, úgy tetszettek távolról, mintha fejek-

kel a lángnak felszökő habjai közt kóvályognának. Végig rakják edellel az asztalt, melynek hosszán a látásnak határa csaknem eltévedett. Vacsorához ül az ország, hol az ételeknek láthatatlan párájok, mint reggeli harmat a völgyekről felemelkedvén, a palotát ambrózia-szaggal eltöltötték. A leült vendégek magokat helyekbe fészkelve, szomszédjaikhoz jobbra-balra hajladoztak, susogással köszöntvén egymást, hol néhanéha belőlök kitört nevetések hallattak. Tányér, tál, kés, kálán mind forgásba jönek, melynél fogva csendes csürcsat¹⁾ hallatik az asztal felett.

Midőn a vacsorálás már állana, a palotának menyezeti alatt lévő karban odafent a muzsika megzendül, a vendégeknek orcájok kiderül örömmel, kik ülésekben úgy láttatnak emelkedni, mintha viz áradna alattok: tekintetekben piro-sodva, beszédeknek hangját felemelik, melynek csatarája a muzsika-hanggal magát egybekevervén, a fülekben különös zúgást okozott.

Zúgó zsinatban a szerelmesek bátorságot vévén magoknak, egymást csipkedték, rángatták és lábaikat titkon nyomkodták. Akik távoly estek magoktól, szemeiket keserves mosolygással függesztvén egymásra, fáradt sohajtásokat tettek, akik pedig tárgyaikat nem is láthatták, szüntelen a padlásba néztek, mely szomorú állapotjokban csak halavány színekhez fagyott izzadtságok fénylett orcájoknak bőrén.

A muzsika elcsendesedik és a beszéd is; — mély hallgatás van a vacsoráló sokaság között. Fáradt szóval érkezik távolyról valamely énekszó, mely olympusi hangnak ismértetett. Kiszökdösnek az asztal mellől és egy útnak derekán látják Parnassusnak hegyét, melynek oldalain a kilenc szüzek ragyogó fáklyák közt hevertek. Melpoména vitte a hangnak csendes keservét, kinek éneklésével a többi szavát egyeztetvén, bánatos hangokkal minden szívet elaltattak. A sokaság között egy köhentés nem hallatott. Akik az utak szélein hosszú székeken ültek, jobbra is, balra is fejeket lehajtván, egymásnak térdet, hol vállokat ütögették, de mint álomban észre nem vehették, mivel az egész érzés annyira elfogódott, hogy belőle ütésre, csapásra nem jutott; mások a pázsitos gyepre hanyatt

¹⁾ Zaj, csörömpölés.

leheveredve, szemeiket a csillagos egekre függesztették, hol néha-néha oly hergéseket tettek, mint az erős borital után. Ugy tetszett a hallgatóknak, mintha világi jócselekedeteknek jutalmául Elizeumban élnének dicsőségekkel és halhatatlan gyönyörűségeikkel.

Nem távol a szüzektől valának a leveles falaknál fuvó muzsikák is helyheztetve, melyek reménytelen zendülést tesznek; a szüzek nagyobb erőt vevén, felemelik szavokat a csillagos egekig. Gyönyörűségének zsibbasztó álmából minden ember felrettent, mosolygást vagy nevetést mutatván tekintetiben. A csoportonként ögyvelgő sokaság egymásba ütközött, az apró gyermekek pedig édesanyjoknak vezető kezeiken ugráltak, táncoltak, tapsoltak.

Midőn a vendégek gyönyörűségeik közt elméjekben, szívekben, mennyre, földre, mélységre, magasságra így ragadtatnának széjjel: távol a helytől dörgést, ropogást hallanak. Nékiszalad a sokaság a hangnak, oly örvénylő sebességgel tolódván előre, mint amely folyóvíz megrekesztésében gátját elszakasztja, minekutána már egymásra halmazott árja a magas partoknak szinekig feldagadt.

A leveles falak közül kiérkező, a kertnek kőfalain kívül a kies térségen látnak meg egy favárat állani, melynek osztályi, részei mindenféle formát mutattak. Itt elébb a földbe rejtett puskapor-csüek gyujtogattatván meg, rettentő dörgések között lövöldözték fel tüzeket a csillagok közé, hol csoportos világok széjjelszóródván, a holdnak világát ragyogó színbe hozták. Ezekről kapott végre tüzet az egész alkotvány.

Legelőször láttatnak meg csendes tűzben a hazának régi vitézei és bölcsei, kik hazájoknak oltalmára és az emberi nemzetnek oktatására szolgáltak. Ezeknek dicsőségét énekeltek, Arténisnek énekesnéi az előadott Parnassusnak hegyén múzsáknak képekben, hol az isteneknek félelmét, az igazságnak és embereknek szeretetét, a haza szolgálatját, annak törvényes uralkodója iránt való hívséget hirdették oly érdemeknek, melyek nélkül Elizeumnak halhatatlan örömét jutalomul halálában senkinek sem adják az istenek.

A tüzi mesterségben megjelent bölcsek és vitézek felett látszott Arténis, Minervának formájában felöltöztetve. Ezután jött Kalipsó barlangja, hol maga nimfái közt ült. Ezeknek tüzők és csendesen lobogó zöld, sárga, kék lángjaik után rettentő

ropogások közt tetszett ki Vulkánusnak koha, hol a Cyklopsok keze közt a gerjedni indult és készülő mennykövek már tüzzel sisterékeltek; meglátszik legfelül Olympusnak hegye Jupiterrel és minden isteneivel együtt, mely tárgynak látása felemelkedést, méltóságot és álmétkodást szült.

Ekkor jelennek meg Olympusnak tövénél amaz irtódzást okozó óriások, Egeon, Briaré, száz karokkal, ötven szemekkel, kik hegyeket emelnek egymásra, hogy az egeket ostrom alá vehessék. Anecládés kőszikla tornyokat hajigált fel. Az isteneknek megrémült serege világra láttatik szaladni; egyedül maradván Jupiter Vulkánussal egeiben, honnan az óriásokra tüzes mennyköveit csattogó, mennydörgő villámások közt szórta, halmok és hegyek alá temetvén őket. E tüzi mesterség által a körulte forgó és felette álló levegőegek lángoltak, villámlottak, a föld dörgések miatt rázkódott, a magas égnek táblája pedig piros tűzben égett, honnan a csillagok eltűntek és a hold utját felfüggesztette, míg e rettenetes játék tüzének hamvába nem esne.

Végre a földnek színébe kígyócsapás módjára tekervényesen széjjel bérakott por-csüek lobbanván fel, úgy tetszett, mintha a világ kezdene kigyulladni, a magokat felvetett tűznek csattogásai siketté dörgötték a füleket, melyeknek ordító csatája alatt a föld bimbolyogni tapasztaltatott. Hallásnak, látásnak, érzésnek úgy tetszett, mintha a világnak utolsó itéletnapja állott volna bé és a föld végső elsüllyedésére rohanna alá a feneketlen mélységre.

A nézőknek tekinteteken bámulás, félelem, gyönyörködés, irtódzás, öröm, ijedés keveredvén öszve, ábrázatjokat csudaképekké változtatták. Az ifiú asszonyok közt éles sivalkodások, a bátor férfiak közt a dörgések után való csendes bömbölések hallattak, mellyel a hangnak rettenetességét láttattak gúnyolni. Az anyjoknak kötőjök alá rejtetett gyermekek csak néha-néha ütötték onnan ki fejeket a csendesebb ropogásoknak idején.

Ez elmúlván, minden ember úgy fujta ki magát, mintha hosszas futásában állapotott volna meg. A néző sokaság széjjel pezsdül, úgy, mint az örvény fenekén rakáson álló halak, midőn a halász szigonyval közéjük üt. Csoportonként jönnek vissza, beszédeknek zúgásával töltvén el az egeket, hol itt-ott éles nevetések hallattak. Sokan fejeket hátraszegve, bötyköket homlokokra nyomva, könyököket égre feszítve fel, a tüzi mes-

terséget szidalmazva csudálták, melynek villámásaiban még szemeik répzettek.¹⁾

Midőn elébbi mulatóhelyekhez közelítenének, oly csendes énekléseket és muzsikaszót hallottak, melyek elragadtatás nélkül szoktak mértékletes kedvek közt gyönyörködtetni.

Trézéni Kirakadesére egy hosszú palástot adván, véle és több vendégeivel együtt a sokaság között ott ögyvelgett, evett és ivott. Egy hosszú kőszékre telepednek le, mely az utfélen volt, hol az úri sereg sétálgatott előttök.

A Kirakades e külömb-külömbféle bőrű, termetű, formájú embereket ismérni kívánván, az előttök elhaladókat kérdezi, micsoda állapottal, nevezettel élnének. Egy gombolyogba forrott testű, ideje által ráncba borított vén, igen fényesbőrű totoposzi botorkázdik előttök, kit — mondják néki — neveznek ő hercegi kiderültségének, ő vidámságának. Mért nem inkább — mond a vad — ő béborultságának, ő homályosságának? Nem igazán hívjátok magatokat.

Érkezik egy filegória termetű hosszú totoposzi, kinek álmélkodással mond a vad, hogy rettentő nagy ember! Ez kicsiny ember Totoposzban, — felelnek néki; hogy ezt csak így nevezhetik: ő körülnézettsége, ő maga-körül-látósága. Talán vak a többi, — kérdi a Kirakades — mivel csak az ilyenek körülnézők, vagy körüllátottak. Más vetődik elő nyomban, kinevezetik ő legfentebb való nagyságának. Tovább: jön ő fent születtsége, ő magasán-származottsága. Érkezik utána ragyogó bőrben ő legderekabbsága, kinek ujjai tündöklöttek. A vad kérdi, hogy miért fénylene úgy az ujja? Trézéni felel: hogy ez különös lakos, mivel már minden élelmét eladta, hogy ily tündöklő bőrben járhasson, és az a kő, mely ujjában fénylik, többet ér száz ökörnél is, melyből sok ízben lehetne jóllakni. Egészségére vagy jóllakására szolgál — kérdi a vad — az a fényes kő ujján? Semmire se, hanem csak drágaságok miatt pusztul el élelmében.

Micsoda bolondok ezek az oskolás totoposzik, hogy olyan dolgoknak megszerzésével gyötrik életeket, melyek egészségre, jóllakásokra csak annyiban tartoznak, amennyiben őket pusztíthatják és elveszthetik? Minek kívántok ti, okosok, azzal

¹⁾ Kápráztak.

élni, ami életre nem tartozik? Amit sem meg nem ihattok, sem meg nem ehettek, sem hideg, sem meleg ellen nem használhatok? Fényért adjátok azt, úgy-é, amivel testeteket tápláljátok, hogy kívül ragyogván, belől a gyomorrágás emésszen meg benneteket? Ezeket mind az életet boldogító oskolákban tanuljátok?

Hát ez a sok dolog, melyet itt látok, kinek megyen költségére? kit pusztít el? Senkit sem, — felel Trézéni. — Ez sem az országnak, sem Arténisnek semmiében sem kerül. Ezek mind csak laptázások. Az ország népe minden esztendőben kezébe vét Arténisnek egy nagy omlás pénzt, melyet ő megkapván, a népnek ismét visszahajít és a játék alatt ezek mind megesnek. A költség pedig örökké az ország kezénél marad. Mindent megvészen magától és magamagának megfizet. Egy országnak, nemzetnek csak az olyan dolgok kerülnek költségébe, melyeket oly szomszédoktól hord, kik ő tőle soha semmit sem vésznek. Mihent vevő pénzével másnak és nem magának fizet, ha mástól valamiben vissza nem kaphatja, minden pompára, bujaságra rendelt eszközöknek idegenektől való megvétele tilalom alá kell zárni. Ha Arténistől vissza nem jönne az, amit országa számára kirendelt, néki sem lehetne adni. Valamikor az ország egyik kezével vissza nem húzhatja azt, amit a másiktól kiad, mindenkor pusztul és hanyatlik. Ha véredek apadását, erődnek naponként lévő fogyását eledellel tesztenek vissza nem adhatnád, halnod kellene.

Tinéktek — mond a Kirakades — aranyos lelketek, ezüstös véretek van és olyan isteneitek, kik szüntelen az ajándékot, adót kívánják; mégis állítjátok, hogy ti nem a kincset, vagyont, hanem az igazságot tekintitek. Mimódon eshessen e meg, mikor ha nem ajándékozhattok, isteneitek is lemondanak rólatok? Sziveiteknek két rugótolla van, egyik arany, másik dicséret: isteneitek is szinte úgy. Igazán követitek őket, vagy indulataitokat, kívánságaitokat tettétek istenekké. Ha pénz nem folyhat hazátoknak testében, azt mondjátok, meghaltok: ha annak halál, fiainak is. Ó, ti aranyvérű emberek! hogy vetkeznétek ki magatokat a kincsnek igazságaitok felett való kívánásából?

Ó, ti döggel élő halandók! — mond Kukumedóniás — mikor vetkeznétek ki magatokat a sundaságból és haramia tulajdonságokból? Kirakaduhunak világ kezdetitől fogva való bol-

dogsága ezen egy estvének gyönyörűségét nem éri, melyet Arténis ma népének érzékenységeire függeszt.

Tariménes megszólal s mond: Uraim! magunkban maradtunk. A sokaság a palota környékére, az oszlopok közé és a táncoló házba vette magát, hol a rendek már vacsorájoktól felkelvén, muzsikaszón forganak. Imitt-amott láttak csak egymás társaságában szédelő férfiakat, asszonyokat, kik a táncházbul a kertnek szövevényes útjai közé magános helyekre mentek, szüntelen susogva magok közt, honnan henye sétálással, ellankadt tagokkal, fáradt lépésekkel és hallgatással szállongottak elő. A leveles falak alá útfélekre helyezettett hosszú székeken imitt-amott széjjel tanáltattak ifiak és asszonyok pároson ülni vagy susogni vagy sohajtani, vagy egymás ellen pöffeszkedni és veszekedő szókat ejteni; hol szerelmeskedés, hol alku, hol szemrehányások voltak a páros magánosságokban széjjel, a sötét világosság és leveles falak közt.

Hát ezeket — kérdi a Kirakades — micsoda boldogság ültette félre ide a sokaságnak gyönyörűségeitől elszakasztva? Ezek — felel Kukumedóniás — a természetnek titkain bölcselkednek, mely foglalatosságok mindég magánosságra és rejtekhelyekre tartoznak. Különben Totoposznak gyönyörűségei is különb-külömbfélék, sokaságra és magánosságra valók.

Ezen beszélgetések alatt nagy tapsolást hallanak a táncházban. Arténis mulatószobájában vacsorált egynéhány tanácsosaival és asszonyaival; honnan végre a táncolókhöz ment le. Formájával, azaz öltözetivel, tekintetivel, termetivel Diánnát, Júnót és Vénust magát láttatott felülhaladni. Szívének jósága, elméjének élessége, vérenek szerelmes tüze forgottak szemeiben, melyek tekintet a magához húzó kedvességgel fejtették ki. Mennyei erkölceinek világa nézésében tündöklött, mely a legdarabosabb orcát is testi szépség nélkül kellemetessé szokta tenni. Tűzzel forgó csendes szemeiből, szívének édes érzései láttattak kiderült orcájára oszlani, hol könnyezve nevettek, úgy tetszett — és bánattal örvendeztek. Minden nagy érzékenységu szív mértékletességet rajzol a tekintetre, hol az örömet is bánatos színben mutatja, megilletődésre hozatván általa.

A muzsika megszűnt és a táncolók széjjel repdesvén, üresen maradt helyeknek térsége, mint Mársnak mezeje, úgy látszott.

Egy kézcattanás után a muzsika újra megzendül és Ar-

ténis táncba indul. Az ifiak, természetire, tekintetire, testének szökéseire hol csendes ingadozásaira függesztvén szemeket, megnémító ájulásokba és lopó hideglelésekbe estek; ki állva, ki ülve dideregvén körülötte, melynélfogva kétségbeesett kívánságok tévelygő tekintetekre utolsó elkényszeredéseket rajzolta.

Mester Kukumedóniás Arténist látván, végbe nem vihette, félelmétől, szerelmétől szorongattatva, hogy térdei öszve ne kocogjanak. Ó, mely fényes dicsőségekre szolgálnak az isteneknek — így fohászcodik — ily gyönyörűséget teremteni! És mi csoda keserves emberi megaláztatás, rothadásra vettétvén, néki sírba temettetni! Miért szül a természet ilyen földi istenségeket, mint e világnak gyönyörűségeit? Vagy ha szüli, halálra és ijesztő vénségre vetni miért nem szánja? Méltóság, hatalom, gazdagság, magával ragadó szépség, dicsőség, erkölcs, érdem, ah! ezek vigyék-é Arténist sírjába örökös megrothadásra, hol férgek által emésztetvén, utálatot, irtódzást okozzon a szívnek? Ő, ki most minden érzést magával ragad, és az esztendőknék sokasága alá temettetett haldokló vén szíveket is ifiú tűzbe hozza! Ebanyját! — mond tovább keservében — az ember csak repeső bogár, mégis úgy hiteti magát, hogy félisten.

Alig végezi ezen sohajtásait, hogy Arténist a táncnak fordulása éppen előtte állítja meg; kit, szemét reá vetvén, megismér! No! hogy tetszik néktek — mond — királyi kedvünk? Mester uram nyakát kétfelé nyujtogatva, szavában akadozva, úgy látszott, mintha csont akadt volna torkán, mely miatt fuldoklana; végre belső nyögései szavait ajakira nyomván: Ó, dicső Arténis! — így szól — (mert neved minden királyi méltóságodnak felette van) sohasem engednek az istenek egy ily közönséges halandónak arra elégséges tehetséget, hogy a természetnek ily magát is meghaladó dicsőségével illendőül szólani tudhasson. Ne méltóztassál hozzám beszélni, nagy királyné! hogy csekélységemet nagyságodnak ellenében látván, utolsó megaláztatásom, mélységre, siralomra ne vessen, bánatba ejtven amiatt is, hogy világon vagyok és érzek.

Ezalatt a tánc érkeztvén, fordulásával Arténist előle elragadta.

Tariménes Tomiris mellett állott; ez egy fiatal szűz vala, kinek születésében Arténisen innen a természet mások felett kedvezett. Tekintetin a gyermeki ártatlanságnak vidám kedvessége mosolygott, melyet szemérmességének kellemetes

tüzével fedezett. Minden nevetséges eset kacagásra erőltette, amit most itt mindég magába fojtott. Andalogva nézett, mintha látni semmit sem akarna, de azért a legkisebb eset is látásának határai közül észrevehetetlenül ki nem tűnhetett. Egyszóval leány volt, vágyódással, szerelemmel lévén tele, tárgya nélkül.

Ó, boldog idő, hol az édes képzelődések közt e világ bölcsességének szomorú isméretein kívül egy szempillantás, fordulás, szó, eset, gyermeki játék sat. örömet, gyönyörűséget, elragadtatást okozhat! Szomorú bölcsék, kik esztendeiteknek vidám kedveitől elzáratva, magatokat a kétséges igazságoknak meghatározására való haszontalan erőlködések közt hervasztjátok, mi lehet boldogságotok egy olyan ifiúnak öröméhez képest, ki szerelmének első tüzében tárgyát öleli s csókolja! Jaj az élet gyönyörűségének, mihent csak tudományra, okosságra és bölcsességre szorul! Egy gyűszűnyi esztelenség sokszor érzékenyebb és édesebb örömet szül szívednek, mint ezer Plátónak olvasása.

Ifiúságodnak vigságait eltűnt esztendeid úgy ragadták el magokkal, mint az ország útján futó sebes szelek a port. Érzéketlenül viszen az idő kézenfogva hanyatlásodra. Nem látod süllyedésedet, mint a plántának növését, vagy az óramutatónak menését, csak arról tudod, hogy az elébb egyen állott, most két tőn s majd hárman. Szüntelen utazva, előtted mindég állását mutatja: nem tudod, hogy megyen, csak azt látod, hogy halad. Körülnézed magad... az idő virágágyaidat öszvetapodta. Kedvedet, gyönyörűségeidnek oltárán elébb meghervasztván, végre széjjelszórtá. Tapasztod a szíved: hideg; megfogod fejedet: tele van száraz okokkal és sovány elmélkedésekkel, melyek között kínodba keresed érzésednek tápláló édességeit, nem élhetvén mással; úgy, mint akinek ideje szájából fogait kiszórta és péppel élvén, a húst megveti, melyet nem rághat.

Tomiris mindezen emberi inségeknek, szomorú megaláztatásoknak truccokra, ifjú szépséggel, kellemetességgel és minden örömet érző tűzzel állott az élők között, hol a vénséget és sápadt tudományt gúnyolni, nevetni láttatott, mivel okoskodása csupa gyönyörűség és érzése édesség volt. Nem okoskodással csinálta gyönyörűségét, hanem okoskodása állott csupa gyönyörűségből — ez az a boldogság, melyet mihent csinálnod kell, kívül vagy rajta.

Tomirist a természet Tariménesnek elméjére fejtí és szí-

vébe önti. Az egész teremtésnek formája, fejében, Tomiris képévé változik: szíve hangot kap és minden dobbanásával ezt mondja: Tomiris, Tomiris.

Az ifjú álmélkodásba esik magán, hogy sem szíve, sem elméje, sem világa nincs és Tomiristől semmit sem láthat, mivel előtte minden tárgyat elfogott. Mélységre, magasságra indul el magát keresni, de mindenütt csak Tomirist leli. Égre tekint: Tomiris; földre néz: Tomiris; szívét tapasztja: Tomiris; elméjét forgatja: Tomiris! Egyszóval tapasztalásából e jő ki, hogy ő magában és a világ is öbenne elmulván, a teremtésnek kiterjedésében Tomirisnál egyéb nincs.

Ugy tetszett, mintha érzései vérével együtt szóródnának fel elméjére, gondolkodni, ellenben gondolatai süllyednének alá szívébe érezni, mely szerint nem különböztethette, ha esze van-é a szívében, vagy szíve az eszében, vagy mindkettő egybeáradott. Tapasztalja, hogy az ember kétszer születik: egyszer, mikor világra jön, melyről nem tud; másszor, mikor megszerelmesedik, melyet érez és nagyon tud.

Tariménes, életének és viszontagságainak tengerére bocsátkozván, nem tudta, ha mélységbe süllyed-é alá, vagy fellegekbe ragadtatik fel. Tomiris mellé toloskodván, véle beszélgetni kezd, oly értelemtilt üres szavakkal, melyekkel az ember ismétleneket szokott fogadni, vagy árulókat kerül el, vagy tudatlanoktól kíván szabadulni. De nem nyujthatta hosszason; csakhamar minden szavának titkos értelme támadt, melynélfogva maga se tudhatta, gondolatai miből gyűlnek és elméje honnan szaporodik. A megáradt érzésnek sebes ostroma elméjét elkapván, magával együtt úgy vitte, mint a magas bérceknél oldalán alárohanó fellegszakadás a falevelet. Emberség, szeretet, tisztelet, hívség, igaz vallástétel, elmésség, édes öröm, kétség, fájdalom, félelem, reménység, bánat, kedv, sat. fogják körül az ifiúnak szívét, elméjét, melynélfogva rémülésbe jön, hogy micsoda módon lehet az ember egyedülvalóságában anynyidmagával. Gondolatja, mint az örök időnek kiterjedése, anynyinak látszik, szívének érzései pedig az özönvíznél nagyobb áradást mutatnak. Hogy mehetett — mond magában — kicsiny valóságom ily véghetetlen széles kiterjedésre?

Trézénit meglátja, hozzámegyen, öleli, kezeit csókolván, mindent hálál néki, de nem tudja, mit... hirtelen kiderült orcája egyszerre homályba borult, honnan egy érzéssel ismét ki-

vidult. Kérdi a bölcstül, hogy ama szűz, ki ott áll, miként neveztetne. A bölcs, szívébe látván, felel, hogy Tariménes világának. Az ifiú elszedül s magát magában megtéveszti.

Azonban Tomirishez vezeti a bölcs, kinek így szól: Kís-asszonyom! ez ifiat a természet születésében józan elmével, szép erkölcsökkel gazdagítván meg, boldog közöttetek, ki életét, esztét, hívségét hatalma alá zárhatja. Személyedre függesztette tiszteletit és lettél életének tárgya.

Tariménes meggyul, megnémul... Tomiris nézésének sebes villámásai között szemeit hol Trézénire, hol Tariménesre, hol a földre vetvén, vállait kevésbé megvonítva, vontató szavakkal mond: Az igaz, hogy azok oly kincsek, melyek minden egyéb drágaságot felülhaladnak és azt, ki őket bírhatja, minden más szerencsének felibe teszik; de mivel kis tulajdonságaim ennyivel személyemnek nem hízelkedhetnek, megszerzéseken esekedni szükségtelen fáradságnak tartom; annyival inkább, mivel a tisztelet önként való áldozattétel lévén, kényszerítést, sem hívást nem szenved, hanem maga adja magát, vagy sehogysem adóz.

Önként adja magát igenis, — felel Tariménes, — mert érzem... és annyira önként, hogy ha rabságára tett ajánlása, maga eltökélése fel nem vétetik, szánszándékkal kíván halált életére. Gyönyörűség annak láncait viselni, ó mennyei Tomiris! ki úgy gyönyörködtethet, ha raboskodtat. Óh, ha rab lehetnék, mennyire terjedne ki szabadságomnak határa! Az úron nem tetszik az, — felelt Tomiris — hogy rabságával fejedelem aszszonyának unalmat okozna, — és — ha — az idő...

Ezen szavai alatt egy ágyulövés hallatik, mely arra szolgál jelül, hogy a hazatakarodásnak órája eljött. Tomirist édesanyja kézen kapja és magával elragadja. Ott marad Tariménes — szíve sóhajtással, szája szóval tele, melyek annyival inkább fojtogatták, mivel már kifuvallásra lévén elkészülve, mejjében úgy szorongottak, mint a fájdalmas anyának méhében idejére nőtt gyermeke, kit lábbal fordulván meg benne, el nem szülhet.

Tariménes csak néz. A sokaság csak fogy, míg a táncolóháznak hirtelen térsége üregbe nem esik, melyet szomorú csendesség borít el. Egy-két szó, hegedükkoppanás hallatott a karban, honnan a muzsikások költöztek, mely az elpusztult örömeinek bánatját kettőztette. Tariménes csak állott, nézett, hol-

létét nem tudván, midőn Trézéni karját megkapja. Gyerünk! — mond néki — mellyel álmából felrettentí és szívét által-
lövi. Nem szabadulhatott a helytől, szüntelen tévelyegvén né-
zése, hogy a márványkőtáblákon a palota fenekén pontban ta-
lálhatná fel Tomiris, hol állott és nyoma mennyi helyet fogott.
El kellett menni; s jól lehet tudta, hogy tárgya Kirotószban
van, mégsem állhatta, hogy szüntelen Teneri kertjére és kas-
télyára ne forogjon vissza.

Igy kiki eloszlik, és ők is szállásokra térvén vissza, álomra
bocsátkoznak . . .

MÁSODIK SZAKASZ.

Az országnak egybengyült rendei időrül-időre egymásután
széjjeloszlanak. Tariménes pedig Trézéninek társaságában to-
vábbra is Kirotószban mulatni magát eltökéli.

Mihent Arténis, idejét ismét visszanyerte, rendszerint
való foglalatosságaira s mulatságaira tért vissza. Trézénit
magához hivatván, tudósíttatik általa, hogy a Kirakades szeli-
díthetetlen, mivel csupa okoskodással érzéseihez férni nem
lehetne, elméjében pedig a természet oly különös erőt adott,
mely bár tévelygésben legyen is, józan okosságának láttatván
lenni, ellene küszködni tanult elmének is nehéz. Érzékeny-
ségét, józan okosságát tapasztalás által kellene — mond
továbbá a bölcs — gyakorlásba venni. Ha egy térjánhely
minden lehető szerszámokkal, barmokkal, eszközökkel, cselé-
dekkel adatna számára örökségül, tapasztalás alá lehetne
venni a vad természet megszelidítésének módját. Az emberek
ézés, tapasztalás és haszonvételeknél fogva hajlottak a mezei
mívre és törvénybe vett igazságokra: elébb érzettek, azután
okoskodtak avégre, hogy érzéseiket nyugodalommal és öröm-
mel micsoda módok által tarthassák fenn. Az okoskodás esz-
köz, a világi boldogság pedig ennek valósága, mely testben és
ézésben lakozik. Így az ember egyáltaljában való test lévén,
elméjén is ösztönei dolgozhatnak legnagyobb erőben.

Arténis nyughatatlanná lett a vad természet szelédü-
lésének módjait látni és tapasztalni. Egy derék gazdát, helyes
lakost költöztet ki házából, minden fekvő, ingó jószágaiából,
házi eszközeiből, kit máshol kétannival jutalmaz. Megparan-
csolja, hogy Trézéni Kirakadesét abba helyheztetvén, lépéseire,

szavaira, figyelmetességgel legyen és azokat királyi kedvének általadni el ne mülassa.

Harmadnap alatt minden elkészül és a Kirakadest lakásába vezetik. A királyné különös parancsolattal hagyja meg, hogy amidőn a vadat helybetennék, jelentsék. Paraszt ruhában öltözve, asszonyait úgy öltöztetve jelenik meg a Kirakades udvarában, tizenkét, magokat köpönyegegbe kavart palotásai által késértetve.

Trézéni Kirakadesét felvévén, mond néki, hogy Arténis életének szükségeit vagyonokkal ajándékozza, melyeknek általadásokra, a meghatározott helyre vélek együtt induljon. Ott teremnek.

Mutogatni kezdik a Kirakadesnek élete módjára tartozó minden szükségeit. Elkezdik házának belső bútorain. Derék-aljak, lepedők, vánkások, paplanok, abroszok, asztalkeszkenők, törölközők, öltözőruhák. Tálak, tányérok, kés, kalán, számtalan üvegek mindenféle formában, módban. Következnek a konyhaszerszámok: kis fazék, nagy fazék, réz-, vastepsik, medencék, fedők, nyársak, üstök, rostélyok sat. Megmutattatik néki a szövés, fonás, fonal, varrótű. Ezeken túl a külső gazdaságnak eszközeire mennek: szekér, eke, talyiga, járom- és nyakszegek, fejszék, vas- és favillák, rövidebb-hosszabb kötelek. Kefe, varkaró, lószerszámok, hámok, kaptárok, gyeplük, lapátok. Kasza, kapa, ülő, kalapács, fúró kisebb-nagyobb formából való; fűrész, reszelő. Továbbá jön a pince: hordók, kádak, abroncsok, puttonok, töcsérek, sajtó, nyomózsákok, lopók, bodnárszerszámok. Végre jön szarvasmarha, juh, sertés, tyúk, lúd, ruca, pulyka; legeltetéseknek, teleltetéseknek, tenyésztetéseknek, őrizetek módjának előadásával együtt; osztán kaszálás, gyűjtés, aratás, hordás, nyomtatás; cselédek, pásztorok tartása, ruházatja, sat., mely dolgokra gondjának ki kell terjedni, ezt hozzátévén, hogy az ezekre tartozó káros és kedvetlen eseteket, törődéseket még előadni nem lehetne, azon okon, mivelhogy azok megszámlálhatatlanok.

Kikukuki-Kirakaduhu, ments meg! — felkiált a vad — hát jó Arténised ilyen boldogsággal kíván életembe megajándékozni? Micsoda ember elégséges ennyi gondnak elviselésére? Talán ezek azok a poklok, melyeknek kárhozatjok közt sínletek e világon? Egy evésért legyen életem egész nappali keserves áldozat? Ilyen drágán vásároljátok ti hasatoknak töltelékjét?

Micsoda bolondok terjesztették ki a testnek táplálását ily végzetlen gondra, hol a fáradozás oly szünhetetlen, mint a patának folyása? Hol senki sem szünhet meg nyargalózni, veszekedni, tépelődni, bosszankodni, verekedni, káromkodni reggeltől fogva estvélig, dolgaira nem érkezvén mindezen rendben vett őrzöngéseknél fogva is, hacsak meg nem bolondul, mely által életének gondjai alól szabadíttasson fel? Mondjátok meg Arténiseteknek, hogy, ha Kirotósz várasának, e fényes és rémítő nagy tömlőcnek lakosít mind megettem volna, sem büntettethetném ajándékával ily kegyetlenül.

Óh, jó Kirakades uram! — mond Arténis, ki ott forgott — nem oly elviselhetetlen annak a sorja, mint uraságodnak tetszik. A Kirakades nagyot bődül, magát elnevetve. — Ugy-é, te gyapjas, boglyos totoposz emberné! hozzá vagy a közboldogságnak neve alatt Totoposz tanult hazádnak köznyomorúságához szokva? Helybehagyod azt, ami életednek veszte. Látom cudar bőrödöt: nem fényes, de nem is tartozik reád Kirotósznak öröme. Arténisnek van nagy esze. Önála semmi gondal terhelő eszközök nincsenek. Amidőn Trézéni hozzá vitt, se hordót, se kádat, se fűrészt, se ekét nem láttam szobáiban. Néki nincs egyéb gondja, csak hogy száját tátsa fel, mikor a sült repülni kíván belé.

De megszólításodnál fogva, hogy vagyok én urad? Talán sajnálod, hogy veréjtékeddel nem élek? Ilyen testi erőben, melyet viselek, én vetném életemet oly szopós gyermekre tartozó gyengeségre és utálatra, hogy általad tartassam magamat? Asszonyok táplálják a férfiakat? Néked engedném által elsőségemet, melyet a természet adott, hogy őtet azáltal megcsúfoljam? Utazz manéroddal — Kirakaduhunak nincsenek rabjai, sem urai. Ahol urak vannak, ott raboknak is lenni kell.

Nem is következés a, jó Kirakades, hogy akit az ember uramnak szólít, parancsoljon véle; csak az úri mód mondatja ezt!

Nohát, az az úri mód minek mond olyat, amit maga se hiszen? Nincsen esze, vagy igen sok van, mellyel nálatok szinte úgy megbolondulnak. Akár igen sok tudományotok legyen, akár ne legyen, mindenképpen bolondok vagytok, azt mondjátok. A hang nem tartozik valóságra, — mond Arténis újra. — Nem mind úr az, ki annak mondatik, afelett, aki néki

mondja. — Vontass! — felel a Kirakades — nem járt az úri mód oskolába — nincs esze.

Arténisnek szívét nevetés, álmélkodás, öröm fogta el és megvallotta, hogy életében ily kedves tapasztalása nem volt. Álmélkodott a józan okosságának ily különös fordulásain, egy olyan halandóban, hol az emberi értelem magára lévén hagyatva, tévelygésében megnyugszik és azt boldogító igazságnak hiszi. Látta a szokásnak, neveltetésnek erejét, mely a rútat szép és a hamisságot igaz színben öltöztetheti, mely által az ember értelmében ártatlan gonosszá tétetik. Nem lehet — úgymond — kegyetlenebb és bolondabb neme a büntetésnek, mint amelyet értelem miatt kell szenyvedni!

A beszélgetések közt minden cselédet, gondviselőt rendbeállítanak, kiket Trézéni a vadnak megmutat, hogy szolgálai volnának; nem igen lévén egyéb munka tehetségekben az ő parancsoltjain kívül. A Kirakades felel, hogy néki rabok nem kellenek: hogyha Arténis élelmet enged számára, szolgálak nélkül is magába tudja hányni. Melyre nézve cselédjeinek kimondja, hogy elmehetnek és szabadságban élhetnek. Kukuci felel, hogy micsoda bünökért kivánná őket oly érzékenyen büntetni? Mi? — mond a Kirakades — büntetés a szabad élet? Micsoda rabságba vezetett és őrjülésre hanyatlott totopozsik ezek, kik büntetésül veszik a szabadságot, rabi sorsban keresvén boldogságokat?

Uram! — mond Kukuci — szolgálai életünk nálad a rabi állapotnak semmiféle nemét nem viseli; mert szabadakarattal szolgálunk azért, hogy te ellenben fizess és bennünket táplálj: ha nem, tőlünk függ tégedet itthagyni. Már mivégre kívánsz minket olyan szabadsággal ostromozni, melyben nincs mit ennünk? Ha nem szolgálunk, a mezőben kell dologgal veréjtékeznünk; ha a másét esszük, a törvény felakasztat. Örökségeink nincsenek, melynek te oka nem vagy. Sorsunkat az istenek így határozták meg, kikkel nem harcolhatunk.

De csak olyan boldogok leszünk mi uram, kendet szolgálván a kendéből, mint kend maga. Kendnek lesz közöttünk legtöbb gondja, fáradsága: mi futunk, lótnak, nevetünk, mulatunk, eszünk, iszunk, alszunk. Nem is esik szolgálatunk olyan teherül, bizonyosok lévén kenyerünkben, mint azoknak szabadságok, kik reggel felébredve, nem tudhatják, aznap mit esznek és lélegzetek fogytáig futják az erdőket, mezőket, hogy

prédát kaphassanak, melyre ha reá nem mehetnek, éhségeket fáradsággal kettőztetve nyelik nyálakat.

A Kirakades, elméjében megoszlatva, elszélhedett gondolatok között magát fel nem tanálhatta. Ó, ti megmagyarázhatatlan, megfoghatatlan sorsú tanult emberek! Kicsoda lehetne elégséges dolgaiknak ismételte?

Arténis gyönyörűségének szárnyain lebegvén, kedvét repülő galamb módra csattogtatván kezeivel, meglepéssel eltelve hivatja Kukucit; kivel egynéhányat szólván, meghagyja néki, hogy harmadnapok elfolyása után főtanácsosánál magát jelenteni el ne mülassa; semmit fel nem fedezvén itt arról, hogy a királyné jelen volna... Kukuci főhivatalba helyeztetett.

A nyelv rajzoló pennája a szívnek; és jóllehet a gonoszság meg nem szűnik szép beszéddel magát közöttünk színelni, de mégis soha az igaz erkölcsöt, bölcsességet el nem fedezheti úgy, hogy felette minden lépten ki ne tessék. Valaki a szép erkölcsöket, a nemes tulajdonságokat, emberi kötelességeket és a természetnek igazságait szavával, pennájával tisztán rajzolhatja, annak rossz szívet, gonosz elmét viselni lehetetlen.

A Kirakades elbődül, nagyot nevetve és az ellenvetések között magával küszködni megszűnik.

Arténis Trézéni által az ebédnek elkészülését nagyon sietette, látni kívánván annak rendes esetit. Megszólítják a Kirakadest cselédjei, hajladozván előtte, hogy már jönne ebédjéhez. Trézéni, Kukumedóniás, Tariménes kiindulnak véle a szobából, ebédlőházába; Arténis pedig asszonyaival együtt oldalt marad, nyitva hagyatván a szobának ajtaját.

Az abrosz tükörfényessége felett tündöklő cín, tornyozott hajtású asztalkeszkenők, metszett kristálypoharak, ezüst kés, kanál ragyogtak. A Kirakades kérde, ha e számtalan sok eszköz mindenkor szükség lesz-e arra, hogy ő egyék vagy jóllakjék? Hogy ha kéntelen lesz-e, hogy azok közt kaparászva motozzék vélek, mely által evésének idejét nyújtja messzebbre? Felelnek néki, hogy azok akadályul szolgálni nem fognak, sőt az evést siettetik.

A Kirakades a temérdek tagban feladott húst táláról elvévén, kezébe fogja és harapja, könyökeivel pedig maga elől, mellől minden szerszámot félretaszigál vagy rakásra tűr.

Kukumedóniás jelenti, hogy Totoposznak manérja egy embernek sem engedné meg szomszédjai elől az egész ebédet egyedül megenni. A Kirakades, mintha szó nem jött volna ki senkiből, semmire semmi figyelmetességet nem mutatván, rémítő recsegéssel, ropogással evett, úgy, mint az éhségétül kergetett orosz-lán, midőn végre prédáját öldöklő szájába kaphatja.

Arténist asszonyaival együtt rémülések nevetésre fakasztatta ki a mellesleg lévő szobába. Végre kacagással telik el az ebédlőház; de a Kirakades sem értvén, sem hallván semmit, minden félremoccanás vagy tekintés nélkül faldoklott és nyelt. Minekutána magát teleette, italát ment keresni, hol egy vízzel félig álló dézsára találván, fileinél ragadja és kiissza. Visszafor-dul vendégeihez, nézi, kést, kanalat, villát hogy szednek-vesznek szüntelen, kenyereket tördelve, poharakat emelgetve, vízzel, borral töltögetve és apró falataikat szájokba egymásután vetve. Micsoda fáradtság? — mond — Ti amit megesztek, azon fáradozásotokat, amellyel megeszitek, nem éri: mint vizbefuldoklók kapkodtok széjjel, azalatt csipegetvén eledeleteket, mint varjak vagy csókák. A mérget, melytől itt az okosok meg szoktak bolondulni, látom, vízzel keverve isszátok, avégre kétségkívül, hogy ti félokosok, félbolondok legyetek; mivel ha az ember, mint mondjátok, csupa okos, mindég bús, szomorú; ha egész bolond, szerencsétlen; az ögyvelítésben áll hát tanult boldogságotok, hogy bolondozva legyetek okosok, nem tudván, mikor vagytok több jókedvvel, eszesen-é vagy eszetlenül. Igyál mester — mond Kukumedóniásnak — a bolondító vízből és légy boldogabb véle, mint okosságoddal, mely csak búsit.

Hehehe! — felel a tudós — ezek oly aprólékos bolondságok, melyek Kirakaduhunak minden okosságával és vad boldogságával elérkeznek. A farkasok is úgy esznek, mint a Kirakadesek, mert nem emberek, hanem ragadozó vadak.

Mi is úgy esszük az állatokat, hogy elébb megöldössük, — mond a vad — mint ti; kézzel vagy szerszámokkal egyétek, csak ragadoztok, mint mi. De a természet megengedte, sőt törvényévé tette, hogy az állatok egymást ragadozzák, egyiknek teste lévén a másiknak eledele. Miért nem ragadnál te is, ki csak olyan állat vagy, mint a többi, orrodal, fileddel különbözve tőlök; tégedet is megesznek, egyél te is; vagy a föld alatt lakó férgeknek vagy sasoknak, farkasoknak leszel eledelek. Együk egymást, — ti is eszitek magatokat felette okoskodva, mi

faldosva; mely dolog részetekrül több időtöltéssel csak egyre-megyén.

Azonban maga már jóllakván, szolgálait kényszeríti, hogy üljenek le és egyenek; ő pedig már kölcsönben hordani fogja eledeleket. Mondják néki, hogy azt az úrmódi meg nem engedi — azoknak örökké szolgálni kell, de gazdájoknak őket sohasem, mivel ebben ily törvényt szabott az úrmódi. Hát, úrmódi az, — kérdi a vad — hogy az ember a segedelmet, szolgálatot egymásnak vissza ne szolgálja? Nem lehet, — mond a mester — mivel a szolgálak arra rendeltettek, hogy örökké szolgáljanak, az urak, hogy örökké parancsoljanak. Sohasem is engedi meg az úrmódi, hogy az úr cselédjének szolgáljon, csizmáját húzza le, tányért adjon, asztalához ültetve.

Bolond ember az az úrmódi — mond a vad — és igazságtalan; miért nem lázasztjátok reá a törvényt, hadd akassza fel... Ha ők étetnek engem elébb, miért ne étessem én őket azután? Ami jót ők velem tesznek, tartozom nékik visszatenni. Amelyik cimborám segedelmemre futott Kirakaduhuban, mikor másokkal verekedtem, kik elnyomtak volna, én sem múltam el soha néki segítségül lenni, valahol arra szükségét láttam, hogy fenntartsam hasznomra.

Trézéni szaván fogja: Te látod — úgymond — Totoposznak minden törvényét, igazságát kimondottad most, melyet közöttünk vádolsz, szívedben pedig érzesz és elmédben hiszel. Igazság, úgy-é, hogy aki néked jót csinál, annak te is jóval légy, mert ha elveszted magadtól, oltalmadtól, önnön segedelmedtől fosztod meg magadat, mely cselekedet mindenkor meghatározott bolondra tartozik. Aki rontani kíván, az ellen védelmez magadat, úgy-é és elébb rontod te őtet el, mint ő téged, ha teheted. Lásd, Totoposznak minden igazságai ennél többre nem mennek, sem más természetek nincsen! Jóért jót, gonoszért, gonoszt. Ezeknek tanulása nem szükség, mivel ez nem tudomány, hanem érzés, következésképpen természet, melyben foganszik az ember, él, lehel és okoskodik.

Tariménes engedelmet kér, hogy a nagyszívű emberek, isteneinknek kegyes szolgálai az ellenek szegzett gonosz cselekedetekért is jóval fizetnek. Nem lehet minden gonoszt gonosszal fizetni, mivel eszerint az emberi erőtelenségek iránt semmi engedelem nem maradna fenn közöttünk, melyet mégis soha el nem kerülhetünk.

Jaj, szerető fiam! — felel Trézéni. — Olyan aprólékokra tartoznak ezek, melyeket többnyire csak magunk tészünk sérelmekké. Valaki megítél egy és más cselekedetben, mely által semmiben sem károsodol, vagy csekélységet húz el vagyondbul szükségének idején. Nem arról van a kérdés, hogy ha valaki testedben kinzásképpen üt, vér, csókolod, öleled-é te ellenben? Aki ellened gonoszul él, annak jótéteménnyel nem tartozol, mivel ő néked szintén annyival lévén köteles, róla lemondott, mely által téged is minden önnönmaga iránt való tartozásod alól felszabadított. Azt csókolván, ki megvér, azt ajándékozván, ki marhádat ellopja, azt magasztalván, ki becsületedben, kenyeredben fojtogat, nem okos embert, hanem bolondot mutatnál; utálattal borítván bé magadat mások előtt, mivel azt láttatnál cselekedeted által erősíteni, hogy az ember úgy lehet kegyes, ha előbb eszét elveszti.

Nem kell a halandókra oly dolgokat ruházni, melyeket természetek el nem viselhet, vagy ha elviselhetné, véle mindig bolondot mutatna. De nem is kívánják isteneink az oly határ nélkül való békességes tűrést. Megnyugszunk végezéseiken, minnekutána látjuk, hogy ellenek semmit sem tehetünk. Az egek elrejtett meghatározásaikat előre a halandóknak soha ki nem jelentik, mivel ezáltal végezések irántunk bé nem teljesedhetnének, mert elkerülnénk esetinket és kéntelenek lennének az istenek erőszakkal vagy eszünket elvéve veszedelmünkbe vinni. Azon kétségben a. o., hogy az istenek mit végeztek rólunk, csak fegyvert fogunk reánk rohanó ellenségeinkre, mindaddig küszködven ellenek, míg nem látjuk, hogy erőtelenségünk miatt a végezések ellen már semmit se tehetünk. Itt határoztatik meg, hogy aki halált hoz, halált hozó fegyverrel állj elibe. Aki olajággal jön, békességet nyujts kezében... gonoszt gonosszal, jót jóval.

Mégis — mond Tariménes — egész emberi nemzetünk minden életének ideje tele van véle, hogy az istenek világi eseteinket álomban azoknak, kiket üt, előre megjelentik. Ó, szerető fiam, — felel Trézéni — mindezek a tudatlanságnak képzelődéseire tartozó dolgok! Mi szükségek van rá az isteneknek, hogy amivel büntetni akarnak, azt előre tudtadra adják? Miért beszéljék ki végezéseiket és életeden felfüggesztett titkaikat, mint oly vénasszonyok, kiknél a titoknak megállása halálos gyötrelemül szolgálna?

'Iermészetek ellen van az isteneknek, hogy végezéseknak határát, míg az arra meghatározott idő, eset, fel nem fedezik, valamely halandónak ujjal mutassák meg, hogy tanácsokba az is nézhessen, úgy, mint ők.

Vagy azért jelentenék ki előre talán, hogy az ember térjen meg és büntető esetit kerülje el. De amit el lehet kerülni, a nem örök végezés, tudod; ami végezés, elkerülhetetlen és bélteljesítésére rohanunk vakon. Mi lenne belőle, ha az istenek eseteinkben előre megvilágosítanának?

Nem volna életünknek szerencséjére nézve is keservesebb unalom, fájdalom, mint ha húsz esztendőkorodban az istenek mind tudnod adnák, halálod órájáig életeddel mi történik. Az életnek terhét e tézsi elhordozhatóvá, hogy ma ne tudhasd, holnap micsoda eseten viszed napodat el estvélig. Az idő folyásában több keserves eset van, mint víg... Mit csinálnál, ha egyszerre mindvégig láthatnád azokat halálodig? Igy, hogy eseteinket előre ne láthassuk, meghálálhatatlan jótétemények az isteneknek irántunk, melyet örök végezésbe vettek. Mihent örök végezés, önnönmagok által is változhatatlan; hát egy halandónak tekintete hogy változtathassa meg?

Ha Jupiter örök végezését változtatja, arról teszi magát gyanussá, hogy végezni nem tud: hogy végzésének idején vagy kegyetlen, vagy előre nem látó, vagy erőtelen volt, mert józanabb elmével, hidegebb vérrel hozza hibáját helyre. Valaki önnönmagának teljes szabadságban szolgáltat arra okot, hogy rendeléseit, parancsolatit változtassa, arról tézsen bizonyágot, hogy ember és nem isten.

De — belészól a mester — az álomlátás sok embernél titkoknak felfedezése, mivel a léleknek több ereje van a jövődőkre álmában, mint nappali gondolkodásában, midőn a világi gondoktól, espektől szabadon hagyatván, egyedül a maga erejére támaszkodik, feltéven ezt, hogy ő sohasem alszik, sem álmodik. Akkor közelít leginkább kútfejéhez, azaz Minervának bölcsességéhez, mikor a vérnek kívánságaitól és a testnek ösztöneitől szabadabb lehet.

Hát már — belészól a Kirakades — lelkeitek alvásotoknak idején sem nyugosznak, éjjel-nappal így okoskodtok, hogy magatokat annál több őrjöngésben ejthessétek, most se tudván már, hol, merre vagytok. Azt állítod, hogy könnyű és rövid

igazságaitok vannak, de oly nehezek, mint a világnak terhe; oly hosszúak, mint az örök idő, melynek határára senki sem érkezik.

Nem a test álmodik, — mond Trézéni — hanem a lélek. Mihent a test álmodna, a léleknek testből kellene lenni, mivel az álom gondolat, a gondolat pedig testre nem tartozik.

Azt tartják hát igazságaitok, — mond a vad — hogy leketek csakúgy gondol álomban, mint nappal? Micsoda álmos ember álmodhatott valaha éjjelének hosszán annyit, mint ti napjaitokban egy óra alatt kigondoltok és beszéltek? A leg-hosszabb álmot, míg kétszer a házon végigmegy, kibeszéled, ha naplementétül fogva feljöttéig mindig alszol is; de ki álmodott egy éjszaka annyit, mint egy egész nap gondolt? Mennyi időnek kelletik hát alvásodban eltelni, mely alatt gondolataid sehol sincsenek, azaz lelked magáról semmit se tud? Ha mindig gondol, mért nem emlékezik rá reggel? ha nem gondol, hol van? mit csinál?

E talán — mond mester Kukumedóniás — nem is vadember fejébe termő dolog. Nem az álom hosszáról vagy kurtaságáról, hanem természetirül kell szólni, ha az-é erejében, isméretiben alvásunknak idején, ami nappali elmélkedésünkben szokott lenni.

A Kirakades nagyot bödül neveltében, feelvén, hogy aki még ezt különböztetni nem tudja, azt láttatik állítani, hogy sohasem aludt. Ki gondol és hiszen nappal olyan bolondokat, mint éjjel? Én álomban egy nyulat üttem és amidőn valamely víznek szorítottam már, feláll, Kirakadessé változik s megszólít, hogy mindenkor egy kézre verekedvén, egymásnak oltalma alatt hogy vehettem üzőbe? Miért voltál hát nyúl? — mondám néki. Kétségen kívül hittem mind azt, hogy nyúl, mind azt, hogy Kirakades; semmit sem hánykódván rajta, hogy e lehetlenség mimódon lehetett lehetséggé.

Bocsánatkéréssel legyen mondva, — így szól mester Kukumedóniás — egy éjjel azt álmodtam, hogy a helység tornyában harang voltam, erősen húztak és nagyon kongottam. A mindig álomban lévő lélek ezen gondolatját hitte és álomból felserkenvén, nevette.

Mi a lélek álomban? — kérdi Tariménes. — A lélek — felel a mester — tagadhatatlan valami és különös valami, akkor is, midőn álomban természet ellen való dolgokat lát, hiszen és

akkor is, mikor ébren okoskodik. Álmában magánkívül vagyon, bár legyen, hogy ne aludjon; nappal pedig nem tudjuk, hogy és mint van. Az ugyan igazság, hogy van lélek az emberben és bizonyosan ott van, ahol van, mivel másfelé nincsen.

A Kirakades öklét öszveszorítva, orrok elibe löki, ezt mondván: találjátok ki, mi van itt? Ki egyet, ki mást mond. Végre kiteríti markát, melyben semmi sincs. Mit bölcselkedtek azon, amit nem láttok? — mond nékik. Az ember egyátaljában húsból, vérből, csont és inakból áll, ha felboncoljátok is. Hogy micsoda tüzet, füstöt, felleget, párát, gőzt csinál benne melegsége, rajta ne törődjete, hanem ha olyan okosok vagytok, éljete véle. Mikor a húst előmbe teszik, sohasem azon töröm fejemet, hogy lesz, mint lesz — foganszik, származik, nevededik, hanem megeszem.

Arténis az oldalszobából e beszédeket figyelmetességgel hallgatván, csendességre jött. Jegyzőkönyvet, ónpennát vett ki zsebjéből és ottan-ottan írt. Végre egy kis zörgés után az oldalszobából asszonyaival együtt eltűnt.

Ti — mond a vad továbbá — nem vagytok a természettel nagyobb ismeretségben itt, mint mi Kirakaduhuban; sem több dolgot nem ismértek benne, csak többet tudtok beszélni, de oly móddal, hogy magatok sem értitek; úgyhogy a természet igazságain túl minden bölcsességeitek csak szóból és hangból áll. Kirakaduhuban mi is tudjuk, hogy a nap világít és melegít; hogy ott van, ahol van: ti is. Látjátok, hogy a föld mindenféle ízű, szagú, színű fát, füvet, plántát, gyümölcsöt, sat. terem: mi is. Hogy esztek, isztok, alusztok, éltek, haltok, nem tudván mimódon — mellyel mi is úgy vagyunk. Kéntelen jötetek ide, kéntelen mentek el, vagy ide, vagy oda, vagy sehova se; mi is ennyit tudunk. Hogyha szomjuzol, éhezel, ha boszszontanak, ütnek, fájdalmad van; ha jóltartanak és mulattatnak, gyönyörködöl. Akármeddig beszéljete, ezek eddig vannak és örökre helyben maradnak; szükségeitek parancsolnak néktek is, nekünk is.

Azzal hírelitek magatokat, hogy benneteket isteneitek oktatnak; de én senkit sem látok közülök: mutassatok egyet. Hohó! — mond Kukomédoniás — az istenekről nem úgy kell elmélkedni, mint a falusi mesterek és leányok tanítóiról, mintha szemtől-szemben beszélnének és tanítanának. Ők a természet által oktatnak minket is, — felel a Kirakades. — Mi is

érzésekkel, hallással, látással tanulunk, valamint ti és ugyanazért nem tudunk nálatoknál többet, valamint ti sem nálunknál. Ahová szemed el nem ér, ott semmit se látsz — ahol ösz-töneid nálad, azaz érzéseid semmit sem próbálhatnak, ott semmit se tudsz. Vélekedésbe, tanálobba ülteted igazságaidat; más is. Gondolatokat szegeztek ki gondolatok ellen, tanálot tanáлом ellen, álmot álom ellen, hazugságot hazugság ellen és mindezekkel csak ott maradtok, hol más, azaz testi szükségitek között.

Bölcsességeitek ebből áll, hogy igazságaitok felett örökké veszekedjete és azokban soha meg ne egyeztetek; sem gonoszság, hamisság nélkül ne legyetek. Ki fejérnek, ki feketének állítja a dolgot: egyik sem enged. Végre botra kaptok, és amelyik nemzet a másikat meggyőzheti, annak áll meg igazsága, míg más hatalmasabb nem jön, ki ennek igazságait fegyverrel magáéihoz igazítsa. Mi is ilyen igazságokkal élünk istenek nélkül, úgy, mit ti isteneitekkel, kik mindég az erősebb részhez állanak.

Trézéni az asztaltól feláll, és a többi is; széjjelragadtatásban lévén elméjével, a Kirakadesnek beszédit észbe nem vette, nem is felelt. Hogy élhettek — mond a mester — egy szempillantásig az istenek jóságának ismérői nélkül? Mi istenek nélkül csak annyiban élünk, — felel a vad — amennyiben azoknak hatalmokkal, jóságokkal, ha vannak, mindég csak természet által, azaz annak rendes utján-módján egyesülünk; ti pedig a természet felett is azon keresztül nyújtózva Jupiterrel kezét foghattok, áldásokat nyervén tőle különös személyetekre, a világnak rendin kívül is.

De honnan jönnek hát tireátok a gonoszok, ha Jupiter irántatok a természet javai felett is olyan jó? Mester uram felel, hogy Jupitertől jőnének mind a jók, mind a gonoszok. Nohát vegyétek számba őket elébb, — visszaszól a vad — hogy Jupiternek jóságában nyereség van-e több vagy veszteség? Nálunk — mond Tariménes — a halálunk után való megboldogulás tész kipótlást, ha itt nem nyernénk is. Nem igaz, — úgymond Trézéni — hogy az istenek több büntetéssel volnának irántunk, mint áldással. Ezer meg ezer számmal is több az egészséges ember, mint a beteg: szinte úgy több él békességben, nyúgodalomban, mint szüntelen való hányattatásban. Valakinek egészsége, kenyere van, jó törvények alatt boldog. És ha isteneink

e testben közönségesen inkább gyötrenének, mint gyönyörköd-
tetnek, senkinek sem volna a halál oly rettenetes és keserves.
Jó uralkodások alatt ritkán látsz országos sírást. De vendég-
séget, örvendezést, vígságot szüntelen találsz. Csak az élet
maga és a világoosságnak szemlélése oly becses ajándékok az
isteneknek, melytől a halandókat minden büntetésekkel is el
nem kedvetlenülíthetik; ezenkívül a gyönyörúségeknak érzése
hányféle? Az esztendő négy részeinek változása, érzéseink ál-
tal négyszer szüli életünket minden esztendőben új világra és
gyönyörúségekre. Tobzódnak a halandók kedvekben, úgyhogy
az isteneknek világi büntetéseket egész emberi nemzetünkre
nézve csak olykori alkalmatlan időknél inkább, mint ostorok-
nak lehet venni, feltévé, hogy nekik nem Péter, Pál, ez vagy
amaz nemzet, hanem teremtetéseknél egész világa tárgyak. Kér-
dezd az egészségest, vagyonost, vagy a szerelmes ifiakat, asz-
szonyokat, mikor egymás karjain nyúgosznak, ha rosszul van-
é e világ alkotva? Ha vágynak-é belőle ki gyönyörúségtelensége
miatt? Ami veszedelmünk van is, magunknak köszönjük. Az
istenek mindennap áldanak, hanem a gonoszok és bolond em-
berek ostromoznak. Vedd el a világtól emberördögeit, vesze-
dem nélkül marad.

A halálra kárognak, hogy büntetés! De lehet-é az olyan
testet büntetni, melyben érzés többé nem tanáztatik? Ki bün-
tetheti az ércet, a kősziklát? A legyen hát baj, hogy vénülni
és halni kell? Vajjon könnyebb volna-é az embereknek mind
ifjú erőben halni, mint elébb elevenségétől lassan-lassan meg-
fosztatni s végre küszködések s hánykódások nélkül elalunni?

Miért az ember halandó? Nem az nemében, hanem csak
Péter, Pál hal meg személyében. De mihent a halál keserves
büntetés érzésünkben, az életnek édes gyönyörúségnek és ál-
dásnak kell lenni. Valaki halálát igazán kívánja, azért cselek-
szi, hogy élete pokollá lett, melyet többnyire kiki maga szül
magának s eszetlenségével isteneire fogja. Ugymint aki minden
javait elpredálja és magát szegénysége miatt végre fel-
akasztja.

Minden nyomoruságokat, melyeket vakmerőségekkel, mér-
téktelenségekkel, elfajulásokkal okoznak magoknak, hogy sem-
miségeket mégis érdemre forgathassák, szabad mennyei bün-
tetésnek vészik, mely ellen a halandók, úgymond, semmit sem
tehetnek; így tolván bolondságoknak következéseit jó istenekre,

kiknek büntetéseket bűneik által természet szerint való módokon húzták magokra. De ebből is lehet-e következtést csinálni? Mit tesz, ha egy milliom ember közt eggyen megesne is, hogy halálát magának kívánja? Milliomra egy: annyi, mint semmi. Micsoda ostoroztatása van Kirotósz várasának, hol a lakosok reggeltől fogva estvélig muzsikálnak, táncolnak, játszódnak, esznek, isznak, visítanak?

Ezeket még — mond a vad — mind a természet adta. A természetet pedig az istenek adták, — felel a bölcs. — Ahá! — mond a Kirakades — nahát dicsérjétek isteneiteket, mivel életetekben többel áld benneteket, mint büntet!

HARMADIK SZAKASZ.

Minekelőtte a Kirakadesnek élete módja által való tapasztalása a polgári létre tartozó igazságokat felfedezné, Trézéni szükséges dolognak tartotta néki az istenek ismérére vezető utat megmutatni, melyre nézve figyelmetességeket kéri magának; ő pedig azontúl vélek szemközt ülven, előttök beszédét e következőképpen kezdi:

Szerető fiaim! — mond Trézéni. — Isteneink az emberi értelemnek kiterjedését csak addig engedik meg, ameddig nekik dicsőségekre, nekünk boldogulásunkra szolgál; de valami a teremtésnek míveire és természetben megtett munkáiknak titkaira, azaz abban elzárt bölcsességekre tartozik, tőlünk örökre rejtve maradnak.

Mi hát már lelkünk ismérleti szerint való első tartozásunk? Az igazságnak ismérleti. Miért? Azért, mivel ez az a bennünk élő érzékeny istenség, melynek uralkodása nélkül emberi társaság nem lehet és baromi állapotban kellene maradnunk örökre.

Hová helyeztetett az igazság? A természetbe. Mivel foly beléd különösen a nagy természetből? A véreddel. Hol állapodik meg országa? A szívedben. Micsoda királyi székből uralkodik? Elmédbül. Szíved az országa, lelked a trónusa.

Az érzéseid, gondolataid között folyó igazság mind eredet: honnan jön? Induljunk el folyásán felfelé. Hol van a kútfeje? E világnak okában, honnan a természet terjedett ki. Mi ez? Jupiter. Jupiternek igazsága a nagy természetbe szár-

mazik, a nagy természetből a kis természetre, azaz az emberre ágazik: az első Isten, a második nagy, a harmadik kis világ, egymásból jöve és egymáshoz köttetve.

A törvényt alá vett emberi nemzetet csak két rendbéli igazság vezérli, hogy *akit nem bántok, engem se bántson; akitől erővel nem veszek, én tőlem se vegyen.*

Ezen igazságot emberi szívnek nem érezni és értelmének megtagadni lehetetlen. Oly törvények az isteneknek, melyek bennünk természetnél, azaz ösztöneinknél fogva vannak felfedeztetve és nem valami különös mennyei kinyilatkoztatás által ismérjük. Ez tehát érzéseinkben, gondolatainkban élő örök igazság, mely változhatatlan, mint a természet. Az örök igazság hogy neveztetik még más néven? Jupiter. Jupiterben személyesedett meg az örök *Mindennek* változhatatlan igazsága, melyet ismerni önála nélkül nem lehet. Így valaki igazságot ismér, Istent ismér; következik tehát, hogy a polgári társaságnak létele igazságának isméretin kívül lehetetlenség lévén, az embereknek isten isméreti nélkül csak világi életekre nézve is fenntartatni nem lehet. Valaki igazságot nem ismér, Istent sem. Bennünk lakoznak hát isteneink: nem személyekben, hanem igazságoknak és mindenhatóságoknak kiterjedésekben. Magunkból, azaz szívünkben kell hát hozzájuk felemelkednünk, mert ott érezzük léteket és nem az oly dolgokban, melyek rajtunk kívül vannak. Tovább: hány tulajdonsága van már az igazságnak? Kettő; egyik jutalmazó, másik büntető. Mihent ezektől megfosztatik, valósága nincsen, nem tapasztaltatik. Az örök igazságnak képe büntetést, jutalmat mutat és valamely törvény sem büntet, sem jutalmaz, nem igazság, nem törvény, nem boldogít, fenn sem tart.

Mikor büntet az igazság? Akkor, mikor törvénné változik. Mikor jutalmaz? Akkor, mikor bátorságot, nyugalmat szerez. Mi hát az igazság törvény nélkül, melyben hatalmas lakozik? Az, ami a test lélek nélkül, — holt valóság! Mi hát az oly nemzet, mely Istent nem ismér, honnan igazság, törvény, bátorság, büntetés, jutalom származik? Barmoknak serege.

Valaki cselekedeteiben jutalmat, büntetést nem tanál, nem tud; érdemet nem ismér. Ahol érdem nincs, ott ember nem tanáltatik. Így a jócselekedeteknek jutalmok, a gonoszok-

nak büntetetések, az istenek igaz ismértetinek és az ember boldogságának, méltóságának fundamentom-oszlopa, melyen nyugoszik.

Már az emberi boldogság két részre lévén osztatva, mely testi és lelki, világi és eliseumi, az igazságnak törvénye is két részre ágazik: egyik vallás, másik uralkodás, mely a világi törvénnyel egy. A vallásnak büntető igazsága inkább elrejtett míveidre tartozik: ez állít egyenesen Jupiternek ítélőszéki elibe; e hoz oly szorulásba, hogy vétkeidet el ne rejthesd, e büntet kárhoyattal, e jutalmaz halhatatlan boldogsággal. Lehet-é erősebb ösztön és dicsőségesebb tárgy a jószágos cselekedeteknek gyakorlására, melyen kívül érdem sem mennyen, sem földön részünkre nem tanáltatik?

Igy halad meg a vallás a maga tisztaságában, minden világi törvényeket és szerzett míveket. Amivel a hitetők egyszer is, másszor is megfertéztették, mind az igazságaira, ártatlanságára nem tartozik. Azok hamisak, kik érdemét szokásokba és igazságát átkokba, gyűlötségbe, irigységbe, jószágát üldözésbe helyheztették és nem a vallás; pénzen árulván általok érthetetlené tett tudományát, melynek ismérteti emberi kötelességbül, azaz az igazságnak és embereknek különbség nélkül való szeretetekbül áll. Kinek igaz a vallása? Annak, ki isteneit féli. Ki féli? Az, aki jól cselekszik. Valaki gonosz, az vallás nélkül él, mivel cselekedetével nem mutatja, hogy Istent és igazságot ismérne. Áldozattételeivel dicsekszik, melyet a gonosz is végbenvihet; de olyannal kell áldozni, amilyennel a gonoszság nem áldozhatik, azaz jószágos tettekkel.

Első kötelességed legyen, Kirakadesem, isteneidnek igazságát félni, hogy szemek láttára ne vétkezz, mivel tőlök elrejtezni nem lehet. Második tartozásod Arténis iránt való hívséged és engedelmességed, kinek uralkodásától életednek bátorságát és testednek nyugodalmát szerzed. Van-é hát igazság? Kirakades, felelj! *Kirak.*: Van. *Tréz.*: Van-é kútfeje? *Kirak.*: Van. *Tréz.*: Van-é neve? *Kirak.*: Van. *Tréz.*: Hogy hívod hát? *Kir.*: Jupiter. *Tréz.*: Van-é vallás? *Kir.*: Van. *Tréz.*: Miben áll? *Kir.*: Az örök igazságnak félelmében, az embereknek szeretetében és Arténis iránt való hívségben. *Tréz.*: Mi a tudománya? *Kirak.*: A gonoszság örök büntetésének, a jószág jutalmának, a lélek halhatatlanságának hitele, oly hit, mely minden halandóságunkra tartozó boldogságnak fundamentom-

köve. *Tréz.:* Minden kétségen kívül vagy-é ezekről elhitetve?
Kirak.: Igenis, mivel e tudomány, Jupiter és a természet lel-
 kemben eggyek.

Trézéni Kirakadesének ezen szavaira feláll és mond: Imé
 elvégeztem tanításodnak óráit. Felfedeztem benned a termé-
 szetnek igazságát, önnönmaga által. Megismérted Istenednek
 dicsőségét szívedben és kezeinek munkáiban; fogadd el szövete-
 ségét és társaságunknak véled való kötéseit, azaz légy ember
 csupa állatból — de háláljuk meg elébb az örök valóságnak
 jóságát:

Ó Te, hatalmadnak míve által minden teremtésben ki-
 nyilatkozott és természetedben örökre elrejtett valóság! Jupi-
 ter! Nagy Minden! Kinek kiterjedésed véghetetlen, érthetet-
 len, megoszolhatatlan egység és örök valóság. Ki magadat nem
 szülheted, sem nem oszthatod, sem nem változtathatod; kinek
 léted teremtéseidnek határ nélkül való sokaságán nyúgo-
 szik, hol lehelleted által él minden állat, dolog, szüntelen és
 örökké: hol a halál csak egyik formából másba való költözés! Te
 elrejthetetlen és felfedezhetetlen kútfeje magadnak, kit egész-
 len általlátni vagy semmire nem ismérni, egyenlőül lehetet-
 len; kinek örök csendességedet semmi világi eset változásba
 nem hozhatja; kiben soha indulat nem ismérszik, sem bosszu-
 állásra való elragadtatás, mivel hatalmadnak kiterjedésében,
 azaz benned, magad ellen dolog és eset nem tanáltatik. Ki ter-
 mészeted által magadban, öröktől fogva meghatározott rend-
 nek adtad által akaratomat, hogy többé időrül-időre soha új
 akarattal semmit sem akarván, mégis akaratomból és azáltal
 legyen minden a természetben, melynek vég nélkül való esete,
 forgása, egyetlenegy meghatározott akaratom örökre és oly,
 melynek magad is önként vagy alája vettette; ki állandóság
 nélkül akaratomnak, indulatomnak szüntelen való változása közt
 Isten nem lehetsz. Te örök csendesség! véghetetlen bölcsesség!
 magadra nézve való igazság! ki voltodon, tetszéseden kívül
 semmit, senkit nem tekintvén, öröktől fogva magad szolgálsz
 magadnak okul. Kit a természet rendiben, folyásában meghatá-
 rozott akaratom ellen semmi, senki akaratra, ellenkezésre nem
 hozhat; mivel egy akarattal akartál és akarsz minden dolgot,
 esetet örökre, mely miatt mindennek meg kellett lenni, ami
 meglett, és minden meglesz, valami még e világnak esetei kö-
 zött rejtekben nyúgoszik, soha esedezés, sem áldozat azokban

csak egyet is meg nem fordíthat, mivel előbb akartad, mint oltáraid voltak. Akármit kívánjunk, akarjunk mi, Te örökké egy változhatatlan kívánság, akarat maradsz; kívánságod pedig ez, hogy semmit se kívánj, mivel minden a tiéd. *Néked* esedezem, ha egy halandónak kiáltásai egeidnek magasságát meghathatják. Ha egy szem por, mely szélveszeinktől ragadtatik, fényes csillagaidhoz ragadhat. Ha egy féreg, ki az időnek sebes szárnyain repítettik vesztére, a magasságnak magasságára felemelt dicsőségednek ragyogó világába juthat, hogy e jajszóval teljes siralom völgyének sárjából, méltóságodnak tűzével égő trónusod elibe állhasson. Ha egy hajszál hegyinél kisebb párának láthatatlan kavargása a természet feneketlen tengerének irtóztató nagysága és hánykódásai közt, mindenhatóságodnak tárgya lehet és az egész teremtésnek testén nyugovó végezéseidet kérésével változásba hozhatja. Egyszóval, ha a tojáshajban feléledett gyenge madárfinak fuldokló sipogását az örök Mindennek határ nélkül lévő nagysága meghallhatja és általa öröktől fogva való állásában mozdulásra jöhet. — Óh! úgy értsd meg szolgáltnak szavát, nagy valóság! és nyujts világosságot alá, hogy isméreted lelkeinken kettőztetve, nagyságodat inkább csudálhassuk. Vezéreljed e megtért halandót az emberi értelemnek világánál, mely isteni bölcsességed sugára és ágazatja.

Ó Lélek! Értelem! Okosság! Te hármas erőből, létből, nevezetből eggyé lett valóság! Kit az örökké élő bölcsesség magából szerzett és küldött ki, mint gondviselésének belénk helyeztetett dicső eszközét és életünk folyásának védelmező angyalát; vezéreljed e halandót, megéreztetvén véle, hogy józan okosságodban nála az isteneknek valóságos helytartója, követje vagy. Óh! ki vehetné kérdésbe, hogy az értelem nem örök értelemtől származik, és a lélek nem igazi mennyei kinyilatkozás testünkben!

Ez az az istenség, ki isteneid által azoknak képekben legközelebről viseli gondodat. Ez benned az egeknek oltalma, ostora és Jupiternek gondviselése; ezáltal hordoz kézenfogva; ezt vakítván meg benned az élet, mikor veszni térsz, ennek setét éjjele borítja életedet siralomba, dicsőségre emelvén sorsodat ellenben fényes napjának ragyogó világával. Ennek és isteneidnek ajánlom, őbenne, ő általa életed csendes napjainak folyását.

Ezen fohászkodása után Kirakadesétől búcsut vészen és a többekkel együtt szállására térvén vissza, ötlet élete rendes módjának és gazdaságának közepette magára hagyja.

A Kirakades áll, néz, hallgat, de nagyokat fűj, úgy, mint a rengeteg erdőkre kergetett vadkan, mely már lármát nem hallván, a sűrűben megállapodik, — néz, hallgat; néha száját feltátja, agyarait csattogtatva ásítózik s végre vackába dül; hol orra lyukának éles fuvallása süvöltéssel hallik és a fák között borzasztó hanggal zúg.

Nem tudhatta a Kirakades, hogy szívének, lelkének mi hijja lett; csak érezte, hogy Trézéninek eltávozása oly mindentül üres és pusztá magánosságot hagyott érzései között, melyek életét unalomba borították. Az okoskodásnak, társaságnak nyájassága észrevehetetlenül hatott szívére, melytül elesvén, kedvet nem talált. Naponként nézte élete módjának folyását. Álmélkodott rajta, hogy élelméért sem fáradni, sem verekedni nem kellett, hanem vagyonaiból tölt önként magában minden. Az övéből sem veszen el az erőszak semmit; ő sem a máséból; amire szüksége sem kényszeríti, mivel magától minden telik.

Látja, hogy egész Totoposzban kinek-kinek élete, kenyere bátorságban, nyugodalomban van; hogy itt a verekedéssel való futás, vadászat helyében a minden nappali dolog rendeltetett, mely a vért frissíti és sem magának, sem másnak veszedelmet nem okoz. A birtokosoknak dolog sem jut, úgy nézte ki, hanem csak gond, de ezt is fogadott embereknek szokták általadni, hogy életek sem testi munkával, sem gonddal nem terhelhetve, gyönyörúségeinek elfogadásánál és játékainál egyéb dolga ne legyen. Itt a vagyonos ember — úgymond — vagy evésben vagy ivásban vagy alvásban vagy játékban vagy beszélgetésben vagy asszonyával való heverésben tanáltatik; kinek semmit se csinálva van mindene. Hogy esik, hogy ezek annyi bolondságnak, nyomoruságnak láttatnak közönségesen kitétetve lenni; külön-külön pedig házaiknál esznek, isznak, hevernek, mulatnak; semmitől, senkitől nem félve, Jupiternek mennykövein kívül, melyek a záporosők közt itt-ott véletlenül közéjük ütnek! Trézéni azt állítja, hogy e nagy bátorságot, csendességet és boldog korhelységet úri, nem úri, bundás vagy palástos totoposziknak mind Arténis szerzi, azaz ő tartja fenn. Ha ez így van, micsoda istenség lehetne Totoposznak kedve-

sebb, mint Arténis? Mit segíthetnének rajtok hidegvérű isteneik, kik minden esetet magára hagynak, ha Arténisnek védelme, elméje, hatalma nem táplálná életeteket? Itt az istenek Arténisnek és országának akarata ellen rendelni semmit sem tudnak. Mindent Arténis által cselekszik Jupiter, kiből e népet áldja.

A Kirakades mindezekről így okoskodván, napról napra tapasztalja, hogy házának gondja, udvari gazdájának, Hürküposzinak fejében mind megfér, ki annyira gondviselés alatt és rendben tud mindent tartani, hogy azon véghetetlen gondnak kiterjedéséből néki magának semmi se jut.

Micsoda gond ez a totoposzok gondja? — mond szívében — e véghetetlen ugyan, de magában foly önként, vagy egy hürküposzi hajtja úgy, mint valamely zúgó patak, malmának kerekét. Ezek a hürküposzik vagy gondviselők Arténis után leghasznosabb poszik. Én sem nem csinállok semmit, sem nem fáradok semmiért, sem nem háboroghatok senkivel, sem nem bántják semmimet. Élelmem pedig naponként sülve, főve, nyersen, elevenség nélkül előmbe mász, mintha lábakon, körmökön járna, úgy nyujtván magát a megevésre. Életemnek fenntartására testemmel nem fáradván, — mond továbbá — bennem unalom támad, mely magános és szomorú voltomat emészti. Így, a boldogságnak rendkívülvalósága változván rajtam elviselhetetlen teherré, kéntelen leszek én is játéokra, korhelységre adni magamat a totopozsikkal együtt. Nem csuda, hogy hivalkodnak, haszontalankodnak: nem tudnak boldogságokkal, nyugodalmokkal mit tenni. Így éljek? szüntelen heverjek? aludjam vagy egyem? Hogy érdemeljem meg magam magamat, azaz életemet, ha annak fenntartásában semmi sem vagyok magamért, hanem Hürküposzi minden én értem? Olyan töketelő legyek, mely szüntelen csak azt bocsássa csapján, melyet belé mások töltenek?

Ezek a fényesbőrű totoposzok gazdag ajándékaikkal isteneiket megvakítva, a természetet is megcsalják, annyi áldást húzván magokra, hogy tőle megcsömörlenek. A gazdag totopozsik, kik csak azon láttatnak szomorkodni, hogy mért nem adnak nekik több hasat, gyomrot, fájzó tagot, nemző részt az istenek, hogy egyenként élhetnének száz halandónak örömeivel? Azonban Hürküposzi nevű gazdáját hivatván, kérdi, ha már néki csak így kellene-é enni, innya, ásítani, szájtátani és

aludni? Óh nem! — felel Hürküposzi — hívj vendégeket, uram, beszéljess, — mond néki — játszodjál, igyál magadnak jókedvet. Látogasd szomszédaidat, hogy meg ne öljön unalmad, mert itt semmi dolgod nincs — már én mindent végbeviszek, engem egyedül azért tartasz, fizetsz, hogy tégedet minden dologtól megmentselek. Fizet az ördög tégedet azért! — felel a Kirakades kiáltó szóval és nagy indulattal. — Hát én hogy éljek, semmit sem csinálva? Akár fáradsággal fojtsák meg az életet, akár nyugodalommal, mind egyremegyem. Senyvedésre vetitek életemet, peshedő véremlen, melynek zöldre kell bennem poshadni, úgy, mint pocsoljában a víznek.

Ezentúl a Kirakades látni kívánván, hogy Hürküposzija micsoda foglalatosságok közt él, véle elindul. Lássuk, — mond néki — mi dolgod lett volna most. Hürküposzi felel, hogy barmai közül hat tulkot akart járomba kifogni. A vad véle menvén, cselédjeinek küzködésit látja. Aklába rohan nagy nevetéssel, hol a tulkokat szarvakon fogva, kérdi, hová vigye. Mind a hatot előhordja nagy nevetések között, mely mívének felette örül.

A Kirakades ezen esete után magát cselédjei és barmai közé veszi; jön, megyem, hol ide, hol oda, melyszerint látja, hogy rajta kívül reggeltől estvélig kiki foglalatosságok közt van. Ti — úgymond cselédjeinek — életeteket mozgással, dologgal elevenítitek, szorgalmatosságotok által az időnek terhét magatokon érzéketlenné teszitek; csak én legyenek egyedül köztetek heverésre, tunyaságra, unalomra, álmra átkozva? Megszünjön bennem az életnek mozgása és élvén, üljek a halálban? Vagy haszontalan csevegéssel töltsem időmet, melynélfogva csak állam mozog, testem pedig ül, áll és félredülve fekszik? Vagy képzelődésekkel álmodozzam tele fejemet, melyek velejét szédítik és vérit vesztek? Én vagyok házamnál első hürküposzi: enyim a foglalatosságnak nagyobb része.

A Kirakades barmainak, aklainak, lovainak, istállóinak, mezei munkájának szemlélésekre indult; eltelik örömmel, álmélkodással. Szarvasmarháit, juhait, lovait rendkívül megszereti; enni hord nekik, itatja őket, szopós borjut, bárányt ölere veszen és ott apolgatja. Ha valamelyik bágyadt, fekszik, nem eszik, minden módot elkövet körölte, hogy megeleveníthesse s talpraállassa.

Ezeket, uram — mond Hürküposzi — Arténis mind a kend

számára rendelte. Senki sem vehet el belőlök egy bárányfiat is, mind néked kell ezt uram magadnak megenni. El nem fogyhat, mert tenyészik és fiaiban újra szaporodik, csak gondja viseltessek. Soha többé vagyonaid közül élelmednek feltalálására kilépni köteles, sem kénytelen nem vagy, mivel szükséged, azaz éhséged felett valókkal birsz.

Semmitől sem ijedtem meg annyira, — felel a vad — mint az örökkévaló szájtátástól, de már élek és dolgot lelek.

Mi szükségek volna a totoposzoknak a futásra, lótásra, vadak kergetésére, verekedésekre a prédák felett, minekutána életeknek szükségeit annyira hatalmak alá vették, hogy azokkal parancsolnak és felettek valamely isteni nemzetséggé lettek, magok terjesztvén magokra csalhatatlan áldást. Jupiternek büntetése alól is felszabadítják életeket, barmaikat, magokat erős barlangokra rejtven el az időnek kegyetlensége elől. Óh, halandó barátom! aki itt embertársán ragadoz, azt érdemli, hogy a törvény felakassza, mivel ad néki is, melyben osztán életét, birtokát a többi ellen oltalmazza. Kirakadukuban aki nem rabol, nem eszik; hol a kapható eledel mindené s ugyanazért senkié.

De nincsen is nálunk az emberi számnak ily tengersokasága. Ilyen kis földön, mint Kírotósz városa fekszik, annyi ezernyi meg ezernyi ember ragadozás nélkül hogy kap élelmet? De ha ragadományból élne is, ki szerezhetne, vagy tenyészethetne nekik annyi ragadozásra való állatot? Kírotósznak magának száz tartományra kiterült erdőknek és mezőknek vadjai kellenének esztendőnként eledelül; ő pedig Totoposz népének országos sokaságához képest csak egy ember. Hogy nem rontanak ki rablásra? Mi foglalja el életét e tenger sokaságnak?

A dolog! — felel Hürküposzi. — A volt e világnak jóltévő Istene, ki a tolvaj, gyilkos és haramia emberi nemzetet mezei munkára, szántásra-vetésre, kaszára, kapára, baromtartásra oktatta. Néked, uram, van 600 darab juhod, 100 darab marhád, annyi lovad, számtalan tyúkod, pulykád, rucád, sertésed a magad hasára; mennyi földön tanálnál annyit Kirakadukuban? Vagy ha odahajtanád őket, meddig őrizhetnéd meg? Itt hozzá senki se nyúl, mivel a törvény nem engedi. — Ott egy nap mind széjjelkapnák — felel a Kirakades.

Hát itt is úgy vadásztak az emberek, — kérdi továbbá a

vad — mint nálunk, míg a törvény őket fojtogatni el nem kezdte? Mi mindnyájan Kirakadesek voltunk — felel Hürküposz — egymást ettük, raboltuk; véres állattal, körtvélyel, almával, gyökérrel, sat. éltünk. — Kikükü Kirakaduhu! vérem vagy hát — mond a vad megújulással... Jártál te oskolába, úgy-é, de nem sokat; mert azt mondják, hogy aki sokat tanul, megbolondul tőle, aki pedig oskolába egy cseppet sem jár, azért nincs esze, hogy semmit sem tanul. Az elsőrendbéli bolondnak a törvény fejét marcongja le válláról; az utolsót pedig fent a napon szárasztja meg. Te talán jártál is az oskolába, nem is: mert itt csak az olyanoknak van eszek.

Jártam, uram — felel — annyit, melynélfogva arra megoktattak, hogy ne lopjak; de nem tanultam annyit, hogy tőle keringőssé lehessenek, vagy őrzültté, mert már én erre vágyani sem merek, mivel ez nagy tudósokra, urakra tartozik, nem ilyen szegény legényre, mint én vagyok. Mi nem is boldogulhatnánk véle úgy, mint a nagyurak közt némelyek, mert hamar kárát vallanánk; de már ökelmeknek mindegy, akár okosak legyenek, akár bolondok, mert mégsem pusztulnak el. Nem lehet még büntetetlen bolond az ily csekély vagyonú ember, mint én, mivel a kicsiny érték hamar elolvad. De, hogyne kelene nekünk okosan élni, mikor magunknak nem lévén, ésszel, serénységgel kell élelmünket keresnünk. Nékem vagyonaidat kell szaporítanom, őriznem, tenyésztetnem; különben, ha ártalmadra leszek, Arténis felakaszttat; vagy te, uram, magadtól elüzlöl... Hogy éljek, ha ennem nem adsz?

A Kirakades megöleli: Mi? micsoda? — mond néki — elmégy? Itthagysz? hogy élj? Három falka poszit is agyonverek érted, cimpora Hürküposz! Együtt éljünk. Ilyen az okos ember, ki tudományotoknak nem a két legvégső csúcsán, hanem a derekán áll; régen ilyen társat keresek. Ne félj cimpora! csak Arténis el ne vegye, amit adott.

Nem veszi, csak okossággal éljünk — mond Hürkü. Minden esztendőben adjunk néki is belőle: a tizedik bárányt, a tizedik kenyeret, huszadik tyukot, tojást, sat. Ha hív bennünket segítségre, ellenségre, elmenjünk; így semmitől sem lesz félelem.

Csak azért adta ezt Arténis? — mond a vad. — Jól van! odaadom néki felét a magáéból, mégis jóllakunk a másik feléből. Ő osztán azt tudja, hogy én adok néki, nem ő nekem. Ő is

sokat járt oskolába talán? De mégis jó ez így. Igazság, cim-bora Hürkü... Akárhova hív, megyek... Mindent agyonütök érte és mindenemből adok néki.

Igen! — mond Hürkü — mert az őrzőknek is ő fizet, hogy barmainkat el ne rabolják. A törvénynek is ő ad erőt, egészséget, hogy oltalma alatt megtartsion bennünket. Ha mi is nem segítjük a többivel, maga nem győzi és így juhunk, barmunk, csirkénk, sat. mind odalesz.

Micsoda oskolába járó bolond volna, ki Arténisnek nem adna, azért, hogy magának is legyen azáltal? Micsoda veszett tudomány kívánja, hogy csak néki adjanak, ő pedig senkinek semmit? Az ilyet agyon kell ütni.

A Kirakades ezentul szüntelen jószágai körül foglalatostkodván, álmélkodással, örömmel eltölt, hogy néki gyomrának éhsége felett annyija van, melyet senki sem bánthat, ha éhez is. Baromaklaiban hálogatott, hol éjjel egy farkas juhaira ment, melyet kutyáival együtt pásztora elfogott. A Kirakades a farkast meglátván: jól van — mond néki — jöszte... egy cseppet sem jártál oskolába: Totoposznak törvénye felakaszt. Ezzel a farkast, mint ragadozó állatot felakasztattatta. Jószágai iránt igen nagy vigyázással volt, felette nagyon ragaszkodván azon igazsághoz, hogy senki egymását ne bántsa. Nincsen — úgymond cselédjeinek — országotokban jobb totoposzi, mint a törvényposzi. Ha semmit sem csinál is egyebet annál, hogy az emberek egymást ne ragadozzák, ne öldököljék, mégis megérdemli, hogy e világban legfőbb dolognak ismértessen.

Megfeszült bámulásában, midőn tapasztalta, hogy nyájáról eltévelyedett jószágait néki hírül adták, hol keresse és gyakorta hazahajtották. Miért nem ettétek meg? — mond nekik. Nem lehet, — felelnek a gypjas poszik — mert megbüntettek volna az istenek és az országnak törvényei. De bírítok nem tudták volna? — Tudta volna Jupiter, ki mindent lát és minden gonosztettet büntet. E világon nyavalyát, kárvallást hány az ember nyakába, a másikon poklot. Nem kell nékem, uram, a kendé, ha utánam jár is. Áldja meg kendet Jupiter! elmegyünk, mert dolgunk van.

A Kirakades szívében, lelkében leverettetvén, szól, beszél, kiált utánok, hogy állanának meg, hadd ehetne, ihatna vélek szolgálatjokért, vagy egy darab húst ajándékozhatna. Nem jár azért fizetés, uram — visszakiáltanak az elhaladtak — tartozik

az ember egymással jól tenni; nékem is jó, mikor az enyimet hazahajtják.

A Kirakades elméjében elszédül, érzésében megfúl, nyelvvel megnémul. Micsoda gyapjas totoposz ez? — úgymond magában. — Az aranybőrűek Jupitert nevetik, ezek félik; minden bizonnal jártak oskolába, de nem sokáig, hogy isteneik játékul ne szolgáljanak elméjekben s hitetésül szívekben. Amazok isteneikről beszélnek, ezek azokra nézve jól cselekesznek. Amazok jók, azért, hogy láttassanak, ezek jók azért, hogy azok legyenek! Arténisnek sem jelentik, megérik véle, hogy jól cselekedtek.

Hürküposzitól kérdi, hogy e gyapjas totoposzokat miért nem teszi Arténis Dairodoszi vagy Burdószkiaradoszpozívá? Micsoda jóság, igazság, — Hürküposz felel — hogy az ily dolgok, cselekedetek itt közönséges szokásba lévén vétetve, tekintetbe sem jönnek. A szomszédok szokták kölcsönben e jó akaratot egymással elkövetni, melyben annyi erő nincsen, hogy magát Arténisig felemelhesse. Ez az érdem a leggyámolatlanabb, idétlenebb, ostobább totoposszal is köz mindenfelé. Itt — mond tovább — ha az érdemnek tündöklő színe nincs, nem látszik meg, mint a jó erkölcsű rongyos ember. Jobb itt a fényes bűn az ilyen színtelen érdemnél annak, ki ismértetni és hirteteni akar.

Szünj meg! — mond néki a Kirakades — újra megtévesztés Totoposznak érdemei és bűnei között. Országotoknak népe, erkölce, érdeme, bűne, szokása, vallása, esze, eszetlensége, törvénye mind oly természetű, melyben mentül tovább okoskodik az okosság, annál bolondabb lesz; hagyjatok engemet a tapasztalással, éljete ti az ellenvetésekkel és okoskodással. Ti valósággal okosok volnátok, ha magatok nem tennétek oktalanokká magatokat. Egy ember élete nem elég idő reá, hogy okaitokat felfedezhesse és indító eszközeiteket megismérhesse. Amerre tetszik dolgaitoknak okát fordítani, arra fordítjátok: most így, majd úgy, mindenképpen meglehet. Amire ma törekedtetek, holnap felrúgjátok; de amit akartok, csináltok, abban sem egyeztek meg soha mindnyájan. Jót, gonoszt egyre-másra játszódva követtek el, azt se tudván sokszor, ha igazak vagytok-é cselekedeteitekkel vagy gonoszok. Jó ez eddig, hogy egymást és egymásét ne bántsatok, a többin okoskodjatok ti, én ezzel megérem.

Lássák isteneitek cselekedeteimet: ha tetszik nékik jó, ha nem, róla nem tehetek, ezt feltévén, hogy nem lehetek jobb, mint amennyire ők tehetséget engedtek. Ha vannak jó istenek, megáldanak, ha nincsenek, van természet, és reájok szükség nincs. De akár legyenek, akár ne, a törvényhez ragaszkodni kell, mert ha több nem volna is, ez az az egy istenség, mely szüntelen és csalhatatlanul áld, táplál, oltalmaz és jutalmaz. Valahol világi törvény nincs, szükség istenekre sincs, mint nálunk. Minek legyenek vagy ismértessenek ott istenek, hol igazságok a természetén kívül semmi más törvény által nem gyakoroltatik? A természet elég Isten magának: ötet sem áldhatja, sem büntetheti senki, mely dolgok csak halandókra tartoznak benne és nem őreája egészen.

Mihent az istenek is mindég csak azt cselekszik, amit a természet és az emberekért semmit az ellen vagy afelett nem csinálnak, isméretek egyátaljában szükségtelen, mivel minden eset csupa természetre marad. De néktek isteneitek vannak, mivel túlvagytok a csupa természetén, melynek rontó tüzét és dúló indulatit törvényeikkel kötözik meg. Hogy az éhező akárkiét, a másét el ne vegye, ha nálánál erősebb is, azt törvény vagy azáltal isteneitek cselekszik, mivel ez természetben nincsen. A sas az ölyüt, az ölyü a vércsét elüti és mindeniknek igazsága van a gyengébbnek szájából prédáját kiragadni.

Éntőlem Kirotóznak sokasága mindenem elvehetné, de Arténisnek és isteneinek igazságok nem engedi. Ha túl nem volnátok a csupa természetén, itt is csak anyyim volna, mint Kirakaduhuban. — Ezzel meg is nyugodott s gazdálkodott.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Tariménes a Kirakadestől lett elmenetelétől fogva Trézéni-nek oktatásaival élt, de szíve szorongattatásban elméje széj-jelragadtatásban lévén, magától nem menekedhetett, hogy mesterét érthesse. Hijában függesztette szemeit a bölcsre, kényszeríteni kívánván füleit a figyelmetes hallgatásra, csak azt látta, hogy beszél, de szavainak értelme elméjéhez nem ragadhatott. Teste, lelke tárgyával lévén tele, Tomirison kívül sem nem érezhetett, sem nem gondolhatott semmit. Erőltette magát a tettetésre, hogy a bölcs szomorú tekintetén keresztül

gyengességét szívében ne tapogathassa, de mégis úgy tetszett néki, mintha Trézéni gondolatait homlokán olvasná és érzéseit csatornán venné ki szívéből. A bölcs és tapasztolt elme előtt érzést, indulatot ifiúságnak fedezni lehetetlen. Egy szó, tekintet, gondolatját láthatóvá teszi, napra forgatván ki szívének rejtekeit, melyeket akkor árul el, mikor fedez. Minden tapasztolt élet külső fedeléről isméri meg az alárejtett dolgot. Ő is titkolt és tudja, mivel titkolnak.

Tariménes megáradt édes keservét oly hosszú sohajtásokkal fujta ki szívéről, hogy végére várakozni kellett. Nézése, melyben gondolatai láttattak ögyvelegni, könnyhullatás nélkül is szüntelen való sírást mutattak. Amire szemeit reávetette, óráig ott nem hagyta; nem azért, mintha azt nézné, hanem elméjével elragadtatásban lévén, észre nem vehette, mit lát, hová néz. Először kellett néki tapasztalni, hogy nem a szemek, hanem a lélek lát azokon keresztül. Nézett, de elméje jelen nem lévén, nem tudhatta mire, míg azt képzelődései közül kihozván, szemeivel együtt tárgyára nem függesztette, mely előtte vagy egy vagy más dolgot mutatott.

Trézéni ezeket tapasztalván, mond egyszer, hogy Tomirisza szüleinek menne látogatásokra, mivel hozzájuk vérséggel köttetik és rokon. Tariménes ezen szavát megértvén, szemeit mint kettős villámlást, oly sebes tekintettel vetette reá. Mondani, hogy vigye el, nem bátorkodott, de vágyódásaitól lehelésének elfogyásáig szorongattatott; jobbra is, balra is tekintetve, köntösén hol itt, hol ott kaparászva, néha gyengén köhentve kérdi a bölcsöt, ha csak magában volna-é célja atyafiúi látogatását a kimondottaknál megtenni. A látogatás — fele a bölcs — mindenkor több gyönyörűségül szolgál azoknak, kiket azokkal tisztelünk, ha oly személyekkel környülvétetve tesszük meg, kik a társaságnak nemes voltokra nézve csalhatatlanul kedvesek. Kedvet szül bennem véletek menni. Az idegenek, mint új személyben öltözött ujságok, a társaság és minden nappali látás által megócskult embereknél sokkal kedvesebbek. A gyakor együttléte a jó erkölcsöknek legszebb, legkülönösebb érdemeit is közönségesekké teszi azok közt, kik előtt szüntelen fennforog. A nagy emberek sehol sem kisebbek, mint a magok házánál és ott legnagyobbak, hol csak hírekben, nevekben élnek, személyeknek jelenléte nélkül. A mindennappali szokás mindent megúnat és azt sohajtjuk, ami tőlünk tá-

vol van! Ritkaságok után fáradunk és a dolgot nem haszonvételenél, hanem árának nagyságánál fogva becsüljük. Pedig mihent ritka, mindjárt áros.

Ti vagytok itt ritkaságok, jertek, szerető fiaim! hadd éreztessem véletek az életet azon kies mezején, melyen ti most játszatok, tanyáztok, melyről én eljöttem, hogy reá soha vissza ne mehessek; hol az öröm, kedv, tánc, játék, ifúság, kedvesség, muzsika, szerelem, mosolygás, egymásba fogódzva enyelegnek és kezeik közt virágkoszorukat lobogtatnak. Nem vagyok ott, de látok oda.

Trézéni Tariménest és mesterét mellé vévén, Tomirisnek házához eljut. Midőn előtte megáll és mond, itt lakozik, Tariménésnek vérében nagy villámlás, csattanás esik, melyek közül a hallásnak mennyköve szívét megüti; hiába szállott alá elméjéről a gondolat zápora, hogy tüzét oltsa, mert csakúgy hányattatott, mint a már megégett csepügombolyagnak tüzes perjeje a kigyulladt ház tetején forgó szelek közt.

Bélépnek a kapun: első szívdobbanás — melynek széjjelrugása Tariménésnek vérét feje tetején és talpán erőltette kiszökésre. A garádicson fel minden lépés egy fáradt sohajtás, egy fuldokló szívdobbanás, mely az ifiat félelmével, reménységével félig megfojtja, félig elevenségben tartja. Minden lépés fáraszt, bágyaszt, hevít, hűt, szorít, annyira, hogy midőn Tariménés az ajtónak nyílásához érkezik, lehellésének csak némely futosó páráját kapván meg ajakin, elenyészéséhez láttatott közelíteni.

Trézéni ajtót nyit és Tomirisnek szüleit szobájokban találja. Helyekről felszöködösve, nevető kedvvel fogadják, de ellenben nyájasságokat ottan-ottan mély tisztelettel elegyítik, mely dolog figyelmetességet okoz. Vellériposzi és Tamiza asszony nagy szerencséjeknek tartották oly látogatásokra ment férfit házoknál szemlélni, ki Arténisnek királyi kedvet okozhat és erkölcsével, bölcsességével az ország boldogságának nevezetes eszköze lehet. Valaki a királyi kedvet magára húzza, annak hatalma alatt mindenütt tiszteletre talál. Akire Arténisnek kegyelme elmosolyodott, mindennek kedves tárgyává változott. Minden megszemélyesedett országló hatalomnak van az az ereje, mely szerint tekintete által is felemel, egyebet nem adván.

Trézéni mond, hogy az ifiak messze tartományokról érkezett idegenek, kik Arténisnek és Kírotósz városának hírétül

vonattatva jöttek hazánknak szemlélésére. Egynehány napoktól fogva van társalkodáson vélek, — mond továbbá — mely idő alatt az erkölcsnek tisztaságánál és az elmének felemelkedésénél egyebet benne nem tapasztalhattam; megalégedésemre fog szolgálni, ha személyekkel itt is kedvet tanálhatok. — Trézéninek ítélettétele, mint az igazságnak csalhatatlan próbája, úgy vétetvén, szavába megnyugodtak és a két utazót azonnal más szemekkel tekintették. Ezalatt Tomiris egy oldalszobából bélipt és Tarimésnek elcsillapodott érzései oly hirtelen lár-mába jöttek, mint a puskaszóra felrezzent madaraknak sebes repülések. Csaknem magához kapott, hogy eloszolhatatlansága tőle széjjel ne szaladjon. A társaság magában magától úgy oszlott fel, hogy Velléripósi, Tomirisnek atyja Kukumedóniással, Tarimés anyjával, Tamizával, Trézéni Tomirissel estek öszve beszélgetni. Először a beszéd hol egy, hol más apró dolgokban akadozott, melyekről lassan-lassan, szórul-szóra észrevehetetlenül emelkedett fel a nagy tárgyakra. Trézéni a szép Tomirissel tréfálni láttatván, úgy hánytavetette a beszélők közt széjjel okait, hogy a dolgoknak mulatva kellett felemelkedésbe jönni.

Kukumedóniás úgy viselte magát, mint az idő, mely mindent ér, senkit se tekint, szóval mindenre érkezett, de értelemben függeni senkitől sem láttatott, úgy, mint aki okaiban megnyugodván, mások kérdéseire henye szókkal felel, melyeket még végezni sem láttatik, midőn már másra gondol s többé erre nem figyelmez. Azonban beszédjével nagy dolgokat görgetvén feljebb-alább, Velléripósinak úgy tetszett, mintha szüntelen játszana szavában, vagy olyan ember volna, ki már tudományát, elméjét, tapasztalását minden világi dolgokon túltévén, azokat továbbá unalommal vagy nevetséggel nézi, szüntelen ezt láttatván formájával, tekintetivel mutatni, hogy magamagának elég.

Tamiza Tarimésnek okosságát, elméjének felemelkedését és szemérmes erkölceinek méltóságát csudálta, szerette. Hogy lehet — úgymond — szabad és könnyen folyó beszédében oly természet szerint való édes értelem és nyájas méltóság? Minden mondása királyi széken ül, mégis szelédségével felemelkedésében is ártatlan s együgyüt mutat. Akármicsoda holt dolgot mondjon ki, szájában megelevenedik és a csekélység méltóságra emelkedik fel, egyszóval a sunda is tisztán jön ki szájából.

Tariménes beszédének erejéről és erkölcsének méltóságáról maga semmit sem tudott. A világot meglátván, magát eltévesztette. Otthon, míg tapasztalással nem élt, magának nagyobbak látszott, miolta nevededik, másokat ismervén, érdemeit kicsinyedni látja. Az ostoba, mivel az igaz érdemnek megismerésére másokban elégtelen, mindég magát látja nagynak és dölyfösségre emelkedik fel szívében, örvendezvén magának akkor, mikor minden embernek nevetséget vagy utálatot okoz. Lélekben való vakságból esik meg, hogy az ostoba a bölcsset, a gonosz az igazat, az alacsony erkölcs a nagylelkű halandót csúfolja, rajtok magát túltévén. Valaki érdemeket láthat magán kívül maga felett, meghunyászkodásra jön, mely által kevélysége szívéül eltöröltetik. Így volt Tariménes magával, Kirotnak bölcsseit és Arténisnek dicsőségét tapasztalván.

Minekutána a látogatásnak idején e kis társaságnak tagjai kisebb-nagyobb dolgokat nevetve, kedvetket mérsékelve, fel-le, keresztül-kosul, öszvebeszéllettek volna, Trézéni visszatéréséhez készül. Nagy szívességgel marasztják, de eltölt idejétől vonattatva elindul.

A társaságnak édessége oly nagy érzékenységet okozott mindkét részről, hogy a búcsuzás, a bölcsset kivévén, csaknem mindeniknek könnyet csafart ki szemeiből, melyek csordultig nedvesedtek. Tamiza csaknem esedezéssel kéri az idegeneket, hogy házától személyeket meg ne vonnák, továbbra is méltóztatván ötet ezen ritka gyönyörűséggel éltetni. Tomiris az alkalmatossággal Tariménesre fordulván arccal: Engem oly reménység éltet, — mond néki mosolyogva — hogy az urak személyeknek tiszteletitől kedvetem s vágyódásomat meg nem fosztják. Mester Kukumedóniás észrevévén, hogy a szó nem ötet illeti, feleletre sem gondolt. Akinek tárgya nincs, válláról beszél és hidegvérrel okoskodik, megvetni láttatván azt, amiért sohajt, mivel véle nem élhet. Tariménes felel, hogy nem lehet az embertelenségnek ijesztőbb vadsága, mint ha magát onnan húzza, hol tisztelettel fogadják, de ki lehet oly érzéketlen durva, hogy Tomirisnek ajánlása által szíve lágyulásra s erkölcsé szélelédségre ne hozzattasson? Boldogsága a szívnek, ha oly hatalom által vezéreltetik, mely nála hideg érzéseit forró gyönyörűséggé változtatja. Nem szólhatok tovább, hogy elrejtett vágyódásomnak felfedezése a szemérmetséget orcámon elpirulásba ne hozza.

Jó és nemes szív bátran felfedezheti magát — felel Tamiza — és mentül inkább ismértetik, nyeresége annál nagyobb, csak tudja kinézni, hogy micsoda helyen áll. Asszonyom! van olyan ifjú tűz, mely ahol legigazabb, legártatlanabb, ott is szerelmes. Ezt érzem e háznál és hallgatnom kell, míg a tapasztalás reménységet nem nyújt, hogy megaláztatásba ne essem azon dolog által, melyet mint egész életemnek boldogságát úgy nézek. — Ezzel meghajlik és mindnyájan elmennek.

Tariménes útjában semmit sem szólott. Mester uram pedig kinjában füttyörészve danolgatva, néha-néha szólal meg, hogy nincs szebb dolog, mint mikor valaki a magáé lehet és szíve szabad. Azonban fejét félvállra hányván, két kezét nadrágzsebjeibe dugván, széjjelszórt lépésekkel halad előre s ismét danolgat. Ah! Morgondia! Éljen a szabadság! — mond újra s ismét danol.

Trézéni magában mosolyogva Kukumedóniás mesternek mondja, hogy a szabadság semmit sem érne ott, hol magánál egyéb semmi sincs; hogy amely szív magában magától mindég szabadon érez, semmit sem érez, mivel öröme, gyönyörűsége egyedül magánál fogva senkinek sem lehet. Hogy a szomszomság is rabság, mivel elégtétele alól magunkat, ha különben veszni nem akarunk, ki nem húzhatjuk, de csak akkor táplál és gyönyörködtet mégis, mikor szoros törvényének rabi módra engedvén, friss itallal epesztését megoltjuk. Hogy testi szükségseinkre nézve a vélek élni nem akaró szabadság nagy nyomorúság, melytől minden ember elszökik, ha teheti, és csak a marad meg véle, ki minden igyekezetivel is nyakáról le nem rázhatja.

Mester uram a beszédnek erejét elméjére vévén, annak titkait is megértette, hogy csak az a férfi nem gyönyörködik szerelemmel, aki hozzá nem juthat; hogy az olyan szabadság, mely szépet szeretni sohasem enged, legnagyobb tömlöc, mivel a kívánságot raboskodtatja, azt a részt fojtogatván, mely által az ember örül is, él is.

Látta Trézéni, hogy a mester Tariménesre céloz és vagdalozni kíván azért, hogy miért nincsen még senki, ki őtet vagdálja. Úgy, mint az olyan gyermek, ki kövel hajigál a vásári szekerek után, hogy fel nem vették, nem mutatván vágyódást a szekerezésre, mivel rá nem ülhet. Valaki olyan ösztön ellen hánykodik, melynek elégtételében módja nincs, gyanussá teszi magát. Akkor üzd el gyönyörűségedet, mikor kezeden van és

úgy kiálts fel osztán, hogy győzedelmes vagy. — Végre mester uram felel, hogy semmiféle céllal a csupa játékon és tréfán kívül nem szólott; hogy Tariménesnek elragadtatásában valóságos öröme van, maga sem érezvén magában oly természettel ellenkező vad kegyességet, mely a szerelmes gyönyörűségeket kárhoztatása alá zárja, mely által különöst kíván mutatni azért, hogy az okosok hitetőnek nézzék, eszetlenségén nevetve.

Tariménes mindezeket hallván, belőlök semmit észre nem vett. Se danlást, se füttyölést, sem a szónak reá célozó értelmét nem tapasztalta. Azon hánykódott, szíve körül szorongatva, hogy hajlandóságainak egyenes felfedezésében oly szerelmes mért lehetett. Micsoda megaláztatás — úgymond — valakit kedvelleni, ha az hajlandósággal nem viszonztatik is? Nem tudta, hogy elbúcsuzásakor mindent kimondott és szerelmét világosságra hozta. Lehetetlen volt Tariménesnek felvenni, hol és hogy van. Másnap szüntelen amiatt emésztetett, ha láto-gathat-é vagy nem; forró vágyódása szívét égette, félelme, szemérmessége, akaratját raboskodtatta. Mit tegyen hát? kérdi magától. Menjen, ne; írjon, hallgasson?

Mivel az emberek, amit egymásnak szembe kimondani szégyenlenek, írásban előadják, Tariménes is szemérmességét, félelmét pennájával kívánja segíteni. Leverettetésében a mestert kérdi tanácsra, ki kétségét, megnémulását látván, játszódvá vigasztalja. Ilyen csekélység fosztott meg magadtól? — mond néki. Tudod-é, hogy a szerelem nevetségen kívül egyebet e világban nem szül? Változó szél minden állandóság nélkül és gyermekjáték. — Elhiszem a nézőknek, — felel amaz — de aki benne ég, annak minden lehető tárgyai közt legerősebb és elleneállhatatlanabb valóság.

Hol találjak magamban erőt magam ellen? A nemes szív az alacsonsággal, az igaz erkölcs a bűnnel ellenkezik és rajta győzedelmeskedik is, mivel mindenik kívül lévén a másikán, egymásnak ellensége. De mikor a testi valóságban lélek, vér szerelemmé változik, mi bírja a szerelmet meg? Tomirisnek léte, élete, valósága, formája véremnek cseppjei között elszólt, hol élő ereimben mindenütt vér és üt... Nincsen egyéb életem, Tomiris éltet. Lelkemet személyébe vetette rabságra... Őbenne gondol, ő általa okoskodik, ő előtte lebeg, hatalmához köttetve. Nálam nem maradt egyéb valóságomnak árnyékánál. Mivel harcoljak... és mi ellen? Ó! ha ellenségem bűn volna?

de bűn-é Tomiris, kin a természetnek gyönyörűsége, dicsősége ragyog? Van-é az érzésben erő ellene? vagy szükséges-é az életnek öröme ellen harcolni? Megkötheti-é a természet magát maga ellen és magán kívül? Ó! Kinek van rajta hatalma, mi- nekutána magokat az istenek is örökös rendi alá vetették? Nékik szabadság, mivel mindenhatóságoknak tetszésével esett; nékem rabság, mert származásom által vagyok elszakadhatatlanul törvényihez láncolva!

Ó, gyenge lélek, ki vérednek, azaz ösztöneidnek kötelékben fetrengesz, mi vagy érzésemnek határán kívül? Vagy rab az ember benned, vagy semmi!

De szükséges néked, vagy tartozik-é hatalmadra, erkölcsödre az ellen harcolni, ki a természetnek kedvessége és az isteneknek is gyönyörűsége? Azért harcoljak Tomiris ellen, hogy magamnak azáltal nagy erkölcsöt és az istenek előtt érdemet szerezzek? Gyengeség-é a természetnek magát érezni, szeretni? Vétek-é? Ha az istenek a szeretetet ösztöneinkben bűnné tették, nincs halandó a teremtésnek és az örök időknek kiterjedésében egy is oly, ki országokat láthassa és örök megboldogulásának reménységével magát éltethesse! Kinek készült Elizeum, ha bűn a szeretet? Irok, — irok — a keservének tengerében úszó szív panasszal fújja ki fájdalmát! Jaj az olyan életnek, mely magát senki előtt fel nem fedezheti és gyötrelmét egy halandó társának sem mondhatja ki! Megfojtott Vezuvius, oly, melynek tüze magát főzi!

Ezen fohászokodásai után Tariménes íráshoz készül és levelét így kezdi:

«Augusztusnak 8-dik napján, reggel tíz órakor.
Tomiris!

Egy bujdosó ifjú, kinek a természet földi istenévé szült, küldi hozzád azon fohászokodásait lerajzolva, melyeket nyelvvel előtted kimondani szemérmességére szájának megtilt. Ó boldog találmány, te írás! Hol a láthatatlan gondolatoknak tüze láthatóvá lesz, mely papiroson ég s nem emészt, mint a menyeyi csuda! Hol a szívnek indulati, keserves, akár édes érzései a legmélyebb rejtekekből téntával buzognak fel. Olvasd, Tomiris, ezen írást úgy, mint lelkemnek lelke és ha általa érzékenységre hozattatol, mondd meg, hogy a papiros és azokon

fekvő holt betűim látásodnak ösvényei által hogy hozhatják véredet hevülésbe.

Legyen gyengeség, ha hatalmadnak hódolok, legyen bűn, hogy szeretlek, imádlak, de eltökélem magamat reá, csak tehesselek szerelmessé, hogy te is vételkedben hozzám hasonlóvá tétvén, véled együtt szállhassak alá Plútónak komor országába, hol Elizeumnak boldogságát elfelejtem.

De ó, dicső Tomiris! lehet-é a nemes erkölcsnek, ártatlanságnak igazabb próbája, mint azt szeretni, kit a természet magának is öröme szült? Téged szeretve, őtet imádom, kinek megszemélyesedett gyönyörűsége vagy. Mit tehetek róla, ha gyengeségemet előtted felfedezem is? Miért teremtettek úgy az istenek téged, hogy magok is csudáljanak? Sok, ha Olympusnak halhatatlan latrai, Márs vagy Jupiter maga, még eddig halandó forma és kép alatt el nem áltattak. Tudom, irigyeim is lennének, ha érzésedet magamnak foglalhatnám.

Ó Tomiris! Akár hozhatom szívedet érzékenységre irántam, akár nem, engedd meg, hogy szerethesselek... Nincsen a teremtésnek edesebb gyönyörűsége és az isteneknek minden más jótéteményeket felülmulóbb ajándéka, mint a szeretet. Ó! boldog, aki egész erejéből szerethet! Csupa gyönyörűsége által elolvadt szíve reszkető örömmel, mint édes balzsamom, úgy kavargó véreireiben! De valaki nem szeretett, jót soha nem is érzett és csak mozgó bálvány volt. Engedd, ó engedd, hogy szeretetednek reménysége nélkül is szerethesselek! Hogy lelkemben gyönyörűségeim között elzsibbadt véremnek álmain hordoztatva, érzésemnek édes tengerében feredhessem. Ha nem teheted, ne szeress és bocsásd meg, ha én nem tehetem, hogy ne szeresselek.»

Tariménés, minekutána levelét elvégzi, mester Kukumedóniásnak olvassa, ki annak egész értelmét elméjére vévén, felel, hogy az valami ijesztő levél volna, melytől egy oly ifiú szépség elméjének meg kellene okvetetlen szaladni; hogy filozófiai mélységes okoskodással szerelmes levelet írni nem szokás, hogy itt csak az indulatnak, érzésnek és esztlenségnek kell egyedül uralkodni.

De micsoda szüksége volna reá a természetnek, — mond az ifiú — hogy addig ne szeressen, míg elébb meg nem bolondul? Hogy irjam azt, amit sem érzek, sem gondolok? Kívül

tegyem magamon magamat, azt rajzolván ki magambul, ami bennem nincs? — Ó! — mond a mester — más magamat kell magamból csinálni — könnyű dolog — az elme mindenre elég-séges. Egy bölcsnek agya oly lángoló tűz, mely amit elibe vetnek, azt emészt, bármi legyen az és mélységre, magasságra egyenlőül kiterjed. Magok az istenek el nem rejthetik előle orcájokat és tanácsokban ül. Mire nem hát elégséges? Hogy nem tudná magát ezer formába venni? Más módot vegyünk — tehát ily formában mintegy következik:

«Példás erkölcsű, kegyes tekintetű, ritka szépségű kedves Tomirisünk!»

Ez a megszólítás, — a levélnek kezdete pedig így, p. o.:

«Ah, egek! kegyetlen sors! Halljátok meg, kősziklák! Induljatok szánakozni, tengerek! — Csoportozzatok öszve, Faunusok, Szatirák, Driadesek, Nereidesek, Tritonok — és könnyeztétek sorsomat, sirassátok esetemet, ha Diánnám nem szeret!»

Ezen sohajtások után — mond tovább Kukumedóniás — szépségét kell lefesteni okokkal, úgyhogy annak valóságában ne kételkedjen és nem is valami hizelkedésnek, hanem magát a leíráshoz hasonlónak tanálván, igazságnak vegye. Hadd tanulja meg, hogy aki szép, miért szép — és ellenben aki rút, mi okon rút, mely tudománynál fogva önnön szépségében megnyugodván, elhiszi, hogy szerettetik s azon okon szeretni fog ő is.

Ízrül-ízre, részről-részre kell tekintet, képit felvenni. Már orra nem fitus, úgy-é? és felhorgadt hegyivel nincs homloka alá türve, sem hosszaságával nem vontat száján keresztül álla hegyéig alá. Meghorgasodott cimpája, sasorrú görcsöt nem mutat, sem szeme közt el nem lapult, hanem minden tekintetre nézve rendes állását mutatja, úgy, mint a természet maga kinyomta. Szemei sem kidüjjedést, sem koponyájában lett elsüllyedést nem mutatnak, fejérségek kékséggel elegyes téjszínben forog, világok pedig oly fekete tűzzel ragyog, melynek mosolygása magához vonz. Orcáját sem a ragya fel nem turta, sem a szeplő meg nem köpte, szájának nagysága pedig egyik fülét a másikával keresztül rajta nem egyesíti, sem öszve nem foglalja. Homlokának simasága fejének búbjáig

nem terül fel, sem szemöldökére nem sertzik alá, hanem négysegre van vonva, hol a határt Vénus önnön ujjával szabta.

Azonban Kukumedóniás, Tariménest szemlélvén, meggyőztetik arról, hogy egy szavát sem érti, sem hogy értse, reá figyelmetességgel nincsen. Az ifiú ült, hallgatott, szüntelen egyhelyben álló nézésével szegezvén által a szobának falát. A tudós kérdi, hogy ha beszédjét értette volna-é. Melyre amaz semmit sem felelve, levelét bépecsételi és elküldi, mely foglatosság közben hosszú fohászkodásokkal él.

»Augusztusnak 10-ik napján, 7 órakor, Dellyest.¹⁾
Tariménés!

Igazán írod, hogy a tiszta szeretet magában nem bűn, mindaddig, míg cselekedetekké nem változik és gyönyörűséggel való élését magának mások romlásával nem szerzi. Ki állhatja meg, ha szívének tárgyára tanál, hogy vágyódásaiban hozzá ne hajoljon, de csak ne hitesse, férjétől hívségét el ne ragadja, kezét személyére ne tegye, a csupa elleneállhatatlan hajlandóság által, úgy vélem, sem istenek, sem emberek, sem a tiszta erkölcsök nem sértetnek.

Nem szükség engem szeretve kárhozatnak adni magadat, mivel szeretetünket lehet úgy élni, hogy Plútónak komor országát elkerülhessük. Elragadtatásod nagy, de nem azért, mintha jobban éreznél másoknál, hanem elméd gondol csak nagyobbakat azokénál.

Leveledből csak azt látom, hogy tanult ifiú vagy és erkölcsi kevélységet viselsz, mely lelkedet egyedül nemesítheti, minden egyéb tulajdonságaid felett; de hogy oly rettenetes szerelemtől vonattatnál, ne hidd. Amit benned érzésnek veszel, ha jól megkülönbözteted, úgy tanálsz, hogy nagyobb része gondolat és képzelődés. Az együgyű csak annyit érez, mint te, mert annyi a szíve, de mivel együgyűsége olyan nagyokat nem mondhat, érezni nem látszik. Gyönyörűségemre szolgál mégis tudóstól szerettetni, mert csak igaz az, hogy a tanult, pallérozott természet, ha érdemeit megtartja és gonoszságra nem fordul, az együgyű, tudatlan ártatlanságnál véghe-

¹⁾ Délután.

tetlenül szebb, kedvesebb, fényesebb, nyájasabb, nemesebb és végre felségesebb, dicsőségesebb.

De én úgyis hiszem, hogy mikor az ember tudományával, bölcsességével, emberségével önnönmagának lehető tökéletességét eléri, azt t. i., melynél többet az emberi természet el nem viselhet, csak oda tér vissza, ahonnan elment, azaz a természet szerint valóságra. Mentül bölcsebb valaki, annál természet szerint valóbb ember, e különbséggel, hogy néki a természet együ-gyű módja is illik, az ostobának pedig nem.

Megvallom, hogy nagyon táplálja bennem az emberi hivalkodást, ha tudóstól szerettettem. Tévelygésekben igen szépeket mondanak és gyönyörködtetnek hibáikkal is. Lehetetlen a bölcs és tanult férfinak úgy irni, beszélni, hogy álmétkodást, megilletődést, vagy kedvet, nevetést ne okozzon. És én úgy hiszem, hogy amely elme senkit nem neveltet, sem szívében meg nem illethet, igen keveset ér.

Örömömre van szívednek érzése és elmédnek elragadtatása. Ki is volna önnönmaga ellen oly felfordult értelemmel élő, kegyetlen, hogy egy érdemes halandóban személye iránt való szeretetét, tiszteletét, hívségét megtiltsa? Semmi sem hízkelkedik az életnek inkább, mint az a szerencséje, ha mindenfelől tiszteltetik, szerettetik. Sohasem fogok benned kisebb hibát vagy gyengeséget ismérni azon indulatodnál, mellyel szeretsz.»

Ezen levélnek olvasása Tariménest magánkívül teszi. Mi? — úgymond — egy ifiú, gyenge szűznek lehessen tapasztalás, tudomány nélkül való lelkében ennyi erő? Kukumedóniás a levelet elolvasván, elméjét álmétkodása agya velejére feszíti ki és gondolatait odafagylyalja. Gyanuságot veszen, hogy a levelet nem Tomiris, hanem helyette atyja, Vellériposzi irta.

Azonban hivatalosok lévén ebédre, a szokott órán mindketten megjelennek. Ott tanálnak több vendégeket is, kik közül Kukudoszi és Rutáripuszi különösen tűnnek szemekben. Az ebédlőpalotának egyik oldalaszobájába, melynek ajtaja nyitva állott, szüntelen való zszibongás, idestova való kavargás, jövés-menés, állongás, hallgatás, támaszkodás, ásítás, nevetés láttott keresztül-kosul, össze-vissza, mindenfelé... Bárcsak tálalnának! — mond ez. — Derék állapot lenne! — felel amaz.

Tariménes a házi gazdaasszony előtt ült, mint idegen vendég, Tomirishez közel. Kukudoszi e kis társaságban minden

erejét megvetette, hogy magát különböztetvén, a nézőknek figyelmetességét személyére húzhassa; de belső tulajdonságai-
ban sem felemelkedés, sem mélység, sem a józan okosság-
nak természet szerint való tisztasága nem tanáltatván, kén-
telenítettett gyermeksegekre vetemedni, hogy haszontalansá-
gával haladván felül másokat, nevetséggel tűnjön szembe.
Egyik asszonyosság elől a másikhöz futosott, ennek kezeit csó-
kolta vég nélkül, amannak derekát, vállát, hol elibe térdelt,
kezeit öszvetéve és furcsaságból előtte imádkozó formát mu-
tatva. Egy szavának sem volt soha olyan értelme, melyet az
okosság és megérésre jött emberi ítélet magába vehetett
volna; nyelvével, szájával egész életének folyása üres hangra
volt átkozva.

Rutáriposzi más oldalon vitézkedett, ki világi tapasztalá-
sának széles kiterjedését abban mutatta, hogy szemérmetség-
get, szégyenlést semmiben sem ismérjen. Beszéde mindég két
értelemre dült, melynek egyik ága szüntelen fajtalanságra mu-
tatott. Örült erkölcsének, hogy cifrán tudott rútakat mondani,
mely fertelmességeket, midőn helyette magokat mások szé-
gyenlették, maga nevetett meg, nagy küszködések közé vévén
magát, hogy nevetessen. Rutáriposzi azon különös ember-
csoportból való tag volt eszerint, kik, elhitetvén magokkal, hogy
e világnak dolgait a tökéletességen túl is általlátják, dicsősé-
geket abban keresik, hogy semmit tekintetbe ne vegyenek. E
miatt neveztetett Kirotószban Rutáriposzi: *a magának elég, a
magameghitt.*

Kukudoszi, Rutáriposzi magokviseletivel oly serényen
dolgoztak, hogy körülöttök ülő, álló becsületes nézőkről az orca-
pirulás le nem szakadhatott. Ezek hol egyszer, hol másszor
szemeiket egymásra vetvén, mosolygottak és hallgattak, vagy
ásitoztak.

Tariménes e tiszta és nemes erkölcsök ellen való pártütést
látván, gondolóra veszi, hogy ha az asszonyok kedvéhez való
magaalkalmaztatása erkölcsének méltóságából életét kivetkez-
tetve, ily alacsonyságra kényszeríti, gyönyörúsége ellen inkább
tagadást teszen és szerelemmel élni nem kíván. Tomiris és
atyja, anyja, Tariménesnek orcáján égő tűzéből kinézték, hogy
amazoknak esztlenségeken, szemtelenségeken álmélikodik.
Tamiza mond, hogy ez a városi szokás és nevelés nem olyan,
mint a falusi. A gyermekeknek nemesi bátorságot kívánván

vérekben oltani, embertelenséget, magameghittséget adnak, elméjeket kívánván tündöklésre hozni, szemtelenségbe ejtik és nem a dolognak valóságos értelménél, hanem csak cifra szavaknál fogva kívánnak osztán ragyogni.

Tomiris megszólal, hogy az emberek sehohsem egyformák. Én el vagyok róla hitetve, — mond — hogy Tariménes oda lát ebben is, hol a dolognak okai feküsznek. Azért, hogy valaki utazásában a ligeteken két-három baglyot meglát, nem állíthatja, hogy azon erdőnek ékesen szóló madarai mind baglyok. A nevelés — mond Velléripuszi — a szülőknek érdemektől vagy gyengeségektől függ. Kirotósz várasának közepén is lehet elzárt életet és falusi társaságot csinálni. Az okosság, atyai, anyai érdem, mindenütt tehet szép erkölcsök közt való nevelést. Legyen, szívem! — mond Tamiza — de előttem a tapasztalás úgy mutat, hogy a falusi nevelés szemérmesebb, vadabb, ahol mód nincs, a városi pedig bátrabb és fajtalanabb... Nem egyáltalában szólok, mintha sem itt, sem ott senkinek felnevelt személyében kifogás, különbség nem volna; az esetnek többségéről van a kérdés. És arról, ha a sűrű embercsoport vagy a ritkább társaság között lakoznak-é emberi nemzetünkben tisztább és igazabb erkölcsök?

A mester felel, hogy valahol az emberek egymásközt temérdek sokasággal vannak, erkölceik is több romlásnak vannak kitétetve. A szüntelen való társalkodásnál fogva, a sűrű lakosok egymáson ögyvelegvén, mindenféle ösztönök és testi vágyódások szüntelen való gyakorlásban lévén, véghetetlen esetekre vetik őket. Magánosság sehohsem lévén, gondolkodásra, megfontolásra való idő sincs, ha különben szobára nem kívánja magát rejteni; honnan következik, hogy a városi halandók bátor magaviseletűek, sok beszédűek, kik cifra mondásokhoz, pompás szavakhoz szoktatván magokat, a legnagyobb dolgokat is vállvonogatással, henyélve ítélik, abban tartván üres nagyságokat, hogy szóval, hanggal magokat minden nagy dolog valóságának felibe tegyék.

Nem egyáltalában! — felel Velléripuszi. — A népes városok a legnagyobb elméket és erkölcsöket születték, nevelték e világon, melyek az emberi nemzetnek dicsőségére szolgáltak. Helyes! — visszaszól a mester — két-háromszázezer halandó közül időrül-időre, ízrül-ízre egynehány nagy ember fel szokta magát ütni, kik ott is foglalatosságaik által magánosan élnek.

Ezen beszédek kit-kit figyelmetességre hozván, Kukudoszi, Rutáripósi a beszédből kiszorulnak. Egyik mély elmélkedést mutat, semmire se gondolván, a másik elkezd magában csendesen zsongolni,¹⁾ ültében egyik lábát a más térdén lógázni és szemével a padlásba nézni, úgy mutatván magát, mintha azon dolgokon régen keresztülment volna, melyeken amazok vetélkednek, de amelyekre ő még életében sem gondolt semmit.

Elébb, tovább beszélve, a dolog mindég feljebb-feljebb emelkedik. Az okosok öszvefutnak, igazságait ki erről, ki arról támogatja. Kukudoszi, Rútóposzi a társaságnak fenekére szállanak alá, mint bor közt a seprű, vagy olajban a salak. Mivel a beszédhez alacsonyság, szentelenség, esztlenség nem férhetett, mesterségekből kifogytak, egyébiránt pedig hivalkodások szorongattatásban esvén, kevélységek sebet kapott amiatt, hogy a társaság személyeket feledékenységre vetette. Mindketten egyszerre gondolják meg, hogy bosszút álljanak. Öszvesugnak, helyekből felállanak és egyik egyfelé, másik másfelé szállongva, az ajtó felé észrevehetetlenül szívódnak.

Minden ember észrevette, mit akarnak, de tetteket tapasztalni senki sem akarta. Ők elhítetvén magokkal, hogy láthatatlanul szöknek, a palotán egy inasnak meghagyják, hogy ha irántok szorgalmatoskodni fognak, mentségek legyen, mivel mindketten erős fejfájást kaptak.

Elhaladván az udvartól, beszédeket arra fordítják, hogy bosszúállásoknak nagysága alól magokat mentsék. Tudom, — mond Rutáripósi — hogy keservesen fog esni, de nem tehetek róla; hadd érezzék. Képzelem, — hozzászól Kukudoszi — mi csoda örjögésbe lesz Tamiza, ha meglátja, hogy ott nem vagyunk. De szenvedje ő is fájdalmát, sérelmét, gyalázatját, ha az érdemes embereket becsülni nem tudja! Mindég lehetetlenség volt a nagy embereket a kicsinyeknek és csekélyeknek által látni. — Ugy van, — mond Rutáripósi — ezek közt az ostobák közt az ember utóljára maga marad. Így kell nekik! Mi csoda véres sebet ejt rajtuk majd, ha kérdeznek és nem leszünk; sajnálom, de oka nem vagyok — mert az igaz, hogy nagy ütés.

Azonban Tamizánál az ebédet feladják, melyet szép rend-

¹⁾ Dúdolni.

del körülülnek. Széjjelnéz, két hely hijjánosít. Mond: hárítsátok az üres székeket! Azzal gazdálkodáshoz fognak s az asztal megcsendül. Senkinek sem ötlött elméjébe, hogy lett volna még szükség valakire.

Amazok otthon ebédet nem kapván, bosszúállásoknak elgondolását ették elméjekben, mellyel hasok meg nem elégedett. Végre vendéglőházhoz mentek, hol ételeket, italokat fizetvén, önnön érdemeikből jóllaktak. Kukudoszi csakugyan mondja, hogy Tamizát ezen sérelemért megköveti. Rutáriposzi ellenben esküvéssel tészén fogadást, hogy soha ezen alacsonyyságra nem vetemedik. Meghatározzák, hogy estvéli játéokra a szokás szerint visszamenjenek, mintha ebédjek ott lett volna, hadd piruljon jobban orcájok — úgymond — előttünk.

Az ebéd víg kedvvel ment. Tomiris Tariménes mellé esett. Öröme szívéről orcájára szökdösött fel, hol a nyájasság, vígság, tréfa, játék, egymásra mosolyogtak. Tariménesnek szívéről érzései s elméjéről gondolatai ottan-ottan úgy vetődtek fel benne, mint a tüzes vasra öntött víznek sebes gözi, mely magát sisterékelő habokkal lövi felfelé a futó egekbe. Ő csak feneketlen keservének és bűvának örvényeiben heverhetett volna, Tomiris pedig örült, nevetett, beszéllett, mulatott. Az ifiú sebet kap azon, hogy mikor néki búhoz van kedve, amaz miért nevet és fájdalmában annál alább merül, búsul, haragszik s nem eszik. Tomiris meg nem szűnt magát úgy mutatni, mint a kiderült mosolygó nap. Tariménes, mint az ilyenekben még tapasztalás nélkül való ember, nem látta, hogy amannak játékos kedvét, az ő előtte felfedezett szerelme okozza, mely eset annak szolgál bizonyos jeléül, hogy ő is szerettetik, sőt az ifiú szépségnek kedvét, ő szomorúságot mutatván, magára nézve gúnyolódásnak vette.

Tomiris látván, hogy nem eszik, kínálja. Nem kell, — felel amaz. — Ugy van, — visszaszól a szép — a szerelmesek asztalnál vagy semmit sem, vagy igen keveset szoktak enni. Tariménes egész mivoltával lángot vét... Micsoda öldöklő sérelem? — mond magában... Kínom, szerelmem, szomjuságával szívemet emésztő kívánságom mulatságul szolgáljon néki? Szomorúságomat látván, ha szeretne, nevetne?

Hányini-vetni kezdi magában, hogy micsoda dolog a szeretet, mely gyötrelmét gyönyörűségével együtt kezdi el? Mi benne a nyereség? Így több keserve van, mint öröme, felhagyok véle.

Tomiris, kedvetlensége miatt végre megunatkozván, mond, hogy gyanuságba esett: minden bizonytal azért vagy oly szomorú, hogy nékem van szerencsém melletted ülni. Hogy lehessen megérteni szeretetedet, ha akkor viseltetel legnagyobb mordsággal, mikor amellett vagy, kit szájad vallása szerint imádol? Sajnálánám, — mond Tomiris továbbá — ha csak színelnéd magadat és személyedben hitetőt kellene ismérnem. Én személyedet kedvellem és akkor tanálok bennem okot az unalomra, mikor nem látlak. Hinnéd-é hajlandóságomat irántad, ha vélem való létedben mindég hallgatásban ülnék és mordságot mutatnék?

Tomiris sem tudta még, hogy a férfiútermészetnek, mikor szerelemre ragadtatik, bolondságai micsoda szőrüek; kik gyakran tárgyak ellen csak azért vésznek búsulást, haragot, hogy miért nincs egyedül szobájába és miért jönnek bé oda olyan személyek, kiket onnan néki kizárni semmiképpen sem lehet; kiknek még havok a búsulásra, veszekedésre, gyakran feltetszik, mely szerint egy szóban, mozdulásban, mosolyodásban, melyet szeretőjük cél nélkül, ártatlanul követ el, nagy és fontos okot tanálnak arra, hogy pöffeszkedjenek, hallgassanak, kimeredt szemekkel mindég egy helybe nézzenek s mozdulás nélkül üljenek, sem el nem távozván onnan, sem nem szólván semmit. Nem tudta, hogy a természet magával való ütközet, harc és veszekedés nélkül nem szerethet, sem nem gyönyörködhetik.

Tariménes észreveszi, hogy búsulása, mely nála erőltetés, Tomiris miatt van. Micsoda bolondság, — úgymond — miért kényszerítsem tőlem való függésre? Ő erre nem köteles... Kedvével nincs kedvemhez köttelve... Ha örömet érez, miért keseregjen barátságomért, mely iránt semmi tartozása nincs? De megegyez-é az illendőséggel is nyájjas társaságban, mikor vendég vagyok, asztal felett búsulni, mordságot mutatni? Ki köszöni? tartsd magadnak vadságodat s maradj otthon véle; ezt mondják.

Tariménes sok ilyen és egyéb okokkal hányván-vetvén magát, végre egyenesen feltanálja, hogy ha Tomiris nem volna, semmi fájdalmat nem érezne; mely szerint csupán csak azért busul, haragszik, hogy szeret. Hinni kezdi magában, hogy a szerelem oly dolog lehet, mely által az ember esztét vesztheti... Hát ne szerethessek úgy, hogy bolond ne legyek? — mond végre magában.

Ezen vetélkedése után kedvére tanál és visszahúzván emlékeztire Tomirisnek szavait, ki azért láttatik vígadni, hogy azzal van, kit kedvel, magát kiderülésre hozza. Micsoda eszetlen és vad értelem a gyönyörűségből erőszakosan gyötrelmet csinálni? Mikor nem látom, — mond továbbá — látását szomjuzó vágyódásom emésszen, mikor látom, mikor mellette vagyok, busuljak? Mikor örüljek hát és minek szeressem?

Midőn ezen szavait végezné magában, Tomirisre veti szemeit, ki mély gondolkozásba süllyedve ül, nem eszik és busul. Minden indulatja lármába jön, ide s tova kapdos, beszél, mindenfelé tekinget. Készletti Tomirist elhagyott kedvének elővételére, esküdvén mellette súgva, hogy életre-halálra valami néki tetszetésére volna kész, ha pedig kedvetlensége állandóul megmarad, ő e földnek mélységénél sokkal mélyebb keserűségre száll alá. Tomiris nevetve fakad. Hát hogy tetszik — úgymond — a viszontagság nélkül való fájdalom és szomorúság?

Tariménest elborítja a titkos gyalázat, tapasztalván, hogy az életnek gyakorlásában egy leánynak nálánál több esze van, kitől, jóllehet nagy okokkal nem él, elméjének vezéreltetni kelletik, hogy általa boldogulhasson. Eszerint Tomiris bölcsességnek látszik előtte és felette, kit ítéletének, szerelme segedelmére jővén, bálványá teszen, hogy személyében tisztelettel imádjá. Sehohsem tanál az ifjú oly hamar és könnyen imádandó érdemekre, mint tárgyában, kit természetért, szépségéért, egyszóval testéért megszeret. Csak gyönyörűség legyen, az érdem nem hibázik. A kellemetesség pedig okossá teszen, ha véle bírsz, mert mindent hozzád húz.

Tariménésnek szívéről felreppent kedve szárnyait csattogtatva lebegett tekinteti körül. Úgy tetszett, hogy tömlőcbül lép ki világosságra és kötelei közül szabadul. Látta, hogy a nyájaság sokkal hamarább ismérkedtet, mint a szomorúság. Beszédével oly játékra, tréfára és mulatságra veszi magát, mely által az asztali sereget ottan-ottan nevetésre fakasztja ki. Sohasem ejtett olyan szót, mely a szemérmetességet elpirulásba hozta volna, sem senkit durvasággal meg nem vágott, sőt ha csínytetett, oly nemesen, szelíden és elmésen tette, hogy akin meg ejtette, az is örvendett néki s nevette. Ez a társaságbéli tréfás és játékos mulatságnak igaz módja, hogy illetlenséggel, szemtelen vagy goromba szavakkal senki a közönséges kedvet meghunyászkodásba és szemérembe ne ejtse.

Végre Tariménes mester Kukumedóniással veszi magát kötődésre, melyet mindeddig sohasem tett. Ez annyira terjedt, hogy az ebédlését nevetéssel minden embernek felfüggesztette; senki sem rághatott, sem nyelhetett. E nagy zajban Tomiris Tariménesnek kezére csap, mely tányérja mellett az asztalon nyugodott és magára reátekintvén: szünj meg, — úgy mond — hogy ehessünk. Az ifiúnak egész vére testében ez eset által egy szempillantásban megfordult. A kezén felejtett kezeknek ujjait ujjaival láthatatlanul és gyengén megszorítja, melyre feleletet s visszaszorítást kap. Tomiris ekkor bágyadt nézéssel tekint reá, félig elhúnyt szemei kesergést mutattak, ajakai pedig mosolygásban állottak. Ez az a tekintet, mely szívet mutat s szerelmet magyaráz!

Tariménes egész testében megsibbadt és úgy tetszett neki, mintha minden érzései szunnyadásra hanyatlanának. Az egész asztalnál hirtelen csendesség és hallgatás lőn, melynek édes és titkos okát csak két szerelmében elszunnyadt szív és értelem tudta. Hová lett Tariménes? — mondják mindenfelől... Hosszú sohajtással ébred fel álmából, és a zsinat újra kezdődik.

Végre az ifiúnak tulajdonsága nagyon szembetűnően, mester uramat szorongatják susogó kérdésekkel, hogy Tariménesnek nevelése, tanulása, eddig való társalkodása micsoda királyi városban és tudományok fészkeiben lett volna? Egy pusztasághelységben, — felel a mester — annak erdején, mezején; több falusi gyermekekkel együtt nyargalódzva, terepély fákra mászva, odvokbul madárfiakat szedve, semmi fenyíték, szoros függés alatt nem léve és tanulásával szabad tetszésére hagyatva; oly helyen, hol ha mindent kitanult volna, se tudna semmit.

Mester uramnak ezen különös világosítása álmétkodást, nevetést és kételkedést okozván, faggatják, hogy tréfájátul elállva, szóljon.

Mester Kukumedóniásnak tekintetiből, formájából és magamutatásának módjából semmi tudomány, bölcsesség nem tetszett ki. Tekinteti oly szint viselt, mintha mindég titkos csintalanságokat fedezne szemei közt, melyeket nézése felére kimutatott. Egész emberi és testi állapotjára, ha nevetéssel nem is, legalább mosolyodás nélkül tekinteni mesterséges küszködéssel esett. Innen lett, hogy amidőn tudománnyal, bölcseséggel be-

szélt, hallgatóit mindannyiszor álmélkodásba hozta, kik csaknem kéntelenítették benne önnön tapasztalásokat is tagadni.

Kukumedóniás mester úr — mond Velléripósi — valószínűleg úgy mutat, mintha keveset tudna és a világot játszódattatja, melynek ismérése elméjében nyúgoszik. Meghatározott okbul foly, — mond Tariménes — azért mutat együgyű képet, viseletet, hogy tudománya, okossága szűk számmal lévén benne, ha azokbul szól is, mivel senki sem vár tőle semmit, megütközést okozzon és magát kevéssel nagyra emelhesse, ha a csendes mértékletességnek hallgató méltóságát, elsüllyedt mélységét és nagy okainak fontos valóságát tekintetiben, módjában viselné, előre még kit-kit maga iránt figyelmetességre és nagy feltételekre hozna, melynek osztán a tapasztalás meg nem felelhetne. Valamikor szólana, nagyot mutatván, mindenkor kicsinyedne; így pedig semmit sem mutatva, kicsinnyel is nevededik... Eszerint Tariménes, mester uramat latba ejtvén, rovására nagy nevetést okoz.

Helyes! — mond a mester zsinat közben, minekutána már a nevetésnek lármája csillapodik — felfedezte okaimat. Én a bölcsességet magam viseletivel, formámon, képemen nem erőltethetem. A csekély tehetséget megvallani sem bűn, sem gyalázat. Valaki magát bölcsnek mutatja és tettével, beszédével magának segedelmére nem lehet, közönséges szánakozással vagy nevetséggel büntettetik. Örvendem rajta, ha azt, amit mutatok, erkölccsel és emberi voltommal megbirhatom; jobb, ha dicséretemre, becsületemre csalatkoznak meg bennem inkább, mint kinevettetésemre és gyalázatomra. Így is erkölcsi erőm felett való mértékletességet kell szívemen viselni, mivel oly ifiúnak rendeltetem vezérlő lelkévé, ki idejét s tehetségemet sokkal felülhaladja, melyrül szerencsémre maga semmit se tud, híre és akaratja nélkül győzedelmeskedvén másokon is, rajtam is.

Néki könnyű semmit se mutatni s kedvességével mindennek elég lenni, mivel fogantatását, születését, a boldog természet áldott kezeivel apolgatta s kedvességét, örömét, gyönyörűségét orrába éltető léleknek önnönmaga lehellette; de nekem önként semmi kedvességet nem adott és ha személyem szenvedtetik vagy tetszik, nem született érdem bennem, hanem keresmény. Ő úgy van a természettel, mint a gazdag házbul született gyermek anyjának véghetetlen örökségeivel, kinek fejére

jövedelem és kincs, mint záporosó magától esik, melynélfogva magát ragyogó színben is könnyen mutathatja. Többet jelent az, ki szüleitől semmit se kapván, ország útjára születtetik ki, honnan a tisztességes élethez szorgalmatossággal, mesterséggel emeli fel magát. Én tanulással, szolgálattal, kussolással jöttem ide, hol ülök; más egy lépéssel, mivel sorsának szerencséje és a természet vitték kézenfogva trónusára.

Éljen az érdem! — mond Velléri — nem lehet az okosságot oly gödörbe dűteni, hogy fenekéről talpra ne ugordjon ki.

Ebédétől felkelvén, az idő sétálással, kertben való mulatással telik el, mely órák alatt Tomiris és Tariménes mind mélyebben-mélyebben nehézkedtek egymásnak szívére. A pártütéssel eltávozott ifiak is elérkeznek. Béköszönéseknek szempillantásai alatt kétfelé bugdosó tekinteteken oly savanyú vigyorgást mutattak, mellyel az erőlködés az ábrázatot kinjában szokta rúttá festeni. Mosolygások fogvicsorgatásnak tetszett, honnan agyaroknak öszvecsapkodása hallatott. Érkezésekkel kiki csendes hallgatásba és mértékletes tekintetbe helyeztetvén magát, Tamizának szava hallatik egyedül, ezt mondván: Az urak hol mulattak? Igen nagyon sajnállanám, ha most is oly nyájasságtól fosztották volna meg magokat látogatásomért, melynek édességét az én házam nem adhatja... Ha tudnám, magam küldeném ki innen az urakat, hogy gyönyörűségek ne károsodjon.

Ah! Isten mentsen! — felel Kukudoszi — sőt én bocsánatot kérek — esedezem, könyörgöm lábának nyomait csókolva, hogy reánk ne haragudjon. Bizony lehetetlen volt az ebédet megvárnunk, oly változásba jöttünk! — Jé! micsoda? — mond Tamiza álmélgodással — hát nem lettek volna itt az urak ebéden? Valósággal úgy vettem, hogy csak sétálásokból érkeznek többek után a kertemből — hogy eshetne meg, hogy az urak nem léteket ne tapasztaljuk? Tomiris, fiam! hát te sem sejtetted, hogy az urak nincsenek? Megvallom, — felel — hogy nem voltam reá figyelmetességgel és annyi közt hollétek emlékezetembe nem jöhet.

Rutáriposzi ezalatt féloldalt egy ablakba támaszkodván, egyik szemével kinézve, másikkal béfelé forogva danolgatott magában dűnnyögve és pálcájával lopvást csizmája szárát ütögetve. Nem adnám a világ birodalmáért, — mond végre Rutáriposzi — hogy a mások asztalánál nem ehetem és enni sem

tudok! Az, hogy uram, — felel a mester — ez a magán megfeszült gondolat és óriás mondás a világ birodalmával keveset vagy semmit sem szokott jelenteni, annyival inkább, mivel a másoknál való evésnek veszélyét könnyen lehet távoztatni. Így ezt megtévén, az úr oly boldog, mint az, ki világgal bír, mely álmodni szokott birodalomra senkinek sincs sem szüksége, sem tehetsége, mivel az emberi boldogságnak határán kívül van.

Az úr kicsoda? ha szabad kérdeni, — visszaszól Rutáripozsi — mert én más hangon is tudok beszélni. — Tariménes felkél és orra hegyihez sétálva, szemébe nézve mond, hogy: „Mi is.“ Zűr-zavar támad, melynek fergetege közül a két ifjú jobban-jobban zilálódván, magát búcsuzás nélkül kiragadja. Ez eset által a multság sebet kapván, minden vendég eloszlik.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Tariménes szállására érkeve, a bölcs Trézéninek szívét felfedezi, hogy hányattatásai közt vezérlő tanácsával élhetne. Hogy szeressen úgy, mely szerint emberséget, becsületet ne sértsen és erkölcsének megaláztatást ne okozzon: mindezekben kívánt oktattatni.

Óh, szerető fiam! — mond a bölcs — a szerelem oly tűz, melyet emberi nemednek fenntartására táplál benned a természetnek fájó ösztöne. Micsoda törvény által köttessen meg hatalma? Ezen erőről a bölcsesség keveset szólhat, sem törvényt nem szabhat olyat, mely rajta átaljában győzedelmeskedhesen. Addig mehetek véled, hogy általa magadnak vesztedre, szomszédodnak kárára, fájdalmára ne légy. Ne élj hát szerelmednek gyönyörúségeivel úgy, hogy erkölcsödben, egészségedben pusztulj; azaz asszonyt szeretvén, mértékletlenné, sem alacsonnyá ne légy. A mértékletesség érzésednek tehetségeit tartja fenn, hogy javaiddal való élésednek gyönyörúségeit terjeszthesse ki életednek minden idejére. Sohase kívánj több gyönyörúséggel élni, mint amennyit a benned élő természet magán megbír. Minek kívánnád kezébül minden javadat kis idő alatt kiszedni, hogy azáltal magadat erőltetve, érzéseidet tompulásba, véredet romlásba hozván, derék idődnek napjaiban még fájdalom, unalom emésszen meg, mely sors a halálnál annyiba keservesebb, hogy ebben semmiségedrül nem tudsz, amabban

pedig érzed, hogy halva vagy, azaz élsz, vagy élni láttatol minden jónak érzése nélkül. Ez magadra tartozik.

Ha más tekintetben a szerelemnek bűnét, ártatlanságát, igazságát, gonoszságát kívánod ismérni, ne természetben keresd fiam, mert ott reájok nem ismersz; igazsága és ösztöne közt eltévedsz; hanem országló rendelkezéseinkben vizsgáld, melyek által az emberek törvényes lakás és társaság alá veték magokat. Itt állapodj meg, hogy néked a magad java igazság, úgy-é? Ha néked az, másnak is. Nem birhatod egyedülvaló hasznodra mind a többi halandók ellen a világnak igazságát. Nohát: károdra, fájdalmadra szolgál, úgy-é, ha házas korodban feleségedet hivségedtől más elhódítja és idegen vért hoz ágyadba? Valaki javaidban meglop, melyek általad szerzettetvén; reád tartoznak, kérdésen kívül való gonosz. A más társát, ha kedvedre, tetszésedre született, szereted; mert ki változtathatja meg szívét, hogy rútból teremtsen magának szépet és az előtte kellemetést tegye utálatossá, hogy hajlandósággal ne legyen iránta és azáltal ne vétkezzen? Szeressed hát, szerető fiam! de ne bántsad, ha rámehetsz, mert tolvajságot követsz el a törvény ellen.

A leányok szintén úgy szüleikre tartoznak; szeresd, de ne gyalázd meg. Nem a szeretetben van a bűn, hanem a véle való másoknak ártalmas és gyalázatos élésben. A szeretet magában szükséges ösztön, természet és csak akkor változik bűnre, mikor gonoszul téssen magának eleget; azaz oly cselekedetté lész, mely miatt szomszédjának szíve haldoklik.

Mindazonáltal úgy látszik, hogy férfiak, asszonyok, akár-mely törvény, vallás alatt éljenek, akármicsodás részein e világnak, egymás között közre vannak eresztve, úgy forogván kézről-kézre a gyönyörűség személyekben és szüntelen változó kedvekben, mint a költség pénz.

A szeretet nem olyan, mint egyéb szembetűnő gonoszság, mely a léleknek titkos mardosást szül. Ha gyilkosságba esel, lelked háborúba jön ellened, szívedet szaggatván; a lopástól pedig, mint alacsony és utálatos vétektől, nemes véred is eltilt örökre, mivel annak gyalázatja magad előtt is holtig fojtogatná életedet. De kinek lelke esik kétségbe, ha szeretője csókolja vagy karjai közé veszi? Minden bűn, melynek elkövetése a lélek ellen mardosást nem szül, nehéz tilalmú dolog magában.

Ó, szerető apám! — mond Tariménes — a szeretetnek leg-

hevesebb ösztönei között is távoly legyen tőlem örökre a családság. Valameddig testi kívánságaimnak megelégitésére törvényes utakat, módokat nem tanálok, szomjuhozzanak. De lehetne-é arra lépnem Tomirissel is? Mit tegyek, ha annak kétségével kell maradnom, hogy személyemen kívül szíve idegen szerelemre is vetemedhetik? Nem lehetetlenség-é mégis a halandóknál, hogy isteneik előtt és nevekre tett fogadásokat megszégjék? Ha Tomirisnek utolsó lehelletéig tartó tisztaságáról, hívségéről irántam minden kétségen kívül meg nem nyughatom, nem jobb lenne-é előre poklokra alászállani, mint oly feleséget másnak karjai között látni, kiben életemnek minden gyönyörúsége van meghatározva?

Minden fájdalma is, szerető fiam! — felel a bölcs. — Akármely tárgyra tekints, a fájdalomnak nagysága mindenkor a gyönyörúségnek sokaságával mérkezik benne. Valamely dologban egyik sok, ellenkező része is annyi, a fejedre fordul. Ahol nagy gyönyörúséged nincs, ott fájdalmad se sok, ha károdra fordul is. Így, ha az istenektől nagy gyönyörúségeket kívánsz magadnak, a nagy szenyvedésekre is el kell szívedet tökélleni, vagy életednek minden esetit hatalmad alá venni, mely dolgot az istenek egy halandóra sem bíznak, mivel egyenesen reájok tartozik.

Nem lehetetlenség hát, — mond az ifiú — hogy Tomiris házasságomban rajtam kívül mást szeressen? Nem oly lehetetlen e dolognak eseti, mint a világnak öszverohanása, a napnak setétsége, vagy az isteneknek halála? Ki tész róla fogadást, szerető fiam! — felel a bölcs. — Kérjed isteneidet, a természetet és Tomirist, kik helyett én nem felelhetek... Így hát Tomirisben Elizeumomat keresvén, poklot is húzok utána? Valamint a végezés könyvébe bé van írva, szerető fiam! melyet egyikünk sem lát — feleli a bölcs.

A természetnek és gondviselésének eszközei csak oda terjednek ki, hogy emberek legyenek házasságban, vagy azon kívül; osztán lássad te a többbit fájdalmad és gyönyörúségeid közt.

Midőn a bölcs ezen szavait mondaná, Arténistől parancsolatja érkezik, hogy követségbe készülne. Szomszédtságában vala egy szélesen kiterjedett birodalom, melynek királya Buzorkámnak neveztetett. Hatszáz esztendővel ezelőtt vett volt Khámkiku Totoposzbul magának feleséget, melynél fogva Bu-

zorkám, mint annak vérében attól fogva ögyvelgő gyermeke és most már emberi valóságában világrajött fia, fiúágat illető országát, Totoposzt magának kívánja. Igaz, — mond — hogy hajdani nagyanyja leányág volt, de ő már fiú, Arténis pedig asszony, honnan következik, hogy Totoposz mint fiúra reá tartozik. Hogyha Arténis e nagy igazságnak nem engedne, a királyi igazságoknak okait fordítaná ellene, melyek fegyverben, és vérontásban állanak.

Arténist ezen kívánságnak rémítő bolondsága nevetésre fakasztotta volna ki, ha a háborúnak veszélye meg nem tartóztatja vala. Trézénit küldi el elébb, hogy Buzorkámnak értelmét venné ki, igazítaná el ügyében világosításaival; mindent elkövetvén a hadakozásnak elhárítására, mely az emberi nemzetnek legnagyobb ostora; végre pedig tudósításával sietne hazájába visszatérni.

Azonban Arténis királyi tanácsát egybenhivatja, melynek fején megjelenvén, székibe ül és beszédét következőképpen kezdi:

Oly véres fergeteg emelkedik ellenem, — mond — mely életnek kedves napjait minden örömtül megfosztotta. A nagy Buzorkámnak hatalma fenyeget. Ő isméri magát Totoposz örökösének, személyemet vévén örökségén elkövetett rablással való uralkodónak. Hazátokat kéri hatalma alá, különben ha önként hozzávaló hiveségből magatok magatokat jármába nem fogjátok, győzhetetlen fegyverével fogja győzedelmének oszlopaihoz láncolni életeteket.

Mivel tudom is, érzem is, hogy ti, törvények által kívánjátok magatokat utolsó csepp véretekig hazátoknak koronájához, királyához kötni, azoknak határán kívül hatalmat magatok felibe nem kívántok. Buzorkámnak uralkodása isméretes. Minden tetszése és szabad gondolatja, valami fejében nappal vagy álmai között megfordul, elleneállhatatlan hatalommal élő törvény jobbagyainak. Estvétől fogva éjtszakának idején tartanak Jajgádiának törvényei reggelig, míg ágyából ki nem kél és fejében új gondolatok nem fordulnak meg.

Jobbágyai az emberek sorába magokat nem számlálhatják, mivel benne, mint az igabarmokban, sorsok, állapotjuk iránt akarat nem tanáltaük; ott lévén életekkel, hol a mészárszékre rendeltetett állatok, melyekről a mészáros határozza

meg, melyik mely nap s micsoda alkalmatosságra vágattasson le; hasonlók azon áldozatra rendeltetett bárányokhoz, melyek annak kezét nyalják, ki öldöklő késit torkokba szúrja. Minden ilyen uralkodás gúnyolja az igazságnak szentségét, truccolván az isteneknek hatalmát, melynek csak egyedül kell határ nélkül valónak lenni, mivel örökké való igazság és tökéletes bölcsesség által vezéreltetik, mely minden kigondolható jóknak kútfeje.

De céloimat közelítem: ismérvén a határ nélkül való kegyetlen hatalomnak felfuvalkodását és dagályos kevélységét, el vagyok hitetve, hogy ha kivánságát nem teljesítjük (legyen egyben vagy másban) a dolog törésre jön. Őrizzen meg engemet az isteneknek irántam való gondviselése, hogy magatok nélkül, abban való megnyugovásotok ellen életeteket vérbe keverjem; sohasem kívánván azon hatalommal e hazának fájdalmat okozni, melyet szerencsésjének előmozdítására kezemre bízott. A ti véretek omlik, a ti vagyonotok fogy: ti határozottok hát meg a háborút, mely rovásotokra megyen.

Nem kívánom különös nevemnek dicsőségét igazságtalanul és büszkeségből kiontott véreteken vásárolni. Mint ember akarok embereken uralkodni; elhagyván királyi széket, ha emberi forma alatt is csak barmokat látnék alatta, körülte, melynek szolgáltattja az uralkodót nem atyának, hanem ragadozó farkasnak mutatván, életét is nem dicsőséggel, hanem gyalázzattal, utálattal fedezné.

Micsoda vigasztalás olyan rabtól tiszteltetni, kinek toroka lábam alatta van és hóhéra lévén, Istennek imád azért, hogy jobban jobban ne fojtogassam, mint az olyan szerencsétlen, ki gyilkosának kinjai közül reménykedik, nevét magasztalván, csak hogy kevesebb kegyetlenséggel bánjon vele.

Ezen szavai után Buzorkámnak levelét, melyben célját, kivánságát felfedezte, a tanács elibe teszi ki olvasásra:

«Én, Nagy Buzorkám, a Napnak Fia, a Holdnak Öccse, a Csillagoknak Bátyja, Uraknak Ura, Fejedelmeknek Fejedelme, Királyoknak Királya, Vitézeknek Vitéze, Óriásoknak Óriása, Gigásoknak Gigása és Cyclops, Jajgádiának Örököse, teljes hatalmú Királya, Kasztrakádiának Fejedelme, Kursókovdidudnak, Borzódidiának, Zodorodiának, Ázovkordiának, Zabatsoposznak, sat. Hercege, Földesura, Királya, Óriása, Élete, Halála.

Győzhetetlen hatalmammak kiterjedésébül, felemelt Királyi Székemnek hozzájárulhatatlan magasságáról szólok ki; egészséget, tőlem való félelmet és függést kívánván Totoposz asszonyának, a magát királynak mondó Arténisnek!

Totoposznak örököse lévén, változhatatlan akaratomat iránta kimondom, így, hogy királynak maga mondott asszonya, Arténis, azt birtokomban bocsássa; ha nem, Királyi Székemnek magasságáról, győzhetetlen hatalmammak karjait kiterjesztvén, fegyverrel borítom el Totoposzt, úgy, mint az árkából kibujdosott tenger körülötte lévő szigeteit. Vasba verem Kirotság városának büszke lakosait, kik Arténist csak azért ismerik asszonyoknak, hogy nevében lehessenek királyok és királynék alatta. Kik törvényekkel kötik meg hatalmát, szabad uralkodónak hazudván ötet szemébe, midőn karjain láncaiknak terhét érzi. Micsoda szánakozásra méltó király az, ki valamikor akar, mindannyiszor hatalmának eszközeit, jobbjait, rabjait kérdi, ha akarhat-e vagy nem? Kinek éjjeli-nappali foglalatossága az, hogy népének kedvét keresse és mindég annak akarata szerint parancsolván, magával eszetlenül hitesse el mégis, hogy szabadon uralkodik és királyi sorssal él? Micsoda nyavalyás állapotban helyezett uralkodó az, kinek a parancsol, akin uralkodik? Ur, szolga ugyanazon személyben lakozik, mely dolognak ijesztő képe az uralkodás módját természet ellen valóvá teszi, mint az oly állat, mely rémítő formájával embert, oroszlánt, madarat mutat egyszerre.

A királyokat Isteneink rendelték uralkodásra, különben azoknak akaratjuk ellen hogy hághattak volna fel a nemzeteknek fejekre? Hatalmunk alá vetették a földnek népét, úgy, mint juhnyájainkat. Valamint Jupiternek akaratjával a királyok nem gáncsolódhatnak, mivel mennyköveit kezében tartja, úgy mi velünk sem a magunk népe, melyet hatalmunknak tüze megemészt.

Király-e az, ki csak annyiban uralkodhatik, amennyiben népének kedvét keresheti? Ki minden cselekedetiben azoktól függ, akiken uralkodni láttatik? Mihent cselekedeti népének nem tetszik, mely eszetlen szokott lenni, királyi neve füstöt vét, nem bírván úgylis a királyságból egyébbel annak hangjánál.

Isteneink úgy akarták, hogy a nép mint e világnak dülő sokasága láncon legyen, minket rendelvén feliekbe magok helyett, mivel nekik méltóságok megtiltja, hogy magokat halan-

dókkal közöljék. Ki kell az emberi nemzetnek elméjéből törölni, hogy magáért és nem uralkodóiért volna teremtve. Mi királyok vérünkkel reájok nem tartozunk, mivel Isteneinktől származtunk. Egész Jajgádiában közönséges hír, hogy a nagy Buzorkámot is királyi anyjának Jupiter tolvajul csinálta. Hát nem minden földi dicsőség felett való dicsőség-é mennyei fattyúnak és Jupiter lopott fiának lenni? Mi nem szentség és igazság, ha az Istenek e földön azzá teszik? Bizonyosabb királyság és bátorságosabb uralkodás a népet örökre megkötni, mint kedvétől függeni.

Én azért vagyok gazdag, hogy népem szegény; azért hatalmas, hogy országaim rabok. A gazdagság a népet kevélyé, a szabadság makacssá teszi: tedd szegénnyé, rabbá s uralkodj.

De Arténis asszony ezen módokkal nem élván, nem uralkodik, hanem szolgál, mely szerint Totoposznak országa király nélkül lévén, a nagy Buzorkám magát urának mondja ki.»

Ezen okoskodás módját a tanács elméjére vévén, kevés vettélkedés után elvégezi, hogy Arténis reá felelne, melyre az okoknak és ellenvetéseknek kikeresésében Trézéni rendeltetik eszközül. Általadatik néki Buzorkámnak levele másnapig való fontolásra, melynek válaszával a meghatározott időre előáll és a felső tanácsnak bémutatja, hol annak olvasásához fognak azonnal:

«Arténis királyné a nagy Buzorkámnak életet és egészséget!

Álmélkodással értjük, hogy a nagy Buzorkám, mint Jupiternek királyi fattya, nappal, holddal, csillagokkal lévén atyafiságban, mint gigásoknak gigása, nem egeken, óriásokon, hanem földön és Totoposznak közönséges lakosin kíván uralkodni, mely céljának elérése egyedül hatalmára támaszkodik; fegyverében és a nép vérének kiontásában keresvén igazságát, melyet győzhetetlennek mond ki. Mi még Kirotószban oly tudományt nem hirdettünk, mely által valamely világi uralkodó hatalomnak győzhetetlenségét kívántuk volna megállítani; egyedül istenekre hagyván e dicsőséget, kik egy földi hatalommal sem mentek oly kötésre, hogy azt, mint magokat győzhetetlenné tegyék. Ezen felfuvalkodott hang azokat, kik véle élnek, arra erőlteti, hogy vagy meggyőzzék a világot, vagy magokat közönséges nevetségre tegyék ki.

Valamikor az ember magának oly dicsőséget tulajdonít szóval, mely valóságánál fogva tehetségének határán kívül helyeztetett, csak arról hiteti el e világot, hogy megáradt dőlyfösségétől elrészegedett elméje, józan okosságának rendes útját eltévesztvén, magánkívül tévelyeg, melyre nézve mi e méltóságunkat és töredékeny hatalmunkat gúnyoló nevezetet királyi nevezeteink közül kitörlöttük.

Ami továbbá uralkodásunknak szánakodásra méltó módját illeti, jelentem, hogy a természet országomban is szaporítván oktalan állatokat és barmokat, semmi sem kényszerít reá, hogy azokat emberekből tegyek. Miben tanálnék dicsőséget, ha csak magam volnék ember Totoposzban? ki áldozna méltóságomnak? ki dicsérné erkölceimnek jóságát? egyszóval, miben tanálthatatna örömöm?

A rab kéntelenségéből dicsér, szolgál és valamikor urát áldja, mindannyiszor hazudik. Lehetetlen a természetről sem barmaiban, sem embereiben feltenni, hogy a rabságot szeressék; de nemcsak nem szereti, hanem utálja. Amit az emberek utálnak, gyűlölnék, annak vesztére is törekednek; már feltétvén, hogy az erő sokaságban áll, nem egy emberben, a kegyetlenséget a fejedelemben, a fejedelmet a kegyetlenségben romlásra vezeti.

Arténisnek szíve nem olyan, mely dicsőségét, örömét, gyönyörűségét népének gyötrelmeiben keresse. Pokolbeli lelkerekre tartozik az oly megeledés, mely magát másoknak gyötrelmében találja fel; de azoknak sem szolgál vigasztalásokra, mivel sorsok általa nem könnyebbítettik.

Nem is igaz, hogy amely uralkodó gyönyörűségét, boldogságát népének földhöz való verettetésében keresi, azt igazán elérhetné. Valaki ellen egy ország fohászodik, örömet nem érezhet. Uralkodás-é az, hol az uralkodáshoz senki sem szólhat azon kívül, kinek kormánya kezében van? Hol minden embernek bé van dugva a szája azon egyen kívül, kinek egyedül áll hatalmában jobbagyait jármaikban, mint befogott ökreit csára, hajszra kiábálni, melyeknek felelésre tehetségek nem lévén, testekben gőzölve, szájokat kinyitva, nyelveket elnyújtva tekerik a hozzájuk kötött terhet.

Csudálkozunk rajta, hogy a nagy Buzorkám olyan raboknak vitézi szolgálatjokban bízik, kikben baromi sorsoknak vé-

delmezésére semmi ok, ösztön nem tanáltathatik; kiknek újságért kell sohajtani, mivel lehetetlen az uralkodás módjának változni úgy, hogy általa ne nyerjenek.

Hadd járjon, ha a kegyetlen békességnek idején a népnek testéből kicsafart adón annak öldöklő eszközeit, azaz a korona fegyveres katonáit fenntartja, hogy országát önnön erejével s azáltal raboskodtassa. Legyen a népnek hívsége is nevetőség, mikor a bérben fogadott katona annak kínzására elégnek lenni láttatik; de háborunak idején a népnek hívsége nem nevetőség. A sem igaz, hogy a béres katona csekély zsoldjáért az emberiségnek minden igazságaiból kivetkőzne.

A természet és annak józan törvényei halandóban urat nem ismernek. Szintén úgy érzi a katona, ha a hatalom, mely fizeti, kegyetlen, mint az, ki szánt és vét, bosszuságra fakadván ki szívében, hogy olyan úr által kéntelen tápláltatni, kit utál. Mind egy, mind más részről háborura határoztatik a bosszuzállásnak ideje, hol a hívségtelenség magát a csatában láthatatlanná teheti és a királyi méltóságban, melynek védelmére életének vesztével csekély fizetésért küldetik, halálos szúrásokat tehet. Ki jutalmazhatja a vért eléggé pénzzel, ha a halállal való szembeszökésre egyéb ösztön nincs? Akinek hívsége pénzbül áll, csak addig tart, míg más többet nem ad. Egy hadi vezérnek megvásárlott fősvényisége a koronát, melynek oltalmára rendeltetett, hanyatlásban hozhatja.

Aldom a végezéseket, hogy oly uralkodóval kell hadakoznom, ki népének hívségét, boldogságát tekintetben nem vévén, személyében hiszi meg győzedelmét, noha hatalmának oszlopa országának erején és hívségén áll. Kétségkívül nem fordult még meg fejében a nagy Buzorkámnak, hogy a nép fejedelmét mindenkor hazájáért szereti, csak annyiban lévén hozzá hív, amennyiben ő annak sorsához igaz; hogy király iránt hívség nemzetben ország nélkül nem lehet; ország pedig e világon olyan egy sincs, mely valakit azon boldogtalanságért szeressen, melyet néki okoz; mindég azzal kívánván szolgálatját jutalmazni, hogy jobban-jobban terhelje és ostorozza.

Valamely nemzet kegyetlen uralkodás alatt hervad és abban nyugodalmat tanál, mind tudatlan, ostoba, lacsuha indulatokkal bír és galád erkölcsű; boldogságáért, dicsőségéért fáradni restelli, inkább szeretvén inségét, gyalázatját, semmiségét, mint házánál való alvásait elhagyja. De azzal se gondol,

hogy ura ki legyen, mivel látja, hogy alacsonyabb sorsra sem juthat. Senki sem fárad, ha nincs miért. A rab nemzet pedig otthon való alvásával többet nyér, mintha azért öleti magát, hogy jármát örökkévalóvá tegye, győzedelmekre segítvén vérenek ontásával azt, ki nyomorult életének állandó gyötrelmére szolgál. Így veréjtékkel adózik és vérrel izzad azért, hogy szabadulásától, boldogságától önnön művei által mindég messzebb-messzebb távozhasson. Miért? hogy egy ember világunknak minden tekintetben haszontalan lévén, veréjtékében és véreben feredhessen, egvedül bujálkodva annyi milliom, szenyvedő embernek könnyhullatásai közt.

Nagyon hibáznám, ellenségemet tanácsolva, ha tudnám, hogy a kegyetlen és felfuvalkodott hatalom jó tanácsot is tud elfogadni, vagy példából tanulhat; de én előre el vagyok arról hitelve, hogy értelmemnek kinyilatkoztatását Jajgádiának ura félelemre magyarázza, mivel érzékeny igaz emberi szívből foly. Egy despotnak sem tulajdona e világon, hogy a természetet érezze és az emberséget meghallja. Mindent el akarok követni, hogy népemet vérenek ontásától menthessem és csak úgy bocsátkozom belé, ha hozzám s hazájokhoz való hívségek, a nagy Buzornak méltóságos vad indulatainál fogva, reá kényszeríteni fognak.

Hogy egynéhány száz esztendővel ezelőtt Totoposznak fedelmi nemzetségéből Jajgádiába királyi vér származott által, — lehet, — de ha az uralkodó közt, minden férjhezmenetel országokat oszt széjjel, úgy egy királyságra elégséges tartomány sem marad sehol, többre szaporodván az uralkodóknak száma, mint a városoké; melynél fogva szüntelen vérengesztvén egymás ellen, kényszerítettetne az emberi nemzet magát élő világából kivágni, csak azért, hogy kiki tudhassa, melyik despotnak juhái közé tartozik, ki (minekutána ez vérontásával magát számára megtartotta) véle azt tehesse, mi néki tetszik.

Végre a magát nevetségesen győzhetetlennek mondó Buzorkámnak felfuvalkodásában részünkről semmi félelem nem tanáltatván, ha ezen levelünkre óhajtott válaszunak nem jön, országunk fegyveres seregei a nagy Buzornak multhatatlanul tiszteletire fognak lenni.»

A válasz eszerint olvastatván fel, meghatároztatik, hogy a nagy kámnak levelével együtt az országnak minden részeiben kihirdettessen. Meghagyatik Trézéninek, hogy sebes me-

néssel sietne eljutni. Tariménes és mester Kukumedóniás társul adják melléje magokat, látni és tudni kívánván Jajgádiának állapotját.

A követ, társaival együtt sebes postákkal tűnven útján, egynéhány napoknak elfolyásával Jajgádiában megérkezik. Izafadu városába jutván, magát jelenti, ki a nagy kámnak főtanácsához vezetetik.

Humhámhu Trézénit felemelkedett méltósággal és mélyseges gondolatokat rajzoló tekintettel fogadja. Elrejtett értelmének titkai láttattak nézésében forogni, hol tanácsosi rangjának méltósága rabságával összeögyvedve borongottak szomorú ábrázatján.

Arténisnek válaszát olvassa, hogy annak fontolásával együtt a nagy Buzornak tudósítást adhasson.

Hát! bátorkodik — mond Humhámhu — királynétok a nagy Buzorkám ellen táborba szállani? Nem látja-e a különbséget? — Jól látja — felel Trézéni. — A különbség ez, hogy Jajgadia nyomorúságát, Arténis hazájának boldogságát védelmezi. Ő mostani sorsában országának, népének így beszélhet: Híveim! Hazátoknak boldog és törvényes szabadságban élő fiai! Fejedelmek, szolgálaim, barátim, uralkodó társaim! Az ellenség készül ellenetek. Bilincseket hoz kezeitekre és béklyó-vasakat csörget előtte. Öreg atyáitok, anyáitok, karjaitokon enyelgő gyermekeitek, boldogságotok, szabadságotok kiáltanak hozzátok! Tüzetek kialváshoz, vizetek elapadáshoz készül. Oltalmaztatók léteteket! Lehet-e a vitézi indulatnak nagyobb ösztöne? Lehet-e az emberek előtt kedvesebb uralkodó, mint az, ki országa boldogságának oka és eszköze?

Arténis, országát törvények által szabadságban hagyván, tetszésében sorsoktól függvén, nagyobb hatalommal uralkodik, mint Buzorkám. Őerte, parancsolatja nélkül, csak hirasra minden népe felkél, kinek tüze vitézi indulattal ég. Ti vasveszszővel hajtjátok népeteket, hogy fegyverrel győzedelmeskedjen, melynek látásától is irtózik. Micsoda ösztönökkel gerjesztitek tüzét? mit mondotok néki? Szeressétek Buzorkámot, ki titeket nem szeret, ölessétek érte magatokat, hogy megmaradott életeteket jutalom fejében továbbra is öldökölhessen. Micsoda igazsága van reá nagy uratoknak, hogy népe egyedülvaló létét önnön boldogságával ellenkezve szeresse? Elhittétek-e, hogy benneteket ezen a világon sajtóba csafarván, halá-

lotok után fog Elizeumnak halhatatlan boldogságával jutalmazni?

Te magad, óh nagyságos Humhámhu! főtanács vagy minden érdem és emberség nélkül. Kegyetlen uralkodó alatt igazságra, emberségre, bölcsességre szükséged nincs, nem is lehet. Kegyetlenségének vagy vak eszköze, felemelt hatalmának hízelkedő rabja, kinek (ha jutalmaztatni kívánsz) hazudnod kell, — elveszvéen szerencsédvel, életeddel, ha az igazságnak és közboldogságnak szolgálni kívánsz. Adhat-é méltóságod, rangod, hatalmad szívednek örömet, ha vélek úgy, mint ember nem élhetsz? Ha csak addig vagy, míg despotod szemöldökét ellened öszve nem ráncolja? Ha szerencsédet embertelenséggel, kegyetlenséggel, igazságtalansággal, hazugsággal, reszketéssel, hasoncsúszással kell keresned és fenntartanod, mely annyival nagyobb keservedre s megaláztatásodra szolgál, hogy lelked ismértinek ítélőszéki előtt kelletik mindezen alacsonyságokat mint méltóságba helyeztetett halandó, elkövetned, szánakozásra indíttatván magadban magad iránt, midőn a náladnál kisebb sorsú, de boldogabb emberek szerencsék szerencsájének neveznek. Tanácsosi hivatalodnak ezek hát titkai, hogy erkölcsödnek gyalázatját, mely a természet előtt orcapirulással áll, e világtól szomorú méltóságodnak fényével fedezed.

Arténist gyönyörűség, dicsőség szolgálni, mivel előtte igaz érdemek nélkül senki szerencsére nem léphet; mely szerint valakit hivatal vagy rangbéli méltóságra kíván emelni, mindazt előljáróban arra kényszeríti, hogy emberséges ember legyen. Így uralkodása alatt azok között, kiket maga ismérhet, a jutalom és érdem egyet tesz.

Fordítsad el Buzorkámnak elméjét az Arténissel való háborútól... kéméljed az embernek vérét és e kegyetlen alatt életedben egyszer tégy szolgálatot emberi nemednek, ha eddig reá nem érhattél, melynek érdemével halálodnak óráján szomorú lelkednek vigasztalásul szolgálhass.

Minekutána Humhámhu kinézte volna, hogy olyan emberrel van, ki előtt az emberi dolgok közt sem ismértlen eset, sem titok nincsen, abban határozza meg értelmét, hogy szívét rejtegetni nem fogja, hogy azon érzéseknek, és titkos fájdalomainak palástolására haszontalanul magát ne erőltesse, melyeket Trézéni úgylát. Ti szabad emberek! — mond néki

Humhámhu — érezhetitek magatokat és a léleknek igazságairól vallást tehettek. Beszédeteknek ereje, méltósága van, mivel a természettel szabadon tanácskozhattok, gondolkozhattok és ahogy gondolkoztok, úgy szólhattok. Nálunk az emberi érdemeknek méltósága megaláztatásban hever, hol a természetnek igazságait lopvást kell gyakarolnunk, mindent elkövetvén arra, hogy az igaz erkölcsöknek semmi jelenségét ne mutassuk. Itt a nyomorultakon való szánakozás bűnnek ismértetik, és minden irántok való jóságos cselekedet számkivetésben küldetett. Jaj annak, aki irgalmasságot, erkölcsi méltóságot és szavában bátorságot mutat!

Én ugyan gazdagítva vagyok általa, de kenyeremet, fényemet szívemnek szüntelen való titkos keservével fizetem, minden erőlködésemnél fogva sem lévén tehetségemben, hogy a kezem alatt fohászokodó természetnek könnyeit szemeiből kitörölhessem. Kegyetlenség által kell jutalmat érdemelnünk, melytől a lélek csömört kap bennünk és szüntelen való hervadásban sínlik. Szégyenelni kell magunkat a természetnek királyi ítélőszéki előtt, hol az erkölcsöknek alacsonságát fedezni nem lehet.

Nem lehetek, ó Totoposznak bölcse! halandóságunknak szolgálatjára azon úton, melyre vezetni kívánsz. Buzornak kedve ellen halálos veszedelme nélkül itt egy tanácsa sem szólhat. Mihent akarattját valaki helybe nem hagyja, méltósága ellen szentségtörésbe esik. Ő itt egyedül ember és bölcs, hagyjuk hát magára.

Menj vissza a válasszal, melyet siettetni fogok. Hatalmának és kevélységének aranyas fellegeiben fogom magameghitt elméjét, reménységét nyugtatni, készületeit tapasztalhatatlan módon hátrálva. Határ nélkül való bizodalomban fogom elalattatni. Te pedig, óh szerencsés és bölcs halandó! a békességnek reménységével szívedet ne tápláld; hanem hazaérkezvén, jelentsd Arténisnek, hogy szándékát mély titkokkal borítván bé, hadi seregeit csendességgel indítsa ki és kettőztetett lépésekkel siessen Jajgádiának határain béütni.

Most térj vissza szállásodra, ittlétedet megyek rettenetes indulatainak és dagályos kevélységének felfedezni. Óh! mennyivel könnyebb lenne előtte megjelenni, ha valóságos és nem képzelt Isten volna!

Humhámhu ezen szavait végezve, uránál magát béjelenti, ki a választ általa elolvastatván, dühösségétől elfogatatik. Oly magát rángató szaggattatásokba láttatott lenni, mint aki nehéz nyavalyatörésben hánykodik és veszett vérének tüzét orrán-száján jövő tajtékok közt, pöfögő lélekzettel és makogó dünyögésekkel túrja ki. Kevésben hibázott, hogy tanácsosát a válasznak okául nem vette s mérgének fel nem áldozta. Végre, mint Vezuvius tüzét kivetvén, vontató szavaival lassan bömbölve mondja ki rettentő parancsolatját, hogy Izafadu városának népe a következő napon egybegyüljön, mely sokaságnak közepette királyi székeinek egei felemeltesse nek, hol annak kiterült szárnyai alatt trónusa 12 grádicsok felibe helyeztessék, oly ragyogó kövekkel kirakva, hogy a napnak déli világát truccolhassa. Ennek dicsőségérül kívánná akaratját kimondani, mely által Arténisnek kellene megemésztetni.

Másodnap Izafádunak egy véghetetlen épületében minden főrendei és lakosai megjelennek. Ki ül, ki áll és e nagy sokaság között olyan mély csendesség van, mint a halál. Várakoznak, irtóznak, reszketnek. Néha-néha hallatott egy erőszakos köhentés, melyet kiki fojtogatni kívánt magában, hogy a Buzorkám méltóságának személye nélkül ott lebegő árnyéka ellen is általa szentségtörésbe ne essen. A háznak felső részében toloskodással érkezik egy csoport udvari szolga. Az ajtónyílásra mindenfelé mondja a susogás: itt jön!... no ehol jön... elcsillapodnak... nincs. Idő telve a magas ajtónak nyílását ismét feszengetik. Dülöngöznek, toloskodnak körülte — ehol jön a nagy Buzor! — sugdossa fülekről-fülekre a reszkető félelem... Tanácsosainak egy része érkezett, ő pedig nem láttatik. Ujra csendesség lesz. Ismét zúdulás hallatik. — No most! Most érkezik — mondják reszketve... Nincs... Hadi vezérei jutottak bé... minden elcsillapodik. — Végre, nagy csattanással nyílik ki az ajtónak két szárnya... Az előre haladott udvari főkapitány toppant és így kiált fel bömbölő torokkal: A nagy Buzorkám közelget ide dicsőségének egeiből, hajoljatok meg! boruljatok le a porba! sülyedjete alá a mélységekre, enyészetek el!

Jobb, bal felől udvarának ragyogó népe két szárnyakra terjed előtte, kiknek középekből a kám magas egei alá, királyi székre telepedik fel. Előtte földreomlott népe reszketett és

félt szemeit felemelt méltóságára vetni, hallgatott, csendesen lehellett, hogy orrának szusszanása se hallasson; szemeit pedig mind béhunyta. Buzorkám székének karjai közt nagyot fúj s következőképpen szól:

Én, nagy Buzorkám — mond — isteneiteknek rokona, Júnónak mostohafia, Jupiternek szent fattya, napnak, holdnak testvére és a csillagoknak fényes bátyja, magasságoknak magassága, erősségeknek erőssége, bástyáknak bástyája, tornyoknak tornya, kőszikláknak kősziklája, hegyeknek hegye és végre mennyköveknek mennyköve, a feljebb már kimondott nagy és ismét nagy Buzorkámkhinkikukikám, adom tudotokra, hogy Arténis, egy Kirotosz városabéli fejércseléd, ki magát, értelmében tévelyegvén, királynénak hirdeti, — bátorkodik hatalmamot kisebbíteni és méltóságomat gúnyolni, melyre nézve elleneálhatatlan akaratomnak voltából parancsolóm, hogy valaki fegyvert foghat, felálljon, úgy, mint győzhetetlen hatalmamnak íze.

Egész Jajgádiának temérdek országa néma természetálló valóság; tenger népének pedig sokasága olyan földre dült test, melyet kiáltásom serkent fel és parancsolatom lelkesít. Tetszéseimnek határain kívül érezni, gondolni egy hatalmam alatt élő rabnak sem szabad. Királyi méltóságomat, székemet, jól tudjátok s hiszitek, hogy mint isteneiteknek képe, nem választástokból, hanem egyenesen kegyelmekből bírom. Aki ád, vehet is, de bátorkodik-é valaki köztetek oly gondolatra jönni, hogy hatalmamot kezemből kiragadhassa? Én dicsőségemnek egeiből szólok, parancsolok; ti pedig arccal földre borulva hallgattok. Hogy származna hát hatalmamnak kútfeje belőletek? Ha mindenhatóságom bennetek áll, ha ti adtátok, honnan lett, hogy véle nem élhettek, sem kezetekhez vissza nem vehetitek? Melyitek kételkedhetik tehát benne, hogy az uralkodó hatalom és a királyi méltóságnak szentsége nem egyenesen Olympusról osztogattatna?

Mi vagyunk a halhatatlanoknak tisztviselői e földön; mi általunk teljesítetnek bé az örök végezések a nemzetek sorsa iránt; mibennünk áldanak és büntetnek benneteket isteneitek úgy, hogy királyok nélkül Jupiter maga emberi teremtéseire nézve önnön akarattját sem gyakorolhatná. Mi, mi visszük azokat végre nevében. Ez okon ma hirdetem ki előttetek csalahatatlan szájamnak szentségével, hogy nevezeteimhez még ez

új s hozzám legillendőbb nevet ragasztom: *alisten*, azaz Jajgádiának olympusi tiszttartója és halandó mindenhatósága.

Felkeljetek tehát, szolgálatomban keresvén boldogságotokat... Miben lehetne szembetűnőbb szerencsétek, dicsőségeitek, mint egyedül érettem életeteket adni, hogy az isteneknek akaratját uralkodásomban részetekre fenntartsátok? Hogy tudnátok meg nálam nélkül, hogy felőletek Jupiter mit akar? Hogy egyesülne akaratja, tetszése sorsotokkal? Kitöröltetnétek a gondviselésnek könyvéből, mint olyan nemzet, melyhez már az istenek sem férhetnek, mivel nincs felettek Buzorkám, azaz *alisten*, ki által végeztések bételjesülhessen. Így, ahol királyok nincsenek, istenek sincsenek, mivel nem látszik, hogy végeztések kiben dolgozna és tetszések ki által teljesedne.

Hogy büntethet benneteket Jupiter, ha király nincs? Maga nem szállhat alá egeiből. Így ostoroztatástokra nézve uralkodó natalom által büntet benneteket, melyet szivünkben sugarlásai által igazgat. Már ha kezemet törvények által tarthatnátok kötve, mint Arténisnek Totoposzban, Jupiter általam benneteket nem büntethetne. Melyre nézve természet szerint való következtetés, józan okosság és igazság ez, hogy mivel az uralkodó Jupiter akaratjának eszköze, hatalmának is határ nélkül valónak kell lenni; különben emberek által köttetnének meg az istenek magok akaratjokban és az örök végeztések felfordulnának, végebe nem mehetvén.

Hát elszenyedjék-é az istenek, hogy rajtok ti uralkodjatok? Mi, korcs istenek és emberek, kámok, egy kezünkkel egekben, más kezünkkel e földön tartózkodván, mi eszközölhetjük mindezeket. Szájamnál füleitek vannak, az én füleimen pedig Jupiternek szája nyúgoszik.

Menjete ti, hatalmamnak, méltóságomnak eszközi, személyemnek hívei! és hozzátok előmbe Totoposznak vezérlő férfait, asszonyait vasban. Hazátokra, nemzetetekre ne gondolatok, mert én vagyok haza, nép, ország és egész Jajgádia. Aki országot szolgál, senkit se szolgál és aki milliom embereknek kiván hívséget mutatni, semmit sem mutat. Így valaki a hazaszeretetről beszéllett, irt, mind eltévedt értelem volt és holdvilágra mászó bolond. Gazdagságot, szegénységet, életet, halált én adok, bennem határoztatik meg minden, személyemben nézzétek magatokat és hívségeiteknek egyetlen egy tárgyát. Boldog, ki értem meghalhat és fáradhat!

Ezen szavai után, trónusáról lebecsátkozik és szobái közé rejtezik, hová Humhámhu tanácsosát magához hivatván, értelmét tudni kívánja. Nincsen oly magát eltökélt despot, ki néha-néha elméjében ne tétovázzon és szívében ne rettegjen. Nem lehet a természetnek igazságát büntetlen raboskodtatni, sem az isteneknek méltóságát magán mutogatni. Valaki ellenek szegzi magát, vagy gúnyolja őket, fájdalmat érez magában, melyet úgy kíván felejtetni, hogy eszét hatalmával részegítse. Soha a lelkiisméretet az igazságon és emberségen kívül egyéb meg nem nyugtatja, sem valóságos megelegedésre nem hozhatja. Tudni kívánta Buzorkám is tanácsosának értelmét, noha magát mindenre elégségesnek vallotta.

Humhámhu érkezik, ki két kezét mejjén öszvefogva, ura előtt mélyen meghajlik: Óh, mindenható kám! — mond néki — Jajgádiának felséges alistene, országodnak irtóztató félelme, Jupiternek haragos mennyköve, e világnak szent ütleke és győzhetetlen hatalom — te egekig nyúlt Gigás! Itt állok akaratodnak reszketéssel való megértésére.

Lehet-é — mond a kám — Arténistől félni? Tudom, hogy népemnek sokasága az övét sokkal felülhaladja; de azt is tudom, hogy ő országának bálványa, és a személye iránt való szeretet népének szívében határ nélkül való. Micsoda eszközök által teszel bátorságban? Merre van győzedelmeknek utja? Miben lenne hanyatlás? Mi vihet előre? Mi akadályoztathat? Szólj!

Uram, alisten! — mond Humhámhu — rettenetes eset lenne minden-tehetőségednek tehetetlenné lenni. Jóllehet erődnek fekvése országodnak nagyságában, népednek temérdekségében Arténist sokkal felülhaladja, de népe kevély, megátalkodott, magameghitt: mentül nagyobb akadályokra tanál, annál nagyobb tüzzel rohan. Nyereségének, győzedelmének haszna, dicsősége magokra tartozik, mely dolog a természetnek legerősebb ösztöne. Ők magokért cselekszik azt, amit itt néped érted elkövetni hatalmadnak botja által kényszerítettik. Ott magától gerjed a tűz, nekünk pedig szüntelen fújni kell itt, hogy el ne aludjon s pislogjon. Nem lehet Arténist megvetni, kit országa mint megtestesült boldogságát imád. Tanácsom ez: ők bővebb tudósításra várván, nem készülnek. Ugy mutattam magamat, hogy istenséged ezen esztendőben még táborban szállani nem akar. El kellett őket altatni, hogy e roppant sokaság-

nak készületit, erejét megadhassuk, hogy zürzavar hamarsággal győzedelmednek eszközeit meg ne gázoljuk. Arténisnek népében szabadságának védelme mindent kipótol; de nekünk más eszközökkel kell élni. Engedj időt, uram! Hadd állíthassam elődbe hatalmadnak nagyságát.

Bölcsességednek, hívségednek bocsátom által — mond a kám — erőmnek kiállítását. Időt adok tetszésedre: vezéreljed és készítsed míveimet. Egy tartománynak földesurasága lesz szolgálatodnak bére. — Ezzel kijön előle és Trézénit udvarában találja.

Nem távozhatom el, — mond Arténisnek bölcse. — Vidd végbe, érdemes Humhámhu, ki erkölceidre nézve Arténist érdemled királynédnak — vidd végbe, hogy a nagy Buzorkámmal szóba jöhessek; hadd tapasztalhassam elméjét, célját; hadd ismérhessem okait, melyek által arra ösztönöztetik, hogy dicsőségét, gyönyörűségét rabságotokban, nyomoruságotokban keresse; egyszóval hadd láthassam, hogy micsodás fenevad a kegyetlen uralkodó.

Trézéni arra törekedett, hogy túl tanácsosán a kámnak céljaihoz maga férhetne tapasztalással. Tudta, hogy a hatalomban való bizakodás és dagályos méltóság az okosságot megvakítja, mindent lehetővé tévén magának. Nem titkol, mivel erejét győzhetetlennek hiszi; sőt ostoba kevélysége megalégedését abban tanálja, ha szándékait dicsekvések közt beszélheti ki, hogy ellenségének előre félelmet okozzon. De ha rejtegetni kívánná is szándékait, a bölcs mégis szívébe látna. Nem nehéz míve az okosságnak kérdés, felelettel, szép okoknak szolgáltatásával a nálánál gyengébb értelemnek elfedezett titkait a szívnek fenekéről világosságra felhozni. A tudatlan a tudós előtt, magát el nem rejtheti.

Minekutána Trézéni ezen vágyódásánál fogva a meghallgatásra engedelmet kapott volna, a kám előtt megjelenik. Én vagyok — mond neki — Arténisnek hozzád bocsátott követje, óh nagy Buzor! Jajgádiának világi alistene! Tudni jöttem okaidat és ismérni szándékodat, esedezvén isteneinknek, hogy az életünket fenyegető veszedelemnek indító ösztöneit szívedből kitörülni méltóztassanak. Mi indít háborúra? Nem elég-szik-é meg halandó szentséged Jajgádiának imádásával? Mit teszen a tisztelet azoktól, kiket birodalmadnak véghetetlensége

miatt sem hallhatsz, sem láthatsz? Csak azok éltethetnek dicsőséggel, kik előtted földre omlanak. Ha keletet, nyugotot, északot, délt bírnád is e világnak végső határáig, testednek kicsinysége miatt véle nem élhetnél. Miért vadászod azt annyi veszedelemmel, amit gyönyörűségedre nem használhatsz? Olyan éhséget érzesz-é gyomrodban, hogy országaid megelégtetésére elégségesek ne legyenek?

Vagy dicsőségednek, hírednek, nevednek kiterjesztéseért fáradsz? Hol van a dicsőség kívánásának határa? Ha Arténis országát elnyered, szomszédját kívánod; ha azt hatalmad alá veheted, odébb mégy... Nem lesz a világ elégséges kívánságaidnak megelégtetésére és mikor egészen elfoglalod, arra fogod kérni isteneidet, hogy több világot teremtsenek dicsőségedre, mivel néked, mint embernek az nem elég, ami nekik mint isteneknek dicsőségeket és örök végezéseket meghatározta.

Hogy tartozzon az boldogságodra, ami testednek érzéseit több gyönyörűségre nem viheti, mint amellyel élni már tökéletes módja és szabadsága van? Nem azon igyekezz, hogy több-több országokat szerezz, hanem, hogy természetedet kettőztesd és hármaztasd magadban. Minek kívánod e világnak eledelet, ha gyomrod csak annyi, mint a másé? Minek akarnád gyönyörűségednek okait e világnak végéig terjeszteni, hol nem lehetsz? Gyönyörködhetel-é ott, ahol nem vagy? Minek gyűjtöd az érzésre való tárgyakat, ha néked is a természet érezni csak egy szívet adott és nem ezereket? Ezer meg ezerszer többel bírván, mint amivel élhetsz, minek törekedel többre? Hogy légy már vagyon által boldogabb? Népednek vesztével keresed? Ki talált valaha boldogságot az emberi nemzet vérének kiontásában?

Miért vagy népednek ura? Csak azért, hogy nyomoruságokat vélek soha egy szempillantásig is el ne felejtesd? Hatalmadnak keménysége, népednek fejét a porba hajtotta és száját örökös némaságra átkozta. Nem tudhatják, miért élnek és kinek. Isteneiknek áldását, a természetnek igazságait hatalmaddal tőlök elrekesztet. Hijában adnak az egek bőv termést, mert gyümölcseit országodtól elveszed; hijába teremtették isteneid jobbágyaidat embereknek, mert állatsorsban szorongatod életeket; haszontalan van okoskodások, mert véle nem élhetnek. Mint igabarmaid csak jármodat húzzák s hajtó ostorodat érzik megcsapkodott testeken. Avagy nem élhetnél-é te szintén annyi

eledellel, dicsérettel, pompával, ágyasokkal, ha jobbágyaid emberek volnának is, mint Arténisnek szolgálói?

Tégedet, kegyelmezz óh nagy Buzorkám! (nem az én szájamnak vallása,) Kirótosznak népe barmok királyának nevez, mivel embereidet is sorsokra nézve azokká változtattad. Ezekkel kivánsz ellenünk győzedelmeskedni? Azért ontsák rabjaid érted véreket, hogy szerencséjük legyen láncaidat továbbá is kezeiken, lábaikon vonszolni? Arténis törvények által uralkodik és jobbágyainak (értelmedhez képest szólván) minden csepp vérek szolgálatjára van. Szüntelen örül, gyönyörködik ő is, népe is, hatalma pedig határ nélkül való, mivel szükségében életét, vagyonát érte minden szolgája kedvvel és önként áldozza fel. Udvarának fényessége a tiédnél szebb, mulatsága ragyogóbb, társasága kedves, nyájas, azonban országa is boldog.

Rettegj, hogy földhözvert népedet szabadulásának szomjú kivánsága az előfordult alkalmatosságban Arténis uralkodása alá ne vigye által. Elhitetted-é magaddal, hogy az emberek életedet, mint kínjaiknak okát, boldogságokon felül helyeztetik s jobban szeretik?

Arténis nem készül, nem mozdul — elvárja seregeidet, akkor kivánván az isteneknek igazságát ártatlanságának védelmére ellened hívni.

Menj el tanult halandó! — mond Buzorkám — mentsenek engemet az istenek, hogy ily beszédes és tudós halandókon uralkodjam. Jaj annak a szabad királyi hatalomnak, melynek népe nagy tudománnyal bír, szüntelen tanul és bölcselkedik! mely azt hánytorgatja, hogy ő is ember és urának cselekedeteit elméjében fontolja. Valakinek parancsolat s hatalom által kell igazgattatni, annak tudományra sincs szüksége. Elég néki azt érteni, mikor parancsolnak és azt érezni, mikor ütik. Az emberek, ha szabadok, gonoszok, természetek hozza magával, hogy kötve legyenek. Jobb egy legyen gonosz rajtok, mint ők mindnyájan egymáson.

Menj, kevély szolga! Ne okozz bennem kétséget, mely gondolkozásra kényszerítsen és kedvemet unalomba ejtse. Nálunk gondolkozni nem szokás, mivel ez az életet fárasztja. Itt minden gondolkozás, tudomány: parancsolás és engedelmesség. Engem beszéd, szó nem változtat. Vidd haza okaidat. Ha jobbágyom volnál, szabadmondásidért most fejed nélkül maradnál.

Köszönd, hogy a követeknek megölettetéseket a természetnek, isteneknek és egész emberi nemzetnek igazságai tiltották meg. Tudjad, hogy semmiféle okokat el nem fogadok és Arténist győzedelmeknek szekeréhez kötözöm. Valamit beszéltél, mindazokat érteni sem tudtam, sem kívántam. Nem hajtod meg értelmeimet, melyek már bennem megrögzöttek, úgy, mint a mohosodott fának erős ágai; hogyha kényszeríted, törnek, nem hajlanak. Egynéhány hónapnak eltelésével seregeim nálatok lesznek, míg számlálhatatlan népemnek sokasága rendbe vétetik.

Trézéni, válaszát megértvén, szállására megyen, innen pedig vendégeivel együtt a várason kísétált, hol nemesi karban lévő férfiakat, asszonyokat jönni, menni sehose találtak. A piacok sokaság nélkül pusztát mutattak, az utcákban csendesség lakozott. A népnek sepreje közül jöttek-mentek némelyek, kiknek patkójok kopogása hallatott néhol az utcákon, minden ezenkívül való hangzúgás vagy zsinat nélkül. Ugy tetszett, mintha a városnak főbbrendű lakosi kapuikat bészárva mind aludnának. Azok, kik jöve — menve szemközt tanálkoztak, soha meg nem állapodtak, hogy egymás közt beszélgessenek; mintha mindenik félt volna a másikatól, sebes lépésekkel haladtak el egymás mellett. Ha valamelyiket Tariménes és a mester tőle való értekezésnek okáért közülök megállította, a leggyaníthatatlanabb dologra is mind csak így felelt: Az istenek tudják uram és a nagy Buzorkám. Ezzel sietve elmentek. Egész váras felett a szomorú csendesség borongott, utcái, piacai pedig kietlenséget mutattak.

Lehetetlen volt az utasoknak tapasztalásra menni. Az épületeknél egyebet nem láttak. Hosszas, unalmas kóválygások után szállásokra térnek vissza. E váras és népe — mond Tariménes — az isteneknek örökös átkok alatt kesereg, úgy látszik. Itt talán a halandók még anyjok véreben való fogantatásokkor vészik a természetből azt a bűnt, melyért világra jövéen, az ellenek megbúsult istenek életeket halálokig büntetik?

Óh szerető fiam! — felel Trézéni — hogyhogy lehetne a természetben magában Jupiter ellen való bűn, minekelőtte még az élet általa cselekedetekre oszlana? Ha Jupiter a néma természetet is úgy alkotta, rendelte, hogy szüntelen való szentségtörés legyen ellene, azaz bűn, mellyel igazsága sértegettetik, feleljen ő róla, mint olyan mívéről, melyet véghetetlen böl-

csessége és mindenhatósága szült szabadon. Hiszed-é, hogy a szabad hatalmú és tetszésű istenek magoknak gúnyoltatást, sérelmet, bosszúságot és méltóságokban való megcsúfoltatást teremtsenek? Mi kényszerítheti reá hatalmakat, hogy az embereken megaláztatás nélkül ne uralkodhassanak? Ez a nép a többenél nem bűnösebb, kik nálok boldogabb sorsot élnek, sem közöttök a szülő természet nem más, mint egyébütt. Erőszak által nyomattattak meg és minden vétkeket az uralkodó hatalom szüli, mely szüntelen bűnben találja őket, azért, hogy örökös büntetésekre magának okot találhasson.

Igy hát — mond Tariménes — a nagy kám dicsőségét ezeknek nyomorúságokban s gyönyörűségét fájdalomokban tanálja? Micsoda szent hivatal! — felkiált a mester. De ha az istenek, a természet rendes utjának és vak történeteknek nem engedvén, világi sorsunkat különös gondviselés és irgalmasság által vezérlik, az ily rémítő állapotot hogy nézhetik? Ha ezek Kirotóznak lakosinál nem bűnösebbek, ha az istenek irgalmassok, ha igazak, ha ügyünket tekintik, ha több az ember szemek előtt, mint más állat, ha van bűn, melyet büntetnek és ártatlanság, melyet jutalmaznak, oltalmaznak, merre látszik? hol? és mibe gyakoroltatik itt? Jajgádiának istenei alusznak, vagy hogy emberek vannak, azt, mint egyéb veszendő állatokat csak annyiba veszik!

Vagy az, hogy világi bűneiknek minden büntetését itt gyakorolják rajtok az istenek? De így halálával Jajgádia minden lakosának Elizeumba kell jutni; különben szörnyű esete, ki itt is büntettetik, amott sem jutalmaztatik, az isteneket kegyetlenséggel vádolja; nem tanálatván sorsokban sehol sem irgalom, sem kegyelem.

Más tekintetben feltenni, hogy egy országnak lakosa mind gonosztévő lenne, természet ellen van. Miért látszanak hát itt az istenek szüntelen csak menyköveikkel felfegyverkezve? Miért kegyelmet, irgalmat sohasem mutatnak? Az az oka, — felel Tariménes — hogy a kegyetlen uralkodók e földön az isteneiknek jóltévő kezeket az egekben megköthetik.

Ne bocsátkozzatok, szerető fiaim! — mond a bölcs — a különös gondviselésnek titkaiba. Ha e világnak sorsát, állapotját általláthatnátok, ha az istenek természetit, uralkodásokban meghatározott okait vizsgálhatnátok, felfedezhetnétek, magatok is istenségek lennétek. Amit az emberi értelem meg nem

foghat, (mondtuk már) reá nem tartozik. Mihent a dolog csak vélekedés és érzésben, tapasztalásban, okoskodásban csálhatatlan próbája nincs, akár jobbra, akár balra düljön, egyremegy. Most menjünk Humhámhuhoz, kitől búcsut vévén, hagyjuk el itt e siralomnak helyét, hol az emberi sorsot könnyhullatás és megaláztatás nélkül nézni nem lehet. Áldjuk jó isteneinket, hogy nekünk Arténist és törvényeinket adták!

Trézéni többet ezekhez nem szólott. Humhámhuhoz vélek együtt felmegyen. Szobájának egyik ajtaja nyitva lévén, más szobában lát bé, hol zsinatot hall. Kérdésére mond a tanácsos, hogy ott a királyi koronaherceget tanítanak, nevelnek, kit meléje rendelt a nagy kám, hogy oktattatása, nevelése a főtanácsosnak szeme láttára legyen. Szabad bémenni, mond Humhámhu: tölem függ.

A szobába bélépvén, meglátják tanítóját a királyfinak, ki térdepel és akit játékból úrfia tanulása közben orrhegybe fricskáz. A tanult herceg az idegeneket megsejtvén, odaszalad és mester uramat a letérdepelésre játszodva kényszeríti, melyet ez tisztességből megtészen; kis herceg Klinklánku egy pennacsináló kést kivészen, hogy Kukumedóniásnak tisztos orrát mulatságból felhasítván, rajta nevehessen. Amidőn magát álmélkodással visszavonja és feláll, mondja Humhámhu, hogy ez a herceg Klinklánkunak közönséges mulatsága. Valamely szolgálójának vagy közsorsú embernek kedve érkezik orrát felhasgatni, véle ellenkezni nem szabad.

Ez ifiúban, — mond tovább — minekelőtte megnevekedne, a királyi méltóságnak felfuvalkodását, az uralkodó hatalomnak kegyetlenségét, minden magán kívül való halandónak megvetését szívébe kell ültetni, hogy amidőn emberkort ér, semmiféleképpen ne tudhassa, hogy ember. Oktattatása ez, hogy őtet az istenek csak parancsolni teremtették, mely tehetségnek, mivel véle születik, tudományra, bölcsességre szüksége nincs. Okosság melléje annyival inkább nem kívántatik, hogy akár jót, akár gonoszt parancsoljon, rabjai kérdésen kívül végbevívén, tudatlansága veszedelmet sehogysem okozhat. Az okosság, tudomány olyan uralkodókra tartozik, kik kegyelmesek, törvényesek és igazak is kívánnak néha-néha lenni, de valahol már a hatalom oly magasságra emelkedett fel, hogy mindent tehet, bölcsnek is állíthatja magát, mivel mindég a tartatik annak, amit ő mond.

Ezen beszédek alatt a herceg, hol egyiknek, hol másiknak húzta ruháját, mely cselekedetin maga mindannyiszor nevetett. A vendégek tapasztalásokkal igen nagyon és hamar megelégedvén, elbúcsuznak és Humhámhut okos hercegecskéjével együtt ott hagyják. Sohase hittem volna, — mond mester Kukumedóniás útjában, szüntelen cimpáját tapogatva, — hogy olyan világba jussak, hol az embernek nem fejét, hanem orrát oktatják.

A királyi hercegeket Jajgádiában arra tanították, hogy két, három nyelvet beszéljenek rosszul, harmadában, negyedében a magokén kívül, de rajta soha semmit se mondjanak. Ezenkívül táncoltak, muzsikáltak, lovaglottak, fegyverrel mulattak, szerelmeskedtek, sat.

Az érzés mindég előljár és kívánságaival az ifiúságnak idejét elfoglalja. Mentül szabadabban tehet magának eleget, testi gyönyörűségeit annál nagyobb gyakorlásba veszi; így a szív mindég foglalatatoskodván, a lélek elmarad. A szüntelen való érzés megtiltja néki, hogy gondolkozzon, vagy ha gondol is, csak annyiban cselekszi, amennyiben azok által bujaságának tehessen eleget és testi gyönyörűségét képzelődéseivel kötöztethesse. Nem mondhatják néki, hogy a több emberek halandó társai, hogy ő azért boldog, mert amazok nyomorultak; azért gazdag, hogy azok szegények és hatalmában azért szabad, hogy jobbágyi rabok. Nem látja, hogy a népnek vére, veréjtéke szentség és oly dolog, mely néki királyi hatalmát, gyönyörűségét szüli. Kicsinységétől fogva uralkodáshoz, parancsoláshoz van szokva, mely szerint valamit véle elkövetnek, mind kötelességnek isméri, úgy nézvén népét, mint júhseregeit, melyek őérte vagynak, hogy egye és nem ő azokért. Ezeknek végre következesek az, hogy ha tetszésének ellentállanak, vagy kívánságának teljesítését halogatják, méregre, dühösségre ragadtatik; ebből kegyetlensége származik, mely által az országnak fájdalma megkészül.

Teljes hatalomban a gyermeki vágyódásnak is szabad utat engednek, a felső méltóságnak kevélységével táplálván makacsságát. És hogy kedvében ne szorongattasson, semmiségek közt nevelik, melyek néki mulatságul szolgálnak. A tudományokra nézve előtte reszkető, kínos mesterei egynéhány cifra kérdés, feleletre, elmésségre őket megtanítják, melyeknél fogva ifiúságában egy kis korig csacsog, okoskodik, hogy osz-

tán életének több napjaiban belőle semmi se legyen soha. Az ítélettételnek ideje akkor érkezik hozzá, mikor már magáról semmit se tud.

Nincsen az ifiú életnek szomorúbb esete, mintha kívánságaiban sohasem szorongattatik és szenyvedések alá nem esik. Szenyvedés szüli az elmélkedést, elmélkedés emeli fel a gondolatokat e világnak viszontagságaira, hol az emberi sorsot megismérvén, erkölcsse, okossága szívében megéled.

Megtanították Jajgádiának örökösit arra, hogy méltóságoknak magasságáról rabszolgáikra alá micsoda pompás szavakkal beszéljenek, semmit se mondva. Segedelemül szolgál, hogy némely felső méltóságok tudományt, bölcsességet magokra nézve illetlenségeknek vévén, kisebbség nélkül eszetlenkedhetnek.

Trézéni e tapasztalását megtéve, társaival együtt sebes utnak indul. Buzorkámnak főtanácsosát minden ajándék nélkül, igazságával, okaival megnyerte, jöllehet ura szolgálatját tartományokkal ajándékozta. Mit tész? — úgymond Trézéninek bucsuzása előtt. — Akármennyit adhat, mert tudja, hogy jövedelme mindenkor kezébe marad, annyi adóval terhelvén népet, hogy a földesúri tartozásokra, tiszttartói fizetésnél egyéb nem marad. Alig lehet a szolgák, tisztek fizetését pótolván, annyit nyerni, hogy az adott jószág fenntartásának gondja nálam megjutalmaztasson. Nem azért ad ő jószágot, hogy véle valakit gazdagítson, hanem csak hasznos tiszttartókat keres magának általa, kik elajándékozott szegény rabjainak adójokat a királyi kincsek közé bévihessék, mikor amazok nem fizethetik. Ő pedig vegye meg magának az oly nyomorultakon, kiket ha szükségeknek idején maga nem táplál, éhel hálnak meg. Azért ad ő jobbagyokat, hogy az emberi kötelességet jótéteményben, segedelemben mi gyakoroljuk irántok, néki pedig a sarcolásnál egyéb ne jusson; hogy mikor ő őket éhel öli, mi tápláljuk.

Humhámhu ezen és számtalan több okoknál fogva hajlandóságot kap a változásra. A fájdalmas sors mindég ujságért foháskodik, mivel benne szabadulást vagy legalább könnyebbséget vár és csak az olyanok ragaszkodnak állapotjukhoz, kik annak annyi javával élnek, hogy változásában bizony veszteséget remélhetnek.

A tanácsos szívét elrejtí, úgy vivén míveit, hogy a kám minden tőle kitelhető okosságával, vigyázásával is titkaihoz ne

közéltessen. Foglalatosságainak tenger sokaságával borította bé magát. Valahányszor a kám láttatta, vagy magához kívánta, mindannyiszor emberekkel, dolgokkal vala környülvétetve. Könnyű volt dolgait úgy intézni, hogy azok által elborítottasson. Éjjeli, nappali fáradságot mutatott, mely szerint a kám maga oly vélekedésre jött, hogy hív tanácsosa foglalatosságaitól emésztetik meg.

De a tanácsos előtte szorgalmatoskodván, tartományai-ban tőle távoly rendelései által végbe tudta vinni, hogy a dolgok erős akadályokba ütközzenek, oly szövevények közé fonat-tatván, melyeknek vékony szálai a tanácsoson kívül minden másnak láthatatlanok voltak. A hivatalban való embereknek ravaszságokat csak a bölcs nézheti ki, melyet világrahozni okossága megtiltja. A dolognak természeti sok külömb-külobmféle színe, kötése, állapotja szerint olyan, hol a ravasz ember mentségére magának mindenfelé egérutat nyit, gonosz-ságában igazságát megállítja és az igaz vádló áldozattá lesz. De tudjuk is a tapasztalásban, hogy a bölcs emberek vádat, árulást vagy sohasem, vagy csak elkerülhetetlen alkalmatossá-gokban tesznek.

Humhámhu míveinek felfedeztetésétől sem ura előtt, sem a nép közt nem félt. Minden mód, eszköz kezében lévén, céljának elérésére is csak okosság kellett. Lehetetlen volt Buzorkámnak oly gondolatra jönni, hogy csalattasson. A kegyetlen ural-kodó, az emberi természetben mindenkor csak egy ösztönt ke-res — a félelmet, rettegést, elfelejtkezvén benne a másik ösz-tönrül, mely szüntelen arra törekedik, hogy félelme alól magát szabadíthassa. Minden részre figyelmeztvén, csak akkor van csendesesen, mikor segedelmére semmi módot nem lát.

Trézéni sebes útján hazájába érkezik és mindent elkövet, hogy Arténisnek hadi seregei öszvetőduljanak. E célnak el-érésére, míg ő utazott és Izafaduhu fővárosban mulatozott is, az ország szüntelen való munkával foglalatostkodott.

Tariménes mesterével együtt a királynénál magát jelen-teti, ki előtt, hozzá bémenvén, mond, hogy hadi seregeiben mostani ellensége ellen nekik is szolgálni engedné meg. Arté-nis ez ajánlást álmétkodással vévén: De hogy lehessen — mond néki — koronánkért vért ontanod néked, kinek boldog-ságodra még nem lehattünk, ki hozzánk a közönséges ember-ségen kívül semmi hívséggel nem tartozol? Egyszóval, ezen

hazának fia nem lévén, mi kötelez érette életedet szerencséseltetni?

Oh nagy királyné! — felel az ifiú — az igazságnak minden igaz lélek fia, szolgálója; az ártatlanságnak minden ember-séges ember védelmező anyyala; az érdemnek pedig, valamennyi jó szív van, e világnak egyik szélétől fogva más széléig, mind hív jobbagya és örökös szolgálója. Valaki érdemeidet megisméri, akármely egek alatt született is, örökös híveddé lesz. Nékem közelebről való kötelességem hazám iránt van, ezentúl az emberi nemzethez vagyok örökös hívséggel köttetve, mely kötelesség által e világnak lettem polgára. Hol és hogy tehessek emberségemnek inkább eleget, mint egy oly királynét az ellene költ kegyetlenség ellen védelmezve, ki az embereknek élő boldogságok és az igazságnak eleven képe? Meghódoltatnák erkölceid a világot, ha mindenütt lehetnél és ismértethetnél, mellyel rajta uralkodván, isteneit is elfelejtetnéd, annyira tudnád boldogítani. Ki nem imád, aki halandó társainak boldogságát szereti? Lehet-é nagyobb dicsőségem, mint Arténisnek védelméért meghalni?

Akár cselekszünk valamit e világban, akár nem, életünk mindenhogyan veszendő dolog marad. Óh, boldog, ki halálát világi míveinek dicsőségével koronázhatja! Mivel tegyem magamat nevezetesebbé, mint érted lett halálommal? Ne vedd szavaimat hízelkedésnek, óh te, népednek védelmező anyyala! Te csupa érdem vagy; innen jön, hogy valaki hozzád beszél, hízelkedni láttatik. Óh! engedd meg, dicső Arténis, hogy érted vagy győzedelmeskedhessünk, vagy meghalhassunk.

Arténisnek szívét, örömeinek édes könnyei testében elborították, hallván egy idegennek ezen szavait, melyekkel igaz erkölceinek a legdicsőségesebb áldozatot tette. De mégis megfordulván elméjében, ha vajjon nem valamely jutalom, szerencse által indíttatik-é, melyet remél, kérdi, hogy a háborúról életben visszatérvén, micsoda jutalmat kívánna, melyet akármi lenne, (az illendőségnek határában értetve) néki megadna. Óh, dicső Arténis! hazádnak istenasszonya! Nem áll tehetségemben, hogy ha érted győzedelmeskedhetem, abból áradt vizsgálatásomat, dicsőségemet pénzzel megfizethesd. Semmi sem kell annál egyéb, hogy mennyei erkölcsöknek áldoztam, embertársaimnak javakért hadakozva. És ha érted egy csepp vért ontok ki, az az egy csepp nemesebb, érdemesebb fog

lenni, mint mind a többi, mely testemben megmarad. Életemnek szükségére elég örökségem lévén, semmit kegyelmedtül egyebet el nem fogadok egy megdicsérő szó s mosolygó tekinteten kívül. Valamely király az alatta élő embereknek szüntelen való szerencséjük, szüntelen való jutalom is mindennek. Miért jutalmaznál? Azért, hogy a természetnek kincse és az emberi nemzetnek gyönyörűsége vagy? Téged jutalmazzanak hát azok, kiknek örömök él benned és nem te azokat, kik nálad nélkül csak fél magok.

Mivel Arténis méltóságának szentsége miatt érzékeny és alázatossággal való köszönetre le nem bocsátkozhatott, rendelősei által kívánta Tariménesnek értésére adni, hogy hívségét mennyi tekintetben vette. Menj el, óh boldog ifiú! — mond néki — társaddal együtt; holnap tetszésünk tudtotokra lesz; szerencsés az oly haza, ki hozzád hasonló fiakat szül!

Midőn ezek előle elmennének, jelentik, hogy a Kirakades itt van, szólani akar. Arténis ezt megértve, hamarsággal viteti őtet maga elibe, ki már ekkor Trézénitől mindeneket megtudott. Arténis királyné! — mond a vad — Totoposznak jó törvénye! Úgy hallom, hogy a szomszéd csoportok ellened készülnek, hogy azt is, amit nekem adtál és a te egyéb minden holmidat is tőlem, tőled elvegyék. Oh jó Kirakades! megvér az ellenség — mond néki Arténis megilletődve s benne gyönyörködve.

Micsoda nemzetség van olyan e világon, — felel a vad — mely népedet megverje? Csak azt kiáltja valaki, hogy Arténist bántják, mind megdühödik, tűznek-víznek megyen. Isteneid ellen is felfegyverkeztetheted őket. Híres király, nagy ember világotokban az a Jupiter, de itt ugyan ne kezdjék ellened, mert azon a magas hegyen se marad meg, ahol mondjátok, hogy lakik. Most a fényesbőrű uraid mind elhallgattak; nem játszanak, nem vendégeskednek. A tarka faleveleket elhányták, csak hallgatnak, gondolkodnak, jönnek-mennek, orrok hegyit fogva sétálnak, öszveállanak, susognak meg eloszlanak, a gyapjas poszúk ellenben kiáltanak, ordítognak, nyargalóznak, fogait is csikorgatják, halálos fegyvereket szednek elő öldöklésre, melyeket fustélyoknak neveznek és oly dühösek érted, hogy, ha kezeket hátrakötöttet, fogokkal is elmarják ellenségedet.

Azt jöttem mondani, jámbor Arténis, hogy adass nékem olyan fustélyokat és mellém egynéhány bátor legényt; nyugodj

meg abban, hogy amerre megfordulok vélek, ellenségednek bajt szerzek. Mind elmegyünk! magad maradsz az asszonyokkal, gyermekekkel, vénekkal. — Óh, maradj meg te őrizetemre, jó Kirakadesem — mond Arténis — ki lesz osztán nékem védelmem? — Nincs e világon nagyobb védelem, mint te vagy magadnak. Ki bánt? jobban féltik életedet ezek, mint magokét. Sohasem isznak egy hörpöt, hogy életednek hosszát ne kívánják. Egy korty le nem száll torkokon, hogy egészségédért ne kiabáljanak isteneikhez; és ha ezek meghallgatják őket, örökké laksz itt, mint a kőszikla és szinte úgy el nem mulsz soha.

Ha elmégy, Kirakadesem! — mond Arténis — és ellenségem megvered, hazajövedelben száz marhával ajándékozlak. Minek? — visszaszól a vad — ajándékozz hát hasakat is hozzá, mert egy hassal azt sem győzöm enni, amit adtál. Nékem, ha magam nem keresem, semmi dolgom nincs, mégis készen az élelmem. Meguntam kezed alatt a boldogságot, hol csak a heverés fáraszt el. Sem magamat, sem vagyonaimat nem bántja senki. Itt a szenyved, aki vesztegető, gonosztévő, élhetetlen, vagy szavatok nem fogadja. Köszönje magának. Sohase hittem volna, hogy az emberi természet magát ily bátorságra és csendességre vehesse. Az unalom restséget okoz itt. Elmegyek ellenségeidre, hogy kijárhassam magamat és megszolgálhassam néked is, jámbor királyné, hogy tartasz!

(Vége a negyedik könyvnek.)

ÖTÖDIK KÖNYV

Ötödik Székelyi Könyv

ELSŐ SZAKASZ.

Arténisnek hadi seregei, Kirotósznak kies térségén egyben-
gyülnek. A gyalogság fényes fegyvere a mosolygó napnak vi-
lága közt úgy látszott, mint a tengernek düllöngő habja, mely
a tiszta déli égnek tüzét hajlásai közt ragyogtatja. A lovas se-
regek szakaszonként egyfelől, másfelől is a messze kiterjedett
látásnak határában mint darabos setét fellegek tolódtak cso-
portra. Elérkezésekkel a főkapitányok Szípiopoli és Fábiono-
poszi veszik szakaszaikat rendbe, sorjára állítván csoportjai-
kat, melynek hosszát egyik szárnyától fogva másikáig a látás-
nak határa bé nem foghatta. A vezéreknek kiáltozások, dobszó,
trombitaharsogás, a lovaknak lármás nyerítések, nyargalódzá-
soknak döbörgése töltötték el Kirotósznak egeit. E csatára
készült lárma a vitézeknek szíveket felemelte, melytől mejjek
kidagadt; úgy, hogy ingeiknek állók alatt reszkető fokaikon
véreknek ütését szemlélni és olvasni lehetett. Tekintetekben a
diadalomnak méltósága látszatott, tagjaikat pedig a harcra
ragadó indulat reszkettette, mely véreknek tüze közt élő ereik-
ben futosott fel s alá. A seregek homloka előtt lévő vezértisz-
tek, kivont ragyogó kardjaikkal jobbra-balra mutogatván, nye-
rítő paripáikon sebes nyargalások közt láttattak hol erre, hol
arra tűnni és a látás határából kienyészni.

Midőn eképpen elrendeltetve az egész had pompával állana
s végre megcsendesedne, Kirotósznak várasának bástyáiról az
ágyuknak fáradt bögése érkezik fülekbe. Azonnal vezérszó-
kiáltás hallatik, mely szájról szájra szalad a sornak végéig. A
gyalogság földön nyugodott fegyverét zörgéssel, csapkodással
kapkodja fel vállára, egyenes állásra húzza ki testét és sorokra
szorul. A lovasság ögyeleg, kavarog, állong, forog, csendesedik

és sorjában végre megáll. Hallgatásban jön ezen rettentő sokaság, úgy állván szó és mozdulás nélkül, mintha őket az istenek érzékenységeiből kivetkeztetve, bálványokká változtatták volna.

Szemlélik távolyrul, hogy porfellegek emelik fel magokat az uton, melyek körül a nyargaló katonáknak magas bokkrétáik lökdösik magokat fel, le, a napnak világa között. Az ágyuknak zúgása mindinkább-inkább hallatott és kettőztetett. Közeledik a Iarma, csattogás, döbörgés. Ehol jön! — kiáltják mindenfelé — itt jön az udvar! — a királyné — Arténis érkezik — — ehol van. Valamely arra kirendeltetett vitéz egy halomra szalad fel — jelt ad. — — Egy csoportnak fegyvere tüzet ad, melyre a föld megrázkodik. Ismét meg ismét. — Azzal mély csendesség lesz.

Elérkezik Arténis udvarával. Asszonyai, tanácsosai véle együtt szekereikből leszállanak. Egy paripát vezetnek elibe oly ragyogó készüllettel, melyen túl sem kincs, sem emberi találmány nem mehet. Arténis karika-nyergére felül — — a korona szorítja homlokát, melynek kisdud formája ékesen lévén fejére helyeztetve, szépségét kettőztette. Vállain a királyi palást függött, kezében pedig az ország kardja tündöklött, mely a korona szentségére és eszközeire tartozott. Az álló seregnek közepén egy azon alkalmatosságra kinézett dombocskára fellépett, honnan mindenfelé kilátszik. Nézi a had — hallgat. A királyné megáll és egy sohajtása után felszóval beszédét így kezdi:

Kedves vitézim, híveim, hazám fiai, barátim! E világ sorjának forgandósága között eljött az a bizonyágtétel, mely életünket hiteti el arról, hogy a legtörvényesebb, igazabb, ártatlanabb uralkodás is ellenségek nélkül e földön nem lehet. Minden izem reszket, hogy testeteket erőszakos halálra, vérontásra kell bocsátanom; de hol lehet a harcnak bizonyosabb, igazabb helye, mint életünknek védelmében az oly erőszakos ellen, ki azon javakat, melyek boldogságunknak eszközei, határ nélküli vágyódásainak és dolyfösségének kívánja feláldozni; ki nem azért hódoltat, hogy több halandók boldogításának terhet kívánja vállaira szedni, hanem, hogy több embernek gyötretetésében kettőztethesse örömét. Bizonyásgul hívom az isteneket, hogy, ha mostani háborútoknak én vagyok oka, életemet soha semmiben se szerencséltessek!

De sorsotokra gondolván, háborútok előttetek terhes nem

lehet. Bennetek él ösztöne, indító oka, heve, tüze, ereje, bátorsága, vitézsége, szentsége és nem én bennem külön. Nem azt kérem, hogy Arténisért egyedül ontsátok véretek, hanem magatokért és királynétokért, kiben szerencsétek és törvényes szabadságotok lakozik. Nézzétek a hegyes tört, melyet nemzeteknek testére tettek; hallgassátok a vasbéklyóknak, bilincseknek csörgéseket, melyekkel szabad életetek felé közelgetnek. Tekintsétek a setét tömlöcnek torkát, mely tátva van már elletetek, hogy számotokra világi pokol lehessen. Nézzétek kereseteket egy oly kegyetlennek kezében, ki, hogy számára szükségtelen veréjtétekben torkig feredhessen, titeket éjjeli, nap-pali fáradságaitok közt éhséggel szorongat; ki, ha igazságotokat bátorokdtek előtte mondani, földhöz üt; ha kértek, fohászokdtek előtte, nevet és ha kötelességére intitek, megölet. Hal-dokló hazátok sohajt segedelmetekért!

Ezen szavaira felemeltetésben jelenik meg mellette a tetőn egy szűz, gyászos palásttal béborítva, halavány könnyező orcával a föld felé nézve, haja körülötte széjjeleresztve; kinek két kezében egy fekete bársonypárnán a korona mása, királyi pálca, kard, címer öszvetőredezve és rakásba hányva láttattak. A párnának széliről csüngött földig egy gyászos zászló, közepe ég-szint mutatván, hová a királynénak koporsója volt festve, melynek végénél egy szűz, szemeit elfedezve ült és végére borulva, mint a hazának siralmas képe halálán kesergett. Az országnak fiai e szomorú ábrázatot nem nézhetvén, szemeiket elfordították. Az indulatnak rendkívülvalósága érzéketlenségre lát-tatott őket hozni. Úgy tetszett, hogy véreknek forgása meg-állott és a szívek nem dobban. E csendesség alatt az ország siralmas képe előlök eltűnik.

Lássátok hát — mond a királyné továbbá — és éreztétek magatokban e mostani hadakozásra való ösztöneiteket. — — Emeljétek fel szíveteket a győzelemnek dicsőségére, jutalmára... Mit érzetek, ha ezzel koronázva jöttök vissza édes hazátokba, boldogságotoknak kies mezejére? Mikor öreg szü-léitek, édesatyáitok tántorgó lépésekkel, kiterjesztett karokkal, könnyhullatásoktól orcájok elboríttatva közelítenek hozzátok; mikor vállaitokon keresztül ölelve, nyakatokon csüngve zokog-nak és érettek dicsőséggel megtett szolgálatotokat köszönik? Mit érezték, mikor neveletlen kis öcséitek, hűgaitok térdeiteket általölelve ugrándoznak körülöttek, örvendezvén életeteknek?

Néztek reájok, kik sorsokat még nem ismerhetik. Ti gondoljátok titkon helyettek szavaikat! Óh, ti ártatlanok! vajha tudnátok, micsoda szenyvedésektől mentettük életeteket! Szegények! hová lettetek volna? Szíveteknek édes keservtül elborítottva vészitek őket karjaitokra; csókoljátok, könnyezitek sorsokat, mely mélységes érzéseitekről ők semmit sem tudva, öleitekben örömmel csevegnek; köntöseiteken kaparászva s töletek tudakozva, hogy hát ez, hát az minek ott, minek itt? micsoda ez? micsoda az? Micsoda mennyei megelégedés nemes lelketekben!

Mit érez szíveteknek kevélysége, mikor a világnak ezen része győzedelmeknek dicsőségével fog hangzani? Vajjon rab nemzetnek légyen-é ez tulajdona a szabad országok felett, hogy rajtatok is Jajgádiának foglyai győzedelmeskedjenek? Nem fog-é tetszeni, midőn utcáinkon sétálva, minden ablakról néznek s meghajolnak mély tisztelettel előttetek? Midőn játéknéző helyeinken megjelenésetek közönséges tapsolást és éljen! éljen! kiáltást indít, okoz, mindenfelé?

Ha pedig leverettetnétek! Óh rettentő gondolat, melyet hinnem, szívemnek öszveszakadása nélkül nem lehet! Visszakerkezetekkel csak hideg tetemeimet találhatók, e szomorú és örökös búcsuzást olvasván halavány ajakimon: *Nincs Arténis többé! inkább leszállott önként halálába, mint hazája romlásának idején túl éljen.* — Ezen szavaira az egész hallgató sokaság keserves sírásra fakadt ki. A gyalogok, fegyvereket leeresztve, szemeiket földnek szegezték, melynek színét könnyhullatásoknak záporával áztatták. A lovon ülő vitézek keskenőjüket zsebjeikből kikapdosták és azokkal orcájokat fedezve, kezeikre borulva, zokogtak.

A királyné ezalatt magát sietséggel szekerére vetvén, keskenőjébe borult, mellyel a sokaságtól keservét fedezni magát áróltette. Sebes vágtatva ragadják a város felé, hol kevés szempillantások alatt a nézők szeméből kitűnik. Megérkezvén, szobájába sietséggel megyen fel, hol magára zárkozik, székére dül s öszvekapcsolt kezeit egekre emelvén fel, keservesen sír. Minekutána fájdalommal enyhült, térdre állott, következőképpen esedezvén az isteneknek:

Óh Jupiter! ti Olympusnak és egeinknek halhatatlan lakosi! méltóztassatok dicsőségeteknek magasságáról egy lábaitok zsámolyánál esedező halandónak fohászkodásait meghallani. Jupiter! tekints alá egeidből! — Nézd, hová ment vilá-

god, hol egy kegyetlen, igazságtalan ember kivánságának lehet annyi ezer ártatlan lakos véres áldozatjává. Te vagy az igazságnak kútfeje, az ártatlanságnak védelme, Te igazgatod világnak esetit; Te határozod meg az országoknak, nemzeteknek sorsát; nemcsak, de minden oktalan állat és minden okos halandó gondviselésed és vezérlésed alatt van. Igazságodat, nem irgalmadat kérem! Tekints alá ügyemre és ha e vérontásnak okául engemet tanálsz, büntess; ha nem, oltalmaz. Lehetetlen, ha igaz isten vagy, az igazságot nem szeretned. Minek oltottad volna szívünkbe, ha magad utálnád, vagy megvetnéd? Ha ártatlanságunkban mindenhatóságodnál védelmet, segédelmet nem lehetünk, minek füstöljenek oltáraink dicsőségedre?

Miért legyünk igazak, ha a hamisságnál érzékenyebben büntettetünk és a gonoszság által leverettünk? Miért legyünk életünknek folyásával ártatlanok, ha jóságunk reánk nézve csak arra szolgál, hogy az erőszakosnak jármában fohászködván, gonoszsága által ostoroztasson? Minek az érdem, ha azt vezérlésed által az érdemtelenség szemeink láttára maga alá tapodhatja?

Vagy engedelmébül lesznek e világnak eseti, vagy azonkívül. Vagy igazgatod sorsunkat, vagy nem, különös gondviseléssel. Ha igazgatod, amit hinnem kell, oltalmazd ártatlanságomat önnön dicsőséged és természetédért, mely minden igazságnak kútfeje, ha pedig nem tekinted sorsomat, oltáridra szükségem nincs.

De, ha mi, árnyékhalandók, vérünknek fergeteg indulatai közt, egymásba ütköző érzésünk tengerének habjain örökös homályba borult értelmünkkel is az igaz érdemet, ártatlanságot mindeneknek felibe tesszük, szeretjük, oltalmazzuk — óh, ti halhatatlan istenek! hogy lehetnétek teremtéseiteknél érdemtelenebbek, hogy a gonoszságnak az igazságon győzedelmet engedjetek?

Nem ígérek ajándékot, sem áldozatot... Szívemnek töredelmét és ártatlanságomat mutatom bé természeteteknek igaz ítélőszéke előtt, hogy bennetek élő örök igazságotok kénszerítse mindenhatóságotokat védelemre. Az olyan istenek, kik az ártatlanságot, igazságot csak adományért, áldozatért védelmezik, mind álmodott istenek és agyvelőben teremnek; királyi székek pedig a tudatlanságnak setét fellegein nyúgoszik. Valamely istenség az ártatlant, igazat adomány, áldozat nélkül

önnön természetiért nem védelmezi, arról hitet, hogy jó is, gonosz is lehet — mely dolog istenre nem mutat. Szívemet, lelke-
met, ártatlanságomat adom néktek, istenek! ajándékul, áldozat-
tul, könyörgésül... Mit ajándékozzak a mindenekkel bírók-
nak? tüzön füstölgő dögöt, vért adjak-é szívem helyett, hogy
inkább abban gyönyörködjete, mint igazságomban és ártat-
lanságomban, mely érdemeket azért szerzek magamnak, hogy
neveteket félvén, elöttetek kedvet, kegyelmet, jutalmat, ta-
láljak?

De ha csak adományért védelmeztek, áldotok, hová lesz-
nek a szegények, kik esedezéseknél, ártatlanságoknál egyebet
számotokra nem adhatnak? De ha fukar istenek kívántok lenni
inkább, mint igazak és kegyelmesek, ezer ökrökkel, százezer
juhokkal áldozom, csak vehessem meg ártatlanságomnak vé-
delmét pénzen töletek. Óh rettenetes káromlás! fizetésért ad-
ják-é az istenek természeteknek míveit? aranyért, ezüstért,
husért, borért, tüzért, füstért-é? Ők, kik sem esznek, sem isz-
nak, sem ruházkodnak, sem nincs hozzájuk hasonló szomszéd-
jok, ki felett vagyonaikkal dicsekedjenek? Csak azért legye-
nek-é hozzánk jók, hogy testre tartozó jókkal fizessük áldásai-
kat, védelmeket? Óh! kinek fordult meg hát elméjében legelő-
ször e rémítő gondolat, hogy az emberek isteneiket bérbe fogad-
ják és magokat vélek fizetésért szolgáltassák?

Ha ajándékért kegyelmeznek, micsoda gazdagnak bűne
büntetethetik meg e világon? Micsoda istenek, kik büntető
igazságokból magokat pénzzel hagyják kifizettetni? Lehet-é az
egeknek igazságát világi kincsért áruba vetni? és istenek-é
azok, kik magokat eladják? Valaki legelőször ezt kiáltotta fel
a világban: *fizess és jóakaróiddá tészem néked isteneidet, az*
emberi nemzetet vakította és az egeket káromlotta.

Négyszemközt lévén most véled, Jupiter, óh, engedd meg,
hogy a tévelygő községnek szokások által felszentelt bolond-
ságait félrevetvén, igazságodból és természetedből szólhassak
véled: bocsásd meg nekik, mert ha tévelyegnek is, mind érted
cselekszik!

De miért esedezem előtted? mire kérjelek téged Jupiter,
ki mindenre magad vagy magadnak ok és indító eszköz? Minek
kérjük azt egy és más esetnek elkövetésére, ki minden esetet
örökre meghatározott? kinek végezése semmiféle esedezésre
vissza nem fordul? Kényszerítheti-é egy halandónak kiáltása

az isteneket, kik mindent egy tekintettel ellátván, minden sorsot örökre meghatároztak? Óh! engedd meg esedezésem mégis, te, örök valóság! Elvégezted hát örökre az igazságnak jutalmát, győzedelmét is. Győznöm kell, mert szívemnek sugarolja lelked, hogy ügyem igaz és életem, tettem ártatlan.

Meg nem szününk előttetek esedezni, óh istenek, mert édes nekünk hinni, hogy esedezéseinkkel büntető végezéseiteket is irántunk megfordíthatjuk! Ha áldozattételeink, könyörgéseink egyébre nem szolgálnának is a véletek való szívbeli társalkodásnál, elég vigasztalására lenne lelkünknek.

Arténis, fohászkozásait ilyenképpen végezvén, fájdalomának enyhítésére asszonyait kiáltja. Egybengyülnek, öszvenéznek és kisírt szemeikben egymásnak fájdalmát meglátván, csak néznek, hallgatnak s végre zokogásokra fakadnak. Bánatomnak enyhítésére hivatalak benneteket, — mond Arténis könnyezve — és megszaggatott szívemet ismét keservének tengerébe süllyesztitek alá. Ezen szavaira udvari asszonyai lábaihoz esnek, melyeket ölelnek, csókolnak, kérvén őtet, hogy fájdalmát felejténé, de sírva ők is. Sirjunk! — mond Arténis — a keserűség könnyhullatásokban fujja ki magát.

Minekutána a szív fájdalmát sírás, zokogás által magából kiadta, csendességre jön és érzései lassu habokat vetnek, úgy, mint a sebes záporral eltakarodott zivataros fellegek után a tenger. Fájdalmok megcsillapodik; csendesen kezdenek beszélni. Nem azért kesergek, — mond a királyné, — hogy megverettetésemtől, halálotól rettegnék, de mi csoda kemény szív volna, mely ily virágzó ifiúság életének vesztén könnyhullatásra és utolsó megilletődésre ne hozattatna? Óh! bárha ezt ne hitetnék el magokkal, hogy értem halnak! Micsoda halandónak különös személyében adtak valaha az istenek oly nagy érdemet, hogy élete annyi derék embernek halálával tartasson fel? Kinek van köztünk nagyobb igazsága élni, mint szomszédjának? Magokért haljanak, nem értem. Rettenetes dolog az ütközetben megvérzett, tagjaiban megésonkult, bénult és haldokló embereknek azt gondolni, hogy hazájok szükségén kívül egy valakinek különös tetszéséből vesznek! Mimódon szerethetnék az emberek azt, ki életekből, halálokból csinál magának játékot, időtöltést és mulatságot?

Arténis ezen szavait alig végezi, hogy főkapitánya, Szípiopoli, nála béjelentetik... azonnal bocsátja... elibe megyen,

szólítja, hívja. Kedves vezérünk! — mond néki — hazádnak, nemzetednek sorsa fordult kezedre, hívségedre, emberségedre, vitézségedre, bölcseségedre. Ó! be keserves lenne részedről is, ha az oszágnak eddig virágzott szerencséje nevednél fogva kezdene nemzetednek hátat adni! Örökös setétségbe esne dicsőséged, ha hazádnak boldogsága ily foházkodással szállana alá sirjába: *Szipiopoliban veszttem el!* Felejtsd el királynédát, érezzed hazádat. Nagyobb tüze lesz vérednek, és én is megtartatom tárgyadban, melyben élek, vagyok, szolgálok, uralkodom. Életem csakúgy hazátokra tartozik, mint a magatoké. És ha asszonyi nememtől isteneink a harcolásnak erejét meg nem vonták volna, véletek együtt áldoznám fel életemet hazátokért, s hazámért. De asszonyi gyengeségem védelmetek alá zár. Nem vagyok hazátoknál drágább, sem szükségesebb, sem becsesebb... eltemetkezhetem én is dicsőségével együtt. De él bennem édes reményem, hogy Szipiopolis fővezérünknek nagy lelke hazájának minden veszedelmét felül fogja haladni, oly halhatatlan emlékezetet szerezvén magának, melyet szíve műve egyedül érdemel.

A fővezérnek szíve ezen okokra öszveszorulván, feleletire szavakat nehezen találhatott. Végre véreben lekötött érzései felvetődvén, testét tüzzel borítják el. Orcája lángol és az elkeseredett indulatnak tüze könnyübe lábbogva¹⁾ szikrázik szemeiből ki. Dicső királyné! — felel néki — Isteneidnek szavait értem nyelvedről. Soha fővezéred hadi seregeidnek megverettetését, sem hazádnak romlását látni nem fogja. Nem állott rajtam, hogy világra születsem, de hatalmamban van, hogy mikor tetszik, itt hagyjam. Sem félelemmel, sem vakmerőséggel nem leszek, mely dolgok vitézi erkölcsökre nem tartoznak. Mértékletes bátorság és vigyázó okosság által kívánok vezéreltetni, eltávozhatatlanul kapcsolván elmémhez e magában megszünhetetlen gondolatot, hogy *Arténis lát, hogy reám néz.* Ó! vajha az istenek azon vigasztalásra segítenének, hogy érted csak egy szolgáltnak is vérontása nélkül vitézkedhetnénk! De akárhogy legyen és akármit végeztek rólad az istenek, mi, országodnak hada, azt végeztük, hogy vagy győzedelmesen látsz bennünket, vagy halva. Oly meghatározás, melynek ellent

¹⁾ Könnyben úszva.

isteneid sem állhatnak és kénytelenek akaratjokat akaratunkhoz kapcsolni. Nem fogja szívünket az a halált és poklot felülmuló fájdalom szorongatni, hogy búcsuzásodat halavány ajkaidon olvassuk.

Ezentúl az érzékeny beszédektől megszünvén, könnyebb dolgokra bocsátkoznak. A Kirakadest, Tariménest társával együtt ajánlja Arténis. Szípiopoli, hánykódó indulataitól szívében titkon szorongattatva, céljához vonattatott, elbúcsuzik... Táborához kimégyen... esznek, isznak és a délnek hanyatlásával nyugosznak.

Arténis, kastélyának keletre nyílt ablakain kikönyökölve, Kirotósznak kies térségein szüntelen arra nézett, hol hadi seregei előtte távolyról, mint homállyal borongó fellegek látszattak. A tábor és város közt jövő-menő sokaságok egymást érve ögyvelegetek és zúgtak napestig — úgy, mint köpüből kitódult méhrajok. Szünhetetlen búcsuzás, szünhetetlen sírás foglalatoskodtatta Kirotósz városának lakosait. Öccsöktől, bátyjoktól, gyermekektől, férjektől búcsuztak mindenfelé, fellegszakadás módjára öntvén Buzorkámnak fejére az átkoknak özönét, ki őket igazságtalanul vérontásra és ily magoktól való megválásra kényszerítette.

Szípiopoli, Fábionóposzi fővezérek látván, hogy mindezek által csak a közönséges fájdalom kettőztetik, indulásra határozzák el magokat. Mihent a nap, e világnak lármáját elhagyván, a teremtésnek végső határait érkezik és az éjjelnek setétsége teríti bé a földet, a hadi seregek eszközeiket öszveszedik és setét világa közt Kirotósz elhagyják. Megvirradtával minden kinyílt szemek a táborra vetették nézéseket. Zúgással rohant ki a sokaság, hömpölygő sorokkal borítván el a térséget, úgy, mint a hegyekről alárohant fellegszakadások, melyek habokkal hánykódva terülnek el a messze térségeken, míg önnön terhek által megállapodásra nem jönnek. Elérkeznek céljokra, hol a tábornak helyét tanálják. Szívek, keservekbe beléfulván, fáradt lépésekkel szállonganak vissza egymásután. Az asszonyok sírtak, a férfiak, szemeiket földre tartván, gondolkodva, egymáshoz nem szólva vontattak vissza Kirotószba. Az egész városnak népe fenekre ülepedett magában és mély csendességre bocsátkozott, úgy, mint a víznek térségében játszó halak, melyek végre mély örvényekbe szállanak alá, hol mozdulás nélkül vannak s hallgatnak. Arténisnek hada, nyug-

hatatlan vágyódásától vonattatván, óriás lépésekkel halad előre, menését kettőztetve. Szípiopoli oly vigyázással és sietéssel ment, hogy a hír el ne hagyhassa és véle együtt érkezzen Buzorkámnak tartományaiba. Mihent ezeket eléri és benne három napot halad, előre Arténishez tudósító levelet küld, hogy reménységét éltesse, és elibe akadott tárgyait véle ismertesse:

Nagy királyné!

Hadi seregeid harmadik nap tolódnak már mind mélyebben, mélyebben Jajgádiának szívére, Izafadu tájára, hol a nagy Buzorkám kevély hatalmában veszedelmei közt aluszik és hogy ellenünk mozduljon, jelét sem mutatja.

Birodalmának határain találtunk egynehány tunya őrzőket, kiket minden harc nélkül elkapkodtunk; nem érezvén, minekutána rabságba estek is, vélek mi történik, annyira nem tudták e tájon, hogy készületben vagyunk otthon. Senki sem áll ellenünk. Itt, a föld népében az emberi gondolkodásnak semmi jele nem tapasztaltatik. Nagyobb részek ijesztő szegénységet mutat, hol csak azoknak van valamely életek formája, kiknek a természet több világosságot adott szomszédjai felett, mellyel a kegyetlenségnek terhe ellen a többinél inkább küszködhetnek és vagyonokat az uralkodásnak rablása ellen ravasz-sággal, hamis hittel, előre kigondolt fortélyokkal elrejthetik. Ennélfogva e népben a csalárdság, hamis hit, hazugság változtak oly szükséges érdemekké, melyek nélkül életek módján könnyíteni lehetetlen. Akik együgyűek, ártatlanok, isteneiket félők és hamisan esküdni nem kívánnak is, amijek van, előmutatják, feladják, a legsiralmasabb állapotban helyeztettek. De emellett oly holt ostobák, hogy szomorú sorsokat nem láthatják, mely szerint az itt való uralkodásnak az az egyetlen kegyetlen jótéteménye van csak népe iránt, hogy azt elébb emberi értelmétül megfosztván, oktalan állattá teszi, mely tulajdonságánál fogva sorsát sem láthatja, sem érezheti és boldog ennyiben.

Hogy a kámnak ki mivel tartozik esztendőnként, közülök egy se tudja. A büntetések szüntelen valók és kegyetlenek. Nincs lakos, ki életében elkerülhesse. A botozás csekélységnek vétetik, annyira, hogy a tisztviselők a szegény lakosoknak időtöltésből is nagy számmal adatják, csakhogy szenyvedések a szokásból ki ne menjen és kámjok a kínzásnak szüntelen való birtokában lehessen. Így hát itt az uralkodásnak következései

ezek, hogy a tisztek hóhérok, a vagyonosok hamislelkűek, a jámborok s igazak éhelhalók legyenek.

Nagy sokasággal laknak földlyukakban, honnan félmeztelen, szilánkos hajjal bujnak ki, néznek ránk és fejeket vakarják. Ha tiszteim aprópénzben alamizsnát vetnek közéjük, felkapkodják s nevetnek. Utánunk járnak foltonként, hogy katonáink sorsokon szánakodva éhező szájokba falatokat lökdössenek, melyeket szapora nyaknyujtogatásokkal nyeldesnek alá.

A nagy helységeknek, városoknak látszik társaságbéli emberi formájok. Testeken öltözet és piacokon élelem tanáltatik. De oly szomorú színt, formát, képet mutat minden, mely a kedvet első tekintettel sírjába temeti.

Ez az a nép, Nagy Királyné! mely szivednek keservét és talám némely részben félelmét is okozza. Híveid még eddig ellenségeidet szánakozással nézik és alamizsnálkodnak nékik. A legutolsó közkatonád a legfővebb jajgádiai lakosnak is felette viseli emberi méltóságát. Itt a főrang azon porig meg-alázó csúf büntetések alól senkit ki nem veszen, mellyel a legalábbvaló gonosztevőt szokták ostorozni. Méltóságos, nagyságos nevezeteket viselvén az ember, megbotoztatik. Mindezekből láthatod, Nagy Királyné, hogy itt a becsületnek és nemesi kevélységének micsoda erős ösztönei lehetnek.

Álmélkodom, hogy oly fejedelem, ki szabadság, vagyon, erkölcs, tudomány, becsület nélkül élő rabokon uralkodván, szabad emberek ellen hadakozni bátorkodik, oly királyra törekedve, ki országának élő boldogsága; ki népét csak az igazság által köti meg, azaz a maga szerencséje által szabaddá hagyván ezenkívül kit-kit úgy, mint embert, hogy születésének méltóságaival élhessen.

Végre, nem hogy győzedelmünket nem reméljük, de szomorúságunk abból árad előre, hogy személyedhez, hazánkhoz való hívségünknek, vitézségünknek megmutatására itt mezőt se kaphatunk. Ilyen elalélt sorsú, tudatlan és galád népnek meggyőzöttetésébül ki nem nézhetjük, hogy reánk e világ előtt dicsőség háramolhatna. Azt fogják ítélni: nem nagy mester-ség volt; mint mikor a haragos gyermek nagy emberbe kap és ez ötet ránevetve felrugja, mely rövid csatája semmi erejére nem esvén, a győzedelmek sorába sem állíttathatik bé.

Mivel az uralkodásnak kegyetlensége itt minden nagy és igaz erkölcsöt eltörlött. Buzorkám főfő szolgálainak érdemeket mind szóval, névvel, hanggal pótolja ki. A felsőbb rangokat hízelkedéssel, árulással, hazugsággal kell megkapni, mely szerint a szolga urának hozzávaló kegyelmét mindég alacsony-ság által kénytelen megnyerni, melyért ő is a többbitül csak hanggal különböztetik. A kám más társai felett mondja ki méltóságosnak, mely hangban ő érdemét meghiszi; tökéletesen meggyőzöttetvén arról, hogy erkölcsének, eszének tulajdon-ságaiban is mindazoknak felettek van, kiknek neveknél neve fentebb hangzik. Valahol az uralkodás kegyetlen szolgálatja hitetlen és érdemetlen. De nem is kérdi itt a felső hatalom, ha van-é hívség iránta vagy nincs? hanem csak fejet üttet, ostoroztat és raboskodtat, mely eszközök által a hívség megkésziül.

Ez az az erő, mely ellen olyan katonáidnak parancsolod küszködni, kik érted a torkakitátott pokolnak is ellene rohan-nának. Jaj a kegyetlennek, ha olyan király ellen kezd hadat, ki embereken uralkodik! sat.

A főtanácsos Humhámhu, Arténis seregeinek Jajgádiába lett bérohanásokat megértvén, Buzorkámhoz megyen. Uram! — ügymond néki — Arténist eszetlensége arra vitte, hogy egy-néhány katonáját országodba béküldje, kifogás nélkül való okot szolgáltat arra, hogy mindenét elvegyed. Ezekre nézve engedd meg nékem, hogy valamely titkos levél által, mintha ellened jöttem volna hidegségbe, országodnak szívére csal-hassam őket, hol seregeinkkel körülfogván, méltó haragodnak egyenként mindnyájokat feláldozhassuk. — Igaz vagy, okos vagy — mond néki a kám — és hívséged bennem van meghatározva. Örökre jutalmazni fogom szolgálatodat!

Soha Buzorkám, szolgálait hívségre, szolgálatra ösztönözvén, hazát, nemzetet elő nem hozott. A nemzet elől hazáját elvévén, ahelyett magát tette ki tárgyul. A lakosok csak azon töreked-tek, hogy vagy hivatalra vagy hangra kaphassanak és gazda-godhassanak; mely szerencséjeket a közjó előmozdításának színe alatt keresték. Valamikor hazájoknak közjaváról beszél-lettek, mindég magokat értették; és midőn a főemberek nem-zeteket láttattak szolgálni, csak házokat, familiájokat gazdagí-tották, sajtóba csafarván a szegényeket, uroknak nevébe.

A haza Buzorkámban egyetlenegy személlyé változván, a benne élő nemzet semmivé lett. Sem büntethetett, sem jutal-

mazhatott senki. A kám volt minden, és ennek kegyetlenségében kéntelenített a nép önnön javát keresni. Eszerint a hazafiui szeretet Buzorkám kegyetlen hatalmának imadásában és pénz, rang, hangkeresésben határozatván meg, magában füstöt vetett. Így lett Jajgádia nemzeti dicsőségének seprejévé és erkölcsének salakjává.

Valaholott teljes hatalommal élő király van, azon nemzetnek fiaiban a hazaszeretet nem egyéb, hanem csak szerencsekeresés. Minden polgár a maga házában nézi hazáját, akárhogy legyen a többi. Kiki pénzben, rangban kíván szomszédjával mérkezni és nem az a célja, hogy szolgálatja által nemzete felemelkedjen és ő annál fogva dicsőséges legyen, hanem, hogy személyét másoktól pénzzel, pompával, cifrasággal különböztesse. Valamíg a nagyobbak ebben dicsőséget keresnek, a kisebb sorsuak sem szűnnek meg soha érte sohajtani, melyre nézve minden embernek tárgya csupa pénzzé változván, annak megnyerésére minden módokat elkövet és csak pénzsedjen meg, nem bánja, nem, akár alacsony erkölcsökkel éljen, mivel látja, hogy kinek-kinek a kincs lévén tárgya, ha véle bír, ördög lesz is lelkében, azért tiszteltetni fog szemében; ellenben pénz és hang nélkül hijában érdemes, senki sem tekinti. Egyszóval: Jajgádiának olyan uralkodása volt, mely mindég a bünt jutalmazta és az érdemet vesztette.

Humhámhu, ki Arténisnek seregeivel egyetértésben volt, Szípiopolit tudósítja, mely titkát feleségének, Csumcsámcsunak felfedezi. Gonoszul cselekszel — mond néki felesége. — Igaz az, hogy Buzorkámnak uralkodása kegyetlen, de azért te hozzá nem lehetsz hitetlen. Egy szolgálta sem árulhatja urát, míg szolgálatjával annak kenyerét eszi. Fogadást tettél uradnak hívségére az istenek előtt, mely fogadásod emberségeden nyúgoszik. Nem kívánsz már tovább emberséges ember lenni? Ez szentségtörés önnönmagad ellen, mellyel erkölcsidnek méltóságát és legszentebb fogadásaidat tapodod. Téged gazdagít, méltóságba tart; lehetsz-e háládatlan és hozzá hitetlen? *Humhámhu*: De kegyetlen a néphez! *Csumcsámcsu*: Miért szenvedik irgalmas isteneid, hogy kegyetlen uralkodók legyenek emberi teremtséiken? E világnak sorsa az ő dolgok... minek avatkozol belé? Az olyan ország sorsát igazgató halandók magokat szokták véres áldozattá tenni, e világot semmiben és sehogy meg nem igazítva. Te hitetlen leszel, elveszel; e világ így marad, hol

kegyetlenek is és törvények is fognak uralkodni. Ne hízelkedj magadnak, hogy emberi tett legyen oly titkos e földön, mely világosságra ne jöjjön. Csak az itt titok, amit senki el nem követhet, de valamit az emberek végbevisznek és titkon tesznek, mind megtudatik.

Hum: Hadd tudasson, hogy a természet igazságaihoz voltam hív az ő gonoszságai felett és bűnét büntetés nélkül nem nézhettem. *Csum:* Hadd az istenekre büntetését... Nincs reád bízva. Ki tudja, ha Jajgádiának lakosi érdemelnek-e kegyelme-sebb fejedelmet? *Hum:* Egy nemzetnek sincs annyi bűne, hogy kegyetlen uralkodással ostromoztasson érte. Nem vétkezik minden ember minden tettel szüntelen és az istenek sem büntet-hetnek e világon örökké. Ki ismérné meg jóságokat, ha bünte-tések és csapásaik közbe kegyelmeket sohasem mutatnák? A kegyetlen uralkodás szüntelenül való büntetés — azért istenekre nem tartozik, mivel e világon még nincs pokol, hol az istenek büntető igazságokat áldásaikkal és irgalmokkal együtt gyako-rolják. Ott büntetnek szüntelen, hol már kegyelmeknek helye nincs, mint a poklokban.

Csum: Miért engedik hát isteneid Buzorkámnak szüntelen ostromozó kegyetlenségét uralkodni? *Hum:* Arténist rendelték eszközül, vesztére, mely veszedelmet az istenek ugyan az ő kegyetlenségéből hoznak fel ellene. Óh, szolgáljon örökös például és bizonyosságul arra, hogy a kegyetlenség mind önnönmaga által pusztul és romlását gonoszságától veszi meg!

Mint szolga vétkezem, mint ember kötelességemet cselek-szem, ki lételemmel, halálommal tartozom, amennyiben tehetem, e világnak javát előmozdítani. Előbb ember voltam, osztán lettem szolga, tanácsos. A természet önnönmaga esketett meg hívségére még akkor, mikor anyámnak vérében fogantattam, általadván lelkemnek igazságait. A hivatalt meg lehet tagadni, az embert sohasem. Halandó ellen van pártütés, érzés ellen nincs. Szívemnek érzését hijába kényszerítem, levér igazsága. Örömet meg is halok azon igyekezettel, hogy hazámnak jót akartam. Kegyetlen uralkodók alatt úgysem marad az ember-nek egyéb érdeme s jótette az akaratnál... ez is titokban. A halál közönséges büntetés, születésünk átkoz reá. Jobb dicső-séggel veszteni, mint gyalázattal, ínséggel vonszolni. Mi gyö-nyörűségem van javaimban, látván, hogy azokat bűnnel érdem-lem? Gonoszságának legyek hívséggel való sorsosa, midőn tőle

szabadulhatok? Feleljenek értem az istenek, kik minden erőszaktévő kegyetlent a természet jósága és igazsága előtt utálatossá tettek!

Csumcsámcsu, férjének ezen okok szerint való magaeeltökélését megértvén, siralomra fakadott ki. Titkolta ez esetet magában és kérte az isteneket, hogy házának szélveszes tengerére repítettett sorsát oltalmazzák.

Humhámhu engedelmet nyert a kámtól, hogy feleségét és gyermekeit Izafaduból jószágára kiküldhesse, állítván, hogy jobbára majd mind erőtelenkednek. A tanácsos odanézett, hogy ha a váras körülvétetne és bézárattatna, háza népe ott ne veszne; magáról pedig, hogy mimódon szabaduljon, célját fette.

Azonban a hírek, mint a közelgető szeleknek zúgása, mindenfelől érkeznek, hogy az ellenségnek seregei az országnak szívére mindég beljebb, beljebb hatván, a fővároshoz közelgetnek. Végre holléteket Humhámhu a kámnak jelenteni kénytelenítettett, mely dolgon ez álmétkodott, parancsolván néki, hogy fogatná körül azokat mindenfelől. A tanácsos rést kapott Izafadunak elhagyására. Személyed legyen ott, — mond néki a kám — hogy népemnek, vezéreimnek dolgaikat láthassad: szájadból kívánom hív vagy hívségtelen tetteket megérteni, mely szerint jutalmazhassak és büntethessek.

Humhámhu a kám parancsolatját fővezérének általadta, hogy valamennyi fegyveres nép közel találtatna, Szipiopoli ellen indíttatná. Nyakrafőre szednek öszve egynehány csoportot. Indulnak ellene és csakhamar útban találják. Egynehány csoportnak volt a híre és roppant sokaságot lelnek. Budoroszuli fővezér az ütközetnek próbálásától meghidegszik. Semmiképpen nem engedi az okosság, — mond a tanácsosnak — hogy csatába bocsátkozzam. Lehetetlen meg nem verettetni. Mit csinál a fővezér, ha nem ütközik, ha az ellenség szüntelen elébb, elébb nyomul, melyet, előtte hátrálván, a város alá viszen, hol a kám bátorságban nyúgoszik? Halálára jut — mond Humhámhu.

Azonban Szipiopoli — tárgyát felvévén, kettőztetett lépésekkel indul ellene. Budoroszuli sorsát elméjében fontolja. Hová jöttem? — úgymond. — Micsoda véletlen eset? Hogy nyomulhatott ide bé ily számtalan had oly észrevehetetlenül? Mi teszen ki ellene ily csekély erővel? Merrül jön e fergeteg?

Hol vannak hadi seregeink? Ha hátrálok, Buzorkám megölet; ha ütközöm, el vagyok veszve. Vagy megölnek, vagy elfognak, azontúl lássák az istenek, vélem mi történik. De lehetetlen volt-é a királyi tanácsnak Arténis készülleteiről tudni? Ily tenger sokaság hogy lophatta magát az országnak szívére? Az eset árulásra mutat. De mit teszen itt az okoskodás? Ehol érkezik az ellenség! Már megbődült ágyúinak mennykövei csapkodnak körülünk, sikoltozván füleinkbe. — Felkiált, nyargal, küld... ütközethez készül.

Szipiopoli, Fábionoposzi vezérek, a népnek kiterjedését látván, megállapodnak s elcsendesednek. Amennyire a kámnak serege kinyúlt, ők is a magok népét előtte addig meghagyták, a többinek parancsolván, hogy magokat hátrahúznák. Gyalázatnak tartották Arténisnek vezéri, hogy kevés számú rabok ellen, sokszor több számmal lévő szabad emberekkel ütközetbe menjenek, azért egyenlőségre kívánták venni magokat.

Szipiopoli, csendes állásban látván seregeit, megáll előttök és így szólal fel: Vitézek! hazafiak! barátim! Hazátoknak boldogsága és Arténis kiáltanak hozzátok. Aki közületek életét ezek felibe teszi, álljon ki a seregből, a többi kövessen engemet. Valaki magát hazájánál többre tartja, nem érdemi, hogy annak dicsőségéért fegyverbe öltözzön! Lássuk, ki tartozik gyalázatra közülünk? — Minden ember helyén marad s megindul.

Budoroszku a kám seregeit hasonlólul nógatni kívánja, de ellenkező okokkal, így szólván nekik: Katonák! ismértek a nagy Buzorkámnak indulatját, hatalmát: részetekrül vagy győzelem vagy akasztófa, kerék, nyárs, fővétel és agyonlövettetés! Gondoljátok meg, hogy elől ellenség, hátul hóhér.

Eszerint egyik seregnek ösztöne jó királyának szeretetiben nemzetének java, dicsősége lett; a másiknak indító oka hóhér, nyárs, akasztófa. Amott érdem, itt félelem jönnek egymás ellen ütközetbe.

Arténisnek népe csendes lépésekkel, zengő muzsikával és méltósággal közelget, melyet az ellenség helyben vár. Mindkét részrül elkezdetik a tüzelés és a harcot füsttel, lánggal borítja bé. Fábionoposzi a hadnak balszárnyán, Szipiopoli jobbfelől rohannak előre és ostromolnak; Budoroszku pedig helyben áll és rettenetes tűzzel tartóztat. Reng a föld, zengenek az

egek; a halálra verettetett embereknek lelkük pedig mint csendes esővel suhogó dirib-darab fellegek utaznak a Stixnek partjára alá.

Midőn e véres csata így állana, a Kirakades egy dühödt csoporttal, maga előttök tolódván, az ellenség homlokába bétör, hol feljebb-alább szörnyű pusztítást teszen. Tariménes, nem távoly tőle, ezt látván, felkiált: Éljen a királyné, Arténis! — Győzelem vagy halál! — Megindul és az ellenség sorába béront. Szípiopoli, Fábionoposzi a két szárnyát békeritik. A kámnak népe rakásra omlik, de helytáll, — öl, — vág és szüntelen tüzel. Fábionoposzi, látván e veszedelmet és ellenségének vakmerőségét, az ármáda szárnyán tartózkodó néppel Budoroszkulinak verekedő csoportjait hátul megkerüli. Szípiopoli, minekutána látta, hogy a jajgádiaiak helyben maradnak, utolsó emberig ölvén és ölettetvén, népét a tűzből hátra kihúzza, hol megáll és tüzelni megszűnik. A fellegek eloszlanak — nézik magukat. Budoroszkuli fővezér látja, hogy egy ármáda háta mellett, a másik előtte áll, — nyugszik, mely népét szakaszonként hagyta, eldulván tömött sorokat.

Szípiopoli hozzá küld, kérvén ötet, hogy kémélje az embervért, minekutána győzedelmének lehetetlenségét mind a hadi mesterség, mind a józan okosság szerint világos napon látná. Lehetetlen Buzorkámról oly veszett indulatot és megdühödött bolondulást feltenni, hogy népének magamegadását halállal büntetné ott, hol anélkül egy főig meg kell nekik ölettetni. De Arténis hadának győzedelmei ekívül is megfosztják azon siralmas hatalmától, hogy megverettetett népét halállal büntethesse. Végre, hogy a vezér magamegadásáért, noha kézben van. Arténistől a legtündöklőbb szerencsét várhatja, ha különben azzal élni kíván.

Budoroszkuli felel, hogy ő ugyan dicsőségének tartaná Arténisnek hívségében lenni, ki a királyságnak becsületire szolgál; de mivel sors, születés, idő életét, szolgálatját, kenyerét, rangját a nagy Buzorkám hatalma alá rendelték, ki nek hívségére megesküdt, ellene hitetlen nem lehet. Lássák istenei, hogy szolgálatomat, hívségemet mennyire érdemli: én fogadásomnak megállására isteneimnek büntető igazságoknál fogva, mely előtt tettem, önnön lelkem isméletire és emberiségemre nézve köteleztetem. Míg egy fegyverünk lesz, magunkat oltalmazni meg nem szününk.

Szipiopoli az üzenetet elméjére vévén, tapasztalja, hogy az uralkodásnak kegyetlensége az emberi természetből annak érdemeit soha egyáltalában el nem törölheti. Nincsen oly utálatos kegyetlen despot, — úgymond — kinek emberséges rabjai ne találtassanak. Táborát körül szállván a kám népének, sem hozzájok, sem onnan ki senkit nem bocsát. Az napot elhúzzák, más napon az éhség, szomjúság az ellenséget utolsó szükségre juttatja. Budoroszkulinak jelenti végre, hogy, ha meg nem adja magát, ők magok fogják meg és Szipiopolihoz viszik. Így Humhámhuval együtt magát rabul adni kéntelemtetett.

A győzelem meglévén, éjjel nappal Izafadu felé sietnek. A kám szerencsétlen esetit megértvén, lakosait mint nyájakat az ellenség ellen a városokból, falukból úgy hajtatta csoportra. Karddal, puskával, dárdával, nyíllal, ki hogy mīt kaphatott, indultak utnak. Zűrve, zavarodva érkeztek egymásután mindenfelől, hol itt, hol ott kapcsolván öszve csoportjaikat, amint magokat közelebről érhatték. Ezek sem a hadi törvénynek szoros köteleihez, tűzhöz, sorhoz, forgásokhoz, sem kötelességbéli hidegvérrel való öldökléshez szokva nem lévén, csak a jelenvaló veszedelemtől irtóztak és életeket, kezeket, lábokat, szemeket, orrokat, füleket féltették, szüntelen odahaza elhagyott barmaik, feleségeik, gyermekeik, szántásaik, vetéseik forogván eszekben, mely tárgyakhoz szokva lévén, tőlök lett elválások szíveket szakadhatatlan és eltörölhetetlen bánattal szorongatta. Akárkinek fizessenek, — úgymond kiki magában — csak otthon, az enyimekkel élhessek!

Szipiopoli indulása előtt, megölettetett vitézeit temettette el, kiknek fejekhez egy követ állított ily emlékezettel: *Utazó! adj hírt Kirotószban, hogy dicsőségéért temetkezünk ide!*

Mester Kukumedóniás a harcból kevesebbedmagával jövén ki egy füllel, kérdezi, ha kellene-e még több ízben is oly alkalmatlan tapasztalások között forogni? Hogyha minden ilyen kedvetlen köszöntésekben egy-egy tagot, ízt kellene fejről elveszteni, csak gömbelysége maradna meg, orr és fil nélkül, mely eset tekintetinek kellemetességétől megfosztaná. Azonban tapasztalja, hogy minden rendelések, cél, szándék, igyekezet, Izafadu iránt vannak felvéve, hogy megszállják és felé sietnek. Egynéhány nap mulva szemközt találják a kámnak házi katonáit, azaz fustélyos botos lakosít. Mester uram fél füllel

is sorokra rohant; csatára költek ki vélek, melyben a Kirakades álmélkodásra ragadó győzedelmeket mutatott.

Jajgádiának egy toppanással katonává teremtett földműves lakosi, a tüzet, fegyvert és annak mennydörgését, ropogását látván, hallván, reszkető félelemben estek. Föld alá akartak süllyedni, vagy sasszárnyakon a fellegekbe emelkedni. Amely hadnak szívét hazájának szabadsága, java és a dicsőség nem ösztönözik, győzedelemre csak ott mehet, hol ellenkezésre nem talál.

Ezeket a halálos irtódzás lepvén meg, fegyvereket elszórva szaladtak széjjel. Szipiopoli, szabad futást engedvén nekik, elszakadozott csoportjokat üzni, vágni sehohsem engedte. Nem volt több ellentállás; mely szerint Buzorkámnak fővárosát megszállják. Szakaszonként vészik körül, úgyhogy kijövetel, bémenetel semmi részen nem lehetett. Egész ország hallgatásba, csendességbe esett. A tudatlanok csak álmélkodtak; azok pedig, kiknek elméjében nagyobb világok volt, a szerencsés változást reszkető reménységgel várták, melynél — fogva a kegyetlen hatalom fejekről eltöröltetvén, semmiségek-ből emberiségekre magokat felemelhetnék. Jajgádiában a nemzet, mint önnön sorsára nézve holt állat, semminek vétetett, hol csak a Buzorkámnak egyedül volt élete és tetszése.

Szipiopoli a kámhoz követet küld, jelentvén ő nagyságának, hogy életére, birodalmára nézve alkudna. A kám jöllehet mindég úgy hitte, hogy szabad elmével, akarattal uralkodik csak egyedülvalóságából, senkitül magán kívül segedelmet nem vévén, mindazonáltal Humhámhu tanácsosa nélkül oly híjjával tanálta magát, melyet magából helyre nem hozhatott, sem bé nem tölthetett. Valamit életében tanácsosa mondott, mind úgy tetszett neki, mintha csak önnön értelmét és akaratját jelentette volna előtte, melynélfogva hitte, hogy nála nélkül is könnyen lehetne és uralkodhatna; most pedig sem elméjét, sem akaratját magának sehoh semmiben sem tanálja fel. Minden ember csak akkor tudja meg, hogy szokása mennyi erőben uralkodott rajta, mikor azt változtatni kell.

Buzorkámnak jelentik, hogy a győzedelmes ellenségnek postája itt van és véle beszélleni akar. Várjon, — úgymond a kám — míg elfogadásához készülök. Egy kritálytükrökkel, arannyal, ezüsttel, ragyogó kövekkel kikészült szobában állítatja fel királyi székit, melyet minden kinccsel felékesít, valami

a kívánságot és csudálkozást magára húzhatja. Aranyba vont szolgálait maga körül állíttatja, kiknek közepette trónusának egeire felül. Meghagyja, hogy a követ ajtajának nyílása közt essen két térdre és úgy fejével föld felé hajolva másszon széktől tíz kis lépés távolságig: ott fejét kevésbé felemelve jelentse, mit akar. A követ két vitéz által késértetve érkezik ajtajához, hol bémenetelének módjáról megoktattatik. De ő felémelt homlokkal, bátor lépésekkel sétál Buzorkám elibe:

Óh, hanyatlásra jutott uralkodó! — mond néki a követ Trinélliposzi — az igaz hatalom és méltóság nem királyi székednek becses köveiben, tárházaidnak drágaságaiban, hanem életednek érdemében, erkölcsében, eszében, igazságában fundáltatik. Mit tész aranyad, ezüstöd fegyvereink ellen, melyeknek ragyogó fények közt vitézségünk, szegénységünk hatalmadnak egeiben rabbá teszen? Nem érzéketlen, holt eszközökből, hanem emberekből kell vala magadnak kincset szerezni, kikben boldogságoknak, törvényes szabadságoknak szereteti emelhetne volna erkölcsüket a dicsőségnek kívánására; kikért lenned kellett volna avégre, hogy azok is kívánjanak érted lenni. Nincs hatalom, mely a viszontagságnak és a világ zivatarának mennykövein felül emelkedhessen. Istennek hitted magadat! Tapasztald, hogy ember vagy. Szállj alá haszontalan méltóságodnak töredezett egeiből és ha eddig csak parancsolni és büntetni tudtál, tanulj most a parancsolattól függeni és szenyvedni. Mondd meg, véled mit cselekedjünk?

Én, nagy Buzorkám! a Napnak, Jupiternek fia, a csillagoknak bátyja — Trinélli ezen szavakra társaival együtt nevetve fakad és mond, hogy a nap fiaikat nem szülhet magának, mert meggyujtanák a világot; hogy a szó a jajgádiai királyhoz intéztetik; feleljen, mit akar, különben Jupiternek fiát az embereknek fiai felakasztják. Hogy Arténis asszonynak nepe — mond a kám — tizenöt napok alatt országomból kitakarodjon, ha mindnyájan itt nem kívánnának elveszni, mivel számtalan nép gyülekezik ide birodalmamnak minden részéből. Izafadu pedig, az istenek védelme alatt lévén, halandóktól megvehetetlen erősség.

A követ Trinélliposzi, ezeket megértvén, sietséggel visszafordul és rólok Szípiopoli fővezérét tudósítja, ki őtet ily következendő értelmű levéllel azonnal visszaküldi:

Szabadulás, vigasztalás a nagy Buzornak!

Izafadunak trónusa magára omlott: kegyetlensége, kevélysége, hatalma, öszvetőredezve hevernek alatta. Jupiter a maga fiát, Buzorkámot, büntetni kívánván, Arténist, leányát, választotta eszközül ellene. Példában mutatják az istenek, hogy különös kegyelmekre minden egyéb emberi teremtések felett senkit fel nem vesznek. Hadd legyen szabad kámságodnak Izafaduban hinni, hogy Jupiternek fia; de engedje meg nekünk is, ha hisszük Kirotószban, hogy Jupiter örök végezése és mennyköveinek csapásai alól egy halandó gyermekét is kivenni nem méltóztatik.

Ha eddig Jajgádiának ostorozó vesszejét mindég kámságod által küldözte, most kámságodét én általam küldi, kinek még nem volt szerencsém a csillagoknak bátyjokká és gigásoknak gigásává lenni. Minden pompa nevem, méltóságom, emberségemben, vitézségemben határoztatik; és most úgy látszik, hogy Izafadunak gigási gigásán s alistenén felülhalad.

Ne vegye hát alistenséged szükségtelen fáradságul mindenható atyjának, Jupiternek béjelenteni, hogy, ha kedves fia, a nagy Buzorkám, három órák alatt e levélnek olvasásától fogva magát meg nem adja, Szipiopoli, mint természet fia, Izafadut isteneinek láttára fogja széjjellövetni, kik a világban való változásokat mindég el szokták nézni azért, hogy magok rendelik el előre; úgy bocsátván nekik végre az eszközöket.

Szipiopoli fővezér.

A nagy kám, ezen levelét vévén, minden Izafaduban lévő tudósit, tanácsosít öszvehivatja; vélek széket ül — és közöttök felolvastatja. Némelyek félvén attól, hogy, ha magát megadja, alkuszik, fizet, székén újra megmarad, és az ország, mely most szabadulásához érkezett, örökös rabságába süllyed ismét alá, tehát elleneállottak: hogy soha a nagy kám a meghódolásig magát meg ne alázza; sokkal dicsőségesebb dolog lévén egy győzhetetlen isten fiának meghalni, mint szolgálknak rabjává lenni. Buzorkám a halál által való dicsőséget nagyon foghegyen vette, de mégis elhitette magával, hogy csak azok hozzá igazak, kik megátalkodásra kénszerítik.

Mások úgy vélekedtek, hogy már az ellentállás minden emberi okosságának határán kívül volna; hogy a várasnak örö-

kös romlását és népének vesztét húzná maga után; hogy Szipiopolival meg lehetne alkudni s osztán ismét uralkodni.

Az ellenkező rész, mely a kámnak vesztét szép szín alatt akarta, felel, hogy ezáltal Szipiopoli a várast kívánná minden kincsével, népével hatalma alá venni. A kámot rabul fogja Kirotószba küldeni, hogy magát Arténis előtt érdemesítse és hazája résziről dicsőségessé tegye. Férhet-e oly rettenetes gondolat fejünkbe, hogy Jajgádiának alistenét vasraverve vontassák egy Kirotósz várasabéli asszony elibe? Higgye el a kám, hogy a magamegadással is uralkodást többé nem nyér. Gyalázatos és csúf tárgyul fognak csak Kirotósznak piacán a nép elibe kitétetni, melynek sokasága porba tapodott méltóságát szemébe köpködve nézné, szerencsétlen sorsán nevetve. Hogy a halál úgysis elkerülhetetlen, és egy uralkodónak jobb méltóságába temetkezni, mint életében onnan leverettétvén, a legalábbvaló nép seprejének is csúfságul, nevetségül, kitétetni; mert az ilyen elevenség csak arra szolgál, hogy állandó gyötrelmében szüntelen való halálát érezze.

A kám ezen okok szerint magát védelemre határozza meg. A bástyák erősítettnek, az ágyúk készítettnek. Minden mozgó léleknek oltalomra kell kiállani.

Arténisnek serege Izafadunak térségein a napoknak elteléseken Jajgádiának kenyerén hízott és hevert. Szipiopoli fájdalommal mondja ki, hogy a hadakozásnak siralmas törvényéhez kéntelenítettvén nyúlni, e roppant városnak lövetéséhez kezd. Humhámhu, ki elfogattatván, véle volt s barátságában élt, elibe terjeszti, micsoda elfelejthetetlen sohajtó bánatot okozna Izafadut, e véghetetlen várost, mely az emberi mívnek oly dicsőséges példája, elpusztítani, hogy egy emberi szívet viselő hadi vezér ily siralmas megelégedést magának nem kívánhat, mely halhatatlan emlékezetit a maradékok előtt homályba borítaná. Hogy a kámnak megátalkodásáért annyi ezer ártatlan lakos és kised véres áldozattá nem lehet úgy, hogy aki cselekszi, e világnak és az örök emlékezetnek ítélő széki előtt számadásra ne vonattasson. Már — mond továbbá — az ország népe leült, elfélemllett; ellened senki sem jön. A várost körülfogtad... kényszerítsed éhséggel... a szükség kezdedbe adja.

Szipiopoli, e tanácsot elfogadván, a váras romlástól elfordul, hol a népnek temérdek sokasága egynehány napok alatt a

legkegyetlenebb szükségét okozza. Buzorkámnak elméjében meg se fordult még eddig, hogy a védelemnek ily szomorú következése is lenne. Akkor gondol reá, mikor jelentik, hogy nincs mit enni. E szorongató szükségben Buzorkám úgy találja fel magát, hogy Arténis vezérének levelet küldjön, mely által őtet a várostól való eltávozásra kényszerítse:

Jupiternek fia, Jajgádiának Alistene, Gigások Gigása, sat. Szipiopolinak, az Arténis Asszony emberének jót kíván!

Minekutána Mi, nagy Buzorkám, királyi tanácsunkban vakmerőségedet megfontoltuk, adjuk tudtadra, hogy két napoknak elfolyása után legfeljebb várasunk alól népedet, magadat nagy messziségekre elvonjad, különben kényszeríteni fogod teljes hatalmunkat, hogy erősségeinkből reád kiütve, haragunkban megemésszünk.

«Szipiopoli, ember, a nagy Buzorkámnak, nem alistennek, nem Jupiter fiának s nem gigások gigásának egészségét, boldogulást!

«Leverettetésben felemelkedést, rabságban szabadságot, megaláztatásban méltóságot magán erőltetni valakinek, egyfelől szánakozás, másfelől neveltség. A kámnak elméje gigás gondolatokkal van tele, melyek mint felemelt bálványok nagyot mutatnak, de azonban tehetség nélkül valók. A kegyetlen uralkodók szokásba vették, hogy leverettetett sorsokban is eltűnt méltóságoknak dagályos kevélységét megtartsák, annyira elvannak hitelve, hogy az istenek emberi nemzetünket őertek teremtették. Mikor vasba veretnek, akkor is felfuvalkodással láttatnak parancsolni azoknak, kik már életeket pórázon vezetnek és erőlködéseket nevetik.

A határ nélkül való hatalom birtokosát eszatlenné, macacská, vakmerővé, kevélyé teszi, mely vétkeket ő egyedül nem lát csak, azért magát mindég igazolja. A teljes hatalmú kegyetlen Jupiter másának mondja magát, de ördöghivatalt véssen magára, hogy szívét emberkínnal táplálhassa. Tartoznak-é Izafadunak lakosi éhelhalást szenvedni, hogy a nagy Buzorkám tövéből kidült trónusán egy-két nappal tovább tántoroghasson, honnan személyének le nem esni lehetetlenség? Tudjuk, hogy a kegyetlen hatalom nem okoskodik és csak parancsolván, vagy magát veszti, vagy mást ront. Most itt az első esetben vagyunk. Én nem távozom és kámságodnak gigás gondo-

latai ijedésre nem hoznak. Nem is magáért kémélem, mivel személye az emberiségnek tárgya nem lehet, hanem szegény népéért. Semmivel se hizelkedjen a kám magának utolsó romlásán kívül.»

Buzorkám, e menydörgésekkel teljes levelet meghallván, kitörésre tökéli el magát. Készül. — Azonban Humhámhu kém által céljáról előre tudósíttatik, ki a dolgot a vezérnek felfedezi, mely szerint a rendelés megtétetik. Buzorkám kitör: az előtte fekvő ellenség magát mindég hátrább-hátrább vonja. Ő győzedelemkiáltással telvén el, utánok siet, hol elhagyott táborokat, ottmaradott eszközeiket rabolja, melyeket célbul nem vittek el. Midőn itt győzedelmeskedne, mulatna és eléhezett népet prédájával étetné, a várossal való egyesülésének útja elvaggattatik, roppant sereggel állván oda Fábionoposzi, honnan Buzorkámra tüzelni kezd. Ekkor az előle magokat elvont seregek visszafordulván, hasonlóul tüzeléshez fognak. A több részeken feküdt seregek Szípiopolinak rendelése szerint mindenfelől előre tolnak. Buzorkám köröskörül kerítettetik. Ezt látván, eltökéli magát, hogy ellenségével szembeszálljon és vagy meghaljon, vagy magát közülök kivágja. De népe, céljának haszontalanságát látván, nógató beszédire földnek szegzett nézessel és hallgatással felelt.

Azonban Szípiopolinak üzenete érkezik, hogy minekutána már, mint látják, mindnyájan hadifoglyok, fegyvereiket tegyék le, különben keservére szolgálna, ha kényszeríttetne őket megátalkodásokért halálra vágatni és lövetni. Hogy már ilyen esetben a vitézségnek s bátorságnak helye nincsen, melyre nézve az ellentállás csak vakmerőséget mutatna, mely dolog nem is dicsőséget, hanem bolondságot és veszettséggel magára hozott romlást szülne.

Buzorkám erre is szüntelen csak az ütközetnek készül. Kiált, fenyeget, biztat; jutalmat, büntetést ígér. Születését, méltóságát, hatalmát, dicsőségét, vérének régiségét, isteneinek iránta való különös kegyelmeket, királyságát emlegeti; ellenségét kisebbíti, gúnyolja, gyalázza. De népe fegyverét lerakja és hódol. A nagy kámot önnön tisztjei vévén körül, Szípiopolihoz viszik, ki személyét illendőül fogadja és kérdi tőle, hogy akarna tartattatni? Mint Jupiternek fia — felel a kám — és Jajgádiának királya. — De míg Jupiter Jajgádiát fiának visszaadni nem méltóztatik, — mond Szípiopoli — csak úgy

vesszük, mint foglyot, egyébiránt mindenben megkimélvén esetit, valamit az emberség magával hoz.

Ezentúl Szipiopoli a városba bémegeyen, hol az ország házába a népet felgyűjti, — melyhez következendő módon beszél: Jajgádaiak!

Királyotok iránt való engedelmességetek mindezideig csudélkozást okoz. Vagy nem kívántatok kegyetlen uralkodása ellen küszködni, vagy nem volt reá erőtök. Az isteneknek örök végezése titeket most emberi szabadságotokba visszahelyezett. Nincs Buzorkám többé. Boldog háború az, mely a nemzeteknek szabadulásokra szolgál! Nem azért győztem, hogy életeket adóval terheljem, véreteket ontsam, vagyonaitokat raboljam, hanem hogy a semmiségből hozzalak benneteket valóságra. Egy győzedelmes hadi vezérnek nem abban áll dicsősége, hogy öldököljön, égessen, raboljon, hanem hogy boldogítson. Mi a kámnak voltunk ellenségei; néktek embertársatok, barátitok vagyunk. Nem lehet e világnak forgandó esetei közt oly viszontagság, mely az embernek emberi neme iránt való kötelességét mívei közül eltörölhesse. Mihelyt győzelemre jutunk, a verekedésnek fájalmát édesíteni kell. Boldog, ki az emberi nemzetnek sebeit enyhítő irral gyógyíthatja! Mit kívántok szerencsésekre? Tegyetek boldoggá boldogságotokkal, melyet ti néktek megadhatok. Kívántok-é Arténis által igazgattatni? hatalmátul függeni? vagy kebletekben akartok király által vezéreltetni?

A városnak osztálybéli bírása, Buzbuzbeki szólal fel a hallgató sokaság közül, ilyen módon:

— Óh, Arténisnek nagy embere! hazádnak védelmező angyala! Tudnod kell, micsoda mély siralomba merül az oly ország, melynek királya annak határain kívül idegen vérben foganszik, más nemzet közt ellenkező szokásokban, életmódjában, erkölcsben, idegen nyelvben, öltözetben neveltetik. Elmult azon országnak dicsősége, mely tartományá váltzott; megromlik magában, mint az oly folyóvíz, melyet ásott eren vésznek ki magából, és régi árka morotvának¹⁾ marad, hol álló vizét gyékény, káka, nád, gyöszön, kolokány, sás, vizitök borítják el, s magában megposhad. Vallásunktól, szokásunktól, erkölcsunktől, öltözetunktől, nyelvunktől kívánnátok majd bennünket megfosztani. Orszá-

¹⁾ Morotva: holtvíz, megrekedt folyóág.

gunknak adóját ki kellene hazánkból hordani, melyből csak a jönne vissza, amit engednétek. Ne fordíts ki minket abból, amiben élünk, hanem tégy boldoggá bennünket ebben, amiben vagyunk. Minden tartománnyá változott ország, nép, nemzetiség elsatnyul, pusztul és bécsevédzik²⁾ e világon, akármely dicsőséges és gazdag volt is valaha.

Nevünk a nemzetek közt többé sehohsem fog találatni. Arténis, Kirotósz lesz minden; mi semmik. Adj nekünk inkább teljes hatalommal élő uralkodót nemzetünkből hazánkban, mint bennünket tartománnyá tégy, szabadságban.

Egyik része nemzetünknek a más résznek ellenségévé lesz. A nagyok Kirotószban szokásaitokat, nyelveteket, öltözeteket Arténis mellett magokévá teszik, a miéinket megutálván. Mi őket, ők minket fognak gúnyolni és így egy hazában két hazára, egy nemzetben két nemzetre fogunk oszlani, mely két fél egymásnak halálos ellenségévé változik s előbb-utóbb hazájára veszedelmet hoz. Oly gyalázatba esünk, hogy hazánk fiai majd anyanyelvünkön se tudnak hozzánk beszélni, szégyenelvén azon szokásokat, melyekben régi eleik éltek. Azok, kik Kirotószba veszik magokat, abban fogják érdemeiket keresni, hogy minket áruljanak s csúfoljanak, kik itthon maradunk. Ők lesznek ott tulajdonságainknak ítélő bírái, kik azokkal magok birni nem fognak. Kik végre önnön nemzeteket megtagadva, hogy azáltal személyekben annál is többet mutassanak; és más nemzetté sem változhatván, mikor magok semmivé lesznek, hazájokat semmiséggel akkor vádolják. Leányaitokat vészik feleségül, a miéinket megvetvén, mely által nemeket, véreket korcsá teszik.

Már ezekután feltéven, hogy minden gazdag tehetős ház közülünk Kirotószban választja lakását, országunk itt fejetlen marad. Sorsunknak kovácsi Kirotószban fognak lakni, mely szerint itt csak a fog mondatni, hogy fizessünk, egyéb semmi. Lassan-lassan minden míveink vagy mívhelyeink eltöröltetnek; és egy ruhagombért, pikkelyért is Kirotósz várasa lakosinak lézünk kénytelenek fizetni, kiknek míveikkel, eszközeikkel elborítanak bennünket pénzragadozó csalárd és fukar kereskedőink, kik napfényen csalják a világot, három-négyszer árán adván minden portékájukat, valamikor oly együgyű vevőre ta-

²⁾ Begubózik.

nálnak, ki nem tanulhatott életében még annyi ravaszságot, hogy véle az övéket általláthassa; kiknek a törvény megengedi eszközeiket aranyokon tartani s végre annyi forinton adni, ha annak vévőjét meg nem vakíthatják, kik némely haszontalan-ságokat új módoknak kiáltanak ki, melyeket, noha valóságokban nem érik, nagy pénzzel fizettetnek magoknak, míg újabb módokkal ezeket a szokásnak sorából ki nem taszítják, szintén oly drágákat és haszontalanokat állítván helyekbe, melynél-fogva bolondságainkat nagyobb adó alá veszik ők, mint jószá-gainkat a király.

Buzbuzbékinek ezen felkiáltott és rendben előadott okai minden hallgatót figyelmetességre hozván, kevés csendesség után egyenlő akarattal kéri a győzedelmeseket, hogy közöttök a királyságot hagynák meg.

Felvétetik vetélkedésre, hogy micsoda móddal legyen. Ki oda hajlott, hogy a korona minden uralkodónak halálával vá-lasztás által adasson annak, kit reá a nemzet érdemesnek itél; ki azt állította, hogy a választás mindannyiszor vérbe keverné az országot, mivel az embereknek külömb-külobmféle értelmek-ek és világi állapotjokkal ellenkezik, hogy annyi ezer fő mind egynek választásában nyugodjon meg; melyre nézve örökségül kell a koronát azon háznak általadni, kit a nemzet királyságra emel. Könnyebbnek vették az uralkodásnak hibáit szenyvedni, mint belső háborúval, vérontással pártot ütött hazafiak által a hazának kebelében pusztulni, haldoklani, hol a nemzet, boldog-ságát keresvén, maga ellen kél ki s arra törekedve, hogy jól élhessen, életét veszti.

Budoroszkuli fővezér megszólal, hogy, ha a korona egy-háznak adatik által fiuról-fiura örökségül, a szabadságról más tekintetben nem lenne szükség álmodozni. Akármicsoda előre-látással, törvénnyel éljen a nemzet szabadságainak oltalmára, elebb-utóbb mind füstöt vét. A törvények megmaradnak irva és halva. A szabadság fenn lesz szóban, hangban; az uralkodó pedig amit akar, általunk viszi végbe mind. Valamely törvény néki szolgál javára, az erejében megmarad; a nemzet részire való pedig mind meghal és semmivé lesz. Haszontalan vetjük vállainkat országgyűlésének, végezésének, mert a voksoknak megvétele, jutalmazás, büntetés által az uralkodónak hatalma és pénze alá esik, ki méltóságot, hivatalt, fizetést osztogatva és azokból azokat, kik tetszése ellen járnak, kiszórhatva, mindég

vélünk mondatja ki magunk ellen azt, ami néki tetszik. Szabadságunk, dicsőségünk abból fog állani, hogy örökké magunk végezzünk magunk ellen; mely szerint a rabság szabadakarattal valónak látszatván lenni, elhisszük napvilágnál, szívünkbe a setéten fohászkodva, hogy csak törvényeinktől, azaz magunktól függünk, valósággal vason heverve.

A választást — mond továbbá — lehet veszedelmében mérésélni. Legyen két országbírája és egy országkapitánya. Tétessen törvényben, hogy valamikor a király meghal, e három személyen kívül senki választásra fel ne vétessen, ezek pedig hárman húzzanak sorsot, és akire esik, üljön fel trónusára. Lehetetlen az országról feltenni, hogy e három felső hivatalra érdemetlen hazafit válasszon. Kevés különbséggel nem kelletik köztök gondolni az elkerülhetetlen vérontás vagy rabság között. Így a választás belső háborút nem szülhet; a szabadság pedig nagyobb bátorságban marad, és a király is hatalmas lesz, mivel személyében önnön boldogságát, dicsőségét fogja tekinteni a nemzet.

Valamennyi ember királlyá lesz e világon, mind arra törekedik, hogy szabad hatalommal uralkodhasson, mivel minden ember hiszi magában, hogy dolgához legjobban tud, ha reá bízzák. Ha törvényeitekkel kezeimet megkötitek, mond a király, nem lesz benne módom, hogy benneteket boldogítsalak, feltéven ezt, hogy ti boldogságotokat sohasem ismértek és mindég az ellen dolgoztok. Mihelyt a határ nélkül való hatalom osztán megkészül, a boldogság ily három tagba szakad, t. i. *szolgálj, hallgass, fizess*. Ezen túl egy despota sem okoskodott soha hazájának javában.

Mivel Szipiopoli látta, hogy ezen dolgoknak elintézések sokfontolást és időt kívánnának, a gyűlést félbeszakasztja és magyekezik az országot rendbevenni.

MÁSODIK SZAKASZ.

Minekelőtte Arténisnek vezére a dolgok folyamatjához fogna, azon szorgalmatoskodik, hogy hoznának hozzá egy olyan hazafit, ki nemzetének dolgait esmérné és minden hivatal-, rang-, szerencsekeresésen kívül élne magában maga által; ki elrejtett cél és palástolás nélkül semmijét nem féltve, semmit

nem remélve mondana ki mindent hidegvérrel, csupán az igazságért magáért. Ki emberi kevélységét, méltóságát abban határozna, hogy semmiféle világi méltóságot s kevélységet tekintetben ne vegyen, sem csudálni ne láttasson. Ki ne azért gondolna az embereknek és hazájának javára, hogy azt néki pénzzel, ranggal megfizessék, hanem azon dicsőségével elégedne meg, hogy emberi kötelességének eleget tett. Ki e világnak csalárd fényét, haszontalanságát nem tekintvén, csak lelkiességét látná és annak igazságaiban gyönyörködné.

Mondják a vezérnek, hogy ily különös tulajdonságú embert hús milliion halandók közt száz esztendő is nehezen szül. Ismérnek egy csudálatos lakost városokban, kit némelyek okosnak, némelyek bomlottnak tartanak — ezen kívül mondani senkit se tudnának. Magát így nevezi: *Pirhomégász*. A vezér ötlet eleibe kívánja... Érte küldenek — jön — jelentik — kicsoda? Pirhomégász — szabad — jöhet. E tudósnak keféletlen színe kopott módot és pelyhes tisztességet mutatván, kezével mosdatlan, orcájában piszkos, hajával boglyos lévén, megütkezést okozott.

A vezér mond néki, hogy véle különös dolgokra kívánt volna terjeszkedni, de formája keveset ígér. Hogy öltözete és a pompa közt még igen nagy kiterjedés lévén, tekintetét, öltözetét erkölcsének sérelme nélkül a tisztességnek térségén odébb is vontathatná.

Pirhomégász:

Uram! én nem öltözetet kívántam hozzád hozni, hanem fejet és elmét, úgy amiben van. Hogy mutathassak én pompát egy fő hadi vezérnek? Nézzed a kámnak szobáit, készületeit, ha fényt akarsz látni. A tündöklő színt, ragyogó öltözeteket méltóságos tudatlanokon keressed és nem olyan embereken, kik a szépet lélekben, erkölcsben, azaz igaz emberi kötelességben keresik; csak annyiban vévén az aranyat, ezüstöt, amennyiben azok által magokat táplálni kéntelenek. Nálam olyan kincset ne keress, melyre a királyok képit verik, hanem olyat, mely a fenedvadnak emberképet ad trónusán, ha megszerzi magának és véle élni kíván.

Szipiopolis:

Értelek! De a tisztaság, tisztesség a bölcsességgel sohase volt ellenkezésben. Nem kívánja az erkölcsnek méltósága, hogy

testének formája sundaságra vettessen. Ha külső tisztességel lelkednek nagyságot nem adhat, érdemeitől sem foszthatja meg; azonban személyeden segít. Akár pompát, akár szennyet mutasson egy tudós magán, mindenik erőltetést, tévelygést, gyengeséget mutat. Jobbra vagy balra térjen ki az ember az ország útjából, mindenfelől eltéved. Az igaz okosság semmit sem erőltet.

Pirhomégász:

Ki hirdette még tudománnyal e világban, hogy a szegény ember kevélységből mutat szegény színt? Én annyit szerezhettem magamnak, amivel élnék; a több fáradságomat pedig erkölcsöimre, tudományomra fordítottam. Akinek nincs, vigasztalására szolgál, hogy semmit se félt. Buzorkám mindenét elvesztette és most élvén fekszik halálában. Pirhomégásznak sorsát pedig Arténisnek hatalma sem hozhatja elnyomattatásba; mert Szípiopoli nagy vitéz, de engem meg nem győzhet. Kenyeremet tőlem el nem veheted, mert haramia nem lehetsz; dicsőséged nem engedi, mellyel torkig vagy lakva; meg nem ölettethetsz, mivel magadat gyilkossá tévén, nevedben többet vesztenél, mint én halálomban, melyre reá kell jutnunk nékem is, néked is. Okoskodással meg nem győzől, mert vagy igaz vagy, vagy hamis. Ha hamissághoz ragaszkodol, mindég feletted maradok okaimmal; ha igazsággal élsz, mindég ott találsz, hol magad vagy. Így lett Pirhomégász Buzorkámnál győzhetlenebb és hatalmasabb, kit ő uralkodásának idején egeinek magasságából, a porban mászkálva, meg sem láthatott; úgy, mint az elefánt a fűben mászó bogarat, melyet útjában érzéketlenül tapod.

A tudós ezeket mondván, megfordul és a fővezérnek szobájából sebességgel kitűnik.

Szípiopoli azon napot elmélkedéssel töltötte azokon, melyeket néki a jajgádiai okos beszéllett. Másnap parancsolja, hogy a tudóst hívnák fel. Pirhomégász megmosdva, magát kikefelve, egy ruhatarisznyát nyakában akasztva, melyben minden pénzét belétette, házatól elindul és a vezér előtt megjelenik. Uram! — mond néki — itt vagyok a legfényesebb és legdrágább köntösömmel. Minden pénzem e tarisznyában nyugszik, melyet nyakamban látsz. Ha ruháért fizettem volna, nem volnék ilyen drága is. Az árosoknak és mesterembereknek csa-

lásában veszvén pénzemnek fele, ruhában csak felényi drágasággal jöhettem volna hozzád és így ennyit sem érnék. Megbocsáss, már drágább, sem fényesebb előtted nem lehetek. E mindöszve száz forint. És ha pénznél fogvást veszel, vélem nem tanácskozhatol, mert ennél a kámnak a legrosszabb lova is többet ér.

Sziopiopoli ezúttal a tréfát megértvén, a tudósnak békét hagyott és véle tárgyaira terjeszkedett ki. Arra kényszeríti, hogy hazája lakosinak erkölceit fedezné fel, mivel a törvényeknek ezekkel mindég kötésben kell lenni.

Pirhomégász:

Itt a jó erkölcsöket nehéz ismérni. Ahol az uralkodás törvény nélkül való, erőszakos, kegyetlen, melynek szünhetetlen büntetései is mindenféle rettegetnek, ott a népnek hízelkedővé, csalárddá, hazuggá, hamis bizonyásgtételűvé kell lenni egy részben, más részben pedig el kell alélni és alacsonyíttatni.

Mindenféle alkuban, kötésben, adásban, vevésben arra törekednek itt a lakosok, hogy szomszédjokat megcsalhassák, mely cselekedetet nem bűnnek, hanem érdemnek vésznek részekről, dicsekedvén véle titkos ismérőiknek. A lelkisméret világi nyereség és pénzkeresés, melynek igazságait minden hasznos esetre hajtani lehet. Azonban sohasem örvendezhet Péter úgy a nyereségének, hogy Pál rajta ne sírjon vagy ne bosszankodjon. A fűszál is csal, hitet, hazudik, lop. A bűn annyi, hogy sokasága miatt a törvény azokat büntetni nem győzvén, vélek fennhagyott.

A kám a polgárok közt való vétkeket semmi tekintetben nem vette, csak azokra figyelmezvén, melyek őreá néztek. Nincsen oly pusztító dühösség, ragadozó tolvajság, gyilkosság, melyet ítéljen, illendőül büntessen, ha lakosban tanáztatik lakos ellen; de ha hatalmára csak szelet láttatott is fúni, halni kellett vagy négy fal közé vettetni élő rothadásra haláláig. Maga ellen senki sem szólhatott, de az istenek nevét szidalmazni lehetett. A bölcsőbeli gyermek Jupiter nevét szidva szóval meg és káromkodáson tanul beszélni, mely furcsaságának szülei örülnek, nevetnek.

A vallás szokássá lett. A jó emberekből jó, a gonoszoknak semmit sem tesz. Egy útjával megyen oltárához áldozni is, lopni is. Nincsen oly megveszett és egekre káltó bűne, melyet

egy-két szokásbéli áldozattétellel magából ki nem füstöl és lelkiisméretit mardosásai alól fel nem szabadítja. Tudod, nagy ember, hogy a tudatlanok, gonoszok isteneiteket csak álomban látják, az okosok, igazak pedig félik.

Szipiopolis:

A büntető törvényeket kell sokasítani és rajtok súlyosítani.

Pirhomégász:

Dehogy! A vallást, nevelést kell valóságra hozni és ezek által az erkölcsöket helyreállítani. Ne azért legyenek törvényeink, hogy csak büntessenek, hanem hogy bennünket jókká tegyenek. Mi legyen az isteneknek örök büntetéseknél nagyobb? Mit teszen a gonosznak és elfajultnak? A megvakított elme önként fut veszedelmére; a veszett erkölcs pedig mennyet, földet gyaláz, nevetségesre fordítván isteneiknek büntető igazságát.

Szipiopolis:

Első eszköz ezekre az uralkodás módja. Melyiket kívánád közülök hazádra nézve?

Pirhomégász:

A királyságot! melynek hatalmas törvényes határok közé vésztetik. Oly királyt kívánok, ki vagy megnyugodjon abban, hogy népe iránt van kötelessége, vagy ha magától benne meg nem nyugszik, országának törvényei által nyugtattasson meg önnön tetszése, akaratja ellen a maga javára.

Szipiopolis:

Nem jobb a tanács? A király mindég szabad hatalomra törekedik. Most szeléden kezdi, végre újra Buzorkám lesz.

Pirhomégász:

Hát két-háromszáz polgárból tanács azért legyen, hogy bennünket megegyen? Ha egy királynak szükségét se lehet elégíteni, hát annyinak ki adjon eleget?

Szipiopolis:

Ezeket meg lehet törvények által kötni, de a királyt nem. Ha kötve van is, alóla felszabadul.

Pirhomégász:

Ki hiszi, hogy ily roppant ország, nagy nemzet, szárazon, tanácsbeli uralkodás alatt lehessen állandóul? Két-három nagy embernek akár titkos gonoszsága, hitetése, akár érdeme által mindég kell királyi tekintetben lenni, kik egymásnak nevét nem szenyvedhetvén, a felső tanácsot, népet részekre, pártokra szaggatják. Kikelnek egymás ellen, tűz, vérontás, rablás, pusztulás borítja el hazájokat, csak azért, hogy a Péter nevének híre füsti egy-két öllel magasabbra emelkedjen a gondolat fellegében, mint a Pálé. A nemzetnek egyik csoportja hazájának vesztével azért vágja le a másik csoportját, hogy azon hitetőnek jármát vehesse magára, kiért amaz ellen vérit ontotta.

Három-négy hatalmas gazdag haramia öszvevész a tanácsban, kiknek ügyekből minden ember részt veszen. A nép megvakul, megőrjül és feláldozza magát azért, hogy annak lehessen rabja, ki ügyét megcsalta és sorsából bolondot űzött. Inkább szenyvedem a despotot, mint hogy a haza szabadságánál fogva legyen szüntelen való véres áldozat. Minek az olyan szabadság, mely vagy mindég öldököl, vagy szüntelen szélveszek közt forgat s habokon hány, hol örökké a veszedelem irtóztat?

Szipiopoli:

A szabad nemzetnek csak némelykor vannak magával való egybeütközései; azonkívül minden idejében boldog és dicsőséges. De a kegyetlen uralkodás és annak rabsága az ország testében oly belső fene, mely azt szüntelen rágja, kínozza és emészti. Könnyebb hosszas egészség közben néha-néha esni betegségben, mint szüntelen ágyban fekünni, lassan hervasztó nyavalyában, mely örökös szerencsétlenné teszen, mivel sohase tágit.

Pirhomégász:

Nem szüntelen emésztő fene, mikor háromszázbul álló tanács, három-négy királytekintetű vezér a nemzet veréjtékét megszakadás nélkül sajtóban csafarja és vérét büszkeségének feláldozva locsolja? Ez annyival részegebb sors és bolondabb szerencsétlenség, hogy vélünk hasonló állapotú, szabadságú hazafiak mégis szolgálatunknak színe alatt életünkben, vérünkben, vagyionunkban lábokkal tapodhatnak. Vasba ver-

nek, láncon vezetnek bennünket, mindég ezt kiabálva, hogy értünk áldozzák fel magokat, mely szembetűnő orcátlan gonoszságok által szerencsétlenségünkhöz gúnyolást is ragasztanak. Mikor a viszontagság őket is földhöz üti, három-négy-százezer embernek elvesztését megfizetik, veszett életeknek részeg halálával.

Ne hidd, hogy az embert bolondságától, veszedelmétől, gonoszságától, kegyetlenségétől, kincsre és dicsőségre való vágyódásától megszabadítsad uralkodásának módjában, ha országló hatalmát soknak s nem egynek bízod kezére. A nyavalya elkerülhetetlen, mert természetben alkatott. Csak ott áll meg a munka, okosság, hogy a kisebb rossz helyett a nagyobbat ne válasszuk, minden szenyvedés nélkül kívánván lenni.

Adj nekünk törvényes királyt. Soha Jajgádiának sorsa más uralkodásnak módjában meg nem állapodik.

Szipiopolis:

Adjuk által a népnek inkább országló hatalmát.

Pirhomégász:

Azaz: fordítsuk az országot lábbal fel, fővel alá, ily nyomorult és nevetséges állapotjában fogván osztán reá, hogy boldog és szabad. Vagy a kaszás, kapás, varró, kalapácsoló népnek ítélete, igazgatása alá bocsájtjuk országos dolgainkat, vagy nem? Ha oda bocsájtjuk, elveszünk; ha nem, minek csaljuk őket hitetéssel, azt mondván nekik, hogy mindeneket ők végeznek, igazgatnak, horgon vezetvén szegényeket orroknál fogva? Miért átkozza magát előttök a nemesi kar örökös hazugságra, mellyel áltassa, hogy rajta magánál fogva uralkodhasson?

A tudatlan népet szóval, jóllakással könnyű vakítani. Egy-két gazdag megveszi és általa a tanácsot felfordítván, fejére ül. Veszedelem ott a tudatlanság, ahol bölcsességnek kell lakozni. A vizet tűz helyett, a tüzet víz helyett ha veszed, elveszel. Egy-két maroknyi nemzet, egynehány város, szegény nép, e világnak apró szegiben, szuglyában uralkodhatik tanácssal magán, de ily szélesen kiterjedett országban, pompás, gazdag, büszke nemzet közt meg nem áll. Előbb öszvevérezi őket s végre földhöz üti.

Szipiopoli:

Mivel értelmed ezekben meg nem állapodik, az országgló hatalmat a nemesi karnak adom által.

Pirhomégász:

Nincs nála keményebb és siralmasabb módja az uralkodásnak az egész természet világában. De soha a nép magát király nélkül a nemességnek hatalma alá nem veti. Csak áldozattá fogod őket tenni. Ha ezt akarod, tégy királyt elébb váznak erő nélkül és a nemesi karnak adván minden hatalmat, annak árnyékában nézd el, hogy az ország földműveseinek ezenként legyenek kegyetlen uralkodói. Inkább Buzorkámot helyheztessed vissza királyi székére.

De már én, nagy ember! eleget beszéltem, mint tanácsosod, ezentúl csak Pirhomégász leszek, visszaszállván magamba . . . Tiéd a munka, végezd.

Szipiopoli:

Nem kívánsz hát hazád szabadságának, boldogságának fundamentom-tételében részt venni?

Pirhomégász:

Sem egyiket, sem másikat nem értem. Mit teszen e szó: *boldogság*? Oly állapotot, melynek gyötrelme, szenyvedése, nyavalyája semmi sincs, vagy csak kisebb nyomoruságot ért a nagyobbánál? Ki teszen egy tudományra és mesterségre állott nemzetet boldoggá, ki a természet megelégedését semmiben sem veszi, ha képzelődéseiből áradott vágyódásainak eleget nem tehet, melyeknek mint a gondolatnak határok nincs?

Ki teszen egy olyan embert boldoggá, ki nem magában él, hanem magán kívül a másoknak róla való vélekedésében és ítéllettételében? Ki a természet megelégedésével sohasem boldog, ha magát szomszédjai felett nem mutathatja? Ki szüntelen azon gyötrődik elégséges javainak közepette, hogy lehessen mindennél több? Kinek szívét a felebarátjának ártani való titkos, mérges, irigy indulat emészti? Ki szomszédjának kárán bészarkózva örül, a magáén földhöz verettelve mérges keserében, melynélfogva istenei ellen is kikél? Ki, ha más embertársának hírét, nevét emelkedni látja, irigységétől, mint szíven kuncsolgó nadálytól rágattatik?

Minekutána tudomány, mesterség az embert a természetnek ártatlan kezéből kiragadták és magát magától megfosztották, és ha már a természet ötet minden javaival is boldoggá nem teheti, azzá teszed te, vagy én s más? Olyan világot akarsz boldoggá tenni, hol egyiknek szüksége felett torkán felbuzgó vagyona több halandó társait éhelhalásra juttatja? Hol egyik részt a vagyonnak sokasága, a másikat annak nemléte veszti? Hol egyik fél bujaságának, eledelének tengerében fuldoklik, a másik éhségében haldoklik? Hol ezt mindég jóllakva a heverés öldöklí, amazt éhen a szüntelen való dolog veszti?

Miólta tudományaink, mesterségeink által a természetnek jóltévő kezei alól magunkat szerencsétlenül, eszetlenül kivettük, kik tegyenek boldogokká bennünket e földön? Istenek vagy emberek? Az istenek mindenhatóságának kiterjedésében nincs már erre erő több, sem tehetség!

Szabadság! azt mondod. De ki hát szabad? Hol, hogy és micsoda uralkodás alatt? Anyámnak méhében fogantatva, míg világra nem jöttem, ott raboskodtam. Születtetve, kezem, lábam öszvetekergette, kötözve, fojtogattattam bölcsőmben; onnan kikelve, mesterek kezében adtak, hol elmémet gyötrötték, testemet ostorozták. Minden időm, szabadságom órák közé volt foglalva. Azokon kívül sem ehettem, sem alhattam, sem játszódhattam, sem nyughattam. Gyermekségemtől fogva mindég mesterek kezében gyomroztatva, taníttatva, semmit se tudva, hazajöttem, mint szüleimnek kötelesség szerint való rabjok. Ezeken kívül utca bírása, váras bírása, katonája, Buzorkám hatalma, kegyetlen szokásaink kötözve tartanak. Vadember szomszédok közt sínlek, kik úznek, ugatnak, pusztítanak: vagy elromlom általok, vagy vaddá kell magamat tennem, hogy amely marást rajtam tesznek, nekik is visszaharaphassam. Vesztett szomszédok közt mindég a szeléd ember van kárba, ha különben ő is magát meg nem veszti. Így itt, a mesterségek közt vagy pusztulni, vagy dühödni kell. A jó embert mindenfelől csalják s csak azért, hogy csalhatják, a gonoszok közt boldond formát mutat. Rabbá kell neki lenni és szenyvedni.

Hadd lennék már testemben rab; de lelkemben is kötve vagyok Elizeumhoz, vagy poklokhoz. Testem-lelkem kösübe¹⁾

¹⁾ Kössü: csavarral ellátott fogó.

van szorítva. *Ha így, ide; ha úgy, oda.* Ha így cselekszel, áldozol, Elizeumban; ha nem, pokolban. *A ha így, ha úgy* annyi egy mással ellenkező áldozattételekre, cselekedetekre, szokásokra, törvényekre, bűnökre, érdemekre oszlik el, melyeknél fogva máig se tudom, ha halálomban Plutóhoz lesz-é szerencsém alászállani, vagy Elizeumba vontatni, vagy sem ide, sem oda?

Továbbá, hadd legyen szabadság, hogy az országnak egy része szolgál, jobbágy, más része fizető gazda, uraság. Két olyan fél, kik közt szüntelen fennálló csata, háború tart. A gazdarsz rész a szolgáló-részt szolgálatjával gyomrozza; a szolgáló rész magát csalással, lopással, kártétellel bosszulja. Amennyi a szolgáló, annyi a háznak is ellensége. Nékem két cselédem van, kiknek alkuleveleiket így írom:

Megfogadtam Hürkümöt szolgáló résznek esztendei tartásért és harminc forintért; melyre nézve ő is köteles lesz engemet e fizetés fejében azon idő alatt hátam megé káromlani, gyaláznai, csalni, lopni és minden arra kapott részen károsítani. Ellenben én is üstökölni fogom őtet mindannyiszor, amennyiszor humorom magával hozza, vagy véle időmet akarom tölteni, magamat megunván. Megcsalhatom őtet, ha fizetni nem akarom; ő is több kárt tehet nékem, mint fizetése mennyi.

Ehez járulnak a külső-belső hivatalok: katonaság, hol a nagyobb rang a kisebbet büntetetlen maga alá tapodhatja; mivel az uralkodó hatalom magának kedvezve, mindég a nagyobbak fogja pártját a kisebb ellen, ki mindjárt bűnbe esik, mihelyt felette valójában ellenkezik, ha maga az igazság volna is.

Szipiopolis:

Nem azt akarjuk, hogy az emberek szívekben indulataikat ne érezzék és egyik része másika iránt engedelemmel, parancsolattal függésbe ne jöjjön; csak azt akarjuk, hogy az indulat törvényes cselekedetekben gyakorolja magát és nem oly szabadságban, mint a természet ösztönei által felgerjesztetik.

Különben ki vetkeztesse ki a szívet érzéseiből, akár mérgesek, akár irigyek, akár szelédék legyenek? Ne azt kérjük, ki hogy érez, ki hogy gondol? hanem ki hogy cselekszik? hogy akármit érezzen, gondoljon, gonosz tettében meggátoltatván, jólcselekedetre kényszeríttessen. Ti világi bölcsék! egy néhányan mindég a tökéletességnek édes álmaiban rengetitek ma-

gatoakat. Ki változtassa vagy teremtsen az embert mássá, mint amilyenné istenei teremtették? Jó volna, ha egyben sem élne méreg, vágyódás, mely az irigységet szüli? Ha harag, indulat nélkül lennénk? De hová lennének az érzések, melyek nélkül állatnak élni nem lehet! Nincs oly jó dolog, melyben rossz ne legyen, sem oly gyönyörűség, mely keservet sohase érezzen. Az egészségben betegség lappang, az életben halál. Szünj meg tökéletes világotól itt e földön. Az ember olyanná lett, amilyenné lehetett. Ha nem jól van, teremtsd jobbra. Ha nem, hallgass és nyugodj meg benne, így, amint van, látván, hogy isteneid sorsokat elnézik, mivel e világot tökéletesebbé nem teheték, mely magára nézve tökéletes is azért, hogy az emberek csalárdok és kegyetlenek.

Az ellenkezés különbség is. Micsoda világ volna az, hol a dolgok közt semmiben sehol különbség nem találatna? Ha minden embernek termete, tekintete, szava, értelme, pontban egyenlő volna, hogy ismérnénk meg magunkat? feleségeinket, gyermekeinket, szüléinket, szolgálóinkat? Ha minden halandóban ugyanazon erkölcs lakozna, egy emberré változna az emberi nemzet, hanyattatásaitól, azaz életének míveitől megfosztatván. Miért nem hagyod itt a világot, ha olyan rossz? költözz által Elizeumra a megboldogult lelkek közé!

Pirhomégász:

Ott sincs mit enni... De nem az a felvett cél, hogy az emberek olyanokká tétessenek, amilyenek nem lehetnek, hanem hogy adják meg legalább magoknak azon lehető jót, mely természetektől kitelik. Eszetlenség lenne arra törekedni, hogy e testből minden nyavalya kiirtasson; de még nagyobb eszetlenség lenne, ha az ember, egészségével nem gondolván, mindég mértéktelenkedne, hogy akkor is betegeskedjen, mikor egészséges lehet. Mely vad bolondságot maga ellen csak azért követné el, mivel az ember betegség nélkül úgysem élhet, melynek halál áll a végén.

Szipiopolis:

Igyekezzünk hát célunkat jó törvénnyel, jó királlyal elérni, kit kötelességének megállására, hittel, esküvéssel kötelezzünk.

Pirhomégász:

Kinek fordult hát meg fejébe, nagy ember, hogy egy királyt esküvéssel lehessen oly dolgoknak elkövetésére kötelezni, melyeket elkövetni nem akar és hatalmába van, hogy el ne kövesse? A természet mindnyájunkat megesket születésünk napján kötelességünknek végbevételére. A jók követik, a rosszak megvetik. Híjában esketed az uralkodó hatalmat, ha kezeit meg nem kötöd ott, hol akarhatja ártalomra lehet! Cérnaszállra kötöd az oroszlánt. A jó királyt kár esketni. A rossznak semmit sem tesz.

Szipiopoli:

Az isteneknek büntetése tartóztat a gonosztól.

Pirhomégász:

Baj, hogy az istenek sohasem jelentik, kit, hogy és miért büntetnek! Örökké magunk magyarázzuk büntetéseket teljes mentségünkre, szomszédainknak nyakokba hányván Jupiternek haragját. Ostroztatásoknak idején a király a népet, a nép a királyt okolja. Kiki vetélkedésben van: az istenek hallgatnak. Ugy látszik egyébiránt, hogy az isteneknek büntetése vagy az idő forgásának, vagy cselekedeteinknek szokott lenni természet szerint való következése. Innen van, hogy valakik gonoszul kivánnak élni, Olympussal keveset gondolnak, mivel minden erőszak bátorságba van, csak hatalmas lehessen. Soha sem szállanak mennykövek alá a magasságból, hogy a kegyetlenkedő hatalmast az alatta fohászokodó ártatlanról leüssék. Ha halandók által esik a csapás, mint most te Buzorkámot bünteted: hatalmasabb volt nála Arténis, azt mondják, és Jupiternek mennykövei oldalt maradnak. Vagy kénytelenek leszünk reáfogni, hogy Szipiopoli büntető mennyköve az egeknek. Nem is igaz, hogy Jupiternek verő eszközei Vulkánustól származnának: halandó kezeknek osztotta ki és ezek által ostoroz. Minden te vagy most Izafaduban. Mit szólhat itt Márs maga, ha Szipiopoli beszél?

Pirhomégász ezen szavai után elbúcsuzván, a kopott ruhával és százforintos tarisznyával szállására levontat. Szipiopoli más szobába menvén, az otlévőknek mondja, hogy ezek a filozófusok oly formát mutatnak, mintha eszetlenek volnának; azonban fejek igen sok holmival van tele, melyet magok tekin-

tetbe sem vesznek. Továbbá nagy vágyódással viseltetett annak tapasztalására, hogy az alsó község az országlásnak módjában micsoda értelemmel bír. Már a törvényes királyságot, szabadságot Arténisben, hazájában ismérte és legboldogabb világi sorsnak lenni érezte. A nemesi kar vezérlésének természetit látta, tudta; de hogy azon sokaság, mely kézi mesterségén és mindennapi nyereségén kívül nagyobb tárgyakról e világon tudni nem érkezik, országolhasson, elméjében meg nem foghatta. Humhámhu állította előtte, hogy van tudománya olyan országról, hol a hazának királyi viselt dolgai a legalsóbb községnek ítélletételeitől függ; hol a legtanultabb hadi vezéreknek, tanácsosoknak érdemeket, hibájokat a szántók-vetők, kapások, kaszások, csizmadiák, vargák ítélik, azaz büntetik s jutalmazzák.

Hogy lehesen — mond — a kézi mívet a főnek és az ítéletet a kezeknek adni? Hogy lehessenek ott a nagy erkölcsök és bölcsesség bátorságban, hol alacsonyak, tudatlanok tétetnek ítélő bíráltnak feliekkbe? Felemelheti-e a nemzetnek kézmíves teste oly kicsiny határok közé szorult elméjét az országos dolgoknak kiterjedéseikig? Soha meg nem szenyvedí a természet rendi, hogy gyengék hatalma alatt legyenek az erősek; hogy tudatlanok uralkodjanak az okosokon és vak emberek vezessék a látókat. Elhiszem, hogy a zagyva népet lehet felemelni, de nem uralkodónak, hanem csak váznak. A zagyva uralkodás módja, hol a földműves sokaság viseli a királyi hatalmat, csak arra szolgál, hogy a salak sokaságnak eszetlenségét mutassa világos tükörben, mely mindég azt ítéli, amit azok mondanak néki, kiken uralkodni láttatik, kik felett magát királynak álmódja képzelődéssel, de akiknek láncáikat vonszolja valósággal. Zagyva uralkodásban a salak sokaság hatalmára, méltóságára nézve nem kíván egyebet, csak hogy a dolgoknak folyamatjában ő kérdessen meg, mit akar? hogy tetszik? osztán okosoké a többi.

De csak ne vakítsák a szegénységet — mond Humhámhu — azok, kik dolgát eleibe terjesztik, ítéletiben nem hibáz. (?) Nem azért uralkodik a tanult ember a tanulatlanon, hogy nála mindenkor jobb lelkiismereti volna, hanem hogy nagyobb világa lévén elméjének, több fortélyt tud és megcsalhatja. Jót, rosszat, kárt, hasznot minden lélek tud ismérni, érezni és ítélni, csak hitetők és gonoszok ne legyenek azok, akikkel ügye van. A tudó-

sok közt sem a tudomány ítél, hanem a lélekisméret. Ha a természet a jónak és gonosznak, azaz igazságnak, hamisságnak isméretit tudományra hagyta volna, eddig emberi nemzet nem találtatna e világon. De valamire magának szüksége volt, mind azt szívünkbe öntötte, azaz magában megtartotta. Valamit tudománnyal, mesterséggel szerzettünk, emberi sorsunkra nem tartozott, és ezek közt is csak a természetnek jósága, igazsága tart fenn bennünket, melyet minden igyekezettel sem tudunk tudományainkkal szívünkéből kitörölni. Ki tudná, mit tegyen, hová legyen, ha az emberi kötelességnek és Jupiternek ismérete tudományoktól, vallásainknak különbségeitől függene? Holtig keresvén az igazságot és rajta vetélkedvén, egész életemben jóságos cselekedetre csak egyre sem érkezném. Bennünk kell lenni az ítélőbírónak.

Lássuk, — mond Arténisnek vezére — ha a salak sokaság viselhet-e magában országló értelmet? Rendelést teszen, hogy más napon a várasházába a körül-belől lévő földműves lakosok, parasztok és Izafadunak minden mesteremberei egybengyűljenek. A hivatalt viselt férfiak, nemesek, főrendek, papok eltiltattak, hogy a tanácsban semmi szavok ne legyen.

Midőn e tömérdek sokaság egy véghetetlen palotában öszveszorulna és gőzölgő hévségében maga felett ködöt eresztene, úgy, mint a harmatos mező a felserkent napnak melege közt, Szipiopolli hozzájok e következő szavakat intézi:

'Iudjátok-é, Jajgádiának, Izafadunak lakosi, hogy a rettenetes Buzorkám előletek elvételét? Hogy emberi szabadságokat visszakaptátok? Hogy a polgároknak egyes személyekből egész nemzetre öszvetett szabadakarát és alku benneteket országló hatalommá szült, mely szerint magatok által vagytok király magatok felett? Hogy mindeniteknek szabad voksa szerint készülvén meg az uralkodás módja, teljes szabadságban éltek törvénnyel és hatalommal megkötötte. Szabadakaratotok szerint élvén léstek törvényeiteknek és önnön országló hatalmatoknak szánszándékos rabjai, azaz szabadakarattal kötözitek meg magatokat minden rosszban, csak jóra engedvén utat cselekedeteiteknek.

Egy boglyos szék-gazda, kinek rettenetes feje feltornyozott és öszvecsapzott hajával hasonló volt az ördög szekeréhez, melyet a sebes szelek széjjel a mezőkön görgetnek, felszólal, hogy ők magokat semmiképpen meg nem kötik, hanem szabad-

ságban akarnának élni. Meg akarják véle értetni, hogy az ember szabadságban nem élhet, míg szabadsága, szabadakarata által meg nem köttetik. Hogy úgy él szabadon, ha előbb magának rabja lesz; melyre nézve parancsoló hatalmat kell szülni, melytől függvén a nép, lehessen engedelmeskedve szabad. Hogy aki senkitől sem függ, attól se függ senki, és valakinek az országló hatalom nem parancsolhat, annak oltalmat sem adhat. Hogy az oly szabadság, mely egy magában megoszolhatatlan halandóra marad egyedül, szüntelen való félelem, veszedelem, bujdoklás, mivel mindennek hatalma van rajta, mihelyt magánál erősebbre talál, tehát rabság is ez, a legnagyobb.

Szipiopolinak ezen beszédére felkiált a sokaság, hogy nem értik, mit mondana, mit akarna. Hogy nekik egyszóval király kell — s vége. Hanem előbb el akarnak minden dolgot végezni, törvénybe foglalni, azután legyen király akárki, akít választanak. Micsoda dolgok vétessenek hát törvénybe? kérdik tőlök.

Egy vállára lenyúlt lécszeghajú, görbefésűs, köpönyeges ember csizmadia-hivatalából szólal ki: Törvénybe vétessen, — mond — hogy a cserzett bőr, kordovány sohase legyen drága. Más, valamely rőtfejű és homályképű, sárgaszínű ember vargategintettel tolódik fel ellene és mond: Nem helyes! Törvénybe menjék, hogy a cserzett bőr jó áron adathassék. Más, egy mezítelen mejjú, nyakú ember, kinek culája kötéllel volt derekához kötve, nagyot kiált, hogy a búzának csináljanak jó árát és végezzék el, hogy soha, egy esztendőben se ócsodjon, mert a szántóvető emberek nem mehetnek elő. Az egész bundás, szőrös, gyapjas sokaság kiált, hogy helyes! helyes! Úgy ellenben a kékköpönyegesek, görbefésűsök, nagygombosok, pulideresek,¹⁾ minden C. és városi lakosok tele torokkal ordítanak, hogy e dolog nem helyes és törvénybe ne menjen, hanem inkább a bor legyen drága, mivel nem oly szükséges, mint a kenyér. A mézszáros C. kiált azonközben, hogy a marhát ne drágítsák; örökké egy áron adják... törvényt kell tenni róla. A szabó C. fellázad, hogy a haszonvételből kiszorul — kiált: Köteleztessék minden ruhacsináltató annyi posztót, selyemeszközt és vászonneműt vásárolni, mennyit a szabó mond néki, mivel a mesterember tudja, ahhoz mi kell. Erős büntetés alatt tilalmaztasson meg, hogy semmiféle lakos magának semmit varrni ne merészeljen;

¹⁾ Pulader, pulider: palóc tájszó = fiúbugyogó.

akik pedig varrni tudnak, mindjárt felejtsék el kemény parancsolat alatt; és a király, mihelyt lesz, a varrótüket szedje bé tőlök. A vargák kéri, hogy a fiatal erdőknek árát szállítsák, mivel a csernek nagy drágasága van.

Minden C. kiált; de látván, hogy egymás ellen elő nem mehetnek, a király-tételt veszik fel és ezt szorgoztatják. Mindenik felekezet a maga C. mesterét kiáltja fel királynak, úgy ítélvén, hogy azáltal dolgában a többi felett lesz nyertes. Hevesednek az elmék, gerjed a tűz, melyből következik, hogy a C. mester-királyokat az asztalra taszigálják fel. Ezek ott egymás szemébe nézvén, magok közt vetélkedni kezdenek. A harapó szavak sebet okoznak, a seb fájdalmat szül, a fájdalom indulatra ragad és végre a lesz, hogy a győző okokat ököllel kezdik egymás fültövére sugarolni.¹⁾ Egyike másikat az asztalról lelöki, kit felekezete oda ismét visszatol. A vetélkedésből minden fél részt vesz és a tanácsház üstökvonással, poffal, dögönyözéssel telik bé.

Végre Szipiopoli parancsol, hogy mivel már az okok eléggé érthetők és érzékenyek, az ilyen ország dolgaitól szűnjenek meg és menjenek haza; másnapra halasztván a királyválasztást. A kimenők közül csaknem mindeniknek folyt orra véri, elterülve lévén tépászott üstöke homlokán. A kinn állók kérdik a kijövő véres és megtépászott lakosoktól, hogy mi történt volna vélek? Kik felelnek, hogy odabé országos dolgok folytak melyek felett a vetélkedés kemény okokkal állott.

Arténisnek vezére kérdi Humhámától, hogy elegendőnek találná-e ezeknek elméjét az országos dolgokra, kik szemek elibe rajzolt állapotjokat semmiképpen meg nem láthatják és fülek hallatára kibeszélt sorsokat által nem érthetik? Nem! — felel a tanácsos — ha öszveszőtt-font okokkal és egymásbaforrott okoskodással adatnak elibe, hol a magával megegyezett dologban is ellenkezés láttatik azoknak részekről, kik mély elmélkedéshez szokva nincsenek, hanem a reájok tartozó igazságot inkább érezni, mint érteni szokták. De csak egyenkint terjesszük a dolgokat szemeik elibe, hogy több tárgyak ne legyenek öszvekapcsoltatva, ezeret tesztek egyre, hogy oda látnak, hol a cél ki lesz tétetve.

¹⁾ Megsúg, megsugall.

Harmadnapon egybengyűjtetnek az országnak felsőbb rendei, nagy urak, nemesek, papok és minden hivatalt viselő férfiak... — fő hadi vezérek s tanácsosok, kik közelebrül és a városban találtathattak, kiknek Szipiopoli következőképpen beszél:

Uraim!

Akár azt higyjük, hogy az istenek sorsokat a nemzeteknek különös gondviseléssel határozzák meg, akár azt, hogy a viszontagságoknak magoktól való tolongások szerint vak esetek által dülnek hol ide, hol oda, most a nemzet mindenképpen szabaddá lévén, a természetnek azon igazságaihoz nyulhat, melyekben ötet szülte.

Hatalmamban áll tinéktek törvényeket szabni; de valami egy országon, annak akarata, kedve, megegyezése nélkül esik, törvény és igazság részire nem lehet. Egy halandónak sem szabad az emberi dolgokat úgy elfoglalni, hogy a többi embert igazságaiból kiszorítsa. E világon az emberi társaságban minden cselekedet tartozás, melyet vagy másokra nézve követek el azért, hogy általok élhessek, vagy magamért viszek végbe úgy, hogy másokat is tápláljak. Már, mivel ember olyan egy sem tanáltatik, ki egyedül maga, önnön szükségeire, gyönyörűségeire, oltalmára, nyugodalmára csak magától, magában elégséges volna, elleneállhatatlan igazság úgy-é, hogy a halandóknak egymással alkudni, egyezni kell, mivel egyik csak ugyanazon fia a természetnek, ki a másik, ugyanazon igazságokkal, tulajdonságokkal felruházotva. Kölcsön hát itt minden, mely kölcsönözést ha a társaságban élő polgárok egymástól megvonnak, minden váras, falu, ország, királyság elmúlik és baromi állapotjára kell a már bölcs emberi nemzetnek viszszaállani, dicsőségétül, boldogságától és isteneinek isméretitül megfosztatva.

Már ha kinek-kinek van embertársa iránt kötelessége, azért, hogy másnak is legyen ő iránta, mely nélkül néki is élni lehetetlen, lássuk, ha király és ország közt kell-é kölcsön kötelességnek lenni, vagy csak azért álljon fel egyik fél, hogy azáltal a másik semmi se legyen, ki néki valóságát magából adja, mely nélkül amaz egyedül magában országhoz képest kevesebb a semminél? Azért szüljön az anya gyermeket, hogy abba új életet adván, maga mindjárt meghaljon? Azért terem-

jen a fa gyümölcsöt, hogy maga egyben elszáradjon? Azért szülje egy nemzetnek hatalma magát királlyá, hogy maga, szabadság, akarat, tetszés, igazság nélkül valóvá tétetvén, lelkében meghaljon és testében szenyvedjen?

Egy király sem szülhet egy országot egyszerre, de az ország szül királyt. E mutatja meg a szülőt és a születettet. Fel lehet-e tenni örjülésen kívül, hogy az iránt, aki szül bennünket és fenntart, kötelességünk, tartozásunk ne legyen? Ha az istenek tartozást, kötelességet vállaltak magukra irántunk; ha kötésbe állottak az emberekkel, mely szerint mi áldozattal, félelemmel, tisztelettel imádjuk nevüket, ők ellenben kötelességeknek veszik áldattatásunkat és megboldogittatásunkat, lehet-e halandó halandó társaira nézve tartozás nélkül? Az istenek segedelmünk nélkül ellehetnek, mégis gondot vésznek értünk magokra; hát az, ki általunk él, van, uralkodik, ne legyen törvény és igazság által hozzánk köttetve?

Az emberben élő igazság, jóság annak személyével együtt mulandó, de a törvény halhatatlan és annak igazsága is. A jó király meghal — rossz jöhet utána, de a törvény él és boldogít. Nem lehet tehát oly felszentelt halandó, kit a törvéynél és annak igazságánál többnek lehessen nézni. A király vagy kíván boldogítani, vagy nem. Ha kíván, a törvények minden igyekezetiben szabaddá hagyják; ha nem kíván, nem érdemli, hogy törvény nélkül afelett és egyáltalában szabadon legyen. Továbbá, mivel a szorongattatás által a természet magából felázad és mérsékelt határaiból kitör, a zabolázó törvény minden királyi familiának bátorságára szolgál. Kötések azok, melyek országnak, királynak boldogságára, nyugodalmára szolgálnak.

Ha mennyei, földi bölcsesség jónak találta, hogy az emberi nemzet igazságai által zaboláztasson és megköttessen, ki ítélte helyesnek, hogy afelett, az ellen egynehány ember szabaddá tétessen? Hogy ezek tetszéseken kívül egyéb törvényt, igazságot nem ismervén, veszedelem, nyereség, kár, haszon, siralom, akár öröm származzon akaratjokból, emberi nemeket lábok alatt tapodhassák, melynek parancsolásnál egyebet minden érték elcsorgott veréjtékek és kiontott vérekért nem fizetnek? Ezek szolgálnak reá okul, hogy a királyok törvényesen kívánnak uralkodni. Egy emberséges uralkodó sincs, ki törvények nélkül kívánna lenni. Ez ád népének hívséget személye iránt. Amely királynak uralkodása csak erőszak, igaz-

sága is csak addig tart, míg népe erőszakra nem kél ki ellene és székérül azon igazsággal le nem üti, mellyel ő élt ellenek. Az erőszakot e földön a természet, józan okosság soha törvénné lenni meg nem engedte.

Valami emberről emberre nézve veszedelem, igazságtalanság, hogy változzon király és ország közt igazsággá? En minden felebarátom iránt törvény által legyenek megkötve, az uralkodó hazája iránt semmivel se, hanem annak állapotját, legyen vesztére, nem, szabad tetszésből parancsolja minden törvény és közigazság felett? De mi köti hívséggel szolgálit az ilyen uralkodóhoz? Ha hívség, szeretet nincs, az uralkodó addig van bátorságban, míg veszedelem nem ütközik székéhez. A hívséget jóság, igazság szüli.

Buzorkám csak hatalmához ragaszkodott, semmit el nem követvén arra, hogy hatalmas lehessen. Tízszor nagyobb országgal, néppel, mint Arténisnek birodalma, költ ki ellenünk. Mit tett? Királynénkhöz vett hívségünk kilenc tartomány hibáját pótolja ki érte. Minekelötte észbevehettétek volna, rajtatok győzedelmeskedtünk. Az erőszakosnak nincs híve; a hívségtelen szolga pedig rest a védelemre. Ha Buzorkám törvényvel, igazsággal, jósággal igazgatott volna benneteket, nagyobb hatalommal és sebesebb munkával állhatott volna ellenünk. Lehetetlen lesz vala nekünk határaitokon békjönni. Ha birodalmának számtalan népét személye iránt való hívség, szeretet vezette volna, ki állhatott volna ellene? De mikor mi győzedelmeket elkezdettük, még akkor népe aludott, csak arra nyitván fel szemeit, hogy hódoljon.

Mit gondoltok kegyetlen hatalmával, mely titeket a fermészetnek igazságaibul kivetkeztetett? A földhöz verettetett nemzet urának romlásában nyér; vagy csak azon állapotjában marad, azáltal is miért szerezze meg szüntelen való nyomorúságát vagyonának pusztulásával és vérének ontásával, hogy rabságát oltalmazza? Valamely emberi cselekedetnek a természetben oka nincs, mind bolondságra és veszedelemre mutat.

Budoroszkuli, minekutána Szipiopoli beszédében elcsendesedett: Nagy vezér! — felel néki — szavaidnak, okaidnak erejét, igazságát értjük is, érezzük is. Az isteneknek természetben megjelent igazsága minden halandónak szívébe bé van

öntve. Azért valaki gonoszsággal, erőszakkal él, tudva cselekszi és mennynek, földnek csapásait méltán érdemli. Mit kívánhatnának tőlünk isteneink, ha igazságoknak tudását lelkünk ismétetibe bé nem oltották volna? Lehet-é a teremtést a teremőnek tévelygése miatt büntetni, ha azt vakon teremtette? De mégis két utat nyitottak előttünk isteneink; egyiket jóra, másikat gonoszra, melyek közé életünket szabad választással, akarrattal állították. Ha szabadakarunk nem volna, minden cselekedetünk az isteni örök végzéseknél kényszerítéséből esne. Micsoda halandót büntethetnének az istenek azért, hogy őtet cselekedeteire magok kényszerítették? Ahol szabadakarunk nincs, ott bűn sincs; ahol bűn nincs, ott az istenek büntető igazságokat nem gyakorolhatják. De miért engedtek oly akarratot, mely a rosszat, gonoszt választhassa? Azért, hogy két ellenkezés közt legyen az ember választásával szabad; különben, ha csak egyre volna tehetsége, választásában szabadakarunk nélkül maradna a barmok sorában, melyek ösztöneiktől nem távozhatnak s tetteikben nem is ítélthetnek. Szabadságában állott Buzorkámnak jósággal vagy kegyetlenséggel uralkodni. Az utolsót választotta; és az istenek igazak.

Most tehát vidd teljesezésre akarratodat. Mondd ki, ha Buzorkámot helyhezted-é vissza székire, vagy másban határozod meg az uralkodásnak hatalmát? Mi király nélkül való uralkodást semmiféle módot, formájut el nem fogadhatunk, sem el nem viselhetünk. Nem egyenesen magunkban, hanem törvényes királyban kívánunk szabadakarunktól függeni. Ezen nemzet e világnak emlékezetitől fogva királyok nélkül sohasem élt; ki állíthatja, ha tudna-é nálok nélkül élni? Ahol király nincs, minden gazdag hatalmas polgár az kíván lenni, ha névvel nem is, hatalommal, mely mindegy. Az országnak testét mint verekedő sasok szaggatják, hogy melyik tehesse egyedül magára tartozó prédájává. Ez most körme közé kapja, vérezi; amaz onnan kiragadja, hogy tőle megmentse, de újra szaggatja s prédájának nézi. Így marad éhségrül éhségre, míg testében elfogyva, egynek kezében állapodik meg, ki javaival bételvén, végre csendesen hagyja.

De ha te végbeviheted, nagy ember, hogy a király az ellene kötött törvénynek pókhálóit el ne szaggathassa és népének szabadakarutját hatalmáról le ne rázhassa, cselekedjed, hogy míveidet csudálva, életedet áldhassuk. Hadd legyen ezen

országnak boldogsága, dicsősége kezednek munkája. Hadd, ne úgy rajzolja képedet, hogy égő városok, füstölgő országok, halmokba hányt holttestek legyenek lábadnál, hanem országok, nemzetségek boruljanak elédbe, melyeknek fiai és leányi megszabadulásokért térdeidet öleljék; öszvekapcsolt kezekkel kérvén más oldalon az istenek örök jutalmát érdemeidnek halhatatlan dicsőségével megkoronázott fejedre! Hadd nevezhesünk hazánk atyjának és védelmező angyalának! Hadd csudáljuk Arténist benned és Arténisben téged! Emeld fel itt királynédnak dicsőségét, kinek nagy erkölcsi lelkesítvén benneteket, mindnyájatokat félistenekké téssen. Szíve érezteti szíveteket, lelke világosítja lelkeiteket, mely szerint csak azért láttattok élni, hogy királynétokért élhettek, ki hatalmában határt nem lát, nem ismér, mivel iránta való szereteteknek sincs határa. Amilyen nagy az országnak az urához vett hívsége, a királyi hatalom is annyira terjed ki; ha az határ nélkül való, ez is.

Ezen szavai után felkiált: Szipiopoli szentség! Jajgádiának választott királya! éljen! — Rettenetes kiáltással telik bé az ország háza, mely által a fővezér királlyá választatik. Ki, megcsendesedvén a lárma, mentségeit következőképpen kezdi:

Semmi sem hizelkedik bennem inkább a dicsőség szeretetinek, mint személyem iránt való jószágotok és bizodalmostok... Köszönöm! hálálom! De királyomhoz, nemzetemhez vérel, törvénnyel lévén köttetve, benne megállapodott és gyökerezett hívségemről sem országért, sem világért, sem életért le nem mondhatok. Ezek oly kötelességek, melyek alól az emberiséget, becsületet, jó erkölcsöt semmi világi adomány fel nem szabadíthatja. Egy hazafinak jó királyához, nemzetéhez hívségét megtartani holtig való kötelesség. Nagyobb megelégedésemre van Arténisnek szolgálni, mint itt uralkodni; és királyt tenni, mint lenni. Nem fosztott meg benneteket, látom, Buzorkámnak erőszakos uralkodása a természet igazságának ismérétől, sem az emberiségtől és annak józan erkölceitől. Én személyemben tett választásokat mostani hatalmamnak teljességéből engedem által Budoroszuli kámnak, — éljen ő, mint Jajgádiának általotok választott királya!

E választáson a sokaság megnyugodván, az uralkodó hatalom Budoroszuli kámnak általadatik. De egy országló tanács tétetett 300 fő emberekből öszve avégre, hogy a kám ezeknek a

tanácsokon és megegyezéseken kívül semmi országot illető dolgot fel ne vehetne, sem végre ne hajthatna, valamint az országító tanács sem semmit, a kámnak abban való megnyúgása nélkül.

A tanácsnak tagjait az ország gyűlése választotta, mely választásra tartományaikból, megyéikből küldettek fel a személyek. Minden harmadik esztendőben ki kellett lépni 100 tanácsnak és újak tétettek helyekben, mely esetben sorsot húztak. A hadi seregeknek vezére sem a kám parancsolatjára a tanács ellen, sem a tanácséra a kám ellen mozdulni nem köteleztetett. A kám tartozott a 300 főből álló tanácsban mint annak első bírása széket ülni és vélek egyetemben országolni. Nem hagyta néki hatalmára, hogy különös tetszéséből valamely szomszédjának háborút üzenhessen. Az ország tanácsában kellett annak okait fontolni. Mivel a hadakozás mindenkor a népnek veréből és veréjtékéből telik ki, mennyei, földi igazság ezt kívánja, hogy az országnak fiaiban lévő életéhez és halálához szava legyen. A királyi torkig való bővség és fényességek közül a kám képzelt sérelemért vagy nagy névre való vágyakodásból könnyen küldhet másokat agyonverettetésre, maga bátorságának és gyönyörűségének karjai közt henyélve, midőn az ország önnön vérében fetreng, mely eset egekre fohászkodik.

A háború annyival inkább veszedelmes, hogy a győzedelmes részt is egyenlően károsítja, veszti. Valahol halállal, vérrel van a kereskedés, ezerszer többre jön a fáradság mindég, mint a nyereség, melyért tétetik. A háborút ugyanazért csak a magunk oltalma teszi méltóvá, igazságossá, de minden mások ellen való rohanásban gúnyolására van az igazságnak és bosszújára az egeknek. Száz tartományt foglaljon is a nemzet, vérének, vagyonának elfogyásával, terhe semmivel sem könnyebbedik. A kám szót, füstöt, dicsőséget keres és népének boldogságával fizeti, ami nem füst; magát is áldozattá tévén képzelődései közt. Kevés ember nem eszetlen, ha hatalmas. Az erő és kincs bolondít: láncok, kötelek kellene nekik, hogy veszedelemre ne vigyenek.

Miólta az országító hatalmaknak nagy része nem testében, azaz testi megelégedésben, hanem képzelődésekben és többek felett való magamutogatásban keresi nagyságát, megelégedését, az emberi nemzetnek sorsa veszélyek közt forog. Kiköltözik az ember magából, hogy magán kívül találjon boldogságra és

elveszti azt, amiben szerencséje lakozik, azaz: testének nyugodalmát, világi javait, életének nagy részét és az áldott békeséget.

Nem volt hatalmában a kámnak, akárki hogy beszéllett, a tanácsból kiküldeni és annak gyűléseiből a tanács megkérdezése nélkül kirekeszteni. Könnyű mód annak elérésére, hogy káros vágyódásaimnak senki ellent ne állhasson, ha azt, ki szól, a tanácsból eltörölhetem s hivatalából kivethetem. Jaj ott a törvényes szabadságnak, hol az ország első tagjainak házi és személyes szerencséjek, rangjok, fények az uralkodó tetszésére hagyatik! Hol a király azokat, kikre a haza ügye bizatik, egy szóval a semmiségből a világosságra teremtheti ki és onnat ismét semmiségre vetheti alá!

Ilyen okok és elmélkedések közt forogván az országnak állapotja, Szipiopoli Budoroszkuli kámnak hazáját általadja. Humhámhu engedelmet kért, hogy életét végre nyugalomba tehesse. Eszerint lakását jószágaiban választotta, hol csendesen és boldogul élt.

Arténisnek vezére Kulikámnak ajánlotta, hogy Pirhomégaszt tanácsképpen venné magához. Jóllehet világi sorsa — mond — homályba van borulva, mindazonáltal elméjének világánál sok elrejtett dolgot fel lehet fedezni. A kám azonnal magához hívatta, mihelyt magát királyi palotájába béhelyhezette. Tudtára adja, hogy az ország kormánya személyét magához kívánja, hogy a főtanácsosi rangba kellene néki megüledni; hogy tudós képit világi színbe kell ezentúl öltöztetni, mely szerint tanácsával, hívségével, királyát hazájának boldogságára vezérelni köteles lészen; ki nem egyéb magában, hanem a nemzetnek közös akarátja, melyre nézve szájával ugyan parancsol, de nemzetén kívül soha nem akar semmit.

A bölcseknek — mond továbbá — legnagyobb igyekezetek, legforróbb vágyódások az emberi nemzet boldogságára dolgozni, mely szerént ő is hazájának szolgálván, bétöltött kívánságának tengerében úszkálhatna. Hogy valaki csak magának kíván javára lenni, emberi kötelességében fukarkodik, haszontalanná tévén érdemét azáltal, hogy halandó társainak javokra lenni nem akar. Mi szükséged van — mond néki — bölcsességre, ha annak világánál senki sem járhat? Nincsen a jó szívnek, tanult elmének édesebb magával való megelégedése, mint ha érzi, látja, hogy másokkal jól tehet! Senkinek sem

lehet se magáért egészen, sem másokért magán kívül élni. Így van az élet egyedülvalóságomban és társaságbéli magamban felosztva.

Pirhomégász mindezeket meghallgatva és magába fon-
tolva, felel: A beszédnek elején kezdvén szavaimat, — úgymond
— értsd meg, nagy kám, hogy mi, nép, csak addig akarunk,
míg királyt teszünk, azontúl örökké ő akar, mi pedig hallga-
tunk. Akármilyen szín alatt álljon fel a parancsoló hatalom,
— legyen egy vagy közakarát, mihelyt köteles vagyok mindég
azt cselekedni, mit az vélem akar, mihelyt nincs reá erőm,
hogy különös magamra nézve véle ellenkezőt akarjak, csak rab
vagyok, mindenhogy.

Mesterséges életmódjában az ember úgy boldog, ha kötözve
van: tanács, király, despot nékem mindegy. Nem vágyódásai-
mat terjesztem ki, hanem szükségéimet szorítom öszve. A testű
megelégedés megnyugtat. Ezeket megszerezni elég tehetséggel
vagyok, a többit képzelődésre, füstre hagyom. Akármely kegyet-
len legyen a despot, meg nem eszen, mert emberhússal nem él;
jobbágyainak minden élelmeket el nem veheti, mert bármint
támaszkodjon hatalmára, agyonverik. Mindezen dolgok közt
tehát Pirhomégász előgyveleghet magában magával.

Tanácsommal kívánsz élni, úgyé? Minek? Mi végre?
Hogy? Miben? Vagy van benned tanács, vagy nincs. Ha van,
az enyimre szükséged nincs; ha nincs, senki sem adhat. Valaki
tetszésednek hízelkedik, kedves tanácsosod fog lenni; aki nem,
nem. Minek hívsz? Tudnod kell, hogy gonosz uralkodót taná-
csosa soha e világon jóvá nem tett. Ha jó vagy, boldog a nép;
ha hamis vagy, sem én, sem más a dolgon nem segít. Minek
hívnál csak azért, hogy alkalmatosságod legyen magadtól
elűzni?

Ha néped javát, az igazságot minden egyéb felett nem sze-
reted, ha nem született vágyódás benned országodat boldogí-
tani, ha nem a közjóban érzed gyönyörűségedet és nem néped-
nek boldogságában látod dicsőségedet, ne hívj! Inkább üzz el
előled, mert soha ezen dolgoknak feláldoztatásokkal kedvednek
nem hízelkedem; annyival inkább, mivel mind az a fény, rang,
pénz, melyekkel kegyelmed jutalmazhatna, nékem világi bol-
dogságomra nézve szükségtelenek és reám nem tartoznak. Na-
gyobb dicsőségemnek ismértem emberi kötelességemben, igaz-
ságomban élni szabadon, mint alacsony lélekkel kívül fényes-

kedni láncodon. Jaj annak, kinek külső színe lelkének szüntelen való erőltetésére szolgál!

Cselekedet nélkül való beszédből boldogságot szőni, fenni nem akarok. Ti nagyok! fejedelmi emberek! Mindég atyáiképpen, szánakozással beszéltek a szegény népről és vélek mindég anélkül cselekesztek. Minden irántok való atyaság, irgalmaság csak beszédekben gyakoroltatnak, a valóság kimarad. Szüntelen ígervén a nép sorsának jobbítását, készültök is reá. Lábujjhegyen állotok, hogy elepedett szomjúsággal várt szerencsését nyakába vessétek. De soha ötet e kis közön által is utól nem érhetitek. Így lesz örökkévaló ígéreteteknek az örök-tartó várakozás egyfelől szomorú, másfelől nevetséges tárgyává, melynélfogva ti bészarkózzva nevettek. A nép uccáin járva fohászkodik, bosszankodik, sír és várakozik. Isteneire szorul egyedül, kik ha bőv esztendővel áldják, él, ha nem, éhel hal, mivel ti a kenyeret elveszítetek tőlök, de sohasem adjátok nekik.

Egész világ boldogító tanácsosánál, fejedelménél egy-két darab felleg többet ér, mely az országnak földjét termékennyé teszi. Ti beszéltek, az istenek áldanak. Csak a vevés áll hatalmatokban, az áldás nem, mégis szájatokból szüntelen a boldogítás hangzik. Valahányszor az atyai gondot jelentitek, hirdetitek, a nép mindannyiszor megijed, mivel adózás jön a végin. Ki boldogíthat egy országot az isteneken kívül? A királyok, tanácsosok boldogítása csak annyiból áll, hogy azt el ne vegyék tőle, mind amit istenei adnak néki.

Igazságaira vigyáztok a népnek, azt mondjátok, de arra sem vagytok elégségesek. Tisztartóitok kiragadják kezetekből, mellyel magatok sem sokat gondoltok. Akárhogy álljon a lakosok közt fennforgó igazság, csak a koronának légyen nagy hadi serege és jövedelme. Sohasem azért gyűjtitek egybe az országot, hogy kérdjétek tőle: mid fáj? hol vagytok sebesülve? melyik részetekben, tagotokban? hanem, hogy a királynak szüksége van, mit? mennyit adhattok? Nem is okoskodással, hazafisággal kell az ország gyűlésére menni, hanem szolgálással s rovással.

Mi szükséged van hát a tanácsosi bölcsességre? Parancsolj s fizetnek. Sok tanácsos csak arra szolgál, hogy az uralkodó akaratjának lévén végrehajtó eszköze, az ország közönséges kárhoztatásának, átkának ő egyedül legyen utálatos tárgya.

Az uralkodó pedig magát háta mellé vévén, úgy integessen onnan ki, mintha mindazokról semmit sem tudna, melyeket tanácsosának filébe sugdos. Mit gondol egy tanácsos, ki magát urának pénzen adja, a szegény népnek lármájával kinek védelemül csak a szája marad? Mit gondol álmodott isteneinek sikeretlen és képzelt büntetéseivel, melyekkel másokat ijesztvén, maga játszik?

Én viseljek nálad ilyen személyt? Királyi tanácsban filozófusnak nincs helye. Ha a király maga nem az, elüzi; ha az, reá szüksége nincs. Viseletemmel, öltözetemmel pompás szolgálid közt mindég ijesztő vázat hordoznék magamon egyedül, láttatván vadnak erkölceimben, mivel hivalkodásokat hízelkedéssel nem táplálnám. Valaki nagy udvarban él, lakik és tettetni, hazudni, hízelkedni nem tud, onnan bizonyosan elutazzatják. Ha ellenben hízelkedésre, tettetésre, pompára adom magamat, magamnak fogok szüntelen való gonoszt és bolondot mutani. Hagyj engem semmiségemben boldogtalankodni; légy te fényes, hatalmas és boldog nagyságodban.

Í' szennyes tudósok, filozófusok! — felel Budoroszkuhi kám. — szegénységteknél fogva szabadságot vészték és szert fogtok magatoknak minden világi hatalmasságoknak rostálására és megítélésére. Szuglyokba, szegletekbe húzván bé magatokat, agyvelőtökön az emberi nemzetet minden lépten esztrengára¹⁾ bocsátjátok. Az uralkodás módja nem kell, sem egy, sem más; mind hibás. Teremtsetek világot magatoknak és embereket a magatok módjára; vagy tegyétek ezeket bűn nélkül valókká. Egy józan okossággal bíró emberséges ember sincs a királyi széken oly, ki magát ott Isten gyanánt venné. El kell elébb valakinek eszét veszteni, úgy kívánhatja, hogy egy ember egy országnak kenyeret adhat. Énbennem királyi kötelességem nem hozza magával, hogy a népet úgy, mint istenei, áldjam, hanem hogy közbátorságokra, igazságokra vigyázzak; hogy a törvényeket erőben tartsam fenn, melynélfogva az igazak, ártatlanok védelem alatt legyenek; a gonoszok pedig büntetessenek; hogy benneteket külső-belső ellenségektől oltalmazalak a magatok ereje által, mivel a király magában csak egy, mint más és sokaság előtt erőtlen. Mindezekért kenyereketek annyira nem én adom, hogy a magamét is tőletek várom.

¹⁾ Esztrenga: bekerített juh-fejő hely.

Nem eleget fizet a király, ha bátorságot, nyugodalmat szerez annyi miliom halandónak és az igazságot kiszolgáltatja, mely nélkül egy országot boldoggá az istenek se tehetnek? Hijába áldanak isteneid bővséggel, ha a gonoszok termésedet tőled elragadozhatják, ha az ellenség hazádnak javait elrabolhatja és magadat jármába foghat? Én ellenségetek ellen való véretek ontásával és bűnötöknek büntetésével áldalak benneteket. Mihelyt ezeket elmúlatom, az egekből alászálló áldás életeket szerencséssé nem teheti.

Gúnyolod azokat, kik tisztességgel öltöznek, emberi csúfos kevélységnek vévén tetteket. De ki tudja, ha sokszor a filozófusnak kopott színe alatt nincs-é a nagyobb emberi kevélység? Nincs ember e világon magameghittség nélkül. Ki ilyen, ki olyan szín alatt viseli és azért kárhoztatja szomszédjának kevélységét, hogy a magáét akarja annál tetszetőbbé tenni s mindenek felibe emelni. A filozófus csak olyan kevélységgel ül a lócán, mint a király a trónusán. Menj el nyugodalmadra; csúfos nagy erkölcsödet becsülöm, hogy makacsságnak bosszújára legyenek. Nincs ember itt több vagy kevesebb eszetlenség nélkül, mely szoros törvénye alól az erőtelen emberi természetnek filozófiád truccára te se szabadulhatsz ki.

Az első miniszterségnek van az a megígéztetése — mond Pirhomégász — hogy valaki viseli, általa elmjének egyharmad résziben örökké megbolonduljon. A rongyos tudósok szégyenségekben nem érnek úgy reá, hogy bolondok legyenek, mint a világi hatalmasok és gazdagok. Nékik tévelygéseikben is olyan erő szokott lenni, melyhez a közönséges nagyúr-lelkek magokat nem mérhetik. Inkább is kívánok filozófusokkal eszetlenkedni, mint udvari emberekkel bölcselkedni. Tartson meg a gondviselés! Vezéreljen tégedet is! — felel a kám.

Pirhomégász magában dűnnyögve, morogva szállására érkezik, hol vendégeket talál, kik, látogatására menvén, személyére várakoznak. Ezek valának vitéz Kukumedóniás és Tariménes. Volt a tudós nevének egy kevés kiterjedése Izafaduban, melynélfogva vendégi hollétét felnyomozhatták. A világban utazóknak nagy magok iránt való kötelességek a bölcsüket felkeresni és értelmeiket elméjekre vévén, általa világosodni.

Tariménes mondja, hogy tudományodnak híretől vonattunk hozzád, uram! Az ifiúság tapasztalás nélkül való tévelygés. Látjuk e világot, érezzük magunkat, de nem tudjuk, hol

vagyunk és meddig terjed ki a valóság. Halljuk, uram, hogy te e világnak állásáról mély és világos értelemben vagy. A törvénynek, erkölcsöknek, természetnek igazságairól csak tapasztaltunk, érzettünk és hallottunk már valamit; de e világnak testi állapotjáról elménket meghatározásra nem vehetjük. Mennyi a világ? Hogy áll magán? Hová terjednek ki határai? Szomorú dolog az embernek ily nagy valóságot látni, tudni, érezni és voltában sehogysen érteni! Ugy látszik, mintha az istenek halandó teremtéseknek, az embernek eszet csak azért adtak volna, hogy semmiségét láthassa; mely szerint okoskodása is csak arra való, hogy általa örökre hanyattatván, érzékenységein kívül annak kigondolt okaiban, igazságaiban soha véget ne érhessen. Hogy esik, hogy az elme önnön világánál járjon vakon és okossága által legyen oktalan? Miért kellessék annyi tudománnyal tanulni az embernek azt, hogy semmit sem tud? Miért keresse az igazságot oly szomjú vágyódással azért, hogy általa holtig tévelyegjen? Miért szabja törvényeit szüntelen avégre, hogy törvénytelenül éljen? sat.

Pirhomégász:

Hó! hó! Sok egy ily ifjú embernek annyira menni, hogy semmiségét megismérhesse. Hová viszen vágyódásod? Ismérni kívánod a nagy *Mindennek* hogylétét? Ez az isméret az emberi értelem kiterjedésének határai között helyet magának sehol sem talál.

Kukumedóniás:

Uram! E világnak határait mégis megjárják és ismérik. Kerületit felmérik, mérföldekre szabván ki magában való messziségét, mellyel magától távozik s magához közelít.

Pirhomégász:

Addig van hát a *Mindennek* kiterjedése úgyé, ameddig mi e földnek színét feljebb-alább bémászkalhatjuk és tengereinken hajókázhatunk. De uraim! ahol a valóság végeződne, ott a semmivel kellene néki megütközni. Már a semminek teste, valósága nem lévén, hogy-hogy vessen határt a valóság kiterjedésének? A világ véghetetlen, és ha meg nem szünsz ma estig százezerszerte való százezermilliomokról beszélni, mégsem mondd ki elterjedésének mértföldeit. Gondolhatsz-e helyet

valóság nélkül? Van-é semmi? Ha semmi nincs, mivel nem is lehet, valóság van hát mindenütt?

Tariménes:

Lehetetlen megfogni hogy a testi világnak széle, határa ne volna.

Pirhomégász:

Csak azért vannak hát a teremtésnek határai, úgy-é, uram, hogy véghetetlenségét elméddel meg nem foghatod? Ha minden testi valóság értelmedtől függesztené fel magát, el kellene e világnak mulni. A dolognak meg nem érthetése nem teheti annak valóságát semmivé. Meg kell hát Jupiternek is halni, úgyé, mivel véghetetlenségét elmétekkal utól nem érhetitek? Hiszitek-é a bennetek élő léleknek halhatatlanságát? Hogy testetekből nincs és külön szakaszban él töletek véretekben, vagy akárhol bennetek? Hogy a halál gondolatait el nem osztja tőle és életének folytatásától meg nem szűnik?

Kukumedóniás:

Úgy, úgy! valahogy ... hogyan hinné az ember azt, mi jó neki.

Pirhomégász:

Ha lelkedről, mely e világ lelkének szikrája, hiheted, hogy véghetetlen, mért legyen a nagy *Minden* határok közé véve?

Kukumedóniás:

Oh uram! az én lelkem több a világnál, mert ennek vége lesz, de annak nem.

Pirhomégász:

Miólta az emberek e földön a világnak végét beszélnek, sohasem érkeztek még megmagyarázni, hogy rajta mit értenek. Hogy lesz vége? elsüllyed? de nincs hová, mivel nincsenek rajta kívül mélységek, sem üregek. Öszveomlik magára? de hogy égjen a nap a tengerekben örökre és ezeknek vizek mért forrjon azokban? Ha akarta Jupiter e világot rendbe venni, miért kívánja öszveontani? Csak azért alkotta-é, hogy alkalmatosságot szolgáltatthasson bölcsességének, hatalmának legszebb, legdicőségesebb, legszentebb míveit elrontani?

Tariménes:

Azért kell a világnak elmulni, hogy az emberek végre szünjenek meg rajta tévelyegni, nyomorogni, hogy Elizeumban mindnyájan boldoguljanak, hogy az istenek végre ne lásanak bünt.

Pirhomégász:

Amint hálnak, szüntelen boldogulnak mindazok, kik odavalók. Szükség-é a Mindenhatóságnál míveinek dicsőségét, világot elrontani, azért, hogy annak egynéhány emberszikráját és részecskéjét boldoggá tégye? Nem tudja egy rendbéli teremtését boldogítani, hacsak az egész teremtést el nem rontja, mely tiszteletinek, csudálásának ragyogó oltára? Mit csinálnak az istenek, ha vezérlésekre, igazgatásokra, gondviselésekre a teremtésnek többé soha az örök időkbén semmi szüksége nem lesz? Micsoda ok vigye arra Jupitert, hogy kis lelkednek halhatatlanságot és világának mulandóságot adjon?

Kukumedóniás:

Uram! ezt mégis hiszed, ha vigasztalással kívánsz élni és halni, hogy lelked halhatatlan.

Pirhomégász:

Nem vigasztalásról van a kérdés hitünknek állapotjában, hanem lehető és lehetetlenségről. Egy okoskodó léleknek sincsen hatalmában, hogy kényszerítésből, akár jó kedvéből, vagy érted való barátságából valóságot higyen ott, hol semmit sem lát. Vagy bölcsőjétől fogva kell az embert hitre szoktatnod, olyanra, amilyenre akarod, addig kívánván néki eszet csinálni, míg magának nincs; vagy ha megéri magában, elhithető és megnyugtató okokkal kell hozzá látnod. Én mindent hiszek, valamit lelkem józan okainál fogva hihet és elfogadhat; ellenben hijában lenne vigasztalásomra valami, de ha hinni lehetetlen, kénytelen vagyok vigasztalás nélkül maradni. Akarom ezt hinni, mivelhogy akarom. Nem elég . . . Okát kérdi a lélek és világosítást kíván.

Kukumedóniás:

Az elmélkedés, gondolkodás nem test; ami nem test, semmivé nem lehet, sem el nem mulhatik.

Pirhomégász:

Hiszed hát, hogy az, ami test, semmivé lesz vagy elmulik. Semmiben sincs elmulás, csak változás és más formába, színbe való általköltözés. Testben, annak egybeszövettetése által gondolat nem lehet, azt mondog. Tudod-é, hogy e világnak teste hányféle tűz által lelkesítettik? Hogy mi telhetik ki tőle lelki-ségére nézve olyan, mely ő nála nélkül magában nem lehet? Mi a természet? Miben állanak belső mívei? Lélekre, testre nézve hová terjednek ki?

Hogy emlékezel valamire gondolat nélkül? Hogy jusson a dolog eszedbe, ha reá nem gondolhatsz? Ki tagadja mindennapi tapasztalása ellen, hogy az állatokban emlékezet ne volna? A kopó álmában hajt és vadat lát előtte. Az elefánttal vezére alkuszik és fogadását meg kell néki állani, ha azontúl kívánja hajtani. Nem vihette végbe a Mindenhatóság, hogy az örök testből elméledést hozzon fel, ha akarta?

Tariménes:

Uram! már a természetet kitanulták, a világ kerületit mértföldre szabták és állásának módját tudják.

Pirhomégász:

Hogy tanulták ki azt a természetet, mely kiterjedésével véghetetlen, melynek míve örökös setétség és titok? Körülhajókázátok a világot, úgyé? Kerületi 9000 mértföld mintegy. De ki ment az északi csillagon túl és a jeges tengereken keresztül? Mikor e földet kerülöd, túl melletted is mindenütt világot látsz... meddig tart? A teremtésnek végső határáig evezvén, hajójának orrával ki ütközött meg a semmiségbe? Megmondhatná-é egy egér, mely lyuka körül 30—40 lépés földet bémászkál, hogy hány mértföld azon országnak kerületi, melynek határa közt cincog?

Továbbá ki tudja, e világ hogy áll? Minden test egy közép-pontra nehézkeedik... Okoson! de így, minden nehézség egymásra és öszvefeküdvén, minden mozdulás megszünne. E világ részeinek mozdulásait lehetetlen közeledés és széledés nélkül gondolnod. De mutasd meg benne rugóját, mely öszvehúz s távozzhat is? Az egész *Minden* nem mozdulhat, mert minden közt bételvén, nincs térje, melyen idébb vagy odébb mehessen.

Részeiben forog hát csak, melyeknek mindég oda kell menni, honnan eljöttek, különben egyik része másikat tolná ki helyéből, azaz, egyik világ a másikára rohanna.

Kukumedóniás:

Én az isteneknek munkáját e világnak rendiben akárki előtt merném megigazulásra hozni, hogy jó, tökéletes és jobb nem lehet.

Pirhomégász:

Jupiternek arra kevés szüksége van, hogy munkájának helybehagyását tőled, vagy tőlem kérjje. Bírói szék sincsen magán kívül, mely előtt míveiben igazulni kívánna.

Kukumedóniás:

Nem annyiban mondom, hanem imádom, dicsőítem őtet és áldom míveit.

Pirhomégász:

Mivel áldhatod te, teremtés, Teremtődet? Mit adsz néki? Szót: Légy áldott, Világnak Ura! — Ki magában magától lett öröktől fogva áldott? Várakozhatott-é boldogságával áldásodra? Mivel áldod azt meg, ki minden áldásnak kútfeje? Imádságaidban mire kéred? Arra, hogy örök végezéseit irántad tetszésedre változtassa és a természet rendiben különös megáldattatásodért változásokat tegyen? Te tudod jobban, hogy kell, mint isteneid? Vagy azért reménykedel Jupiternek, hogy véled azt tegye, mi néki tetszik; vagy azért, hogy meghatározását irántad kéreledre változtassa. Egyik esetben sem szükség hozzá beszélned. Ha a halandók kérésére irántok való végezéseit változtatná, úgy az emberek vezérelnék őtet, nem ő azokat; azaz mi határoznánk meg önnön sorsunkat imádságainkkal és nem ő szabad ítélletételeivel, melyeknek indító eszközüll mindenkor cselekedeteink szolgálnak.

Ha gonoszul élsz, hiszed-é, hogy hízelkedő, hitető, dicsérő esedezéseiddal isteneidet előbb megvakíthatod, azután megcsalhatod, hogy büntető igazságokat rólad elvegyék? Talán nem tudják isteneid, hogy dicsőségesegek és nagyok, ha te nem mondd és őket róla el nem hiteted? Micsoda haszontalan, gyenge és hivalkodó istenek volnának azok, kiktől a gonosz-

tévfő is hízelkedésen áldást, jutalmat nyerhetne? Ha jó ember vagy, kénytelen Jupiter jutalmazni, mivel örök jósága hozza magával. Ha kérés nélkül béredet nem fizeti, úgy az emberi cselekedetekre nem figyelmez, melyek iránt te beszédeddel figyelmetességre soha sem hozod.

Kukumedóniás:

Te, uram, sohasem méltóztatol imádkozni eszerint?

Pirhomégász:

Édes az embernek e világ Istenéhez fohászzkodni, ha soha feleletet nem kap is!

Kukumedóniás:

Már én uram csak fohászzkodom, akárhogy vegyed és mondjad. Természetben van azt dicsérni, ki teremt és áld. Rendeljen rólam akárhogy. Változtassa, ne, végezését irántam, de én jóságát imádni, kérni meg nem szünöm.

Pirhomégász:

Talán azt hiszed, hogy értelmeknek elfogadására kényszerítelek? Okokat, gondolatokat fedezek fel előtted... tiéd a többi... vagy elfogadod, vagy elveted... lásd.

Tariménes:

Uram, mit hiszel?

Pirhomégász:

Hiszem azt, hogy van e világnak oka; hiszem lelkem ismereteinek sugarlásait; s vége.

Tariménes:

Mivel áldozol Jupiternek?

Pirhomégász:

Jóságos cselekedetekkel; s hallgatok.

Tariménes:

Halálod után hol leszel?

Pirhomégász:

Ott, ahol a többi.

Tariménes:

Micsoda jutalmat vársz Jupitertől?

Pirhomégász:

Lássa ő, mivel jutalmaz; hol s hogy.

Tariménes:

Kérjed.

Pirhomégász:

Nem szükség.

Tariménes:

Miért?

Pirhomégász:

Lát; és nem kérdi tőlem, ki vagyok.

Tariménes:

De Jupiternek kijelentett különös tetszését isméri, hirdetik, magyarázzák e világon.

Pirhomégász:

Ha a magyarázat az embereknek békességekre, nyugodalmokra, javakra szolgál, igaz; ha gyűlölséget, üldözést, öldöklést parancsol, hitetés, hazugság, gonoszság.

Tariménes:

De a tévelygést büntetik az istenek.

Pirhomégász:

A jó ember mindenféle áldozatnál igaz úton jár; a gonosz mindenütt tévelyeg... büntessék ezt, jutalmazzák azt.

Kukumedóniás:

Aki, mint én, úgy nem hisz, tévelyeg.

Pirhomégász:

Ki mondotta?

Kukumedóniás:

Jupiter.

Pirhomégász:

Hol beszéltél véle? mikor?

Kukumedóniás:

Beszélettek mások.

Pirhomégász:

Hol vannak?

Kukumedóniás:

Megholtak.

Pirhomégász:

Menj utánok: kérdjed őket — nem jól értetted. Különben reá fogod magadra, hogy Jupiter vagy, s valaki benned nem hiszen, pokolba megyen. Honnan vetted, hogy Isten légy s e világnak szolgálj igazságul? ... Jó-é mind az ember, ki tudományodat vallja?

Kukumedóniás:

Jók és gonoszak együtt.

Pirhomégász:

Te is ott vagy, ahol a többi — nyugodjál el álmoddal.

Pirhomégásznak ezen szavaival a vendégek megelégedvén, búcsút vesznek tőle és szállásokra visszatérnek.

HARMADIK SZAKASZ.

Szipiopoli a rendezet egybegyűjtván, előttök e következő beszédet teszi:

Titkainak setét mélységébül, tetszett az örök végezésnek, uraim! sorsotok iránt magát világosságra hozni; oly siralmas állapotból vezérelvén benneteket örömré, melyben a földre vetett természet szüntelen foházkodva, elvesztett méltóságát siratja. Mi az ember, igazságától, akaratjától, szabadságától

megfosztva? Nem józan okossággal felékesült lélek, mert magáról nem gondolkodhatik, vagy ha gondol, azt sem mondhatja, sem cselekedet alá nem veheti. Nem vadállat, mert azok szabadak; ő rab. Emberi állapot-é az, uraim, melyben az isteneknek és természetnek igazságairól okoskodni halált érdemlett bűn és erkölcsének méltóságát fenntartani despot ellen való szentségtörés? Hol az okosságnak az okoskodás és az igazságnak a magával való élés megtiltatik? Hol semminémű emberi tulajdonságra egyébre, a rabságon, némaságon, szolgáláton kívül, szükség nincsen? Hol a polgár, ha szabad, botránkozató gonosztevő s ha okos, pártütő? Hol egy halandónak makacssága, dagályos kevélysége és részeg indulatai szolgálnak az istenek és természet helyett törvényül, igazságul?

Jajgádiában csak egy ember élt eddig, kit Buzorkámnak hívtak, a többinek abban állapotván meg sorsa, hogy szerencsését kínos állapotjában keresse és emberi méltóságát Buzorkámnak barmaival felcserélje. Ez az az egyfelől nevetséges, másfelől boldogtalan despota, ki hihette, hogy az örök végezeseknek határt szabhat és a zűrzavar viszontagság fergeteges mennyköveinek magát feliekbe teheti... Szegény! Nem tudta, hogy a méltóság e világban csak felfuvalkodás és földön fetreng a mennydörgések alatt, szintén úgy, mint azok, kiket lábával tapod, kezeik közül kirablott erejek és személyekről leszaggatott méltóságok által, mely vagyonaikat tőlök hitetéssel szerzette meg magának és osztán elfedezett bűnének lárváját orcájáról levette, hogy szentelen gonoszságát méltóságának trónusán gyalázattal és köpedelemmel mutathassa. Mit szégyenel az, aki parancsolhat és halállal büntetheti azokat, kik előtt orcájának kellene pirulni? Valaki halandó társának így szólhat: *Megöllek, vagy dicsőítsd tettemet*, nem hibázhat, sem dicséretiben meg nem szegényül. Micsoda felfuvalkodásra nem mehet egy oly kegyetlen, kit a reszkető félelem egyfelől, másfelől a szerencsének keresése istennek, csalhatatlannak kiált ki? A határ nélkül való hatalom megrészegít és bolondot űz abból, ki véle birni láttatik, leszállítván azt székéről, mely esetben azonnal szánakozásra méltó közönséges, sőt annál is csekélyebb halandóvá változik.

Az ország minden, és minden az országé. Ha valakinek külön valamije van, csak azért van, hogy az országé legyen. Ha élünk, azért élünk, hogy az országnak legyen élete általunk és

bennünk, minekutána ez lett közügy, igazság, hogy országló hatalman kívül senkinek sem vagyona, sem élete bátorságban ne lehessen; egyszóval, hogy törvény nélkül minden ember senki s tulajdona semmi legyen. Igy ország szül magának királyi kötelességet, nem a királyi kötelesség országot, mely ország nélkül nincsennek ismértetik, azért, mivel a királyi hivatal magától magában se nem származik, se nem terem sehoh soha, hanem a népnek öszvekapcsolt ügyéből születik. Valamint élő testen kívül lelket e világon nem tanálsz, hogy közöttünk társaságban élne, lakozna, úgy királyt sem népen kívül. Nohát a népnek akarattjával uralkodó törvényes király nem őmaga, hanem ország. Nem különböztetik meg attól különben, hanem csak élő s mozgó személyében, mely szerint az iránta való hívség is hazafiúi hívség, mivel a hazának boldogsága és törvényes léte a király személyében vagyon oltva, ki a nemzetnek erejében lélekszik.

Eszerint a törvényes királynak semmit sem adhattok, mert ország lévén hivatalában, valamit láttattok néki adni, magatoknak adjátok; azaz, életetek oltalmának és igazságotok kiszolgáltatásának. De nem is mondhatja az ily király, hogy az én országom, népem, hanem ezt mondhatja, hogy: *Én, ország és nép*. Igy a különös polgárnak egyrül-egyig ura, de az országnak nem, mivel ő maga a hivatalbéli ország. Mihelyt királyi hatalma törvényes, azaz igaz és az ország szabadakarattjából van, az ország felett az ellen annak nem parancsolhat, mert a nemzet senkinek több hatalmat, mint magának van, nem adhat. Természet ellen van, hogy a magam szabadakarattjának és hatalmának legyek siralmas rabja.

De honnan van hát, kérditek, uraim, hogy a király országló hatalmával az országot eltapodja? Miért parancsolhatott Buzorkám magából, és miért hallgatott a nemzet? Az ország hatalmát rablotta el magának, melyet kezdetben mindég alku képpen adtak kinek-kinek. A csalás annyival utálatosabb, hogy szent szín alatt esik, de egy országnak hatalma egy emberen nagyon megnehezedik, mihelyt azt egyedül kívánja a nép felett viselni. Valaki a közakarattnak és törvénynek felibe teszi magát, kegyetlen; emellett utálatos azért, hogy magában alacsony, erőtelen lévén, a népnek hatalmával ostorozza a népet, mely fertelmességben felfuvalkodik és noha szemérem nélkül való hitető, benne mégis dicsőséget keres.

Az ilyen uralkodó nem így nevezetik, hogy *Én Ország*. Buzorkám nem mondhatta: *Én Jajgádia*, mivel annak közhatalmát, törvényét, igazságát, szentségét, méltóságát, boldogságát különös magára ruházta és hivatalától, királyi kötelességétől az ország szerencsését megkülönböztette. Ő ilyen nevezettel élhetett: *Én Buzorkám! Jajgádiának felséges kínja, az istenek megbusult haragjának bosszúálló mennyköve, népemnek szent ördöge és méltóságos gyötrő lelke; ki azért vagyok mások által másoknál hatalmasabb, hogy rajtam kívül más senki se legyen; úgy kívánván a közhatalommal élni, hogy az boldogságul másoknak verettetésekkel, csak magamnak használjon! sat.*

De az igaz istenek, minekutána vesszejekkel eléggé ostoroznak, végre eltörlik azt. Jaj azoknak, kiket az igazság a nép büntetésének eszközéül választ ki! Előbb ők szülnek áldozatot s osztán ők lesznek azzá. Annyira irgalmasok irántunk isteneink, hogy az ostor, melyekkel életünket büntetik, ha halandók által készül meg, nálok mindég utálatos. Honnan vette magának Buzorkám, hogy az isteneknek, természetnek igazságán és azoknak méltóságán mindég uralkodhasson? Egy porban mászó bogár erőlködik magát mennyen, földön felemelni. Lásátok!

Ezen szavára egy karnak ajtaja megnyílik, hol Buzorkámot a népnek sokasága meglátja, ki bilincsbe záratva, vasba veretve s haját széjjel eresztve áll ott, szomorú esetivel, gyalázatjának közepette, úgy, mint önnön bűnének egyszersmind nevetséges és szánakozásra méltó áldozatja. A nép békétlenségre fakadván ki ellene, mindennel kezdette hajigálni; de a vezér, hogy szerencsétlensége ne gúnyoltasson, előle azonnal elvitette és a kinyílt karnak ajtaját bészároltatta. A bosszúállásnak — úgymond — csak addig van helye, míg ellenségünk nem rabunk, de azontúl a természetnek kiáltására kell figyelmeznünk. Valaki a már megaláztatott és teljes hatalmába esett ellenségére köpköd, annak győzedelmére magát érdemtelenné teszi. Az olyan győzelem becses, mely a vérontás után kegyelemmel, emberséggel teljesedik meg.

De miért vágyakozott Buzorkám kegyetlen uralkodásra vagy határ nélkül való hatalomra? Azért-é, hogy népének hívségével, szeretetivel rossz erkölcsöknek nem hízelkedhetett? Kinek van szélesebben kiterjedett hatalma, mint Arténisnek? Kívánságait teljesíteni országa dicsőségének tartja, utolsó ke-

servének ismervén, ha azokból csak egyet is megelégedésre nem hozhatna! Ó, be igaz az, uraim! hogy nincs könnyebb mester-ség, mint az igaznak s jónak boldogul uralkodni. Azért vágyunk a teljes hatalomra, hogy büntetetlen lehessünk gonoszok. De a jó királynak kezeit micsoda nemzet, törvény kötheti meg? Mihelyt akaróját jelenti, népének iránta való szereteti minden kötés alól felszabadítja, elleneállhatatlan tüzrel kívánván kedvét teljesíteni. Ó, jó királyok! törvényes atyák! ti ritka ajándéki e földön az isteneknek! ti vagytok emberi nemzetünknek védelmező angyalai!

Végre, engedjétek meg nékem, halandó társaim, hogy királyomnak, hazámnak oltalmokért ösztöneim ellen testetekből vért ontani kényszeríttettem! Mikor az egészség vész és az élet halálára hanyatlik, jobb érvágással helyrehozni, mint csendes fenével elvesztéig étetni.

Nem igaz értelem, hogy jobb volna egy nemzetnek, hazának kegyetlen uralkodás alatti baromi állapotban veszni, nyögni örökre inkább, mint ideig tartó vérontással alóla felszabadulni. Minek az élet, ha magától megfosztatik? azaz, ha csak azért van, hogy ínségét érezze és nyomorúságának, megaláztatásának szolgáljon szomorú bizonyosságul? Életünknek száz esztendőkre kiterjedő boldogsága vérünknek kiontását kevés ideig megérdemli. Azért csak nem volt véretek megkémélve, melyet Isten és természet igazságai ellen kellett ontanotok csupán Buzorkámnak tetszésére, sorsotok jobbulásának minden reménye nélkül. Hijában kémélettétek véretek keserves rabságotokban, hogyha jármot húztok is, ha emberszámba nem vétethettek is, legalább e hasznotok lehessen, mert nem kéméllette az, ki ellen ti szólani sem bátorkodtatok, sem akaratok, hogy ne vérezzétek magatok.

Hijában gondoltátok, hogy jobb a legkegyetlenebb uralkodás alatt szenyvedni, mint vérontással ellene kikelni. Csak annyi, mintha mondanám: jobb örökre szenyvedni, mint ideig való szenyvedés által attól megszabadulni. Mi irtóztat? talán az ember életének verekedés által való veszte? De a természet szüntelen való háborút tart ellenetek, úgy, hogy verekedés nélkül minden százban az élő embernek el kell e földről seprtetni, maradékát állatván helyébe. Már helytelen dolog-é, egy íznek mulandó életét arra fordítani, hogy a többi örökös rabságából szabaduljon általa?

Megöltünk közületek egynehány százat, ti is közülünk, kik magokban is halálnak fiai voltak; de két ország, azaz egynehány milliom ember lett boldog általok. Nem érdemeljük-é életeket, kik különben is magoknak halhatatlan dicsőséget szereztek, melyet csendes halálokkal otthon el nem érhettek volna?

Ha halhatatlanok volnánk magunkban, félni lehetne a levágattatástól, de mivel életünk magától is mulandó, jobb, ha dicsőséges és rövidebb, mintha hosszú, de gyalázatos és keserves!

Arténisnek vezére tovább beszédébe nem ment. Elbúcsuzott Jajgádiának lakosától; szerencsésnek állítván magát abban, hogy szabadulásokat benne elérhették. Az egész sokaság zokogásra fakadott ki, örökös áldásra hagyván Szipiopolinak nagy nevét.

Győzedelmi pompával indulnak el Arténisnek hadi seregei Kirotósz felé. A kibocsátott zászlók lobogtak széjjel, borostyánkoszorúkkal lévén ékesítve. A fuvómuzsikáknak csendes hangok bánatos örömet, eltökélést öntvén a szívekbe, kiki harcoló indulatra ragadtatott. Úgy tetszett a vitézeknek, hogy mejjebül szívek kidagad, oly felemelkedésre jött vérekben. Ezenközben trombita, dob s itt-ott ágyú-bődülések lármázták fel a csendes hangra elkeseredett s örömben megbúsult szíveket.

Midőn pedig mindezek elébb-elébb menvén, elcsendesedtek, az utazó katonák sorjaikat megbontván, csatarás beszédhez fogtak. Az ifiú tisztok a szép térj mezőben nyargalóztak, öszeölelköztek és egyenlőül futtatván, nyakokat egymáshoz kapcsolva tűntek feljebb-alább a látásban. A gyalog közemberek tengeri tajtékba öntött rémítő nagy török koponyákat ütven szárukba, belőlök dohányoztak, melyeknek füsti sorjaik felett, mint tavaszi kék felleg, úgy borongott. Ki fütyölt, ki danolt, nevetett; hol egyike másikat sorjából kitaszigálta, — így düllöngöztek félkönyökre, féltérdre, ki, két oldalon az útfelére. A puskaropogás nem szünhetett, a dongó legyekhez, darázshoz, méhekhez is hozzálövöldöztek, melyek fejek felett a levegőget zúgással mérték. Hajlason, árkon lovas, gyalog, szökve, szöktetve ment által.

Midőn így utaznának, egy helyen lárma doboltatik. Sebeséggel kavarodnak öszve, és e nagy zürzavarban kiki sorjára, helyére áll. Azonnal elmúlt minden, és egy köhentés sehohsem hallatott. Kiáltás esik . . . jobbra, balra terülnek ki a szárnyak,

honnan ismét karikába fordulnak és a kiáltó szóra szemközt öszvébb-öszvébb nyomulnak. Meglátják azon oszlopot, mely alatt elesett társaik nyugodtak... Szót adnak... fegyvereiket a seregek hegyivel forgatják földnek, ezzel csendesség lesz. A szívnek keservébül felemelkedett fohászkodások borongottak a vitézeknek szomorú tekinteteken, kiknek orcájokon fájdalom könnyhullatásokban görgöttek alá. Végre dobszó hallik... féltérdre esnek... egy kezekben fegyverek van, más kezekkel orcájokat fedezik... hallgatnak... két-három csendes ütés esik a dobon... felállanak. Az első kiáltásra fegyvereiket ragadják, a másodikra célnak szegzik, harmadikra oly rettenetes tűzroppanást adnak fel a magas egekbe, mely a napot megsetéttíti; ezzel elfordulván, mély csendességgel jönnek szakaszonként onnan el; mindaddig szót nem hallatván magok közt, míg az oszlop látásoknak határából ki nem enyészett.

Szipiopoli útjából a királynét folyó követek által tudósítván, Kirotósz alá leendő érkezésének napját meghatározta. A nagy Buzorkámot szekerein egész familiájával együtt vitte. Csendes és hosszas utazások végén hazájokba eljutnak. Midőn a fővároshoz közelgetnének, nagy sereget látnak szemközt feléjük közelíteni. Ezek valának az országnak öreg tanácsai, kiket Szipiopolinak 80 esztendő atyja vezetett. Földre terült hosszú palásban voltak öltözve, megfejezedett hajokat széjjel eresztvén vállaikon. A hadi seregek pompa-lépésbe vevén magokat, kibocsátott zászlókkal, változtatott trombitaszavakkal, majd csendes muzsikával haladnak elébb-elébb. Végre öszvejönnek. A fővezérnek öreg atyja, fiát meglátván és a többit is, reszkető karjait kiterjesztve: *Gyertek, — úgymond — hadd öleljünk meg benneteket, mert dicsőséges fiai vagytok hazátoknak!* Szipiopoli lováról leszökik, atyja előtt térdreesve, lábait általöleli; e pedig néki vállaira borulván, orcáját könyeivel áztatja. Az ifiúság földön térdepelt; az öregek pedig fejeket csókolva zokogtak, könnyeztek.

Ezen eset után a nagy tanács szekerekre ülven, Kirotószba visszatér; a seregek pedig ismét útnak veszik magokat, csendesen ballagva, sipolva, dobolva, trombitálva. Éppen a város alatt ismét új csoportokra találunk. Kirotósznak asszonyai minden karból, időből, győzedelmi pompával öltözve, kisdedeiket karjaikon tartva, járó gyermekeiket mellett vezetve, mentek a hadi seregeknek köszöntésére. Borostyán koszorú-

kat aggattak karjaikra. Arténisnek szüzei magokat istenaszszonyi formában a győzedelemnek szekereire helyeztették, hol Kirotósznak dicsőségéről énekelve, szavokat az egekre emeltek fel.

E magával ragadó tárgyat a vitéz ifiúság szemére vévén, indulatjával nem bírhatott. Ki anyját s öccseit, ki hűgát s gyermekit, ki nénjét, ki feleségét és apróságát, rokonát, sat. látta meg. Süvegeket, fegyvereiket elszórván, fővel, lábbal összeütközve, egymásba botolva, szaladva, bukdosva rohantak asszonyi nemek felé, hol a könnyező öröm, nevetés, ölelés, csókolás, kérdezés, felelés sok ideig meg nem szünhetett. Látták, hogy a mértékletes, megélemedett vitézek, feleségeiktől kisfiaikat ölekre kapdosván, szörnyű bokrétával terhelt hadi süvegeiket fejekbe tették és vélek mint nehéz bakok ugráltak, forgottak feljebb-alább. Asszonyok, férfiak kacagása, gyermekek csevegése töltötték el lármával a seregeket. Az asszonyok koszorúikat a vitézi rendeknek általadták, melyekkel ezek felékesülve szállottak meg a váras alatt. Ekkor szerencsés hazaérkezéseknek elfogadására a bástyán hevert ágyúknak oly rémítő ropogások hallatott, melynek ordító hangja között mintha a város ingadozna, úgy tetszett. Ez elcsendesedvén, a Kirotósz alatt megfeküdt táborban mindenfelé csak a muzsikának zengése és az örömkialtás hallatott.

Arténis királyné mindezeket kastélyának ablakáról látván, örömétül szíve elfogattatott. Kéntenítettett székére hanyatlani, hol hosszú fohászkodások között fejét félrebocsátva, jobb kezével szíve felett mejjét tapasztva, engynehány szempillantásokig ült. Midőn ebből felocsódná, így fohászkodik: Érzékenyebb szívemnek a vigasztalás, mint a viszontagság; és az öröm, mint a keserűség! Óh, kegyelmes istenek! be édes a háláadás töredelmes szívünknek, mikor irgalmatok elvesztüinktől szabadít! Óh! legyetek oltalmára az igaznak; örökös ostorul szolgálván a gonoszságnak!

Háládatosságától, örömétől elragadtatva, meghatározza magában, hogy katonáit 12 milliom forinttal ajándékul fizeti. Evégre Szípiopoli fővezérét hivatja. Kedves vezér! — mond néki — szolgálatod sokkal nagyobb, mintsem szóval, dicsérettel, érdeméhez közelíteni lehetne. Eltökéltem magamat, kinccsel jutalmazni, melyet szolgálatotokhoz képest semminek vészek. Mit fizetnél, halhatatlan királyné, — mond Szípiopoli —

kiket és miért? Avagy kifizetheti-é az ország népe magát önnön-magáért megtett szolgálatjából? Nem vagyunk mi hazánkon kívül idegen uralkodótól fogadott béres szolgák, kiknek szolgálatjokban tárgyul fizetések vétetik egyedül. Nem jutalom-é a koronának megoltalmazása, melyben királyi léted által, nemzetünknek boldogsága nyúgoszik? Megfizessünk pénzzel magunknak azért, hogy magunkat fenntartottuk? Ha haramiákat verek el házamról, kik azt fel akarták prédálni, szükség-é magamért megtett szolgálatomat különös ajándékkal a magaméból magamnak megfizetni? Mi, katonáid, ország vagyunk. Szabadságunk, bátorságunk jutalmaznak annak megoltalmazásáért bennünket.

A haza és király iránt való polgári kötelességnek becsi, ára, sem határa nincsen és nem is lehet. Valamely tartozás bennünket halálig kötelez, annak vége életünkben nem látszik. Az olyan szolgálatnak van határa, melytül, élvén még, megszünhetek. De ki szünhet meg attól, hogy hazája javának szolgálatjára ne legyen, míg arra a természet benne erőt enged? Megáldottak szüleink, feleségeink, gyermekeink, testvéreink ölelnek, csókolnak bennünket. Arténis egyedül népének boldogságától megköttetve uralkodik szabadon. Koronája igaz dicsőség által ragyog. Áldást kérvén életére a nép, országa örömkialtással és tapsolással van tele... Nem jutalom-é ez azoknak, kik e világi gyönyörűségeknek eszközeivé lettek, melyekkel élnek s benne, általok fáradságokért boldogíttatnak? Elég nekünk katonai zsoldunk, rangunk és hazánknak szabadsága.

De micsoda úton. fizetnél, nagy királyné? Úgy-é, mint Arténis különösen, vagy úgy, mint királyné? Mint polgárné és csupa Arténisnek az ország szolgálattal nem tartozik. Mint királyné ország vagy; hogy fizess hát magad magadnak? Eszerint, ha úgy fizetsz, mint csupa Arténis, el nem vesszük; szolgálid nem vagyunk; ha úgy, mint királynénk, a magunkét adod. Hogy jutalmazol hát erkölceiden kívül, melyek nekünk élő boldogságunk és minden kincseinknél drágábbak, aminél többet tőled nem kívánunk?

Van kezeden jutalom, nagy királyné! Akik magokat észszel, vitézséggel megkülönböztetik, ajándékozhatod jószággal, ranggal, hogy derék véreket alacsony sorsából felemelvén, belőlök a haza és korona számára oszlopokat, védelmező angyalokat csinálj. Én is közember voltam régen véremmel és

ha most is a volnék, ily szolgálatot nem tehetnék, mellyel hazámnak szabadulására lettem. De ki jutalmazza meg egy egész ország hadát pénzzel egyszerre és azért, hogy nemzetét, azaz magát veszedelmétől megmentette? A zsold, fizetés csak arra való itt, hogy éltesse, de a szolgálatra rendelt ösztönnek más okokba kell helyeztetni. Jutalmazva vagyunk, mert megérdemlettük uralkodásodat és a szabadságot, melyet emberségünkkel tudunk védelmezni.

A királyné ezen okokat hallván, vállat vonít és egy mély fohászkodást emelvén fel szívére. — Legyen, — úgymond — nem a vala célunk, hogy titeket szolgálatotoknak halhatatlan érdemeiből kifizessünk, hanem hogy irántatok való jószágunknak és háládatosságunknak csekély jelét mutathassuk. Az igaz emberi szív akkor érez mennyei örömet, mikor az iránta megtett hívséget, szolgálatot jutalmazhatja és másoknak adhat. Úgy vélem, hogy költhető adományimban közelebbre éreznék szolgálaim irántok való jószágomat, mint erkölceimben felforgó szerencséjeken képzelődve. A fegyver alatt élő katonát zsoldja jutalmazza, a tanult hazafit hazájának boldogsága.

Szolgálaimnak irántam való tartozásokat talán hajszára is fontad. Legyek ország! legyek anya! nem szabad-é fiaimat ajándékozni? hibáz-é az atya, ha kedves gyermekének tartozása felett ád? Az országnak adok az országéből; ezen szívem édes gyönyörűségének pótolásával, hogy annak vitézlő serege ajándékit kezemből vévén, reám mosolyogna.

Arténis vagy királyné — én egyikét másiktól megkülönböztetni nem tudom, csak örömet érezhessek, nékem mindegy. Valami Arténisnek szívéhez van ragadva, legyen vígság, fájdalom, királynétok is mind érzi. Néma keservemben száraz sohajtasokkal kell ülnöm, néznem, nem tehetvén szomjú vágyódásomnak eleget, mely által ennyi érdemnek jutalmazására ösztönöztetem.

Ha ti gyönyörködtök bennem, engedjétek meg, hadd én is tibennetek! Vajjon elfogy-é hazátoknak szereteti szívetekről, ha királynétok ajándékozza szolgálatotokat, nem azért, hogy titeket azzal kifizessen, hanem hogy maga örülhessen. Ne bántátok asszonyi szívemet, melynek édes gyengeségeit trónus, sem korona el nem törölhetik! Ha maga-szeretet is bennem

ezen ajándék, mely által dicsőségemben láttatom hivalkodni, hadd meg, mert édes a szívemnek és nem bűn, sem kegyetlenség. Szerencsétesd hazádat inkább, nagy ember, hogy királynédnak nem kegyetlensége, hanem jósága ellen kell küszködnöd.

A vezér ezeket látván, hallván, szívbéli elolvadásba esik és így szól: Óh, kicsoda állhatna ellent ezen megilletődött isteni kellemetességnek és szívet magával ragadó mennyei szózatnak! A természet sugarolja lelkedet, Arténis és úgy uralkodol szíveinken, mint ő... Kérjed, hogy düljük meg a poklokat... elindulunk keresésekre és ha feltanáthatók, elűzzük ördögeiket a teremtésnek végső határára.

Ezzel sebesen megfordul, úgy menvén ki Arténis elől, mint égő tűz, mely lehelletivel hevít s lángjával habzik. Fáradton siet ki a táborba, hol meghirdetteti, hogy a királyné 12 milliom forintot osztatna ki rang szerint ajándékol az ország hadának. A királyné ablakáról néz... Látja végre, hogy a süvegek ezenként repdesnek fel a nap világába. Az örömkialtás, tapsolás, mint az erdőkön futó zápornak zúgása érkezik füleibe.

Sebességgel küldik Fábionopozsit vissza e kegyelemnek megköszönésére három nagyrangú tisztekkel együtt. Érkeznek... s jelentik, hogy a hadi seregeknek örömét mérsékelni nem lehet, megértvén a királynénak akaratját. Arténis hallgat, néz, végre pedig szemeinek cseppjei kezdenek orcáján alágörögni... Félbeszakadozott szavakkal: Sohasem érzettem jobban, — mond — hogy a jóság isteni tulajdonság! Menjete, vitézim... többet nem szólhat. Székének karjára könyököl, fejét kezére hajtja, melyből alányúlt keszkenőjét, mint csendes eső, titkos könnyhullatásaival áztatja. Keserűség vagy öröm, — mond végre magában — de ha utolsó mélységére száll alá, zokogásra, sírásra fakad ki szívünkéből! Óh édes fájdalom! te érzéssel való örökös bizonyágtétele a természet igazságának! Micsoda lélek tagadhatná meg ellened, hogy a gonoszság felett nincs jóság, mely Istenségben lakozik? Óh micsoda gonosztévőnek lelkiismeretiben okozott valaha bűne könnyező örömet? Érezheti-é ezt a kegyetlen? Óh érdem! benned lakozik csak a boldogság! Ki monhatja hát, míg indulataiban meg nem bolondul és érzéseiben meg nem vész, hogy nincs erkölcsi igazság?

Arténis, ezen sohajtásai után gondolatait, érzéseit öszve-

szedve és örömeire változtatva, gyönyörűségének tárgyaira bocsátkozik. Jön, megyen, rendel, mindenhez kedvétül vonattatva. Egy-két óra eltelése után elibe terjesztik, hogy Buzorkámnak látására időt magának mikor választana? Sohasem — mond a királyné. — Elöttem való szomorú megaláztatásával győzedelmem dicsőségének hivalkodva hízelkedni nem kívánok. Különben mit szóljak néki? Ha igazságtalan tettét szemére hányom, szerencsétlenségében illetem gyalázattal; ha vigasztalom, gúnyolásnak veszi. Én pedig meggondolván azon gyalázatos boldogtalanságnak rettentő veszedelmét, melyet nekem s népemnek győzedelmével okozott volna, fenevad tekintetét szemlélni irtózom. Nem is dölyfös, kegyetlen és bolond indulatinak köszönöm szabadulásomat, hanem az ártatlanságot, igazságot védelmező isteneknek. Lehetetlen lenne személye iránt jóságot, illendő tiszteletet mutatnom, ha különben szívemnek érzései ellen szavaimmal hitetésbe nem kívánnék esni. Erkölcseimet kellene megcsalnom, hogy egy embertelenhez emberséget mutassak, ki tőlem utálatnál s megvettetésnél egyebet nem érdeemel. Megtészem mindazonáltal mindazon kötelességeket, melyeket tőlünk az emberség a legszerencsétlenebb bolondok iránt is megkíván.

Kirendeltetik Buzorkámnak számára Kirotósz mellett egy véghetetlen udvar és kastély, hová familiájával együtt béköltözik. Rendeltetik számára annyi jövedelem, mely egy trónusáról leesett üres királyi méltóságot megillettehetett, csak azon szomorú emlékezetnél fogva, hogy ő is uralkodott volt, mely felsőségét érdemetlensége meghaladván, magasságáról mélységre esett alá, hol már a közönséges szánakozásnál egyéb védelmére, élelmére nem szolgálhat, melyet ő hatalmának idején semmi és senki iránt tekintetbe nem vett.

Mihelyt itt megtelepedett, Kirotósz várasának rendei, nagy emberei látogatásokkal lakhelyét elborították. Kiki vágyott királyi képén azt az ember-fenevadat látni, ki dicsőségét, boldogságát abban érezné, hogy magát részeg indulatai által halandó sorsából álmódott istenségre emelvén fel, minden egyedülvalóságán kívül tett embereket az oktalan állatok sorára állasson, kiknek ő maga királyi méltóságának truccára lett egyetlenegy valóságos képe és felszentelt főbarom.

Buzorkám eleinte a hozzá béköszönők előtt pofáját fujni és szeméit láttatott düjjeszteni. Figyelmezett mindazonáltal az

embereknek, bölcseknek beszédekre, mely beszélgetéseknek okait időrül-időre velejében emésztvén s elméjében fontolván, változásba jött. Mivel ő előtte az emberi okosságnak magát felfedezni soha szabad nem volt, okosságot magán kívül nem tapasztalhatott. Minden társaságbéli igazságot tetszése határozván meg, nem láthatta, hogy a természet által emberi nemzetéhez micsoda törvény és szabadság van köttetve. És hogy mindezek iránt semmi tartozásban ne legyen, legbizonyosabb módnak ismérte magát isteni sorba helyheztenni, mely felséges előmenetelre kegyelmet és mindenhatóságot kérni csak magától méltóztatott, isteneit tekintetbe nem vévén, ha terhelődnek-é rajta, vagy nem. Csudálkozott végre, hogy az embereknek eszek van. Sohase hittem, — mond — hogy rabokban, szolgák és jobbágyokban annyi okosság legyen, mely egy uralkodóban is szükség felett való volna.

Buzorkám addig tapasztol, gondolkodik, társalkodik, hogy végre az embereket és magát azok közt megisméri. Óh, nagy istenek! — mond magában — hogy legyen az igazság székeinek, a trónusnak ily szerencsétlensége, hogy rajta sem emberség, sem igazság ne tanáltasson? Mint esik az, hogy magát egy halandó világnak és isteneknek igazságává tegye; sem mennyet, sem földet nem látván magán kívül?

Tovább-tovább, szerencsétlen esetiből vett fájdalmát benne az idő megemésztvén, ő volt-kámsága, bűvát felejtve, látogatóival jól evett, ivott s mulatott. Az emberi társaság éreztetni kezdi véle édességét, melynélfogva szüntelen való megelégedést tanál magában. Micsoda előre elláthatatlan eset! — így sohajt magában — ennyi időt töltvén el e világban, most kezdek el élni. Uralkodó hatalmamnak vesztétül mennyire nem irtóztam, azt hívén, hogy a parancsoló erőn kívül boldogság, dicsőség halandóságban nem lakhatik!

Óh, eltévedett halandó! ki örömet abban keresed, hogy embertársaid téled rettegjenek! Édes társaság! egyenlőség! kölcsönbizodalom! nyájas barátság! ti, életünknek e világon való Elizeumi, melyeket a királyok nem ismernek, legyetek vigasztalásomra! Óh, örökös keserve a trónusnak, hol az uralkodó szolgálainak tenger sokaságától szüntelen környülvétetve, örökké egyedül él és unalmától emésztetik! Hol néki sem hiszen senki, és ő sem senkinek, vagy ha hiszen, azonnal elárultatik, vagy szegény népét adja el hízelkedésen a magát alázatos hív-

ség alá rejtett vérszopó kegyetlenségnek! Óh, boldog, ki távol az emberi gonoszságtól és országoknak ügyétől édes magánosságban baráti között csendes napokat élhet!

NEGYEDIK SZAKASZ.

Arténis, seregének jutalmazásában kedvet találván, ebben lett meglepődése után azon volt, hogy az isteneknek hálát adjon és a megölettetett népnek emlékezetire halotti beszéd tartasson. Megtelik az udvari templom Kirotósznak két nembéli rendeivel: főpapokkal, tanácsosokkal, hivatalbeli emberekkel és lakosokkal. Megjelenik a királyné is egy karban odafent, a templomnak mennyezeti alatt, udvari szolgálóival. Úgy tetszett, mintha Olympusnak istenasszonyai bocsátkoztak volna ide alá Arténis dicsőségének szemlélésére és háladatosságának elfogadására. Midőn a templomnak tömött sokasága közt a legmélyebb csendesség volna, Trézéni egy templom falán függő papi karszékben jelenik meg, hol beszédét következőképpen kezdi:

Minden renden, sorson s karban lévő halandó társaim! Nem azért parancsolt ide a boldogító királyné, Arténis, hogy dicsőségét hirdessem és érdemeinek felemelésével hivalkodjam. Mit szólhatnék oly királynéről, kinek országló míve naponként szemeitek előtt forog? Mit ragaszthat ehhez a beszéd? Hogy emeljük Arténist dicsérettel feljebb magánál? Őtet, ki minden dicséretet felülhalad és minden hívséget magához ragad? Kinek jóságos cselekedete beszédemet gyengévé teszi, mert nem beszél, hanem cselekszik? Kinek nyelvében nincs az az erő, sem nem tanáltatik ajakán az az ékesen szólás, mely szívének jóságát és cselekedeteinek boldogítását kimagyarázhassa? Ő, Arténis, ki nem azért jó, hogy jónak láttasson, hanem hogy valósággal a legyen; kinek legkedvesebb foglalatossága az, hogy hazáját, népét boldogsággal, dicsőséggel tölthesse bé, el lévén arról hitetve, hogy a dicsőség csak annyiban dicsőség, amennyiben az az emberek boldogításából származhatik...

Kegyelmezz, nagy királyné, mert nem hízelkedem...! Lehetetlen rólad annyi jót mondani, hogy szívednek jósága mindazoknál több ne legyen. Ha kegyetlen volnál és gonosz, átkoznának indulataink; de mivel jó vagy és igaz, szenvedd el, hadd

áldjanak, magasztaljanak szavaink. Természetben van, hogy az ember azt, ki által boldogíttatik, imádja, áldja; fogadd el szíveinknek áldozattételeit, melyeket jóságos cselekedeteid istenek és emberek előtt oly szembetünöképpen megérdemelnek. A te dicséreted, nagy királyné, nem hízelkedés, hanem csak igaz erkölcsidnek megismérése és országlásodnak helybenhagyása. Az érdemtelenségnek nyereség vagy rettegésből való dicséreti, hízelkedés, de az igaz érdemnek valamennyi jót, szépet mondhatunk, mind tulajdona. Annyi már a gonosz e világon, hogy aki jó és igaz, eléggé nem áldattathatik. Ha uralkodó kivált, istenséghez hasonlít.

Mi itt szolgálidnak, országod lakosinak foglalatosságok? Az, hogy külömb-külobmféle kedvek s gyönyörűségeknek érzésére, ölelésére szíveket szüntelen nyitva tartás! A közbátorság kit-kit karjaira vett: minden félelmet eltöröltek törvényeid néped közt. Ki retteg itt, a gonoszon kívül? Micsoda ártatlannak fordul meg fejében, hogy büntetés alá jöhetne? Bíráidat, törvényeidet jóságod lelkesíti. Sohasem beszélhet véled senki, hogy jobb ember ne legyen, mint volt. Micsoda bölcsesség oktathat inkább, mint a jó királynak példája? Mihelyt szolgálid látják, hogy rangot, szerencsét, megkülönböztetést, jószágot csak érdem által nyerhetnek tőled, ki nem törekedik reá, valaki szerencsés kíván lenni? Micsoda ösztön arra, hogy szolgálidat érdemek borítsák el, melyeknek kútfeje te vagy!

A törvények csak jóerkölcsű, nemeslelkű bírák között boldogíthatnak és csak ezeknek kezeikben igazak; de ahol igaz lélekisméret, tiszta erkölcs nincs, ott törvény, igazság és ártatlanság sincs. Jaj annak az igaznak, kit bírái gonosznak akarnak találni! Nohát, törvényeidnek jósağa azon bírák által tartatván fel, kiket erkölcsid lelkesítenek, világos az is, hogy a törvénynek lelke te vagy. Így jótéteményednek sokasága számba nem vétethetik, mivel birodalmadnak egész kiterjedésében valakivel a törvényes ítélet jól teszen, mind szájadnak válása és lelkednek sugarlása. Ó, boldog haza, melyet királynéja könnyező örömmel jutalmaz és amely ezen érzékeny jótéteményt háládatosságától elfogódott szívvel köszöni!

Valaki meglát, mint hazájának közönséges anyját, úgy néz. Amerre elsétálsz, utadban keresik lábaidnak nyomait, melyekre, ahol sejtik, reáborulnak s csókolják. Nincsen az időnek, körülállásoknak és az istenek csapásainak is oly kedvetlenségek,

hogy, ha magad mutatod, amennyi élő lélek reád tekint, el ne mosolyodjon — és baját felejtve, ne örvendezzen; annyira igaz, hogy személyednek látása vélünk az egek büntetésének fájdalmát is elfelejteti. Kirostószban a gyermekek királynéjokat látván, tapsolnak, ugrándoznak; bé kell őket szedni az ablakokból, hogy kiabálásokkal illetlenséget ne okozzanak. Az elnyomorodott szegény öregasszonyok négykézláb másznak a késérőknek lábok közé, kiktől magokat tapodtatni elszenyvedik, csakhogy Arténisnek utána nyuló ruháját a földön szájokhoz húzhassák és csókolhassák.

Itt, itt kell hát, uraim, a jóságoknak csalhatatlan próbáit szemlélni és nem azon magát áruba vetett pennával írott vastag könyvekben, melyeket a mord uralkodásnak kíván emlékezetnek oszlopául emelni a hízelkedés. A népnek áldó kiáltása több próbája a jó királynak, mint ezer pénzzel fizetett tudós-
nak könyve, hová okait hasából szedte ki, melyet urának bőy fizetéséből töltött meg naponként.

Valaki a dicséretet szembetűnő jóságos cselekedetinek nagyságával meghaladja, a hízelkedésnek is felette van. Nem azért jutalmaz, különböztet, hogy hízelkednek előtte, hanem egyedül érdemért. Hijába magasztalja a gonosz, mert jutalmát nem kapja meg. Cselekedetének oly méltósága és kedves módja van, mely annak belső érdemét gyönyörűséggel láttatik felülmulni. Szava, ha szája nyílik, lelkünkben felemelkedés, szívünkben ösztön és érzéseinkben elragadtatás. Így lett népének védelmező anyyala.

Mit nem érzettek vitézeink, midőn őket hazájoknak oltalmára okaival ösztönözte? Nemde nem a természet maga beszéllett-é ajakiról, mely szívetekre hatván, orcátokat könnyhullatásokkal áztatta? Mi kell több próba annak megbizonyítására, hogy önnön szíveteket tette ki érzéseiteknek?

E világ dúló viszontagságainak fergetege indult már távolról ellenetek; hallatott már a veszedelem ördögének ordítása, ki felettetek a pokolnak gyujtogató szövétnekét lobogtatta. Zúgott a veszedelem füleitekbe. Az édesanyák jajszóra, a gyermekek sírásra fakadtak ki; az ország szívét pedig titkos fájdalom szorongatta. Az öregeknek tekinteteken a keserűség megnémult... Csak néztek, hallgattak, mély fohászkodásokat szedvén fel szívekből amiatt, hogy már karjaik hazájoknak védelmére erőtelenek. Az ifiak elragadtatásba jöven, szüléiktől

elszökdöstek, hogy búcsuzó keservek által szívek ne lágýításon. Szüleiknek esdeklése, hazájoknak veszedelme, a bosszuállás és felgerjedett dühösség látszottak tekintetekben, melyek orcájokat csudává teremtették. Mint a csendes fekvéséből ki-lármázott vadkan, mely lassú menésében szüntelen fúj és két orralyukán süvöltő meleg párájával utjában füstölög, úgy láttattak vitézeitek egybengyülni.

Minekutána egybegyültek, kire függesztették szemeiket? Hazájoknak megszemélyesedett méltóságára és dicsőségére, Arténisre. Ennek lelke által erősödtetek meg lelketekben; e fujta gyenge ajakairól szívetekbe annak felgerjedett s harcra indult tüzét. Minden emberben meg van határozva számára rendeltetett vezérlő lelke, de az Arténisé megoszlattatásba jö-vén, minden katonájába belészáll és magát is élteti. Így lehet egy jó király egy országnak vezérlő és éltető lelke! Egy kiáltás a véres ütközetnek helyén: *Éljen Arténis!* magát a veszedelmet is elüzi szemetek elöl és véreteknek ontásában sem láttok egyebet örömnél. Fáradtságaitokat az éj és a nap hijába ragasztja egybe nyugalom nélkül... Nem érzitek. Szolgálatotokért különös jutalom nem kell. Királynétoknak egy elmosolyodása, köszönő édes szava minden véres veréjtéketeknek hullását megfizeti. Micsoda hazátokat oltalmazó istenség vezetett hát benneteket kézenfogva a győzdelemre, ha ez nem, ki által elevenítettetek!

Oh, mikor a haza eképpen meg nem személyesedhetik! Mikor felső méltósága polgárai között oszlik széjjel, kik, egymásnak dicsőségét irigyelvén, hogy magokat kölcsönben vesztegethessék, a közjónak lesznek ragadozó farkasaivá! Hol a személyes bosszuállás vagy szerencsének megnyerése szolgál az embereknek tárgyul, melyeknek ellenében az ország lesz szomorú és véres áldozat. Oh, akkor kell az ilyen halandó isterségnek érdemeit fontolni!

Mit csinálnátok személye nélkül? Ki húzná érteleitek, érzéseitek egyetlen egy pontra? Ki vezérelné egybevett erő-töket egy célra? Ki emelné fel szíveteket? Mi törölné el az egymás ellen való irigységet erőtlen lelketekből? Ki gerjesztene fel a győzdelemre? Ki mondaná ezeket: *Ha pedig meggyőzöttetek, hideg tetemeimet találjátok, ezen szomorú búcsuzást olvasván ajakimról: Nincs Arténis többé... Inkább le-szállott halálába, mint hazájának dicsőségén túl éljen.*

Trézéninek ezen szavaira az egész hallgató sokaság sírásba merült, s kiki székére borulván, zokogott. Nagy csendesség lett, mely alatt a bölcs is orcáját törölgetvén, csak hallgatott és néha-néha fohászkodott. Ezalatt a sűrű orrfúvásnak hangja zúgatta a templomnak egeit. Várakozni kellett a bölcsnek, míg elcsendesedett, mivel szava nem hallatott volna. Végre beszédét újra kezdi:

Tántorgó lépésekkel és reszkető kezekkel közelítek már itt tárgyamhoz, kedves hallgatóim és érdemem felett való bölcs, nemes hazámfiak! Hazátoknak védelmében elhullott halavány véres gyermekeiteket hozom fel sirjokból előttökbe. Meg vannak vagdalva, által meg által lövöldözve. Óh, édes s keserves áldozatok! Ti, kiknek dicsőséges halálotok által él hazátok, mivel és hogy jutalmazzuk hívségeketek? Köszönjük, de nem halljátok; mindent adna jutalomul jó királynétok, de el nem vehetitek. Szüleitek, testvéreitek, barátitok ölelnének, de a halálban nyúgosztok, melynek érzéketlen és szomorú képe irtóztat. Óh, ti életben maradott ifiú s közép korban lévő vitézek, vezérek, katonák! Szolgáljatok ti háládatosságunknak tárgyául. Látom, óh látom elhullott atyátokfiai, hogy sirhalmok alól fejeket a világosságra felemelik. Hallom, mint mélységben és föld alatt zúgó szomorú kiáltást, hazájokhoz intézett szavokat, melyekkel így magyaráznak: *Jutalmaznak minket az istenek örök megboldogulással; véres halálunk által szerzett érdemeinket örökségül hagyjuk életben maradott társainknak, kiket a végezésnek hazájoknak dicsőségére még megtartottak. Óh, napvilág! távozzál el tőlünk örökre!* Többet nem szólanak hozzatok, elmentek és az örökkévalóság vette őket hallgató setét kebelébe.

Lássuk már érdemeiket az élőkben!

Mi teheti árnyékéletünknek mulandóságát érdemesség? Mi hozza emlékezetit örök áldásba? Mi teszi halhatatlanná? Végre mi enyhítheti meg bennünk halálunknak keservét és azon remülést, mellyel életünknek végén a szomorú mélységekbe tekintünk alá? Mi az igazán érdemlett dicsőség?

Az emberi jóság három karra van elosztva. Rendkívül való, közönséges; az utolsót pedig csak annyiban nevezük jónak, amennyiben nem éppen rossz. Valamit az ember embertársával csak magára nézve cselekszik, szolgálat ugyan amannak, de öbenne nem érdem. Aki ruhámat megvarrja, nékem

szolgál, de nem értem egyenesen, hanem magáért, hogy annak megfizetett árából élhessen. Ezek azon cselekedetek, melyek érdem nélkül való érdemek, azaz megfizetett szolgálat által lévő hasznok.

A második karban helyeztetett míveket nevezzük közönséges, rendes érdemeknek, melyek szerint egymásnak segedel-mére, szolgálatjára vagyunk, nem kívánván azokért köszönet-nél egyebet. Vagy csak azért cselekszünk jól, hogy valóságos embereknek ismérhessük magunkat és a bennünk szomjuhozó emberi kötelességnek tehessünk eleget, mely által erkölcsaink-nek méltóságát táplálhassuk lelkünkben, azaz érezhessük azon titkos gyönyörűséget, mely minden megelégedést felülmulik és szüntelen tart, ezt, t. i. hogy igaz emberek vagyunk. Óh, boldog halandó sors, ki cselekedeteire nézve magában megnyug-szik és önnönmaga előtt orcapirulással lenni nem kényszerítte-tik! Minek él az, kinek lelkiismereti ezt hányja szüntelen sze-mére: *gazember vagy! gonosztévő és alacson!* Mi hasznára nem tudják mások, ha ő maga tudja? De lehet-é e világon va-lakiben elrejtett gonoszság és rossz erkölcs oly, mely ne tu-datna?

A harmadik karba helyeztetett érdem az, melynek jósa-gos cselekedete oly nagy, hogy annak ára nem ismértethetik; hol a szolgálat becsinek határa nem látszik; hol végre az érdem magamagát felülmulja. Mi lehet nagyobb, mint mikor valaki életét, vérét adja azért, hogy rajta kívül lévő társai halálában élhessenek. *Meghalok*, — úgymond — *azért, hogy te élj!* Ez az az eset, melyben az érdem az érdemen túlmegy; és az ember magát felülhaladja. Hazátok minden időben teljes volt érdemekkel, melyeket most vitézeitek annak védelmében szembetűnőképpen felülmulnak. Eljutottunk hát oda, hol ez a nemzet nagyobb lett magánál.

Dicső gyermekek! győzedelmes vitézek! Nemes rendek, katonák! Te Szípiopoli, örökre emlékezetes nagy ember! Mivel fizessük szolgálatotoknak érdemét? Mit kívánsz királynédtól, nemzetedtől mívednek bérében? Ehol vannak előtted mindazon kincsek, nagyok, kicsinyek, öregek, árvák, kiket a rabságtól megmentettél! Itt van hazádnak dicsősége, mely vállaidra tá-maszkodik, kezében tartván nemzetednek szabadságát, mely nélkül a természet méltósága minden népből kitöröltetik. Egy-szóval, ehol a haza, mely szerencsésével koronázott személyedre,

atyai kegyelmében, örömeiben, könnyezve mosolyog, hozzád hajlik, megölel, megcsókol és szolgálatodat, melyre iránta származásod kötelez, köszöni. Végre itt van Arténis... Nevét mondom ki és tovább nem magyarázok, mivel e névben, valami az emberi dolgok közt nagyságos, felséges és dicsőséges, mind egyszerre mondatik ki. Kivánhattok-e több jutalmat? És ha szolgálatotoknak ára nincs, szabjátok árát hát Arténisnek s hazátoknak is!

Boldog halandók, ti hadi seregek, férfiak, kik határ nélküli érdemmel és igaz dicsőséggel kevélykedhettek felettünk! Kiket úgy tekintünk külön-külön is személyetekben, mint oltalmazó házi kis isteneinket, fogadjátok el hazátoknak köszönetit, melyet annak győzedelmes királynéja, Arténis, ajakaimról jelent tinéktek!

Ezek valának beszédének utolsó szavai, melyekre hallgatói könnyezve, mosolyogva figyelmeztek. Zúdulás esik a templomban, hol üléséből kiki feláll s állásában megmozdul, melynélfogva a zsibongó beszédnek csendes lármája tölti el az épületnek magas kiterjedését.

Arténis negyednap estvére és éjtszakára belső palotájában álorcás bált hirdettetett, hová külömb-külobmféle régi vitézeknek, isteneknek képekben lehetne bémenni. Ezen négy napok alatt egész Kirotósz városa munkában, öszve-vissza forgó futóságban, sietségben, készülletben, vetélkedésben, lármában töltötte idejét, ki így akarta, ki úgy. Ennek találmánya a másikkal egybejött és kiütötte amazt céljából. A mesteremberek munkájoknak temérdekségétől elnyelve habozó sietségek közt magokat is csaknem egymáshoz varrták. Az udvari maskarákat Trézéni találta, és a szerint is jelentek meg.

Eljövén az idő, bégyülnek egy véghetetlen palotába, melynek két szárnyú ajtaja egyik végén megnyittatván, az udvari álorcás seregek érkeznek. Jön Merkuriusnak fia, amaz erdei isten Pán, játszodván flautájával, melyet az árkádiai Syrinx nimfa által talált. A Szatyrák, faunusok, driádesek, nimfák táncoltak, ugráltak nótáján körülötte. Csudálkozva és örömmel nézték öltözeteket, formájokat és táncokat, kiknek kezeikben zöld ágak, virágkoszorúk és mindenféle gyümölcsstermések valának.

Ezek után jöttek a régiségnek halhatatlan vitézei. Herku-

les jön bé, rettentő dorongját és a Nemeának erdejében megfajtott orszlánnak bőrét vonszolván vállain. Utána érkeznek Thézeus, Perseus, Bellerofon, Agamemnon, Akhilles, Ajáks, Diomedes, Ulisses, Kásztor és Pollux. Kinek-kinek sisakjára volt homlokán neve írva. Ezek elébb a nézőknek csudájokra köztök feljebb-alább sétálván, küszködésre mentek magok közt, melynek meglétével megbékélvén, kezetfogtak s egy sorba leültek.

Utánok jött Diána vadász szüzeitől környülvétetve, kik Kirotósznak hódító szépségei közül valának öszveválogatva. Diánának képét Arténis viselte, mely dolog megtudatván, az egész mulató sokaság tapsolásra és örömkialtásra fakadott ki, mely dolog több ízben újra meg újra kettőztetett. E lárma között megjelenik Vénus, egy csomó fényes fellegbe előre repítetve és pár galambjától vonattatva; ki Arténishez érkezvén, igéző övét magáról leoldja és ennek derekára keríti körül; ezen túl Arténis orcájáról lárváját le, oly ragyogó kellemetességben mutatván meg tekintetinek felemelt méltóságát és vidám mosolygását, mely magát a mennyei szépséget Vénusban is felülhaladta.

Erkezik Vulkánus, dirib-darab, szik-szak mennykövekkel, mint az isteni és emberi formának ijesztő csudája, pörölyös ciklopszaitól környülvétetve, kiknek mezítelenséget mutató bromtás testek és kormos színek a sokaságot nevetésre fakasztja ki. Belép Saturnusnak és Cibelesnek leánya, Céres, búzakaralászokkal koronázva, a mezei mívnek és kenyérnek isten-asszonya, ki a halandókat szántásra, vetésre tanította és Bakkhust, Triptolémust, Kádmust oktatta. Mindnyájan meghajlanak előtte. Utána érkezik Páles, a legelésnek s pásztoroknak istenasszonya, kit Pomona, Flóra követnek, mint az aratásnak, tavasznak, gyümölcs és virágoknak istenei. Priappus kertsz-isten követi őket boglyos hajával s borzas szakállával.

Eltölt a palota mindenféle álorcákkal és középrendű istenségeknek formájokban való előhozásával. Melyik istenségnek van legtöbb jótéteménye az emberek iránt e földön? — kérdi Ulisses felszóval. Mindnyájan Céresre mutatnak. Melyik él legnagyobb hatalommal? — kérdi újra. Ekkor Vénus Herkulest Diánának nimfái közé vezeti, hol kezébe rokkát adatván, véle fonalat eresztet. Nincsenek e földön sem istenek, sem halandók, — mond Vénus, Herkulesre mutatván, — kik hatalmamat elkerülnék.

Ezen asszonyi nemnek győzedelmére harsogó muzsikát fuvallanak meg a palotában, hol mindenféle tapsolás hallatik. Igaz az, hogy mindenütt a férfiak parancsolnak és vezérelnek házaiknál, de asszonyok helyhezteszik beléjük azon titkos ösztönt, mely szerint nyugodalmakat, boldogságokat keresik abban az emberek, ha mindég úgy parancsolhatnak, amint asszonyaik kívánják, hogy parancsoljanak. Így a férfiúi nem mindég uralkodni láttatva, mindég asszonyi nemétől vezéreltetik. Sok férfiak mit szóljanak a tanácsban, ők végezik el a konyhában.

Vénusnak hatalma megáll; de mivel a szerelemnek sok mérge, keserve, fertelmessége és nyavalyája van, mellyel gyönyörűségeit forralni szokta, tőle csakhamar elfordulnak, Céresnek tulajdonítván mind jót, mind tisztaságot. Óh, jóltévő istenség! — mond Thézeus — te húzod el mezei míveiddel a halandókat azon bűnöktől, gonoszságoktól, melyek a csoportonként fekvő henyélésből származnak. Te oszlatod széjjel az embereket munkád által, hogy a rakott és néppel tömött városoktól távol, az életnek együgyűsége közt, ártatlanságokban és erkölceiknek tisztaságában megmaradhassanak! Te cselekszed, hogy testi szükségét kiki önnön testének erejével, veréjtékével és nem szomszédjának tagjaiból kiszopott vérével elégítse!

Óh, áldott Céres! melyik alistsenség érdemelheti halandóságunknak bővebb háládatosságát, mint jóságod s boldogító míved? Te tartasz fenn birodalmakat, uralkodókat, szenteket, vitézeket, népes városokat. Ki vehetné törvény és igazság alá az embereket, ha mezei mívek, annál fogva külön birtokok és földjök nem volna? Ki hozhatja az olyan nemzetet engedelmességre, ki vetheti parancsoló hatalom alá, amelynek semmije sincs? Mely tulajdonához, munkájához nem lévén köttetve, valahová megyen, amit tanál, mind övé?

Óh, Céres! te vagy a társaságnak, törvénynek, igazságnak és isteneink ismertetinek szülő édesanyja! A társaságon kívül élő vadember, rengetegben, kietlenségekben egyéb fene állatokkal bolyongva, mit tud isteneiről? Ellenben áldott míveid nélkül, óh boldog istenség! megállhatna-é az ember egyhelyben s csomóban? Volna-é ideje tanulásra, gondolkozásra, hogy benne elrejtett dicső lelkét vagy mennyei világát baromi állapotjából és vad természetinek fenéségéből kiragadja és az egeknek magasságára, isteneihez felemelje, hogy kicsiny testéből elmékedésének villámló tüzét mélység, magasságra kiadhassa és a

teremtésnek kiterjedését is csaknem utólérvén, isteneivel is vetélkedhessen?

Ezen beszédet a sokaság éljen! éljen! kiáltással követte; annyival inkább, mivel a Théseus képe alatt lévő beszéd Szípiopoli szavainak ismértetett.

Érkezik egy rémítő nagy medve, két lábon dűnnyögve, melytől minden ember nevetve iszonyodott. Egyfelé, másfelé is hajlik és asszonyokat, férfiakat ölelget. Sivalkodást, kacagást okoz mindenfelé. Arténisnek elméjét a nyughatatlan vágyódás elragadta, mellyel ez álorcának valóságát tudni kívánta. Mivel a maskara medvét mutatott, melynélfogva a bennelévőnek sokra lehetett szabadsága, felé sem igen közelgettek, hogy személyét fölfedezzék.

A medve Diána felé közelget és midőn nem messze volna tőle, a fejét fejből kidugja. Szembetűnik a nagy Kirakades. Arténis királyné, kedvétől elragadtatva, kacagásra fakadt ki. Azonnal sok főtisztek futnak a királynéhoz, kik szavoknak erős hitele alatt jelentik néki, hogy ezen medve tört volna bé először is az ellenség sorába, hol utolsó dűlást tett és a győzelemnek indító eszközévé lett. Óh, jó vadam, kedves medvém! — mond néki a királyné — híven is, haszonnal is szolgáljál. Mit adjak? hogy köszönjem? A Kirakades szüntelen nevet, néz, ismét nevet, végre felel: Nagy asszony! királyné! ne adj semmit, se ne köszönd, csak csinálj még háborút, amint ti mondjátok. Sohasem láttál vidámabb dolgot, mint mikor olyan sok ember összevgyül. Senki sem unja meg magát. Olybá vettem, mintha Kirakaduhuban verekedtem volna, de ott sohasem voltunk ily elláthatatlan számmal. Csak ezt tanáltam bolondságnak, hogy azt a sok haszontalan tüzet, fűstöt minek okádjátok egymásra és mivégre csináltok oly sok iszonyú mennydörgést, melynek hangja senkit meg nem öl. Jobb ütlekkel, marokkal, mert e mutatja meg, ki több a másiknál.

Nem lehet időtöltésből — mond a királyné — háborut csinálni, kedves medvém! Drága az ember vére. Ez is halálomig fog keservemre szolgálni. Micsoda drágaság? — felel a medve. — Az emberek csakúgy hullanak, mint egyéb állatok. Sőt, ha ti nem öldösnétek azokat, életeket, véreket isteneiket jobban megkíméllenék, mint a tiéiteket. Örökké akarnátok élni? Ha nincs annyi eszetek, bölcsek lévén, hogy dolgaitokat egymás között békességben igazítsátok, fizessétek véretekkel dühösége-

teket és tudós bolondságaitokat. Minek csináltok magatokból olyan sokat, nagyot? Csakúgy hullatok ti is, mint a legyek. Látom, hogy megmaradásotokra isteneitek irántatok semmi különös módokkal nem élnek. Valamelyik szolgádat Buzorkámnak mennyköve tanálta, széjjelszakadt; az ő népe is úgy a miéinktől. Jupitereitek pedig sem egy, sem más részen nem láttattak. Mit törödtök az étellel? Árnyék, játék, füst! Ha nem leszünk, nem eszünk — maradnak itt mások.

Midőn ezt mondaná, különös muzsikazendülés adatik jelül, melyre kiki lárváját orcájáruul levévén, magát megismérteti. Mester Kukumedóniás Faunus volt, Tariménes pedig Diomédes neve alatt fedeztetett fel. A tánc egybeögyeledik mindenféle személlyel, nimmel, és a bál magát magát folytatja.

Tariménes a sokaság között feljebb-alább szédelegvén, Dianának felfedezett nimfái között botlik Tomirisre. Egész testét vérenek fellobbant tüze egyszerre villámlással borítván el, megnémul és testében elébb bálványrá változik, végre mellé ül. Mindkettőjüknek megteljesedett szívek fohászkodásokkal. A szüntelen való zúgásban minden csendes és susogó beszéd szabadon folyhatott.

Óh Tomiris! — mond néki Tariménes — sohase hittem volna, hogy az isteneknek mindenütt jelenvalóságok halandónak erejével is köz lehessen. Hijába mennék e világnak végső határáig, bennem, körültem, felettem lebegne hatalmad, képed, valóságod. Megvalljam-é bűnömet? Óh, magadat magadon kívül ragadó ifiúság! Szerelmedben égő tűz! Érezhetsz, gondolhatsz s láthatsz-é tárgyadon kívül egyebet valamit? Óh, káromlás, elfelejtettem Arténist, elfelejtettem magamat, el, el az isteneket, nem lévén előttem, bennem, felettem semmi egyéb mennyei léteden kívül! E tehát az az indulat, mely egy ifúnak szívében isteneknek, embereknek, mennynek, földnek, Elizeumnak, pokolnak egybetett erejét fenekkel forgatja fel, elszórván magáról törvényeket. Jupiternek csattogó mennykövével szembe szökik és a magára rohanó világtól sem tartózkodik, ha tárgyanak ölelésére kell menni. Kegyetlen ütközetünkben ezen egyetlenegy gondolat kergetett a tűznek és a véres halálnak, hogy, ha győzedelmes leszek, dicsőségem által előtted kevélykedve, szívedet inkább érdemelhetem. Te néztél ki szemeimen, te vezértted karjaimat, te gerjesztetted vitézi indulatimat. Egy szóval: Tomiris viselte Tariménesnek képét, ő volt ütközetben

ennek formája alatt. Micsoda magamon felül ragadó öröm győzedelmesen mondani tenéked, Tomiris, hogy érted lehellek és élek, hogy érted kerestem a dicsőséget!

Keserves küszködés, szerelem, te félelmes vakmerőség, rettegő bátorság és szentelen szemérmetség! Látom, hogy erkölcsödnek tisztasága szentséggel, tilalommal vagyon körül-rakva. Lelkednek emberi méltósága szemérmetségemet lábod eleibe földhöz veri. Nem vagyok mélyebb tisztelettel isteneinknek oltárok iránt. De akaratom ellen érzem mégis véremben azon szentségtörő indulatot égni, mely személyednek ölelésére ösztönöz... mely szívemhez kíván szorítani, ajakimat ajakidra tapasztani; mely kényszerít!... Ó édes és gyönyörűségemnek özönét árasztó eltévedés!

Igenis, ellenkezésre osztottál. Magától minden egyéb erő által megszakadhatatlan egységemet teremtetted két léletté, személyé, akarattá. Reszkető kezeimet erkölcsödnek méltósága és az előtt álló szemérmetségem megkötik, de a természetnek égő ösztönei szentségtörő és szemérem nélkül való kívánságait szívemről ellened küldik. Ajakidon függenek, gondolatimban felemelkedett téjszin mejjednek hajlása között lappanganak, melynek domborodásait szívednek sohajtásai emelgetik! Midőn ezek felett fáradt apró pihegésed ajakaidat megnyitja, a reád való nézés a szívnek érzéseibe süllyed el. Ó, szomjú kívánságtól és csupa nézéstül elrészegedett gyönyörűséggel való bujaság! Lehet-é Elizeumnak boldogságára gondolni annak, ki véled élhet?

Micsoda létel az halandó sorom, mely testi érzés nélkül gyönyörködhetik? Vajjon vagyon-é egy gondolatja nemes lelkednek, olympusi Tomiris, mely tested által nem szállott volna beléd? Ha minden gondolatja, itélettétele, ereje test által lész, mi hát test nélkül?

Valamikor reád tekintek, sohasem tudom gondolataimat érzéseimtől különböztetni. Szívem szeret-é jobban, vagy lelkem, benne magamat fel nem találhatom. De mégis testemtől megfosztatva, hogy találnék nálad csupán lélekben gyönyörűséget? Ó, Elizeumnak előre elláthatatlan öröme, hol érzés nélkül lesz a gyönyörűség s kívánság nélkül a boldogság! Hírelje kiességedet a tudomány, a magának való hízelkedés! Lássad, öregbítsed boldog álmaidat, csak én érezhessem Tomirist e testben!

Ó, ki lehetett boldog életében, halálában, ki sohasem szeretett és magát sohasem érzette!

Csitt! — súgja Tomiris — nem jobb lenne ezektől az óriás gondolatoktól megszűnni? Olyan vagy a szerelemben, mint Buzorkám az uralkodásban. Ó, te rettenetes indulatú, rémítő szerelmű al-Buzorkám! Szükséges ily gigás elmét mutatni, hogy bennem gyönyörködhess? Minek fojtogatod magadat eszednek füstivel, mikor szíved édességét érezheti? Ne zürjed-zavarjad fejedben az isteneket, embereket, éltető állatokat, hanem igyekezz, kedves dühödtöm, hogy személyeddal örökre boldoggá tehesd. Én okaidat nem csókolhatom, sem ijesztő gondolataidat karjaimmal nem ölelhetem. Hol láttál csupa eszet ésszel szerelmeskedni? Egy magához szorító ölelés, egy százjall százjhoz való tapadás édességével minden elmét felrúg, mely csak száraz okokkal van tele.

Tariménes ezeknek hallására megnémul. Minden érzése elzsibbadásba jött, megértvén, hogy Tomiris örökös szerencsését benne keresné és hinné. De minekutána erre gondolt, első akadályát szülte, hogy tárgyával nem egyforma áldozattételű vallásban élt, ugyanazon isteneket tisztelvén különböző módon. Ez előfordulván, — Tomiris mond — hogy annak, kinek hívségére örökösön köteleztetik, vallásából valónak kellene lenni, mivel ez szüleinek elleneállhatatlan akarattal. Nem lehetetlenség; — mond továbbá — a vallásbéli szokások úgyis erkölcsre nem tartoznak, csak olyanok lévén a lélek belső igazságának, mint ruha színe a testnek. Akárhogy áldozol, erkölcsed isteneidnek félelmével és minden jóságos cselekedetekkel együtt benned megmaradhatnak. Hélióposzi főpap van itt térítésre és a megtérőknek oktatásokra kirendelve. Szokásunk szerint jelentsd nála magadat. Egy óra alatt elkészülsz; én pedig több akadályt nem látván, szerencsémben bizonyos leszek.

Tariménes, érzésében, elméjében eltévedvén, szüntelen való fohászokodások közt várja e mulatságnak elmulásával a virradtat, hogy Hélióposzihoz lehelletiből kifogyva szaladhasson. Tomiris, vezetőkkal útjában, módjában való igazgatókkal segédelmére lévén, hamar céljára jutott. Béjelentik vágyódását, akarattját felfedezik . . . előáll . . . köszön, hallgat.

Hélióposzi:

Te vagy tehát a sugarlott ifiú, ki vallásodnak hamisságát megismérvén, tőle szabadulni kívánsz?

Tariménes:

Nem éppen. Lehet új öltözetet testemre venni és azt rossznak nem állítani, melyet magamrul levetettem. Eddig gyakorlott hitemet hamisnak nem vallom. De nem is hitet, igazságot, hanem csak szokásokat változtatok, melyeknek hallását kívánom.

Hélióposzi:

Ó, jó ifiú! nékem sok foglalatosságaim vannak... Nem érek mindenre. Felkelvén, öltözésem egy órát, reggeli ebédem másik órát elhúznak. Ezután azt kell rendelnem, hogy asztalom mennyi és micsoda eledelekkel legyen megrakva. Azontúl a vendégeknek lajstromát kell készíteni. Asztalnál kell ülnöm két óráig, azután kávézni egy s más italokkal élni, mint ezt hivatalomnak szokott és parancsolt mértékletessége magával hozza. Végre szunnyadnom kell, azután estve van és vacsorához kell készülni; ezután jön a multság lefeketig. Mindezek szerint láthatod, hogy engemet a közjó és igazságnak lélekben való kiszolgáltatása annyira elfoglal, hogy a térítésre időt alig nyerhetek. Hogy tehát órát ne vesszünk, higgyed egyáltalában, valamit a nagy Kalifátulujposzi mond, és vallásod egyszerre megkészül. Ne bocsátkozz nagy elmélkedésbe, melynek végére nem érhetsz.

Tariménes:

De csak elkerülhetetlen szükség arról ítélnem, gondolkodom, hogy a kalifát minek elhitére kíván kötelezni?

Hélióposzi:

A világért sem! Itt e célra nézve minden emberi okoskodásnak, ítéllettételnek füstöt kell vetni. Kötve legyen benned a józan okosság.

Tariménes:

Mivel fogadjam hát el az igazságot, melynek megisméretire vezérelni kívánsz, ha köteles vagyok előljáróba eszemet elveszteni?

Hélióposzi:

Sőt inkább akkor jutsz legmértősebb bölcsességre, mikor abban megnyugszol, hogy a nagy Kalifátuluj reád nézve hibázhatatlan, kinek ezért is egyedül engedték isteneink, hogy okosságával élhessen, fontolhasson, ítélhessen, sat. Néked okoskodásra, fontolásra, ellenvetésre, ítélettételekre szabadságod nem lehet. Minden tartalék nélkül higj és engedj. Ez itt az okosság. Mihent okot kívánsz, oktalanná leszel.

Tariménes:

Mivel próbálja nagy szented, hogy csak néki van egyedül szabadsága, józan okosságával, azaz lelkének tehetségével élni?

Hélióposzi:

Maga mondja és végzi, hogy mindent parancsolhat és végezhet.

Tariménes:

Maga végezi hát el, úgyé, hogy mindent végezhet?

Hélióposzi:

Igenis! és ezért dolgában is hibázhatatlan. Ha csak mások mondanák maga nélkül, semmit se tenne, mivel senkinek sincsen az a szentséges személye, kinek szavain ne kételkedhetnénk. Micsoda nagy jó és közboldogság ez, midőn az emberi nemzet ő általa menekedik meg gondolkodásaitól, kétségeitől és vallásában való lelki hányattatásaitól. Csak ezt vallja: *Hiszem, követem, valamit mondasz* — és boldog. Mihent okoskodik, már hibázol, mivel észre szükséged nincsen.

Tariménes:

Csak azért lát nagy szented tehát egyedül, hogy az emberi nemzet ő rajta kívül örökös rabságra vettessen? Könnyű mód az embereknek igazságot hirdetni, ha eszüknek lenni nem szabad. Kikben legnagyobb ítélettételnek bizonyosságául állítatik az, ha nem okoskodnak.

Hélióposzi:

Mihent okoskodik, nem hihetsz. Hogy lehessen az emberi értelmeket egy zsinórmértékre venni, ha józan okosságát el

nem törlik, azaz, ha meg nem tiltatik, hogy az ember elméjét gyakorolja? Mit teszen egy emberi értelem a nagy természetnek véghetetlen tengerében? Hol állasz meg? Mit hihetsz? Micsoda igazságokat hozhat magadban ellenevethetetlen meghatározásra? De okoskodás nélkül, szemeidet behunyva hiszel s megelégszel. Boldog, ki szembékötve utazik!

Tariménes:

Azért adták hát józan okosságomat belém az istenek, hogy véle ne éljek? Ha valaki állítja, hogy toljam ki szememet, mivel a természet annak világát nem azért adta, hogy lássak, elkerülhetetlenül vad bolondnak veszem. Lehetetlen abban kételkednem, hogy Jupiter füleimet azon végre adta volna, hogy siket legyek és azokat bédugjam? Hát okosságomat oly célból ajándékozta, hogy általa oktalán legyek? Ha értelmemtől megfosztasz, mivel fogadjam el igazságaidat? Te elég oknak isméred, ha szólasz, hogy higyem. De hová legyek, ha velem mások is úgy tesznek? Valahol új vallásra tanálok, ha annak sorsosa mondja, hinnem kell, melynélfogva oda jutok, hogy egész életemben vallásra törekedvén, vallásom egy csepp se legyen soha.

Valaki tudományának elfogadására józan okosságomtól kíván megfosztani, csúfsággal illeti annak teremtményét, ki véle felékesített és a barmoktól megkülönböztetett.

Hélióposzi:

Maj! maj! maj! fiam! fiam! Ne buzogj annyira! Vak-ság, csalattatás, ifiúi, elmebéli elragadtatás mind, ami most vezérel.

Gondolod-e (itt négy szemközt szólván), hogy a nagy Kalifátuluj maga mindazokat lelkében hiszi, amelyeket hirdettet és másoknak hinni parancsol? Ki hozza valaha a halandóknak elméjét egy hitre, gondolatra, csak azok közt is, kik ugyanazon vallásban születnek és neveltetnek? Az elme szinte oly külön-ségekkal születik egymástól, mint a test. Micsoda vad bolond kívánhatná, hogy egy embernek se legyen e világon sem rövidebb, sem hosszabb orra, mint szomszédjának van?

Ha szorosán megkívánám, hogy mindazok, valakik tudományunkra állanak, vallásomnak minden ágazatját lélekben

higyjék, sohase kapnék egy rekrutát is a templom számára. De ki kérdi, mit hiszel? Ki törődhetik egy embernek lelkével, mit hihet, mit nem? Ki teríti ki napfényre az elrejtett szívnek titkos hajlásait? Ki kényszerítheti józan okosságát, hogy higyje azt, amit nem lát és magában nem tanál, hacsak bölcsőjétől fogva nem vakítják, csalják, hogy józan okosságát meg ne ismérje, minekutána ezt elveszik előle és bolondságot állatnak helyébe? De te már igazságaidban megrögzöttél; hogy lehessen tőled józan okosságodat ellopni, mely benned erőre ment? Az embert addig szoktuk vakítani, míg kisded, míg gyermek; míg okoskodása erőt nem kap magából; minden napali szokásokkal forrasztván erkölcséhez, szívéhez a boldog tévelygéseket. Ugyanazért akárhány milliom gyermeket nevelsz is vallásodban, valamíg emberkorra nem jut, annak minden ágazatait igazán hiszi és csak akkor kezdi magáról hányni, mikor az értelem benne tapasztalás által megerősödik. De ezek sem sokan vagynak, mert nagyobb része azon pályában hal meg, mellyel lelkét kicsiny korában békötötték.

Ki kívánja az embernek hitét, értelmét megállapítani, ki, amint gondolatai, okai fejében egymásután foszlanak, tapasztalásain hányattatva maga se tudhatja ma, holnap egyrül-másrül hogy és mit hiszen? Csak úgy mutass hát, ifiú s úgy szólj, mintha hinnél, azontúl hited csára, akár hajszra járjon benned, mindegy.

Már tanubizonyságok előtt fogok néked kérdéseket tenni, hogy engedelmességedet, hitedet megpróbáljam. Igyekezz magadban okaidat feltalálni, hogy láttassál azok által hitedre ösztönöztetni.

Ekkor csenget, mely jelre kevés várakozás után három mértékletes oltári szolga a szobába bélép. Leülnek sorba... sohajtoznak... Tariménes pedig áll előttök, mint bűnbocsátnatkérő, szüntelen Tomirist forgatván elméjében, kiért áldozatját teszi.

Hélióposzi:

Én tégedet kérdelek, megtérő halandó, a nagy Kalifátulujposzinak nevében, ha hiszed-é parancsolatjára, hogy ezen háznak fejr fala fekete?

Tariménes:

A nagy Kalifátulujnak parancsolatjára felelem, hogy jól lehet ezen háznak fala fejér, de mivel természeti tulajdonságaira nézve olyan, hogy emberi munka és fekete festés járulván hozzá, magára állandó fekete színt is öltözhet, bizonyos, hogy tulajdonságára és feketeségbe öltözhető tehetségének természetire nézve feketének állíttathatik, úgy, hogy ugyanazon időben, minutában, percben fejér is, fekete is; azaz változni való tehetségében fekete, jelenvaló csalárd színében fejér, mely szerint ellenkezésében egyet mutat.

A szent tanács:

Igazhívő! bévétessen szent gyülekezetünkbe!

Hélióposzi:

Másat kérdek: hiszed-é a nagy Kalifátulujban, hogy nem a földön jársz?

Tariménes:

Hiszem! sőt vallom, hogy bikaháton megyek, mivel saruim bikabőrből vagynak talpalva.

A szent tanács:

Igazhívő! bévétessen szent gyülekezetünkbe!

Hélióposzi:

Hiszed-é, hogy az emberek szárnyan járnak, ha a nagy Kalifátuluj tőled megkívánja?

Tariménes:

Mivel az emberek mint emésztő sáskák olyanok is; a sáskák pedig, amerre seregek megyen, pusztítók, mint az emberek, csalhatatlanul következik, hogy az emberek egyszersmind sáskatulajdonságnál fogva való állatok is lévén, a levegő égben repdesnek.

A szent tanács:

Igazhívő! bévétessék szent gyülekezetünkbe!

Hélióposzi:

Már a hiteddel készen vagyunk. Látom, hogy az igazság egy villámlással jelent meg benned. Továbbá jóságos cselekedetidet kell meghatározni, melyek lelkedet boldogítják. Figyelmezz. Minden napon, melyen az ujság megjelenik, hagymacsírát egyél, egyéb eledelt elkerülvén, hogy Plutónak ne változál pokolbéli darabontjává és dragonyosává. Olajjal orrodát megkenjed, hogy azzal fényeskedjen az istenek dicsőségére. Továbbá minden áldozat- napokon tótágast kell állanod szobádban, a fal mellett, fejedben, és lábbal a falon felnyulván, hogy Jupiter iránta való töredelmedben ne kételkedhessen, melyet különben nem tudhatna. Minden estve ezek felett lefektednek előtte orrodát tetemesen megfricskázd oldalhosszába, hogy annak áhítatos és buzgó potyogása meghallasson Jupiternek dicsőségére. Ezek azon jóságos cselekedetek, több effélékkel, melyeket tőled megkívánunk. A többit más időre.

Tariménes:

Hát bűneimet hová tegyem, amikor azok előadják magokat?

Hélióposzi:

Hozzánk hozd azokat, de pénzzel jöjj és azoktól való megszabadulásod bizonyos lészen.

Tariménes:

Mennyi summával jöjjenek?

Hélióposzi:

Ha tetemes és faggyas bűnöket állatsz elénkbe, természet szerint summásabb ára lesz; ha híványak, szárazok, gerhék, kevéssel megéred. Mert az istenek általunk való irgalmakat, igazságokat ingyen adni nem méltóztatnak; melyre nézve ezen kiáltó szó hallatik Olympusról mindenfelé: *Bűnhődjetek és fizessetek!* Vétkezz te is és fizess lelkednek örök megboldogulására. Ezen szavakra egymás szemébe nevetvén, eloszlanak.

Tariménes, e különös komédiát látván, bosszúságában, keservében elfulva sietett Trézénihez, hogy panaszát felfedezvén, nála vigasztalást nyerhessen. Utjában esetire gondol és így beszél magában: Mindent elkövettek ők is, hogy belőlem bolon-

dot üzzenek; de én sem maradtam utól, amennyire tőlem kitelhetett és megfizettem nékik, amivel tartoztam olyan bankókban, mint amilyeket nékem adtak.

Trézéni tekintetinek változásán megrémül. Micsoda indulat ragad? — kérdi tőle. — Talán veszedelmed elől futsz? Ha véres csatában lettem volna, — felel — semminek sem venném; de több a halálnál. Felfedezi célját, esetit Tomirissal, kinek vallására állani magát eltökéllette. Micsoda? — mond — azt hittem, hogy a hitnek szentségébe, méltóságába, valóságába és ragyogó igazságaiba vezéreltetem; azonban belőlem komédia-játszó személyt tesznek. Micsoda vallás? Feketének higyjem a fejét, ha mondják, hozzá tévén, hogy e rémítő és erőszakos dolognak igazolására okokat keressek fel magamban, kiforgatván értelmemet sarkából. Higyjem, ha Kalifátuljposzi mondja, hogy az emberek szárnyas állatok és a szelek közt repdesnek? Ez a nagy Kalifátulj az ég és föld között feküdt keresztül... senkit sem ereszt magán által az istenekhez... Öbenne tartozunk Jupitert ismérni.

Micsoda szívet szorongató csúfoltatás! Jóságos cselekedetnek vetik elémbé, hogy minden ujságon vereshagymacsirát egyem, kivánságomat egyéb eledeltől megfosztva! Az istenek igazsága és lelkem ismérői között mit csináljon a hagymacsira? Hogy a felső irgalmasságnak megnyerésére testemet gyötörjem, hogy szobám fala mellett tótágast álljak? Ezt Jupiterért cselekedjem, mintha olyan nyomorúságba eshetnének isteneink, mely alól csak testi szenvedéseink által szabadulhatnának fel. Képemet kenjem bé olajjal és mutassak rajta orr-tündöklést, Jupiternek dicsőségére. Bűneimet, mint a bírák a megholtak portékáit megbecsülik, ezt nagyobb, azt kisebb árra szabván. Ők tehetik eszerint a vétkeket semmivé, mivel úgy állítják, hogy az örök valóságnak határ nélkül való irgalma, tetszések és akaratjokon kívül magát egy bűnös halandóval is közölni nem méltóztatik. Ezek mennek hát elől, és hátul az istenek, tőlök függve. Mindezeknek elhitelére kényszerítvén, arra eröltettek általa, hogy semmit se higyjek, gyermeknek vagy eszetlennek ítélvén létemet, melynél fogva magamba ilyen dolgokat ültethessek. Nem lehet egy az embert vérbe kevertebb gyalázattal illetni! A királynéig emelem fel panaszomat!

Lassan, lassan, szerető fiam! — mond néki a bölcs Trézéni. — Enyhülj! szellőztessed véredet... Hárítsad elmédről az égő

indulatnak füstfellegeit! Várákodd, míg elméd kiderül, hadd vizsgálhasd tárgyaidat tiszta egek alatt.

Megütköztél, úgyé? De min? Tudod-é, hogy a sokaságra tartozó vallás rend és szokások nélkül nem lehet? Tudod-é, hogy amiben függés, rend és igazgatás nincs, az törvényre, társaságra nem tartozik? Kalifátuluj, a vallás igazgatásának feje, melynek fundamentoma Jupiter és világának boldogsága. E fényes és örök igazságot az együgyűségnek szokásai sokfelől bémocsolták, az igaz, de azért a vallás boldogító erejében el nem tűnt, sem dicsőségében uralkodni meg nem szűnt.

Ne hidd, hogy vallásunknak valósága, igazsága Jupiternek irántunk való irgalmát olajba, vereshagymába, testünk verésébe vagy térdenmászásba tette volna. Mindezen cselekedetek által csak az olyan elsüllyedt együgyűség tápláltatik gyáva lelkének álmai között, mely magát a vallásnak dicsőségére, magasságára fel nem emelheti. Mit csinálsz vélek? Ezek sem maradhatnak vigasztalás és kötés nélkül. Ha a valóságot nem emészthetik, füsttel kell őket táplálni inkább, mint istenek nélkül hagyni. Hogy lehessen egy világnak községét arra megtanítani, hogy Jupiter természetinek örök valóságában ki és mi?

Vallásunknak igazsága józan értelem ellen való dolgoknak hitelére nem kényszerít. Kivánhatná-é Jupiter, hogy okos teremtetéstől addig ne tiszteltethessen, míg az elébb ismérői által meg nem bolondul? Igaz, hogy az emberi nemzet, isteneit keresvén, sok ízben megtévedett. A veszedelmektől környülvétetve, szükségéitől szívében szorongattatva, oly hatalmat keresett, melynek e világot gondolta vezérlése alatt lenni. Ha a természetnek szokott rendin fellegeink magokat a földnek más részeire vették és az égő napnak tüze mezeinket szárazsította, ha a föld kebelében ordító zivatarok által a föld indulásában megrázkodott és falukat, városokat nyelt alá mélységébe, sat., az ember megrémülve, földhöz verettetve egekre nyújtotta fel kezeit, esedezvén e világ elrejtett hatalmának, hogy haragjában életeket meg ne eméssze. Úgy látták, hogy a természet maga költ ki ellenek, melynek ura az emberi nemzet iránt elbusult haragot mutat és bosszuállását gyakorolja. Valamit a szabadulásnak szomjú kívánsága, reszkető félelem, kétségek közt való keserves hányattatás és vad értelem magában feltehetőnek, mindazokra terjedtek ki.

Nem lehetett a régi tudatlanságnak hirtelen felvenni sem

azt, hogy a természet önként való forgásaiban minden változások a magok elkerülhetetlen rendin esnek; sem azt, hogy az istenek micsoda cselekedetek által engeszteltethetnek meg, kik sohasem haragusznak és indulatok alá vettelve nincsenek. Nem képzelhette az emberi értelemnek gyengesége magának, hogy Jupiternek természete mi és személye ki. Magáról vette isteneinek képét elébb, úgy állítván azután, hogy ő azoknak képe. Az emberek haragusznak, haragudjanak isteneik is; busulnak, busuljanak azok is; ajándékok által engeszteltetnek meg, azok által engesztelődjenek a mennyei seregek is. Ilyenekké teremtette a félelem és reménység isteneit az ember fejében. Elébb megálmodta őket, azután bűnnel tisztelte neveket és emberekkel is áldozott nékik, egymást öldökölve.

Az eltévedt halandók, ugyanazon isteneket ismervén, imádván mindenütt, gyermeki szokásokkal vallásokat egymástól megkülönböztették. Ezen semmiségeknél fogva egyike másikat poklokra ítélvén, annak öldöklésére magát felszabadította. Halj meg, — úgymond néki — mivel tudományod istentagadás, tévelygés. De lehet-e nagyobb tévelygés, mint a vérszopás? Többre mentek! Óh! kimondjam-e? Látom, hogy a napnak ragyogó orcája halaványodni kezd! A bölcsőben nyugovó ártatlan gyermekeknek testeket széjjelszaggatva, kiknek még semmi tudományok nem lehetett, vérekbe kevert és attól még gőzölgő kezeket nyujtották az egekre isteneiknek engesztelő áldozatul, kinek irgalma minden kiontott vért utál. Így kényszerítették az örök igazságot, hogy gyönyörűségét és megáldattasunkra indító okait a legfertelmesebb, legrettentőbb gonoszságnak sundaságai közt keresse.

Az oktan állatokat halomra öldösték, hogy véreknek folyásában és belső részeiknek hajlásai között olvashassák az elrejtett örök végezéseket. Jövendőt tettek belőlök, így hazudván Jupiternek nevében az ég és föld ellen.

Éhezették magokat, szaggatták testeket, földön mászkáltak, az egek pedig csendesén nézték bolondságaikat, melyeket babonákkal kivántak tisztelni. Ha szomszédját kirablotta, megölte, egynehány nap éhezett, földön hevert és a gonoszságnak büntető bíróját, azaz lelkiismeretinek mardosását babonái által rettegő szívéből kifujta, hogy ily könnyű szabadulásánál fogva újra meg újra vétkezessen, csufolván isteneit bolond áldozatai által. Így fertéztette meg az emberi vakság amaz mennyből alá-

szállott boldogságot, az igaz vallásnak szentségét, igazságát, mely bennünket lélekben isteneinkhez köt és jóságunknak jutalmát az örök időkből halhatatlannak mutatván, az embert az embernek felibe teszi.

Hová ment az emberi nemzet, mikor magát isteneinek imádásában magától megkülönböztette? Mikor azoknak nevekben egyike másikat véres áldozattá tette? mikor magát egymásnak isteneire tett fogadásai alól felszabadította? mikor egyik résznek a másik fél ellen minden kigondolható erőszakra szabadság engedtetett? Nemcsak de ó, mennyet, földet irtóztató gondolat! a ragadozás, pusztítás, égetés, öldöklés, vérontás jószágos cselekedetté és isteneknek tetsző áldozattá tétetett!? És miért? Nem azért, mintha mindnyájan nem ugyanazon isteneket tisztelték volna, hanem hogy szokásaik, öltözeteik egymástól különböztek, mely dolgok valóságra nem tartoztak. Micsoda igazság lenne ruhádnak színéért tégedet megölni?

Igy kívánták a vallásoktól eltévedett halandók annak sérelmére isteneiket bűnnel imádni! Így áldoztak gonosszággal az egeknek! Így tapodtak lábaik alá minden szentséget! Így szaggatták széjjel az emberi társaságnak minden kötéseit, hitet, emberséget, igazságot, boldogságot, nyugalmat, békességet, szeretetet poklokra üzvéen el közülok. Így lett az emberi nemzet veszettségének véres áldozatjává!

Az istenek nevében megtett ajánlások, kötések, fogadások csak a csalárdságnak, hitetlenségnek szolgáltak palástul. De ha alkut teszel az ördöggel, annak megállására is köteles vagy, mivel szabadságodba volt cselekedeted.

Ha ilyen következései volnának az istenek igaz ismérinek, a tiszta hitnek, vallásnak, ki kívánna ily fene és vérszopó isteneket ismérni vagy imádni? Vallás-é az, melyből pokol terem? mely az embert e világ közönséges atyjának nevében egymás öldöklésére ösztönözi? mely minden emberi kötelességet eltöröl, szüntelen mennykövek közt mutatván Jupitert, ki csak azért teremtett általa okos lélekkel felékesített embert, hogy módot szolgáltasson magának azt szüntelen vakítani és örökké büntetni? Micsoda istenek, kik azért teremtenek okos állatot, hogy belőle örökre bolondot üzzenek? Minek adnának erkölcsöt, hogy azok által vesszünk meg? Minek eszet, hogy azáltal legyünk eszetlenek? Hogy szolgálhatna Jupiter magának csufszággal, ezeket mívelvén?

Nyugtasd meg hát, szerető fiam! szívedet... Ne hidd, hogy ez vallás volna. Emberi tévelygés és azoknak gonoszságokbul eredett, kik Elizeumnak és pokolnak rovására az embereknek szabadságokat, veréjtékeket, véreket, vagyonokat hatalmak alá kívánták húzni; kik azért vakítottak, hogy arra vezethessenek, amerre nekik tetszik. A természet önnön javára nézve soha meg nem vakul magában, fiam, ha hitetők által nem vakíttatik, mert érez és tudja, mi jó s mi fáj néki. Tehát igazak az istenek!

Józan okosságodban és lelked isméréiben érzed, úgyé, nálad Jupiternek ítélő székít? Figyelmezz reá, mit mond. Imádság, áldozattétel vagy jóságos cselekedet-é a férgekkel való tápláltatás, testednek magad által való verettetése, mely inkább örjülést mutat, mint örökre boldogító érdemet? Micsoda elégtételére legyen Jupiter igazságának, ha fejedet falba vered? Vagy igaz vagy, vagy gonosz. Ha igaz vagy, érdemeidet, magadat botozva pótolni, bolondság. Ha gonosz vagy, testedet hijába vered, mert pokolbéli szenyvedésekre vagy ítélve. Ezeket úgy mondom néked, mint vallást hívő embernek; mert ha nem hiszel, semmiféle áldozatra, tiszteletre nincs szükség.

A vallásnak kétféle kötése van: egyik buzgóságra, másik társaságra tartozik. Az elsővel szabad vagy, tőled függ; a másikkra köteleztétel, akár higyj, akár ne, buzogj, vagy morogj. Ha hiszed, hogy éhséggel, porbamászással buzogva, az isteneket magad iránt kötelezheted, szabad vagy buzogni: éhez, szomjúzz, mászkálj. Mindezen cselekedetekkel nem gonosz embert, hanem csak oly idétlen hívőt és földhöz ragadt ostobát mutatsz, kin az okosságnak lehetetlen nevetve nem szánakozni.

Nem úgy rendelte a természet, hogy az emberek egyenként külön-külön éljenek. Társaságra, csoportra vagyunk teremtvé. Mire mutat? Arra, hogy az istenek boldogságunkat egymás segedelmében helyhezítették. Mit kíván a segedelem? Kölcsönszeretetet, barátságot. Hogy szállhatna hát már mennyből oly tudomány alá, mely köztünk üldözést, haragot, gyűlölséget, kárhoztatást, öldöklést hirdetne azon isteneknek nevében, kik az embereket mindnyájokat egy testté és vérré teremtették? Megcáfolhatná-é így magát az örök jóság és igazság?

Ó, szerető fiam, a jó vallás az istenek és emberek jóságának megismérésében áll! Jók az istenek; miért úznének hát bennünket poklokra? Avagy nem a jó embert szeretik-é ők is?

Szállj magadba egy kevésbé! Jó vagy te, úgyé? A jó embert szereted, a gonoszt gyűlölöd. Hiszed-é, hogy isteneid nálad jobbak ne legyenek? Ha őket jóknak nem hiszed, hol tanálad fel a benned élő jóságunk kútfejét és okát? Magadat állatod eredetnek, oknak, vagy tulajdonságod teremtetőjének. Te minden igaz és jó embert szeretsz, akármely öltözetben, szokásban legyen, — hát az istenek nem szeretik? jobb vagy náluk? Vagy hiszed, hogy lelked, szíved nem az ő kezeknek munkái? Nem igazságoknak benned való felfedezése, mely által sugaroltatol?

Senkinek szavára ne távozz el magadtól. Ha olyan oltári szolgára tanálsz, ki, Jupiter akarátját papolván, felekezeteid ellen átkozásra, utálatra gerjeszt, mondjad ezeket szívedben: *Hazudsz most az isteneknek igazsága és a természetnek szentsége ellen. Valaki testvérek közt átkot, haragot hirdet, a pokolnak postája.* Mihent lelked ismérleti hitetők által annyira megvész és vakítottatik, hogy benned a másszokásbéliek ellen a hit-szegés, üldözés, égetés, öldöklés, jóságos cselekedetté változik, ember többé nem vagy, hanem vérszopó tigris és pusztító fenevad. Miért cselekednéd, hogy mindenható isteneidnek ügyét gyenge teremtetéseinek bosszuljad, te porban mászó féreg? Ki gyalázzhatja meg Jupitert? Ki ragadhatja ki dicsőségét, mennykövét kezéből? Bolond, ki hiszi, hogy a mindenhatóság sérelmének megbosszúlását halandó semmiségekre bízsa!

Annak megismérése, hogy az istenek az igazat szeretik, a jót mennyen, földön jutalmazták, legyen vallásod és tégyen tégedet hívó emberré, szerető fiam! Ez az igaz megtartó tudomány; a többi öreg asszonyokra és gyermekekre tartozó mesebeszéd. Ne ütközz meg a vallás belső és rejtett tudományainak titkos ágazatainak, hol Jupiternek természetin és az isteni személyeknek tőle lett származásokon hánykódnak. Véges elme lássa keresztül a végzetlenséget, mely e nagy örök *Mindenben* úgy ragadtatik széjjel, mint repülő tollacska a sebes szeleken? Sem az ilyen tudománnyá tett tudatlanságok, sem a testnek sanyargatása jóságos tettekké nem lesznek isteneid előtt, mely szerint sem örök megboldogulásodra, sem világi javadra nem tartoznak.

Nem lehet az isteneket éhezéssel, fetrengéssel, testünkre hányt ütésekkal kifizetni. Kinek használjon, ha fejed falba vered? Szorongató szükségednek idején szomszédodtól száz forint segedelmet kérsz, mely által romlásodtól szabadulhat-

nál és néki viszonzozhatnád. Nem ád, de üzeni, hogy *egy nap alfelén ül éretted a porban; hamvat hint fejére és estvélig enni sem fog.* Megszabadulsz általa szükségedtül? Vagy elhiszed, hogy szenyvedése jótétemény irántad? Ami embertársadnak nem használ, mit ád isteneidnek?

Igaz az is más részen, hogy a vallásnak titkos tudományai által kényszerítenek két egymással ellenkező természetű dolgot ugyanazon szempillantás alatt egymásban, egymás nélkül együtt lenni. Ugyanazon színben más színt, ugyanazon testben más testet kellene feltenned hittel, melyet ott sem látsz, sem érzesz, sem semmi tekintetben nem tapasztalhatsz. Ugy, mintha állítanák, hogy Kirotósz várasának tornya élő ember is, torony is ugyanazon percben és szempillantásban. Annyit tészem, hogy valamely dolog egyszerre légyen is, ne is, ami a természetben egyáltalába való lehetetlenség. Így kényszerítik az isteneket, mindenhatóságoknak erejét is kimerítvén bolondságaikkal!

Add által magadat, szerető fiam, isteneid jóságának, lelked ismértinek, mely minden gonosz cselekedet előtt megint, míg még azt végbe nem vinnéd! Türed el halandó társaidnak gyengeségből megesett hibáikat, hogy ők is eltűrjék a tiédet (mert ki az, ki nem hibáz?). Gyengeség és hiba nélkül élő embert e földön nem tanálsz; kit szeretsz hát? Ki iránt gyakorlod jóságodat? Csak a meggondolásból útjára intézett és eltökélt gonoszság légyen előtted utálatos. Ezzel soha meg ne békélj, az ilyet ne tápláljad; különben az igazak és gonoszok közt cselekedeteinkre nézve minden különbség elmulna, és az ördögöknek is szolgálattal tartoznánk. Ne szeressed azokat, fiam, kiket isteneid utálnak és örök halállal büntetnek! Ne kívánj náloknál igazabb, sem jobb lenni. Mi szükség lenne a jóságra, ha véle a gonoszság isteneink előtt egy karban állana? Én ugyanazon vallásban élek, melytől te megirtóztál és lássad, hogy hiszek. — Ne félj — fogadd el és higyj.

Ó, mennyei lélek! — mond Tariménes — lehúzd az isteneket egeiknek magasságából és belém helyezteted! Óh, ki ismér istent, ha szívében nem érzi és kinek van jó vallása, ha lelke ismértesi nem igaz?

Tariménes, a bölcsnek villámlások közt dörgő okaitól és mennyei tüzrel ragyogó ékesenszólásától leverettétvén, örökös meghódolásra és megállapodásra jön. Trézéninek bölcsessége

minden ellenvetést pozdorjává szaggatott széjjel, előtte kétségét kiragadván lelkéből. Kezeit, lábait csókolva megyen el tőle és sorsáról Tomirist tudósítja.

Tomorishez.

Óh, életemnek éltető ösztöne, Tomiris! Micsoda véres áldozatra kényszerített benned határozott boldogságom, melyet rajtad kívül érzésemnek sem a természet, sem az istenek meg nem adhatnak. Micsoda megaláztatásra hozattam először, micsoda felemeltetésre másodszor! Sohase hittem, hogy ostoba, eltévedt lelkekben a vallás oly embertelen, oly nevetséges és a bölcsekben oly méltóságos és szentséges legyen. Első lépésemben vallásodat mennyel, földdel, istennel, emberekkel és minden józan értelemmel ellenkezőnek lenni tapasztaltam, úgy vélvén, hogy csak az igazságnak csúfolására, a természet szentségének megfertéztetésére és a józan okosságnak gyaláztatására szereztetett. De nem annak isteni méltóságát és ragyogó igazságát láttam, melynek világánál az emberek az igaz isteneket megláthatják és meg is ismérhetik, hanem csak azoknak vad elméjük állott előttem, kiknek tudatlanságára és ostoba hitetésére annak egyébiránt szembeszökő igazsága és természeti szentsége bizattatott. Trézéni plántálta belém isteneidet és ő mutatott bé azoknak.

Mindég hihetetlennek látszott nékem, hogy akár mennyről, akár földről avagy emberi cselekedetekről véled ellenkező értelemmel lehetnék. Ó, Tomiris! lehet-é azok közt egymással ellenkező gondolat és hit, kik egymást nem annyira testekért, mint lelkekért szeretik? Kik egymáson kívül életet e földön magoknak nem látnak? Micsoda egyezés! Ellenkezzen mégis?

Ha az istenek, ha a természet maga testemet testeddel, lelkemet lelkeddel öszveöntötték és rajtad kívül sem érezhetek, sem gondolhatok, higgyek-é az oly setét falak közt megbúzhódt ostobaságon hízlalt lelkeknek, kik lelkemre lelked ellen utálatot és kárhoztatást hintenek? Nem!... Soha az istenek a természetben magokat meg nem cáfolják, mivel ez mindenhatóságoknak szabad míve.

Mi kényszeríthette volna az isteneket, hogy magok ellen dolgozzanak? Hogy tökéletességekben tökéletlen munkát tégyenek, mely haragjoknak, utálatjoknak, és végre bosszuállásoknak legyen örökös tárgya? Vallás vagy igazság-é az, mely az

isteneket erőtelenné, kegyetlené és önnön természetekkel ellenkezőkké teszi? Érzem a természetnek kezét, mely szívemet szorítja és hozzád húz! Mennyei erő ez, mert hatalma ellene-állhatatlan. Minden cselekedetemmel bírok, csak azzal nem, hogy ne szeresselek. Enyém-é hát az a cselekedet, mely hatalmamban nincs? És büntethetnek-é azért az istenek, hogy a természet azzal birnom nem engedi?

De azt állítsam-é inkább én is, amit mások mondanak ellenem, vagy azt, mit lelkem sugarol ellenek? A vallásban nem sok halandónak lehet hitele. Mit nem cselekedtek véle? Sohase hittem volna, hogy okoskodással teremtett állatok közt találathassanak olyanok, kik isteneik iránt meghitt kötelességből egyfelől megbolondulva, másfelől megveszve, jóságos cselekedet fejében buzgóságból verjék egymást agyon és Jupiternek gyilkossággal áldozzanak! Kik higyjék, hogy a teremtés a teremtőnek lehet rajta győzedelmeskedő ellensége és semmisségekkel a mindenhatóságnak kívánván erőtelenségében segedelemül szolgálni, Jupiternek gyalázatját bosszulják egymáson, kit gyalázat nem illethet!

Csudálom, e közt a sok vallás közt, hogy olyan kevés vallás látszik. Az ostobák és tudatlanoknak kevés vallások van azért, mivel annak valóságára elméjeket fel nem emelhetvén, azt csupán szokásokban hiszik és követik. A tudósokban, bölcsekben nem tetszik meg szembetűnőképpen azért, mert azt valóságában és nem szokásokban gyakorolják. Nem ismérték isteneket, — mondják nékik a tudatlanok — mert nem füstöltök, olajjal nem kenekedtek és valami testeteket táplálja, minden időben mindent megesztek. Bolondok vagytok, — felelnek amazok — mivel jóságos cselekedet helyében tótágast állotok és isteneiteknek büntető igazságát üres hassal engesztelitek, kiknek vallásatok álmaitokkal együtt kavarg agyvelőtökön; kik isteneiteknek csak azért áldoztok, hogy köztetek kinek-kinek adják sok pénzt, bort, barmot, búzát és verje meg azt, kire haragudtok, ha annak volna is több oka haragudni; kik nem elégedvén meg azon vezérlő okos lélekkel, melyet Jupiter belétek adott, azt kívánjátok, hogy külön-külön kézenfogva hordozzon benneteket viszontagságaitok között, hogy veszedelembe ne essetek, melyet az okosság mindég megmutat, ha tudátok véle élni.

Végre a vallás egyfelől jóságos cselekedetekben tapasztal-

tatik a jó és okos résznél; másfelől szokásokban látszik. Én igen kevés szokással az elsőt választom.

De már nékem hinnem kell, hogy vallásomat változtatván, annak igazságaiból kivetkezve, a tiédbe mentem által; hanem hogy? miben higyjem? Lehetetlen valakinek azon dolgokat változtatni, melyeket szívében lelke igazságoknak ismér. Nékem más vallásom van; igazságaim pedig mind csak azok, melyek eddig voltak. Kicsoda kényszerítheti értelmét annak elfogadására, melyet magában, magától, mint önként megismért igazságot el nem fogadhat? Elhitethetnéd-é magaddal, hogy a nap fekete, vagy a tűz nem meleg? Soha valóságos hitet, vallást azaz meghatározott értelmet senki magában nem változtathat, hanem csak figurákat, öltözetet és szokásokat.

Minden vallásnak egy a valósága és csak szokásokkal különböz. Sohase is hitetem el magammal, hogy véled, olympusi Tomiris! születésemtől fogva különböző hitben éltem volna. Tudom, te is mindig a jókat becsülted, szeretted és a gonoszokat utáltad. Jóságos tetteidet gyakorlottad, mivel szíved jó és rosszakat elkövetni nem engedett. A szerencsétleneken mindig szánakoztál, az igaz szükölködőknek módodhoz képest adakoztál. Az istenek nagyságáról, jóságokat, méltóságokat csudálván, elmékedtél. Ez a bölcsnek imádsága, ki örök irgalmaknak és gondviseléseknek bocsátja magát által, nem kívánván kérő szóval eliekbe módokat szabni, ötlet hogy vezéreljék és áldják életében. Mit nem végeztek el az istenek? és végezések micsoda erős kiáltásra változzon meg? Ha nem láthattak minden esetet, nem mindentudók, nem istenek. Ha látták s meghagyták, úgy végezték. Ha végezték, emberi kiáltás nem változtatja. Ők tudják jobban, mint mi, hogy néküink szükségünk mire van. Legyen úgy! Amit a szabad mindenhatóság kiterjedésében megenged, azt akarja is; amit akar, végezi is. Mi igyekezzünk jók lenni, a többit isteneinkre bízván. Mindenben megnyugodtam, mindennek így kellett lenni, amint van. Fogadd el irántad való tiszteletemet, szeretetemet, melynél nagyobb szívben sohase volt.

Felelet.

Tariménes! Nem a forgott fenn, hogy igazságaidat változtasd, hanem hogy az akadályokat hárítsad, melyek jóllehet

semmisségek, de boldogságunknak magokat mégis elleneszegezhettk. Az emberek fapénzzel is szoktak arany és ezüst helyébe játszani; ha abban kívánják tőled a fizetést és gyönyörűséget, boldogságot engednek érte. Adj cserépet s végy cserébe aranyat érte. Nem az eszetlen, ki fapénzért az aranyat elveszi, hanem az, ki aranyat ad érte. Az emberek világi javaiknak előmozdításában láttatnak okosoknak vagy bolondoknak. Valaki minden játékát veszti, hijában okoskodik, szerencsétlenségre, eszetlenségre marad. Aki nyér, ha nem csal, okosnak tartatik. Valaki szerencsését a mások rovására készíti, csal; de aki úgy ad, hogy senkitől sem vesz el semmit, azzal szabad és nem hibáz.

Te szokásaidat vallásodban változtattad, hogy az a jó ember maradj, aki voltál — reád tartoztak — senkit sem állattál másat magad helyébe, sem tettedért számadásra senki nem kényszerítettik. Nem nagy áldozat hát. Ez a vallás jó erkölcséid közül egyet sem töröl el, de nem is akarja. Minden jóságos cselekedetednek gyakorlásában szabadon hágy. Isteneid ugyanazok. Emberi kötelességeid nem változtak, mivel azokra minden vallásnak igazsága sorsosait egyenlőül kötelezi. Miben változtál hát? Talán abban, hogy, ha eddig oltári szolgálókat áldozatjokban galambbal füstöltek, már most fejér kakással füstölnek? Hiszed-é, hogy akár egyik, akár másoknak füstjére az olympusi szent seregek világi életedre különös boldogságot fognak alá e földre prüszkölni?

A természetnek igazságát, jóságát, a léleknek ítélőszékét csak a tagadhatja meg magában, ki elébb megbolondul; míg pedig ezeket ismérheted, addig vakságban, kárhóztató tudományban nem lehetsz, akármely vallásbéli szokások közt élj.

De talán a bűnbocsánat kérésének terheitől félsz, hogy ne szenvedj, ne éhez, ne mormolj órákig és földön ne mászkálj. Ezeket úgy vésszed, ahogy tetszik. Mivel valóságra nem tartoznak, elhallgatod; ha vétkeért reád vetik, félretaszítod. Nincsen ember, ki tagadhassa, hogy a régi közönséges tudatlanság, vadság a vallásba egyfelől vezettséget, másfelől eszetlenséget és nevetséget ne hozott volna bé, melyet a mai józan okosság orcapirulással néz. Menyi rozsdája lehet még a vallás szokásainak értelmünkön? Mennyi idő kell, hogy azokat magáról lehányhassa? Meddig fohászkodik még, hogy róla minden gyalázatját levegyék, mellyel tisztelni kívánják? Mikor

fognak sebei egészen bégyógyulni, melyeknek fájdalma miatt nyög?

Ezelőtt az embernek testét verték, ölték, vágták, égették, hogy lelkének olyan gondolatokat adjon, amelyeket néki parancsolnak. A testnek fájdalmát kivánták gondolattá tenni. Előbb mindent meg kell az embernek magában tagadni, valami őtet emberré teszi és úgy, esztül megveszve kívánhatja tőlem, hogy testemnek fájdalma által szerezzek lelkemnek hitet és igazságot.

Már, mivel a testi vereség a lelket hitében és ismereteiben nem változtathatja, bizonyos veszett az, ki a testet gondolatokért bünteti. Olyan, mintha ecetes hordódat döngetnéd azért, hogy a benne lévő savanyúságot változtassa aszú szőlőborrá.

Valamit a lélek nem hihet, ha mozsárban megtöröd is testét, hinni sohasem fogja. Ki teremthet gondolatot tűzzel, vassal, bottal, fegyverrel? Lehet-é hát a testet ártatlanul olyan dologért gyötreni, mely hatalmában nincsen, mely természetivel ellenkezik? Lehet-é a lelket olyan dologgal kényszeríteni, mely nála nem munkálkodhatik, sem hozzá semmiképpen nem férhet? Van-é valami tévelygésbéli bűn, veszettség olyan e világon, mely mennynek, földnek igazságával, istenekkel, természettel inkább ellenkezzen, mint ez? De az emberek mégis elkövették magokon okosságnak, igazságnak és hitnek nevében.

Ha minden embernek egy hiten, gondolaton kell lenni, kiét válasszuk például? Kinek lelkéért fosszuk meg magunkat a magunk lelkétől, hogy magában semmit, hanem mindent csak másokban higgyjen, gondoljon? Kit mutattak ujjal ki az istenek evégre közöttünk? Ha magunkból kiköltözünk, hol találjuk fel magunkat? Kiért mond le a lélek magáról, azaz igazságairól és gondolatairól? Kicsoda az az ember, kit az istenek emberben embernél sokkal többé teremtettek volna? Valaki születik, csupa emberi tehetségekkel élván és meghal úgy, mint én, csak ember volt, mint más. Látom, hogy a természet törvényei alól senkit fel nem szabadít. Ki legyen hát az, ki nekünk isteneink felett igazságot, hitet osszon s helyettünk okoskodjon? Csak azért bolonduljon meg az emberi nemzet, hogy egyetlenegynek legyen köztök esze? Azért tegyük magunkat szánzándékos vakokká, hogy egy vezethessen bennünket oda, hová néki tetszik?

Egy tudományban minden embernek egyformán kell hinni, azt kiáltják, különben ég, föld felfordul! De talán nem hiten forog a kérdés, hanem csak valláson. Hinni és vallani nyelvünkön kettőt tesz. A hit nincs hatalmamban, a vallás igen. Ha kényszerítesz, gyötresz, vallhatom fejérnek a feketét is, de nem hihetem. Lehetetlen kinek-kinek mindazt nyilván vallani, amit szívében hiszen s lelkében igazságnak ismér. Pap is sok hirdetne így hivatalával ellenkező igazságokat, ki egyéb-iránt, mint vallását szerető ember hal meg. Ha minden ember vallaná szájjal, hogy lelkében minden dologról hogy hiszen és ezt helybehagynák, hogy testünknel fogva annak fájdalma által lehet lelkünkbe hitet botozni, kevés okos kerülhetné el a csapattatást; sőt Arténis maga, de a nagy Kalifátulujposzi is veszedelembé foroghatnának, hogy megbüntettessenek.

De nem is arra kényszerítenek, hogy higyj, hanem csak, hogy vallj s magadnál elrejtett hiteddel légy, ahogy lehetsz, mint lelkednek ítélőszéki azt engedi. A hit nélkül lévő vallást e földön szükség, kenyér, világi szerencse csinálják, a hitet nevelés szüli; vedd el mind azt, mind ezt az embertül, s benne a vallás füstöt vét. Csak fizess, tanálsz embereket, kik kívánságodra ördögöknek is áldoznak, kiket nevetnek, képzelt kísérteteknek és ijesztő semmiségeknek vésznek. Találsz Kirotószban olyakra, kik Jupiterrel magával és tőle származott isteni tanácsával is keveset gondolnak, állítván, hogy az emberek mindezen olympusi seregeket csak agyak velejében teremtették. Kik nevetnek, ha mondják előttök, hogy Jupiter Minervát szülhet, azaz az örök valóság örök valóságot; mivel az, ami *Minden*, sem meg nem oszolhat, sem magánál több nem lehet, mivel mindent bétöltött.

Megengedj, hosszason papolok. Csak azért cselekszem, hogy szívedben sorsomon könnyítsek, elhitetvén tégedet róla, ha reámehettem, hogy vallásodnak értem lett változtatása oly nagy áldozat nem lehet, mely által érdemem előtted homályba borulhasson. Tudom, hogy az ilyen száraz elmélkedésű és sápadt tudósokra tartozó okoskodás egy leánynak fejében nem szépen áll, kinek sokkal nagyobb érdemére, becsire szolgál háza gondjának, terhének szép renddel való elviselése és hívségének fenntartása, mintha a természet titkait dülő, egész világ filozófusainak okaikat fejében forgatja. De tudd meg, hogy én ezekért soha asszonyi kötelességeimnek sérelmet nem teszek;

többre nézvéen magamat úgy, mint derék asszony, mint férfivá változni kívánó semmi, melyre magamat erőltetve mint félig férfi, félig asszony, egészen pedig sem egyik, sem másik tennem léteemet a természetnek ijesztő csudájává.

Fogadd el édes vágyódásaimat, melyek személyeden kívül nem éreztetnek.

Tomiris.

Tariménes e levélnek olvasása által elragadtatásba jöven, sietséggel indul mester Kukumedóniásnak felkeresésére, ki ismérősei között magát széjjelosztatva, Kitorosz városában mindenütt jelenvalóvá lett. Házról házra nyomozza, hogy eltűnései közt felfedezvén, tudós személyét részére is láthatóvá tehetné. Utóléri az öreg özvegy Kanposzinénál, hol kit-kit hevülésben és figyelmetes beszéd közt tanálván, köszönése s szavai után, hogy ki légyen, kit keressen, leül, hallgat és az előtte folyó dolgoknak bizonyoságul szolgál.

Kanposziné, mint özvegy vénasszony, gyönyörű leánnyal és sok pénzzel bírt. Két tárgya volt e világban, melyekhez minden érzésével volt forrva: a pénze és vallása. Mester Kukumedóniás reménységet kapott, hogy a szűznek elvételével szerencsájének szárnyaira felemelkedhetik, de előbb az öreg Kanposziné érdemeiről kívánt megoktattatni. Mester uram ezáltal akadályba jött. Minden gondolkodó erejét öszveszedte, melynélfogva magát tudatlanná, vakhitivé, egyszóval eszatlenné tehesse. Sohasem tapasztalta még annyira, mint most, mely nagy mesterség légyen a bölcsességet az ostobával, a tudományt a tudatlannal egy szökéssel úgy megismértetni, hogy ő abban érdemet lásson. Láta, hogy Kanposziné előtt soha tekintetre nem mehet, hacsak magát legalább tettetéssel, szóval hozzá hasonlóvá nem teszi.

Az özvegy, Kukumedóniásnak semmi más tulajdonságára, erkölcsére nem figyelmeztvén, csak azon szorgalmatoskodott, hogy micsoda vallásban élne. Megértvén, hogy az övével ellenkezik, szomorodva mindenről lemondott. Mester uram szomjú vágyódással kérdezte azon igazságokat, melyekről meg kellene néki győzteteni; hogy csak tegyék elibe, kiterjesztett karokkal siet eliebbe, hogy vallását változtatja, mihent annak tévelygéseiről elhitettetik. Kanposziné, kezét összezsapva, székiről állásba szökik fel, hogy most mindjárt lelket nyér, melyet min-

den vak legdicőségesebb jóságos cselekedetnek ismér Elizeumának megnyerésére. Kanposzinének semmi kétsége nem maradt abban, hogy egész életében megtett bűnei semmivé ne legyenek, mihent lelket nyerhet. Hozzá fogat tehát egy oltári szolgálta által az igazságoknak előadásához.

Huphuposzi, magát öszveszedve, szemöldökét ráncba véve, kezeit hasán együvé téve, helyéből feláll. Hallgató tekintetén a kegyességnek szent komorsága borongott, mely ott hosszú fo-háskodásokkal láttatott gőzölni. Végre nagy lapos pillantású szemeit egészen behunyva, mond: Hiszed-é, neveden szólítlak, Kukumedóniás! hogy Jupiternek feje nem borzas mindég, hanem ünnepnapokon Junó megborostálja? Ó, uram! — felel a hívő — ki lehetne oly kárhoztatásra méltó megátalkodással elméjében, mely szerint ezt lehetetlen dolgnak vélné, hogy egy közönséges asszony is férjének fejét meg ne borostálja? Hát Jupiternek mindég boglyos legyen a feje? Hiszek! hiszek és hiszek! Kanposziné, magát örömeiben elfelejtve, kezeit öszve-capta, látván, hogy Elizeumához közelít.

Huphuposzi ismét kérdi: Hiszed-é, Kukumedóniás, hogy Minerva istenasszony nem Jupiternek fejében kotlott s nem onnan költötte ki magát egyedül, hanem feleségével származása iránt egyetértve? Ó, ki látta, ó, ki hitte, hogy feleség nélkül gyermek legyen? Helyes, helyes! — mond a mester.

Hiszed-é továbbá, (én Huphuposzi kérdelek) hogy Herkules Jupiternek fattyú fia volt? hogy hatalmas által győzhetetlenné tétetett? hogy Junó iránta megengesztelődött és néki tejébül is adott? Ó, ki nem hinné, — felel a megtérő — ki nem látja az égen máig is Junónak elfutott tejét, melyet országútnak neveznek? Meg kell annak vakulni, ki ezen igazságot ismérni nem akarja.

Végre hiszed-é mindazokat, melyek részünkre meg vannak irattatva, (melyekről még semmit sem tudsz) hazugságra átkozván minden hitnek ágazatait? Hiszem, hiszem! — mond az okos szembéhunyvást — azon reménységem fejében, hogy mindezekhez hasonló igazságok lesznek azok is.

Kanposziné örömeiben, vigasztalásában éppen a bolondulásig kiterjedett. Buzgóságától elragadtatva öleli meg a mestert, kit csókol, apolgat s hozzája így beszél. Ó áldott lélek! Ó nagy bölcs! Ó, legokosabb ember e világon, kinek érdemeid, nagy erkölcsöd a szemeket kiszurja! Ki az igazságot azonnal meglátod,

mihent elődbe terjesztik! Ó, most nyugodtam meg legjobban hitemnek igazságában! Ehol ilyen bölcs, utazott, világismérő nagy ember, ki vallásomról soha semmit nem hallott; né... né... csak mondják előtte s azonnal megisméri, hogy az egyedül igaz. E már próba, e már próba; — egyik öklét másik tenyerébe vervén. — Lehetetlen lett ezentúl a mesternek nagy bölcsessége, erkölce ellen szólani valakinek az öreg Kanposzizság előtt, hogy általa indulatra ne ragadtasson. A legokosabb, a legbölcsőbb, ártatlanabb, igazabb embernek ismérte lenni. Ah a, dicső ember! — mond — be isméri az igazságot!

Mester Kukumedóniást csudálkozása minden gondolatjával földhöz ütötte, újra felemelte, ismét lecsapta, látván, hogy a bolondság, nevetség nagyobb szerencsére emeli fel, mint minden okossága, tudománya, bölcsessége és józan erkölcei, melyeket segedelmére szerzett meg magának. Azt helybenhagyva szóval, hogy a Jupiter feje nem mindég borzas, micsoda érdemet szerzett magának, mely nélkül minden tulajdonságaival is a semmiségben maradt volna!

Minekutána ezek így lettek, Kanposziné Tariménest kérdi, hogy hát ő mit vallana szent hitire nézve? Az én vallásom nem sokból kerül öszve, — felel az ifjú. — Ebből áll, hogy *istene, lelke legyen az embernek*, azontúl semmi. Ah, áh, azontúl semmi! — mond az özvegy. — Vallás ez? vallás ez? Hát a Jupiter szakálla hová marad? Az úr azt sem hiszi hát, hogy istene szakállas? *Istene, lelke legyen az embernek*, s vége! Hát már ezen a rövid valláson mit ért az úr? Lehet-é vallás két-három szóból?

Asszonyom! — felel Tariménes — *istenei legyenek az embernek* azért, hogy azoknak örök igazságait félje, hogy legtitkosabb cselekedeteit is előlök el ne rejthesse, jótettének jutalmát, bűnének büntetését lássa és higyje. *Lelke legyen az embernek*, ennyit teszen, hogy embertársa, hazája, királya iránt való kötelességeit lelkeisméretinek igazságaiban gyakorolja; hogy minden szokás vallásbeli kifogás nélkül minden embertársához segedelemmel, szeretettel viseltessen. És ez elég hoszszú vallás.

Né! új mai uraimék! csak az emberi szeretetet kiábálják! — mond Kanposziné. — Ördögöt, poklot rakásra szeressen az ember! Hát aki hamis áldozatokkal él, aki az isteneknek ellensége, kiket nem igazán ismér, kit ők azért utálnak is, szeres-

sem? Emiatt Jupiternek haragját magamra húzzam, hogy gyalázójával jól tegyek?

Asszonyom, — mond Tariménes — a jócselekedet minden emberben tiszteletet, becsületet, köszönetet érdemel. Valaki tévelygésben él vallásával, — felel Kanposziné — jóságos cselekedetei nincsenek. Imádsága is kárhozat. Az igaz hitben élő embernek bűne kedvesebb isteneink előtt, mint a tévelygőnek jóságos tette; mert az igaz hívő, ha vétkezik is, Jupiter dicsőségére vétkezik, de a tévelygő pokolnak áldozik. Asszonyom! — mond amaz — ha kigyelmed a vízbe esne, beléfulnessához közelgetne, ha látnám és magam szerencsétetésével onnan kihúznám, életét megmentve, nem érdemlenék-e köszönetet azért, ha még hozzá nem hinném a Jupiter szakállát is? Én megköszönném, — felel amaz — de az istenek nem.

Ha csak az igazhitűeknek lehet jótettek, — mond Tariménes — mivel igen sokféle a vallás, mindenik eszerint vévén a másikat, senki se láttatna jónak lenni, mely szerint kölcsönbe minden jóságos cselekedet eltöröltetne e földről, és az emberi nemzet önnön voksa által vetvén magát átok alá, változna ördög-táborra e világon, az istenek pedig magok se tudnák többé, hogy vélek mit csináljanak. Azólta veszett el a vallás, — mond Kanposziné — miolta az ilyen emberszerető ifiú urak okoskodnak benne. Hát jobban volnánk, — felel amaz — asszonyom, ha Jupiter dicsőségére egymást agyonverni még sem szünhetünk volna meg? Mert azon igazságnál fogva, melyet az asszony ad magamagának, hogy a tévelygőt agyonütheti, az is felszabadítja magát az asszony bűnös életére, melyet tévelygőnek hiszen. Csak azért öldököljek hát mást, hogy szerencsém legyen azáltal is öldököltetni?

Ó, nem szükség már ezekről okoskodni! — így szól belé Huphupposzi. — Elmultak azok. Már most az ellenkező felek sokkal túl szeretik egymást még az illendőségen is. Barátkoznak, ölelkeznek, örvendeznek, ha egymásra tanálnak, csókolódnak. De valaki az ellenkező vallásban élő embert igazán és szívéből szeretheti, szerencsését, boldogulását kívánhatja, egy sem igaz többé a maga vallásához és csak szájjal mondja, lelkében pedig megveti. De már most mindenféle vallású ember öleli egymást. — Igenis — mond Tariménes — az okossa, bölcse, de ez mindég kicsiny számot teszen e világban. Két különböző vallással élő szent, egymást találván, örvendez: — Óh, be

régen óhajtom az urat! — mond egyik szájjal; szívében pedig így szól: *Ördög, vidd el ötöt!* Amaz fogadja nagy háládatossággal; elméjében pedig ezt gondolja: *Tökéletlenkedel most... hazudsz... azt tudod, elhiszem, nem maradok adós... egyen meg tégedet a temető.* Oda kellene jutnunk, ó Jupiternek szentje, hogy ne színből volna az emberi szeretet a hitben. Szemedbe megölel, de ha lesbe állhat, ügyedet lövésre várja és rejtekből ejt el, mely cselekedetinek örvend.

Az urnak talán mindenféle vallás egy? — mond Kanposziné. — Kevés különbséggel — felel Tariménes. — Mind rákásra hiszem őket, egyiket se kárhoztatván, a rosszát kihányom, csudáira szememet béhunyom, melynélfogva minden jó embernek barátja vagyok. A jó mindenütt jó, a gonosz mindenütt gonosz előttem. — Tehát az úr mindenféle vallásokban jöhet, mehet ki és bé, feljebb, alább, jobbra, balra? Mihent egy országos és nemzeti vallás sincsen olyan e világon, melynek belső ágazatai, tudományai a józan okosságot, emberi értelmet meg ne haladják, mihent okok által való meggyőztetésen kívül, értelem nélkül, szembéhúnyva kell mindenikben hinni, több-kevesebb vaksággal itt vagy ott lenni, nem nagy különbséget teszen. Már azt, amit semmiképpen nem értek, oly buzgósággal hinni, hogy miatta az embereket utáljam, gyűlöljem, nem nagy okosság.

De kérdés, ha kíván-é tőlünk Jupiter hitet, vallást az olyan dolgokban, melyeket emberi értelmünktől örökre eltiltott? Akarja-é, hogy higyjük azt, amit okoskodásunkban hihetővé nem tett? Vagy engedje meg, hogy elmémmeel megfoghassam, vagy különös postája által legyen segedelmemre? Különben, ha sem egyik, sem másik eszközzel nem kíván élni, mégis büntet, magával csinál ellenkezést, mivel csak úgy esik, mintha arra kényszerítene, hogy mint a sas, szárnyakon kóvályogjak a fellegek között, melyet hogy végbe nem vihetnék (mivel szárnyakat nem adott) mennykövekkel verne agyon. Ha akarja, hogy természet ellen való igazságokat higyjek, világítson. A természet, tudom, hogy az istenek munkája, de hogy mindaz, valami véle ellenkezik, kié és kiké, mindaddig nem tudhatom, míg magok az istenek róla el nem hitetnek. Ha a józan okosságot és annak bennem élő igazságát, azaz a természetet magát megtagadom magamban, hol álljak meg? Mi szüksége van Jupiternek magát természet ellen való dolgokban ismértetni általunk,

kik a természet csudáinak megértésére és csudálására sem vagyunk elégségesek?

Megvannak az irásokban, mondják, hogy régen mindazokat isteneink beszéllették. De mindenik felekezetnek vannak írásaik, melyek isteneiknek beszédei és egymással ellenkezők... Hol beszéllettek igazán? hol hazudtak helyettek? Érzem azt magamban, hogy valamely hit lelkemben embertársaim ellen haragot, öldöklést parancsol, hazugság és nem Jupiternek szava, ki emberi nemzetünkek közönséges atyja. Miért áldja hát teremtéseit világának minden résziben? Minket maga formált hatalmának teljességében emberekké, így, ahogy vagyunk. Megbüntet hát azért, hogy azok nem vagyunk, amiké nem lehetünk? Olybá venném, mintha medvéket verne agyon mennyköveivel, hogy miért nem áldoznak oltárain. Higyjem-é, hogy Jupiter Vulkánussal vágatott homlokába és úgy szülte fejéből e világnak bölcsességét? Nem hihetőbb inkább, hogy lelkemet alkotta józan okossággal, bölcsességgel? Ezt érzem magamban, de hogy Vulkánus főbevágta, nem láttam.

Ezek hát — felkiált Kanposziné — azok a világhíres fiai! Nem hiába bolondítják el az ifjú embereket az ilyen beszédekkel! Bizony maga is, azt tudná az ember, hogy mind igazat mond. Így lopják el az igazságnak színét, hamisságot állatván leplei alá. De én, valaki vallásomon nincs, hitetlennek tartom és gyűlölöm, miért olyan megátalkodott, hogy igazságot nem ismér és eltökéléssel veti magát poklokra.

Asszonyom! — mond Tariménes — valaki a maga különös vallását az azon kívül élő egész emberi nemzetnek gyűlölésével, kárhoztatásával szereti, arról tészén csalhatatlan bizonyosságot, hogy bolond és dühödt. Az asszony Jupiternek természetit, valóságát meg nem foghatja és csak azért tanál igaz okot embertársainak gyűlölésére, hogy azt, amiért azokat gyűlöli, nem érti, mely cselekedet olyanokhoz jár közel, kiket okoskodások miatt láncra szoktak tenni.

Né! a mai uramék! micsoda kevély bátorsággal beszélnek! A legnagyobb dolgokat, melyeket a régiség tisztelt, felrugják és még csak nevetni sem méltóztatnak rajta. De édes mai uramék! nem tarthatom én az én vallásommal ellenkező mások vallását jónak, hogy magamat utasítsam poklokra. Egy az igazság: ha az övék igaz, az enyém hamis, ugyé? A Jupiter adta sok jóságos cselekedete mindenféle ember iránt, nekem nem

kell. Ki győzné azt? kiürülnének úgy az én terhes ládáim. Nem kerülnek annyiba az apró kurta imádságok. Aki vagyomból kér, szolgálatjára és segedelmére hív, Jupiter gondviselésének ajánlom és a helyében, amivel kellett volna néki adakozni, apró imádságokat mondok, mert ez egy pénzembe se kerül s csak oda üt ki. Ha akaratom ellen valakit megcsalok, vagy cselédimet hibáson fizetem, sietséggel előkeresem imádságaimat, nem nyugodván addig, míg le nem imádkozom, mely szerint osztán a kezemnél maradt másé tulajdonommá leszek, lefizetvén azt a szíves és forró buzgósággal. Ha faggyasabb bűnbe esem, nyomon menek az áldozókhoz és valamint bűneimnek árát kitészik, utolsó fillérig megfizetem, nem kívánván semmit is belőle elhúzni, hogy gonoszságomnak valamely csúcsa lelke-men ne maradjon. Nyakamba vetett imádságocskáimat szövéssem, fonásom, varrásom közben is elmondom, egyszer napjában alig eszem... kibőjtölöm, ebben sem esvén semmi kár, mivel több marad a kamarában. Mi irtóztasson hát engem pokoltól, édes tudós mái uramék? Lehet-é e világon vallás, mely az embernek boldogságát bizonyosabb és könnyebb utakon mutathassa meg? Akinek terhes ládái vannak, vallásomban ugyan ne féljen a pokloktól.

Hát a szegények — kérdi Tariménes, — hová lesznek, kiknek nincsen anyyi, amennyivel magokat bűneik alól felválthassák? Ó édes mai uram! — felel Kanposziné sűgő szóval — ezeknek ingyen adják áldozóink örök megboldogulásokat. A nagy emberek a szegényeknek se testekkel, se lelkekkel nem törődnek e világon. Elmennek a szegények, amerre utasítják őket.

Tariménes, látván, hogy mesterének fontos foglalatosságai vannak, elbúcsúzik és mondja, hogy utána sietne, mihent dolgainak sűrű akadályai közül kifeselhet. A vén Kanposziné Kukumedóniással maradván, egy más ellenvetések és hosszas beszélgetések közt minden akadályokat eltörölnek mindkét részről, mely szerint elvégeztetik, hogy a tudós úr egyetlenegy lányának elvételével házának örököse leszek.

De már a kedves jövődöbéli fiával buzgó életének módjába kívánt bocsátkozni. Az öregasszonyok, minekutána őket a benne elkórhdott természet, idő minden világi hivalkodásoktól megfosztaná, kínjokban való gyönyörűségeket buzgóságba, kegyességbe keresik, erről az oldalról kívánván továbbá

ismértetni és dicsértetni. A tudóst maga mellé veszi és rejtek-szobájába viszi, kit ott áhítatosságaira, könyörgéseire magánosságban oktat. Legelőször is az istenek színe előtt mulhatatlanul megkivántató alázatosságnak jeleire tanítja. Volt olyan imádsága, melyet hasonfekve, orrát földnek szegezve kellett elmondani. Térdepelve, öszvekcucorodva, porban ülve sat. esedezett isteneinek.

Mester uram, látván a kegyességnek gyakorlásait, megkordul magában és igyekezik mindezeket más utra téríteni. Nagyon szükségtelen dolog, — mond — az istenek előtt testben való kuncsolgásokkal, görbedezésekkel, mászással sat. alázatosságot mutatni. Senkiben sincs öelőttök kevélység. Az emberek csak egymásra nézve büszkék, de mihent istenével áll szembe akármelyik halandó, lehetetlen azonnal a maga semmiségét nem érezni és amannak örök valóságát nem csudálni. Jól tudja Jupiter, hogy nem teremtett emberkép alatt oly nevetséges és vad bolondot, ki árnyékéletével örök mindenhatósága előtt merne kevélységet mutatni. Álljon, járjon, akár négykézláb másszon az ember, az istenek előtt mindenkor egyforma megaláztatásban van. De ha csakugyan már egész megaláztatásról van a szó, ez így egy sem elégséges. Legjobb lenne az embernek imádkozása közbe üres verembe bocsátkozni alá és annak száját befedetni, hogy Jupiter alázatosságának mélységében haja szálát se láthatná. Akkor hinné el minden kétség nélkül, hogy iránta az ily kegyes ember szemtül-szembe való felfuvalkodást mutatni nem bátorodik.

De már ezen nem kételkedhetne, — mond Kanposziné — világosan láthatná Jupiter maga az alázatosságot. Mert, ha nem látja az emberek cselekedetét, ő sem tudhatja, úgyé, a szívében mi lakik? De megkivánják az istenek, hogy térdepelve, négykézláb állva mutassuk előttök alázatosságunkat. Tehát fiam — uram üres veremben fog áhítatoskodni? helyes! helybenhagyom, én pedig csak a föld színén mászkálok. Már próbára imádkozunk! mondani kell utánnam:

Ó nagy Jupiter! kinek hatalmad mindenre kiterjed! ki az igaz isméretedben, áldozataidban élőket szereted, a tévelygőket, hamis hitben élőket utálod, gyűlölöd, bünteted, kárhoztatod. Adj nékem bort, búzát, kenyeret, pénzt, bőv aratásokat, kaszálásokat! Ó cselekedd, hogy egy marhám se ölje meg a tályog! hogy a csirkéim se dögölhessenek meg és az ölyü

egy tyukom se vihesse el. Fordítsad haragodat inkább a nevedet gyalázó, igaz isméreteden kívül élő ellenségeidre. Pusztítsd el őket, vesd poklokra lelkeket, ne hallgasd meg esedezéseikben, áldozatjokat is fordítsad kárhozatra ellenek. Tégyed bűnné imádságokat, hogy ha kérnek s akarnád is, soha nékik meg ne kegyelmezhes. Hogy holtok után temetőbe ne juthassanak, sasoknak és ragadozó farkasoknak szolgálván eledelül testekkel. De minket, ó áldj meg minket, kik tégedet híven, igazán tisztelünk, kik különös kedves fiaid, leányid, tulajdonid vagyunk. Vesd hatalmunk alá hát nekünk amazokat és add kezünkbe mindeneket, mert ímé látván látod, hogy csak mi vagyunk a tiéid!

Mester Kukumedóniás, szemét, száját meresztve, kitátva felugrik. — Ah, ah! — mond lélektelen — csaknem poklokra ragadtatom e buzgóságban. Ugyé, — mond Kanposziné — hogy ájulásba hozza lelkét? Az igaz buzgóság nem olyan ám, mint egyéb dolog! De hát már asszonyom! — mond a mester — csak annyiban vegyük az isteneket igaz isteneknek, amennyiben csirkéinket megőrzik, az ölyüt tyúkunkról elkergetik és végre a többi világot agyonverik? Ilyen kevés emberrel maradna osztán Jupiter?

Midőn ezen vetélkednének együtt, jelentik, hogy tisztartó Horpaszi érkezett egy távoly lévő jószágából és Kanposziné tekintetességével igen szorgoztató dolga volna. Kanposziné felugrik — szalad előre, hátra is... jobbra, balra — mi? kicsoda? micsoda? hogy? hol van? jöjjön! talán! talán! No, no édes Horpaszi uram! kár van? kár van, ugyé? Tisztartó Horpaszi keserüséggel piszegő alázatosságában kétrét görbedve s mégis előre nyulva fudokló köhögései közben jelenti, hogy Kanposz ötekintetességének csúrit a tüzes menykő megütvén, minden buzájával egyetemben hamvába esett...

Ő Kanposzsága ezt hallván, nagyot szökik, feldül s elájul. Borsot törnek orra alá. Füleit, orrát rángatják, hátát döngetik, mely orvoslásban mester uram is segedelmül szolgált. Végre eltévedett életét, érzéseit öszveszedvén, magába hosszan hergő lélekketekkel jelenti, hogy elevenségére kezd visszatérni. Sokszor tele szivta magát párával, felmereszkedett, melyet ismét kifujt s magára roskadt. Erőlködései közt utoljára megszólal: Ó hát énrajtam ejtettek volna-é az istenek ily égre kiáltó suskust? Énrajtam, ki őket minden hiba és tévelygés

nélkül való igazsággal tisztelem? ki magamat földig és annak poráig aládom meg előttük? Ah, ah! ha igaz, mondhatom kegyetlenség.

Tisztartó Horpaszi előtte félig meghajolva, öszvetett kezein ujjait csomóra kapcsolva, tekintetét félvállára vetve, a szobának ablaka felé néz és síró képén megsavanyodott keservvel mond: Ó asszonyom! de még, még! még több van annál, mert két ellenkező feleknek rakott csűrök állanak szomszéd-ságunkban és e hamis hitben élőknek — ó fájdalom! — semmi károk, semmi károk!... Azt lehet mondani, hogy Jupiter ellenségeit oltalmazza, áldja inkább, mint önnön híveit és gyermekeit. Kanposzné, rekedező fohászzkodásai által torkában megfúlva, kínjaitól szívében halálra öldököltetve, magát feltalálni sem eszével, sem vallásával nem tudta. Haldokló szívében minden forró buzgósága jégcsapokká fagyott, vallásában pedig a fogát magára csikorgató kétségnél és szomorú kietlenségnél egyebet nem látott, sem érzett.

Mester Kukumedóniás gyönyörűséggel nézte egy oly boldognak akadályát, ki isteneitől eszetlen mormolásiért megkívánta, hogy javai körül kerülők és csöszök legyenek. Asszonyom! — mond néki — az isteneknek és természetnek örökös meghatározások alól nehéz egy bogárnak kirepülni. Jupiter csak azt cselekedte, hogy esők essenek és mennykövek hulljanak alá közöttök, de hogy melyik kőszikla homlokára üssön, vagy kinek orrára méltóztasson leszállani, az éltető állatoknak tolongásoktól és a szeleknek kavargásoktól függ, melyek emberi szózatra nem figyelmeznak.

Azonban mester uram a Kanposzsiságtól annyira megirtóztott, hogy kénytelen lett szívében leánya és vagyona által való boldogságáról lemondani. Elbúcsuzik hamar visszajöveteléig és szállására vontatva, dűnnyögés közt neveti, hogy új tudománya mely módon veszett rajta.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Tariménes egyetlenegy tárgyát Arténisnek maga-közbevetésével megnyeri. Meghatározza magában, hogy hazájába visszatér. Kirotósznak gyönyörűségeihez szokván, eltávozásának óráját előre rettegte. Tudta, hogy az életnek vígságait a

magánosság magánál számkivetésben tartja; hogy az ember, ha időtöltését, elméjét nagy társaságra nem terítheti ki, unalmától nem menekedhetik. A tanult férfi az okos embereknek elvesztett társaságát soha feleséggel helyre nem hozhatja. Ez így gyönyörködtet, az úgy. Ebben van unalom, bágyadás, amabban soha sincs, mivel ez éltetve emésztő tűz, mely éled is, alszik is; ama pedig csendes és mértékletes gyönyörűség.

Tomiris megnyerésével szíve örömeinek tengerében lábbo-gott, Kirotóznak ragyogó társaságaitól pedig megválni keser-ves esetnek tanálta. Ó, istenek! — így fohászkodik, kezeit öszvetéve — csak nem engedtek hát a halandóknak keserűség nélkül való édességet! Ha kívánságainkkal tárgyainkhoz nem ragadunk, ha fel nem keressük azokat, édes érzések nélkül, minek vonszoljuk az életnek terhét, mely senkiről soha halá-láig le nem szakad, ha nem kíván is kedvével élni. Ha gyö-nyörűsegeinknek tárgyainhoz ragadunk, azoknak elvesztések, unalmak kívánságainknak általok lévő megtelések életünket csömörré vetik, melyből fájdalom származik. Nem mér az élet gyönyörködni, hogy kettős keserve utol ne érje, mely minden bétöltött vágyódást úgy követ, mint árnyéka a testet.

Mester Kukumedóniás, hányattatásait látván, vígasz-talja. Avagy kesereghetsz-e, — mond néki — minekutána meg-házasodtál, Kirotósz ragyogva ögyvelgő társaságának csopor-tos sokaságát elhagyni? Melyik asszonynak, házasembernek nincs reá szüksége, hogy társához való hívségének az alkal-matosság segedelmére ne legyen? Itt ész eszet, szépség szép-séget, kellemetesség kellemetességet, fény fényt, gyönyörűség gyönyörűséget, kincs kincset truccolnak szüntelen. Gondolod-é, hogy valamely asszony férjéhez haláláig tiszta hívséggel visel-tetik, ha minden kedvére esett módon alkalmatosságon keresz-tül-kosul forog vala is életében, iránta oly tiszta szeretettel maradt volna? Ki ismérje magát, ha erejét, érdemét nem fon-tolhatja? Ki fontolja, ha viszontagságok nem járulnak életé-héz? Mi az erkölcsnek mérő serpenyője? A veszélyes idő, a mód, alkalmatosság és körülállás! Kit hírelnek vitéznek, ki harcban sohasem forgott? Azonban ki legyen sebheterlen, ha harcol?

A szerelemnek édességeivel szinte úgy van a szívnek jól-lakása, mint gyomornak az eledellel, melytől gyakorta elfor-dul. Hiszed, hogy Tomirist esztendőknek elfolyása után is úgy

fogod házasságodban érezni, mint most, s ő is téged? Higy nekem inkább és ragadd ki életét e ragyogó társaságnak zajos tengeréből, hol véled bételve, hívségét, kívánsága friss tárgyak közt ne vigye hajótörésre.

Minden ugyanazon dologgal való hosszas élés unalmat vonszol maga után; ha ekkor idővel alkalmatossággal új mosolygó gyönyörűség jelenti magát, a természet írott igazságairól megfejtkezve, érzéséhez ragaszkodik. Minden törvény gyengén áll, melyet az ember ösztönei ellen szerez és alkot. Csak dicsekszünk véle és mellette papolván szájjal, szívvel a természet köteleiben vagyunk. Az ember csak ott valami erkölccseivel, hol a természet és annak ösztöne is segít rajta, de mihent ezekkel kell néki szembefordulni, fejét lesütve, földre néz. Jaj a szüzességnek Vénus karjai között, e világ szeme elől aranyos fellegei által bēfedeztetve! De sohasem is hiszem, hogy két, magát örökös asszony nélkül valóságra szent szín alatt feláldozott fakir elpirulás nélkül egymás szemébe tekintessen, jól tudván mindenik, hogy szüntelen azért fohászkodik szívében, amit szájjal megvetett, melyre nézve, ha rejtekben kaphatja, véle nyárlevél módjára, reszkető vágyódással él, isteneit is elfelejtve.

Tomirisnek gyönyörűsége édesatyád házánál cselédid közt személyeden kívül más tárgyat tanálni nem fog. Kísértet nélkül a bátorság, — tudod — nem hibáz. A népes város a házassági hívségnek köszálakkal megrakott tengere és ordító zivatára, melynek agyarkodó habjai közt hajótörésit szokta szenyvedni.

Tariménes, mesterének okait fontolván szívében, érdemeiről meggyőzöttetik. Kirotósznak elhagyásán bút továbbá nem érez, egyedül azt sajnállotta, hogy Arténisnek dicsőségét nem szemlélheti. Dolgát siettetve, mindent végrehajt. A királynétól nagy kincssel ajándékoztatik. Utoljára fordul meg elméjében, hogy Trézénitől búcsúzni kell. Tudósítja egy kis levél által, hogy hozzá menne oktatásainak meghálálására, melyeket hallgatván, mélyen nyomott szívére, ha a tőle való megválásra e keserves gyönyörűségre néki időt engedne. Igenis! — felel a bölcs ily rövid válasszal, egy parányi papiroson.

Tariménes bēlép, leül, hallgat; keszkenőjével orcáját törli, azonközben fohászkodva. Ez az a néma ékesenszólás, mely minden szót, beszédet felülhalad, hol az érzés többet mond

nézéssel, mint a nyelv minden erejével. Miért jöttél? — mond néki a bölcs — szólj! Az érzésnek bennem megáradt tengere nyelvemre nem fér és sokasága ajakim közt megszorúlva, ki nem omolhat — feleli az ifiú. Ússz, feredj — mond rá a bölcs — voltodnak sokaságában. Elhiszem, hogy szíved kiáradott és egész világ vagy magadnak. Elmégy, ó boldog ifiú! és élni mégy! Születésednek kedves egeitől vonattatól, hol a nap fényesebb, mint itt és világa mosolygóbb. Édes megelégedésemre szolgált ifiúságodat oktatni, ha elmémet elfogadhatod, hogy általa életednek javait előmozdíthassad.

Én csak azokat beszéltem előtted, melyekre szívedet a természet önnönmaga is oktatja, arra kívánván tégedet emlékeztetni, amit magadban érzesz és értelmednek világában látsz. Az oly tudomány, melynek igazságát magadban nem érezheted, részedre oktatásul nem szolgál. Valamikor az embereket tanítjuk, csak azokra emlékeztetjük őket, melyeket a természet már előre lelkeknek megsugdosott, csak hogy még azokat ott különböztetni és rendbe venni nem tudták. Az ember e világnak, magának eredetire nézve igen kicsinyt tud. Érzed, úgyé, hogy vagy? Látod a világot is, hogy véled együtt van; tudod, hogy bölcsesség lakozik benned, mely életedet vezérli. Kell hát kútfejének lenni, mely e világnak rendbevívő s vezérlő örök bölcsessége.

Eddig mehet a csupa emberi értelem, szerető fiam! Ezen túl egyet sem léphetsz, hacsak mennyei sugarlás által nem oktatattol. A többi dolgok mind ellenvetések, kérdések alá vannak vétetve. Valamely igazsághoz vetélkedés, kételkedés férhet; egyik emberben így, másban másképen lehet, meg nem határozthatatik különben, hanem ha benne nevededel és bölcsőtől fogva örökítvén magadban, véle lelked összeforr.

Jupiternek természetiről mentül kevesebbet elmélkedel, annál jobb. Csak ennek meghatározására igyekezz, hogy ő jó, igaz, hogy a jót jutalmazza, a gonoszt bünteti; ha ebben, a világon szerencsés gonoszokat látván, ellenkező példát tapasztalsz, húnyd bé szemeidet. Hidd el, hogy csak látszik szerencsésnek, de lelkiisméretinek mardosása, házának elrejtett titkos keservei eléggé fogják büntetni. Csinálj továbbá Jupiter igazságából és a gonoszoknak világi szerencséjéből következőt, ha reámehetsz, hogy az istenek más életben büntetnek és jutalmaznak tökéletesen.

Ó! szerető apám! — mond az ifiú — lehet-é az istenek büntető igazságának annyira kiterjedni, hogy emberi erőtelenségek közt megesett szempillantás ideig tartó vétkekért végzetlen és örökké való kínokkal, emésztől tűzzel büntessenek? A bűn és büntetés közt nagyobb a messziség, mint a teremtésnek egyik szélétől másikáig lehet! Alkudj magaddal fiam! — felel a bölcs — ahogy lehet. Tegyed ajakidra ujjaidat, hallgass. Ne ellenkezz az olyan dolognak hitelével, mely világi életünknek és az emberi társaságnak boldogságára van. Óh, boldog vakság! te hozzád ragaszkodom ott, hol a szomorú igazságnak ismértei szívemnek keservét okozza és vigasztalásomtól megfoszt!

De mivel kényszerítsem lelkemet, ha hinni nem akar? — felel az ifiú. — Ez engesztelhetetlen, meghajthatatlan bírót, ki, ha a dolgot igazságnak nem ismerheti, soha sem hasznánál, sem káránál fogva el nem fogadja, ki az általa megismért igazságon túl semmivel se gondol, ki, ha nem hiheti, hogy testi halála után éljen, abból vett keservét tekintetbe nem veszi és előre már örökös elmulásának fájdalmával szomorít. Ó, micsoda mennyei élet volna e földön, ha lelkünknek hitit úgy parancsolhatnánk, mint örömünk kívánja! Parancsolja a nevelés. Igen! Míg az értelem meg nem öröködik és okait meg nem látja. Ó, boldog együgyűség ki soha magadat magadtól nem kérdező, reá gondolás nélkül szállasz le csendesen halálodba!

Szűnj meg fiam! — mond a bölcs. — Vannak a tudománynak is fájdalmai. És minden bölcsesség fohászkodik titkon. A tudomány csak arra szolgál bizonyosságul, hogy az ember semmit sem tud, a bölcsesség pedig azt mutatja, hogy az élet semmiség.

Elfelejtethetetlenül jegyzem fel — mond az ifiú — okaidat magamban... csak a halál törölje el azokat szívemről. Ó, vajha minden szavaidra megemlékezhetném halálomig, hogy soha lelkemből egy is azok közül ki ne tűnne!

Ó, boldog ifiú! — mond Trézéni fohászkodással. — Én csak értelmemet fedeztem fel előtted minden hitetés, tettetés nélküli egész bátorsággal. Nem kényszerítelek annak elfogadására; ítélj, fontold... Valami belőle lelkedbe benyomattatik a természet által, annak elfogadása nálad önként való lesz és ugyan azért véled halálodig meg is marad. Valaki halandó társainak azért beszél, hogy azokat okainak elfogadására kényszerítse

és ha el nem fogadhatják, kárhoztatja, gúnyolja a természetnek szabadságát és csúfsággal illeti annak halhatatlan isteneit, kiknek hatalmok és teszések felett kíván magának eleget tenni.

Avagy Jupiter mindenhatóságának kiterjedésében nem tanáltathatna-é erő reá, hogy emberi nemzetünknek egy értelmet adjon? Ha akarja, teheti; nem teszi, tehát nem akarja. Ó! te féreg! Valaki! — feliebbe emelheted-é magadat igazsággal az egeknek? Kényszeríthetnél-é másokat jó lélekkel okaidnak elfogadására, mikor magad se tudod, a magadéival hogy vagy? Minden gondolattal kétség támad. Mindnyájan setétben tapogatunk. Átalláthatod-é a teremtésnek kiterjedését, mélységét, felemelkedését? Te, ki az örök *Mindenben* csak úgy lebegsz, úszol, mint egy gyenge madárfinak tollai közül kirepítettett pelyhe, e világ vízhalmokkal hánykódó tengereinek színén.

Ki tudja, szerető fiam, — mond Trézéni továbbá — hátha mindnyájan tévelygünk mindazokban, valamelyeket bennünk a természet nem érezhet, tapasztalással elménk meg nem foghat és testi valóságunknak határán kívül csupa elmélkedésekre, száraz okoskodásokra marad? Vajjon akarták-é az istenek, hogy azon dolgoknak értelmében elménket meghatározzuk, melyeket köztünk örökös kétség és vetélkedés alá vetettek? Látod, mint húzza, vonja minden ember szomszédjának értelemait a maga esze felé, csak azért, mivel ő úgy lát, úgy tud, úgy gondol. Ez az az észtenger, melynek habjain hanyattatni soha az emberi nemzet meg nem szünhetik. Ha mindnyájan mind egy értelemben jönnénk, e világnak elméje megállana és magában talán megkeseredne, mind az állóvíz, melynek sem habja, sem folyása nincsen soha.

Hogy tehát az emberi értelem, ezen *oktenger*, hánykódásaitól meg ne szünhessen, isteneink azt cselekedték, hogy e világot megmutatván néki, tőle létének és míveinek okait más oldalon örökre elrejtették. Mit csinálnánk, ha nem vetélkedhetnénk? Ha valamikor valaki egyet szól, abban a többi mindannyiszor örökké megnyugodna? Mi lenne a levegőegekből, vizekből, ha egyszerre megállanának? Ha sem sebes folyás, sem hab, sem szél, sem lengedezés soha a természetben nem lenne? Hát az elme mi? micsoda tisztulást kíván? Tudod azt, hogy őbenne a vér, a vérben ő mindketten megromolhatnak, meg is frissülhetnek. Nem szükség-é hát lelkednek a habzás által való

tisztulás, ha romlásáig van véredhez köttetve, mely ha mozgással nem frissül, testedben megvész?

Hadd a világot vetélkedni, szerető fiam, mivel ez az örök rendre tartozik és megszűnhetetlen mozgásba helyeztetett. Ha az ember mindennek okát megláthatná, semmit kérdésbe többé nem venne, ha nem kérhetne, nem is vetélkedhetne, ha nem vetélkedne, nem okoskodna és így vagy istenekké, vagy oktalan állatokká kellene változnunk.

Az örök *Mindennek* természetire tartozott, hogy benne fél-istenek, félállatok is legyenek kötésnek, láncszemnek az istenek és oktalan dolgok között. Így kellett hát lennünk, ahogy vagyunk, azaz félig bölcsen, félig oktalanul, egyik szemünkkel látva, a másikkal vakoskodva, erőben erőtelenkedve, méltóságban alacsonykodva — végre, élvén meghalva. Ez hát az ember, szerető fiam! melyet elválásomkor fedezek fel tenéked. Szívedre, lelkedre támasztom okaimat, azokat híván bizonyosságul szavam igazságának megállítására.

De már véled való beszédemnek, lételemnek ideje eltölt... tovább nem megyek — eleget hallgattad elmélkedésimet... elválásunknak szempillantásai hozzánk béléptek... menj!... Ó! boldog lesz Trézéni tebenned, ha olyan dolgokra oktathattott, melyek életed szerencséjének elérésére segedelmedre lehetnek! Ó emberi szeretet! mennyből alászállott istenség, minden jóságos cselekedetnek te vagy itt kútfeje! Te jótétemény! Egekben bujkálgató gyönyörűsége az igaz és nemes lelkeknek! Ki érezhette valaha magában isteneit és az emberségnek méltóságát, ha életében tégedet nem ismért? Közelíts, szerető fiam, hadd öleljenek meg reszkető kezeim, mert igaz erkölcsöd vannak!

Ezen szavaira Tariménes, zokogó keservétől elragadtatván, elibe rohan s derekát általkapva, lábaihoz omlik le. Trézéni reáborulva csak csendes zokogással magyarázta azt, mit már szíve nem mondhatott. Érzéseknek nagysága mindkettőjüknek szívét annyira elfogta, hogy nyelvekkel szóhoz nyúlni lehetetlen volt. Utoljára a bölcs, szívében elfáradván, Tariménesnek kezei közül magát kitépi és oldalszobájába zárkózik. Ez öldöklő keservével marad egyedül, — kezeit öszvecsapkodva kiáltja: Trézéni! Trézéni! hová lettél? Trézéni tehát az a nevezet, mely egy szóval minden emberi érdemet kimond! Ó! jer, hadd lássalak még! hadd nyomjam elmémbe dicső tekintetedet! Hogy

soha árnyékod előlem el ne távozzon! Hogy szüntelen lássalak lelkemben és szolgálj nékem védelmező angyalul erőtelenségeimben! Vajjon, lehet-e annak bűnbe esni, ki reád nézhet? Még egyszer, utoljára, téled örökre elválva! Nincs Trézéni már. Nem akarván fájdalmát kettőztetni, magát elzárta és hallgatásban maradt.

Tariménes sietséggel jut tárgyához. Elveti magát mellette egy székre. Ablakba könyököl félhanyatt ülve és fekve, lábait elnyújtva, fejét kezére hajtva, hol fohászkodik és fúj magában. Tomirist e változás rettegésbe hozta, melyet az ifiú látván: Ó dicső tárgy! — mond néki — lehet-e nyelv, mely a szívnek érzésit kimondhassa, mikor benne keserve gyönyörűségével öszvekeveredik! Trézénitől búcsúztam. Ó, őtöle már megfosztatva, te légy egyetlenegy vigasztalásom!

Arténis e két idegennek Kirotószból való eltávozásokat sajnálotta. Mester Kukumedóniást Izafadu alatt elvesztett fél füléért annyi ezerrel ajándékozta, mely által szerencséje örökre meghatározott. Ezt látván: Micsoda az embernek sorsa, — mond magában — hogy esdeklik romlására, melyet napvilágnál szemlélve vakon szerencséjének ismér? Azonban a körülötte lappangó elrejtett gondviselés javát más helyre teszi, mely reménysegei közt sem fordulhat meg. Mi haszna okoskodunk az örök végezések ellen eseteinkkel előre? Jelenváló tárgyainkat látjuk, mégis lehetetlen minden bizonnyal tudni, hogy abban következő eseteinkre nézve jó vagy rossz van-e elrejtve.

Merre tévelygett nékem is elmém életem módjának megszerzésében? Hitte volna-e valaki vélem együtt (bárha valamely istenség által tétetik vala is jövendölésbe), hogy holtig való kenyeremet a fél filem fogja megadni, az is úgy, ha onnan levágattatik? Ki hinné emberkorának eseteit, ha életének gyermek-ifiúságában jövendölnék meg néki? Amit a környülállás ma lehetetlennek mutat, egy kis időfordulással holnap magában megeshik. Az idő húzza magára eseteinket, és nem mi az időt eseteinkre. Ma a filem megvan, minden szerencse nélkül, holnap elvesztem és annyi adományt nyerek általa, melyet egész életemnek elfolyt veréjtékével sem reménylhettem magamnak.

De mégis, hányféle dolognak kellett rakásra gyűlni, egybeütközni, hogy ez az emberi viszontagságoknak zűrzavar sokaságából magát feladhassa? Tariménes, Arténis, Buzorkám.

Hatszáz esztendővel ezelőtt lett születése egy király leányának, annak férjhezmenetele Izafaduba, melybe a háborúnak indító oka gyökerezett. Ki hitte volna, ha gyermekségemben atyámnak házánál jövendölte volna rólam valaki, hogy ezen gyermeket valamely Jajgádia nevű országban ezelőtt hatszáz esztendővel eltemettetett királynénak hamvai fogják meggazdagítani? Könnyen lehetett volna ezen esetnek jövendőlőjét érvágásra ítélni. Azonban eseteimre gondolva, e rémítő csudát, nézd, az idő mely lehetővé és természet szerint valóvá teszi.

Végre Tariménes mesterével, Tomirissel, vagyonaival szekerekre rakodik és utazását bánatos örömmel tévén meg, hazájába elérkezik, hol édes szüleit egészségben találja.

Vége.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	5
Tájékoztató	8
Bessenyei és Tariménes	14
Tariménes irodalma	19
Világosítás	23
Első könyv]	31
Második könyv	65
Harmadik könyv	113
Negyedik könyv	217
Ötödik könyv	313

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

